

אליבא דהלכתא

גיליון רשת כוללי הערב "אליבא דהלכתא" שעל ידי ישיבת "חברת אהבת שלום"

רמת בית שמש, ביתר עילית, אלעד, ברקפלד, רמת, בית וגן, רוממה, תל ציון, נוה יעקב, רמת שלמה, גאולה, ארזי הבירה, גבעת שאול, בני ברק, רכסים, קרית ספר

הלכות דברים הנוהגים בסעודה

תוש"ע ומשנ"ב סימנים קס"ט קע"ה

בגיליון:

האם מועיל תנאי כשמתפלל מנחה בין השמשות?

התכתבות בין הגרש"ב ולדנברג זצ"ל ויבדלחט"א הגר"ח קנייבסקי שליט"א עיון הלכה, עמ' ה'

"שונה הלכות" למרן הגר"ח קנייבסקי ונלווה אליו "שערי הלכות להגרי"ח בן שמעון, סיכום ההלכות לפסקי בני עדות המזרח

עמ' ח'

בענין אמירת אשרי

אחר תפילת מנחה

לאמתה של הלכה עמ' י"ג

אכילה לפני התפילה

על ידי מינוי שומר

עוד יוסף חי עמ' י"ד

גדרי השמירה של חתן, כלה ויולדת תשובות ופסקים עמ' ט"ז

רחיצה במרחץ בער"ש אחר זמן

מנחה קטנה

הוראת הלכה עמ' י"ב

שינה בבית יחידי בשעות היום

האיר המזרח עמ' כ'

כל עניני "זמן צאת הכוכבים"

המנהג וטעמו עמ' כ"א

האם "שעון מעורר" נחשב כשומר?

שי"ח הלכה עמ' כ"ח

פסיקת הלכה כהאר"י ז"ל במוכרח

מתוך דבריו אך אינו מפורש

הרב ראובן ניסן, ביני עמודי עמ' ל"ח

בגדר וטעם תקנת קריאת שמע

שעל המיטה

הרב שמעון בן יגלי ביני עמודי עמ' מ'

ברכת שהחיינו על פרי מורכב

הרב אליהו ברכה, ביני עמודי עמ' מ"ח

האם יש לכרך את ברכות הגשמים

כשורדים בפעם הראשונה בא"י?

הערות והארות עמ' נ"ב

ועוד בגיליון:

אכילה קודם תפילת ערבית, תפילת ערבית מפלג המנחה, תפילת ערבית אחר עלות השחר, ברכת אשר יצר אחרי ברכו, סמיכת גאולה לתפילה, לימוד תורה בלילה

ועוד ועוד...

תשובות וחיידושים מכת"י רבותינו נ"ע

עורך: הרב אברהם הלל יו"ר מכון "אהבת שלום"

מהר"י בן סאמון

אדם הגדול, מר קשישא, עיר וקדיש... כמהר"ר יוסף חיים בן סאמון זצ"ל, חכמה מפוארה תורה שלימה פוריה וענפה... רב מובהק המקובל האלהי וברוח הקדש צפה' (לשון ג"ע החיד"א ז"ל בהסכמתו לספר עדות ביהוסף ח"א).

עצמו בפסקיו בשלחן ערוך, שבכל מקום שכותב י"א וי"א הלכה כ"א בתרא. ואירע מעשה שבאו לפני מורי הנד' בעלי דינים ופסק להם דעד המסייע פוסט משבועה. ואני הקשיתי לו שהרי בח"מ סי' ע"ה ב' וסי' פ"ז ו' כתב מרן י"א בתרא דעד המסייע אינו פוסט, וכבר למדנו רבינו דהלכה בכל מקום כ"א בתרא. והשיבני מורי בזה דהלכה בזו כהכרעת רמ"א סי' פ"ז ו' כ"א קמא דפוסט. ואמר לי בפירוש שכך דן תמיד בזו מורינו הרב הגדול מהריב"ע זלה"ה, ושכך מטין דברי מרן בדיון זה בספרו בית יוסף. אלו דברי מורי הרשב"א זלה"ה בזה' (עדי"י ח"ב דף ס"ב ע"ב)¹⁰.

באגרתו של רבינו אל ידידו, מבני החבורה בשיבת רבו, הוא 'החכם השלם שושן עדות כה"ר ראובן נר"ו בכמהר"ר יעקב בן צור יע"ש' כותב לו כך (עדי"י ח"א דף פ"ב סע"א): 'דקדקת בההיא דמציעא... ואמרת שהרב אביך (=הרב היעב"ץ ז"ל) הודה לך לחילוק זה. גם אמרת שמורינו ורבינו כמהר"ר שמואל ו' אלבאז נר"ו לא הסכים לדיון זה... ואמרת שאתכלל בענין. וכאן צירף רבינו דברי תשובתו ובסופם כתב: 'זהו מה שנראה כעת, והרצה דברים אלו לפני מורינו אביך ש"י אולי יסכים הלכה למעשה וכדברי רבינו שמואל ש"י... וזהו מה שני"ל כעת עש"ק... ולעת הפנאי נתיישב בענין זה... ושולמך יפרוץ לרב כנפשו שבעך וכנפש אחיך צעיר המון, יוסף ו' סאמון סיל"ט. ומכאן נראה שנחשבה דעתו להכריע בהבנת גדולי חכמי הדור הרשב"א והרב יעב"ץ ז"ל.

ככלל מצוי היה אצל החכמים בפאס, שומע אמריהם ומכיר ספריהם, כיצא מדבריו אודות פסק מסויים בשו"ת מהרי"ט, אשר לדעתו לא נתקבלה דעתו של מהרי"ט בזה אצל החכמים, ואין לומר דרבי הדורות ז"ל לא ראו דברי ר"ט הנד'... שהרי אני הצעיר יודע ומכיר שספר זה ח"ב של שו"ת מהרי"ט ז"ל הכתוב לעיל, שיש בו סברא

כתב יד מהר"י בן סאמון

1. כנז' בספרו עדות ביהוסף (ח"ב דף ג' ע"א): 'אמר יוסף בן סאמון מן המערב, ממדינת פאס יע"א. ושם (ג' ע"א): 'בא לידי אני הצעיר יוסף בן סאמון... כ"י מעיר מולדתי עיר פאס יע"א'. 2. כך מצאנוהו חותם 'יוסף בר א"א יצחק ו' סאמון ס"ט' (תקנות חכמי מכאס, ח"ב, ירושלים תש"ע, עמ' תש"מ). יש לציין כי בנו בכורו נקרא בשם יצחק (ראה להלן). 3. ראה עליו בספר מלכי רבנו לר' יוסף בן נאים, ירושלים תרצ"א, דף נ"ה ע"ב. היעב"ץ בספרו 'על כלל חפץ' קונן על פטירת בנו רבי שאול, ושם כינהו 'עמיתנו בתורה'. עוד נדע על בנו ר' עמנואל, הנוולד לו בשנת תס"ה וחיבר ספר תורי זהב פי' על הגש"פ (מר' דף ק"ג ע"א). 4. ללא ספק הוא רבי מנחם הנועד בדורו, רבו של הרב הגדול רבי יהודה ו' עטר ז"ל והיעב"ץ, נפטר בשנת תס"א. ראה עליו מלכי רבנו דף פ"ג ע"ב, אכן שם כתב שהוא בן לרבי דוד סיריו, ולפמ"ש הכא בן הוא לר' עמנואל, ושמה צ"ל כאן ב"ר דוד ב"ר עמנואל, ויל"ע. [שוב מצאתי שברישום נישואי בת היעב"ץ לרבי מנחם סיריו, נכתב ע"י היעב"ץ 'פרד"ס חב"ד ג' עמ' 403]. 'חופת הבחור הנבון הותיק כהה"ר מנחם נר"ו בן החכם השלם כהה"ר יהושע נר"ו בן החכם השלם דיין ומצוין סבא דמשפטים כמה"ר מנחם זלה"ה בן המשכיל ונבון כה"ר דוד ז"ל בן המשכיל ונבון הר"ר ... הי"ן, בן הנבון ונעלה הר"ר דוד נ"ע בן החכם השלם כה"ר שאול ז"ל המכונה סיריו'. ולאור זה יש לבדוק שנית סדר היחס הנכון]. 5. נראה שהוא שחתם עם כמהרש"ס וכמה"ר סעדיה אבן דנאן בפאס בשנת תט"ו, ס' כרם חמר, חלק שני, ספר התקנות, סי' קמ"ה. וראה בתקנות חכמי מכאס ח"ב, ירושלים תש"ע, עמ' תש"ל, צורת חתימתו ממסמך מש' הת'. 6. נודע בדורו עד למאד, ראה עליו במלכי רבנו דף ק"ח ע"ד, ובמ"ש עליו במקביאל, הוצאת אהבת שלום, ירושלים תשנ"ח, גליון כ"ו עמ' כ"ט. נולד בשנת שכ"ו לערך ונלב"ע בשנת תט"ו. 7. ראה עליו בספר מלכי רבנו דף ק"כ ע"ד. הוא נולד בשנת תנ"ח, ונלב"ע בשנת תק"ט. והזכיר שבחו ג"ע החיד"א בספרו שם הגדולים, מערכה סופרים ערך עז וזהו. 8. וז"ל הקדוש בהקדמת ספרו "פרי תואר" (פירות גנוס, אמשטרדם תק"ב): 'ונאמן עלי הדיין שלא עסקתי עמו (=עם הרב פרי חדש) דרך קינטור אלא באהבת אמת ואמונה, ועם תלמידי גדולים וטובים מתקתי סוד, ובחלק מההלכות מתקתי סוד עם רב ועצום יחיד בדורו גדול הרבנים חכם החכמים הדיין העצום הכולל כל מידות טובות הוא אחי'הו הרב המופלג כמהר"ר שמואל בן אלבאז, ה' יורום כסא תורתו, אשר לבש מ"ח דברים שהתורה נקנית בהם, לא הרימותי ידי לחתום על דברי אלא אחר הסכמת הרב הנזכר, והוא אשר אני מזכיר לפעמים בשם אחי הרשב"א ה' ישמרהו. ר"ח ו' עטר למד בישיבתו של הרשב"א בפאס, אחר שעקר מעיר הולדתו סאל, ובעת התמנות הרשב"א לדיין בפאס, עמד ר"ח ב"ע בראשות הישיבה זמן מסויים, ע"ד סמוך למועד נסיעתו לעיה"ק ירושלם תוב"ב (כמ"ש בספר מלכי רבנו דף ל"ה ע"ד, וע"ש עוד). כך שיתכן שגם קיבל רבינו תורה מפי גאון הדורות הלוח. 9. ופעם נמצאנו כותב (עדי"י ח"א כ"ח ע"א): 'ומכאן אמר לי מורי הרב שיחיה, וכנראה גם בכאן כוונתו לרבו זו הרשב"א זלה"ה'. 10. בדרך אגב נציין לדברי רבינו (עדי"י ח"ב דף ס"ז ע"ב-ע"ג) הנוגעים לפסיקה בערי המערב, זה לשונו בתשובתו: 'וא"כ יגדל התימה לכאורה על מעלת החכם מהריב"ס נר"ו (=מהר"ר יעקב ו' מלכא אב"ד תיטוואן), איך גמר הדין האידנא וחתכו ע"פ האומדנא... ומהריב"ס נר"ו פוסק כאן בהפך ממרן ז"ל... מי ישמע לדבר הזה, שכבר ידוע ומפורסם בכל העולם בארץ ישראל ובח"ל ממזרח וממערב מצפון ומים שאין לנו אלא פסקי מרן ז"ל בש"ע וכבר נתפשטו בכל העולם וקבלו עליהם... ודבר זה מוחזק ומקויים אצלנו במערב יותר ויותר מכל העולם לעשות כפסקי מרן בש"ע בכל ענין... ועוד אנו יודעים ומכירים במעלת החכם מהריב"ס נר"ו הנז' שהוא מחזיק בכלל עשר ידות ואינו זו בפסקיו מדברי מרן אפי' בדברים שאינם מפורשים כ"כ בדברי מרן אלא שדברי מרן מטים להם, ועדיף ליה

גליון זה יוצא לאור לעילוי נשמות הורי הנדיבים החשובים המסייעים והתומכים בהחזקת רשת הכוללים

רשת כוללי ערב
אליבא דהלכתא
שע"י ישיבת חברת אהבת שלום

הרה"ח ר' נחום יואל
בהרה"ח חיים יעקב ע"ה
הלפרין

מנע המהרש"ל ובעל סדר הדורות
נלכ"ע בשם טוב
ביום ה' בכסלו תשנ"ז

מוהר"ר פריץ
בן מוהר"ר שמואל נטע ע"ה גראס
נלכ"ע כ"ב בטבת תשנ"ז
וה' החשובה מרת יענטא
בת מוהר"ר אשר ע"ה
נלכ"ע י"א ניסן תשס"ד

המרוחם
אברהם בן אלטון הררי ז"ל
נלכ"ע כ"ז טבת תשכ"ב
וה' המרוחמות
שרה עליזה טובה בת מו"ל הררי נ"ע
נלכ"ע י' טבת תשנ"ן

הנז' בסי כ"ו כנ"ל, יש ממנו הרבה בעיר פאס יע"א, והיה בבית אדוני זקני זלה"ה אבי מרתי אמי ז"ל, וגם מהר"ר יעב"ץ זלה"ה ראיתי שהיה לו ספר זה, וגם שאר רבותינו ב"ד שהיו שם זלה"ה ודאי שלא חסר להם הספר הנז', ואיך לא ראו בו דבר זה, אלא ודאי ראו בו ולא סבירא להו'. דומה כי את ספרו הנכבד עדות ביהוסף (ח"א), אשר כולו שיטה ארוכה מאר"ש בעיון ופלפול עצום עמ"ס בבא מציעא - פרי תלמודו היה ממה שלמד בדיבוק חברים בישיבת רבו הנז', ומשם תוכר חכמתו וחריפותו. בתשובה אחת שבספרו מצאנוהו מתייחס 'על ענין החכם השלם כהה"ר משה ן מאמאן נר"ו עם בעלי דינו... היקר יוסף אלמושנינו נר"ו והיקר אליהו הכהן נר"ו, ומהיותו מכיר את החכם הנ"ל כתב שבחו (עדב"י ח"ב דף נ"ח ע"ב): 'ידוע ומפורסם בנ"ד דהרמב"ם הנז' בעל השטר יצ"ו, הוא ת"ח מובהק ובעל סברא ודעת צלולה וקל להבין ונעור ומרגיש, ובודאי דבשעת הפיסקא נתעורר והיב אדעתיה לחוש שמא יתייקר השער, וכי עבד בהיתירא הוא דעבד עד פי קו הדין הישר והטוב אחר החקירה מפי סופרים ומפי ספרים, ומוחזק הוא דבקי בדין ובפרט בין הפרקים הללו אשר היה עוסק בהם במסכת מציעא בישיבה של חכמים ושל סופרים אשר נתן ה' חכמה ותבונה בהמה וכולם בעלי תריסין, ובו בפרק עמדו על פרק איזהו נשך שהוא מכלל מס' מציעא ונכללים בו כל דיני רבית כידוע דמפני זה קורין אותו הפוסקים ז"ל רובם ככולם פרק הרבית, ובעל השטר דנ"ד וסופר השטר ועדי השטר כולם הם מבני הישיבה הנבחרה הזאת, ואיך יעלה על הדעת ואפי' במחשבת דמיון החלום שתצא זאת מתחת ידם לעשות פיסקא באיסור ח"ו חלילה והם מלאים חכמה ויראת ה'... אכן מהיות רמב"ם זה מחכמי פאס, ניתן להניח כי נמנה על בני החבורא בישיבה אשר בפאס, אשר נהירין לרבינו דרכי הלימוד בה, כמו טיב ומעלת המסתופפים בה.

רבינו היתה לו ידיות מיוחדת עם מהר"ר אליהו הצרפתי⁴¹, וכפי שמצאנו לאחרון שמזכירו בספרו 'אדרת אליהו (פרשת שלח עמי קצ"א): 'הקשה אחינו החכם השלם כה"ר יוסף ן סאמון נר"ו... וכך כתב מהר"ן ן נאים (מלכי רבנן בערכו של רבינו): 'והוא היה ריע כאח להרה"ג מו"ה אליהו הצרפתי זצ"ל והריצו מכתבים זה לזה'.

נדודיו

לסיבה נעלמת אחז רבינו מקל הנדודים, והסיע עצמו מעיר מולדתו וערש גדילתו, לשוט בארץ לארכה ולרחבה. מן הערים שנודענו חנותו בם: מכנאס, תיטוואן, ג'יבראלטר, ארג'יל וליוורנו.

נדודיו הרבים עשו פרי, והם הרבצת תורה בתלמידים, בכל מקום הליכתו ליקט סביבו צורבים והאצילים מחכמתו, וכפי שהעידו בו רבני ליוורנו⁴² בהסכמתם לספרו: 'עניינו ל"ו ראו יקרא דאורייתא... אחד המיוחד מרבני המערב נר המערב', הן בעודשו שואף זורח בערים ההם הרבה גבולו בתלמידים, מינייהו רבנן תקיפי ראשי אלפי שלומי אמוני'.

אכן מצאנו מיוחד מחכמי ורבני תיטוואן בדור הזה, ה"ה רבי יהודה הלוי זלה"ה⁴³ שלמד אצל רבינו תורה, וכפי שנמצא בדברי הסכמתו לבן רבינו (לקח טוב, דף ט' ע"ג)⁴⁴. וזה אשר הקדים לדבריו בנו של רבינו: 'הסכמת נר המערבי בוצינא דנהורא הרב המובהק והמפורסם סבא דמשפטי"ם חסידא קדישא כמהה"ר יהודה הלוי נר"ו... כה כתב אליו: 'הנה יום בא לבקר אותי ואני בחלותי החכם השלם הדיין המצויין כהה"ר ש"ט בן סאמון נר"ו... וחילה פני מאד שיביא לי הפס"ד הנז' לכתוב ולחתום בו... ולהפקת צרון השואל כי הוא כריע כאח לי יען שלמדתי תורה אצל מר אביו הרב המופלא מוהריב"ם זלה"ה⁴⁵ תכתבי השורות הללו'.

והנה לכשנצפר עדות החכי ליוורנו עם ידיעה זו, נכיר שאכן סביב"ו עליו טובי הצורבים, שהוכרו ונודעו לימיו בדורו.

מכנאס

מהיותו במכנאס נתוודענו ממכתב שלוח מאתו, בכתיבת ידו וחתמיתו⁴⁶, אל 'אהובינו המשכיל ונבון טוב שכן קרוב ה"ה יעקב ה"ן אדהאן נר"ו⁴⁷ במתא מכנאסא יע"א וכך כותב לו: 'אחר שכבר עבר עלינו מה שעבר בגזרת עירין ובמימרי קדשין, ואנחנו קמנו ונתעודד מני שם אדם עלי ארץ אד"ש ושלם כמהה"ר משה אביך נר"ו, ושלם בני הבעת מקטנם ועד גדולם, ושלם כה"ר עיוש ן הרוס יצ"ו⁴⁸, ושלם בני ביתו השם ישרמס מכל רע גם כל חולי וכל מכה, ושלם כל דורשי שלומנו ושלם כה"ר אפרים מונסונייגר⁴⁹, ושלם הבחור מתתיה סירירו⁵⁰. הנה עכשיו זכורני דברים שביני לביןך נשמעו, בהיותי במחנכים הקדוש לאמר מה זה עשית לי אחי, מיום היותך על האדמה הזאת לא נשאת ונתת עמי בדבר הלכה כלל הידוע אדע, והיתה תשובתי אליך לאמר, מי יתן והיה, וסופן של דברים לסלסל עמך בהלכה מעיר לעיר בהיות כל אחד ממנו על מקומו לשלם. ובכך ראיתי כי טובים הדברים, ובא לידי דבור התוס' במס' ע"ז דף פ"ג, ויש בו קצת גמגום, ואמרתני הלא זה אשר נבא לדבר הזה בתחלה כי קצר הוא... והוי שקוד להשיב ותשובת עצמך מהרה תצמח, נאם הקטן יוסף א"א יצחק ן סאמון ס"ט.

אכן משמועותיו של חכם זה הוחזק בדפוס בשיטתו של רבינו למסכת מציעא: 'זכמה"ר יעקב אדהאן נר"ו פי"י... (עדב"י ח"א דף כ"ג ע"א); 'והחכם השלם כמה"ר יעקב ן אדהאן נר"ו אמר... (שם ל"ה ע"א).

ארג'יל

בניסן שנת תק"ט נמצא לרבינו בארג'יל נושא ונותן עם מהר"ר יהודה עייאש ז"ל על שכתב בספרו בית יהודה, וכמ"ש בספרו (עדב"י ח"ב דף י"ב ע"ג): 'וכשראיתי ענין זה בס' הנז' נשאתי ונתתי בזה עם הרב נר"ו... והודה לדברי בפשיטות'.

עודו שם פ"ה ארג'יל יע"א, הקשה לי בזה ידידנו החכם השלם הדיין המצויין כמהה"ר בנימין דוראן נר"ו העשירי בקדש להרשב"ץ ז"ל... ע"כ תורף קושיתו נר"ו. וממני הצעיר היתה תשובה לדבריו לע"ד (עדב"י שם וע"ד).

ליוורנו

בחודש אייר תק"י נמצא לרבינו בליוורנו, שם קיבל מכתב המלצה מרבני העיר, לסייע בעדו לקיים מחשבתו לעלות לארץ ישראל עם בני ביתו. במכתב זה כותבים הרבנים שמקום מגוריו הוא תיטואן, ומזה נדע כי תחתו העיקרית לאחר שעקר מפאס היתה בעיר תיטואן, ושם ביתו ומשפחתו.

מכתב המלצה זה נשתמר בקובץ כת"י מונטיפיורי (מס' 467)²⁴, וזה נוסחו: 'מראות אלדית ראינו, האי דורונא טבא דשדר לן קב", איש חמודות, מכלל יופי בתורה ובמדות, גידולי תרומות הקדשים, אשר יצק מיים ע"י צנתרות הזהב הרבנים המופלגים גאוני ארץ המערב, הנה הוא ידידנו וידיד ה' ב"ה, צלוחית של פליטון, קנה וקנמון, החכם השלם הותיק כמהה"ר יוסף ן סאמון נר"ו מעיר טיטואן יע"א, האיר אל עבר פנינו ושמחנו בו ובתורתו, ומגמת פניו לקבוע דירתו בירושלים תוב"ב, ובא למתנו להכין טרף ההוצאה אשר הוא צריך להביא הדבר לידי גמר, שהיא הוצאה מרובה בדרכים מזונות ופרנסה בירושלים תוב"ב צורכי עצמו וצורכי אשתו ובניו, ובפרט שהוא צריך ליתן למלך המערב צרור הכס"ף בעד כל נפש אדם לתת לו רשות לעקור דירתו ולצאת מתחום המערב. ועדנו מתנהל לאטו לרגל המלאכה, ושמועות יבהלוהו מן המערב, צרות רבות ורעות אשר תכפום ממשא מלך ושרים ועבודת פרך ומלחמות גדולות והעדר משא ומתן, והאחרון הכביד כי חדל המטר כל השנה הזאת והתענו לב תעניות עברו אלו ולא נענו ויחזק הרעב בעיר, והארץ היתה תהו צוקה ואפילה ובני עמנו עטופים ברעב בראש כל חוצות והמה נפיחי כפן מדלית איסר. אשר על כל הנזכר המו מעיז ורחמיו של החכם הנזכר אל אשתו ובניו המתחננים אליו ימהר יחישה מעשהו, ולא יאחר להשתדל להוציאם מיד מתוך ההפכה להמלט על נפשם. ובא והפיל תחינתו לפנינו, ואנחנו קמנו ונתעודד לחזיק בידו בכל עוז ותעצומות. ואתם גם אתם אחינו תתמלאו עליו רחמים גדולים, ותעשו עמו חסדים טובים בכל מאמצי כחכם בדיבור ובמעשה קרבנות הציבור והיחיד, וכל המרחם ירחמו עליו מן השמים, כי מצוה רבא היא ופקוח נפש שדוחה שבת בתמורה. ובשכר זאת אלהי חלקנו יעורר רחמיו על בניו ידידיו, ותגלה ותראה מלכותו בביתא משיחנו בימיכם ובימינו, וישראל ישכן לבטח אכ"ר. פה ליוורנו יע"א כ"ד למב"י שנת ועשית היש"ר והטוב לפ"ג'.

מחשבתו זו לא יצאה אל הפועל בפרק ההוא, לסיבה בלתי נודעת.

ג'יברלטאר – תיטואן

בשנים תקנ"ד-תקנ"ח נמצא את רבינו שוהה לסירוגין בערים ג'יברלטאר ותיטואן. תיטואן העיר בקצה הצפוני של מרוקו, סמוכה היא למיצר ג'יברלטאר²⁵ אשר אוכלסייתה היהודית כמו גם רוב רבניה היו בני תיטואן. רבינו הותיר את רישומו בערים אלו, ובפרט בג'יברלטאר שם הוכר שמו בין חשובי הרבנים שדעתם מכרעת²⁶.

ומצאנו פס"ד מאת רבינו שכתב לתיטואן (עדב"י ח"ב סי' נ"ח, דף נ"ז ע"ב), בו כותב כי נזקק לענין אחר ש'שלחו לנו לכאן ג'יבאלטר יע"א ב' פסקים, א' של ב"ד של פאס יע"א וא' של ב"ד של תיטואן יע"א, וזה אשר כתבתי עליהם באלול התקנ"ד ליצירה, וחתם עמי החכם השלם הותיק כהה"ר ישועה הלוי נר"ו²⁴. את פס"ד זה חותם בזה"ל: 'כה דברי צעירי צאן קדשים החונים פה מחנה אלהים זה העירה ג'יבאלטאר יע"א... יוסף ן סאמון ס"ט, ישועה הלוי ס"ט'.

ביום כ"ט כסליו תקט"ו²⁵ חתם רבינו כעד על שטר שכתב בעיר תיטואן. ובחדש כסליו תקנ"ח, בהיותו שנית בג'יברלטאר, נתבקש מחו"ר תיטואן לבאר דבריו שבשטר הנ"ל (עדב"י ח"ב סי' נ"ט).

לכלל ניכרת חיבתו אצל חכמי ורבני תיטואן, כמשתקף מתוך התשובות הרבות ומו"מ של הלכה שקיים עמם, ונדפסו בספרו. כך נמצא דשקיל וטרי עם החכמים הרשומים מטה:

א. רבי מנחם עטיאה²⁶. אותו יכנה רבינו בתואר 'מורינו ורבינו'. ומצאנו

אגרת ששלח אליו רבינו בה ביקשו להאיר עיניו בלשון רש"י (עדב"י ח"א דף ס"ב ע"ד), וסמוך אליה תשובת הרב המבי"ע אליו (שם), ושוב חזר וכתב לו רבינו לעמוד על דעתו 'אל נא יחר לאדוני ותורה היא ודברים פשוטים הם לפי מה שכתבתי' (שם).

ב. רבי יעקב ן מלכא²⁷. מצאנו שכתב לרבינו בנוגע לפס"ד בדין הר"ר יהודה ן עטר נר"ו עם יתמי הר"ר יהודה צירוייא נ"ע, ומצטט רבינו מפסקו זה (עדב"י ח"ב דף ס"ז ע"ב). ופעם אחרת כתב לו רבינו 'בדינו של דוד כאלפון עם שמואל כאלפון' והשיב לו מהריב"ם ע"ז (שם ע"ג). ובפס"ד אחר משנת תקי"ח, השיב רבינו תשובה ארוכה מארש ורחבה, בה הוא מנגד לפס"ד של מהריב"ם על אודות פסקו בדין היקר הר"ר חיים אנהורי נר"ו בר יהודה נ"ע, וה"ר אברהם פאריינטי נר"ו בר שמואל נ"ע וה"ר יחיאי ן עולילי נר"ו בר שמואל' (עדב"י סי' נ"ט, דף ס' ע"ב). בדברי תשובתו יכתירו בתוארים 'החכם השלם הדיין המצויין משיירי כנסת הגדולה כמהה"ר יעקב ן מלכא נר"ו' (שם ע"ד), 'מומחה ויחיד בדורו כמו שמפורסם ומוחזק אצלינו ה"ה מהריב"ם נר"ו' (שם ס"ו ע"א), 'מי לנו בקי בדבריהם ובחקי תורתם ומשפטם כמוהו יש"ץ' (שם ע"ד ע"ב) – ואעפ"כ חלק על פסקו בדין זה בכל תוקף.

ג. רבי יהודה קורייאט²⁸. הביאו רבינו בשיטתו עמ"ס מציעא (עדב"י ח"א דף כ"א ע"ד) 'הקשה ידידנו החכם השלם נזר הקדש כמה"ר יהודה קורייאט נר"ו. ומצאנו ששלח לו רבינו אגרת בדבר הלכה (עדב"י ח"ב דף ז' ע"ג): 'לעיר תיטואן יע"א... ציץ הזהב העומד על משמרת הקדש על התורה ועל העבודה החכם השלם הדיין המצויין כמהה"ר יהודה קורייאט נר"ו יאיר אכ"ר. אהדש"ו ושלם תורתו ושלם כל החכמים יש"ץ, ובראשם ציץ תפארתנו דגל התורה הרמב"ם נר"ו ירום ונשא וגבה כ"ר... אמרתי לרשום למעכ"ת דבר מה למרס בדם אהבת התורה עץ חיים היא, כאשר נדרתי לו לשעבר בכתב'. ובסיום דבריו (שם ט' ע"א): 'את זה ראיתי כעת לרשום לכת"ר מן הבא בידי דרך עיוני בש"ס ופוסקים, ואתה קדוש תבחר ותקרב. ואני תפלה כי ירבה כבוד ביתו החיים והשולם כנפשך שבעך שובע שמחות את פניך, וכנפש נאמן אהבתך צעיר המון, יוסף בן סאמון ס"ט'.

ד. רבי שלמה אבודרהם²⁹. מצאנו ששלח לרבינו שו"ת לבקש דעתו, וכפי שנמצא בספר (עדב"י ח"ב דף ל"ט ע"ד): 'אגרת ששלח ציץ הזהב החכם השלם הדיין המצויין הרב הכולל נזר הקדש כמהה"ר שלמה אבודרהם זלה"ה להרב המחבר זלה"ה... ידיד נפשנו הרב המובהק כמוהה"ר יוסף בן סאמון נר"ו... וכגון דא צריך להודיע לכת"ר שלא יסמוך על סברתי לפי שאני טרוד ואיני יכול להתיצב כ"כ להוציא הדין לאמיתו, ועל כת"ר החיוב להוציא הדין לאמתו. נאם דורש שלום תורתו ע"ה שלמה אבודרהם ס"ט'. וכן נמצא עוד שאלה אחרת מאתו (שם דף צ"ב ע"א) ועליה רשם בן רבינו: 'ותשובת הרב המחבר זלה"ה ארוכה מארץ מדה מסכים הולך להיתרא כדברי הרב מהרש"א ז"ל, ואין הפנאי מסכים להדפיסה'.

גם מצאנו שביקשו ב"ד של תיטוואן לקבל את הכרעת רבינו בפס"ד אחד, בה נחלקו על ראש ביה"ד רבי יעקב ן מלכא (עדב"י ח"ב סי' נ"ט). רבינו כותב להם תשובתו הארוכה עד למאד, ופותח דבריו בזה"ל: 'אצילי בני ישראל, קדשי הבית והאריאל, בונה ירושלים ומביאי לציון גואל. בעשותם שפטים, המצוה והחקים, ומשפטי הדת על תלם כאשר הם חקוקים, עושי משפט לעשוקים, לפתח חרצובות ואם אסורים בזיקים. כי שמה ישבו כסאות למשפט בעיר תהלה ק"ק תיטואן יע"א. ה"ה הח' הש' הדיינים המצויינים לכולם בשם החכם החכם השלם כמ"ר אפרים מוסונייגו, והחכם השלם כמה"ר יהודה אבודרהם נר"ו, ה' עליהם יחיו דשנים ורעננים יהיו אכ"ר. מראש שור"ם אנכי שלומי כמה אלפי שייף עייל בשפל קול התחנה מלפני שוכן מעונה, לקראת חדות מעוזם וצפירת תפארתם, והעתרתי אל ה' יקדמם ברכות טוב דתנו רבנן נאים לצדיקים כמותם בני סמיכי וחיי אריכי ומזוני רוחי יבלו בטוב ימיהם ורב שיהיו ימי חייהם גם בניהם עדי עד יחד ירומו סלה כ"ח... עתה באתי להשיב מפני הכבוד למעכ"ת... ונפלה מחלוקת לש"ש בב"ד הצדק יש"צ בעיקר הדין... הפליאו לעשות בכתב קדשם לאמר לגלות דברי דעת בפס"ד הנז'. ומה מני יהלוך לפני מאור תורתם כי מה ידעתי ולא ידעו הם. ומ"מ השבתי להם תשובה קצרה לשעבר... ועכ"ז עדיין דוחק אותי... ואומר לי כי מעלת כת"ר עדיין מבקשים ממני לעבוד עבודתם ולפתוח שער התשובה בזה, ולכן דחקתי עצמי עכשיו לכתוב להם העדות והחקים והמשפטים כפי מה שעבר לפני ולפי מה שהורני מן השמים, ואין אני כפוסק דין בזה אלא כנושא ונותן בהלכה'.

בחכמה ובעונה יכתוב רבינו בדבריו (שם ס"ד ע"א): 'בעיקר מחלוקתם של מעלת כבוד תורתכם עם מעלת החכם מהריב"ם נר"ו... ואין אני כמכריע הדין בזה, כי יודע אני בעצמי ערכי עלי ואנכי היות ר' אלא שאני מסדר דברי לפני מעל"ת לקיים מאמרום, והם ישאוו ויתנו דבר פנים בפנים עם מעלת החכם מהריב"ם נר"ו, והיוצא מביניהם יעשו כי תורה מאתם תצא'. את פס"ד זה חותם בלשון: 'נאם נאמן אהבת כסא

^[1] תמנן של דברי מרן יותר מפירושן של שאר פוסקים'. ¹¹. על מהר"א הצרפתי, ראה בהרחבה בפתח ספרו 'קול אליהו, הוצאת אהבת שלום ירושלים תשנ"ו. אף הוא היה מתופסי הישיבה בפאס, תלמיד מובהק למהר"ר שמואל ן אלבאז זלה"ה. ¹². רבי מאיר סגוניניטי, רבי אליהו חיים ואלנסין ורבי יעקב ב"ר יצחק גוניס ואיס'. ¹³. ראה שבחו ותקפו בס' מלכי רבנן דף מ"ו ע"א. ¹⁴. הסכמה זו נכתבה בין השנים תקנ"ט-תק"ס, וככל הנראה בפרק ההוא שהה ריה"ל בליוורנו, כי מצאנו שבשנת תקנ"ז הסכים על ספר 'חופת חתנים' לרבי רפאל מילדולה, ובהסכמתו כתב: 'זיהי כבואי למחנה אלהים זה (לליוורנו) נכנסתי לגור בשכונת החכם כהה"ר רפאל נר"ו הנז"ל וערבה לי שכונתו, כי מדי דברי בו ראיתי שבדעת ידבר דבריו בהשכל ושלם במדות שבעה שבחכם... ומאז חילה פני לכתוב לו איזה הקדמה או הסכמה... וכאשר חילה פני עד בוש אמרתי לו שאם אהיה מצוי כאן בעת שיבא הספר לידי גמר ויברכו על המוגמר רבני העיר ומנהיגיה... אזי להפקת רצונו אבא אחריהם כיהודה ועוד לקרא. ובכן הזמן גרמא ואחר עד עתה בעיר הלזו... ואהימנותיהו דרבנן סמיכא: ובספר הנ"ל (ליוורנו תקנ"ז, דף צ"ב רע"א) כתב: 'וכן הסכים רב תנ"א הוא חסידא פרישא ובא הלוי נר"ו בהיותו מתאכסן אצלי ושרתה שכנה עלינו. ויתכן כי האריך לו הזמן עד סמוך לתק"ס, יען התשובה שהסכים עליה (בס' לקח טוב הנ"ל) נגמר כתיבתה בחשוון תקנ"ט ושאר הסכמות רבני ליוורנו שנזכרו בדברי ריה"ל בהסכמתו על תשובה זו, נכתבו בשנת תק"ס. ¹⁵. מכתב זה בספריית ידידנו הרב מורי מרדכי עמאר יצ"ו בפאריז. ¹⁶. ראה עליו בספר מלכי רבנן, דף ס"ח ע"א. ¹⁷. על ר"מ אדהאן אבי ר' יעקב, ראה בספר מלכי רבנן דף פ"ח ע"ג, ושם האריך בשבחו. והנוגע לכאן הוא שנתמנה לאב"ד מכנאס אחר פטירת המשב"ר, ובעת שנתמנה קם הגביר הר"ר אהרן ן הרוש ונתן לו חלקת קרקע ביהכנ"ס (ושמא עניש ן הרוס הנז' להלן בנו הוא), ונפטר ביום ש"ק ט' חשוון תצ"ז. ולפי"ז ניתן לשער כי ראשית נדודי רבינו קדמו לשנות הרעב הידיועים שעיקר תוקפן היה בשנות תח"ץ (וראה עוד בהערה להלן). אכן מריש אגרתו זו נרמזנו שעברו עליו דברים וקיבלם כגזירת שמים. ¹⁸. בשר"ת משפט וצדקה ביעקב, ח"ב, סי' ע"ח, דף מ"ד ע"ב, נמצא חת"י מקיימי פס"ד במכנאס מחודש זיו שנת תצ"ב, והם: "יהודה בכמהה"ר ראובן אבן צור זצולה"ה ס"ט, עיוש ן הרוש ס"ט. ¹⁹. ראה עליו בספר מלכי רבנן דף כ"ג ע"ג. הולדתו ועיקרו בפאס, וכנראה בו בפרק שהה במכנאס. בשנת התק"י נתמנה ע"י היעב"ץ לדיין בפאס, ולמן שנת תקי"ח כיהן כדיין בתיטוואן סגן לאב"ד רבי יעקב ן מלכא, ושם נפטר. ²⁰. לכאורה ניתן לזהותו עם רבי מתתיה סירירו, הנמנה עם ב"ד של חמש בעיר פאס. ראה עליו בספר מלכי רבנן דף צ"ח ע"א. הוא היה בנו של רבי מנחם סירירו (ב"ר יהושע, מ"ר דף פ"ג ע"ג) חתנו של היעב"ץ, ועם פטירתו בשנת התע"ט נתגדל על ברכי סבו היעב"ץ. [יש לציין כי בין השנים תע"ח-תפ"ט ברציפות שהה היעב"ץ במכנאס, כניכר מספר תשובותיו 'משפט וצדקה ביעקב', וכעולה מפנקס השידוכין שלו (פרדס חבי"ד ג' עמ' 101), כך יתכן שבתקופה זו פגשו רבינו שם. אכן באם נקדים כ"כ יציאתו ונדודיו, נפלאים הם מעשיו ומקום מושבו עד לשנת תק"ט בו מצאנוהו בארגיל. כך שלכלל אפשרה באנו לכלל ידיעה לא באנו]. בספריית האדמו"ר מסטולין קרלין (מתכ"י ס' 46270) נמצא אגרת שלוהה מפאס אל כה"ר יוסף בן סאמון נר"ו, משנת תקט"ז וחתום עליה הצעיר מתתיה סירירו ס"ט. ²¹. פורסם ע"י א. בשן בספר ותיקין, ר"ג תשל"ה, עמ' 43. ²². ונמצא בדברי תשובתו של רבינו (עדב"י ח"ב דף ס' ע"ד): 'הוא עומד בג'יבאלטר יע"א, עיר הסמוכה ונראית עם תיטואן יע"א, ושיירות מצויות מזו לזו כל יום וכל שבוע וכל חדש'. ²³. בספרו נמצא שנשאל בג'יברלטאר אודות קדירה של חמין ובתוכה בצים ונמצא בא' מהן אפרות, וקודם לכן נשלקו בקדירה אחרת (עדב"י ח"ב סי' מ"ב, דף מ"ב ע"א). ²⁴. הוא היה דיין העיר ג'יברלטאר בפרק ההוא. ²⁵. מאותה שנה, שנת שבר"ה, מצאנו תחימתו כשהוא בג'יברלטאר, וכנראה שנסיעתו לתיטואן בשנה זו קצרה היתה, ועיקר מושבו בפרק זה עם בני ביתו היתה בג'יברלטאר דווקא. מסמך תעודה זה באוסף ר' אביגדור קלגסבלד בפאריז, כת"י 42 ו415. ברשימת כתבי היד שלו, פוענחה החתימה 'יוסף בן סמאון' אכן הנכון הוא 'יוסף בן סאמון', כפי שמסר לי ידידי ר' מורי מרדכי עמאר יצ"ו שראה תעודה זו. ²⁶. ראה עליו מלכי רבנן דף פ"ד ע"א. נחשב כראש וראשון לרבני תיטואן בדורו. מחידושי תורתו נדפסו בספר נר מערב, ובפרט בח"ג (ירושלים תרצ"ב). ²⁷. ראשית תלמודו בפאס, והיה תלמידו המובהק של הרב הגדול רבי יהודה ן עטר. סביב שנת תצ"ה נתמנה כדיין ומו"ץ בתיטואן, ובכהונתו החזיק עד לפטירתו בשנת תקל"א. ראה עליו מלכי רבנן דף ס"ד ע"א. ²⁸. ראה עליו מלכי רבנן דף מ"ה ע"א. נפטר סביב שנת תקמ"ה-תקמ"ו. ²⁹. ראה עליו מלכי רבנן דף קי"ג ע"ד.

תורתם דורש שלומם וטובתם כל הימים, בלב תמים, החותם בחדש כסלו שנת אורך ביושר לבב בלמדי משפטי צדקך לפרט, פה עיר גיבאלטאר יע"א. עבד נרצע לכל יודעי דת ודין, והוא הצעיר עהב"ה יוסף בן סאמון סיל"ט.

בסמוך לתשובתו הנכבדה זו, נמצא דברי הסכמה מדייני ביה"ד בתיטואן כולם, פותחים ומסיימים בכבוד רב, זה לשונם (עדב"י שם פ"ח ע"א): 'הסכמת המאורות הגדולים החכמים השלמים הדיינים המצויינים הרבנים המובהקים והמופלאים ב"ד הצדק דק"ק תיטואן יע"א. ראה ראינו את מגלת ספר התורה הזאת ארוכה מאר"ש מדה ורחבה מני ים, וטיילנו בה ארוכות וקצרות כפי העת והזמן וכפי הסכמת הפנאי המועט, כי אם באנו לעמוד על שרשן ועיקרן של חבילות הראיות שכתב מעכ"ת מספרי הפוסקים הכתובים בפס"ד זה ולעמוד עליהם במקומותם למושבותם כמו שראוי להיות, יארך הזמן ויתענה הדין יותר. אבל האמת יורה דרכו שכל דברי מעכ"ת האמת והצדק במה שנוגע לעיקר הדין... נאם החותמים בכ"ד יום לספירת תפארה שנת ושמתרם את כל חקתי"י ואת כל משפטי לפ"ק פה תיטואן יע"א. אפרים מונסונייגו סיל"ט. משה ביבאס. יהודה אבודרהם סיל"ט. יעקב אדהאן. יהודה בלא"א אברהם קורייאט סיל"ט.

בחודש אדר תקכ"א נמצא את רבינו שנית בליוורנו נושא ונותן עם גדולי הדור. אליו הקריב גאון מתא רבי מלאכי הכהן זלה"ה בעהמח"ס יד מלאכי, שקלא וטריא שהיה לו עם רבי יצחק גונים ואיס בעמח"ס שיח יצחק, לחוות דעתו הרחבה.

וכך נמצא בספר יד מלאכי (ליוורנו תקכ"ז, ח"א כללי הוי"ו אות רנ"ו): 'וזה אשר כתב אלי בהאי עניינא החכם השלם הדיין המצויין כמוהר"ר יוסף בן סאמון נר"ו. והעתיק בזה את אגרתו של רבינו אליו, זה לשונה: 'ישאו הרים שלום למר ולתורתו ולסיעת מרחמוהי יש"ץ. הן עתה נתגלגל הדבר וזכיתי לראות דבר קטון הויות דאביי ורבא מדברות קדשו, והאירו אל עבר פני והארץ האירה מכבודם, ודנתי ק"ו מעצמי מזה כמה יקר תפארת ספרו הנכבד שחיבר בדבר גדול על כללי הגמרא, מי יתן בספר ויוחק, יפוצו מעינותיו חוצה במזרח ובמערב, כי על ידו ישוטטו רבים ותרבה הלדעת בישראל. הוא הדבר אשר ראיתי משם מעכ"ת בחכמתו ובקיאיותו הגדול להפיל הכלל שחידש החכם הידיד מהר"ר ינו"ו (=יצחק גונים ואיס נר"ו) שמו... ומעכ"ת הפליא ענה הגדיל תושיה והביא לו בזה כמה סוגיות ובקיאיות אשר לא שערום בספריהם בעלי הכללים ז"ל... ובאתי כיהודא ועוד לקרא, ועוד זה אין לי שיעור שיבא מכשורא, כי אמרתי אולי יש תקוה להיות שמי נזכר תוך היכל הקדש חיבורו של מעכ"ת. את אגרתו חותם רבינו: 'נאם העבד ישראל איש מכאובות וידוע חולי, ובבתי אין לחם ואין שמלה, גר בארץ ודעתו לחזור. דורש טוב דובר שלום לאדון נר"ו. החותם באדר שנת ויושט המלך את **שרביט** הזהב אשר בידו לפרט האלף הששי ליצירה. עהב"ה יוסף בן סאמון סיל"ט.

וציין לדברים אלו היקרים ג"ע החיד"א ז"ל בספרו 'שם הגדולים' (מערכת ספרים אות ס' סימן ס"א) וז"ל: 'ומיהו בזה יש אריכות דברים, וכבר שרפים עומדים על דבר זה, הרב החסיד הרמ"ק בס' יד מלאכי אות רנ"ו והרב החסיד מהר"י בן סאמון שם, ואכמל"³⁵.

בספרו של החיד"א 'דברים אחדים' (ליוורנו תקמ"ח, דרוש ל"ב, דף קס"ז ע"א) נמצא פיסקא זו: 'ואני שמעתי נזדרקה מפי חבורה חקור דבר אמאי רבינו הקדוש לא שנה במשנה דיני חנוכה, כי אם כלאחר ידו במגילה בחנוכה בנשיאים וכיוצא, ובקמא אם היה נר חנוכה פטור, והי"ל לשנות לפחות פרק אחד מדיני חנוכה. ובו בפרק נענה הרב החסיד כמוהר"ר יוסף ן סמון זלה"ה ואמר דמגילת תענית נשנית קודם המשנה, וכדתנן במתניי פ"ב דתענית כל הכתוב במגילת תענית דלא למספד וכו', וכבר במגילת תענית קתני דיני חנוכה והם הבריות שהביאו בש"ס, ומשו"ה לא הוצרך רבינו הקדוש לשנות דיני חנוכה, עכ"ד.

והנה מספרו של רבינו (עדב"י ח"ב סי' ט"ו, דף י"ג ע"ב) ידענו כי 'בני חבורה' אלו שנזכרו אצל החיד"א, הם בני החבורה של עי"ת ליוורנו, שם קנה רבינו שביתת בה בעת. את דברי תשובתו אל השואל אליו בחקירה זו פותח רבינו בזה"ל: 'לא נעלם ממך טירדתי ובפרט בפרק זה דאנא קאי חד כרעא אארעא וחד כרעא אמברא לחזור למקומי עם בני ביתי בע"ה, ומ"מ לעשות רצונך חפצתי, וקבל ממני מה שנראה לי עכשיו לפי השעה מה שיכולתי לחשוב בזה, כי ודאי חקירה טובה היא זו, הלא דבר הוא שלא הזכיר רבי במשנה דיני נר חנוכה. את תשובתו מסיים רבינו בלשון: 'זה נראה לע"ד אם יכשר בעיניך להושיט לו שרביט רצונך. נאם הכותב וחותם באדר שני ערב פורים שנת את שרביט הזהב אשר בידו, פה ליוורנו יע"א. עהב"ה יוסף בן סאמון ס"ט.

עודו בליוורנו, בשלהי דברי שולת שנת שרביט, נמצאהו רוכש כת"³⁶ ספר 'ראש משביר' להרב המופלא רבי משה בירדוגו, ובראשו כתב דברים אלו למזכרת: 'להיות שבהיותי במערב הייתי שומע, שספר זה ראש משביר של הרב כמוהה"ר משה בירדוגו זלה"ה אב"ד של עיר מקנאס יע"א, קול לאמר שנטלו אשכנזי אחד והוליכו למרחקים והדפיסו על שמו, ועכשיו בהיותי פה עיר ליגורנה יע"א עם בני ביתי יש"ץ מצפה לעלות לדור בארץ ישראל תוב"ב, שעל דעת זו יצאנו מגיבאלטאר יע"א, נתגלגל הדבר ומצאתי בבית ה"ר יעקב חי מילדולה נר"ו בר החכם כמה"ר דוד זלה"ה, שהיה ש"ץ בעיר זו יע"א, ספר זה בתוך ספריו, ואמר שאביו כמה"ר דוד הנז' קנאו מאדם אחד עובר אורח, ולכבוד הרב המחבר ולבטל הקול הנז' אולי יסכימו בני קהלו ותלמידיו להדפיסו, קניתי מן ה"ר יעקב הנז' בתמוז שנת שרביט הזהב מהאלף השישי ליצירה. נאם עהב"ה יוסף בן סאמון סיל"ט.

אכן ארכו לו הימים בליוורנו, ובשנת תרל"ב מצאנו אזכרתו בספר 'יסוד הקיים'³⁷ לרבי בנימין אספינווא זלה"ה, שם הביא עדות חכמי המערב לשיטתו"³⁸, אלו דבריו: 'גם פה ליוורנו יע"א נגה עלינו אור שני צנתרות הזהב, ה"ה מעלת הרב כמוה"ר דוד חיים חסאן נר"ו ומעלת הרב כמוה"ר יוסף בן סאמון נר"ו, ושניהם מהמערב כנודע, וגם המה בכתובים, והצד השווה שבהם שבמערב נוהגים לקרות בפתח. והרב יוסף הנ"ל הוסיף

נוסף משלו וספר לנו גופא דעובדא היכי הוה, כשיצאה נוסחת צירי בעיר פאס יע"א בהיותו תלמיד לפני רבו, והוא היה המביאה לעיר טיטואן יע"א, ואח"כ נשתקעה וחזרו לנוסחתם הראשונה בפתח עינים'.

רבינו גם בא בהסכמה לספר הנ"ל, וזה מ"ש בסופה: 'כֹּה דברי נאמן אהבתו הכותב וחותם בסדר ויברך אתכם כאשר דבר לכם בשנת **וישיר"ו** בדרכי ה' כי גדול כבוד ה' לפרט האלף הששי ליצירה פה עיר ליגורנה יע"א אני הצעיר ע"ה ב"ה **יוסף בן סאמון** סיל"ט.

החיד"א ז"ל ראה ספר זה שבכת"י ודיבר בשבח מחברו (יוסף אומץ, ליוורנו תקנ"ח, סימן י' דף י"א ע"ג), זה לשונו: 'ובו בפרק שנדפס קונטרס ישרש יעקב היה בחיי' חיותו הרב הכולל כמהר"ר בנימין איספינווא זלה"ה שהיה מדקדק גדול ועשה חיבורים על פירושי הראב"ע ז"ל בנביאים וכתובים מלבד חכמתו בתלמוד ושאר חכמות. וקנא לה' וחיבר קונטרסים גדול שמו יסוד הקיום לשרש שרשייו של קונטרסים ישרש יעקב הנז' וכתב שאין לסמוך עליו... ושם הסכימו עמו כמה רבנים רבני תונס ורבני ליוורנו והרב המובהק כמה"ר יוסף ן סאמון ז"ל'.

עודו בליוורנו נשאול נשאל מאת 'החכם השלם הדיין המצויין ח"ק כמהר"ר שלמה סירא זלה"ה, מבני החבורה בליוורנו, בדבר הלכה (עדב"י ח"ב סי' ח"י, דף ט"ו ע"ב), וכה הקדים למכתבו: 'לפני כבוד הרב המובהק מ"ו כמוהר"ר יוסף בן סאמון נר"ו. ר"ח מבורך. אחדשו"ו ינהיר לן מר איהו רבה עיינין במ"ש הרמב"ם הלכות תפלה... וסמוך לזה נמצא תשובת רבינו בו ביום: 'ציץ הזהב נזר הקדש מר ניהו רבה מהרש"ס יש"ץ. ר"ח מבורך יד ולסיעתו יש"ץ... כל זה כתבתי בנחיצה רבה להשיב אמרות טהורות של מעכ"ת. ושלם רב לאוהבי (שם ט"ז ע"א).

עוד בספרו הביא תירוצו של חכם אחר מבני החבורה דליוורנו: 'וידידנו החכם השלם המפואר כמה"ר אברהם אירגאס נר"ו תירץ ההיא סוגיא... (עדב"י ח"ב דף מ"ח ע"ד).

שהותו בליוורנו התארכה עוד, כי מצאנו לרבינו בספרו (עדב"י ח"ב דף ג' ע"ד) וז"ל: 'ובשנה זו התקל"ז ליצירה בא לידי אני הצעיר יוסף בן סאמון ספר הבתים להרשב"א ז"ל כ"י מעיר מולדתי עיר פאס יע"א לעיר זו ליוורנו יע"א ומצאתי בו בחלק ב' בית ראשון דיני קידושין סי' י"ג תשובה זו שהיא בדפוס סי' אלף קפ"ה. לעניינה של תשובה זו ציין ג"ע החיד"א ז"ל בספרו 'שם הגדולים' (מערכת גדולים אות י' סי' ק"כ): 'ואשר היה לו להרב כנה"ג מגמומים באותו לשון כמבואר שם, הרב החסיד מהר"י ן סאמון ז"ל בירר הענין מס' הבתים להרשב"א כ"י, והעמיד הדברים על בורין.

מסובב מכאובים

בכמה מקומות בכתביו מתלונן רבינו על מכאוביו ומצבו, ועכ"ז לא ביטל עצמו מבית המדרש או מכתובת חידו"ת בימים ובלילות ולדוגמא הם דבריו בשלהי פס"ד שכתב בגיברלטאר בשנת תקנ"ח: 'וכל זה דחקתי עצמי ימים ולילות וזמנים ועתים ושעות שהייתי יכול לעיין ולחפש בספרים עם רוב חולשתי מחולי שעבר עלי לתפ"ץ ועדיין גירי דיליה ובפרט מכאובי אשר נגדי תמיד לא יתנוני השב רוחי ועביד לי יום טב ויום ביש, ואפי' ביום טב יפה שעה אחת והרבה שעות בו בצער, ודין גרמא ואחר עד עתה מלהשיב דבר' (עדב"י ח"ב דף פ"ז ע"ד). וכבר ראינו דברי עצמו מ"ש בשהותו בליוורנו בשנת תקכ"א: 'איש מכאובות וידוע חולי ובביתי אין לחם ואין שמלה' (יד מלאכי אות רנ"ו). כנראה שלעת אחריתו נוסף "חיים" לשמו, וכנרשם בשער והקדמות ספרו.

שבחו מפי גדולים

כבר ראינו שבחו יוצא מפי גדול ג"ע החיד"א ז"ל, שמקמץ היה בדברים ומלותיו שקולין ומדודים כנודע, והעיד בנו האיש שהיה 'מקובל אלהי וברוח הקדש צפה'. ואכן בכל עת שהזכיר לרבינו בספריו יכנהו בתואר 'הרב המובהק' 'הרב החסיד' וכדומה.

לכשנתבקש החיד"א להסכים על ספרו של רבינו, התנצל על כי זה שנים שכשב עצמו מלהסכים על חיבורים, אך בפועל חרג מנהוגו למעלת המחבר וספרו. אלו דבריו: 'סלח נא אני מבקש דהא כמה שני דפריש הא גופא לא נסתה כף הצג על האר"ש אפילו ניירא בעלמא לא ממני יצאו קבוצי"ם ולא אפיח שפה, ואעיקרא דדינא מה לתבן תבנני' ב"ן גנת ורדים הנמצא כזה בן ננס עלה בהסכמה באחד ענ"ק רב מובהק... קטנתי איני כדאי'.

בהסכמת רבני ליוורנו לספר יציינו רוב שקידתו, כפי שראו עינם ולא זה: 'נודע שמו דמיונו כאריה שאג במלחמתה של תורה, אריא דבי עילאי, פקיע ומומחה, כאילא ביבנה. הא כמה שני דפריש מהתם להכא ואת"א קדוש בעיר הזאת נעמ"י אתחזי לן בליונא דגושפנקא י' השביעי נפש שוקקה הואר יתן מעדני. כל ימיו של רבי לא פסק משלחנו לא שנו"ן ולא חזר"ת דיתבי ביני עמודי דגרסי ולילה כיום ויהי ע"ר והוא ל"ו שונה. ואף כי אמר אלהים למען ענותו בסובלי חלאים איש מכאובות וידוע חולי מכה אלהים ומענה. לא מש מתוך האהל אהלה של תורה והיד כותבת על הנייר ועל הדפתרא דכרוך ותני. הלכתא גברוותא הוא גלי עמיקתא ומסתרתא ושפוני טמוני. עוקר הרים וטוחנן כמעשהו בחו"ל עד אשר ד"ק דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים וכאשר ינוד הקנה. נייע ידו וגבר משם חפר אוכל לחם אבריים דבר ה' קר טעם כעיקר לא בדלי מיניה. ואי לא חזית אריא חזית מרבעתיה מעשה ידי להתפאר רובי תורתא כמו ז"ר זהב נחשבו כל שישנו בחיבורי"ן היוצא מן הטהור וגם ער"ב רב עלה הסופגנין והדובשנין חמרא וריחני. הן כל אלה פעולת צדיק המאור הגדול הרב המופלא וכבוד ה' מלא המקובל האלהי חסידא קדיש כמוהר"ר **יוסף חיים בן סאמון** זצוק"ל יושב בשמים במחיצתן של צדיקים יושבים ועטורתיהם בראשיהם בינ"י ורדיני'.

וכה דבר בנו בשבח אביו, בהקדמת ספרו הנ"ל: 'תנא ידין אינו אלא שר"ף ומלאך פניו לא פנה אל רהבים כי אם בתורת ה' חפצו בעינדא דעסיק בה גמר לה לה לשמה ומהדרא לה בפלפוליה פקע אירגא. עד אשר ד"ק דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים תני והדר מפרש פרו"ש מרובה

קורא ופוש"ט דולה ומשקה תני ומתני לית ליה שיעורא. כולוה שני דרב ריש מתיבתא ושכיחי רבנן קמיה את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה בשפה ברורה ובלשון נקיה מפרק כלאחר יד כל הדבר הקשה כל חמירא". הרי זה בא ללמד דמי פומיה דמר כנהר שאינו פוסק מעיין המתגבר מעמיק ויורד עד נבכי ים התלמוד ובחקר תהום קולע אל השערה הרואה אומר ברקאי אנהרינהו לעיינין נהור בנהור שרגא וטיהר".א. קול שישנו בלמידה קלא דלא פסיק לילות כבימים לילה כיום יע"ר ויהי ידיו אמונה קריין וכתיבן הלכתא גברוותא ומילתא יקירא. וכי ישאל איש מפיו תורה דינא רבא ודינא זוטא האירו פסקי"ו תבל מאן דחמי חמי הן הן גופי הלכות דמחדדן שמעתתיה וחריפא סכינתיה צלל במים אדירים והעלה הלכה רווחת שר המסכ"ם להלכה הלכה ברורה.

כתיבותיו

סגנון הכתיבה של רבינו מן המשופרות היה. לשונו בהירה ונהירה, ולא חס על קן קולמוסו ע"מ שיובנו דבריו כראוי. ומצאנו שהתייחס רבינו למדתו באחת מתשובותיו לחור"ר טיטואן, בנוגע לכתובת שטר כהלכתו: 'יודעים מעכ"ת שאני כותב השטר הנז' איני חס לא על הנייר ולא על הדיו, ולא זכיתי להיות שונה בקצרה, ואלו היה שם חלק משוחרר, כמה דיות הייתי שופך וכמה קולמוסים הייתי שובר ומשבר לכתוב ולהאריך ולפרש באר היטב בלשון השטר הנז'.

מאידך מצאנו בכמה מכתבותיו שכוונתו היתה לשוב ולערוך את הדברים ולאחוז בדרך קצר, כגון מ"ש באחת מתשובותיו (עדב"י ח"ב דף י"ח ע"ד): 'הנה כתבתי ענין זה באורך הרבה לפי דרך הכתיבה בעת עיוני, ואחר זמן בע"ה לעת הפנאי אני כותב הכל בלשון קצר ומובק. והדברים מבוררים יותר בדבריו בשיטתו למציצא (עדב"י ח"א דף ע"ז ע"ג): 'ואני עכשיו בשעת העיון רושם כאן העניינים השייכים לדיבור התוס' זה דמציצא דף ס"א לעבור עליו וכו' כדי שיהיה הענין מוכן לפני באובנתא דלבא על שורשו בביאור וביור. ובשעה שאני עושה מהדורא לענין יהיה קל הדבר לפני לקלוט ממנו הסולת שלו. ולכתוב הענין בדרך קצרה ובלשון קצר ומובק בע"ה. ולכן בכל כתיבות שלי תמצאם עכשיו כתובים בדרך ארוכה ויש בהם הגהות ויש בהם תוספות וגרעונות ומחיקות ותליות והכל הוא כפי דרך של כתיבת שעת העיון של כל ענין וענין. ואני תמיד איחל לשם ברוך הוא העוזר האמיתי לעוזרני לחזור על הדברים ולתקנם ולשכללם ולסדרם על מתכונתם בעבור שמו הגדול וכדרך זה ראינו רבותינו ז"ל עושים בדורותינו וכן היה דרך הקדמונים ז"ל וכן היה דרך כל הפוסקים ז"ל וכל מחברי ספרים ז"ל לכתוב תחלה העניינים כאשר יזדמן להם לפי כח שעת העיון ואח"כ לחזור ולעשות מהדורא בתרא ולדקדק בו היטב ולסדרו בקיצור ישר וטוב'.

ואכן כן העיד עליו בנו (בהקדמת ספר עדב"י) שלא הספיק לגמרה של תורה למהדר אתלמודיה עד ששקעה שמשו.

מתוך מכלול כתביו שכתב, אסף בנו ר' שם טוב וקיבץ תורתו בב' ספרים, וקראם בשם 'עדות ביהוסף'. **חלק א** – כולל שיטה ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים על מסכת בבא מציעא, ובה דן בדברי הפוסקים ראשונים ואחרונים, לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא. **חלק ב** – שאלות ותשובות ועניינים נפרדים. ב' החלקים נדפסו בליוורנו בשנת תק"ס, ותכף ליציאתם נזקקו להם רבים וטובים, ואתבדורו שמועתיו בבי מדרשא.

ועוד לו עמו תכריכי כתיבותיו שלא הספיקה לו העת להכניס לדפוס, וכמ"ל בהקדמתו הנ"ל. וכן נמצא תשובה מאתו בשו"ת ידידו רבי בנימין איספנוזה שבכת"³⁹.

פטירתו

שנת פטירת רבינו לא נודעת לנו. התאריך האחרון שנודענו מאתו בחייו היה שנת תקל"ז והוא בליוורנו. התאריך המוקדם בו נזכר בתואר 'זלה"ה, הוא אזכרתו בס' דברים אחדים להרחיד"א הנדפס בליוורנו תקמ"ח. כך שפטירתו היתה בין השנים הלל"א.

בניו אחריו

רבינו הותיר אחריו ברכה תרי צנתרי דדהבא, אשר נרשם שמם כבעלי פועל ומעש.

האחד אדם, רבי יצחק ן סאמון. נזכר לשבח במדותיו ומעשיו, ותוארו בא בספרו של אביו: 'הגביר הנעלה המשכיל ונבון רודף צדקה וחסד', והוא שנתן לכסף מוצא להדפיס כתבי אביו. ובניו הם יוסף ושמואל, להנחיל אוהבי י"ש.

השני, נגה שמו על פני הארץ, והוכר מקומו בשער עירו, ונרשם עם טובי הרבנים בזמנו, ה"ה רבי שם טוב ן סאמון.

עודו צעיר נזכרה שקידתו בשיטתו של אביו למציצא (עדב"י ח"א דף י"ד ע"ד): 'הקשה בני ידידי השקדן בתורה ה"ר שם טוב נר"ו.

בשנת תקמ"ט מצאנו שהגיה את ספר 'ברית אברהם' לרבי אברהם בושערה⁴⁰, ואף כתב לספר הקדמה וחתם שמו עליה: 'הכ"ד אנוש מועד מעפר דל... ע"ה שם טוב בלא"א הרב המופלא ח"ק כמוהר"ר יוסף חיים בן סאמון זלה"ה ס"ט.

בשנת תקנ"ז נמצא אזכרתו בספר 'חופת חתנים' לידידו רבי רפאל מילדולה (נדפס בליוורנו תקנ"ז, ודברים אלו באו עם סיום הספר): 'מרגניאט טבא די השבח בבית גנדא דמלאכ"א בר אוריין ובר אבהן בכתר **שם טוב** עולה רחימא דנפשאי בן לאותו צדיק הרב המופלא חסידא קדישא הרב המחבר ספר עדות ביהוסף על הש"ס, כמוהר"ר יוסף בן סאמון זצוק"ל, תפילה הגונה, ונאים הדברים למי שאמרם כאשר עיניך תחזינה מישרים, לומר האשה ביום כניסתה לחופה כי עת לחננה.

בשלהי אלול תקנ"ח כבר נמנה רש"ט עם דייני ביה"ד בליוורנו. כנמצא בהסכמתם לספרו של אביו, שם תיאורוה: 'צלוחית של פייטון חד מיין דסליק להת"ם וישר זה יכשר דן ידין עמו דיתבי ביני דנ"י, הלא זה הו"ד והדר החכם השלם הדיין המצויין כמוהר"ר שם טוב בן סאמון נר"ו.

ואכן בהסכמות על כמה מספרי חכמי הדורות הנדפסים בה בעת

30. וכן ציין לדברי רבינו אלו בספרו עין זוכר (מערכת ו אות כ"ה ומערכת ס אות ב'). 31. הוא כתה"י שבספריית גינזבורג במוסקבה מס' 320 (מתכ"ס' 27965). 32. נדפס זה עתה (ק"ס תשס"ה) יחד עם ספר 'ישרש יעקב, ע"פ כת"י ספריית גינזבורג במוסקבה מס' 457 (מתכ"י ס' 6837). 33. אודות קריאת 'חי העולמים' בצייר או בפת"ח. 34. בספריית גינזבורג במוסקבה, כת"י מס' 457 (מתכ"י ס' 6837). 35. בספר מלכי רבנן (בערכו של רבינו) כתב שנתבש"מ לפני שנת תקפ"ח, והוא טעות המוכח. 36. נדפס בליוורנו בשנת תקפ"א.

אליבא דהלכתא
הוצאת מוסדות הרבנות הראשית לישראל

בליוורנו, נמצא חתימתו יחד עם שאר חברי ביה"ד. כך הוא בהסכמה לספר 'מגן גבורים' לרבי אליעזר די אבילא. מיום ג' שבט תקס"ו. ולספר 'באר מים חיים' להנ"ל, מיום מ"א לעומר תקס"י³⁷. וכן לספר בגדי אהרן לרבי אהרן פרץ מתוניס, מיום א"ך לעומר תקס"ו.

כמו כן בא בהסכמה לבדו ל'שאלה ותשובה' (פיזה תק"ע) מאת רבי רפאל ישעיה אזולאי, בן החיד"א ורבה של אנקונא, מיום כ"ו אדר א' תק"ע.

בשלהי שנת תקע"א נזקק יחד עם דייני ליוורנו, רבי יעקב נוניס ואיס ורבי יעקב די מדינה, לפשר בין רבי רפאל ישעיה אזולאי לרבי יצחק זרחיה אזולאי בנוגע לחלוקת הירושה של החיד"א (שו"ת זרע יעקב לר"י נוניס ואיס, כת"י ביהמ"ד לרבנים בני", ח"ב דפים 44–28)³⁸.

עוד נמצא שו"ת מאתו בספר 'נוגה הצדק' (הנדפס בדסאו בשנת תקע"ח), כנרשם בשער הספר: 'שו"ת דרך הקדש מהרב הגאון חכם הכולל מו"ה שם טוב ס"ט אב"ד ונשיא ישראל דק"ק ליוורנו'. ולפי"ז בעת ההיא כבר נתמנה לאב"ד וראש בליוורנו. תשובתו זו נכתבה על ידו בשנת תקע"ז, ובצדה נמצא קיום העתקה מרבי שמואל ב"ר משה הכהן, דיין וסופר מתא, שכתב בצדה בזה הלשון: 'קושטא קאי שאני ח"מ העתקתי כל הכתוב למעלה לשלחו לקהל עדת השואלים יחיו, מכתב יד קדש של מעלת הרב המובהק כמו"ה שם טוב נ"י בנן של קדושים ה"ה הרב הגדול והמפורסם מופלא שבסנהדרין הרב המחבר עדות ביהוסף הנדפס מחדש על הש"ס ושו"ת כמו"ה יוסף חיים בן סאמון זצוק"ל. ולראיית האמת ח"ש אני הצעיר דיין וסופר מתא הדין זו ליוורנא יע"א.' כ"ד הצעיר שמואל בן הרב כמו"ה משה הכהן ס"ט.

לאחמ"כ נמצא הסכמות 'מעלת חכמי ורבני ירושלים תוב"ב הנמצאים כעת במחנה אלקים זה יע"א, והם הרבנים שד"ר בעת ההיא: רבי חיים יהודה עייאש בן ר' יעקב משה בן מהר"י עייאש, רבי יאודה אהרן הכהן תקלי בן ר' משה הכהן תקלי בן הרב המפורסם הגאון כמו"ה יאודה הכהן זצוק"ל מחבר בתי כהונה. וסמוך להם נמצא 'הסכמת החה"ש הדי"מ, רבים ועצומים בני הישיבה הכללית של מתא ליוורנא יע"א, הלא הם: רבי משה חי בן לא"א יעקב רפאל מיליל, ורבי יצחק קארדויו פריאת.

בשנת תקע"ט נמצאהו חותם בשולי מכתבם של חו"ר ודייני ליוורנו, אשר עליה חתמו עשרה דיינים, והוא לבדו בא בדברי הסכמה פרטית בסמוך לחתימתם, דבר המעיד על מעלתו כראשון וראש לרבני עירו.

דברי רבינו בהסכמתו זו, באו יחד עם מכתבי הרבנים של שאר ארצות, לדבר כנגד תיקונים רפורמיים שהחלו לפשות בפרק ההוא, וקובצו בספר 'אלה דברי הברית' הנדפס באלטונה בשנת תקע"ט. ונציב בזה את דבריו חוצבי להבות אש: 'אנכי הרואה הרשום בכתב אמת עליונים למעלה לבטל המעוררין חדשים מקרוב באו לבנות במה לעצמם, לשנות את הידוע בכל תפוצות ישראל הקרובים והרחוקים, מאן דתמא, תמא דאין זה אלא דברי תימה דבר התמוה לרבים, דאנן בדין שארית ישראל אין לנו לזוז מתקנת קדמונינו ז"ל שמפיהם אנו חיים, וכמו שכתבו מעלת הרבנים המובהקים יושבי על מדין ראשי אלפי ישראל, הלא המה בכתובים, הלא המה מעלת הרב המובהק ר"מ ור"מ הרב דומה למלאך ה' צבאות ובית דינו הרבנים המובהקים מאירים ומוזהירים די באתרא הדין, מקימי דגל התורה, ה' עליהם יחיו! וכבר מלתא אמורה דכל המשנה ידו על התחתונה, ואוי להם לבריות מעלבונה! האמנם את לחננה, אוחילה לאל ה' אלהים אמת. הוא יטע תורתו ואהבתו בלבם, ישובו ישבו בצלזו צילא דהמנונת וקרצו יראוי יעשו, ואוזן שומעת עליהם תבוא ברכת טוב. הכ"ד הכו"ח יום שנכפל בו כי טוב, בסדר ויאמינו בה' ובמשה עבדו, שנת התקע"ט ליצירה, פה ליווארנא יע"א. והוא הצעיר שם טוב בלא"א הרב הגדול כמהור"ר יוסף חיים בן סאמון ס"ט".

המכתב האחרון בו מצאנו חתימתו, הוא הנדפס בהקדמה אחת בראש ספר הזהור עם פירוש ר' יוסף גג' (ליוורנו תרמ"ד), בחלק ה' מהזהור, ובו סיפור רבי יעקב פאריינטי, אשר מלך על ערי אפריקה, ובניו בני רי"פ כולם נכבדים ובעלי תואר. וזאת על פי שמועות שקיבל מאת חכמים 'הגידו משם גדול גברא רבא ויקירא ר"מ ור"מ בעיר טוטוואן יע"א הלא הוא הרב המובהק מאיר כברק כמוהר"ר יעקב ן מלאכ... וכיוצא בזה ששמנו מפי קדוש בישראל שמו גדול רב גדול המקובל האליה הוא המאור הגדול כמוהר"ר יוסף חיים ן סאמון זלה"ה. לאחר חתימת רש"ט על מסמך זה, הסכימו על קיומו ששה דייני העיר ליוורנו, והקיום הוא משנת תק"ף³⁹.

מאתו נדפסו קבוצת תשובות בשם 'לקח טוב', בסוף ספרו של אביו 'עדות ביהוסף' ליוורנו תק"ס. לחלק מתשובותיו נסמכו הסכמות דייני ליוורנו, כגון סי ב', משנת תקנ"ח, הסכימו לדבריו רבי מאיר סגנוינטי, רבי יעקב נוניס ואיס ורבי שלמה ב"ר דוד חיים מלאך. וסי ג', משנת תקנ"ט, באו בהסכמה רבי מאיר סגנוינטי, רבי אליהו חיים ואלינסון, רבי יהודה הלוי מתיטוואן, רבי יעקב נוניס ואיס ורבי שלמה ב"ר דוד חיים מלאך.

בספרו הנ"ל מצאנוהו כותב (דף ג' ע"ד): 'זה הכלל הרציתי קמיה דמר ניהו רבה ה"ה המאור הגדול הרב המופלא והמפורסם מופת הדור והדרו בוצינא דנהורא ח"ק כמוהר"ר חיד"א נר"ו, ותשובתו הרמת"ה מסכים הולך למ"ש, הלא היא כתובה בספרו הנחמד יעיר אזן בקונטרס קלורית לעין שבסוה"ס'.

ואכן שם נמצא להחיד"א שמזכירו בכבוד, זה לשונו: 'מידי דברי עם אהובי וידידי המשכיל וחכם בר אבהן ובר אוריין כמהח"ר שם טוב סאמון נר"ו אמר אלי שהרי"ף לא כתב כן פ' הזהב אלא דמקו' נפקא והר"ן חלק עליו דמסברא בעלמא הוא וזה ימים שחמה על הרב ארעא דרבנן. ואחר סמוך שלח לי קונטרס על זה ושם הביא דברי מרן בכללי הגמרא... זהו תורף דבריו נר"ו'.

וכן כתב לשבחו בדברי הסכמתו לספר 'עדות ביהוסף', זה לשונו: 'גבר חכים ונהי"ר לתרוצי סוגיא רישא מציעתא וסיפא. מקשה ומותיב ותריץ יתיב דהוא גל"י ומילפא. ה"ה רחימא דנפשאי החכם השלם הדיין המצויין בר אבהן ובר אוריין כמה"ר שם טוב בן סאמון נר"ו ישלח עזרו מקדש טומום של ברכות לקבל אלפא כי"ר... הנה ארש"י לשון הבאי, הצעיר וזעיר חיים יוסף דוד אזולאי ס"ט'.

התעודה שלפנינו

בזה נערוך לדפוס תעודה ייחודית שחיבר רבינו, ובה מאמרים בחיוב מצות 'עונג שבת' ובפרט ע"י אכילת ג' סעודות. כפי הנרשם בה, תיקנה רבינו לק"ק ג'יברלטאר, ככל הנראה בראותו שיש המתרשלים מקיום הסעודה השלישית, ובעת ההיא לומדים תורת האלקים, ולכך הקים חברה אשר תקרא 'קוראי עונג' עליה ימנו חברים 'שהסכימו ביניהם לקיים מצות סעודה שלישית בכל יום שבת קדש בכנופיא ביניהם, וכל אחד ואחד מהחברים הללו עושה בביתו סעודה שלישית ואוכלים עמו, וחוזרים חלילה מידי שבת בשבתו. והוסיף עוד כי באם 'עדיין נשאר לו זמן יחזור ללימודו כל אחד ואחד כפי השגתו עד שיגיע זמן ללכת לתפלת ערבית'.

תעודה זו נעתקה ע"י רבי שלמה ן עולו, שמצאה בעיר טאנג'א בשנת תקנ"ג על שמו של רבינו.

חכם זה האחרון מקורו מעיר מקנאס שבמרוקו, ומצאנו שנזקקו לו חו"ר פאס וחו"ר מקנאס בשנת תקל"ג לפוטרו ממסים מדין תלמידי חכם. וכך נמצא בתשובת חכמי העיר מקנאס (גבול בנימין לר"ב לכריף, כזבלאנקא תשט"ו, סימן נ"ז): 'נדרשנו אנוה ח"מ לחוות עדותינו בתורת עדות גמורה על אודות ובשביל הנבון וחכם כה"ר שלמה בכהה"ג החכם השלם כה"ר סעדיה זלה"ה ה' עולו, שתמיד... יושב בקביעות בכל יום ויום בישיבתנו ללמוד גמרא... וחתמנו פה לראיה וזכות ביד כהרשב"ע הנז' וקיים, ע"ה שלמה הכהן ס"ט, מימון לעזימי ס"ט. ובצדו הסכמת דיין העיר וז"ל: לפי עדות העדים הנ"ל שהרשב"ע הנז' תמיד הוא קובע לתורת ה' תמימה במשא ומתן של הלכה, ודאי שפטור הוא מכל מיני מסים. ולראיה וזכות בידו כתבתי וחתמתי שמי, הצעיר יקותיאל בירדוגו ס"ט בלא"א כמוהר"ר מרדכי בירדוגו זצוק"ל. ובסמוך לו (סי' נ"ו) הסכמת חו"ר פאס, רבי אליהו הצרפתי, רבי מתתיה סירירי ורבי משה אבן זמרא.

אביו רבי סעדיה הן עולו היה ת"ח ודיין במקנאס, והיה לו בית הכנסת משלו⁴⁰, והוא בנו של רבי שלמה ן עולו, שנזקקו חו"ר מרוקו לירושתו בש' תק"ג כמצוי בספרי תשובותיהם.

מרשב"ע דגן נשתמרו בידינו ספר דרשות ומאמרים בכת"י, ובו ס"ח דפים בקובץ קטן. בכת"י זה מצאנו העתקת התעודה שלפנינו.

הגאון רבי יוסף ן סאמון זלה"ה

בעל 'עדות ביהוסף'

[... גיבר]לטאר בכתיבת יד ה"ה כמוה"ר **יוסף ן סאמון** נר"ו

בס"ד

עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה (תהלים ב')

קוראי עונג

ישמחו במלכותך שומרי שבת וקוראי עונג

ויאמר משה אכלוהו היום כי שבת היום לה' היום לא תמצאוהו בשדה (בשלח י"ף). אם תשיב משבת רגלך עשות חפצך ביום קדשי וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכוּבד וכבדתו וגו' אז תתענג על ה' והרכבתיך על במותי ארץ וגו' (ישעיה נ"ח). והתענג על ה' ויתן לך משאלות וגו' וענוים יירשו ארץ והתענגו על רוב שלום (תהלים ל"ז).

קוראי עונג

מעלת ג' סעודות ועונג שבת

מסכת שבת פרק כל כתיב⁵, גמרא, ת"ר כמה סעודות חייב אדם לאכול בשבת, שלש, דכתיב⁶ ויאמר משה אכלוהו היום כי שבת היום לה' היום לא תמצאוהו בשדה. אמר ר' שמעון בן פזי אמר ר' יהושע בן לוי משום בר קפרא כל המקיים שלש סעודות בשבת ניצול משלש פורעניות, מחבלו של משיח ומדינה של גיהנם וממלחמת גוג ומגוג⁷. אמר ר' יוסי יהא חלקי מאוכלי שלש סעודות בשבת⁸. אמר רב נחמן תיתי לי דקיימית ג' סעודות בשבת⁹. אמר ר' יוחנן כל המענג את השבת נותנים לו נחלה בלי מצרים שנאמר¹⁰ אז תתענג על ה' וגו', כיעקב דכתיב ביה¹¹ ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה¹². אמר רב יהודה אמר רב כל המענג שבת נותנים לו משאלות לבו שנאמר¹³ והתענג על ה' ויתן לך משאלות לך, עונג זה איני יודע מהו כשהוא אומר וקראת לשבת עונג הוי אומר זה עונג שבת¹⁴.

בעא מיניה רבי מר' ישמעאל ברבי יוסף עשירים שבארץ ישראל במה הם זוכים, א"ל בשביל שהם מעשרים שנאמר¹⁵ עשר תעשר, עשר בשביל שתתעשר. שבבבל במה הם זוכים לעושר, א"ל בשביל שמכבדין את התורה. ושבשאר ארצות במה הם זוכים, א"ל בשביל שמכבדין את השבת¹⁶.

אמר לו קיסר לרבי יהושע בן חנניה בשביל מה תבשיל של שבת ריחו נודף, אמר לו תבלין יש לנו ושבת שמה שאנו מטילין לתוכו וריחו נודף, אמר לו תן לנו הימנו, אמר לו כל המשמר את השבת מועיל לו ושאינו משמר את השבת אינו מועיל לו¹⁷. הא למדת שטעם תבשיל של שבת ועריבותו להתענג בו האדם בשבת פי' זוכה בו האדם על ידי שמירת השבת, לפיכך תקנו חז"ל בתפילה ישמחו במלכותך שומרי שבת וקוראי עונג.

ובזוהר פרשת האזינו אדרא זוטא קדישא¹⁸: איתוסף נשמתא בשבתא, ובעי בר נש למיחד בתלת סעודתי בשבתא, דהא כל מהימנותא וכל כללא דמהימנותא ביה אשתכח. ובעי בר נש לסדרא פתורא ולמיכל תלת סעודתי דמהימנותא ולמחדי בהו. אמר רשב"י אסהדנא עלי לכל אלין דהכא, דהא מן יומאי לא בטילנא אלין ג' סעודתי, ובגיניהון לא אצטריכנא לתעניתא, ואפילו ביומי אחרינא לא אצטריכנא וכל שכן בשבתא, דמאן דזכי בהו זכי למהימנותא שלימתא.

ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ¹⁹, ברוכים אתם לה' עושה שמים וארץ²⁰, השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם²¹, לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה²², ישמחו במלכותך שומרי שבת וקוראי עונג. כל כנסיה שהיא לשם שמים סופה להתקיים²³, חברים הללו נקראו שמם חברים של קוראי עונג, שהסכימו ביניהם לקיים מצות סעודה שלישית בכל יום שבת קדש בכנופיא ביניהם, וכל אחד ואחד מן החברים הללו עושה בביתו סעודה שלישית ואוכלים עמו. וחוזרים חלילה מידי שבת בשבתו לקיים מה שנאמר וקראת לשבת עונג.

וכתב הרמב"ם ז"ל בהלכות שבת פרק ל' הלכה ט' וז"ל, חייב אדם לאכול שלש סעודות בשבת. וצריך לקבוע כל סעודה משלשתן על היין ולבצוע על שתי ככרות. ולמדנו מדבריו שמצוה לשתות יין בסעודה, ע"כ. וכתב שם עוד²⁴ וז"ל, אכילת בשר ושתיית יין בשבת עונג הוא לנו. א"כ מצוה זו בסעודה שלישית ג"כ יש בכללה שתיית יין. ומפני שכשישתו יין בחבורה יש חשש גדול שמא ח"ו חלילה וחס יצא שום דבר של [איסור] מביניהם, או משום לץ היין הומה שכר²⁵, נכנס יין יצא סוד²⁶, לפיכך הזהרו בדבריכם ונשמרתם מאד לנפשותכם, ועשו מצוה זו לשם שמים, אכלו ריעים שתו דודים ותהיה יראת ה' על פניכם, ובזה תזכו למצוה ולשכר טוב בעולם הזה ובעולם הבא, ותזכו לעושר ולכבוד בזכות מצוה זו של עונג שבת, כמו שאמרו בגמרא הכתובה למעלה עשירים שבשאר ארצות וגו'.

ואמרו בגמרא שהם זוכים לעושר בזכות שמכבדין את השבת, ואל [יפטור] אדם מכם את עצמו מפני הכבוד לעשות סעודה גדולה, אלא איש כמתנת ידו ואפילו דגים לבדם עינא פקיא, ואחד המרבה ואחד הממעיט וגו'. ותמיד תחזרו הרבה מאד ללמוד קודם סעודה לשון הזהור קודש בס' סעודה שלישית הכתוב בס' תיקוני שבת מלכתא²⁷, ובזה [יתרצה] הקב"ה בסעודתכם כקרבן ריח ניחות, כמ"ש²⁸ וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה'. יתפאר ה' בכם לפני מלאכי השרת בעשותכם מצוה זו לשם שמים וביראת שמים, ויעלה ויראה וירצה ויזכר ויכתב בספר. ויצא חוטר מגזע ישי ונצר וגו', בימי תושע יהודה וגו', ועיניכם תחזינה מישרים בבנין בית המקדש ובביאת הגואל, אכ"ר.

[...] סעודה שלישית כהלכתה, רחמנא ליבא בעי, וחוט המשולש לא במהרה ינתק, וסודם מבואר בספר הזהור בפרשת אמור עמוד קצ"ה²⁹, ובפרשת עקב עמוד תקצ"ב³⁰, ששכרם גדול למי שמקיים ג' סעודות. ולפיכך רחמנא לשיזבן למי שאינו מקיים ג' סעודות אלו אם אפשר לו ברב או במעט. ואם עדיין נשאר לו זמן יחזור ללימודו כל אחד ואחד כפי השגתו עד שיגיע זמן ללכת לתפלת ערבית. אף כי אין קובעין מדרש ממנחה ואילך כמבואר בספר [הזהור] פרשת תרומה עמוד שע"ח, מכל מקום כל אחד ואחד לבדו הרשות בידו, [וסמוך] לשקיעת החמה ימהר כל אחד ואחד ללכת לבית הכנסת להתפלל ערבית.

[בהיות] בעיר טאנג'א יע"ה בשנת חמש מאות ושלשה וחמשים לפ"ק בחודש אב רחמן, מצאתי להם נוסח זה שתיקן להם החכם השלם הדיין המצויין מהר"ר **יוסף ן סאמון** זלה"ה לקצת יחידי עם סגולה מק"ק קהל [גיבר]לטאר הנז', והעתקתי אותו אני הבא בחיתום כדי לזכות בו את הרבים שיהיו זהירים במצוה זאת של ג' סעודות בשבת, וכל הזהיר בזה שכרו גדול כמ"ש לעיל.

אני הצעיר והדל נרצע לעבד לו

שלמה ן עולו ס"ט

- ^[1] פסוק י"א. 2. פסוק כ"ה. 3. פסוק י"ג-י"ד. 4. פסוק ד'-י"א. 5. דף קי"ז ע"ב. 6. שמות ט"ז כ"ה. 7. שם דף קי"ח ע"א. 8. שם ע"ב. 9. שם. 10. ישעיה נ"ח י"ד. 11. בראשית כ"ח י"ד. 12. שם דף קי"ח ע"א. 13. תהלים ל"ז ד'. 14. שם ע"ב. 15. דברים י"ד כ"ב. 16. שם דף קי"ט ע"א. 17. שם. 18. דף רפ"ח ע"ב. 19. ישעיה ס' כ"א. 20. תהלים קט"ו ט"ו. 21. שם פסוק ט"א. 22. שם כ"ד א'. 23. אבות ד' י"א. 24. הלכה י'. 25. משלי כ' א'. 26. עירובין דף ס"ה ע"א. 27. ליוורנו תקנ"ד. 28. יחזקאל מ"א כ"ב. 29. דף צ"ד ע"ב. 30. דף רע"ג ע"א ברע"מ.

- ^[2] והסכמתו זו חזרה ונדפסה בספריו האחרים של רב אד"א: מלחמת מצוה ומעין גנים. 38. פורסם בספר החיד"א, ירושלים תשי"ט, כרך שני עמ' תקי"ט-תקכ"א. 39. תעודה זו נעתקה בראש ספר ויחל שלמה לר' שלמה הכהן, כאזבלאנקא תרפ"ט, בחלק יחס דבדו, דף ג' ע"א. 40. כמ"ש בספר גבול בנימין סי' י"ב, ומצאנו שבנו ח' שלמה דגן היה ש"צ קבוע בביהכ"ס במקנאס, כמ"ש בגבול בנימין סי' נ"ו. עוד מצאנו שכן ר"ש דגן נקרא גם הוא ר' סעדיה (נז' בס' מלכי רבנן דף ק' ע"א) והיה מחכמי ודייני העיר, ובשנת תקנ"ה קיבל פס"ד מר' יקותיאל בירדוגו ליזכות בירושת שררת ביהכ"ס (תורת יקותיאל, ה' שררה סי' ב'). 1. 'דרוש זה חברתי... ודרשתי אותו על פטירת מרנא .

הגאון רבי אהרן ב"ר יהודה אזולאי זלה"ה
מחור"ר מראכש - מרוקו

בספריית אאמו"ר הגרי"מ הלל שליט"א נשתמר בכת"י כרך גדול רב הכמות והאיכות, בשמו יקרא 'מטה אהרן' להגאון המקובל רבי אהרן ב"ר יהודה אזולאי ז"ל, אחד המיוחד מחכמי ורבני המערב בסוף שנות הת'. חיבור זה כולל בתוכו דרושים יקרים לימים וזמנים ומועדי השנה, ומהם מערכות שלימות מסודרות להפליא בביאור המקראות ומאמרי אגדות חז"ל. גם נמצאו בו דרושים להספד אשר דרש במקלות עם בפטירת חכמי דורו'. בשער הספר נרשם: 'ספר מטה אהרן לבית [לוי], אשר חיברתי ואספתי ולקטתי בעמרים אחרי הקוצר', אני הצעיר והדל אשר איננו שוה כחרדל, זעירא דמן חברייא, תולעת ולא איש, הלא הוא זעיר שם בעבדי השם, אהרן בר יהודה אזולאי ס"ט, שנת אתה תענה"ה יי אלהי לפ"ק, ושנת כי לא בזה ולא שקץ ענו"ת עני לפ"ק יזי"א'.

אודות המחבר כמעט ואין בידינו פרטים, מלבד אלו המשוקעים תוך ספרו. קיבל תורה מפי גדולי דורו, הגאון החסיד המקובל רבי יעקב פינטו זלה"ה בעל מקדש מלך², והגאון רבי לוי אלג'אס זלה"ה מחור"ר מראכש³. על רבו זה האחרון ועל פרק לימודו לפניו, מספר רבי אהרן בחיבורו כת"י הנ"ל (דף מג, א): 'ואנכי הצעיר לבית אבי, אנוש כאבי, זכות מורי ורבי, הנר המערבי, אבי אבי רכב ישראל ופרשיו, נר ישראל בראש גולת אריאל, עמוד הימני פטיש החזק, מרביץ תורה ברבים, אשר נודע שמו בשערי בת רבים, דבריו יזלו כטל וכרביבים, דברים נחמדים ונאהבים, ה"ה מעלת יקרת פינת הדרת זיו הדרו והודו ותהלתו מלאה הארץ וכבודו כמוהו"ר לוי אלג'אס תנצב"ה, ומי יכול לספר מהללו ותפארת יקרו וגדלו, כי יודע כל שער בת עמי שהרב הנז' מרגינתא דלית לה טימי דכל מה שאתה משבח לה הרבה את פגים לה, ולמפורסמות אינן צריכות ראייה, כי גדול בבית המלך מלכו של עולם, ושמעו הולך מסוף העולם ועד סופו בחכמה וחסידות וענוה יתירה וסברא ישרה, וה' אלהיו עמו טעמו ונימוקו עמו שהלכה כמותו בכל מקום, וכל אשר הוא היה עושה ה' מצליח בידו. ואיברא כי ענותנותו וקדושתו ופרישתו של רבינו ז"ל היא סמכתנו אנחנו תלמידיו השומעים תורתו של רבינו, ומן שמיא סיוע שה' בו ממש סייעו לרבינו שכל מי שלמד תורה מפיו אפילו שנים מועטות הצליח בלימודו, ודבר זה ידוע הוא ואין להאריך, ולכן ובכן אני הצעיר שבתלמידיו ניערתי חצני וקסת הסופר שמי במתני לכתוב כל מה שחידשתי מימי חרפי מקדמוני מאז דיבר בו רוח ה' בהיותי לומד תורה בבית רבינו ז"ל ועד היום הזה, והייתי כותב דרושים וחיידושים על הפסוקים מפורזים...'

ספר מטה אהרן כת"י היה בידי רבי יהודה זרחיה אזולאי ז"ל מחכמי מראכש שהתיישב בארץ ישראל, כנראה מחתימת שמו בסופו. ממנו נתגלגל ובא לספריית הגאון רבי מתתיהו שטראשון בן הרש"ש בוילנא, ורישומו נזכר ברשימת אוצר ספרי הגר"מ שטראשון 'לקוטי שושנים' ברלין תרנ"ד: 'מטה אהרן, כת"י, ה"ר אהרן ב"ר יהודה אזולאי, חיידושים ופירושים על מאמרי רז"ל ורמזים ופשוטים בפסוקי תנ"ך'. בתקופה מסוימת עמד החיבור גם לפני הגאון החסיד רבי דוד ב"ר שמעון ז"ל, בעל שער החצר (ירושלים תרכ"ב), והזכירו בהשמטות לספרו הנ"ל (אולם השער, דף כ' ע"ב): 'ואגב אורחין ראיתי בס' מטה אהרן כתב יד לאחד מרבני המערב ז"ל...'

מלבד חיבורו זה, ידענו כי הותיר רבינו אחריו חיבורים נוספים בכת"י: 'יד אהרן' [גם הוא היה בספריית ר"מ שטראשון בוילנא, ונרשם בספר לקוטי שושנים: 'יד אהרן, כת"י, ה"ר אהרן ב"ר יהודה אזולאי, דרושים על התורה כסדר הפרשיות']; 'בית אהרן' [זכרו בא בס' מטה אהרן כת"י בכמה מקומות: 'ועיין בחיבורינו על התורה בספר בית אהרן פרשת וישב' (שם כד, א), 'ועיין עוד בחיבורינו על התורה בספר בית אהרן פרשת דרכים'.

עם תחילת לימוד הלכות שבת ברשת כוללי ערב אליבא דהלכתא, ראינו נכון לפרסם בכאן דרוש אחד למעלת השבת ומצות עונג שבת והמסתעף, מתוך ספר מטה אהרן כת"י הנ"ל. בהתקנת כתה"י לדרוס השתתפו הרב זאב דינר שליט"א והרב אליהו אבו שליט"א, תשואות חן להם.

אות שבת קדש

פ"ב דביצה', א"ר חמא ברבי חנינא הנותן מתנה לחבירו אין צריך להודיעו, שנאמר¹ ומשה לא ידע כי קרן עור פניו. וז"ל בר מחסייא א"ר חמא בר גוריא אמר רב הנותן מתנה לחבירו צריך להודיעו, שנאמר² לדעת כי אני ה' מקדשכם. [תניא נמי הכי לדעת כי אני ה' מקדשכם] א"ל הקב"ה למשה מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבתי שמה ואני מבקש ליתנה לישראל לך והודיעם. מכאן אמר רבן שמעון בן גמליאל הנותן פת לתינוק צריך להודיע לאמו וכו'. איני והאמר רבי חמא בר חנינא הנותן מתנה לחבירו אין צריך להודיעו שנאמר ומשה לא ידע וכו', לא קשיא הא במלתא דעבידא לאגלווי הא במלתא דלא עבידא לאגלווי. והא שבת דעבידא לאגלווי, מתן שכרה לא עבידא לאגלווי. "א"ר (יוסי) [יוחנן] משום רשב"י כל מצות שנתן הקב"ה לישראל נתן להם בפרהסיא חוץ משבת שנתן להם בצנועא, שנאמר³ בני ובין בני ישראל. אי הכי לא ליענשו גוים עליה, שבת אודיעניהו מתן שכרה לא אודיעניהו. ואי בעית אימא מתן שכרה נמי אודיעניהו נשמה יתירה לא אודיעניהו. דאמר ר' שמעון בן לקיש נשמה יתירה נותן הקב"ה באדם ערב שבת ולמוצאי שבת נוטלין אותה הימנו, שנאמר⁴ שבת וינפש, כיון ששבת ווי אבדה נפש, עכ"ל.

חביבין ישראל שניתן להם כלי חמדת. מימינו נתן להם אשדת. לעבדה ולשמרה ולהגות בה יומם ולילה אשר היא כדת. וזכור ושמויר בדיבור אחד נאמרו לשמויר את יום השבת. עונג ואכילה ושתייה ומדרשי תורה בחבת. יען כי נח ושבתי. צור ישראל קדושו וברכו במן וקדשו שלא לירד ביום השבת. ומרוב חיבתו ואהבתו אותנו כבבת. נתן לנו בו נפש יתירה חוק לעד בל יושבת. והשומר אותו יצל מאש לא נופח ומתוך לבת להבת. ויען כי גדלה מעלתו. נתנו האל לבני ישראל עם סגולתו. חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו. שומרי תעודתו ודתו. ולא נתנו לשבעים אומות אשר לא קיבלו את תורתו. וצונו רבותינו. נזרי ראשינו. מחמדי עינינו. כליל תפארתינו. לברך בכל יום מאה ברכות. שמורות בכל וערוכות. יען כי הם צריכות. להגיע לחלק הנשמה. שהיא במעלה רמה. אחד ממאה מעשר מן המעשר שנותנים לכהן מתנובת דשא וקמה. אך ביום שבת קדש יחסר מספרם ממנה שהיה. בימי החול כי אין בתפלה רק ז' ברכות וזה פריה. להשלים אותם במיני פירות ומגדנות כמצות רבותינו הידידים ידידי יה. כדי שיהיו שלמים. יחדיו יהיו תמים. מאה ברכות בכל יום תמימים ונעימים. וזהו הנרצה במאמר אב החכמים. בסוף ספרו שיר השירים.

אשר יש בה הרבה סודות נעלמים. באומרו⁵ כרם היה לשלמה בבעל המון נתן את הכרם לנוטרים איש יביא בפריו אלף כסף. כרמי שלי לפני האלף לך שלמה ומאתים לנוטרים את פריו. ושמעתי אומרים בפירוש אלו הכתובים שהוא עפי"מ מ"ש בחולין⁶: א"ל ההוא צדוקי לרבי מי שברא הרים לא ברא רוח ומי שברא רוח לא ברא הרים, שנאמר⁷ כי הנה יוצר הרים ובורא רוח. א"ל שטיא שפיל לסיפיה דקרא ה' צבאות שמו. א"ל רבי המתין לי שלשה ימים ואני אשיבך תשובה. יתיב רבי בתעניתא תלת יומי ותלת לילותא. אתא ההוא צדוקי קארי אבבא, אמר ויתנו בברותי רוש ולצמאי ישקוני חומץ⁸, א"ל רבי מבשר טובות אני לך, אויבך לא מצא תשובה עלה לראש הגג ומת. א"ל רבי רצונך שתסעוד אצל, לאחר שאכל ושתיא א"ל כוס של ברכה אתה רוצה או ארבעים זהובים אתה נוטל, א"ל כוס של ברכה, יצתה בת קול ואמרה כוס של ברכה שוה ארבעים זהובים, ע"כ.

בענין שכל ברכה וברכה שכרה עשרה זהובים, ומכאן הורו המורים ז"ל⁹ דמי שמנע את חבירו מאיזו מצוה שצריך לברך עליה, כגון שקדם וכיסה הדם, שחייב לתת לו עשרה זהובים. והנה נצטוונו לברך מאה ברכות בכל יום, כמו שאמר¹⁰ על פסוק¹¹ מה ה' אלהיך שואל מעמך, אל תקרי מה אלא מאה, כי מה בחילוף א"ת ב"ש הוי מאה¹², וכן נמי אמר¹³ שבדורו של דוד היו מתים מאה בכל יום מישראל, ולא ידעו על איזה ענין הם מתים, עד שעמד דוד ותיקן להם מאה ברכות, שנאמר¹⁴ נאם הגבר הוקם ע"ל, בגימטריא ק', ולא היו שוב מתים. וכל ברכה וברכה שכרה עשר כמו שביארנו, הרי ק' ברכות עולה בחשבון אלף. וזהו כרם היה לשלמה, זה הקב"ה מלך שהשלום שלו, והיה לו כרם זה העה"ז, ונתן את הכרם לנוטרים זה ישראל, וכל איש ואיש מישראל חייב לתת בפריו אלף כסף לקונו שהם מאה ברכות שחייב האדם לברך בכל יום שעולה שכרם אלף כסף כמבואר. משיבים ישראל כרמי שלי לפני, ר"ל העה"ז שנקרא כרם היא לפני, כמ"ש¹⁵ והארץ נתן לבני אדם. האלף לך שלמה, ר"ל שכן ק' ברכות שעולים אלף לך הקב"ה מלך שהשלום שלו. ומאתים שחסרים יום השבת מן ק' ברכות שהם עשרים אלו מקיימים אותם נוטרים את פריו שמברכין בכל יום מאה ברכות, ואפילו בשבת שחסר עשרים מן ק' שהם עולים מאתים, כשהם נוטרים את פריו ומברכין על פירות האילן ופירות האדמה ומיני בשמים ומכוונים בברכות התורה וברכות מפטיר והפטר בהיום השבת בזה הם משלימים מה שחסר מן ק' ברכות והותר, ע"כ שמעתי.

והרב זרע ברך ז"ל כתב בביאור הכתובים דרך אחרת, ע"פ מ"ש במועד קטן¹⁶ שהיה דוד עורר חניתו על שמנה מאות חלל בפעם אחת, והיה מתאנח על מאתים, יצתה בת קול ואמרה רק בדבר אוריה החתי¹⁷. ואמר¹⁸ ראוייה היתה בת שבע לדוד מששת ימי בראשית אלא שאכלה פגה. והנה אמרו ששלמה בן דוד זכה להיות עורר חניתו על אלף מה שלא זכה דוד אביו. ז"א כרם היה וכו' כרמי שלי לפני שהוא העה"ז, האלף לך שלמה ר"ל שזכה שלמה להיות הורג אלף בני אדם. ושמא תאמר היאך אפשר שיהיה יפה כח הבן מכח האב, לזה בא כמתרץ ואמר ומאתים היתירים שזכה שלמה להם יותר מן דוד אביו בשביל שהיה נוטר את פריו ולא אכלה פגה כמו שאכל דוד פגה לבת שבע, עכ"ל הרב ז"ל.

ורש"י ז"ל בפי' לשיר השירים¹⁹ כתב, כרם היה לשלמה, אלו ישראל שנקראים כרם שנאמר²⁰ כי כרם ה' צבאות בית ישראל. לשלמה, זה מלך שהשלום שלו. נתן את הכרם לנוטרים, אלו אומות העולם שמסרם בידם והם שוללים ובוזזים אותם. ליום הדין איש יביא בפריו אלף כסף, כלומר תחת הנחשת יביאו זהב וכו'. משיבים הקב"ה כרמי שלי לפני, לא נעלם ממני מה שגזלתם וחטפתם מהם, האלף לך שלמה מה שנהניתם מהם, ומאתים שהוא חומשו של אלף, צריכים אתם לשלם קרן וחומש מה שנהניתם מישראל שנק' קדש ישראל לה²¹. ועיין בדרך מצפה²² למרנא התנא רוזאנים מ"ש על האגדה הזאת.

ולי נראה דרך אחרת עפי"מ מ"ש²³ שהתורה היתה גנוזה במרום אלפים שנה קודם שנברא העולם, ועלה במחשבתו ית' ליתנה לאלף דור, וכיון שראה שאי אפשר לעולם להתקיים בלי תורה נתנה לכ"ו דורות וקומטו מהם תתקע"ד דורות. ואמרו באדרא רבא²⁴ ומהאי דיקנא אשתמודע מאי דהוי מרישא באלף עלמין דחתימין בעזקא דדכייא עזקא דכליל כל עזקין. ופירש הרב בס' אוצרות חיים²⁵ בזה המאמר, דאלף עלמין הם אלהים במלוי כזה, אלף, אלף למד, אלף למד ה', אלף למד הי יוד, אלף למד הי יוד מם, הרי אלף עלמין דכיסופין. ואמרו²⁶ שאומרים למעלה אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו. ז"א כרם היה לשלמה, זה התורה שנק' כרם שהוא פרד"ס ר"ת פשט רמז דרוש סוד, הכל היה גנוז בתורתנו הקדושה כשהיתה אצל שלמה מלך שהשלום שלו. נתן את הכרם שהיא התורה לנוטרים שהם ישראל דשייכא בהם שמירת התורה. איש יביא בפריו אלף כסף, כלומר שגיגה לכל אחד ואחד מלומדיה שכן אלף עלמין דכיסופין, ע"ד אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו. או"ל הקב"ה כרמי שלי

1. דרוש זה חברתי... ודרשתי אותו על פטירת מרנא ורבנא וכו' כמוהר"ר יעקב פינטו זלה"ה חעדו"מ (מטה אהרן כת"י דף לב, א); 'זה דרשתי בעיר גלאוא לפטירת אדם אחד שמת ביסורין' (שם קלב, ב); 'דרוש זה דרשתי לפטירת הרב הכולל סיני ועוקר הרים, מפוצץ סלעים וגוזר ים החכמה לע' פנים וגזרים, הדיין המצוין, נחל נובע מקור חכמה וגם מתגבר כמעין, ה"ה כמוהו"ר שמואל הלוי תנצב"ה זלה"ה' (שם רפה, ב); 'דרוש זה דרשתי לפטירת הרב הכולל הדיין המצוין נ"י פ"ה אב"ד ור"מ דק"ק מתא מראכש יע"א כמוהו"ר דוד בן אותה צדיק וחסיד החכם הכולל הדיין המצוין כמוהו"ר אברהם בן מאמאן בר אוריון ובר אבהן תנצב"ה זלה"ה' (שם רצה, א); 'דרוש זה דרשתי לפטירת העלוב החכם הנבון הה"ר יעקב בן עייאש תנצב"ה אשר נשרף על קידוש ה' בשנת הנה שכר"ו אתו ופעולתו לפניו' (שם שי, ב).
2. 'שמעתי מפי איש אלהים בוציא קדישא חסידא ופרישא מורינו ורבינו המקובל האלהי כמוהו"ר יעקב פינטו זלה"ה...' (מטה אהרן כת"י דף ב, ב); 'והנה הרב הגדול המקובל מורינו ורבינו אב"ד ור"מ דק"ק מראכש יע"א כמהו"ר יעקב פינטו נר"ו' (שם דף פ, א); 'מורינו הרי"ף החדש נר"ו' (שם ע"ב).
3. ראה מלכי רבנן דף פ' ע"ב: 'מ"ה לוי (אלזאם) [אלגאם] בר שלמה ז"ל מרבני מראקס, ראיתיו חותם עם רבני מראקס בפס"ד אחד זמנו שנת תצ"ב פ"ק'.
4. עמ' 144, מס' 2781. 5. עמ' 98, מס' 1915.
6. גם הם נזכרו בחיבורו מטה אהרן כת"י במקומות רבים: 'מלבד כמה פי' שכתבתי... בהגהותינו לספר פרשת דרכים' (י, א); 'ועיין בהגהותינו לספר פרשת דרכים שלהי דרך מצפה' (לג, ב); 'ועם היות שבהגהותי להרב מרנא התנא רוזאנים ז"ל' (צ, ב); 'והנה יש לנו בפי' הזה פירושים שונים מתחלפים, יעוין בהגהותינו לפרשת דרכים... ששם פירשנו כמה דרכים יפים ומבורכים וכולם נכונים וצריכים, קחם נא ממש' (קט, ב), ועוד.
7. טז, א. 8. שמות לד, כט. 9. שבת י, ב. 10. שמות לא, יג. 11. ביצה שם. 12. שם יז. 13. שם. 14. שיר השירים ח, יא-יב. 15. פז, א. 16. עמוס ד, יג. 17. תהלים סט, כב. 18. טו"ע חו"מ סי' שפ"ב סעי' א'. 19. מנחות מג, ב. 20. דברים י, כט. 21. רעיא מהימנא קרח דף קעט, א. 22. הו' בטור או"ח סי' מ"ו, ועי' במדבר רבה י"ח כ"א. 23. שמואל-ב כג, א. 24. תהלים קטו, טז. 25. טז, ב. 26. מלכים-א טו, ה. 27. סנהדרין קז, א. 28. ח, יא. 29. ישעיה ה, ז. 30. ירמיהו ב, ג. 31. פרשת דרכים דרוש כ"ו. 32. שבת פח, ב ורש"י שם ד"ה תתקע"ד. 33. במדבר דף קלב, א. 34. עיין מבוא שערים ש"ג ח"ב פ"ו. 35. ב"ב י, ב.

שהיא התורה הרי היא לפני, שהרבה ישיבות יש למעלה שלומדים התורה, כמו שמפורש בספר הזוהר בכמה מקומות³⁶. האלף לך שלמה, כלומר מי שהוא שלם בתורתו ובא בתלמודו בידו יש לו אלף עלמין דכיסופין. אך מי שנוטרים את פרו, דהיינו בעלי מצות ואינם בעלי תורה, אין להם רק מאתים עולמות, כמ"ש במדרש הנעלם³⁷ ע"פ וירא אליו ה' באלוני ממרא, מהו ממרא, משום דאחסינ מאתן עלמין מעדן והוא כסא. א"ר יצחק ממרא בגימטריא מאתן ותמנין וחד הוי, מאתן דעדן דכתיב ומאתים לנוטרים את פרו, ותמנין וחד דהוא כסא, ובגין כך אתקרי וירא אליו ה' באלוני ממרא, ועל שום דא נקרא ממרא וכו'. כן נראה לי לבאר אם אפשר.

והנה אמרו במדרש³⁸ ע"פ³⁹ ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם וכו', שאמרו ישראל למשה רבינו ע"ה משה אתה נותן קצבה לברכותינו, א"ל זו משלי אבל הוא יברך אתכם כאשר דיבר לכם. וגם רש"י⁴⁰ פירש כן.

וראיתי בספר שפתי חכמים⁴¹ שהקשה מה הועיל משה באומרו זו משלי והרי בכלל מאתים מנה, בכלל ברכתו של הקב"ה הוי ברכת משה. ותיקן בשם הרי"ף ז"ל שהאלף שכר ברכות הם, עכ"ל. והנה שותיה דמר לא ידענא מאי שכר ברכות איכא הכא, ומי הם הברכות הללו שלא נזכרו בדברי הרב. ולי נראה ליישב דברי הרב עמ"ש לעיל שכל ברכה מן ק' ברכות שכרה עשרה, והרי אלף, וידוע שק' ברכות משה תיקנם תחלה לישראל כמ"ש מה ה' אלהיך אל תקרי מה אלא מאה, ושכחום וחזר דוד יוסדם ברוח הקודש, א"כ ז"ש משה זה משלי, ר"ל האלף שאמרתים לכם הם שכר ק' ברכות שהם משלי שאני תיקנתי אותם, אך לענין הרבוי הוא יברך אתכם כאשר דיבר לכם, זה נראה ליישב דברי הרב ז"ל.

ובשם הרב הכולל מוהר"ר משה אדהאן ז"ל אב"ד ור"מ דק"ק מכנאס יע"א שמעתי תירוץ לקושיא הנז', שז"ש להם משה זו משלי ר"ל יוסף ה' עליכם כמוותכם בחכמה אלף פעמים שהיו דור שכלו דעה, אך לענין הרבוי הוא יברך אתכם כאשר דבר לכם, ע"כ שמעתי משמו ז"ל.

ולי נראה לבאר שהוא עפ"י מ"ש בישמח משה במתנת חלקו, שהוא צוה לישראל ונתן להם השבת קודם שיתן. וידוע מ"ש בפ' כל כתבי⁴² כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלי מצרים, ונותנין לו משאלות לבו, וכמה הבטחות ועושר שיזכה לו השומר שבת כהלכתו, כמו שידוע מענין יוסף מוקיר שבי⁴³, ומההוא טבח שזכה לעושר גדול בשביל שהוא מכבד את השבת. ז"א זו דייקא משלי, בשכר השבת שהייתם שומרים כשתיקנתי אותו לכם אני משלי דייקא, אך משם ולהבא כשניתן בסיני ופי' לכם הקב"ה מתן שכרו כמו שנת' במאמר הפו"ק הוא יברך אתכם כאשר דיבר לכם.

עוד נראה לבאר עמ"ש בזוהר פרשת ויצא⁴⁴ וז"ל, ת"ח כתיב⁴⁵ וענתה בי צדקתי ביום מחר וכו', דהא איהו לא עבד בגין דיטול מדיליה למגנא אלא כולא בקושטא ושליומו ורעותא, ולא עוד אלא דאיהו נטיל רשו מן לבן, ועל דא כתיב⁴⁶ נחשתי ויברכני ה' בגללך, כמה חדשין וזינין עביד לבן ובחין מזליה בגיניה דיעקב והוה אשכח בגיניה דיעקב מאה עאנא בכל ירחא ומאה אימין ומאה עזין יתיר על עאניה. רבי אבא אמר אלף עאנין ואלף אמרין ואלף עזין הוה מייתי ליה יעקב יתיר בכל ירחא וירחא, הה"ד⁴⁷ כי מעט אשר היה לך לפני ויפרץ לרוב ויברך ה' אותך לרגלי, וברכתא דלעילא לא הוי פחות מאלף בכל זינא וזינא עד דבגיניה דיעקב אסתלק לבן לעותרא סגי וכו', ע"ש. ואומר אני שר' אבא ות"ק לא פליגי אהדדי, אלא דת"ק סביר כיון שיש עשר ספירות וכל אחת כלולה מעשר הרי מאה מכל מין, ור' אבא סביר שמאה כל א' מהם כלולה מעשר והרי אלף. וידוע דמשה ויעקב בדרגא חד סלקין, אלא דמשה מלגאו ויעקב מלבר, כמבואר בס"ה. ז"א זו משלי, דברכתא דלעילא סלקא עד אלף כמ"ש ר"א, אך הוא דייקא שהוא מקור הברכות יברך אתכם כאשר דיבר לכם שאין סוף וקצה לברכותיו, ודי למבין.

הכלל העולה שמעלת השבת גדולה עד מאד ורמה. לאשר בו רוח בינה וחכמה. ונותנת לשומריה הוד והדר ואימה, ומצינו שיעקב אבינו שמר השבת קודם שיתן, וכן אמרו בפרשת וישלח בב"ר⁴⁸ ע"פ⁴⁹ ויחן את פני העיר, נכנס יעקב אבינו ע"ה עם מדדומי חמה וקבע תחומין מבעוד יום. הדא אמרה שיעקב שמר את השבת קודם שיתן. ובפ' במה מדליקין⁵⁰ דרשו מהאי פסוקא נמי דיוחן את פני העיר, רב אמר מטבע תיקן להם, ושמואל אמר שווקים תיקן להם, ורבי יוחנן אמר מרחצאות תיקן להם, ע"כ. ואפשר לומר דהני אמוראי מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, דלדעת רב שאמר מטבע תיקן להם דריש לקרא דיוחן לשון חן, שנשא חן בעיני אנשי המקום על אשר תיקן להם מטבע של צורה שיש לו פנים מכאן ומכאן כדי שיוכלו אנשי העיר להוציאו בריוח. ושמואל נמי הכי דריש ליה שהוא לשון חן, אלא שהוסיף לומר לא מלבד שתיקן להם מטבע שבזה נשא חן בעיניהם אלא עוד לו אך המלוכה שתיקן להם שווקים שהיו בהם כ"ל מילי וימצאו ממה לקנות לו דבר הצריך להם, וכמ"ש ביומא⁵¹ ע"פ⁵² אתהלך לפני ה' בארצות החיים זה מקום שווקים. ור' יוחנן הוסיף לומר שנשא חן ותחנונים בעיני פני העיר שהם העשירים, כמ"ש⁵³ ע"פ והרעב היה על כל פני הארץ⁵⁴ אלו העשירים, במה שתיקן להם מרחצאות שיוכלו לעדן בהם עצמם ולרחוץ מזיעה וטנינות וחלודה שיש בבשרם, וזה אינו שייך הרבה רק לעשירים שהם צריכים לעדן עצמם ביותר, אך העני כל ימיו מכאובים וכעס ענינו. באופן שהני אמוראי מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, רק דרב ושמואל

ס"ל שנטל חן בעיני אנשי המקום כולם עניים ועשירים, ודרשי פני העיר כמו בני העיר, שאותיות בומ"ף מתחלפות, במה שתיקן להם מטבע ושווקים שזה יד כולם שוה בו עניים ועשירים. אך ר' יוחנן דריש ויחן כמו רב ושמואל לשון (תחנונים) [חן] ודריש את פני העיר שהם העשירים לבד, נשא חן בעיניהם במה שתיקן להם מרחצאות במה לעדן עצמם.

ואפשר לי לומר שזהו מ"ש תחלת פ"ק דע"ז⁵⁵ בדרשת רבי שמלאי, לעתיד לבא מניח הקב"ה ס"ת בחיקו ואומר כל מי שעסק בתורה יבוא ויטול שכרו, נכנסה מלכות רומי, א"ל הקב"ה במה עסקתם, א"ל הרבה שווקים תיקננו הרבה מרחצאות עשינו הרבה כסף וזהב הרבינו וכולם לא עשינו אלא בשביל ישראל שיעסקו בתורה, א"ל

שער הספר משה אהרן

הקב"ה כל מה שעשיתם לצורך עצמכם עשיתם שווקים להושיב בהם זונות מרחצאות לעדן בהם עצמכם כסף וזהב שלי הוא שנאמר⁵⁶ לי הכסף ולי הזהב אמר ה' צבאות, כלום יש בכם מגיד זאת, ואין זאת אלא תורה שנאמר⁵⁷ וזאת התורה אשר שם משה וכו'.

ועם היות שהארכנו בביאור האגדה הזאת כמו שיתבאר בדרכים ודרושים הבאים לקמן בחיבורינו זה, עכ"ז נכתוב כאן מה ששייך לזה, דממה שא"ל הקב"ה מי שעסק בזה, ולא אמר מי שלמד בזה יבוא ויטול שכרו, משמע דאעפ"י שלא למד נמי רק עסק דייקא, דהיינו שהטיל מלאי או נתן עיסקא או עשה ותיקן איזה דבר שיוכלו בני תורה ללמוד אותה בריוח, ולזה כשמוע מלכות חיבת זה אמרה בדעתה אין לך בעולם מי שתיקן ועשה איזה דבר שיוכלו ישראל לעסוק בתורה בריוח חוץ ממנו, שאנו היינו גרמא במעשינו ותקנותינו שתיקננו כדי שיוכלו ישראל לעסוק בתורה בריוח. וזה כי אלו הג' דברים הם סיבה לשיעסקו ישראל בתורה, אם במה שתיקנו שווקים כדי שימצאו ישראל במה לקנות מזונותיהם בריוח ובזול, ובהם יוכלו ישראל לעסוק בתורה בריוח ולא בצמצום, כי אם אין קמח אין תורה. ובמה שתיקנו מרחצאות להעביר הזיעה והטנינות והחלודה שיש בבשרם, הנה הנם יוכלו ללמוד תורה ואסוקי שמעתא אליבא דהלכתא, כמ"ש בעירובין⁵⁸ אמר (אביי) [רבא] אי עקצאי כנה לא תנאי, דשמעתתא בעיית דעתא ציליתא כיומא דאסתנא. ואם במה שהרבו כסף וזהב, הרי בזה יגיע לישראל הנאה גדולה כי ברבות הטובה רבו אוכליה. וא"כ איפה ע"י שלשת הדברים הללו הם סיבה וגרמא לישראל שיעסקו בתורה, וא"כ אין לך מי שראוי לשכר גדול חוץ ממנו שאנחנו החזקנו בידי ישראל לעסוק בתורה ופולגין השכר בהדיהו כי בצל החכמה בצל הכסף. ואדרבה ראוי להחזיק לנו טובה וחיות ביותר, שיעקב אביהם כדי שישא חן וחסד בעיני אנשי המקום תיקן להם מטבע ושווקים ומרחצאות לפי שנתירא מאנשי המקום וכדי שישא חן וחסד בעיניהם תיקן להם ג' דברים הנז', אך אנחנו לא כן שישאר כפופים תחת ידינו עמנו בגלותינו ואפ"ה תיקננו להם דברים שיוכלו לעסוק בתורה. והשיבם הקב"ה שוטים שבעולם כל מה שעשיתם לצורך עצמכם עשיתם, שווקים להושיב וכו', ר"ל לא מלבד שכל מה שעשיתם להנאתכם ולטובתכם עשיתם, אלא עוד בזה אדרבה אתם גורמים להם שלא לעסוק בתורה, שהרי תקנתם שווקים להושיב בהם זונות כמ"ש

התוס' ז"ל⁵⁹ דמלתא דגנאי קא"ל והיינו אפילו להושיב בהם זונות שהם פרהסיא. ולדין נראה שא"ל שהרי בזה אדרבה כלפי לייא וכל בתר איפכא קאזלי, שהרי במה שהושיבו בשווקים וברחובות, זונות ע"ז ימנע בעל נפש ות"ח לכתת רגליהם בשווקים וברחובות משום דכתיב⁶⁰ הרוק מעליה דרכיך ואל תקרב אל פתח ביתה, ואדרבה תקנתם היא קלקלתם. ובמה שתקנתם מרחצאות, הרי בזה סיבה שישכחו ישראל התורה שיש בידיהם וכ"ש שיוסיפו לעסוק בה בלימוד, והוא עפ"י מ"ש בשבת דחמרא דפרוגיאת ומיית דיומסת קיפחו את עשרת השבטים מישראל, רבי אלעזר בן ערך איקלע להתם אימשיך אחר היין והרחיצה איעקר תלמודיה מניה, בעא למקרי בס"ת החדש הזה לכם וקרא החרש היה לבס וכו'. הרי שע"י המרחצאות הם נמנעים מללמוד תורה כהוגן וכשורה. וע"י שהרבו כסף וזהב יהיה גם לישראל שפע טובה וברכה הרבה וימנעו מחמת עשרם מללמוד תורה, ואדרבה תקנתם היא קלקלתם. כלום יש בכם מגיד זאת, דהיינו להגיד לבעלי תורה שיעסקו בה שום הגדה של אמת כגון להחזיק בידם ולהטיל מלאי לכיסם ועושה להם איזה עיסקא והנאה להתפרנס ממנה ויוכלו לעסוק בת"ת בריוח, זה נראה לבאר.

ומן התימה ממורינו מהרש"א ז"ל שכתב בההיא אגדה דבמה מדליקין וז"ל, נענה ר"י ואמר כמה נאים מעשיהם של אומה זו תיקנו שווקים תיקנו גשרים תיקנו מרחצאות וכו'. לכאורה דברים אלו הם בעצמם התנצלות אומות העולם לעתיד לבא ביום הדין, ודברי רבי שמעון הם תשובת הקב"ה להם, כדאיתא בפ"ק דע"א. וז"ל דודאי ר' יהודה מודה נמי כמ"ש בסוגין שהשיבם הקב"ה מה שעשיתם לצורך עצמכם עשיתם וכמ"ש ר"ש הכא, שהרי לא קאמר ר"י דתקנו שווקים וכולם לא עשו אלא בשביל ישראל שיעסקו בתורה, אלא סתם ר"י דבריו מפני אימת מלכות ואמר כמה נאים וכו', מיהו שפיר מצינן למימר שלצורך עצמן עשו כתשובת הקב"ה דהתם ודוק. והנה יקשה בדבריו ז"ל במ"ש שדברים אלו הם עצמן התנצלות אומות העולם לעתיד ביום הדין, ואינו כן שמלכות רומי אמרו הרבה שווקים תיקננו הרבה מרחצאות עשינו הרבה כסף וזהב הרבינו, ומלכות פרס היא שאמרה הרבה גשרים עשינו, וא"כ אינם הם בעצמם מ"ש מלכות רומי ביום הדין דבמלכות רומי עסיקנן הכא. ותו במ"ש דר"י לא אמר וכולם לא עשינו אלא בשביל ישראל שיעסקו בתורה וכו', נהי שלא אמר כך בפירוש מ"מ כוונתו אפשר דהכי הוי, דלכך אמרו יהודה שעילה יתעלה, שאם אין כוונתו לכך במה עילה וקילס אותם הרי אפשר לפרושי בדבריו כמ"ש ר"ש נהי שאמר כמה מעשיהם נאים של אומה זו היינו נאים לעצמם שיטלו מכס (וישעדנו) [וישעדנו] עצמן, וא"כ במה קילס ושיבח אותם עד שאמרו יהודה שעילה יתעלה, אלא ודאי שפירוש דבריו כך הם, או שפירש דבריו בהדיא שכולם לא עשו אלא בשביל ישראל שיעסקו בתורה. סוף דבר דברי הרב צריכין אצלי תלמוד ועיון.

וגם מצינו נמי שיוסף הצדיק שמר השבת קודם שיתן כיעקב אביו, כמ"ש במדרש⁶¹ וטבוח טבח והכן⁶², אין והכן אלא שבת, כמד"א⁶³ והיה ביום הששי והכינו את אשר יביא, הדא אמרה שיוסף שמר את השבת, ע"כ. והנה ר"ש יפה ז"ל⁶⁴ מפרש והכן הוא מיום לחבירו וכי דרך בני מלכים לאכול מיום לחבירו אלא שבת היה, ע"כ.

וראיתי בקונטרס אחד כתיבת יד שהקשה דא"כ לפ"ז מאי כי אתי יאכלו האנשים בצהרים⁶⁵ אם הסעודה ההיא היתה של שבת. וליכא למימר דבצהרים דמחר קא"ל, דפסוק ויכינו את המנחה וכו' על כרחך בו ביום הוי כי לא לן בלילה חוץ מביתו. וכי תימא דשני דברים צוה יוסף אחד לטבוח טבח בעוד היום גדול לאכול עם אחיו ואחד לשבת, וקאמר אגב גררא ששמר יוסף את השבת, א"כ נמצאת אתה אומר לפ"ז שלמחר שילח את אחיו דכתיב הבקר אור וכו'. ואפילו את"ל שהשבטים לא היו נזהרים אך יוסף ששמר את השבת למה ישלחם בשבת. ועוד איך שלח מנשה בנו אחריהם להחזירם בשבת. ושמא י"ל שהם הלכו משום פקוח נפש לפי שבניהם היו עטופים ברעב, וגם יוסף ששילחם לא חש נמי לזה לפי שבצאתם מיד מהעיר ישלח אחריהם להחזירם קודם שילכו תחום שבת. אך יקשה על יוסף שהיה יודע שהם אחיו למה יניחם לטעון על חמוריהם בשבת שהרי הם מצווים על שבתת בהתם, ובשלמא על השבטים לא קשה ולא מידי שזה הוי פקוח נפש להם ומותר, אך על יוסף ודאי קשה, וצ"ע. עכ"מ כתוב בכתיבת יד.

ולי נראה לתרץ דמזה הטעם של השבטים נמי הניחם יוסף לטעון על חמוריהם, כי מאחר דפקוח נפש דוחה שבת ואפי' אמדוהו הרופאים לחולה רק לגרוגרת אחת ורצו עשרה והביאו לו עשרה גרוגרות כולם יש להם שכר מאת הבורא ית', א"כ אפילו יוסף בעצמו יוכל לטעון עמהם להביא שבר רעבון בתיהם, כ"ש וק"ו שאפשר לטעון ע"י המצרים דבמקום מצוה כה"ג שרי ע"י גוים, ואתיא אליבא דמ"ד⁶⁶ למה תתראו למה תראו עצמיכם כחושים בפני בני עשו וישמעאל, שלא היה להם שום אוכל בבתיהם להשיב את נפשם ויש פקוח נפש בדבר, אך אליבא דמ"ד⁶⁷ למה תראו עצמכם שבעים בפני בני עשו וישמעאל שלא יקנאו בכם, והיה להם בר ולחם ומזון בבתיהם יקשה על השבטים למה לא ישבו במצרים עד עבור יום השבת וילכו להם, שהרי יש לבניהם בבתיהם, מה שיאכלו בארץ כנען. ונהי דעל יוסף ל"ק מידי למה הניחן לטעון, דאיכא למימר שיוסף לא ידע שיש להם מה לאכול בארץ כנען, דאל"כ למה באו לשבור בר, אך על השבטים גופייהו ודאי קשה. וי"ל להאי מדרש דסביר שיוסף לבד היה משמר שבת כיעקב אביו ולא השבטים אחיו, משום דגלי ביה

36. פסחים נ, א. 37. דף צז, ב. 38. דברים רבה א, יג. 39. דברים א, יא. 40. שם. 41. שם. 42. שבת קיה, א. 43. שם קיט, א. 44. דף קסא, א. 45. בראשית ל, לג. 46. שם שם כז. 47. שם שם ל. 48. עט, ו. 49. בראשית לג, יח. 50. שבת לג, ב. 51. עא, א. 52. תהלים קטז, ט. 53. תנחומא מקץ פ"ז. 54. בראשית מא, נו. 55. ב, א. 56. חגי ב, ח. 57. דברים ד, מד. 58. סה, א. 59. ע"ז ב, ב ד"ה שווקים. 60. משלי ה, ח. 61. בראשית רבה צב, ג. 62. בראשית מג, טז. 63. שמות טז, ה. 64. יפה תאר שם. 65. בראשית מג, טז. 66. ע"י רש"י בראשית מג, א. 67. תענית י, ב.

קרא והכן, אך השבטים לא היו שומרי שבת לפי שעדיין לא ניתנה תורה ולא נצטוו עליה. ואפילו את"ל שגם הם היו שומרי שבת, מ"מ סברי דתחומין דרבנן, וטעינת המשא על חמוריהם אפשר להיות ע"י גוים, ולזה הלכו ביום השבת, זה נראה לתרץ.

ולברר וללבן הענין היטב אקדים מ"ש מרנא התנא רוזאניס ז"ל בדרך האתרים דרוש ראשון, שיש מחלוקת קדום בין אבות העולם הרמב"ן⁶⁸ ומהר"ש יפה ז"ל⁶⁹ ובין הרא"ם⁷⁰ ורובני צרפת ז"ל⁷¹, כי הרמב"ן וסיעתו סוברים שישראל יצאו מכלל בני נח קודם מתן תורה אפלו להקל, והרא"ם ורובני צרפת סוברים שלא יצאו מכלל בני נח להקל מעליהם אך להחמיר. לפ"ז הרחיב לנו ה' את הדרך נלך בה, כי יוסף סביר שיצאו מכלל בני נח ואפילו להקל מעליהם, ולזה היה הוא שומר את השבת כשיטת יעקב אביו, והשבטים היו סוברים שלא יצאו מכלל בני נח להקל כי אם אדרבה להחמיר עליהם, ולזה לא היו שומרי שבת כי גוי ששבת חייב מיתה כדאיתא בסנהדרין⁷², ואמר רבינא שם לא נצרכה אפלו בשני בשבת דלאו יום שבייתה ניהו שנאמר⁷³ לא ישובתו, ואזהרתן זו היא מיתתן. וכיון דסברי שלא יצאו מכלל בני נח לזה לא היו שומרי שבת. ואפי' תראה בדברי הרב ז"ל באותו דרוש גופיה איכא שיוסף הוא דסביר לא יצאו מכלל בני נח והשבטים הם שסוברים שיצאו מכלל בני נח, מ"מ אפשר לומר כשראה יוסף שנענש על האי סברה ולעבד נמכר יוסף חזר והודה לסברת אחיו, אך השבטים היו סוברים להאי גיסא ולהאי גיסא והיו מסופקים בזה כמו יעקב אביהם שנסתפק בהאי, כמבואר בדברי הרב באותו הדיוש גופיה בביאור מאמר⁷⁴ אמר לו יעקב לראובן אני לא מקרבך ולא מרחקך וכו'. ועיין בהגהותינו שם בדרך האתרים דרוש ראשון ושני וית' לך דברי'.

ועל פי זה יבואו לכלל יישוב פסוקי מקץ שם⁷⁵, הבקר אור והאנשים שלחו וכו' הם יצאו וכו', עד סוף הפרשה, והדקדוקים בהם רבו כמו רבו ולא אהרין בזכרונם כי אחר מאר"ך יבוא טירח"א יתירה, והנה כתובים בספרי המפרשים. ועמ"ש שיוסף היה לבדו משמר שבת משום דס"ל שיצאו מכלל בני נח להקל, אך השבטים לא כן ידמו דסברי שלא יצאו מכלל בני נח כי אם להחמיר ולא להקל והיו דינם כדון ב"נ וכן ששבת חייב מיתה, לזה אמר **הבקר אור והאנשים שלחו המה וחמוריהם**, כי מאחר שלא היו שומרי שבת טענו על חמוריהם והלכו ביום השבת. ואמר **הם יצאו את העיר לא הרחיקו**, אמר מלת לא הרחיקו, ר"ל שיעור תחום שבת, כי יוסף שהיה שומר את השבת רצה לשלוח מנשה בנו אחריהם להחזירם קודם שילכו תחום שבת שאז לא יוכל מנשה לרדוף אחריהם להחזירם שגם הוא שומר שבת כאביו היה. **והשגתם ואמרת אליהם למה שלמתם רעה תחת טובה**, להיותכם מחללי שבת, והרי מעיקרא הייתם סוברים שיצאתם מכלל בני נח להקל, שמזה הטעם הייתם אוכלים מבהמה מפרכסת קודם שתצא נפשה כדון ישראל דשרי, אך ב"נ דבמיתה תלייא מלתא כל עוד שהיא מפרכסת ועדיין לא מתה לגמרי חשיבא אבר מן החי, ואני הייתי סובר להיפך ולזה הבאתי דבתכם רעה אל אביכם, עד ששלמתם לאבי רעה שמכרתם אותי וגרמתם לו כל אותו הצער תחת טובה שעשה לכם אבא. **הלא זה אשר ישתה וכו'**, בא להוכיח להם איך חזר הוא מסברתו לגמרי שהיה סבור שיצאו מכלל ב"נ אף להקל ולזה היה שומר שבתות. דהלא **נחש ינחש בו**, ר"ל דלו שהוא שופט הארץ הותר לו לנחש, אע"ג דאסור הניחוש לישראל מ"מ הוא היה שופט כל הארץ והוצרך לנחש, דומיית דסנהדרין שהיו יודעים כשפים וניחוש להוציא הדין לאמת, משא"כ אתם שאינכם שופטים ושוטרים כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל, וא"כ למה גנבתם את הגביע כיון שאתם מצויים על הניחוש ועל הגניבה, א"כ איפה **הרעותם אשר עשיתם** הן בענין הניחוש בין בעינן הגניבה.

וקרוב לשמוע שאמר להם יוסף בשלמא אני שאני שופט כל הארץ אין עלי תלונו כ"כ, כי אם תאמרו שיש בו חשש מאיסור ע"ז שהיו עליו דמות וצורות חקוקים עליו וב"נ מצוה על ע"ז, וכ"ש אם סובר שיצא מכלל ב"נ שידגל עליו התמימה איך מלאו לבו לעשות צורות ע"ז, לז"א **הלא זה אשר ישתה אדוני בו** והוא כלי מבוזה דהוי כלי שתיה, כמ"ש הרב זרע ברך פרשת מקץ שני יעו"ש, וכפ"ז מותר לי לפי הדין ואין אתם צריכים להפריש אותי מחשש ע"ז. ושמה תאמר נהי דפלטת מחזא אתה תפלוט מתרתי, שהרי אתה מנחש בו ובממ"נ קשיא עליך שאם אתה סובר שהשיטה היא כמ"ד שיצאו מכלל בני נח א"כ למה אתה מנחש שהרי לא נחש ביעקב וכו', ואם אתה סובר שלא יצאו מכלל בני נח עד אחר מתן תורה יקשה עליך מ"מ דהא איכא תנא דסובר שבני נח נצטוו על הניחוש. גם לזה יש תשובה שהוא דייקא **נחש ינחש בו**, ר"ל כיון שהוא שופט הארץ בין למר בין למר הותר לו הניחוש, אך אתם **הרעותם אשר עשיתם** בין בענין איסור שבת שחללתם וכבר אתם סוברים שיצאתם מכלל בני נח, בין בניחוש אתם מוזהרים בלא תנחשו כי לא נחש ביעקב. ז"א יוסף למנשה בנו שיאמר לשבטים קודם שילכו תחום שבת שאז לא יוכל שוב לרדוף אחריהם להחזירם.

וישיגם וידבר אליהם את הדברים האלה, אמר מלת את לרבות מ"ש לו שיאמר להם ברמז ע"ע חלו שבת שחללו. **ויאמרו אליו למה ידבר אדוני אפי' כדברים האלה**, ר"ל מעין הדברים האלה וכ"ש הדברים הללו בעצמם. **דהן כסף אשר מצאנו בפי אמתחותינו השיבנו אליך מארץ כנען**, כמ"ש⁷⁶ והשיב את הגזילה אשר גזל, אבל ב"נ הוא נהרג על פחות משוה פרוטה ולא ניתן להישבון, וכ"ז יורה שאנו יצאנו מכלל בני נח לגמרי אפי' לפי דברך שאת"ל בגזילה או בגניבה בא לדינו הרי השיבנו אליך מארץ כנען וזה יורה שאנו יצאנו מכלל בני נח, דאלו סוברים שעדיין לא יצאנו הרי בב"נ לא ניתן להישבון. **ואיך נגנוב מבית אדוניך כסף או זהב**, שאנו נצטוינו על הגניבה בממ"נ,

אם יצאנו מכלל בני נח הרי בישראל נמי כתיב לא תגנוב, ואם לא יצאנו הרי בני נח נצטוו על הגניבה ועל הגזל, ולזה בממ"נ במה אתה דן אותנו אם כדון ב"נ **אשר ימצא אתו מעבדיך ומת דייקא**, כך הוא דין ב"נ שנהרג אפילו על פחות משוה [פרוטה], **וגם אנחנו ר"ל** לשיטתנו אנחנו שסוברים דכבר יצאנו מכלל בני נח **נהיה לאדוני לעבדים** דייקא, דאם אין לו נמכר בגניבתו, וכאן בגביע דהוי דבר יקר הערך מסתמא אין לנו במה לשלם אותו ונהיה לאדוני לעבדים כמו שהוא הדין, לפי שכבר יצאנו מכלל בני נח ואין לך לדון אותנו רק בד"ת אם ימצא הגנב ישלם שנים ואין לנו במה לשלם דבר יקר הערך כזה ונהיה לאדוני לעבדים. **ויאמר גם עתה כדבריהם כן הוא**, שכבר יצאתם מכלל בני נח ואין לי לדון אתכם רק בד"ת, שת"ת **אשר ימצא אתו יהיה לי עבד** שאין לו במה לשלם דבר יקר הערך כזה לשלם פי שנים, **ואתם תהיו נקיים** לגמרי, כי לפי דין ב"נ עשרה שנמצאת גניבה באחד מהם הוא מת והם נתפסים בסירה, אך מאחר שאני דן אתכם בד"ת כדבריהם כן הוא האמת, לזה איני דן אתכם רק כדון ישראל דאשר ימצא אתו יהיה לי עבד דייקא ואתם תהיו נקיים לגמרי.

וימחרו ויורידו וכו', יש לדקדק כיון דסברי שכבר יצאו מכלל בני נח א"כ למה הניחו המשא מעל חמוריהם בשבת והם היו שומרי שבת. יש לומר שהתירו החבלים והשקים נפלו מאליהם, ומ"ש ויורידו ר"ל שבהתירם החבלים עי"ז חשיב כאלו הורידו שגרמו להם ליפול. ומ"ש **ויפתחו איש אמתחתו**, לאו למימר שהיו תפורים, דא"כ הרי הם חייבים משום הקורע שתי תפירות, אלא שהיו תפורים ע"י החבלים שחזקו את פיהם ובהיתר החבלים נפתחו האמתחות. אי נמי שתפרו ע"י עניבה דק"ל דלא הוי קשר גמור לענין שבת. אי נמי שתפרו פי האמתחות בעצים וכשהסירו העצים מהם נפתחו האמתחות.

ויקרו שמולות וכו', יש לדקדק כיון דסברי שיצאו מכלל בני נח והיו שומרי שבת איך אמר שקרעו וטענו על חמוריהם. ואולי כיון דאיכא סכנה בדבר שנמצא בידם הגביע והיו מתייראים פן יחייבו את ראשם למלך לזה קרעו וטענו. או י"ל עד"ש⁷⁷ הדין שהמקור בחמתו ועל מתו וכל המקלקלן פטורים, והם קרעו בחמתן. וטעינת המשא, אולי משום שהיו מסופקים אם יצאו מכלל בני נח אם לאו וחזרו והכריעו כאן כמ"ד שלא יצאו וגוי ששבת חייב מיתה, ותלו זה ממה שראו שאירע להם צער גדול בגניבת הגביע סבור בשביל שטעו בסברתם תחלה והיו שומרי שבת וגוי ששבת חייב מיתה לזה גלגל ענין זה של הגביע שבזה יחייבו ראשם למלך.

ויבוא יהודה וכו' ויאמר להם יוסף מה המעשה הזה אשר עשיתם לחלל שבת בפרהסיא, ויקשה עליכם בממ"נ דאם יצאתם מכלל ב"נ כמו שאתם סוברים מקודם לזה א"כ מה המעשה הזה אשר עשיתם לחלל שבת והרי חייבים אתם עליו, ואם לא יצאתם איך מלאכם לבכם לגנוב את הגביע והרי ב"נ חייב על פחות משוה פרוטה ולא ניתן להישבון, ובשלמא אלולי יצאתם מכלל בני נח הו"א שאתם סומכים על ד"ת שנים ישלם והשיב את הגזילה וכו' ואם אין לו נמכר בגניבתו, אך אחרי שאתם סוברים שלא יצאתם איך זדון לבכם השיאכם לגנוב הגביע. ואם תשיבו לי שהוא כדי להפריש אותך מניחוש, והאי קושיא דילן קושיא ג"כ בממה נפשך דאם יצאת מכלל ב"נ א"כ איפה מי התיר לך הניחוש והרי לא נחש ביעקב, ואם לא יצאת מכלל ב"נ ס"ס קשיא עליך דהרי איכא תנא⁷⁸ דסובר שב"נ נצטוו על הניחוש וצריך אתה לצאת ידי כולם. לזה הקדים להם תירוצי הקושיא וא"ל **הלא ידעתם כי נחש ינחש איש אשר כמוני** שהוא שופט הארץ הותר לו הניחוש אליבא דכו"ע, כי אני צריך לזה לידע מי חייב ומי זכאי. ויותר נראה לומר שהוא עד"ש במתני⁷⁹ דמות צורות לבנות היו לו לרבן גמליאל בעלייתו וכו', ופריך בש"ס והיכי עביד הכי והכתיב⁸⁰ לא תעשון אתי אלהי כסף וכו' דמות שמשי המשמשין לפני במרומם. ותירצו ההוא להתלמד עבד כדכתיב⁸¹ לא תלמד לעשות אבל אתה למד להבין ולהורות, ע"כ. ז"א **מה המעשה הזה אשר עשיתם וכו'**, ושמה תאמרו שאין כוונתכם לניחוש רק להתלמד בעלמא ושירי לכן, זה אינו, שהרי **ידעתם כי נחש ינחש איש אשר כמוני** דייקא הוא שהותר לו הניחוש להבין ולהורות כענין ר"ג שהיה נשיא, אך אתם שאין אתם נשיאים ולא הותר לכם לנחש אפלו להתלמד נמי אסיר לכן, וא"כ הדרא קושיין לדוכתי מה המעשה הזה אשר עשיתם.

ויאמר יהודה מה נאמר לאדוני מה נדבר ומה נצטדק וכו', איתא במדרש⁸² מה נאמר במעשה בלהה ומה נדבר במעשה תמר ומה נצטדק במעשה יוסף וכו'. ויש לדקדק מה ענין מעשה בלהה ותמר ומכירת יוסף להזכירם יהודה כאן, שהרי לא האשימם יוסף רק ע"ע הגביע וא"כ איפה מה ענין בלהה ותמר ומכירת יוסף להזכירם בכאן. ונראה לתרץ במה שהקדמנו יבוא לכלל יישוב כי השבטים היו מסופקים אם יצאו מכלל בני נח אם לאו ופעם היו מכריעים להאי גיסא ופעם לאידך גיסא, והוא שהנה כבר כתב מרנא התנא רוזאניס בתחלת דרך האתרים בביאור מאמר⁸³ אמר יעקב לראובן אני לא מקרבך וכו', ופירש הרב ז"ל דנסתפק יעקב אם יצאו מכלל בני נח אם לאו, דאם יצאו מכלל בני נח א"כ אין ביד ראובן עון אשר חטא בזה, שהרי קי"ל⁸⁴ דפילגשים הוו בלי כתובה וקידושין, ובהדיא שנינו⁸⁵ נושא אדם אנוסת אביו ומפותת אביו, וכיון דפילגשים הויין בלי קידושין א"כ הוי כאלו בא על אנוסת אביו או מפותת אביו שאינו באזהרה כלל. ואם עדיין לא יצאו מכלל בני נח א"כ יצא ראובן חייב, דמעתי ש בידו תרתי איסור אשת אב ואשת איש, דב"נ בבעילה תלייא מלתא ומעת שבא יעקב על בלהה קנאה לו לאשה וחייב הבא עליה, ז"ש לו אני לא מקרבך וכו', יע"ש. ולפי שיוסף

הקשה להם קושיית ממ"נ וכמו שביארנו, לזה בא יהודה ואמר אוי לי מיצרי אוי לי מיוצרי, שאם השיטה היא כמ"ד לא יצאו מכלל בני נח, א"כ מה נאמר במעשה בלהה דכיון שלא יצאנו מכלל בני נח א"כ יש עלינו אשמת דבר בענין בלהה משום אשת איש ואשת אב. ואם השיטה היא כמ"ד שיצאנו מכלל בני נח, א"כ איפה מה נדבר במעשה תמר שאני חייב משום בא על כלתו דאסירה לן משום שכבר יצאנו מכלל בני נח ואנו נידונים בדיני ישראל ובדיני ישראל כתיב⁸⁶ ערות כלתך לא תגלה. ובשלמא אם השיטה כמ"ד שלא יצאנו מכלל בני נח א"כ אצא אני זכאי וראובן חייב כמדובר, אך אם השיטה היא להיפך א"כ יצא בזה ראובן פטור ואני חייב. והענין הוא במ"ש הרב בדרוש שני לדרך האתרים בשם חכמי אשכנז ז"ל, שטעם תמר שהותר לה לשכב עם חמיה הוא משום דער ואונן שלא כדרכן שימשו כדאיתא בפ"ד אחין⁸⁷. וכן נח שבא על אשתו שלא כדרכה חייב מיתה שנאמר⁸⁸ ודבק באשתו, וא"כ איפה מעת שבאו ער ואונן על תמר שלא כדרכה נתחייבו מיתה ותו לא קנו לה לאשה. אך כל זה אינו רק אם הסוגיית אזלא כמ"ד שלא יצאו מכלל בני נח א"כ לא חשיבא תמר כלתו של יהודה כיון שבאותה ביאה נתחייבו מיתה ולא קנו לה לאשה, אך אם הסוגיית אזלא כמ"ד שיצאו מכלל בני נח א"כ חשיבא תמר כלתו של יהודה דישאל קונה בין בביאה כדרכה או שלא כדרכה, יעו"ש. ז"א מה נאמר במעשה בלהה, דשמא הסוגיית אזלא כמ"ד לא יצאנו מכלל בני נח ובזה יצא ראובן חייב ואני פטור. ואם הסוגיית אזלא בהיפך א"כ מה נדבר במעשה תמר שבזה יצא הדין להיפך כי ראובן יצא בזה פטור ואני חייב. ואם הדבר מוטל בספק אם יצאנו מכלל בני נח אם לאו א"כ מה נצטדק במכירת יוסף, כי כבר כתבנו בשם הרב שיוסף היה סבור שלא יצאו מכלל בני נח, ולזה ויבא יוסף את דבתם רעה שהיו אוכלים אבר מן החי דהיינו מבהמה קודם שתצא נפשה דכה"ג לישראל שרי ולב"נ אסיר, והשבטים סוברים להיפך שיצאו מכלל בני נח לגמרי ולזה היו אוכלים ממהנה כדי שבזה יהיו בריאים, ונענש יוסף ע"ז דלעבד נמכר יוסף. אך יש צד אחר לומר בהיפך שיוסף אדרבה צדק הוא בסברתו והאמת אתו, ומה שנמכר לעבד לאו משום עונש הגיע לו זה רק כדי שיתקיימו החלומות שימלוך ויפרנס את אביו ואחיו לחם לפי הטף בשני רעבון, וכמ"ש כי למחיה שלחני אלהים לפניכם, ואדרבה לטובתו ולטובת אביו ואחיו ירד למצרים כדי שירדו יעקב והשבטים בכבוד. וכיון שהדבר מוטל בספק וראה יהודה עתה שנתגלגל עליהם עון הגביע אף כי לא בגניבה בא לתחת ידם ולא ידעו ולא נגעו בדבר כלל, וכמ"ש הרב גופיה בביאור מאמר היו מכין אותו בין כתיפיו ע"ש, סביר יהודה שהם היו טועים לגמרי במה שהיו סוברים שיצאו מכלל ב"נ וצדק יוסף בסברתו בזה, וז"א **האלהים מצא את עון עבדיך**, ומצא בעל חוב מקום לגבות את חובו, כי עתה איגיל לן מלתא למפרע שהיינו טועים בדבר וסברת יוסף היא אמתית וגרמנו לו כל אותו הצער בחנם על לא חסם שעה שלא הגיד לאביו כי אם האמת. ובזה התנצלו לו נמי על שלא שמרו את השבת, כי כיון שסברת יוסף צדקה בזה שלא יצאו מכלל בני נח וע"ז באו לאותו צער ומבוכה גדולה א"כ איפה הוי דינם כדון ב"נ וב"נ ששבת חייב מיתה כמבואר, והרי מעתה יש בידם עון מכירת יוסף שריר וקיים. ולז"א **הננו עבדים לאדוני גם אנחנו** בעון מכירת יוסף מכ"מ אנו מכרנו אותו לעבד, גם אנחנו הננו עבדים לאדוני להקל מעלינו העונש בכל מאי דאפשר, **גם אשר נמצא הגביע בידו** בשביל שגנב הגביע לפי דבריהם. ואע"ג שלא ניתן להישבון אם יש להם דין ב"נ, מ"מ שמא סביר יהודה דאולי בנימין סביר שיצאו מכלל בני נח וחייב תשלומין לבד ואם אין לו לשלם פי שנים דבר יקר הערך כזה ונמכר בגניבתו ויהיה עבד. והגם שבמדרש⁸⁹ אמרו שא"ל יהודה למנשה כתוב בנימוסין דילן⁹⁰ אם אין לו ונמכר בגניבתו וזה יש לו במה לשלם. סביר יהודה שמא לא יתפוס אותם יוסף רק בכסף ושוה כסף ויש לו במה לשלם, אך אחרי רואו שאמר לו יוסף הלא ידעתם כי נחש ינחש וכו' וסגולת הניחוש שבו אין לה טימי חזר והודה יהודה לדבריו ואמר כיון שאין לו במה לשלם יהיה עבד כמו שהוא הדין.

ויאמר חלילה לי מעשות זאת וכו', הנה כשראה יוסף שהצדיק עליו יהודה את הדין ויצאו חייבים במכירתו כמדובר ורצו להיות לו עבדים מכ"מ, אז אמר חלילה לי מעשות זאת שלא יאמרו שתבעתי את דיני ונקמתי מכם, חלילה לי מעשות זאת דייקא, **לי דייקא**, שר"ל בשבילי בשביל הרעה שעשיתם עמי אהיה משתעבד בכם לעבד עולם, זה הדבר חולין הוא לי מעשות זאת דייקא, מכלל דאיכא אחרית ויהי **האיש אשר נמצא הגביע בידו הוא יהיה לי עבד**, כמו שהוא הדין לשיטתי שחזרתי והודיתי לסברתכם שיצאתם מכלל בני נח, וא"כ הוא גופיה **יהיה לי עבד** דייקא כמו שהוא הדין אם אין לו ונמכר בגניבתו, **ואתם עלו לשלום אל אביכם** עד עת קץ, כי דינכם בזה מסור לשמים לבד, מפני שאין לסברות הללו הכרע אל מי מקדושים אפנה, אך השי"ת היודע האמת הוא ידין אתכם. וכשראה יהודה שויתר להם ע"ע עון מכירת יוסף, אזי **ויגש אליו יהודה** להציל את בנימין בטענות ותחנות אחרים כשראה כי איש חסד הוא. ובזה נחה שקטה קושיית המפרשים שהקשו דמי הכניס יהודה לתגר זה אחרי שנכנס יוסף עמו לפני משורת הדין ועשה עמהם חסד גמור למעיין היטב ודוק. זה נ"ל לבאר בפי הפסוקים הללו לפי נו' הדרוש.

ממוצא כל הדברים שכתבנו שמענו ותבן לה אזנינו שטעם יעקב ויוסף ששמרו את השבת הוא משום דס"ל שכבר יצאו מכלל בני נח לגמרי, וכמ"ש הרב מרנא התנא רוזאניס ז"ל בתחלת ספרו הנכבד פרשת דרכים בדף ראשון יעו"ש. אך אי סברי שלא יצאו מכלל בני

68. ויקרא כד, י. 69. יפה תאר בראשית רבה צג, ו. 70. שמות ד, כד. 71. בפי' הרמב"ן שם. 72. נח, ב. 73. בראשית ח, כב. 74. בראשית רבה צח, ד. 75. בראשית מד. 76. ויקרא ה, כג. 77. שבת קה, ב. 78. סנהדרין נו, ב. 79. ר"ה כד, א. 80. שמות כ, יט. 81. דברים יח, ט. 82. בראשית רבה צב, ט. 83. שם צח, ד. 84. בראשית לב, כ"ב. ועי' רמב"ן שם לז, ב. 85. יבמות ד, א. 86. ויקרא יח, טו. 87. יבמות לד, ב. 88. בראשית ב, כד. 89. עי' בראשית רבה צג, ו. 90. שמות כב, ב.

נח א"כ היאך שמרו את השבת יעקב ויוסף ע"ה והרי גוי ששבת חייב מיתה, ואפלו ביום שני בשבת דלאו בר שבייתה הוא וכמ"ש פרק ארבע מיתות" יעו"ש.

וכתב מורינו מהרש"א ז"ל התם בחידושי אגדות⁹² וז"ל, ודע שהרמב"ם ז"ל⁹³ כתב בחיבורו דהא דקאמר הכא חייב מיתה היינו בידי שמים אבל אינו נהרג, עכ"ל. וכתב הרב כסף משנה ז"ל לפי דבריו דהא דקאמר הכא בש"ס וליחשביה בהדי ז' מצות ב"נ ה"ק ולמנייה בהדיהו למימר דאסורין בה ואיסורא איכא אך לא לענין קטלא, ועוד האריך וע"ש. ואי אפשר לומר כן דא"כ למה לא מנה בהדי ז' מצות לאיסור הא דגוי שהכה את ישראל שחייב מיתה נמי בידי שמים ואינו נהרג כמ"ש הרמב"ם שם⁹⁴. אך הנראה בזה לדעת הרמב"ם ז"ל דכל מה דלא חשיב בהדי הנך ז' מצות ב"נ אין נהרגין עליהן, והא דפריך הכא וליחשביה בהדי ז' מצות ב"נ הכי קאמר דאמאי לא חשיב לשבת נמי בהדי שבע מצות ב"נ ויהיה ב"נ נהרג עליה, ומשני קום עשה לא קחשיב דבקים ועשה אין ב"נ נהרג דלא מצינו אפלו בישראל שיהיה הוא נהרג בקום ועשה בידי אדם. וכן בההיא דגוי העוסק בתורה⁹⁵ פריך נמי הכי וליחשביה בהדי שבע מצות ויהיה ב"נ נהרג עליו, ומשני למ"ד מאורשה וכו' שאין חיובו מצד עצמו ולא הוא אלא כאסמכתא בעלמא ואין כאן אזהרתן זו היא מיתתן. ונראה מה שהביא לדרוש לא ישובות אבני נח ולא אששה עתים דכתיב לעיל מניה⁹⁶, [נראה] כמ"ש הרא"ם ז"ל⁹⁷ שהשבות בכל מקום הוא מנוחת הפועל ממלאכתו ולא מנוחת הפעולה והחום והקור כי הם הם פעולת המזלות ולא תפול בהם שבייתה, עכ"ד הרב ז"ל ויפה פירש יישר כחו.

נקיטנן מן הקודם אל המאוחר, כי מצות השבת לא נתנה השי"ת רק לבני ישראל עם קרובו לשמרה בטהרה. יען כי ניתוסף בהם נפש יתירה. ששלחה להם אל עוטה אורה. ולזה צריך האדם לכבדה במאכל ומשתה ועונג הרבה ושמחה. ונסו יגון ואנחה. גם בענין לימוד התורה ומדרכי חז"ל תוסיף תת כחה בהם להבינם על אמתתם משא"כ בשאר ימות החול. ועוד לה אך המלוכה, שהשומר שבת כהלכתו ניצול משעבוד של מלכויות כדאיתא פרק כל כתב⁹⁸. ולזה כיון שראו המצרים זה הסוד וגלה אליהם רצו לבטל מיישראל מצות שבת, כמ"ש בתנחומא הבה נתחכמה לו לבטל מהם מצות שבת, עכ"ל⁹⁹. והרב בעל עיר דוד ז"ל¹⁰⁰ כתב וז"ל, ודבר תמוה הוא מפני מה רצו לבטל מהם רק מצות שבת ולא זולתה משאר מצות התורה. ותריך משום שכל כוונתם של המצרים היתה בעבודת פרך לישראל כי היכי שלא יהיו ישראל ראויים להזדווג להשי"ת, שהוא דמיון כהן שנאמר ויחוו לי תרומה, וכשהמצרים שולטים בגופם ק"ו בנשותיהם כי ישראל היו חבושים במצרים שלא היו יכולים לצאת מידם, ומשנה שלימה שנינו¹⁰¹ האשה שנחבשה בידי גוים אסורה לכהן, אף שיעיד עליה שהיא טהורה אסור לו לקדשה ולאוסה, ולזה נתחכמו המצרים לבטל מהם האירוסין שהוא שמירת שבת. וגם חטאם שחטאו לא היה נדמה להשי"ת כי אם כטומאת הנדה, כמ"ש¹⁰² כטומאת הנדה היתה דרכם לפני, וק"ל בנדה שהכהן יושב עמה בבית אחד ואפלו ע"ג ספסל אחד אם לא יתנדנד, שנאמר¹⁰³ השוכן אתם בתוך טומאתם, שאף שהם טמאים שכינה שרויה ביניהם, עכ"ד הרב ז"ל. ואני שמעתי ולא אבין דברי הרב כי דחוקים המה בתכלית הדחוק, וקלני מזרועי להעיר על דבריו, והמעייין יבין וישכיל מעצמו הדחוק שיש בדבריו ז"ל.

ולי נראה לבאר שהוא ע"פ מ"ש¹⁰⁴ ע"פ גוי מקרב גויה¹⁰⁵ מה אלו עובדי ע"ז אף אלו עובדי ע"ז. וכן נמי דרשו¹⁰⁶ ע"פ¹⁰⁷ ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה, שהיה קשה בעיניהם לפרוש מע"ז שבידם. וכבר נודע שחמורה היא ע"ז שכל המודה בה ככופר בכל התורה כולה¹⁰⁸. וגם אמרו¹⁰⁹ שלא חרבה ירושלים עד שעבדו בה ז' בתי דינין ע"ז, שנאמר¹¹⁰ אומללה יולדת השבעה. וכ"ש וק"ו שהיו נותן שאם היו בגלות ועו"ז שלא יהיו נגאלים. וכבר ידעת מר"ז¹¹¹ כל השומר שבת כהלכתו אפילו עובד עבודה זרה כאנוש מוחלין לו, שנאמר¹¹² שומר שבת מחללו, אל תקרי מחללו אלא מחול לו. וכתבו הר"ף¹¹³ ומהרש"א ז"ל¹¹⁴ דדייקי מדכתיב מחללו כי בכלל שומר שבת היינו מחללו. וגם דייקי נמי דהיל"ל שומר שבת מחלליה, שהוא לשון נקבה, כדכתיב¹¹⁵ מחללי מות יומת, והגם דכתיב שבת שהוא לשון זכר ונופל בו לשון מחללו, עכ"ז כיון דאשכחן קרא דכתיב מחלליה לשון נקיבה לא היה לו לשנות הנביא מדברי תורה, אלא לדרשא אתי לומר לך שהשומר שבת אף שהוא עובד ע"ז כדורו של אנוש שהם התחילו לעבוד ע"ז כמ"ש¹¹⁶ אז הוחל לקרוא בשם ה' אפ"ה מוחלין לו. והטעם הוא כי בשמירת השבת הוא מתקן את אשר עוות, כי העובד ע"ז הוא כופר באלהי עולם ה' שח"ו העולם קדמון ולא ה' פעל כל זאת, והשומר שבת הוא מודה שיש אלוה מצוי בעולם ושהוא ברא העולם יש מאין ואפס המוחלט ושבת בשביעי, וה"ז תיקן את אשר עוות בעו"ז, ולזה מוחלין לו כאלו לא עבד ע"ז לגמרי. ולזה המצרים כשידעו זאת ביקשו לבטל מיישראל מצות שבת כי היכי שלא יתכפר להם עון ע"ז וישארו תחת ידם לעולם. וכן היה, שכל זמן שלא היו ישראל שומרי שבת היה בעבודת פרך ביד המצריים, וכיון שבא משה ואמר לו לפרעה שישמרו את השבת¹¹⁷ כמ"ש¹¹⁸ על מ"ש בתפלה ישמח משה וכו', נגאלו בזכות שמירת שבת שנתכפר להם עון ע"ז שעבדו. והוסיפו עוד שני מצות אחרות שהם דם פסח ודם מילה, שבזה כפרו בע"ז לגמרי, שהיו שוחטים אלהי מצרים להורות להם שאין בהם ובאלהיהם שום ממשות, וקיבלו עליהם אחרות ית' בחותם אות ברית קדש שחתמו בשרם היפך ממה שהפרו ברית מילה, ואז נגאלו. והו' הבה נתחכמה לו, לבטל מהם שבת שבזה לא יתכפר להם עון ע"ז

וישארו תחת ידינו, כי אם לא נבטל מהם זאת המצוה תכף ומיד פן ירבה דייקא, דהיינו שיהיה להם רבו יתירה שיתכפר להם עון ע"ז בשמירת שבת, והיה כי תקראנה וכו' ועלינו מן הארץ והם יירשוה כפירש"י ז"ל. ורמזו מצות השבת במ"ש הבה נתחכמה לו, ר"ת במ"ק כמנין השבת, ובחדא לא דק. זה נראה לבאר בדרך ראשון. ודרך השני נראה לבאר עמ"ש בפרק כל כתב¹¹⁹ א"ר יוחנן משום רבי יוסי כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלי מצרים, שנאמר¹²⁰ אז תתענג על ה' והרכבתך על במותי ארץ והאכלתך נחלת יעקב אביך, לא כאברהם שכתוב ב¹²¹ קום התהלך בארץ, ולא כיצחק שכתוב ב¹²² כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל, אלא כיעקב שכתוב ב¹²³ ופרצת ימה וקדמה וכו'. אר"י אמר רב כל המענג את השבת נותנין לו משאלות לבו, שנאמר¹²⁴ והתענג על ה' ויתן לך משאלות וכו'. אר"י משום רשב"י אלמלא שמרו ישראל שני שבתות כראוי מיד היו נגאלים, שנאמר¹²⁵ כה אמר ה' לסריסים אשר ישמרו את שבתותי, וכתבי בתריה¹²⁶ והביאותים אל הר קדשי וכו'. אר"י אלמלא שמרו ישראל שבת ראשונה אין שום אומה ולשון שולטת בהם, שנאמר¹²⁷ והי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט ולא מצאו, וסמך ליה ויבוא עמלק, ע"כ. ועיין פ"י מהרש"א והר"ף ז"ל מ"ש על זה.

וראיתי גם אני המלחך עפר שתחת כפות רגליהם לדקדק בו קצת מה ששיירו רבוותא הנז', חדא במ"ש כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלי מצרים, וכי האי רישנא להאי פרדישנא ולא שום הבטחות אחרות. ותו במ"ש והרכבתך והאכלתך נחלת יעקב לא כאברהם וכו' אלא כיעקב שכתוב בו ופרצת ימה וכו', והרי גם באברהם נאמר¹²⁸ שא נא עניך וראה וכו' צפונה ונגבה וקדמה וימה, ואמרו בזוהר¹²⁹ שכל כל ארץ ישראל תחתיו כמו יעקב ואמר לו כי את כל הארץ אשר אתה רואה שהיא ארץ ישראל בכללה, ומה נשתנה נחלת אברהם ויצחק מיעקב הרי גם ביעקב נאמר ב¹³⁰ הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה, ואר"ל¹³¹ והבי רש"י ז"ל שקיפל כל ארץ ישראל תחתיו כדי שתהא נוחה ליכבש לבניו. ותו אמאי לא פשיט מן והרכבתך על במותי ארץ, וכתבי התם¹³² ואתה על במותימו תדרוך, ולא יצטרך שוב למילף מן והאכלתך נחלת יעקב אביך דבכלל מאתים מנה. ותו במ"ש אלמלא שמרו ישראל שתי שבתות, ולמה שנים ולא אחת ולא שלש. ותו או' אלמלא שמרו ישראל שבת ראשונה וכו', והרי בהיפך שמעינן להו במדרש¹³³ שאמרו אימתי שמרו ישראל את השבת שבת ראשונה שניתנה להם באלוש, ודוחק לומר שאגדות חלוקות ניהו. ותו במ"ש וסמך ליה ויבוא עמלק, ואין זו סמיכות שהרי הפסיק ביניהם בפרשת המן ומסה ומריבה, ואדרבה להיפך אמרו במדרש שא"ל הקב"ה לישראל אתם ביקשתם לבדוק אותי יבוא זה הרשע ויבדוק אתכם שנאמר¹³⁴ היש ה' בקרבנו וסמך ליה ויבוא וכו'.

וליישב כל זה נראה עמ"ש במסכת ביצה¹³⁵, תניא אמרו עליו על שמאי הזקן שכל ימיו היה אוכל לכבוד שבת, כיצד מצא בהמה נאה אומר זו לשבת, למחר מצא אחרת נאה הימנה אוכל את הראשונה ומניח את השניה, וכן על זה הדרך. אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה לו, שנאמר¹³⁶ ברוך ה' יום יום יעמס לנו, ע"כ. ופשוט הוא שגם הלל הזקן מודה להאי סברא דשמאי שיהיה אוכל לכבוד שבת, ובזה ורבו יתירא הוספת ליה לשבת, אך לפי ששמאי היה עשיר והשיגה ידו להיות כל ימיו אוכל לכבוד שבת לזה היה אוהז בזה הענין, אך הלל הזקן שבתחלת ימיו היה עני היה סומך על מקרא זה דיום יום יעמס לנו, עד¹³⁷ עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, אבל אח"כ כשנתמנה הלל להיות נשיא והיה עשיר ודאי שהיה אוכל גם הוא לכבוד שבת. ובזה יתורץ מה שהקשו המפרשים על דברי המאור הגדול רש"י ז"ל במ"ש בפרשת יתרו¹³⁸ זכור את יום השבת, תנו לב לזכור יום השבת, שאם נזדמן לך חפץ נאה תהיה מזמינו לשבת, ע"כ. והקשו עליו רבוותא ז"ל¹³⁹ דהא אתיאי כשמאי שכל ימיו היה אוכל לכבוד שבת, אך לדעת הלל דהלכתא כוותיה ברוך ה' יום יום ואין צריך שיזמינו לשבת, ואין הניח שיטת הלל דהלכתא כוותיה ופסק כשמאי. ועם האמור יבוא לכלל יישוב, דהלל נמי מודה לשמאי שאם אפשר שיהיה אוכל כל ימיו לכבוד שבת ודאי שכלו מרובה בעוה"ז ובעוה"ב, וכמ"ש מהרש"א ז"ל¹⁴⁰ בענין ההוא טבח שזכה לכל אותו העושר בשביל שהיה מכבד את השבת, וכתב ז"ל שהיה עושה כשמאי הזקן שכל ימיו היה אוכל לכבוד שבת, ואחר שהיה מכבד את השבת בזה הענין לזה מכ"מ זכה לעושר גדול בעוה"ז ולעוה"ב איני יודע כמה, ואם ח"ו עבר על דברי הלל ועשה כשמאי והלא הוא חייב מיתה, כמ"ש¹⁴¹ לרבי טרפון שהטה וקרא וסיכן בעצמו מפני הליסטים כדאי היית לחוב בעצמך שעברת על דברי בית הלל, אלא ודאי שגם הלל יודה בזה. והוכיח רש"י זה ממ"ש זכור, וכבר אמרו¹⁴² זכור את אשר עשה לך¹⁴³, יכול בלב, כשהוא אומר¹⁴⁴ לא תשכח הרי שכתב הלב אמור, הא מה אני מקיים זכור שתהיה שונה בפיו ע"כ, וס"ל שילמד סתום מן המפורש, אע"פ שלא כתוב לא תשכח בשבת ואיכא למימר זכור שזיכרנו בלב ולא פשה, עכ"ז אחר שראינו שגילה הכתוב בזכור אל תשכח וזכור אשר עשה לך עמלק וכמוהו רבים, ילמד גם זה ממנו ויהיה מזמין חפץ נאה לשבת ויהיה אוכל לכבוד שבת כשמאי דאף הלל יודה בזה, ודוק וק"ל.

ובזה ית' מ"ש הכתוב באברהם¹⁴⁵ ויחק בן בקר רך וטוב ויתן אל הנער וכו', ואמרו רז"ל¹⁴⁶ בן בקר חד רך תרי וטוב תלת. ולמה לו לאברהם להאכילם ג' ותיסגי ליה בחד שהוא טוב ביותר. ואף שרז"ל תירצו להאכילם ג' לשונות בחדל, עכ"ז הדרשה תיירש כי שבעים פנים יש לתורה. ונשיב לזה לפי הפשט ונאמר עפ"י מ"ש בשבת¹⁴⁷ דרב

חנינא ורב אושעיא כל מעלי יומא דשבתא הוו בארי להו עיגלא תילתא ואכלי ליה. ופירש"י¹⁴⁸ בארי להו עפ"י צירופי שמות דספר יצירה. עיגלא תילתא, שמן ומובחר, ואני שמעתי שהוא שלישי לבטן, ע"כ. וכבר נודע מ"ש מוהר"ר בצלאל אשכנזי¹⁴⁹ בשם של"ה שאברהם עשה ספר יצירה ומסרו ליצחק ויצחק ליעקב, א"כ ז"ש הכתוב ואל הבקר רץ אברהם, ר"ל מיהר אברהם לעשות בן בקר עפ"י צירופי שמות דספר יצירה. ויחק בן בקר רך וטוב, כפירושא קמא דרש"י שהוא שמן ומובחר. ויתן אל הנער כדי למהר לעשות אותו, כי אינו צריך בדיקת הסכין ולא שום מין משבעים טריפיות שאינם פוסלים בו אחר שנברא עפ"י שמות דספר יצירה. ובהא ניחא שנתנו אברהם אל הנער וסמך עליו ולא שחטו הוא בעצמו ויבדוק אותו כי דריז ונזהר היה, אך עמ"ש יתיישב כי הבן בקר זה נעשה ע"י צירופי שמות דספר יצירה ואינו צריך לא שחיטה ולא בדיקה, ומותר לאוכלו בחלב, ולזה הביא להם בשר בחלב כמ"ש הרב בשם של"ה יע"ש. ואם אפשר כפי רז"ל שהיו ג', ה"ק ויחק בן בקר רך וטוב, ר"ל אותו בן בקר אע"פ שהיה רך וטוב שהם ג' עכ"ז אעפ"י שהיה אחד כאלו היה בן בקר רך וטוב שהוא עיגלא תילתא שלישי לבטן. ושמא תאמר למה לא הלך אברהם למקנהו ליקח בן בקר שמן ביותר והוא טוב מזה שאינו אלא עפרא בעלמא לכבד האורחים, לזה תירץ הכתוב וימהר לעשות אותו דייקא, שזה נעשה תכף ומיד ואלו הלך למקנהו היה מתעכב הרבה ויעבור זמן הסעודה. זה נראה לבאר חוץ לדרכינו.

אך לפי דרכינו יאמר נא שטבע אברהם היה כדעת שמאי שהיה אוכל כל ימיו לכבוד שבת, וכבר כתבנו שאפלו הלל יודה בזה היכא דאפשר, ז"א ויחק בן בקר חד לכבוד שבת מקודם, ואחר שמצא אחר רך ונאה ממנו הזמינו גם הוא לכבוד שבת ועדיין לא אכל הראשון, וכאשר אח"כ מצא אחר שהוא טוב מהם בשניהם הזמינו גם הוא לכבוד שבת או לכבוד י"ט שפסח היה כמרו"ל¹⁵⁰. ואפשר שיהיה שאכל אותם השנים הראשונים שהזמין לכבוד שבת ונשאר רק אותו הג' שהיה טוב משניהם, וימהר לעשות אותו דייקא שלא עשה רק השלישי אך אותם השנים כבר נאכלו.

ובזה יבוא לכלל יישוב המאמר דלעיל, שזהו הטעם שהמענג את השבת ר"ל שהוא אוכל לכבוד שבת ואינו חס על ממונו לומר ברוך ה' יום יום רק מענג את השבת ואוכל לכבודו תדיר, לזה נותנין לו גם הוא מדה כנגד מדה נחלה בלי מצרים שאין לה שיעור וקצבה, ומי היא הנחלה זו נחלת יעקב אבינו ע"ה, דאלו נחלת אברהם יש לה גבול וקצבה, שלא נתן לו כי אם ארץ ישראל דווקא דכתיב כי את כל הארץ אשר אתה רואה שנכפלה תחתיו, וגם יצחק נמי לא הבטיחו רק על נחלת אברהם כמ"ש והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך, אך יעקב אע"פ שבתחלה א"ל הארץ אשר אתה שוכב עליה שנכפלה תחתיו כמרו"ל, עכ"ז חזר והבטיחו ופרצת ימה וקדמה וכו' שהם ארבע רוחות העולם. מפני שיש מקום לבעל דין לחלוק ולומר דדווקא בזמן שהם יושבים על אדמתם ומענגים השבת יתן לכם נחלת ארץ ישראל, אך בהיותם בארץ אויביהם אף שמענגים השבת עכ"ז לא יזכו אל המנוחה ואל הנחלה, לז"א דהא ליתא שאף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ואתן להם נחלה בלי מצרים כנחלת יעקב אביהם, שאעפ"י שהיה אז בעת ההבטחה הולך לחון שהיא חו"ל עכ"ז הבטיחו ופרצת ימה וקדמה אף בחו"ל, אך בענין אברהם אעפ"י שנאמר בו שא נא עניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפונה וכו', מ"מ חזר אח"כ לפרש דבריו באו כי את כל הארץ אשר אתה רואה וכו' קום התהלך בארץ שהיא ארץ ישראל, ולזה ל"א נחלת אברהם ויצחק כמדובר. וטעם שלא הביא ראיה מן והרכבתך על במותי ארץ, הוא כמ"ש דהיינו במותי ארץ ר"ל המובחר שבכל הארץ שהוא ארץ ישראל, משא"כ בהיותם בארץ אויביהם, לזה הביא ראיה מן נחלת יעקב שהוא אף בהיותם בגלות אם יתענגו בשבת יאכילם נחלת יעקב. או אפשר לפרש על במותי ארץ שהם אילי הארץ, ע"ד ואתה על במותימו תדרוך, כענין והרכבתך על במותי ארץ שהם גדולי ארץ וכנעניה ושריה ונכבדיה, אך אכתי ליכא למילף שהיה נוחל נחלה בלי מצרים שיהיה הענין מדה כנגד מדה, לז"א והאכלתך נחלת יעקב אביך שהוא נחלה בלי מצרים.

ובמ"ש אלמלא שמרו ישראל שני שבתות מיד היו נגאלים, שמעתי בשם המפרשים ז"ל הטעם, ששבת אחד הוא כנגד השבת שחללו במדבר לתקן את אשר עוות, ושבת השניה שישמורה כראוי בזכותה יגאלו, ולז"א שני שבתות, ע"כ.

ולדידי חזי שהוא עפ"י דאיכא מחלוקת אי שבת ראשונה חללו ישראל או שניה, דלדעת ר"י כאן שבת ראשונה היא שחללו ישראל, ולדעת המדרש הביאו רש"י ז"ל פרשת שלח לך¹⁵¹ ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש מקושש וכו' בגנותן של ישראל דיבר הכתוב שלא שמרו אלא שבת ראשונה ובשניה בא זה וחללה. והוא דעת המדרש שכתבנו לעיל אימתי שמרו ישראל שבת כראוי שבת ראשונה שניתנה להם באלוש. ולפי שנסתפק ר"י אם שבת ראשונה הוא שחללו ישראל או השניה, לז"א אלמלא שמרו ישראל שני שבתות שחיללו דבמ"נ חיללו אחת מהם, ובזה יתקנו את אשר עוות ויהיו נגאלים.

ובענין מ"ש רב יהודה אמר רב אלמלא שמרו ישראל שבת ראשונה וכו' דכתיב ויהי ביום השביעי וסמך ליה ויבוא עמלק וכו'. הקשו בזה המפרשים מהרש"א והר"ף ז"ל וז"ל, יש לדקדק בזה דהא לא סמך כלל פרשת המן לפרשת עמלק, דפרשת מסה ומריבה היא מפסקת בין שניהם שהיא אחד מעשרה נסיונות, וטפי הוה ניחא לן למימר דמשום נסיון דמסה ומריבה בא עמלק דסמך ליה. ועוד דכל זה

91. סנהדרין נח, ב. 92. ד"ה עובד כוכבים. 93. פ"י ממלכים ה"ט. 94. ה"ו. 95. סנהדרין נט, א. 96. בראשית ח, כב. 97. שם. 98. שבת קיח, ב. 99. אמשטרדם תע"ט. 100. כתובות כו, ב. 101. יחזקאל לו, יז. 102. ויקרא טז, טז. 103. עי' ילקוט דברים רמז תתכ"ח. 104. דברים ד, לד. 105. מכילתא בא פרשה ה' ד"ה והיה. 106. שמות ו, ט. 107. ספרי שלח פ'ספא ה', ועי' הוריות ח, א. 108. גיטין פח, א. 109. ירמיה טו, ט. 110. שבת קיח, ב. 111. ישעיה נו, ב. 112. על עין יעקב שם. 113. ח"א שם ד"ה כאנוש. 114. שמות לא, יד. 115. בראשית ד, כו. 116. שמות רבה א, כח. 117. עי' טור או"ח סי' רפ"א. 118. שבת קיח, א-ב. 119. ישעיה נח, יד. 120. בראשית יג, יז. 121. שם כו, ג. 122. שם כח, יד. 123. תהלים לז, ד. 124. ישעיה נו, ד. 125. שם שם ז. 126. שמות טז, כז. 127. בראשית יג, יד. 128. בראשית דף קנה, ב. 129. בראשית כח, יג. 130. חולין צא, ב. 131. דברים לג, כט. 132. סדר עולם רבה פ"ה. 133. שמות יז, ז. 134. טז, א. 135. תהלים סח, כ. 136. פסחים קיג, א. 137. שמות כ, יז. 138. עי' רמב"ן שם. 139. שבת קיט, א ד"ה זז. 140. ברכות יא, א. 141. מגילה יח, א. 142. דברים כה, יז. 143. שם שם יט. 144. בראשית יח, ז. 145. ב"מ פו, ב. 146. סנהדרין סה, ב. 147. שם ד"ה ברא. 148. ספר עמודיה שבעה, לובלין תכ"ו. 149. עי' רש"י בראשית יח, י. 150. במדבר טו, לב.

נעשה ברפידים משא"כ מעשה שבת שנעשה כבר במדבר סין. וי"ל אי משום נסיון דמריבה בא עמלק א"כ איפה בנסיון דמרה שנתלוננו ג"כ שם על המים למה לא בא עמלק, אלא ע"כ דנסיון של מי מריבה ומסה לא היה כדאי שיבוא עמלק עליהם אלא שחילול שבת דפרשת מן היה מביא עליהם עמלק, ונסיון דמסה ומריבה לא הוי הפסק כיוון שנעשה ברפידים כמו מעשה עמלק.

והרי"ף ז"ל כתב, לא שלטה בהם אומה ולשון, וקשה דהא פרשת ויבא עמלק היה לאחר שנסעו ממדבר סין ויקציפו על מי מריבה ועל נסותם את ה' וכו' ויבא עמלק. ורש"י ז"ל כתב בתריה בתר ההיא פרשתא, ועדיין לא יצאנו מידי הקושיא הנז'. ונראה שאלו שמרו שבת ראשונה לא היו דחוקים למים כי הקב"ה מזמינם לארץ נחלי מים, ועל שחטאו רפו ידיהם ממצות השי"ת אשר צום לשמור את השבת לפיכך לא היה מים לעדה ומתוך כך חטאו במי מריבה ויבא עמלק, ע"כ.

ולי נראה שהוא עד"ש¹⁵⁴ עבר עבירה פעם ראשונה מוחלין לו שניה מוחלין לו שלישית מוחלין לו רביעית אין מוחלין לו, שנאמר¹⁵² על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו. ופירושו המפרשים לאו למימרא שמוחלין לו לגמרי אלא מעביר ראשון ראשון ועון עצמו אינו נמחק שאם הוסיף חטא רביעי מצטרפין לו אף הראשונות. והטעם לזה כתב הראב"ח ז"ל בפ' בא ובפ' דברים מפני ששלשה עבירות הראשונות טבע האנושות יחייהו לחטוא, ואם יוסיף עוד רביעית איגלאי מלתא למפרע שבמדר ומעל עשה אף הראשונות. והנה אמרו רז"ל¹⁵³ דשבת ודינין במרה איפקוד שנאמר¹⁵⁴ שם שם לו חק ומשפט וכו', ומשם באו למדבר סין וירד להם המן, ונצטוו שם על שמירת השבת ביותר, ועל לא יותירו, והותירו, ועל אל יצא איש ממקומו ביום השביעי, ויצאו ללקוט, ותלונת המן שאמרו כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה להמית את כל הקהל הזה ברעב, והרי יש כאן ג' עבירות ונסיונות מעת נצטוו במרה על השבת, והוסיפו עוד עבירה ונסיון ד' של מי מריבה ברפידים, ובזה גלגלו עליהם את הראשונות ובא זדון ויבוא קלון שהוא עמלק ליפרע מהם על שחללו השבת, והוי כאלו הם ענין אחד וסמיכות אחד. ולזה לא אמר וסמך ליה, אלא וכתוב בתריה, ר"ל אחר כל אלה הדברים והנסיונות בא עמלק ליפרע מהם על שחללו את השבת ב' פעמים ושני נסיונות של מן ושל מים הרי ד' ואין מוחלין שוב להם דאז נצטרפו הד', ע"כ.

ובזה ית' המדרש לדעיל הבה נתחכמה לו לבטל מהם מצות שבת, כי מאחר שראו המצרים שרצו לשעבד עם בני ישראל בקושי ובחומר ובלבנים וכו', ידעו שאם ישמרו ישראל יש שבתות כראוי מיד הם נגאלים מידם ולא יועילו כלום בתקנתם, ואדברה תקנתם הוייא קלקלתם שבזה יזכו לנחלה בלי מצרים שהיא נחלת יעקב כמדובר, לז"א הבה נתחכמה לו לבטל מהם מצות שבת, ובזה לא יצאו מתחת ידינו ושיעבודינו וגם לא ינחלו נחלה, משא"כ אם לא נבטל מהם מצות שבת, פן ירבו ויתגדלו ע"י ויצאו מתחת ידינו, ועוד אחרת טובה כפולה להם כי והיה כי תקראנה מלחמה וכו' ועלינו מן הארץ והם יירשוהו כמ"ש רש"י ז"ל, ויזכו לנחלה בלי מצרים כגן ה' כארץ מצרים, ודוק.

עוד נראה דרך אחרת ביישוב המאמר, שהוא בהקדים מש"כ בזוהר חדש¹⁵⁵ שטעם ישראל שהיו רד"ו שנה בגלות מצרים לפי שמכרו את יוסף ופירש מאביו כ"ב שנה נגזר עליהם י' פעמים כ"ב שנה לכל אחד מהשבטים ועולה ר"ך, אלא שמייתת השבטים כיפרה שנה אחת לכל אחד כיון שמתו במצרים נשאר רד"ו, ולפי שפגמו ומכרו את יוסף שהוא במזדיגת צדיק יסוד עולם שהוא ד' לספירות ממדת הבי' לזה היו בגלות מצרים לסבול עונשו רד"ו שנה כנז'. וגם בבית שני גופא כל עוד שלא היתה בהם שנאת חנם ולא נתעורר עליהם שנאת חנם הקודמת וישנאו אותו לא גלו, וכיון שהיה בהם חטא שנאת חנם נתעורר עליהם חטא וישנאו אותו ומכרו בכסף צדיק ונחרב הבית בשבילו. וכן היתה גלות בבל שבעים שנה לפי שפגמו במה שמכרו צדיק יסוד עולם שהוא ד' לספירות, ותיקונו הוא שישמרו השבת שהוא השביעי לימים, ולכן כשחללה את השבת שניתן להם במרה ופגמו בז', מיד ויבא עמלק והיה כורת ערלותיהם שהם במזדיגת צדיק יסוד עולם ואם הם משמרי שבת יתקנו את אשר עותו והיוו נגאלים, וכשידעו המצריים זה שאם ישמרו השבת יצאו ישראל מתחת שיעבודם שבזה יתקנו את אשר עותו לכן נתחכמו לבטל מצות שבת מהם. ועל פי הדברים האלה יבוא לכלל יישוב מ"ש במדרש רבה¹⁵⁶ בענין קרבנות יום שמיני למלואים, וז"ל המדרש: וכי מה ראו ישראל להביא יותר מאהרן, אלא א"ל אתם יש בידכם בתחלה ויש בידכם בסוף, יש בידכם בתחלה וישחטו שעיר עזים ויש בידכם בסוף מעשה העגל, יבוא שעיר ויכפר על מעשה שעיר יבוא עגל ויכפר על מעשה העגל, ע"כ. והקשה הרב זרע ברך ז"ל¹⁵⁷ וכי אהרן לא היה בידו בתחלה עון מכירת יוסף עד שלא הביא השעיר עליו, והרי לוי אדברה הוא היה העיקר במכירת יוסף, אלא אכתי קשה מה ראו ישראל להביא יותר מאהרן, ויישב הרב קי' הזאת בסדר ראשון ושני.

ולי נראה לבאר חוץ לדרכינו ע"פ מ"ש בפרק המזבח מקדש¹⁵⁸ א"ר ענני בר ששון למה נסמכה בגדי כהונה לפרשת קרבנות (ופירש"י¹⁵⁹ בסדר צו את אהרן זאת תורת העולה וכו' והדר קח את אהרן ואת הבגדים), לומר לך מה קרבנות מכפרים אף בגדי כהונה מכפרים. כתונת מכפרת על שפיכות דם שנאמר¹⁶⁰ וישחטו שעיר עזים ויטבלו את הכתונת בדם. (ופירש"י ויטבלו, רמז היה לעתיד שמכפרת שפיכות דמים בכתונת וטבילה היינו כפרה), מכנסים על גילוי עריות דכתיב¹⁶¹ ועשה להם מכנסי בד לכסות בשר ערוה (ופירש"י לכסות הוא לחפות על עון גילוי עריות), אפוד מכפר על עבודת כוכבים שנאמר¹⁶² ואין אפוד ותפרים (ופירש"י כשאין אפוד נגלה עון התפרים הא אם יש

אפוד אין תפרים), מעיל מכפר על לשון הרע מנין א"ר חנינא יבוא דבר שבקול ויכפר על דבר שבקול וכו', ע"כ. הרי שבגדי כהונה הם מכפרים על אחרים, ואף ע"ע לשה"ר והדיבה שהיה מביא יוסף הצדיק באחיו לאביו, ועל ש"ד ששחטו שעיר עזים במקומו, וכ"ש אהרן קדוש ה' שהוא היה המכפר גופיה אם על אחרים מכפר כ"ש וק"ו על עצמו, א"כ איפה מעת שלבש אהרן בגדי כהונה בשבעת ימי המלואים כבר כפרו לו על עון עצמו של מכירת יוסף, שהרי הוא היה המכפר גופיה והתקושטו וקושו קטש עצמך ואח"כ קטש אחרים, נמצא שלא נשאר ביד אהרן מעת לבישת בגדי כהונה שום שמץ דבר מעון מכירת יוסף. אך ישראל נהי שכיפרו עליהם בגדי כהונה, מ"מ הרי כתבו התוס'¹⁶³ שאין מכפרים רק על ענין חיוב מיתה שיש בדבר ההוא אך הנגעים באים הם על החוטא, ולזה צריכין כפרה לכפר עליהם מכל וכל, דבגדי כהונה כיפרו על ח"מ שבהם ושעיר על ענין הנגעים, אך המכפר גופיה שהוא אהרן כבר נתכפר לו מעת לבישתם הכל שבזה יהיה כלי כפרה לישראל, ולזה לא הוצרך אהרן להביא שעיר ע"ע המכירה שכבר נתכפר לו הכל מעת לבישתם, שהרי בענין אהרן לא היה בו ח"מ במעשה ההוא שהיה בלבו לשמים כמ"ש¹⁶⁴ חג לה' מחר ודוק. עוד נראה לבאר עפ"י מ"ש הראשונים בענין תשובת המשקל הוא שצריך לעשות דבר שהוא מתנגד לאותה עבירה שעשה, דרך משל אם היה בעל מחלוקת צריך לחזור בתשובה מן המדה ההיא לגמרי להיותו אוהב שלום ורודף שלום, וכן ההיקש בשאר עבירות כולם. והנה עיקר מכירת יוסף היה על השנאה, שנאמר¹⁶⁵ וישנאו אותו ולא יכלו דברו לשלום, עד שמכרוהו וגרמו לו ולאביהם כל הצער ההוא. והנה אהרן קדוש ה' נודע בשערים שמו היה אוהב שלום ורודף שלום, וכמו שאמר עליו הנביא¹⁶⁶ בריתי היתה אתו החיים והשלום, ושע"ז נאמר¹⁶⁷ ויבכו את אהרן כל בית ישראל, לפי שהיה מחזר ועושה שלום בין אדם לחבירו ובין איש לאשתו, א"כ איפה הרי בזה תיקן מה שעוות לוי אבי אביו במכירת יוסף ויצא נקי לגמרי ומוצל אותו צדיק מאותו עון ואין צריך כפרה יותר, ולזה לא הוצרך להביא שעיר עזים ע"ע מכירת יוסף, ודוק כי הוא קרוב לפשט המאמר.

אך לדרכינו נראה עמ"ש בשם הזוהר חדש בטעם רד"ו שנים שנשתעבדו ישראל במצרים היה בשביל מכירת יוסף שפירש מן אביו כ"ב שנה ונגזר עליהם כ"ב שנה לכל אחד מהשבטים שהיו עשרה ועולה (רד"ו) [ר"כ]. אלא שמייתת השבטים במצרים כיפרה שנה אחת לכל אחד מהם ונשאר רד"ו, ותיקון שיש של מכירת יוסף תלוי ע"י שבת ושמיירתו שהוא ד' לימים כשם שיוסף הוא ד' לספירות עליונות. ולזה כשלא שמרו את השבת תכף ומיד ויבא עמלק, אך שבט לוי שהיו שומרי התורה והשבת והמילה במצרים וכ"ש אהרן קדוש ה' שהיה אז נביא במצרים, הרי בזה תיקן שבט לוי את אשר עות לוי אבי אביו, ולזה היו פטורים שבט לוי מהשיעבוד, ולזה אהרן שהיה קדוש ה' משבט לוי כבר נתכפר לו עון מכירת יוסף, ומה שנותר נתקן בז' ימי המלואים שישבו פתח אהל הוא ובניו ואינו צריך כפרה יותר, זה יראה לי ביישוב המאמר וק"ל.

הלא מעתה עת האס"ף נחזור לבאר המאמר הפונה קדים. ויש לדקדק בו במאי דפרין המימרות אהדדי דנותן מתנה אין צריך להודיעו עמ"ש דנותן צריך להודיעו, ויתרצו לא קשיא כאן במלתא דעבידא לאגלווי כאן במלתא דלא עבידא לאגלווי. ואמאי לא משני כאן ביחיד כאן בצבור. ולזה יש להשיב כי מאחר דק"ל ששקול משה ככל ישראל ומשה הוא ישראל וישראל הוא משה, א"כ הו"ל כאלו נכתבו שניהם בלשון רבים, אע"ג דמסיימי קראי בהכי כי פסוק לדעת כי אני ה' מקדשכם כתיב בלשון רבים ופסוק ומשה לא ידע כתיב בלשון יחיד, עכ"ז כיון ששקול משה נגד כל ישראל הו"ל כאלו נכתבו שניהם בלשון רבים, ולזה לא שני כאן ביחיד כאן בצבור. אלא דאכתי קשה במה שהקשה הש"ס תרי מימרות אהדדי ולא הקשה הפסוקים גופם, כתיב לדעת כי אני ה' מקדשכם אלמא שצריך להודיעו, וכתוב ומשה לא ידע כי קרן עור פניו, ויתרץ כאן במלתא דעבידא לאגלווי וכו'. וי"ל ידע משום האי לא איריאי, ד"ל דפשטיה דקרא לדעת כי אני ה' מקדשכם הוא להודיע לכל באי עולם חיבתכם לפני שנתתי לכם יום מנוחה לנוח ולשבות במרגוע שוה ומנוחה שלימה, ולא נדרוש מינה שהנותן מתנה לחבירו צריך להודיעו, וג"כ פסוק ומשה לא ידע כי קרן עור פניו כפשטיה דלאו אדעתיה ולא הרגיש בו. אך לפי הדרשות שדרשו בו דמלת לדעת קאי על הקב"ה שאמר למשה שילך ויודיע להם לישראל השבת, ופסוק ומשה לא ידע נמי דרשוהו שהנותן מתנה לחבירו אין צריך להודיעו, ולזה נעלם זאת מעיני משה אך עכ"פ היה מרגיש בקירון עור פניו ואור עיניו, לזה הקשה הש"ס תרי המימרות אהדדי, ושני הא במלתא דעבידא לאגלווי אין צריך להודיעו כמו במשה שראה אהרן וכל ישראל כי קרן עור פניו וייראו מגשת אליו, והא במלתא דלא עבידא לאגלווי כגון השבת אז צריך להודיעו. והנה רש"י ז"ל¹⁶⁸ פירש: צריך להודיעו, מתן פלוני אתן לך, וזהו דרך כבוד דשמא יתבייש לקבלה ומתוך כך מתרצים בדברים ואינו בוש בדבר, וכן אם נתנה בביתו שלא מידיעתו צריך להודיעו שמידו באה לו שמתוך כך יהיה אוהבו.

והתוספות ז"ל¹⁶⁹ כתבו, הנותן מתנה צריך להודיעו, ודווקא במתנה שנותן לו ע"י אהבה שאין המקבל מתבייש, אבל הנותן צדקה שחבירו מתבייש מתן בסתר יכפה אף, עכ"ל.

והרב המוסמך הרי"ף ז"ל¹⁷⁰ כתב דיש לדקדק מי הכריחו ז"ל לפרש כן צריך להודיעו מתן פלוני אתן לך וזהו דרך כבוד שמא יתבייש, דמשמע דלמתבייש צריך להודיעו, והוא היפך מדברי התוס' שכתבו דאדברה למתבייש אין צריך להודיעו ולמי שאינו מתבייש צריך להודיעו. ויתרץ שרש"י דקדק שכיון שאומר הנותן מתנה לחבירו, דמשמע שנותן

מיד אל יד, דמה הודעה תו צריך להודיעו כיון שהוא נותן מידו לידו, לז"א שטעם ההודעה הוא שאומר לו מתן פלוני אתן לך, דהיינו קודם הנתנה אם רוצה לתת לחבירו לא ימתין מלהודיעו עד שעת הנתנה שמא בשעת הנתנה יתבייש ולא יקבלנה, אבל יודיענו קודם אני רוצה לתת לך מתת, כי מתוך הדברים יתרצו שניהם ואינו מתבייש.

וכתב עוד דלדברי התוס' יקשה דא"כ כשהקשו בגמ' דהא א"ר הנותן מתנה לחבירו אין צריך להודיעו, לישני כאן בנותן מאהבה שאין המקבל מתבייש כאן בנותן צדקה שהמקבל מתבייש, ולמה הוצרך הש"ס לחלק במלתא דעבידא לאגלווי. ותירוץ הרב ע"ש.

ולי אני הצעיר נראה דטעם שהכריח לרש"י לפרש כן משום דק"ל לישנא דתלמודא שאמר הנותן מתנה לחבירו צריך להודיעו, ומלת הנותן משמע שכבר נתן, ממה שלא אמר מי שרוצה לתת מתנה לחבירו, וזה בהיפך מראיית הש"ס שהביא מפסוק לדעת כי אני ה' מקדשכם א"ל הקב"ה למשה מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה ואני רוצה ליתנה לישראל לך והודיעם, משמע שעדיין לא ניתנה רק שהוא רוצה לתתה. לזה כתב רש"י צריך להודיעו שאמר רב הנותן מתנה היינו רו"ל שיאמר לו מתן פלוני אתן לך, ומלת הנותן ר"ל מי שרוצה ליתן. ולקושיית התוס' שהקשה הרב ז"ל נ"ל ליישב דאין ישנה כאן בתורת מתנה כאן בתורת צדקה, דהא מלת צדקה משמע שרוצה לתת לו בתורת צדקה ולא בשכר מעשיו הטובים, וראיית משה שזכה לקירון עור פנים תכחיש זה דהתם לאו בתורת צדקה הוה אלא אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליו יאכל¹⁷¹, כמ"ש במדרש¹⁷² דעות חלוקות מהיכן זכה משה לקרני הוד, רבנן אמרי מן המערה שנאמר¹⁷³ והיה בעבור כבודי וכו', וחד אמר מן הלוחות וכו', וחד אמר מן התורה כשכתב משה את התורה נשתייר בקולמוס קימעא דיו והעבירו על ראשו ומשם זכה שנעשו לו קרני הוד. ופירש בעל י"מ¹⁷⁴ כי כשכתב משה את התורה כתב ויקרא אלף זעירא להקטין את עצמו הניתן לידרש ויקר, וכשכתב והאיש משה ענו מאד כתב וי"ו זעירא הניתן לידרש עני שהקטין עצמו, ומשם נשתייר קימעא דיו. א"כ הרי לך שבשכר גיע כפיו זכה ואין כאן ביוש אם הודיעו השי"ת למשה, רק הטעם הוא משום דהוייא מלתא דעבידא לאגלווי לזה לא הודיעו וק"ל.

והנה מורינו מהרש"א ז"ל כתב במ"ש¹⁷⁵ כל מצות שנתן הקב"ה לישראל נתנם בפרהסיא חוץ משבת שנתן להם בצנעא, שדרשו כן ממ"ש¹⁷⁶ אות היא לעלם חסר דהיינו בצנעא. ודחק הרב ז"ל עצמו בזה, דהרי הכתוב מכו' בהדיא ביני ובין בני ישראל אות היא, דמשמע בצנעא, גוים לא נשאתם דסביר הרב שמלת ביני ובין בני ישראל אתא למעוטי גוים דגוי ששבת אין לו שכר ואדברה חייב מיתה כמ"ש ריש לקיש¹⁷⁷ מפסוק¹⁷⁸ לא ישובו, אייתר ליה בצנעא מפיק לה ממלת לעלם חסר.

ובמה שהקשה הש"ס אי הכי לא ליענשו גוים עליה, כתב הרב הנז' קשה היאך יענשו גוים על השבת אם לא יקיימו והא אמרינן בפרק ארבע מיתות¹⁷⁹ דגוי ששבת חייב מיתה שנאמר לא ישובו. ויתרץ דהמקשן פריך בהיפך כיון דמצות שבת לא אודעינהו לא ליענשו גוים עליה אם יקיימוהו דהא מסברא נראה אם הגוי שובת שלא לשם מצוה שאינו חייב מיתה, עכ"ד.

וראיית בספר אסיפת חכמים¹⁸⁰ שכתב וז"ל, והקשו עליו מארי תריסין דהוא נגד גמרא ערוכה בפרק ארבע מיתות אמר ריש לקיש גוי ששבת חייב מיתה שנאמר לא ישובו, ואמר רבינא לא נצרכה אלא לשני בשבת. ופירש"י לא תימא שביתה לשם חובה דקאמר ריש לקיש דלא ליכוין לשבות כגון בשבת שהוא יום שביתה לישראל או אחד בשבת ששובתין בו או"ה רק מנוחה בעלמא קא אסר להו שלא יבטלו מן המלאכה ואפילו יום שאינו יום שביתה. נמצא לפ"ז נסתר תירוץ מהרש"א וקושיותו במקומה עומדת.

ותירץ שהוא עפ"י מאי דאיתא בסנהדרין¹⁸¹, כל מצוה שנאמרה לבני נח ונשנית בסניי לזה ולזה נאמרה, וכל מצוה שנאמרה לבני נח ולא נשנית בסניי לישראל נאמרה ולא לבני נח. והשתא לפ"ז אלו לא נצטוו ישראל על השבת היה מסברה נוטה האדם לומר דיום ולילה לא ישובו שנאמרה לבני נח ולא נשנית בסניי לישראל נאמרה ולא לבני נח, אך ממה שנצטוו ישראל על השבת ע"כ נשאר דיום ולילה לא ישובו לאו הזה קאי לבני נח, וא"כ איפה הסיגנון של הש"ס הוא כפי מהרש"א ז"ל אך לא מסברתו, וכך פריך המקשן אי הכי דשבת ניתנה בצנעא ובני נח אינם יודעים כלום מן מצות שבת וסוברים בדעתם דהאי יום ולילה לא ישובו קאי אישראל מאחר שלא נשנית בסניי ולא לבני נח א"כ איפה לא ליענשו אם יקיימוה, ודוק היטב.

ולי נראה ליישב פירוש רש"י דהמקשן לית ליה האי דרשה דר"ל דגוי ששבת חייב מיתה, וסובר המקשן דהאי לא ישובו אששה עתים דקאמר לעיל מניה קאי, ר"ל שעוד כל ימי הארץ זרע וכו' לא יתבטלו בשום זמן, וכיון ששמעו המקשן דברי ר"י שאמר משום רשב"י שנתן השי"ת מצות שבת לישראל בצנעא שנאמר ביני ובין בני ישראל ולא לאי"ה שאינם מצווים לשבות ולנוח ביום השבת, פריך שפיר אי הכי לא ליענשו גוים עליה, ר"ל אי אמרת בשלמא שלא נמטעטו הגוים מהשביתה ממלת ביני ובין בני ישראל אות היא, אתי שפיר דלכך ליום הדין יענישם הקב"ה על שלא שמרו התורה והמצות ובכללם מצות שבת שהיא שקולה ככל התורה, אך עכשיו שאתה אומר שלא ניתנה כי אם לישראל בצנעא ואימעיטו הגוים ממנה א"כ איפה לא ליענשו גוים עליה לעתיד לבא. ויתרץ לו המתירץ דמצות שבת אודעינהו נותן נמי לאו"ה אך מתן שכרה או נשמה יתירה הוא דלא אודעינהו וניתן לישראל בצנעא ולא לאו"ה, ולזה כיון שנצטוו עליה ולא קיימוה יענישם השי"ת ליום הדין. והשתא לפ"ז יש לומר דהמתרץ נמי לא ס"ל האי דר"ל, או דלשיטתיה דמקשן קאמר וליה לא סבירא ליה. זה נ"ל ליישב פירוש רש"י ז"ל ולתרץ קושיית מהרש"א וק"ל.

¹⁵¹. יומא פו, ב. ¹⁵². עמוס ב, ו. ¹⁵³. סנהדרין נו, ב. ¹⁵⁴. שמות טו, כה. ¹⁵⁵. וישב דף מט, א. ¹⁵⁶. תורת כהנים ויקרא ט, ג. ¹⁵⁷. פרשת שמייני. ¹⁵⁸. זבחים פח, ב. ¹⁵⁹. שם ד"ה למה. ¹⁶⁰. בראשית לו, לא. ¹⁶¹. שמות כח, מב. ¹⁶². הושע ג, ד. ¹⁶³. זבחים שם ד"ה מכפרים. ¹⁶⁴. שמות לב, ה. ¹⁶⁵. בראשית לו, ד. ¹⁶⁶. מלאכי ב, ה. ¹⁶⁷. במדבר כ, כט. ¹⁶⁸. שבת י, ב ד"ה צריך. ¹⁶⁹. שם ד"ה הנותן. ¹⁷⁰. על עין יעקב שם. ¹⁷¹. ישעיה ג, י. ¹⁷². שמות רבה מז, ו. ¹⁷³. שמות לג, כב. ¹⁷⁴. עיי' יפה תואר שם. וראה משכנות יעקב, שאלוניקי תפ"א, דרוש לסדר קורח, דף קע, א. ¹⁷⁵. ביצה טז, א. ¹⁷⁶. שמות לא, יז. ¹⁷⁷. סנהדרין נח, כ. ¹⁷⁸. בראשית ח, כב. ¹⁷⁹. סנהדרין שם. ¹⁸⁰. אופנבר תפ"ב, דף ג, ב. ¹⁸¹. נט, א.

חלות דין קדושת החומשין העשויין בגלילה וחומשין שלנו [נפ"מ לחדר שמשמש שם]

שכר פעולת שכיר ועונג שבת ומצות סוכה ולולב איזה מהן קודם
בביאור הלכה [סי' רמ"ב] כתב וז"ל, דמי שיש בידו מעט מעות ותבעו שכיר על פעולתו שגמר לו היום, צריך ליתנם להפועל כדי לקיים מה שכתוב ביומו תתן שכרו ולא תבא עליו השמש, אף שע"ז לא ישאר לו במה לענג השבת, או שיפייסנו שיתרצה להמתין עד אחר השבת, דאפילו לדעת הפוסקים דעונג שבת מדאורייתא, מ"מ לא אתי עשה דעונג שבת ודחי לא תעשה ועשה, וזה לא מיקרי כתבעו ואין לו דאינו עובר בבל תלין, עכ"ד.

לדברי הביאור הלכה כן הדין בכל המצוות, שאם אין לו מעות בכדי לקנות תפילין לולב או סוכה באם יפרע לשכיר, אין עשין אלו דוחין עשה ול"ת דביומו תתן שכרו ולא תלין, דאין עשה דוחה ל"ת ועשה. אמנם לכאורה יש לדון עפ"י מה שכתב בחינוך [מצוה תקפ"ח] אם אינו יכול לפרועו באותו יום אלא אם כן יאבד דבריו דכיון דאם יפסיד הרבה הכתוב בזה לפי הדומה, עכ"ד, וביאור דבריו דכיון דאם יפסיד הרבה משלו ממילא נחשב זה כמי שאין לו לשלם, וכל שאין לו לשלם אין זה פטור אונס אלא דאינו חייב כלל, כדדריש לה בב"מ [דף קיב]. מדכתיב אתך בזמן שאתך, וא"כ י"ל דה"ה הפסד מצוה [ואולי נידון רק כמניעת ריוח].

ברם נראה לקיים דברי הביאור"ל לענין מצות עונג שבת, שכן עיקר מצות עונג שבת מוגדר כצרכי האדם, שכן זוהי עיקר המצוה להיות הגברא מתענג בעניניו, וכפי שיבואר, ומאחר דכלפי עניני עצמו ודאי שהוא חייב לצמצם עצמו כדי לפרוע את השכיר ביומו, הרי דבכלל חובה זו גם לצמצם עצמו לעונג שבת, משא"כ בשאר מצוות דחובת גברא בינה, א"כ כל שיפסיד המצוה אולי נידון כהפסד ממון דלא חשיב שיש לו לפרוע.

ויסוד לזה, דהנה איתא בביצה [דף טו:]: על הכתוב 'כי חדות ה' היא מעוזכם', אמר רבי יוחנן משום רבי אליעזר ברבי שמעון אמר להם הקב"ה לישראל בני לוו עלי וקדשו קדושת היום והאמינו בי ואני פורע, וכבר עמדו בזה האחרונים בטעם מה שמצינו לענין מצות קידוש ועונג שבת שמוציא אף יותר מחומש נכסיו, ואילו בשאר מצוות כתבו רבותא שאין להוציא יותר מחומש, כענין שאמרו בכתובות [דף ג.] לענין צדקה.

והנראה [וכ"כ בחוט שני ה'ל' שבת], דהנה בקידושין [דף כט:]: שו"ט דין מי שאין לו אלא ה' סלעים, ומצות פדיון הבן ועליה לרגל לפניו, והקשה בביאור הלכה [סי' תרנ"ו] דהלא אין צריך להוציא יותר מחומש נכסיו לקיים המצוות, וצ"ע. וכתב בחזו"א [אה"ע סי' קמ"ח] לדף כט:]: ליישב, דמצות פדיון הבן שיש בו שיעבוד נכסים חייב אף ביותר מחומש. ולענין מצות עליה לרגל כתב ליישב וז"ל, אפשר שאם רצונו לעלות לרגל חייב לעלות, שהרי רשאי להוציא כל ממנו לכל מה שהוא רוצה, וכיון שברצונו להוציא מעותיו לראות ירושלים ומקדש וכבוד ישראל אף אם לא היה מצוה, ממילא חייב בזה משום מצוה, עכ"ד החזו"א.

ובפרשת ויחי נתבאר בארוכה מה שמצינו במדרש שאין פטור של חומש נכסיו למצות ת"ת ולהחזקת התורה, והביאור הוא דעיקר פטור חומש הוא משום שאין אדם צריך להוציא ממעות העומדים לכדי חייו עבור קיום מצוות, ונידון כמי שאין לו מעות, ברם מצות תלמוד תורה והחזקה אינה מצוה בלבד, אלא עיקרה ניתנה להיות חיי כל יושבי חלד, כדכתיב כי היא חייך ואורך ימך, וכל אשר לו לאדם יתן בעד נפשו, יעו"ש.

הלא מעתה נראה דה"ה למצות עונג שבת, שעיקרה באה כתענוג וצרכי הגוף, וזה גופא המצוה להיות הגוף מתענג ביום השבת, וממילא רשאי להוציא יותר מחומש נכסיו כשאר כל צרכי האדם שמוותר להוציא, וכפי שעוד יבואר מזה. וממילא נראה לקיים דברי הביאור"ל הנ"ל לענין לאו דבל תלין, דמאחר דעיקר ההיתר להוציא יותר מחומש הוא משום שנידון כצרכי גופו, א"כ במקום פרעון השכיר אין לו היתר להוציא.

ובהגדה של פסח כתבת, דהנה בב"י [אור"ח סי' קס"ז ס"כ] הביא בשם המרדכי בפסחים, דמשמע מדאיתא בר"ה [דף כט:]: דעל ברכת הלחם שבמצה יש דין ערבות, הא בברכת הלחם שבשבת בכל השנה אין דין ערבות, וקשה דהלא חובה היא לאכול ג' סעודות בשבת, וא"כ למה לא יהא בזה דין ערבות להוציא את חבירו בלא שיאכל הוא, עכ"ד, ולא כתב בטעם הדבר, ובפרישה [סקי"ג] כתב דצריך ליתן טעם טוב בזה הדין, וצ"ע.

במג"א [סקמ"א] כתב לבאר וז"ל, טעמא משום דאכילת שבת ויו"ט אינה חובה על האדם, אלא משום הנאתו, דהא מצטער פטור לאכול, וא"כ אם אינו יודע הברכה אמרינן ג"כ לא ליתנה, דאסור ליהנות מהעוה"ז בלא ברכה, משא"כ במצה ויין קידוש שהם חובה על האדם, וחייב לצער עצמו לאכול, הוי כברכת המצוות, עכ"ד. ולפ"י כתב בפמ"ג דאף אם מקדש על פת שפיר יש דין ערבות, כיון דעיקר אכילה זו לצורך המצוה.

וכ"כ הט"ז [סי' רע"ג סק"ג] וז"ל, דלא קראו חוב בזה אלא בקידוש שעיקרו נתקן שלא בשביל הנאה, אלא מצוה עליו כשאר מצות, וכן ברכת שופר שהתקיעה עצמה מצוה ואין שם הנאה כלל, ע"כ מוציא אחרים, משא"כ ברכת המוציא בסעודת שבת, דאף שהם חוב מ"מ אין החוב עליו משום מצוה, אלא כדי שיהנה מסעודת שבת, דהא אם הוא נהנה ממה שמתענה אי"צ לאכול [כדאי סי' רפ"ח], ע"כ אין

מוציא אחרים, עכ"ד.

וביאור דבריהם נראה, דחלוקה ביסודה סעודת שבת בעיקר מצוותה מאכילת מצה, דאכילת מצה מצד עצמה אינה חובת תענוג, אלא עיקרה חובת אכילה, וא"כ בהחפצא שם אכילת מצוה עלה, משא"כ אכילת שבת אין על האכילה חלות שם אכילת מצוה, כי עיקרה אכילת תענוג, וזה גופא המצוה שיהא מעונג באכילתו, וכיון שכן נמצא דלא חייל מטבע המצוה על עצם האכילה, ולכן במצוה כזו אין דין ערבות, והדברים מבוארים.

וכעין זה הארכתי שם מדברי האגרות משה [ח"א סי' נ"ה] שכתב דמן הדין היה שלא לברך ברכת הנהנין וברכת המזון על אכילת מצה, כיון שאין עיקרה לתענוג אלא למצוה, ומצוות לאו ליהנות ניתנו אלא לעול ניתנו, ומה שבאמת צריך לברך ברכת הנהנין הוא פרשה מחודשת של ברכות על המצוות יעו"ש, משא"כ בסעודת שבת כתב שם דודאי מברך ברכת המזון וברכת הנהנין ככל סעודה, כי עיקרה לתענוג בעלמא, יעו"ש.

בשו"ת כת"ס [אור"ח סי' ע"א] נשאל בקושיא זו, למה לא יהא מותר לאכול פת של איסור להסוברים דהחייב לאכול פת בשבת מדאורייתא הוא, והשיב דקיום מצות אכילה בשבת יסודו מדין עונג שבת, וקיומו מתקיים רק בהנאת מעיו במילוי כריסו, ואילו איסור אכילת דבר האסור הוא מיד בהנאת גרונו כמבואר בחולין [דף קג:]: ונמצא דבעידנא דעובר האיסור עדיין לא נתקיימה המצוה, ובכה"ג לא אמרינן דעשה דוחה ל"ת.

אכן באפיקי ים [ח"ב סי' א'] נקט דמצות סעודת שבת מתקיימת כבר בהנאת גרונו, ככל דיני אכילה שבתורה שתלוי באכילת גרונו, ולכאורה תליא אף נידון זה בפלוגתא הראשונים במקור חובת האכילה בשבת, דלדעת הראשונים דהוא נלמד מדכתיב אכלוהו היום, נמצא דעיקרו חובת אכילה, ויהא סגי לזה בהנאת גרונו ככל אכילה שבתורה, ואם יסודו מדין כבוד ועונג, הרי י"ל דבעינן הנאת מעיו כמבואר בכת"ס.

ולעניתי צ"ל, דאין עשה דסעודת שבת דוחה ל"ת להתיר מאכלות אסורות, וגם אפשר שלא יקיים כלל מצות סעודת שבת במאכא"ס, דאין המצוה במעשה האכילה, אלא המצוה היא להתענג, וכל הדברים האסורים אינם בכלל העינוגים, וחייבי התענוג תלויים במה שהמה נחשבים עינוגים שלו בהיתר, ומעתה נראה לחדש שכן הדין במצה, דכל אימת דאינה נחשבת כאכילה של היתר אין זה בכלל המצוה שנצטוו לאכול.

שכר פעולת שכיר ועונג שבת איזה מהם קודם

בביאור הלכה [סי' רמ"ב] כתב וז"ל, דמי שיש בידו מעט מעות ותבעו שכיר על פעולתו שגמר לו היום, צריך ליתנם להפועל כדי לקיים מה שכתוב ביומו תתן שכרו ולא תבא עליו השמש, אף שע"ז לא ישאר לו במה לענג השבת, או שיפייסנו שיתרצה להמתין עד אחר השבת, דאפילו לדעת הפוסקים דעונג שבת מדאורייתא, מ"מ לא אתי עשה דעונג שבת ודחי לא תעשה ועשה, וזה לא מיקרי כתבעו ואין לו דאינו עובר בבל תלין, עכ"ד.

ואמנם לכאורה יכול לקנות צרכי השבת לפני שנשלמה פעולת השכיר, כי חובת התשלום אינה אלא בסוף עבודתו כדיליף לה דאין שכירות משתלמת אלא לבסוף, ומאחר שנשלם פעולתו מעתה אין לו, ואמרו בב"מ [דף קיב:]: דאם אין לו אינו עובר, דכתיב אתך בזמן שיש לך, וכתב הריטב"א דאם אין בידו מעות אלא כלים שאין עומדין למכירה פטור, וכ"ה בשו"ע [סי' של"ט ס"א], ואך דהביאור"ל מיירי בגוונא שכבר גמר פעולתו.

ברם לכאורה יל"ד, דאף לפני שגמר פעולתו הרי שמדיני המצוה מוטל עליו לדאוג שיוכל לקיים מצוותו, וכפי שיבואר, וא"כ אף אם לא גמר פעולתו אסור לו לקנות צרכי שבת, כי אז לא יהא באפשרותו לקיים מצוותו.

והנראה לדון בזה, דהנה ידועה היא דעת הצ"ח פסחים [דף ג:]: דמי שהיה בדרך רחוקה סמוך לזמן הפסח אינו מחוייב להתקרב לירושלים כדי להתחייב בפסח, הגם דכ"ז שהוא בדרך רחוקה פטור להקריב הפסח.

ותמה ע"ז במנח"ח [מצוה ה' סקי"ג] דודאי מחוייב לילך מקצה העולם עד סופו לקרב עצמו לקיים כל מ"ע, ואף לפני זמן המצוה מחוייב הוא בכך, וכי מותר לעמוד בטל בערב סוכות מלקנות לולב, ובהגיע יום סוכות יפטר משום שהוא אנוס ואין לו לולב. וראה לזה מהא דאיתא בסוכה [דף כה:]: דאסור לאדם לטמא עצמו בערב הפסח באופן שיבטל מחמת כן מהקרבת הפסח, הרי דאף לפני שהגיע זמן המצוה מוטל עליו עול קיומה.

והוסיף, דאף שאמרו בפסחים [דף צד: וס"ט]: דמי שהיה בדרך רחוקה בחצות נפטר מן הכרת, ופרש"י [ד"ה ענוש] כיון דעדיין לא מטא זמן המצוה עד חצות, היינו רק לענין חיוב כרת, אך לענין חובת קיום המצוה, ודאי שמוטל עליו להתעסק בכך שתהא המצוה מזומנת לפניו בשעתה, כשאר כל המצוות שמוטל עליו להתעסק בהם לפני זמן המצוה, אכן לא נתפרש בדבריו הטעם מה בין חיוב כרת לבין עיקר חובת המצוה, וצ"ע.

ובמקריא הארכתי לבאר דחלוקה ביסודה חובת המצוה מחיוב הכרת, דחובת המצוה היא להיות מקריב קרבן פסח, וכל שלא הקריב הקרבן

הרי ביטל מצותו, ואילו חובת הכרת לא באה עליו על ביטול מצות הפסח, אלא על היותו מבטל ומיפר את קרבן הפסח, וממילא דנפ"מ במקום שהוא אנוס בשעת החיוב, דכלפי קיום המצוה שהנידון הוא אם קיים חובתו, הא לא קיים, אך מ"מ לא מיקרי מיפר פסח כיון ששוב אינו יכול.

וכתבו האחרונים דמודה הצ"ח בשאר כל המצוות שמוטל עליו להתעסק בהכשירים כדי שכאשר תבוא המצוה לפניו תהא מזומנת לפניו לקיימה, ואך לענין דרך רחוקה הוא שכתב דבריו, שהוא דין הפקעה מעיקר החיוב, שהרי בפסחים [דף צג:]: אמרו שאם שגג בראשון והזיד בשני חייב כרת, וכתב הר"מ [פ"ה ק"פ ה"ב] דה"ה אם נאנס בראשון, ואילו אם היה בדרך רחוקה בראשון כתב הר"מ דאף שהזיד בשני פטור מכרת.

ומעתה חזרנו לנידון דידן, שכן לכאורה אף לפני שהגיע זמן המצוה מוטל עליו לדאוג שיהא בידו מעות לפרוע לשכירו, ברם מאידך נראה, דמי שאין לו מעות אינו נחשב כאנוס על קיום מצות ביומו תתן שכרו, אלא שאין המצוה מוטלת עליו כלל, וא"כ לפני שהגיע זמן המצוה [היינו לפני שגמר פעולתו] הרי זה ממש כהיהא דדרך רחוקה, שלפי דעת הצ"ח אין צריך להתקרב כלל, וה"נ שפיר יכול לקנות צרכי שבת.

ואמנם ודאי דענין המקרא בא ללמדינו שצריך לדאוג למעות לפרעון השכירות, כלשון החינוך [מצוה תקפ"ח] וז"ל, ראוי לכל בן דעת להיות הכסף בידו טרם ישכור הפועלים, ומקרא מפורש הוא בתורה כי עני הוא ואילו הוא נושא את נפשו, מ"מ מאחר שאין בזה לאו מפורש אלא ענינא דקרא, אין מצות עונג שבת נדחית מפני שמירת המעות לפרוע. [זולת מאשר יל"ד דלא כהביאור"ל, דעשה אין בה כח לדחות ל"ת דשיעבוד].

באם חייב לפרוע תחילה באם לא יוכל לפרוע בגמר הפעולה

בחינוך [מצוה תקפ"ח] כ' שהשוכר שכיר בערב שבת עד סוף היום נדחה מלפרוע השכר בשביל שבת, וכתב שם לדון ששוב אינו עובר עוד בשל תורה, הואיל ואדחי אדחי, כמבואר בב"מ [דף ק:]: דעובר רק בבוקר ראשון.

באור שמח [פ"א שכירות ה"ב] השיג על החינוך מהא דאיתא בירושלמי מפורש בר"ה [פ"א ה"א] דשו"ט באם שלמה שנה בעצרת [וא"א להקריב קרבנו ביו"ט] אם עובר בבל תאחר, ומוכיח מהא דכתיב בפסח לא ילין חלב חגי עד בוקר, והרי ליל יו"ט הוא, וע"כ דאמרה תורה הקריבהו מבעוד יום שלא יבא לידי בל תלין, ה"נ הקריבהו מבעו"ז שלא יבא לידי בל תאחר. וה"נ צריך לפרוע מבעו"י שלא ילין פעולתו עד בוקר.

ואמנם בפסחים [דף נט:]: פריך לה תלמודין בהא דכתיב לא ילין חלב חגי, דהלא ליל יו"ט הוא זה ואינו יכול להקטירו כל הלילה, ומוקים לה בערב פסח שחל בשבת, דחלבי הפסח חלבי פסח המה וקרבינ ביו"ט, יעו"ש.

עוד מצינו מקור לדברי האו"ש בדברי התוס' בברכות [דף ט. ד"ה אבל] שהקשו שם לדעת ראב"ע דפסח אינו נאכל אלא עד חצות, והכתוב לא תותירו ממנו עד בקר דמשמע עד בקר מיהא מצי לאוכלו, ותיצאו דמצינו למימר דהכי קאמר לא תעשו דבר שיבא לידי נותר עד הבקר, שאם לא יהא נאכל עד חצות לא תוכל לאוכלו ולא לשורפו בלילה, כדאף אמרינן ביום אתה שורפו ואי אתה שורפו בלילה, וא"כ ישאר עד הבקר, עכ"ל.

ובמרכבת המשנה [פ"ח פסוה"מ ה"ט] ובמנח"ח כתבו דאם זרק נותר לבור הרי זה לוקה על לאו דלא תותירו, משום שיש בו מעשה. ואילו בתוס' שבועות [דף ד. ד"ה אבל] כתבו דאם נשבע לאכול כיכר וזרקו לים אינו לוקה, דאין זה נחשב כמעשה ללקות עליו. ובפני יהושע הקשה על דברי התוס' וז"ל, לולא דבריהם היה נראה דכש"כ דיש לחייבו מה"ט מלקות דמיקרי לאו שיש בו מעשה, דמאחר שנשבע שאוכל ככר זה וזרקו בעצמו לים הרי עבר על שבועתו בקום ועשה וכו', ע"כ. ויעוין בדברי הרמב"ן במכות [דף טו:] דנראה דחשיב מעשה, ויעוין בהר צבי [אור"ח ח"ב סי' נ"ו] שהאריך לפלפל בכל אלו הענינים, יעו"ש.

ברם באמת דברי האו"ש תמוהים לכאורה, שכן התם בלאו דלא ילין חלב חגי הרי חובת ההקרה מוטלת לפניו, ועם חובת ההקרה בא הלאו שלא ילין חלב קרבן פסח עד בוקרו של פסח, אכן לענין תשלום פעולת שכיר שאינו חייב בה עד סוף היום, וא"כ לפני השבת ודאי שאינו חייב לשלם, וא"כ בלאו דלא ילין לא נתחדש עליו חובה לפרוע קודם חיובו, ומאחר שבשבת אינו יכול לשלם ממילא אינו עובר עליו בלאו דבל תלין.

גם יש להעיר דהלא מפורש בש"ס דאינו עובר בבל תלין אא"כ תבעו השכיר, והרי תביעה זו ודאי ליתא לפני גמר העבודה, ואימתי תבעו רק בסוף היום, ובסוף היום חשקידש יום השבת כבר אינו יכול לפרוע לו במעות. ויש להוסיף, דתביעה זו תליא במה שיש לו לשכיר זכות תביעה, ומאחר דמדרבנן אסור לפרוע בשבת ממילא פקע זכותו של השכיר לתבוע, וממילא נחשב זה כמי שאין כאן תביעה כל עיקר, ויש לפלפל.

[ויש לפלפל דתלוי במה שיש לחקור ביסוד תביעה זו, דהנה במשנת יעבץ [ח"ומ" סי' מ"ה] חקר באיסורא דהלנת שכר שכיר, האם נידון

הלכות שבת

סימן רמב. להזהר בכבוד שבת

א שקולה שבת כנגד כל המצות (בהקדמה וע"ל סי' ס"א דין ד').

ב השבת הוא האות שבין הקב"ה ובינינו לעולם לפיכך כל העובר על שאר המצות הרי הוא בכלל רשעי ישראל אבל המחלל שבת בפרהסיא הרי הוא כעובד ע"ז ושניהם כגוים לכל דבריהם (שם וע"ל סי' ל"ט דין ו' וסי' נ"ה דין ט"ו וסי' קכ"ח דין ע' וסי' קנ"ד דין כ"ו וסי' שפ"ה דין ה' ו' וסי' תרנ"ו דין ז').

ג שמירת שבת כתיקונה מקרבת את הגאולה וראוי ונכון לכל ירא וחרד לדבר ה' לכוון חבורות ללמוד הלכות שבת כדי שלא יכשלו בהם כי א"א כלל במציאות שינצל מאיסור שבת אם לא ילמוד כל הדינים על בורים היטב היטב (שם וע"ל סי' ש"א דין ט"ו וסי' ש"ז דין י' וסי' של"ד דין ל"ז ל"ח).

ד מצוה לקדש ולכבד את השבת בכסות נקי' ולענגו באכילה ושתי' ואחז"ל כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלי מצרים וניצול משעבוד מלכויות וזוכה עבד זה לעשרות [א] וי"א שעיקר מצות עונג הוא מן התורה וי"א שהוא מד"ס ומ"מ יש לזהר בו מאד ושכרו מפורש בקבלה וקראת לשבת עונג וגו' אז תתענג על ה' וגו' (סק"א ושה"צ אות א') וגם יו"ט מצוה לענגו ולכבדו (סי' רמ"ט סק"ח וסי' ש"א סק"ט וסי' תקכ"ט ס"א ועי' בה"ל סי' קפ"ח ד"ה סעודה דמבואר דביו"ט יש רק דין שמחה ולא עונג).

ה כל מזונותיו של אדם קצובין לו מר"ה ועד ר"ה ויש לזהר שלא ירבה בהן פן לא קצבו לו כ"כ חוץ מהוצאת שבת ויו"ט והוצאת בניו לת"ת שאם מוסיף מוסיפין לו [ובעו"ה יש אנשים שמהפכין הסדר ובאין עי"ז לידי גזל וחילול ה'] (סק"ד ושה"צ אות י"ג וע"ל סי' תקכ"ט דין א' וסי' תי"ט דין א').

ו מצות עונג שבת מי שאפשר לו צריך לענגו כפי יכולתו כמו שאחז"ל מענגו בדגים גדולים וראשי שומין ותבשיל של תרדין שזה ה' מאכל חשוב בזמניהם וכן בכל מקום ומקום לפי מנהגו יענגוהו במאכלים ומשקים החשובים להם עונג וירבה בבשר ויין [ב] ומגדנות כפי יכולתו (סק"א ואם נדר מבשר ויין ע"ל סי' תקע"ב דין ג').

ז אפי' מי שצריך לאחרים אם יש לו מעט ממון משלו כדי לקנות ממנו מזון ג' סעודות ויותר מזה קצת מחויב לזרז עצמו לכבד שבת ולקנות מהן לפחות מזון ג' סעודות וכסא דהרסנא דהיינו דגים קטנים מטוגנים בשמן ואם יש לו מעט יותר צריך לדחוק עצמו לכבד ולענג שבת כראוי כיון דאפשר לו ויצמצם בשאר ימים מהוצאותיו כדי שיהא נשאר לו זה לכבוד שבת ולא סגי בכסא דהרסנא לחוד וטוב לזהר שלא יפחות משני תבשילין [ג] גם טוב שיאכל בכל סעודה דגים [ד] אם לא שאין נאותים לו לפי טבעו או ששונאן ששבת לעונג ניתן ולא לצער [ה] (ס"א וסק"א ב').

ח ומי שאין לו כלום רק מזון ב' סעודות ע"ז אמרו עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות ואין חייב לא בג' סעודות ולא בכסא דהרסנא ומ"מ נכון מאד שיראה להשתדל שיהי' לו עכ"פ ג' סעודות וכסא דהרסנא. ודוקא שאין לו משכונות ללוות עליהם ובלא משכון אין יכול להשיג ללוות דאל"ה צריך ללוות שלא לבטל ממצות עונג שבת ויבטח בה' שיוכל לפרוע וי"א שלא ילוה אא"כ הוא משער שיוכל לפרוע ונראה דהכל לפי הענין (ס"א וסק"א ג' ושה"צ אות י"ב).

ט וכ"ז במי שלא נצטרך עדיין לבריות אבל מי שאין לו כלום והוא מוטל הכל על הצדקה הרי הגבאים מחויבים ליתן לו עכ"פ ג' סעודות וכסא דהרסנא ובאדם נכבד הכל לפי כבודו ובמקומות שנוהגין הגבאים ליתן רק ב' סעודות לאו שפיר עבדי ועכ"פ בימי הקיץ יזהרו בזה (סק"א).

י לוויין ברבית מעכו"ם או מישראל בדרך היתר לצורך סעודת שבת או סעודת מצוה אבל באיסור אפי' ברבית דרבנן אסור (סק"ד ושה"צ אות ט"ו).

יא אם שלחו לו דבר מאכל שיאכלנו בשבת י"א שלא יאכלנו בחול (סק"ד וע"ל סי' תרצ"ד דין ז').

יב מי שיש לו מעט מעות ובא שכיר לתבוע עבור פעולתו שגמר לו היום צריך לתנם להפועל שהוא מ"ע דאורייתא אף שלא ישאר לו לענג השבת או שיפייסנו שיתרצה להמתין עד אחר השבת ודוקא אם הביא הפועל לבית בעה"ב וקבל ממנו דאל"ה לא יקבל ממנו ולא יעבור בבל תלין אפי' הפועל אמר לו בא וטול החפץ ממני ואיני רוצה לעכבו עבור השכירות, ואם גמרו מאתמול ג"כ אין עובר בבל תלין וא"צ ליתן לו אך אם הוא ת"ח ויכול להיות חילול ה' אם לא יפרע צ"ע (בה"ל ד"ה לכבד).

יג אם מוכרי הדגים מייקרין השער נכון לתקן שלא יקנו דגים איזה שבתות עד שיעמוד השער על מקומו ואפי' לא נתייקר עד שליש ואין בזה משום בטול עונג שבת דיש לענגו במאכלים אחרים ואם תקנו לאסור לאכל דגים כמה שבתות ויש לא' דגים מקודם מותר לאכלם (סק"ב).

יד עזרא תקן שיהיו מכבסין בגדיהם בה' בשבת [ו] כדי שיהיו לבנים בשבת ולכן צריך לזהר שלא לילך בחלוק א' כמה שבתות שלא לעבור על תקנת עזרא [ז] אבל לא יכבס בע"ש [ח] כדי שיהיו פנוים להתעסק בצרכי שבת (ס"א וסק"ה).

טז נוהגין ללוש כדי שיעור חלה בבית לעשות לחמים לבצוע עליהן בשבת ויו"ט וגם לקיים מצות חלה [ט] ואין לשנות המנהג שהוא מכבוד שבת ויו"ט ובעו"ה היום התחילו איזה נשים לבטל המנהג ולוקחין מן האופה ולא שפיר עבדי שמקטינים כבוד השבת (ס"א וסק"ו ובה"ל ד"ה והוא).

טז אפי' להנוהגין לאכל פת פלטר של גוים בחול [י] מ"מ בשבת ויו"ט נכון לזהר שלא לאכל בכל הסעודות כ"א פת של ישראל מפני כבוד שבת ויו"ט מיהו אם הוא אנוס שאין לו על מה לקדש כ"א על הפת של גוים כמו שמצוי באנשי חיל העברים יכול לקדש עליו (סק"ו ושה"צ וע"ל סי' רע"ד דין ו').

יז יש מקומות שנהגו לאכל פשטידא בליל שבת זכר למן שהי' מכוסה למעלה ולמטה בטל ואף כאן הבשר מכוסה בין דפי העיסה (ס"א וסק"ז) אבל ביו"ט אין מנהג זה (בה"ל ד"ה זכר).

שערי הלכות

ימי אב"ג הם שייכים לשבת שעברה. ועיין עוד באות הבאה.

ז. וכתב במחבר"ר סק"ח דמ"מ אם יש לו בגדים מכובסים ונקיים אין צריך לכבס בכל שבוע, ושכן נהגו.

ח. ומ"מ אם היה אנוס ולא כבסו מותרין לכבס ביום שישי. מט"י סק"ד, כה"ח סק"כ.

ט. עיין כה"ח סק"כ ד"ד ענין שלימות המצוה ע"ד הסוד, גם בזמנינו כשיעורו אחד ממ"ח, והוא מדברי רבינו האריז"ל בשעה"מ, וכתב דלפחות כשהאיש נוטל רשות מאשתו לקיים מצות הפרשת חלה יש להפריש אחד ממ"ח, כדי לקיים את המצוה בשלימות עפ"י הסוד כמ"ש רבינו האריז"ל, יעו"ש עוד.

י. היינו דוקא כשאין פת של ישראל מצוי, כמבואר לדעת מרן ביו"ד סי' קי"ב סעי' ב'. [והיינו כשאין הפת של ישראל מספיק לכל הישראל שבעיר, זב"צ שם סק"י ד].

אכילת הדגים היא רק לתענוג, וכמו שמוסיפים שאר מגדים, אבל בסעודה שלישית יקבע עיקר סעודתו על הדגים.

ה. יש להשתדל הרבה להיות תפוחים על שולחנו, ובפרט בסעודת ליל שבת. כה"ח סי' ר"נ סק"ז.

ו. המג"א סק"ג כתב שלא יכבסו בער"ש כדי שיהיו פנוים לכבוד שבת, והביא כמה אחרונים כדבריו שאין עיקר התקנה על הכיבוס אלא שלא יכבסו ביום שישי, וכן הסכימו כמה אחרונים. ובמחבר"ר סק"ז כתב דאינו הכרח בדעת המג"א, ואפשר לומר דס"ל דעיקר התקנה הוא הכיבוס, אלא שכוונת המג"א במש"כ שלא יכבסו ביום שישי בא לבאר מש"כ מרן לכבס בחמישי בשבת, היינו לאו דוקא חמישי אלא העיקר לא ביום שישי, ואפשר גם מתחילת השבוע, וכ"כ עוד אחרונים, ועיין מש"כ בזה בא"ר ומאמר"ר ותו"ש ועוד. ועיין בבא"ח פרשת לך לך אות ח' ובכה"ח סק"י שכתבו שאם אפשר עדיף שיכבס מיום ד' ואילך שאז מתחיל ההכנה לשבת, אבל

א. כתב בזוה"ק דהכועס בשבת כאילו אוקיד נורא דגיהנם, והביאו בכה"ח סק"ח, ועיו"ש מה שהביא עוד בזה ע"ד טוב ארוחת ירק ושלוה בן.

ב. והמשנ"ב כתב ולפי שמן הסתם רוב בני אדם עיקר עינוגם בבשר ויין ומגדנות, לכן איתא בסי' ר"ג שירבה בבשר ויין וכו', והוא מדברי הגר"ז, ומבואר כן בדברי המ"א בסי' תקנ"ב סק"י, ומבואר דאם אינו מתענג על בשר ויין אין צריך לאכול מהם, וכ"כ באור לציון בביאורים לפכ"א תשובה ג', והוא כמ"ש לקמן בדין הבא לגבי דגים.

ג. ואם רגיל בחול בב' תבשילין, יוסיף עוד תבשיל בשבת ויאכל ג', וכן משמע בתיקונים ומביאו בכה"ח סק"ט. וכשחל ר"ח בשבת יוסיף עוד תבשיל יותר משאר שבתות. רוח חיים, והביאו כה"ח שם.

ד. עיין כה"ח סק"י שהביא ענין אכילת הדגים בסעודה שלישית, וכתב דמשמע מדברי רבינו האריז"ל דבליל שבת

הוראת הלכה

חנני ורבי בית ההוראה

שע"י ישיבת "חברת אהבת שלום"

אמנם לגבי הלואת סאה בסאה דהיינו דבר מאכל לצורך סעודת שבת י"ל שיותר קיל, דבזה אין אפשרות למלוה להלוות בהיתר, ונמצא שנמנע מהלווה לענג השבת, וכאן כבר הצורך מצוה מקיף את המלוה ג"כ.

וביותר כשלווה סאה בסאה דבר המיוחד לשבת כמו חלה או יין (במקח שלא יצא השער) יתכן דבזה לכו"ע מותר, דהוי דומיא דמקומות בביהכ"ס דקבלת הריבית אזלא נמי למצוה, וצ"ב.

תשובה: עיין באופנים של היתר שכתבנו לעיל, עוד י"ל שלוקח ע"מ להתעסק בעיסקא ולהרויח, וממה שיתחיל להרויח יקנה לכבוד שבת, ומשאר הרווחים יחזיר את הקרן והתוספת שיתחייב בעיסקא למלוה. ואולי אפשר לומר עוד, שיקח ע"ד להתעסק בעיסקא כדי לקנות ולמכור מיד ולהרויח, וכשרואה שלא הזדמן לו דבר כזה, ישתמש בהם לצורכי שבת, ומה שמשלם בסוף יותר למלוה אין בזה איסור ריבית, כיון שהמלוה לא מאמין לו שלא עשה עיסקא, אא"כ ישבע על זה, ואף דהוי קצת הערמה י"ל דלצורך מצוה דכבוד שבת מותר, וצ"ע בזה.

ובהלואות סאה בסאה בדבר המיוחד לשבת כמו חלה או יין, אף בלא יצא השער יש להקל, משום דיש בזה ספק ספיקא באיסור דרבנן, א' שמא כיון שהריבית אזלא למצוה לכו"ע מותר, כטענת הרב השואל, ב' שמא כדעת הרבה פוסקים דבאיסור ריבית דרבנן לצורך מצוה דכבוד שבת וכי"ב, לא גזרו ומותר, כמש"כ בס' תורת ריבית (פ"א סעיף ל"א) עיי"ש.

האם יש ענין ללוש כדי שיעור חלה באמצע השבוע

שאלה: ברמ"א כתב דהמנהג ללוש כדי שיעור חלה לכבוד שבת, וביאר במשנ"ב סק"ו מפני שהאשה איבדה את אדה"ר שהיה חלתו של עולם שנברא בערב שבת, ומשמע מ' דלכך יש ענין לעשות כן בערב שבת, ולפ"ז אם אין באפשרותה לעשות כך בשאר ימי השבוע, לכאורה אין ענין שיהיה כדי שיעור חלה, יורונו המורים ושכמ"ה.

תשובה: מצות הפרשת חלה לאשה היא מצוה חשובה בפני עצמה לאשה, כמו שהמשנה בשבת (פ"ב משנה ו') אומרת על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן, על שאין זהירות בנדה ובחלה ובהדלקת הנר, אלא שבערב שבת יש בה עוד מעלה נוספת, שמאחר שזה הזמן שהיא איבדה חלתו של עולם כשעושה תיקון לחטא זה בשעת החטא, זה מועיל לה יותר, אבל ודאי שגם בשאר ימי השבוע אם יש לה אפשרות ללוש שיעור חלה ולדקדק וליזהר במצוה חשובה זו שניתנה לאשה, צריכה לעשות כן.

מי שלא הספיק לכבס בחמישי האם יכבס בשישי

שאלה: בשו"ע הביא תקנת עזרא שיהיו מכבסים בגדים ביום חמישי מפני כבוד השבת, ומבואר דהתקנה היתה דוקא ביום חמישי כדי שיהיו פנויים לשבת. ויל"ע במי שלא הספיק לכבס בגדים קודם לכן האם שרי לכבס ביום שישי, שאפשר דהתקנה היתה לכתחילה לעשות ביום חמישי, אך בדיעבד לא יבטל מכבוד שבת, או דילמא לא שניא.

תשובה: בכה"ח (ס"ק כ') כתב בשם ס' מטה יהודה דאם היה אונס ולא כיבסו ביום חמישי, מותר לכבס ביום שישי, וכן משמע מהמשנ"ב בשעה"צ (ס"ק ט"ז) ממש"כ בשם הא"ר ושאר האחרונים שעיקר התקנה היתה לכבס לפני שבת לכבוד שבת, ודלא כהמג"א דמשמע מדבריו שעיקר התקנה היתה שלא לכבס ביום שישי עיי"ש, דלפ"ז נר' דמש"כ המשנ"ב (בס"ק ה') בשם הרא"ש אבל לא בע"ש, כדי שיהיו פנויים להתעסק בצורכי שבת, זהו רק דין שלכתחילה צריך לכבס ביום חמישי כדי שבע"ש יהיה פנוי יותר לעסוק בצורכי שבת, אבל כשלא הספיק צריך לכבס אפי' בע"ש, לקיים את עיקר התקנה שתיקן עזרא לכבס לכבוד שבת כשאין לו בגדים נקיים לשבת. ובימינו שמכבסים במכונות כביסה בלא"ה יש להקל בזה, מאחר ויש נוטים לומר שבימינו אין נוהגת תקנת עזרא שלא לכבס בע"ש, מאחר והכביסה מתקבצת בלחיצה על כפתור, עיין בשש"כ (פמ"ב הערה י"ג) במה שנו"נ בזה, ולפמ"ש"נ לעיל שהדין שלא לכבס בע"ש זהו רק לכתחילה, בימינו שמכבסים במכונות כביסה וירד כל הטעם של התקנה, נר' דבכל סיבה שקצת קשה לכבס ביום חמישי, יש להקל לכבס במכונות כביסה בע"ש. ובס' אור לציון ח"ב (עמוד קנ"א) כתב דאף בימינו שמכבסים במכונות כביסה, אין להקל לכבס לכתחילה בע"ש, כיון שצריך גם לתלות את הכביסה, אך אם יש לו מכונת יבוש, מותר לכבס ולייבש במכונת יבוש בע"ש, ואף אם אין לו מכונת יבוש, אם לא כיבס ביום חמישי מפני שהיה יום גשום מותר לכבס בע"ש, עיי"ש.

תשובה: לכתחילה ראוי שיאכל כזית בשר, אך אם מאיזה סיבה לא נוח לו לאכול כזית בשר, נר' דסגי במה שיטעם מעט בשר לקיים דברי הביה"ל לעשות זכר לסעודה דלעת"ל שתהיה בשור הבר, ויתקיים בו הפסוק וטועמיה חיים זכו.

בדין לוו עלי ואני פורע אם תלוי בבטחון

שאלה: כתב שם במשנ"ב סק"ג באם יש לו משכונות חייב ללוות לצורך שבת, ובשעה"צ הביא מהגר"א דאפילו אין לו מה לפרוע יבטח בה, וכמו שאחז"ל לוו עלי ואני פורע, והסיק שהכל לפי הענין. ויל"ע למעשה אם הדבר תלוי בבטחון, ואדם שאינו בטוח במדרגתו בבטחון כ"כ א"כ אסור לו ללוות, או שא"ז תלוי בזה, וכן הוא במקור הדין בביצה ט"ו ע"ב לוו עלי וקדשו קדושת היום והאמינו בי ואני פורע, ומשמע ג"כ קצת שהוא תנאי לכך אך אי"ז מוכרח, ויל"ע כן גם לענין מאמרו שהוצאות שבת ויו"ט אינם מן הקצובים לו האם ג"כ הוא תלוי דוקא בבטחון.

תשובה: נר' דהמעלה דלוו עלי ואני פורע, זה תלוי במידת הבטחון של האדם, וכדמשמע קצת מלשון חז"ל שאמרו והאמינו בי ואני פורע, וכן תלוי לפי הענין דאין לאדם ללוות באופן שנראה שאין שום סיכוי שיוכל להחזיר את זה, בפרט אם אין לו באמת מידת בטחון כזו גדולה שיהיה לו נס, אבל מה שאמרו שהוצאות שבת ויו"ט אינם מן הקצובים לו, נר' שזה לא תלוי במידת הבטחון, אלא כל שמוציא מממונו בכוונה אמיתית כדי לכבד את השבת [ולא להרבות תאוותיו], זה לא יחסר לו ממה שקצבו לו להוצאות של כל השנה.

עד כמה מחוייב ללוות

שאלה: שם במשנ"ב סק"ג פסק בשם הגר"א דאם יש לו ממי ללוות לצרכי שבת אף שאינו יודע איך לפרוע, ליווה ויבטח בה' והוא יפרע לו. ויל"ע עד כמה מחוייב ללוות, האם רק כדי כסא דהרסנא או אפילו כגון דגים גדולים וכל צרכי עונג שבת.

תשובה: נר' שזה תלוי במידת הבטחון של האדם, וכמה שבוטח יותר בה' באמת, יכול להלוות יותר ולכבד יותר את השבת, ואפשר דאף הגר"א מיייר במי שיש לו עסק או איזה מקורות לפרנסה, שע"ז ה' יזמין לו כסף לשלם מה שלוה להוצאות שבת.

הלואה בריבית להוצאות שבת

שאלה: מבואר במשנ"ב שם סק"ד דיש ללוות בריבית בדרך היתר לצורך סעודת שבת, ויש להסתפק האם מותר להוציא כסף מהבנק באופן שאין לו, וע"י משיכה זו יהיה ביתרת חובה מינוס בבנק, שיש בזה היתר עיסקא, אלא שכידוע אין לסמוך ע"ז לצורך הוצאות ביתו, וצ"ע האם לצורך שבת יש לנהוג כן.

תשובה: באופן שיש לו חסכונות באיזה בנק, או השקעה באיזה מקום או בעסק, וכדי שלא לקלקל את הרווחים מהם, רוצה לקחת הלוואה במינוס מהבנק לצורכי שבת, יש להקל בזה לכתחילה, מאחר ורוב המתירים בזה אפי' שלא לצורך מצוה, ויש אומרים שאפי' אם יש לו רק דירה שהמחיר שלה הולך ועולה, גם זה נחשב כהשקעה, ומותר לקחת הלוואה במינוס מהבנק בהיתר עיסקא כדי לא לקלקל את ההשקעה שהשקיע בדירה, ומנהג העולם לסמוך גם על היתר זה, א"כ הרוצה לסמוך על היתר זה לצורך מצוה דעונג שבת, יש לו על מה שיסמוך. אך אם אין לו דירה וגר בשכירות, וגם אין לו חסכון והשקעה באיזה מקום, יש להמנע מלקחת הלוואה במינוס מהבנק לצורך מצוה דעונג שבת. ועיין בכה"ח (ס"ק ט"ב) שכתב שאע"פ שיש מקילים באיסור ריבית לצורך עונג שבת, מ"מ שומר נפשו ירחק מזה.

עד מתי מוסיפין מן השמים למוסיף בהוצאות שבת ויו"ט

שאלה: אם אדם מוסיף בהוצאות שבת ויו"ט, אם מוסיפין לו בעתיד ואפילו לכמה שנים, או דמוסיפין לו בשנה זו עד ראש השנה, דהא כ' בגמ' כל מזונותיו של אדם קצובין לו מר"ה ועד ר"ה חוץ וכו', ואם הוצאות שבת ויו"ט הוי יוצא מן הכלל, והכלל הוי מר"ה ועד ר"ה, אולי גם מה שמוסיפין לו הוי יותר מר"ה.

תשובה: הפירוש של חוץ מהוצאות שבת הוא, שהוצאה זו אינה נכללת במה שקצבו לו מזונות מר"ה לר"ה, ומה שנחסר לו בהוצאה שהוציא לשבת ישלימו לו מהשמים, וזה לא יחסר לו ממה שקצבו לו לכל השנה, וכן משמע מפרש"י שם שזה חשבון נפרד וממציאים לו את מה שהוציא לשבת, ואינו קשור לשנים הבאות שיוסיפו לו בשנה הבאה בשביל מה שהוציא לשבת בשנה זו.

חילוקים בהלואה מישראל בריבית לצורך סעודת שבת

שאלה: מהו "אופן ההיתר" שמותר ללוות מישראל בריבית לצורך סעודת שבת, דלכאורה אינו יכול ליחשב "כעיסקא" למטרה זו.

שאלה: סי' ר"מ ס"א, יל"ע בת"ח שעונתו מליל שבת לליל שבת, וכ' המ"ב סק"ו דהטעם משום דבכל לילה הוא טרוד בלמודו משא"כ בליל שבת, א"כ מה הדין בנאנס ולא קיים עונתו בליל שבת אם יש להשלימה במשך ימי השבוע, דכיון דסיבת הפטור בשאר ימי השבוע קיימת גם בכה"ג האם פטור כמו שפטור בעלמא, או דחייב השלמה חמיר טפי ומחוייב ג"כ בחול להשלים.

סדר הוצאות שבת

שאלה: מבואר בגמ' דהוצאות שבת ויו"ט אם מוסיף מוסיפים לו, וצ"ע מה בכלל הוצאות שבת, האם רק מה שמוציא על עונג וכבוד שבת, או גם הוצאות שמוציא כדי להמנע מחילול השבת. **תשובה:** הריטב"א בביצה (דף ט"ז ע"א) כתב דלאו דוקא הוצאות שבת, אלא כל הוצאה של מצוה אינו ממעט את מה שקצבו לו להוצאות כל השנה, ולפ"ז נר' דה"ה בהוצאות שמוציא למנוע חילול שבת כיון דהוי לצורך מצוה, אין זה ממעט לו ממה שקצבו לו להוצאות כל השנה.

מי שיש לו מעות אחרונים לחודש זה האם צריך להוציאם

לצורכי שבת

שאלה: שו"ע סי' רמ"ב סעי' א' ומשנ"ב סק"א, עפ"י המבואר במשנ"ב גם באין לו משלו מ"מ צריך להצטמצם כדי להשיג עונג שבת, ובביאור"ל ד"ה ולא אמרו מבואר דאעפ"י שע"ז יתכן שיחסר לו אח"כ ויצטרך לבריות, מ"מ יפזר על עונג שבת ולא ידאג שיחסר לו משום שהוצאות שבת ויו"ט אינם מהמנין. ויל"ע אם כוונתו שגם בפועל אם יש לו מעות אחרונים בצמצום עד סוף החודש האם צריך להוציאם לשבת זו, אפילו שע"ז אין לו מניין להתפרנס, ועדיף מההיא באין לו שלא צריך להזדקק לבריות לצורך שבת, אך כאן יכול לבטוח בה' שיהיה לו וכנ"ל, או דרך אם באופן כללי יחסר לו ע"ז מהני המאמר הנ"ל, אך אם יש לו כעת מעות אחרונים לחודש זה חשיב כאין לו ולא צריך להוציאם.

תשובה: מלשון הביה"ל אין הכרע מאי ס"ל בכה"ג, אך בערוה"ש (סעי' מ"ד) כתב דמה שאמרו (בר"פ ב' דביצה) דמזונותיו של אדם קצובים חוץ מהוצאות שבת, וכן אמרו לוו עלי ואני פורע, זהו במי שיש לו איזה עסק שע"ז אפשר שה' יזמין לו רווח בעסק על מה שהוציא לכבוד שבת, בכה"ג צריך לבטוח בה' שיהיה כך, ויש לו ללוות לצורך עונג שבת, אבל במי שאין לו שום עסק, ע"ז אמרו עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות. לפ"ז אברך שיש לו כסף בצמצום עד סוף החודש, ואין לו עוד הכנסות צדדיות, נר' דחשיב כאין לו, ול"צ להוציא את מה שנשאר לו עד סוף החודש להוצאות שבת, ואף את דברי הביה"ל יש לפרשם על דרך זו.

האם עדיף מאכל חשוב או מאכל שנהנה בו

שאלה: במשנ"ב שם סק"א כתב על הא דאמרו דמענג השבת בדגים גדולים וראשי שומין ותבשיל של תרדין, שזה היה מאכל חשוב בזמניהם, וכן בכל מקום ומקום לפי מנהגו יענגוהו במאכלים ומשקים החשובים להם עונג. והנה ממש"כ שזה היה מאכל חשוב משמע שיש לקחת את המאכל החשוב דוקא, ונראה לכאורה אף אם נהנה יותר ממאכל אחר דאזלינן בתר החשיבות, או דילמא דהכל תלוי במאכל שמתענג בו, יורונו המורים ושכמ"ה.

תשובה: נר' שצריך שיהיה גם מאכל חשוב באותו מקום כדמשמע מהמשנ"ב, ורק אם סולד קצת מהמאכלים החשובים שבאותו מקום, יאכל המאכל שמתענג בו אפי' שאינו חשוב, הלא"ה צריך לאכול מאכל חשוב אפי' שמתענג יותר ממאכל שאינו חשוב. ובאור לציון ח"ב (פכ"א תשו' ג') כתב שמי שהוא טבעוני ונמנע מלאכול בשר ודגים, אינו חייב לאכול בשבת בשר ודגים, ולפ"ז אף בסולד מהם מבחינה בריאותית כל א' לפי דרכו, לא צריך לאכול את המאכלים החשובים שבאותו מקום. ויש מי שאומר בשמו דהגר"ב צ"א אבא שאול זצ"ל, דאם מתענג יותר במאכלים לא חשובים, כמו גבינה מלוחה טעימה, או פיצה, או פלאפל וכי"ב, יכול לכתחילה לעשות בהם סעודות שבת, אך כמדומה שמנהג העולם הוא כמו שמשמע מהמשנ"ב כנ"ל.

בחייב לאכול בשר בשבת

שאלה: שם, יש לעיין האם צריך לאכול בשבת כזית בשר או עוף בדווקא, בדפשוטות משמע שהוא רק דין כללי לענג וממילא כיון שהדרך הוא להתענג ע"י בשר א"כ צריך לאכול בשר, אך מי שמתענג משאר דברים לכאורה לא צריך לאכול בשר, וממילא גם לא בעינן שיעור כזית אלא הכל לפי העונג, ובביאור"ל בסוף הסימן כתב שיש ענין לאכול בשר דומיא דשור הבר שלעת"ל, ויל"ע מהו גדר החיוב בזה, ואם יש בזה שיעור אכילה או סגי בטעימה.

תשובות ופסקים

הרה"ג יוסף זונדל שוב קריית ספר

בערב שבת, אך אם אין לו בגד לשבת מותר לו לכבס בערב שבת, ואף לדעת הא"ר אין לכבס לכתחילה בערב שבת, שהרי זו היתה התקנה ש"מכבסים בחמישי".

וכן כתב בשו"ת אור לציון (ח"ב פרק ט"ז סעיף א'): ובשעת הדחק, כגון שיום חמישי היה גשום, ואף אם היה מכבס לא היה יכול לתלות את הכביסה באותו יום, רשאי לכבס ביום שישי בכל אופן. וכן שמעתי מהגאון בעל המשנה הלכות שליט"א, הגאון רבי שריה דבליצקי שליט"א והגאון רבי אברהם קופשיץ שליט"א, דבשעת הדחק כשלא כיבס בגדיו ביום חמישי ואין לו בגדים מכובסים לכבוד שבת, מותר לו לכבס בערב שבת. ועיין שו"ת שרגא המאיר (ח"ח סימן קכ"ט אות ב'), הו"ד לעיל.

ובהלכות שבת בשבת (פרק א' סעיף נ"ב) כתב: מי שלא כיבס בחמישי וצריך לכבס לצורך שבת, מותר לכבס בערב שבת, ובפרט בזמנינו שמכבסין במכונה, ובהערה 86 כתב: מטה יהודה כתב דאם היה אונס ולא כיבסו בחמישי, מותרין לכבס בערב שבת מהמנחה ולמעלה ע"ש, ואע"ג דבמג"א ועוד נראה דעיקר התקנה היתה שלא יכבסו בערב שבת, מ"מ נראה דבזמנינו שמכבסין כולם במכונה בודאי שפיר דמי, ועדיין יש פנאי להתעסק בצרכי שבת.

כיבוס ביום שישי שלא לצורך שבת

בחוט שני (שבת ח"א עמ' נ"א) כתב: לכבס בערב שבת בגדים שאינם לשבת, לדעת המג"א דס"ל דתקנת עזרא הוא משום שלא יכבסו בערב שבת, נראה פשוט שאין לכבס כל כיבוס בערב שבת, שהרי יסוד התקנה שיהיו פנויים בערב שבת להכין צרכי השבת, וא"כ אין חילוק אם הכיבוס הוא לצורך השבת או שלא לצורך השבת. אך לדעת הא"ר דס"ל שעיקר התקנה שיהיו לו בגדים נקיים לשבת, וע"ז תיקן עזרא לכבס בחמישי, י"ל שמותר לכבס ביום ו' בגדים שאינם לצורך השבת, דלא גרע משאר מלאכות שמותר לעשותם עד המנחה.

וכן בשו"ת שבת הקהתי (ח"ב סימן ק"ד) כתב: עיין בסימן רמ"ב במחבר מתקנת עזרא שיהיו מכבסים בחמישי בשבת מפני כבוד השבת, ויש בזה מחלוקת, המג"א מפרש דהתקנה היתה שלא יכבסו בערב שבת שיהיו פנויים לכבוד שבת, והא"ר מפרש דעיקר התקנה היתה לכבס לכבוד שבת אלא דבערב שבת אין פנאי לכן תיקן שייכבסו בה, עיי"ש במחצית השקל. ועיינתי בא"ר שכתב דבערב שבת אין פנאי לכבס ולייבשם ועל כן יכבס ביום ה', ומשמע דקאי אבגדים שרוצה ללבוש בש"ק, ולהמג"א קאי אכל הבגדים אף אותם שאינו רוצה ללבושם בשבת. ונראה דיש נ"מ בין המג"א והא"ר, דלהמג"א היה התקנה לא לכבס בערב ש"ק, משא"כ להא"ר לא היה תקנה לא לכבס בערב שבת אלא דבערב שבת אין פנאי לכבס ולייבשם שיהא מוכן לשבת, על כן יש לכבס ביום ה' לכתחלה. ועיין במחזיק ברכה ובמ"ב ובשער הציון. ועוד נ"מ להמג"א אסור לכבס בערב שבת אפילו בגדים שרוצה ללבושם אחר השבת, אבל להא"ר י"ל דמותר להשאיר לכבסם בערב שבת, אלא בגדים שרוצה ללבוש אל ישאיר לכבסם ביום ו' דאולי לא יהיו מוכנים לשבת.

וממרו הגרי"ש אלישיב שליט"א שמעתי דאין לכבס ביום שישי בגדים שאין צריך לכבוד שבת. וכן משמע מדברי מרו הגרש"ז אויערבאך זצוק"ל בשמירת שבת כהלכתה (פרק מ"ב הערה י"ג), הו"ד להלן.

וכן שמעתי מהגאון רבי שריה דבליצקי שליט"א דאין לכבס בערב שבת בגדים שאינם לצורך שבת. אולם בשעת הדחק כגון בחור ישיבה שחוזר לביתו בערב שבת, וצריך לחזור מיד במוצאי שבת, "אולי" אפשר להקל לכבס את בגדיו בערב שבת.

וכן מהגאון בעל המשנה הלכות שליט"א והגאון רבי עזריאל אויערבאך שליט"א שמעתי דאין לכבס בערב שבת בגדים שאינם לצורך שבת, אולם בשעת הדחק כגון בחור ישיבה שחוזר לביתו בערב שבת וצריך לחזור לישיבה מיד במוצאי שבת, אפשר להקל לכבס את בגדיו בערב שבת.

וכן כתב בהגהות ביצחק יקרא על המ"ב להגאון רבי אביגדור נבנצל שליט"א, דגם בגדים שאין בכוונתו ללבושם בשבת גם הם בכלל התקנה שלא לכבסם ביום שישי, הו"ד לעיל.

ומהגאון רבי אברהם קופשיץ שליט"א שמעתי דכיבוס ביד אסור ביום שישי אף בבגדים שאינם לצורך שבת, כיון דלא יהיה לו פנאי להתעסק בצרכי שבת, אולם כיבוס במכונת כביסה מותר בבגדים שאינם לצורך שבת.

כיבוס במכונת כביסה ביום שישי

בשמירת שבת כהלכתה (פרק מ"ב הערה י"ג) כתב: יל"ע אם תקנת עזרא נוהגת גם היום שכולם מכבסים במכונת כביסה, ואין לחשוש שיהיו טרודים בערב שבת עיי"ש. וכתב בשם מרו הגרש"ז אויערבאך זצוק"ל דבזמנינו שאין רגילים לכבס רק מהיום למחרת (ולא לצורך שימוש באותו היום), אם יכבס בערב שבת יחשבו שיש לו פנאי והוא מכין בערב שבת על אחר שבת, ולכן עדיף לכבס לפני יום שישי.

וממרו הגרי"ש אלישיב שליט"א שמעתי דאין לכבס במכונת כביסה ביום ו', בין בגדים שצריך לכבוד שבת ובין בגדים שאינם

לכבוד שבת.

וכן כתב בהגהות ביצחק יקרא על המ"ב להגאון רבי אביגדור נבנצל שליט"א: דהגם דבגדים שאין בכוונתו ללבושם בשבת גם הם בכלל התקנה שלא לכבסם ביום שישי, כדי שיהיה פנוי ביום שישי להתעסק בצרכי שבת, אך מ"מ אין הם בכלל התקנה לענין שייכבסם ביום חמישי דוקא, ויכול לדחות את כיבוסו לאחר השבת, משא"כ בגד שצריך לו לשבת, שלגביו התקנה היא לא שלא יכבסו בשישי, אלא שייכבסו בחמישי, כדי שיהיה לו בגד נקי לשבת.

וכן כתב בהלכות שבת בשבת להגרמ"מ קארפ שליט"א (פרק א' סעיף נ"א): תקנת עזרא שיהיו מכבסים הבגדים בחמישי בשבת כדי שיהיו לו בגדים נקיים לבנים ללבוש בשבת, ובכלל תקנה זו גם שלא יכבס בערב שבת שיהיה פנוי לצרכי שבת, ומכל מקום למי שאפשר לו לא יקדים לכבס קודם כדי שיהא ניכר שמכבס לכבוד שבת, אא"כ אין לו פנאי ביום ה' יכבס אף בשאר ימות השבוע.

[בשו"ת שרגא המאיר (ח"ח סימן קכ"ט אות ב') כתב לגבי אם חל ר"ח ביום ה' אם מותר לכבס בגדים, כיון דמבואר בסימן רמ"ב מתקנת עזרא שיהיו מכבסים בגדים בה' בשבת מפני כבוד שבת, או אסור משום מנהג שהנשים אינן עושין מלאכה בר"ח: הנה המחבר כתב בסימן רמ"ב מתקנת עזרא שיהיו מכבסים בגדים בה' בשבת מפני כבוד שבת, היינו שלא לכבס בערב ש"ק כדי שיהיו פנויים לכבוד שבת, כן כתב המג"א בס"ק ג', וא"כ אם יכול לכבס ביום רביעי או יש לו מכובסים על זה לא היה התקנה כלל, עיין בספר מחזיק ברכה סימן רמ"ב אות ח' שמביא כן בשם ספר ידי אליהו, ומסיק וז"ל: ופשוט דכל שיש לו בגדים מכובסים ונקיים אין צורך לכבס בכל שבוע, וכן נהגו, עכ"ל. וכן כתב בספר תורת חיים [מפעסט] אות ד'. וא"כ אם הוא ר"ח ויכול לכבס ביום ד', למה יהיה צריך דוקא לכבס ביום ה'. ועוד איתא במטה יהודה אות ד', אם היה אונס ולא כיבסו מותרין לכבס בערב ש"ק ע"ש, וא"כ אם הוא ר"ח ואינו מכבס בר"ח הוי אונס מכה המנהג, ממילא מותר לכבס בערב ש"ק].

כיבוס בליל שישי

בחוט שני (שבת ח"א עמ' נ') כתב: ומדאיתא בגמ' "מכבסים בחמישי בשבת", לכאורה משמע שלא מכבסים בליל שישי שאין זה "חמישי בשבת", ואין לכבס בליל שישי כמו שאין לכבס ביום שישי. אמנם בשו"ת אור לציון (ח"ב פרק ט"ז סעיף א') כתב: בליל שישי אין איסור לכבס כלל.

וכן שמעתי מהגאון בעל המשנה הלכות שליט"א והגאון רבי אברהם קופשיץ שליט"א, דמותר לכבס בגדים בליל שישי, דתקנת עזרא היא לא לכבס רק מיום שישי בבוקר, וליל שישי דינו כיום חמישי.

וכן כתב בשו"ת להורות נתן (ח"ב סימן ל"ח): והנה תקנה זו שלא לכבס בערב שבת נראה דאינו אלא ביום שישי ולא בליל שישי, דכיון שטעם האיסור הוא כדי שיהיו פנויים לכבוד שבת, והרי איתא בשו"ע (סימן נ"ד סעיף א') שישכים בבוקר ביום הששי להכין צרכי שבת, ומבואר דאין חובת ההכנה לשבת מתחלת אלא מהשכמת יום הששי ולא מבערב, והטעם מבואר בטור שם דכתיב והיה ביום השישי והכינו, משמע הזמנה בבוקר דומיא דהבאה, דכתיב והכינו את אשר יביאו, והבאה היתה בבוקר לאתער (פי' לאחר הלקיטה מדכתיב וילקטו אתו בבוקר איש כפי אכלו. ב"ח ופרישה) עיי"ש. ובב"י שם הביא מתנחומא, מנין שכל המוציא יציאות בשבת מצוה שישכים ויוציא משחרית, שנאמר והיה ביום הששי, עיי"ש. ועיין פסחים (דף ד' ע"א) דזריזין מקדימין למצות ליכא אלא מצפרא ולא מבליילה, ומעתה כיון דהמצוה להכין צרכי שבת אינה מתחלת אלא ביום ששי בבוקר, וא"כ אין צריך להיות פנוי לכבוד שבת אלא מן הבוקר ואילך שאז מתחיל זמן מצות ההכנה לשבת, וא"כ מה שתיקן עזרא שלא לכבס בערב שבת, היינו דוקא מן הבוקר של יום ששי ואילך.

וכן שמעתי מהגאון רבי שריה דבליצקי שליט"א והגאון רבי עזריאל אויערבאך שליט"א דמותר לכבס בגדים בליל שישי, דתקנת עזרא היא לא לכבס רק מיום שישי בבוקר. ועיין בהלכות בין המצרים להגרמ"מ קארפ שליט"א פרק י' הערה 16.

בשעת הדחק האם מותר לכבס ביום שישי

בבן איש חי (ש"ב פרשת לך לך סעיף ח') כתב: ואף על פי שאמרנו דאין רשאין לכבס בערב שבת, אם נאנסו ולא כיבסו קודם רשאין לכבס בערב שבת, וכנזכר במטה יהודה ז"ל.

וכן כתב בכף החיים (ס"ק כ'): ואם היה שם אונס ולא כיבסו בה [ביום חמישי], מותרין לכבס בערב שבת.

וכן שמעתי ממרו הגרי"ש אלישיב שליט"א והגאון רבי נסים קרליץ שליט"א, דבשעת הדחק כשלא כיבס בגדיו לפני יום שישי ואין לו בגדים מכובסים לכבוד שבת, דיכול לכבס ביום שישי.

וכן כתב בספרו חוט שני (שבת ח"א עמ' נ'): ונראה דאף לדעת המג"א אם לא כיבס ביום ה' ואין לו בגד מכובס לכבוד שבת, שמותר לו לכבס ביום ו', מפני שלא נזכר בתקנה שאין לכבס בערב שבת אלא התקנה לכבס בחמישי, והיינו כדי שלא יצטרך לכבס

תקנת עזרא לכבס את הבגדים ביום חמישי

בשו"ע (סימן רמ"ב סעיף א') איתא: מתקנת עזרא שיהיו מכבסים בגדים בחמישי בשבת מפני כבוד השבת. [עיין שו"ע סימן תקנ"א סעיף ד', וצ"ע], ובמ"א (ס"ק ג') כתב: כלומר שלא יכבסו בערב שבת שיהיו פנויים לכבוד שבת.

ובא"ר (ס"ק ט') כתב: משמע דעיקר התקנה לכבס לכבוד שבת, והא דלא תיקן בערב שבת משום שאין פנאי לכבס, או דבדוחק נתכבס ונתייבש באותו היום, ודלא כמגן אברהם דמשמע מיניה שהבין דעיקר התקנה היה שלא לכבס בערב שבת שיהא פנויים לכבוד שבת, דליתא. וכן מבואר בספר צידה לדרך פ"ח שכתב מתקנת עזרא שייכבס אדם בגדיו לכבוד שבת, עד כאן, הרי שלא הזכיר מחמישי. ונראה דסבירא ליה דחמישי דקאמר אורחא דמילתא נקט, והוא הדין קודם. בזה ניחא מה שהוצרך רש"י לפרש בבבא קמא (דף פ"ב) מכבסין בגדיהם לכבוד שבת, ע"כ. דקשה הא בש"ס מפורש טעם זה, אלא דבש"ס נזכר ביום חמישי, וקאמר רש"י דלא תטעה לפרש דהתקנה היה על חמישי כהבנת מגן אברהם.

ובמשנה ברורה (ס"ק ה') כתב: היינו כדי שיהיו לבנים לשבת, אבל לא בערב שבת כדי שיהיו פנויים להתעסק בצרכי שבת. ובשער הציון (ס"ק ט"ז) כתב: כן הסכים בא"ר וכן במאמר מרדכי וש"א דזהו עצם התקנה, ודלא כמ"א דמשמע מיניה דעיקר התקנה היה שלא לכבס בערב שבת.

ובחוט שני (שבת ח"א עמ' נ"ג) כתב: אף אם הכין את צרכי השבת ג"כ אסור לו לכבס אלא בחמישי, דלא פלוג חכמים בתקנתם, ומה"ט גם מי שמתארח בשבת אצל אחרים או בחורים בישיבות וכדו', וכן מי שיש לו משרתים שמכנים לו צרכי שבת, אין להם לכבס אלא בחמישי בשבת כתקנת עזרא.

וכן שמעתי מהגאון בעל המשנה הלכות שליט"א, הגאון רבי אברהם קופשיץ שליט"א והגאון רבי עזריאל אויערבאך שליט"א, דאף מי שהכין כבר צרכי שבת ג"כ אסור לו לכבס בערב שבת.

כיבוס כתם בערב שבת

בחוט שני (שבת ח"א עמ' נ"ג) כתב: מותר להוריד כתם מהבגד בערב שבת אם הוא לכבוד שבת.

ומהגאון בעל המשנה הלכות שליט"א והגאון רבי אברהם קופשיץ שליט"א שמעתי דמותר לנקות כתם שעל בגד במים בערב שבת, אף שאין לו צורך בבגד לשבת, דהסרת כתם לא חשיב כיבוס. וכן שמעתי מהגאון רבי שריה דבליצקי שליט"א והגאון רבי עזריאל אויערבאך שליט"א.

וכן ס"ל לרבותינו מרו הגרש"ז אויערבאך זצוק"ל ומרו הגרי"ש אלישיב שליט"א לגבי חול המועד ותשעת הימים, דהסרת כתם במים לא חשיב כיבוס.

האם תקנת עזרא היתה לכבס דוקא ביום חמישי או העיקר שלא לכבס ביום שישי

בשמירת שבת כהלכתה (פרק מ"ב הערה י"ג) כתב: יש לעיין אם תקנת עזרא היתה לכבס דוקא בחמישי ואז ניכר שהוא לכבוד שבת, או שעיקר תקנתו שיהיה לו בגד מכובס ונקי לכבוד שבת, וממילא אם מכבס בשלישי או ברביעי יצא ידי התקנה, עיי"ש. וכתב בשם מרו הגרש"ז אויערבאך זצוק"ל דמסתבר דכמו שאם רואה מנה יפה מייחד אותה לשבת, כך גם לגבי כסות נקיה מותר לכבס ביום ראשון כדי שיהיה בטוח שיהיה לו לשבת, כיון שרגילים תמיד לכבס ולהניח בארון שיהא מוכן לעת הצורך.

וכן שמעתי ממרו הגרי"ש אלישיב שליט"א והגאון רבי נסים קרליץ שליט"א דאפשר לכבס ביום ראשון, העיקר שיהא לו בגדים מכובסים לשבת, ואין צריך לכבס דוקא ביום חמישי. וכן שמעתי מהגאון רבי אברהם קופשיץ שליט"א.

ובבן איש חי (ש"ב פרשת לך לך סעיף ח') כתב: עזרא הסופר עליו השלום תיקן לישראל שיהיו מכבסין בגדים בחמישי בשבת לכבוד שבת, ואין רשאין לכבס ביום שישי, ואם מכבסין ביום רביעי גם כן חשיב לכבוד שבת כמו יום חמישי, כי התחלת ההכנה לשבת היא מיום רביעי, מה שאין כן ימי ראשון שני שלישי הם משבת שעברה, ואינו ניכר בזה כבוד שבת, מיהו אם יש להם הכרח בראשון שני שלישי לית לן בה. וכן בכף החיים (סימן רמ"ב ס"ק י"ט) כתב בשם המחזיק ברכה: וכן נהגו לכבס ביום אחד משבוע חוץ מערב שבת, ודלא כהרב ידי אליהו תיקון כ"א שתפס דדוקא ביום ה' יכבס ולא קודם. והוסיף על זה: ומ"מ אם אפשר יותר טוב לכבס ביום ה' או ביום ד', משום דמיום ד' ואילך הוא מכלל שבת הבאה, דביום ד' מקבלין את הארת הנפש משבת הבאה, וביום ה' מקבלין הארת הרוח וביום ו' הארת הנשמה, וא"כ כיון שבהם מקבלין הארת שבת הבאה טוב לכבס בהם בגדי שבת הבאה, כדי שיהא מכין לשבת בימים שמקבלין בהם הארת שבת.

ובכף החיים להגר"ח פלאגי (סימן כ"ו סעיף י"א) כתב: יום חמישי מתקנת עזרא שיהיו מכבסים בו לכבוד שבת, ואפילו שנוהגות הנשים לכבס בשני או שלישי או רביעי, עם כל זה יבקשו לעשות מעט כיבוס יום חמישי לצורך שבת, דעל פי הסוד צריך כך. ומהגאון בעל המשנה הלכות שליט"א שמעתי דתקנת עזרא היתה לכבס דוקא ביום חמישי את הבגדים לשבת, שיהא ניכר שמכבס

צריך לכבוד שבת, דתקנת עזרא לא בטלה.

וכן שמעתי מהגאון רבי נסים קרליץ שליט"א דאין לכבס במכונת כביסה ביום ו'. וכן כתב בספרו חוט שני (שבת ח"א עמ' נ"א): בזמנינו שמכבסים במכונת כביסה, אעפ"כ אין לכבס במכונה אלא ביום ה', שאף שאין בזה כל כך טירחא כמו בכיבוס של זמננו, מ"מ גם כיבוס באופן זה הוא בכלל התקנה, שכל ההתעסקות באופן זה יש בו את הענין של כיבוס, שלא נאמרה התקנה דוקא באופן שעושה "יום כביסה", אלא אפילו לכבס בגד קטן אחד ג"כ יש לכבסו בחמישי, ולא מטעמא דלא פלוג אלא שזוהי התקנה שעסק הכביסה יהיה ביום ה'. ואף לדעת הא"ר שעיקר התקנה היתה שיהיו לו בגדים נקיים לשבת, מ"מ הרי קבעו ש"מכבסים בחמישי" מפני כבוד השבת, והיינו שההתעסקות בעסק הכביסה תהיה ביום ה', ויהיו הידים והלב פנויים בערב שבת להכין צרכי שבת.

וכן כתב הגאון בעל המשנה הלכות שליט"א בתשובה בסוף ספר פסקי תשובות ח"ג לענין כיבוס בגדים דתקנת עזרא לכבס ביום חמישי ולא בערב שבת, כדי שיהיו פנויים להתעסק בצרכי שבת, וע"ז הביא: יש לעיין אם תקנה זו נוהגת בזמננו שמכבסים במכונת כביסה, ואין לחשוש שיהיו טרודים בערב שבת, וכל מקום שיש טעם לתקנה לא בעינן ב"ד גדול בחכמה ובמנין לבטל התקנה, ובטל הטעם בטלה התקנה. ולפענ"ד לבבי לא כן אדמה ואמינא כמה טעמים, חזא דתקנת עזרא היה על כל ישראל ולא רק על מקומות שיש להם מכונת כביסה, ומה יעשו המקומות שאין להם עדיין חשמל ויש שם מאחזינו בני ישראל, ומה יעשו עניים שאין להם מכונת כביסה ואנשי הכפרים שאין להם מכונת כביסה, ומה יעשו אנשי תימן ואנשי מאראקה ובברה"מ ושאר מקומות הנדחים שאין להם מכונת כביסה, והתקנה היתה על כל ישראל, והרי גם בזמן התקנה העשירים היה להם שפחות לכבס ועבדים לעשות מלאכתן, אבל התקנה היתה בשביל הכל, וראיה גם משחיקת סמנים. שנית הרי גזרו חז"ל שלא לספר אחה"צ שמא ישבר הזוג של מספרים ויהא צריך לחזור אחר זוג אחר, כ"ש אם ישבר המכונת כביסה וישאר לשבת בלי כביסה, או יצטרך לילך אחר מכונת כביסה אחר או אחר אומן לתקן וכיוצא בו, ובנתיים יבוא ח"ו לידי חילול שבת או ישאר בלי כביסה, ופשוט כי הוא מצוי. גם כי כמו שגזרו ביו"ט שני הזהירו במנהג אבותיכם שמא יחזור הדבר לקלקולו, הכי נמי אפשר שיחזור הדבר לקלקולו, והתקנה נשארת לעולם. עוד בו שלישיה והוא כי כל מה שתקנו חז"ל אפילו בטל הטעם לא בטלה התקנה, כי כבר אמרו חז"ל (עירובין כ"א ע"ב) אמר רב המנונא מאי דכתיב (מלכים א' ד') וידבר אלי שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף, מלמד שאמר שלמה על כל דבר ודבר של תורה שלשת אלפים משל, על כל דבר ודבר של סופרים חמשה ואלף טעמים, ע"כ. נמצא דמצות דרבנן שאמרו טעם לדבר הוא אחד מאלף וחמשה טעמים, וא"כ פשוט אם בטל טעם אחד אכתי צריך לדעת מה עם אלף וארבע טעמים שאינם ידועות לנו, ולכן לעולם צריך ב"ד גדול בחכמה ובמנין שידעו כל הטעמים דלא שייכו ואז יכולים לבטל, אבל בלאו הכי אפילו בטל הטעם לא בטלה התקנה, וזה פשוט וברור מאד. וכבר כתבו רבותינו הצדיקים האחרונים כעין זה, אבל פלא שלא הביאו גמ' מפורשת. ועיין משך חכמה פרשת בא על הפסוק החודש הזה לכם, בדי"ה ובהו יצא לנו טעם נפלא אהא דאמרו בגמ' הזהירו במנהג אבותיכם גזירה דילמא יחזור הדבר לקלקולו וכו', וכתב וז"ל: וכ"ז אינו נראה שיהיה לעיקר הטעם, אבל מקובלים אנחנו מרבינו הגר"א דאם כי חז"ל פירשו טעמם, בכ"ז עוד השאירו טמונים בסתר לבבם טעמים לאלפים גדולים ורמים, אבל לא גילו זה לאוזן המון בני ישראל, ככה אומר אשר לדברינו יש טעם נפלא שכתב הרמב"ם וכו', ע"ש מה שפי', ובאמת כי פלא שלא זכר השר שכן מבואר בגמ' עירובין, והביא מרבינו הגר"א ז"ל, ואולי ששלמה המלך נמי שאמר אלף וחמשה טעמים אכתי יש יותר, אלא שלא גילה אלא אלו, ודו"ק. עכ"פ כי ודאי לא בטלה התקנה בשביל מכונת כביסה. ועיין שו"ת רבבות אפרים ח"ח סימן קע"ג אות ה'.

וכן שמעתי מהגאון רבי עזריאל אויערבאך שליט"א דאף בזמנינו שמכבסים במכונת כביסה, אין לכבס בערב שבת.

וכן כתב בקונטרס לקראת שבת המלכה להגר"י טשנר שליט"א (סימן א' פרק ד' אות ו'): ואף בזמנינו שיש לכל אחד מכונת כביסה בביתו, והכביסה נעשית בקלות ע"י לחיצת הכפתור במכונה, ואין האשה טרודה בה, מ"מ תליית הכביסה היא חלק מהכיבוס, והיא מצריכה הרבה זמן, ואין להתיר לעשות כן בערב שבת. ואף אם מייבש את הכביסה במכונת יבוש, אין לבטל תקנת עזרא לכתחילה, ויש לכבס את בגדי השבת לפני ערב שבת, כי מ"מ זו טירחא לכבס ולייבש ולקפל ולסדר את הכביסה, ויש חשש שבגלל זה לא יתעסק כראוי בשאר ההכנות לשבת, ורק בדיעבד אם לא כיבסה ביום ה', יכול לכבסם בעש"ק.

ומהגאון רבי אברהם קופשיץ שליט"א שמעתי דהבגדים שצריך לשבת צריך לכבס לפני יום שיש, אבל הבגדים שאינם לצורך שבת אפשר לכבס ביום שיש במכונת כביסה.

וכן בשו"ת שבט הקהתי (ח"ב סימן ק"ד) כתב: ולכבס במכונת כביסה דהכביסה נעשית מעצמה ע"י המכונה ואין האשה טרודה בה, הנה אף להמג"א י"ל דמותר לכתחילה לכבס בערב שבת הבגדים שרוצה ללבשם אחר השבת, אבל הבגדים שרוצה ללבוש בשבת תלוי, דאם משער בדעתו שיש לו פנאי לכבסם ושיתייבשו לפני השבת מותר לכתחלה לכבסם בערב שבת, אבל אם אינו ברור אם יהיו הבגדים מוכנים לכבוד שבת, לכתחלה יכבסם ביום ה', ואם לא יכבסם ביום ה' יכול לכבסם בערב שבת, דלהמג"א היה

התקנה שלא יכבסו ביום ו' רק כדי שיהיו פנויים לכבוד שבת, אבל במכונת כביסה דהכביסה נעשית מאליה אין חשש, אלא לכתחלה הבגדים שצריך לצורך שבת אם מסופק אם יהיה נגמר הכביסה והיבוש לפני השבת לכתחילה יכבסם ביום ה', ואם לא כבסם ביום ה' יכול לכבסם בעש"ק כמש"כ הא"ר.

ובשו"ת אור לציון (ח"ב פרק ט"ז סעיף א') כתב: אין לכבס בגדים אף במכונת כביסה ביום ששי, ובין האיש ובין האשה אסורים, אלא אם כן יש לו גם מכונת יבוש, שאז מותר לכבס ולייבש ביום שיש. ובהערות שם כתב: בשו"ע סימן רמ"ב סעיף א' כתב, מתקנת עזרא שיהיו מכבסים בגדים בה' בשבת. וכתב הרא"ש בב"ק פ"ב ע"א, שהוא כדי שיהיו לבנים לשבת, ובערב שבת אין פנאי לכבס, וראה עוד במחזיק ברכה שם אות ז', ע"ש, ולכן אף שכיבוס במכונת כביסה אינו מצריך הרבה זמן, ודי בלחיצת כפתור, מ"מ תליית הכביסה היא חלק מהכיבוס, והיא מצריכה הרבה זמן, ואין להתיר לעשות כן בערב שבת. ורק אם מייבש את הכביסה במכונת יבוש, מותר לו לכבס ולייבש ביום ששי.

ומהגאון רבי חיים פינחס שיינברג שליט"א שמעתי דנוהגים לכבס במכונת כביסה ביום שיש, דבטל הטעם דתקנת עזרא.

וכן כתב בהגהות ביצחק יקרא על המ"ב להגאון רבי אביגדור נבנצל שליט"א: מה שתיקן עזרא לכבס ביום חמישי ולא ביום שיש, הוא כדי שביום שיש יהיו פנויים להתעסק בצרכי שבת, ועל כן בימינו שפעולת הכיבוס נעשית ע"י מכונה ואינה גוזלת זמן רב כמו בזמנים עברו, יש מקום להקל דאין צריך לכבס ביום חמישי, ומצד דבר שנגזר במנין דצריך מנין אחר להתירו, אפילו ידוע מאיזה טעם היתה הגזירה ובטל הטעם אין להחמיר כאן, דכבר כתבו התוס' בביצה (דף ו' ע"א ד"ה והאידינא) דדבר שהוא רק משום חשש ועבר החשש, אין צריך מנין אחר להתירו, וכאן הרי התקנה היתה משום חשש שלא יהיה לו פנאי להכין צרכי שבת.

וכן כתב בשלחן ערוך המקוצר להגר"י רצאבי שליט"א (סימן נ"ד סעיף ה'): אף בזמנינו שהכביסה נעשית על ידי מכונה, נראה שמותר אפילו בערב שבת.

ובספרו שו"ת עולת יצחק (ח"א סימן נ') כתב: טעם ההיתר נלע"ד פשוט, מפני שכל פעולות הכביסה נעשית על ידיהם בכח האלקטריק, ולא משום דבאלו אין צריך למעשה לאדם כלל (זולת הכנסת הכבסים וחומר המכבס והדלקת האלקטריק שנעשים ביד אדם), ונמצא שלא שייך בכה"ג הטעם כדי שיהיו פנויים, דהא נקטינן בכל דוכתא דאף דבטל הטעם התקנה לא בטלה. אלא משום שבכה"ג י"ל שלא תיקן עזרא כלל, שנתנתן למכונה כמסירתן לגוי לכבס אז דמיא, דבוודאי מסתברא דשרי, וכפי הנראה ג"כ מסתיימת הפוסקים, דאי הוה אסור למסור לגוי לכבס, בודאי הו"ל לפרושי כאורחיהו בכל דוכתא, ולא מיבעיא אם נאמר כדמשמע מפשט דברי המג"א דעיקר התקנה היתה שלא לכבס בערב שבת, שאין איסור בכה"ג דקאמרינן, אלא אפילו אם נאמר דעיקרה היה בקום ועשה לכבס לכבוד שבת כדי שיהיו הבגדים נקיים ג"כ, האידנא במכונת כביסה ביום ששי עצמו אדברה מתקיימת התקנה לכבס לכבוד שבת, והמניעה שלא לכבס ביום ששי הוא דבר צדדי שאינו עצם התקנה, רק כדי שיהיו פנויים להכין צרכי שבת, לא אתאמרה בכה"ג דהאידינא.

וכן כתב בשו"ת אבני ישפה (ח"א סימן מ"ט): כיון דעיקר התקנה היא כדי שיהיו לו בגדים לבנים בשבת, כשמכבס במכונת כביסה נראה דיש להקל ומותר לכבס ביום שיש, כי הבגדים מתכבסים מהר ואין חשש שלא יהיו בגדים לשבת. ומסיים שם: ושו"ר בתורת שבת סימן רמ"ב ס"ק ט' שגיהוץ לא הוי בכלל הגזירה, שאין בו טורח כל כך. ע"כ. ולפי"ז שפיר נראה שגם במכונת כביסה שאין טורח, מותר. ועיין בקובץ קול התורה ניסן תשנ"ט מש"כ ידי"נ הרה"ג ר' שלום רוברג שליט"א.

כיבוס בבית בערב שבת ע"י עוזרת בית

בחוט שני (שבת ח"א עמ' נ"א) כתב: אדם שיש לו בביתו משרת גוי או עוזרת בית יהודית וכדו', אין לומר להם לכבס את הבגדים בערב שבת אלא ביום ה', שכל הנעשה בבית ישראל הרי זה כאילו הוא עשאו.

וכן שמעתי מהגאון רבי עזריאל אויערבאך שליט"א דמי שיש לו עוזרת בית גויה אין לומר לה לכבס את הבגדים בערב שבת, דאין לכבס בערב שבת בבית של ישראל.

ומהגאון בעל המשנה הלכות שליט"א שמעתי דמי שיש לו עוזרת בית יהודית אין לתת לה לכבס את הבגדים בערב שבת, רק אם זה שעת הדחק שאינה יכולה לבוא ביום אחר ואינם יכולים לכבס בעצמם, אפשר להקל שתכבס בערב שבת, אולם עוזרת בית גויה אפשר להקל לתת לה לכבס ביום שיש.

ומהגאון רבי אברהם קופשיץ שליט"א שמעתי דאין לתת לכבס בגדים בערב שבת לעוזרת בית יהודית, ועוזרת בית גויה דינה כמכונת כביסה, דהבגדים שצריך לשבת אין לתת לה לכבס ביום שיש, אבל הבגדים שאינם לצורך שבת אפשר לתת לה לכבס ביום שיש. ועיין שו"ת עולת יצחק (ח"א סימן נ'), הו"ד לעיל.

איזה בגדים צריך לכבס לכבוד שבת

במ"ב (סימן רמ"ב ס"ק ה') כתב: ולפי"ז צריך ליזהר שלא לילך בחלוק אחד כמה שבתות כדי שלא לעבור על תקנת עזרא.

ובכף החיים (ס"ק כ"א) כתב: התקנה לא היתה אלא שאם ירצו לכבס יכבסו ביום ה' ולא שעכ"פ יכבסו, ופשוט דכל שיש לו בגדים מכובסים ונקיים אין צריך לכבס בכל שבוע, וכן נהגו.

וכן כתב בשולחן שלמה (סימן רמ"ב הערה א') שהשיב מרן הגרש"ז אויערבאך זצוק"ל לשואל, שעיקר התקנה היתה שילבש בגד נקי בשבת, דאל"כ הרי זלזל בכבוד שבת מיד עם קבלתה, ולכן אם החליפה ואפילו החולצה נקיים אחרי שלבשו אותם בשבת, פשיטא שאין צריך לכבס, ויכול ללבשם גם בשבתות הבאים בלא כיבוס.

ובשו"ת אור לציון (ח"ב פרק ט"ז סעיף ב') כתב: אין צריך לכבס אלא את הבגדים שנוגעים בגוף ומתלכלכים בזיעה תדיר, כגון הבגדים הפנימיים והחולצה, אבל המכנסיים והבגד העליון אין צריך לכבס בכל שבוע, אלא רק כשהם מלוכלכים. ובהערות שם כתב: ונראה כיון שעיקר התקנה היתה לכבס כדי שיהיו לו לבנים בשבת, לפיכך אין צריך לכבס אלא את הבגדים המתלכלכים בזיעה וצריכים תמיד כיבוס אחר לבישתם, אבל בגדים שאינם מתלכלכים תדיר בזיעה, אף אם לבשם כמה פעמים אינם צריכים כיבוס, וכמ"ש במחזיק ברכה סימן רמ"ב אות ח', שכל שיש לו בגדים מכובסים ונקיים אין צריך לכבס בכל שבוע, ורק אם הם מלוכלכים צריך לכבסם, ולכן הבגדים העליונים שאין רגילות שיתלכלכו בזיעה אינם צריכים כיבוס בכל שבוע.

וכן שמעתי מהגאון רבי שריה דבליצקי שליט"א דבגדים שאין רגילים לכבסם כל שבוע כגון החליפה והמכנסיים, אין צריך לכבסם לכבוד שבת כל שבוע, אבל הבגדים שנוגעים בגוף ומתלכלכים בזיעה תדיר כגון הבגדים הפנימיים והחולצה, יש לכבסם כל שבוע לכבוד שבת.

וכן בספר הלכות שבת בשבת (פרק א' סעיף נ"א) כתב: כתב המ"ב דאין לילך בחלוק אחד כמה שבתות, וי"א דכל שהבגדים מכובסים ונקיים אי"צ לכבס בכל שבת, וכן נהגו במלבוש העליון, אבל החולצה ובגדי זיעה הסמוכים לגוף צריך לכבסם כל שבוע לכבוד שבת.

בחוט שני (שבת ח"א עמ' נ"ג) כתב: גדר בגד שאינו נקי שצריך לכבסו, נראה שהדבר תלוי בהרגשת האדם אם מרגיש שהבגד מלוכלך, ואע"פ שדרגות שונות יש בזה, מ"מ כל עוד שאין הבגד במצב שבטלה דעתו אזי הקובע בזה הוא הרגשתו.

כיבוס בגדי קטנים בערב שבת

בשו"ת אור לציון (ח"ב פרק ט"ז סעיף א') כתב: ובגדי ילדים עד גיל חמש או שש מותר לכבס בכל אופן. ובהערות שם כתב: ודברים שרגילים לכבס בכל יום, כגון בגדי קטנים, מותר לכבס ביום ששי, כמו שמותר לכבס בגדים אלו בחוה"מ, כמבואר בשו"ע בסימן תקל"ד סעיף א', ואין הם בכלל הגזירה.

וכן כתב בחוט שני (שבת ח"א עמ' נ"ג): בגדי קטנים או חולים וכיו"ב אם הדרך לכבסן יום יום, נראה שאין הם בכלל תקנת עזרא לכבסו ביום ה' דווקא, שהרי צריך לכבסם יום יום, לפיכך מותר לכבסם בערב שבת, ומה"ט מותר לכבסם בחוה"מ.

וכן שמעתי מהגאון בעל המשנה הלכות שליט"א, הגאון רבי שריה דבליצקי שליט"א והגאון רבי אברהם קופשיץ שליט"א, דבגדי קטנים שמותר לכבסם בחוה"מ מותר לכבסם בערב שבת.

וכן שמעתי מהגאון רבי עזריאל אויערבאך שליט"א דבגדי קטנים שמותר לכבסם בחוה"מ, מסתבר דמותר לכבסם בערב שבת, ואין הם בכלל תקנת עזרא.

כיבוס במכבסה בערב שבת

בחוט שני (שבת ח"א עמ' נ"א) כתב: מי שיש לו מכבסה לכבס בגדי אחרים, מותר לו לכבס בגדיהם גם בערב שבת, דלא גרע משאר מלאכות שמותר לעשותם עד המנחה. ותקנת עזרא לא נתקנה אלא לבעל הבגדים, שאצלו זהו טורח בין שאר הטירחות לצרכי הבית. ולמסור בגדים לכבס במכבסה על מנת לקבלם מכובסים באותו היום, צ"ע אם גם זה בכלל שאין מכבסים בערב שבת.

וכן שמעתי מהגאון רבי שריה דבליצקי שליט"א דנוהגים להקל שמכבסה עובדת כרגיל בערב שבת.

ומהגאון רבי אברהם קופשיץ שליט"א שמעתי דמותר לבעל מכבסה לעבוד בערב שבת, דיש דברים שמותר לכבס בערב שבת, ואחרי שבעל המכבסה עובד בהיתר מותר למסור בערב שבת לפנה"צ בגדים לכבס על מנת לקבלם מכובסים באותו היום, אולם אחה"צ אין למסור לו בגדים לכבס.

ומהגאון רבי עזריאל אויערבאך שליט"א שמעתי דבעל מכבסה מותר לו לעבוד בערב שבת, אולם ראוי לא למסור לו בגדים לכבס בערב שבת אף שאינו צריך להם אלא ביום ראשון.

ומהגאון בעל המשנה הלכות שליט"א שמעתי דמי שיש לו מכבסה לכבס בגדי אחרים, מותר לו לכבס בערב שבת רק בכה"ג שהותר לבעליהם לכבסם בערב שבת, ולכן אין למסור בגדים למכבסה בערב שבת באופן שאין לו היתר לכבסם בערב שבת.

אפיית חלות לשבת

ברמ"א (סימן רמ"ב סעיף א') איתא: נוהגין ללוש כדי שיעור חלה בבית לעשות מהם לחמים לבצוע עליהם בשבת ויו"ט, והוא מכבוד שבת ויו"ט ואין לשנות.

ובמשנה ברורה (ס"ק ו') כתב: היינו מלבד שהלישה והאפיה הוא מכלל כבוד שבת ויו"ט, כמו שמסיים לבסוף, עוד יש בזה טעם כדי לקיים מצות חלה, לפי שאיבדה את אדם הראשון שהיה חלתו של עולם שנברא בערב שבת.

ובביאור הלכה (ד"ה והוא מכבוד שבת) כתב: ויש לזה רמז בכתוב והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו את אשר תאפו אפו וגו', משמע דיש לאפות בערב שבת להכין לשבת, גם בזמן הגמרא היה

מנהג קבוע לזה כמו שהביא המ"א, ובעו"ה היום התחילו איזה נשים להשבית המנהג ההוא ולוקחין מן האופה, ולאו שפיר עבדי דמקטינן בזה כבוד שבת.

[ובחוט שני (שבת ח"א עמ' מ"ט) כתב: ונראה פשוט דהוא הדין שאר המאכלים והתבשילים יש לעשותם בביתו ולא לקנותם אצל החנוני, וקמ"ל הכא שאף שלענין אפיית החלות שדרכם היה לקנות מן הפלטר לשאר ימות השבוע, מכל מקום לכבוד שבת יש לעשותם בעצמו (ובהערה שם מוסיף: וחביבה מצות כבוד שבת לטרוח וללמוד לאפות החלות שיהיו כראוי לכבוד שבת), מ"מ החכם עיניו בראשו והכל לפי הענין].

בספר זכור לאברהם (מנהגי הגה"צ מתולדות אהרן זצ"ל סימן כ"ב סעיף ח') כתב: הקפיד שבכל ערב שבת יאפו בביתו חלות לכבוד שב"ק, כמש"כ על זה ברמ"א סי' רמ"ב "ואין לשנות", באומרו שמקובל מפי אחד מרבותיו שבמקום שהרמ"א כתב "ונהגו ואין לשנות" יש לעשותו אפילו במסירות נפש.

ובשלחן ערוך המקוצר להגר"י רצאבי שליט"א (סימן נ"ד סעיף ז'): כתב: טוב ללוש ולאפות בבית לחמים לכבוד שבת, ובהערה שם כתב: ואני לא העליתי זאת בתורת מנהג אלא כדבר טוב, מפני שהשתילי זיתים השמיט הגהת הרמ"א בזה, ונראה טעמו לפי שבתים בלא"ה בכל יום ויום כל אשה בביתה לשה ואופה ומפרישה חלה, אם כן אין מקום לומר שיש לנו מנהג מיוחד בזה לכבוד שבת. ממילא גם אנו בניהם אחריהם השתא הכא שקונים לחם מן המאפיות בכל ימות השבוע, אין קפידא מצד המנהג אם קונים גם בערב שבת. ומה שכתב המשנ"ב בביאור הלכה שבעוה"ר התחילו איזה נשים להשבית המנהג ולוקחים מן האופה, ולאו שפיר עבדי כי מקטינים בזה כבוד שבת יעו"ש, היינו דוקא לדידהו בני אשכנז. מה גם דהשתא הנשים רגילות ללוש ולאפות בבית לכבוד שבת מיני פת הבאה בכיסנין, כי הלחם קונים מן המוכן כבר במאפיה כדבר האמור, אם כן שפיר הוי כבוד שבת, אלא שבדרך כלל אין בזה שיעור חלה, לפיכך טוב ונכון לאפות לחמים ששיעורם מרובה.

ובס' אור החמה על או"ח סימן רמ"ב כתב על דברי הבה"ל הנ"ל: ואפשר דסומכות על שיטת המ"א בזה דמסיק דכל הענין הזה הוא רק משום שלא יקנו פת פלטר, אבל כשקונים מן האופה שהוא יהודי לא מזהיר הרמ"א שאין לשנות.

ומהגאון רבי אברהם קופשיץ שליט"א שמעתי דכיום שזה דור חלש וקשה לנשים לאפות כל שבוע חלות בבית, לכן מקילים לקנות חלות מהאופה.

ובקונטרס לקראת שבת המלכה להגר"י טשזנר שליט"א (עמ' ט"ז) כתב: ואף שיש ענין חשוב מאוד לאפות חלות בבית בכל ערב שבת לכבוד שבת קודש, מכמה טעמים שנאמרו בזה, מ"מ האשה צריכה לדעת את האפשרויות שלה, ולא לקחת על עצמה יותר מדאי. ובפרט אם האשה עובדת כל ימות השבוע, וגם בערב שבת, ובפרט אם גם יש לה ילדים קטנים, בדרך כלל אינה מספיקה למצוא זמן גם לזה, ואין לה להצטער על העדר קיום מצוה יקרה זו, כי יש כלל בהלכה "העוסק במצוה פטור מן המצוה", ופירושו שמי שעוסק במצוה אחת [וכאן זה פרנסת הבית וגידול ילדיה] פטור מצוה אחרת [ולעניינו אפיית חלות לשבת]. ומ"מ כשיש לה פנאי, כגון בימי החופש, תשתדל שלכל הפחות פעם אחת בשנה תקיים מצוה זו. וכשתזכה לגדל ילדיה, אז יהיה לה זמן לעשות כן כל שבוע. ואשה צעירה אחר שהתחתנה יתכן שיהיה לה זמן לקיום מצוה זו, ואם רוצה לקיימה יש לה לומר מראש שתשתדל לעשות כן "בלי נדר ובלי שבועה", וכמו בכל הנהגה טובה שיש לעשות בלי נדר וכו', כי במשך החיים אולי לא תמיד תוכל למצוא זמן לזה, ויתכן שיהיו שנים רבות שלא תוכל לקיימה וכו"ל, וכדי לא להכנס לשאלות של התרת נדרים, כדאי לקבל ד"ז על עצמה מראש בלי נדר ובלי שבועה.

ובשו"ת משנת יוסף (ח"ה סימן ס"ג אות ג') כתב: קניית חלות בחנות נובעת מכך שמקדם היו נתורים גדולים בכל בית, שהוסקו בעץ או בפחמים, ובישלו ואפו בהם, ואח"כ השתמשו עשרות שנים רק בפתיליות נפט ובכיריים גז, ולא היתה לכל אחד אפשרות לאפות בבית, והיה צורך ללוש ולערוך בבית ולשאתו לבית האופה, וממילא קנו חלות מוכנות. וכהיום שיש לכל אחד תנור אפיה, מן הראוי לא להתעצל ולהחזיר עטרה ליושנה, ולאפות בבית לכבוד שבת חלות לבצוע עליה, וללמוד את סדר האפיה, אא"כ נשים זקנות או יולדות וחלשות וכו', ומשפחה מרובת ילדים, אשר זה יעיף אותה מאוד, אי אפשר להעמיס זאת עליהן, והעיקר בכל דבר שלום הבית, שלא לדרוש מאשתו מה שקשה לה, ואם תתעייף מריבוי המלאכה, ולא תוכל לשבת בליל ש"ק כראוי בסעודת השבת, אז צ"ל החכם עיניו בראשו אם לעשות או לחדול.

האם יש לאפות את החלות לשבת ביום שישי בבוקר דוקא

בבן איש חי (ש"ב פרשת לך לך סעיף ו') כתב: אבל אפיית הפת שהוא עיקר סעודת שבת ודאי צריך לאפות ביום שישי, ואפילו מי שדרכו לקנות פת מן השוק בכל יום, עם כל זה פת שבת יאפה בביתו כדי שתוציא אשתו חלה מן העיסה, ודבר בעתו מה טוב לפי שבערב שבת נברא אדם הראשון שהוא חלתו של עולם, ובו ביום נעשה מה שנעשה.

וכן בחוט שני (שבת ח"א עמ' מ"ט) כתב: והנה לפי הטעם של לישת החלות בערב שבת משום שאיבדה חלתו של עולם שנברא בערב שבת, א"כ יש ללוש ולאפות דוקא בערב שבת ולא בליל שישי.

וכן שמעתי מהגאון בעל המשנה הלכות שליט"א שאת החלות לכבוד שבת יש לאפות דוקא בערב שבת בבוקר ולא בליל שישי.

ומהגאון רבי שריה דבליצקי שליט"א שמעתי דהנוהגות לאפות חלות לשבת, לכתחילה יש להם לאפות ביום שישי בבוקר, ואם קשה להם יכולות לאפות את החלות ביום חמישי.

וכן כתב בספר שערי תורת הבית (סימן י' פרק ב' אות ט'): דאם אין לה זמן לאפות חלות בערב שבת, תוכל לעשותם ביום חמישי, וגם זה חשיב כבוד שבת.

ומהגאון רבי אברהם קופשיץ שליט"א שמעתי דלכתחילה יש לאפות ביום שישי בבוקר, ובדיעבד כשאינה יכולה לאפות ביום שישי לפנה"צ שתאפה בליל שישי, וזה עדיף מלאפות ביום שישי אחה"צ.

ומהגאון רבי עזריאל אויערבאך שליט"א שמעתי דהנוהגות לאפות חלות לשבת אין צריכות לדקדק לאפות דוקא ביום שישי, ויכולות לאפות כבר ביום חמישי.

כשהחלות בחנות הם טעימות ומיוחדות לשבת האם יש לאפות בבית

בהלכות שבת בשבת (פרק א' סעיף י"ג) כתב: ויש ללמד זכות בנשים חלושות כזמנינו, וגם אין מצוי שתלוש כשיעור חלה, וגם אם בני ביתה נהנין יותר מהחלות שצאל האופה, שיוצאין יד"ח המנהג באפיית עוגה לכבוד שבת. ובהערה שם כתב דכן הסכים מרן הגר"ש אלישיב שליט"א דיסוד הכבוד וההכנה כדי שיהיה לו עונג, ואם מתענג טפי בשל המאפיה ומצטער יותר בשל אשתו, אינו חייב בזה בכבוד לחוד רק משום שיעור חלה, ואם יכולה לאפות כשיעור חלה בברכה תעשה כן.

[ובהערה 30 שם כתב ששאל למרן הגר"ש אלישיב שליט"א כשהאשה אופה לכבוד שבת ובוצעים על שלה ועל של המאפיה, ושל האשה קטן יותר, על איזה מהם יבצע, והשיב דשורת הדין הגדול קודם כמבואר בשו"ע, אך אם יש חשש שהאשה תפגע מזה אזי בודאי שלום בית עדיף].

וכן שמעתי מהגאון רבי עזריאל אויערבאך שליט"א דבזמנינו רובם אין מדקדקים בזה לאפות חלות בבית לכבוד שבת, שעל פי רוב החלות הקנויות הם יותר טעימות, ויש בזה יותר כבוד שבת.

ובשו"ת אור לציון (ח"ב פרק מ"ז סעיף א') כתב: בזמנינו שאופים במאפיות חלות מיוחדות לכבוד שבת, אין צריך להקפיד לאפות חלות בבית לכבוד שבת. ובהערות שם כתב: בביאור הלכה קרא תיגר על הנשים שאינן אופות לכבוד שבת אלא לוקחות מן האופה, ומקטינות בזה כבוד שבת, אך נראה דהיינו דוקא בזמנם שהיו לוקחים מן האופה לחם רגיל, אך בזמננו שיש חלות מיוחדות לשבת אף במאפיות, והן מעולות בטיבן ובטעמן, שפיר יש בזה כבוד שבת, ואין צריך לאפות חלות בבית.

וכן בס' אור החמה (או"ח סי' רמ"ב) כתב: ועוד אפשר דגם אם הטעם הוא משום כבוד שבת, היינו משום שנעשו לחמים הללו במיוחד לשבת, דבפלטר אין היכר בין לחמי חול לבין של שבת, וזהו כבודו של השבת, אבל כהיום שהאופים מתקנים לחמים מיוחדים לצורך שבת יוצאים בזה אזהרת הרמ"א.

וכן שמעתי מהגאון רבי שריה דבליצקי שליט"א דבזמנינו שמוכרים בחנויות חלות מיוחדות וטעימות לכבוד שבת, נוהגים להקל לקנות חלות בחנות ואין אופים חלות בבית.

ולכאורה צ"ע דהרי איכא ב' טעמים למה יש לאפות חלות לכבוד שבת, א. משום כבוד שבת. ב. כדי להפריש חלה. ואף אם נאמר דבזמנינו אין צריך לאפות חלות לשבת מפני הטעם של כבוד שבת, דבחלות שבחנויות איכא גם כבוד שבת, אולם מפני הטעם השני יצטרכו לאפות חלות לשבת כדי להפריש חלה. וכן כתב בבית הלל (על גליון השו"ע יו"ד סימן שכ"ח סעיף ג'): ואפילו אותן הנשים יולדות שאוכלות על שולחן אביהם, אופין מכיסם שיעור חלה כדי שיהיה חייב בחלה, וחושבין זאת למצוה רבה שיטול חלה דוקא בערב שבת. וכן כתב במקור חיים לבעל החוות יאיר (סימן רמ"ב): ואפילו אוכלת אצל אביה וחמיה, תקנה קמח מכיסה ליטול חלה. הרי מבואר מדבריהם שאף מן הטעם של הפרשת חלה לחוד יש לאפות חלות לשבת, וצ"ע. ועיין בספר לקראת שבת פרק ד' הערה 4.

וכן שמעתי מהגאון בעל המשנה הלכות שליט"א דאף כשהחלות מהחנות יותר טעימות, יש לאפות חלות בבית לשבת.

וכן כתב בשו"ת משנה הלכות (חט"ו סימן צ"ה): ומה שיצא ללמד סגור"י על הנשים שאינן אופות לכבוד שבת, אלא לוקחות מן האופה ומקטינות בזה כבוד שבת, ובמ"ב בביאור הלכה קרא תגר על הנשים שאינן אופות לכבוד שבת שמקטינים כבוד שבת, ומעכ"ת הביא משו"ת אור לציון (ח"ב פרק מ"ז א') דבזמנינו שאופין במאפיות חלות מיוחדות לכבוד שבת, אין צריך להקפיד לאפות חלות בבית לכבוד שבת, ומה שהמ"ב קרא תגר דוקא בזמנם שהיו לוקחים מן האופה לחם רגיל, אך בזמננו שיש חלות מיוחדות לשבת אף במאפיות והן מעולות בטיבן ובטעמן, שפיר יש בזה כבוד שבת וא"צ לאפות בבית. ולאחר הסליחה דברים אלו שגגה הם, דאין הטעם של כיבוד שבת שאם החלות מעולות בטעמן או פגומות בטעמן, אלא כיבוד שבת הוא מה שאופין בבית ומכבדין את השבת, והוא מגמ' קידושין (דף מ"ב) השתא בשלוחו מקדש בו מבטיא, אמר רב יוסף מצוה בו יותר מבשלוחו, כי הא דרב ספרא מחרץ רישא רבא מלח שיבוטא, ועיין רש"י מצוה בו וכו' דכי עוסק גופו במצוות מקבל שכר טפי. ובתוס' ר"י הזקן מצוה בו, כל מצוה שמוטלת עליו יעשה בגופו ולא ע"י שליח, ופלא שהביא דוקא כבוד שבת לדוגמא, וזה שאומר שאותן נשים שאינן אופות לכבוד שבת ואינן מטריחות לכבוד שבת חסר בכיבוד שבת, אפילו תקנה חלות כצפичית בדבש חסר הלישה והאפיה, והוא העשיה בגופו וזה כבוד

שבת, וזה פשוט, וצדקו דברי המשנה ברורה.

וכן שמעתי מהגאון רבי נסים קרליץ שליט"א דגם בזמנינו שיש בחנות חלות מיוחדות לשבת, יש לאפות חלות בבית לכבוד שבת.

וכן כתב בספר לקראת שבת (פרק ד' הערה 4) בשם הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א: גם כשיש אפשרות לקנות חלות מיוחדות לשבת יש בזה משום כבוד שבת לעשותם בבית.

ובס' דרך שיחה פרשת יתרו (עמ' רס"ח) כתב ששאל להגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א מהו לאפות בבית חלות כשהחלות בחנות יוצאות טעימות יותר, והשיב: היא כבר תלמד לאפות טוב. וכשבכל זאת לא הולך תקנה קצת מהחנות, זהו כבוד שבת ומצות חלה, ואם ישאר תתן לחברתה.

האם עדיף לאפות בכל עש"ק פחות מכשיעור חלה או לאפות כשיעור חלה בברכה ולהניח לכמה שבתות

בשו"ת שרגא המאיר (ח"ח סימן ט"ז) כתב: ע"ד שאלתו בהא דכתב הרמ"א באו"ח סימן רמ"ב נוהגין ללוש כדי שיעור חלה בבית לעשות מהם לחמים לבצוע עליהם בשבת ויו"ט, היות שאין המשפחה גדולה ואי אפשר להם לאכול החלות כשיעור חלה, ע"כ שאלתו אם יותר טוב לאפות בפחות מכשיעור בכל עש"ק בלא הפרשת חלה, או כשיעור שמפרישין חלה בלא ברכה [דהיינו ספק שיעור], או עדיף טפי לאפות כשיעור חלה ולהפריש חלה בברכה, ולהניח שלימות בפריזער על כמה שבתות, ובכל ערב ש"ק לחזור ולאפות קצת עד שיהי' כמו שאפה ממש עכשיו. לפענ"ד שיאפה בעש"ק חלה כשיעור חלה ויפריש חלה בברכה, ויניחם בפריזער הנשאר לכמה שבתות, וטעמי כדלהלן.

מהמג"א ס"ק ד' משמע טעם הרמ"א לאפות חלה בכל עש"ק כדי לאכול בטהרה, ואי קשה למה כתב "לאפות ביחד כשיעור חלה", עיין בספר מטה יהודה ס"ק ה' שכוונת המג"א כדי שיברך על הפרשת החלה ותהי' העיסה קדושה, כדי שיהי' דומה לאוכל חולין בטהרה, וכהואו דסימן תר"ב שכתב השו"ע אף מי שאינו נזהר מפת עכ"ם בשאר ימות השנה יזהר בעשרת ימי תשובה, וה"נ יזהר בשבת עיין שם. וא"כ לפי טעם זה פשיטא דיותר טוב לאפות כשיעור חלה ויפריש חלה בברכה, ויהי' על העיסה קדושה מכח מצות חלה בברכה, משא"כ אם יאפה חלה בפחות מכשיעור חלה, או אפילו אם יאפה כשיעור חלה, שמפרישין בלא ברכה, יהי' נחסר עוד מעלה זו שהפריש מעיסה זו חלה בברכה. וגם מש"כ המג"א בסופו כדי לקיים מצות חלה לפי שאיבדה חלתו של עולם, וזה היה בעש"ק, וע"כ צריך להיות התיקון גם כן בעש"ק, אבל אם אופה בפחות מכשיעור חלה אין כאן מצות חלה, אפילו אם אופה כשיעור חיוב חלה אבל בלא ברכה, הלא אין תורמין לכתחילה במקום שאי אפשר לו לקיים ההפרשה בברכה, כמו כן אין לאפות לכתחילה עיסה בפחות מכשיעור בברכה, במקום שאפשר לאפות כשיעור בברכה. גם לפי הטעם מא"ר שכתב טעם בהרמ"א לאפות בכל עש"ק הוא משום כבוד שבת, לפענ"ד גם אם אופה בעש"ק ומניח לכל שבת בפריזער, ובכל עש"ק יקח החלות מהפריזער ויחזור ויאפה אותם, הוי כבוד שבת כמו שאופה מתחילה בערב ש"ק, וע"כ לפענ"ד שיאפה בעש"ק כשיעור חלה בברכה, ואפילו לאפות כשיעור חלה בלא ברכה, עכ"פ יש חסרון הברכה שמביא הקדושה בהעיסה, כמו שכתבתי לעיל בשם מטה יהודה, ע"כ נלפענ"ד אם יש לו פריזער שיאפה עיסה כשיעור שחייב חלה בברכה, ויניח בפריזער לכל שבת, ובכל עש"ק יחזור ויאפה אותם, ואז הוי אפיה לכבוד שבת קודש, ומקיים בזה גם מש"כ היעב"ץ בסידור בדינים הנוהגים בערב שבת [באלה ראשי המאכלים אות א'] וז"ל: בלחם צריך לאפותו דוקא בעש"ק להיות חם ביום הלקחו, דוגמת לחם הפנים שנאפין בע"ש, עכ"ל. וכיון דנעשה חם עי"ז שחזר ואפה בלוקחו מפריזער בערב ש"ק, יצא גם הלכה זו.

וממון הגר"ש אלישיב שליט"א והגאון רבי חיים פינחס שיינברג שליט"א שמעתי דשיעור חלה עדיף, ושתאפה פעם אחת כמות גדולה כדי שיעור חלה, ואחר האפיה תקפיא החלות שאינם לצורך היום.

וכן כתב בספר לקראת שבת (פרק ד' סעיף ז') בשם הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א, דשיעור חלה עדיף, ותאפה פעם אחת כמות גדולה כדי שיעור חלה, ואחר האפיה תקפיא החלות שאינם לצורך היום.

וכן שמעתי מהגאון רבי עזריאל אויערבאך שליט"א, דנשים הנוהגות לאפות חלות לבד ואינם צריכים לשבת אחת חלות כדי שיעור חלה, עדיף שיאפו פעם בכמה שבועות חלות כדי שיעור חלה, מלאפות כל שבוע פחות משיעור חלה, דעיקר הטעם לאפות חלות זהו משום הפרשת חלה.

ובקונטרס לקראת שבת המלכה להגר"י טשזנר שליט"א (עמ' ט"ו) כתב: אמנם נראה שמטעם אחר עדיפא מצות הפרשת חלה, כי אם תאפה כל שבוע פחות משיעור חלה, הרי כל שבוע תקיים מצות כבוד שבת, אבל מצות חלה לא תקיים אף פעם [רק אולי לעתים רחוקות כשיש לה פנאי]. ואם תאפה כל שבועיים, הרי באותו שבוע שאופה יהי' לה כבוד שבת של הכנת החלות וגם מצות הפרשת חלה, ובשבוע השני לא יהי' לה אף אחת משתי המצוות האלו. ולכאורה עדיף לקיים מצות הפרשת חלה פעם בשבועיים, כי אם נבא לחשבון המצוות [שתי מצוות פעם בשבועיים, או מצוה אחת כל שבוע] הרי זה שוה [בלי להכנס לחשבון איזו מצוה היא יותר חשובה, שאין לנו ידיעה בזה]. לכאורה עדיף לקיים מצוות שונות כדי שיהיה לה חלק בכמה שיותר מצוות שאפשר. ומצות כבוד שבת, מן הסתם היא מקיימת בשבוע השני בדברים אחרים הנעשים לכבוד שבת.

וכן שמעתי מהגאון רבי אברהם קופשיץ שליט"א דמסתבר דעדיף לאפות פעם בשבועיים כשיעור חלה, ויהיה לה באותו שבוע מצות חלה ומצות כבוד שבת, מלאפות כל שבוע פחות משיעור חלה. ומהגאון רבי נסים קרליץ שליט"א שמעתי שתאפה כל שבוע פחות משיעור חלה כמה שהיא צריכה לאותו שבת משום כבוד שבת, ומידי פעם שתאפה כמות גדולה כדי שיעור חלה כדי להפריש חלה, ותקפיא חלק מהחלות לשבתות הבאות.

וכן בשו"ת שבט הקהתי (ח"ד סימן פ"א) כתב: אשה האופה חלות לכבוד שבת, ואם תאפה כל ערב שבת לא תאפה שיעור חלה כי אינה צריכה כ"כ, ושואלת אם תוכל לאפות שיעור חלה ויהא לה לכמה שבתות, והספק הוא מה עדיף, אם עדיף טפי לאפות כל שבוע פחות משיעור חלה, או שתאפה שיעור חלה פעם אחת לכמה שבתות. תשובה: עיין ברמ"א סימן רמ"ב דנוהגין ללוש כדי שיעור חלה בבית לעשות מהם לחמים לבצוע עליהם בשבת ויו"ט, ויש בזה כמה טעמים ע"ז, א) דהוי כבוד שבת ויו"ט שאוכלים פת חמה שנאפה בערב שבת, ולפי זה אין צריך לאפות כדי שיעור חלה. טעם ב' כמש"כ המג"א כדי לקיים מצות חלה, לפי שאיבדה חלתו של עולם זה אדם הראשון שהיה חלתו של עולם והיה בער"ש, מש"ה התיקון ג"כ ראוי להיות בערב שבת, עיי"ש במחצית השקל. ולפי"ז צריכה לאפות כדי שיעור חלה דוקא, וג"כ צריך לאפות בערב שבת ולא ביום ה'. ויש עוד טעם בירושלמי מגילה פ"ד ה"א כדי שתהא פרוסה מצוי לעני, עיין בא"ר ובפמ"ג ובנפש חי' או"ח סי' רמ"ב. וע"כ נראה, דאלו שאופין ביום חמישי א"כ בלא"ה לא יהיה פת חמה, יאפו שיעור חלה בבת אחת לכמה שבתות, ואע"ג דעדיף טפי לאפות בערב שבת שיעור חלה, מ"מ אף ביום ה' כשמפרשת חלה הוי תיקון למה שאיבדה חלתו של עולם, וכשאופה בערב שבת עדיפא טפי לאפות בכל שבוע אע"ג דאין שיעור חלה, דמ"מ איכא הטעם של פת חמה, ורק מזמן לזמן תאפה שיעור חלה כדי לקיים מצות הפרשת חלה, דבלא"ה אפילו כשאופה כשיעור לא תפריש חלה בכל שבוע בערב שבת אלא פעם אחת לכמה שבועות, וא"כ עדיף טפי שתאפה כל שבוע בערב שבת לכבוד שבת, ורק מזמן לזמן תאפה שיעור חלה.

ומהגאון בעל המשנה הלכות שליט"א שמעתי דאשה שאין לה צורך לאכילת שבת אחת בכדי שיעור חלה, עדיף שתאפה כל שבוע פחות מכדי שיעור חלה, מאשר לאפות פעם אחת שיעור גדול לכמה שבתות ולהקפיא את החלות במקפיא.

וכן שמעתי מהגאון רבי שריה דבליצקי שליט"א דנשים הנוהגות לאפות חלות לבד, ואינם צריכים לשבת אחת חלות כדי שיעור חלה, עדיף שיאפו כל שבוע פחות משיעור חלה מלאפות פעם בכמה שבועות חלות כדי שיעור חלה ולהקפיא את זה, דהטעם של כבוד שבת עדיף על הטעם של הפרשת חלה.

וכן שמעתי מהגאון רבי מאיר בראנדסדורפר זצ"ל דאשה שאין לה צורך לאכילת שבת אחת בכדי שיעור חלה, דעדיף לאפות כל שבוע פחות מכדי שיעור חלה, שיש בזה כבוד שבת בלישה ובאפיה, מאשר לאפות פעם אחת שיעור גדול לכמה שבתות שבזה שאר

השבתות יהיו נחסרים מכבוד שבת הנעשה בלישה ובאפיה. וכן כתב בשו"ת אבני ישפה (ח"ה סימן מ"ה): צריך ביאור אם העיקר בזה הוא להרויח מצות חלה, או העיקר הוא לטרוח להכין בעצמו הלחם של שבת. ובדרכי משה סי' רמ"ב כתב לעיין לקמן סי' תר"ב. וראיתי בדרכי משה הארוך סי' תר"ב שכתב וז"ל: ומיהו המנהג בכל מקום לעשותן אף בשבת, ומתקנת עזרא שתהא אשה משכמת ואופה בע"ש, ואעפ"י שאין ראייה כ"כ משום דהתם היתה אופה בלא"ה, מ"מ רואין דאית ביה משום כבוד שבת הואיל ונקטו ע"ש, ולכן אין לשנות המנהג, עכ"ל. והרואה יראה דלא הזכיר כלום לענין מצות הפרשת חלה, ורק הזכיר דיש בזה ענין של כבוד שבת. ובמ"א סי' רמ"ב ס"ק ד' כתב הטעם לעשות הלחמים הוא משום לאכול פת כשר. אמנם הא"ר ס"ק י' דחה דברי המ"א, וכתב דהטעם הוא משום כבוד שבת וכמ"ש הרמ"א, והביא הא"ר עוד הוכחה מהאגודה פ' מרובה דכתב דעזרא תיקן שתהא אשה משכמת ואופה בכל ע"ש, עכת"ד. ומה שהזכיר הרמ"א "כדי שיעור חלה", וכ"כ המג"א שם וז"ל: וגם כדי לקיים מצות חלה לפי שאיבדה חלתו של עולם, עכ"ל. ונראה שזה טעם נוסף ולא עיקר הטעם, ולכן כתב במ"א "וגם כדי לקיים", והיינו טעם נוסף. וכן מוכח לשון המשנה ברורה ס"ק ו' דהוא טעם נוסף. וכן כתב בביתאורח הלכה ד"ה והא, דהוא משום והכיננו את אשר יביאו, והלוקחים מן האופה מקטינים כבוד שבת, עכ"ל. הרי דעיקר הטעם הוא משום כבוד שבת ולא הפרשת חלה. ואמרת לתת טעם למה הקפידו דוקא באפיית החלות ולא שאר המאכלים של שבת כגון בשר ודגים, דהגם דידוע דעיקר סעודת שבת הוא הפת, שהרי אם יאכל אדם כל מעדני עולם בשבת ולא יאכל פת, לא קיים סעודת שבת, וכמ"ש השו"ע סימן רע"ד סעיף ד' וז"ל: סעודה זו של שחרית אי אפשר לעשותה בלא פת, עכ"ל. ולכן כיון שיש מצוה לטרוח לכבוד שבת, בודאי המצוה היא לטרוח במה שמעכב בסעודת שבת, דהיינו הפת, ומה נואלו הנשים שמבשלות מטעמים, וגם אופות מיני עוגות, ודוקא את עיקר הסעודה שהוא הפת קונות בחנות, על כגון זה נאמר "מניחים את העיקר ולוקחים הטפל". וגם אשה שיש לה משפחה קטנה ואין לה צורך בבצק שיש בו שיעור חלה, תוכל לאפות כפי הצורך שלה, דכבוד שבת יש גם בלי שיעור חלה. ובשו"ע יו"ד סימן שכ"ד סעיף י"ד כתב וז"ל: אסור לעשות עיסתו פחות משיעור כדי להפקיע ממנו חיוב חלה, עכ"ל. וכתב הש"ך ס"ק כ"ה וז"ל: דוקא כדי לפטור קאמר דאסור לעשותו, אבל אם אין לו קמח שיעור חלה פשיטא דמותר לאפות בלא חלה, ומ"מ נהגו הנשים להדר בכל ערב שבת אחר שיעור חלה, עכ"ל. ומשפחה קטנה דומה למי שאין לו קמח. ונסתפקתי אם עדיף לעשות בצק גדול שיש בו שיעור חלה, אחת לכמה שבתות, ומה שלא תאכל תשים במקפיא ותאכל לשבתות האמצעיות מן המקפיא, או שמא תעשה כל ערב שבת עיסה קטנה בלי הפרשת חלה. ונ"ל דעדיף כל ערב שבת לאפות אף שהוא בלי הפרשת חלה, שהרי כפי שביארנו לעיל עיקר הטעם הוא משום כבוד שבת, והפרשת חלה הוא טעם נוסף, ולכן עדיף לתפוס את העיקר שהיא הטרחה בכל ערב שבת לכבוד שבת.

ובספר שערי תורת הבית (סימן י' פרק ב' אות י"א) כתב: והנה יש משפחות קטנות שדי להם לשבת חלות עשויות רק מקילו קמח וכדומה, שאין בזה שיעור של הפרשת חלה, ואין בידי הנשים שלהם לקיים מצוה זו, ומצאו "עיצה", לעשות בצק גדול כשיעור, ולאפות רק חלקו, ולהקפיא את שאר הבצק לפעם אחרת. אבל יש לדעת שאין זו עיצה טובה, שנכנסים בזה לשאלה מסובכת של "העושה עיסה כדי לחלקו בצק" שפטורה מחלה, ויש בזה מחלוקת הפוסקים בגדרי הלכה זו (עיין שו"ע יו"ד סימן שכ"ו סעיף ב' ובט"ז ופ"ת ס"ק ב' שם), על כן יש להפריש מבצק זה חלה בלא ברכה. וכן כתב בשמירת שבת כהלכתה (פרק מ"ב סעיף י"א) בשם מרן הגרש"ז אויערבאך זצוק"ל, דהמכין עיסה כדי לחלקה בעודה בצק, כלומר לפני האפיה, כדי לשמור חלק ממנה לשבת אחרת ואין בכל חלק שיעור חלה, חייב בחלה, אולם אין לברך על הפרשה זו דלדעת המעדני מלך והבית אפרים המובא בפתחי תשובה יו"ד סימן שכ"ו ס"ק ב' בצק זה פטור מהפרשת חלה. וכן שמעתי מהגאון רבי נסים קרליץ שליט"א. וכן כתב בספר לקט העומר להגאון רבי יעקב בלוי שליט"א פרק ז' סעיף ג' ובהערה ט', שמדברי האחרונים נראה שחייב בכה"ג, אלא דלענין ברכה יש להחמיר. וכן כתב בספר אמרי יעקב על הלכות ארץ ישראל להגר"מ שטרן שליט"א סימן ב' ס"ק פ"ט, דאם מחלק הוא את הבצק ומשאירו ליום אחר, לא יברך על זה לחשוש להפוטרים.

וכן שמעתי מהגאון רבי שריה דבליצקי שליט"א דאי אפשר לצאת ידי שניהם ע"י שתלוש בפעם אחת שיעור חלה ותפריש חלה, ותקפיא חלק מהבצק לשבתות הבאות, ותאפה כל ערב שבת בצק הנצרך לאותה שבת, דאין לברך בכה"ג על הפרשת חלה, ד"א דחשיב כעושה עיסה על מנת לחלק.

ומהגאון בעל המשנה הלכות שליט"א שמעתי דאפשר ללוש פעם אחת שיעור חלה ותפריש חלה, ותקפיא חלק מהבצק לשבתות הבאות, ובכל ערב שבת תאפה חלק מהבצק הנצרך לאותה שבת, דנקטינן דלא חשיב בכה"ג כבצק העשויה לחלק, ואפשר לברך על הפרשת חלה אף שמקפיאים חלק מהבצק.

וכן שמעתי ממרן הגר"ש אלישיב שליט"א דנקטינן כדעת האחרונים דעל מנת לחלק היינו בדוקא לשני אנשים, אבל המחלק לעצמו לא מקרי עושה על מנת לחלק, וחייב להפריש חלה בברכה כשעושה עיסה גדולה ומקפיא חלק ממנו, אף שאין בכל חלק שיעור חלה.

ומהגאון רבי אברהם קופשיץ שליט"א שמעתי דאף דאין לברך על הפרשת חלה כשעושה עיסה גדולה ומקפיא חלק ממנה, ואין בכל חלק שיעור חלה, דספק ברכות להקל, אולם מ"מ יש לדון דאולי עדיף לעשות בצק אחד גדול ולהפריש חלה בלי ברכה, ולהקפיא חלק ממנו לשבתות הבאות, ולאפות כל שבת מהבצק את הנצרך לאותו שבת ויצא ידי שניהם, כבוד שבת והפרשת חלה, דהפרשת חלה בלי ברכה ג"כ הוי מצוה. אולם מצד שני אולי אין ראוי לכתחילה לעשות כן בדוקא, שגורם להפרשת חלה בלי ברכה, וצ"ע.

בירור הלכה - המשך מעמ' י"א

כלאו שבממון באשר הוא מזכויותיו של שכיר, או דאיסור בעלמא היא אקרקפתא דבעה"ב, יעו"ש שכתב דנפ"מ אם נאמר בזה כללא דהלכה כרב באיסורי, וכן נפ"מ אם תנאי ליפטר מזה חשיב כמתנה על מה שכתוב בתורה, ומעתה אם אינו אלא איסור י"ל דאין צריך תביעה על תשלום בפועל].

ובאהבת חסד [פ"ט ס"ט] כתב הח"ח, דמי שהיו בידו מעות ולא נתנו לשכיר, והגיע סוף היום ואין לו מעות, הרי זה מבטל מצות עשה דביומו תתן שכרו, ובנתיב החסד [סקכ"ה] הביא הח"ח ראייה מפסחים שם דערל שלא מל ענוש כרת על ביטול הפסח, ואף שעתה אינו יכול לעשות הפסח משום אונס, שהרי הוא הביא האונס על עצמו, וכן הדין במי שהיה בידו לולב ולא נטלו ויודע שבסוף היום לא יהיה לו הרי"ז מבטל עשה.

אך הרי כל זה דוקא אחר שכבר הגיע זמן המצוה, דאילו לפני שהגיע זמן המצוה אם לא הכין את עצמו לקיים המצוה אינו נקרא מבטל מצות עשה, וא"כ ה"נ לפני גמר הפעולה דכוותה, וניחא שיטת החינוך בזה.

אמנם יש להקשות בזה, דהלא בירושלמי מבואר דמן הדין היה דמי שחל סוף שנתו של קרבנו ביו"ט שלא יעבור בבל תאחר, כיון שעתה אינו יכול להקריב, ורק דיליף מקרא דלא תאחר לשלמו דצריך האדם להקריבו תחילה שלא יבוא לידי בל תאחר, וכן לענין לא ילן חלב חגי, דמעיקר הדין הו"א שיפטר באם יו"ט הוא, ורק מדרשא הוא דיליף דצריך להקריבו תחילה כדי שלא יבוא לידי בל ילן, וקשה דהלא כבר מטא זימניה.

והפשוט בזה נראה, דהנה הח"ח בנתיב החסד שם כתב לצדד, דמי שהיו בידו מעות אחר גמר הפעולה ובזבזו ואין לו בסוף היום, הרי זה עובר בעשה, ואילו בל"ת דבל תלן אינו עובר, שהרי לאו דבל תלן עיקרו על סוף היום, וכתב שכן הוא לענין לאו דלא ילן חלב חגי דעיקרו בסוף היום, ודכוותה י"ל לענין לאו דבל תאחר שעיקרו על סוף הזמן, ובה כל שבסוף הזמן היה אונס פטור, משא"כ העשה הוא כל היום כולו, עכ"ד.

הלא מעתה נראה שהכל סובב והולך סביב זה, דכל דלא מטא זימנא אינו חייב לדאוג לקיימו בשעתו, וכל דמטא זימניה ולא התעסק לדאוג שיוכל לקיימו חשיב כמבטל עשה, ומעתה כלפי העשה מאז התביעה [או מסיום הפעולה] חייב זימניה, וכלפי הלאו כתב הח"ח ד"ל דלא מטא זימנא, ולדברי הירושלמי הנ"ל לענין בל תאחר ובל

ילן דחשיב כמטא זימניה ועובר, נראה שה"ה בלאו דלא ילן, דלא כפי שדן הח"ח.

ובאו"ש שם ציין למה שכתב הרשב"א [ח"א סי' תש"ע] וז"ל, ראובן שלוח משמעון ונשבע לפרעם לראש חדש ניסן ובא בשבת, והשיב, דכיון שנמצא אותו זמן בא בשבת ואי אפשר לו לפרוע בשבת יפרע ערב שבת, שאין זה אונס הפוטרו שהוא מביא עצמו לידי אונס, עכ"ד, הרי מפורש בדברי הרשב"א דבכלל חובת השבועה היא שיהא פורעו עד השבת, והובא בשו"ע [חו"מ סי' ע"ג ס"ז], הרי דאם לא פרע לפני השבת אינו נחשב כאונס.

אכן כמובן שאין ראייה מהתם, דהתם כבר נשבע וממילא מוטלת עליו החובה משעת השבועה לדאוג לקיימו, ובהו הוא שכתב הרשב"א שהוא עצמו הביא עצמו לידי כך ואינו אונס, אכן בנידון דידן הרי עדיין לא מטא זימנה דמצוה כלל, וביותר נראה דהתם צריך לדאוג לבל יעבור על השבועה מאונס, אבל כאן כל שאין בידו מעות אין כאן עבירה כלל, וא"כ כל זמן דלא מטא זימנא אין שום איסור לגרום שלא יהיה לו מעות.

ברם בזה יש לדון, דהרי הכא מיירי ביום השבת שיש לו מעות, ואך שאסור לו לפרוע בשבת מדרבנן, וא"כ י"ל דזה שפיר חשיב שיש לו לשלם דעובר באונס על לאו דלא ילן, ברם לעניותי נראה דיסוד הך דינא דכל שאין לו ממון דאינו עובר, הוא משום דאינו עובר אא"כ יש כאן תביעת השכיר, ומאחר שאינו יכול לתבעו לשלם כל שאין לו ממילא אין כאן איסור כלל, וה"נ דכוותה ביום השבת שאינו יכול לתבעו, וכמש"נ לעיל.

ויש לפלפל בדברי הב"י [חו"מ סי' ר"ז ס"ה] בשם האגודה [גיטין סי' קל"ב] לענין מכירת בית בבתי ערי חומה דאונס ביום אחרון אינו אונס, ובקצוה"ח [סי' נ"ה סק"א] נחלק עליו, יעוין בנתיב"מ שנחלק על הקצוה"ח בגדר מכירת הבית, ויעוין בחי' ר"ש כתובות [סי' ב.], אכן כל זה אינו נוגע לנידון דידן, דהתם היה באמת אונס ביום אחרון, משא"כ בנידון דידן הרי הוא יודע מתחילה שיהא אונס בסוף הזמן, ופשוט.

שכיר ערב שבת אין הבעה"ב עובר עליו מדאורייתא כלל

בחינוך [מצוה תקפ"ח] כתב שהשוכר שכיר בערב שבת עד סוף היום נדחה מלפרוע השכר בשביל שבת, ודן ששוב אינו עובר עוד בשל תורה, הואיל ואדחי אדחי, כמבואר בב"מ [דף קי:] דעובר רק בבוקר ראשון.

נתיבי המנהגים

הרה"ג אליהו דבורקס שליט"א
ח"צ בד"ץ "שארית ישראל"

אפיית חלות בערב שבת קודש

מקור המנהג

כתב הרמ"א (או"ח סי' רמ"ב) נוהגין ללוש בער"ש כדי שיעור חלה בבית לעשות מהם לחמים לבצוע עליהם בשבת ויום טוב, והוא לכבוד שבת ויום טוב ואין לשנות. וכתב בביאור הלכה (שם) דיש רמז לזה מהפסוק "והיה ביום השישי והכינו את אשר יביאו את אשר תאפו אפו וגו'" (שמות ט"ז), ומשמע דיש לאפות בער"ש להכין לשבת, ומסיים המשנ"ב ובעונותינו הרבים התחילו היום כמה נשים להשבית מנהג זה וקונות מן האופה, ולא טוב עושות דמקטינות בזה כבוד שבת.

והנה מובא בגמ' ב"ק (פ"ב ע"א) עשר תקנות תיקן עזרא וכו', ושתהא אשה משכמת ואופה כדי שתהא פת מצויה לעניים, וכתב רש"י שם – ביום שהיא צריכה לאפות ואופה שחרית שתהא פת מצויה לעני המחזר, ומשמע מדברי רש"י דאין חיוב לאפות בהשכמה כל יום דהרי יש נשים שאופות להרבה ימים, אלא התקנה היתה ביום שצריכה לאפות ויותר אין להם לחם, שתהא אופה בהשכמה משום עניים. (עיין בחידושי המאירי שם). אולם הדרכי משה (או"ח סי' תר"ג) כתב דתקנת עזרא שהאשה תהא משכמת ואופה בער"ש משום כבוד שבת, וכתב להעיר החיד"א בספר מחזיק ברכה (סי' תר"ב) ובפרמ"ג (סי' רמ"ג) דבתקנת עזרא לא נאמר אלא שתהא משכמת ביום שאופה, וכדברי רש"י, אבל לא נאמר בתקנה שצריך לאפות דוקא בער"ש. ועוד יש להעיר מדוע סתם הרמ"א נוהגים לאפות חלות בער"ש, הרי הוא מעיקר הדין מתקנת עזרא. אולם נראה מש"כ בדרכי משה שהתקנה היתה לאפות בער"ש, כ"כ בספר האגודה פרק מרובה דעזרא תיקן שתהא אשה משכמת ואופה בער"ש. והאליה רבה באו"ח (סי' רמ"ב סק"י) כבר כתב לציון דברי האגודה.

בשו"ת הרב"ז (ח"א סי' כ"ט) מביא מקור לדרכי משה מדברי הירושלמי (מגילה פ"ד סוף הל' א') דעזרא התקין שיהיו אופין בערבי שבתות שתהא פרוסה מצויה לעני. ועיי"ש בפירוש שיירי קרבן שהעיקר כדברי הירושלמי, ומש"כ בגמ' ב"ק שתהא משכמת ואופה לא רק בער"ש, י"ל דבאמת התקנה היתה על ערב שבת, והגמ' בב"ק מוסיפה שהאפיה תהיה בהשכמה, וכך משמע בגמ' תענית (כ"ה ע"ב) באשתו של רחב"ד שהיתה רגילה להחם את התנור כל ערב שבת, עיי"ש ברש"י. ומש"כ בירושלמי שעזרא תיקן שיהיו אופין בער"ש ולא הזכיר כלל את הענין של השכמה לאפות, י"ל משום דבלא"ה צריכים להכין כל חצאי שבת בהשכמת הבוקר, כמבואר בשו"ע (או"ח סי' ר"נ ס"א). והטור כתב בזה"ל: וישכים בבוקר ביום שישי להכין צרכי שבת דכתיב "והיה ביום השישי והכינו", משמע הזמנה בבוקר דומיא דהבאה דכתיב "והכינו את אשר יביאו", והבאה היתה בבוקר לאלתר. וכתב הט"ז (סי' ר"נ סק"א) דדין זה נובע ממדרש חכמים דאין והיה אלא מיד, שנאמר "והיה כי קם הפלשת".

אך כשנעניין בדברי הרמב"ם משמע אחרת, דכתב בהלכות אישות (פכ"א ה"ה) דיש מלאכות אחרות שהאשה עושה לבעלה וכו' ואלו הן אופה הפת בתנור, ועזרא תיקן שתהא משכמת ואופה כדי שתהא הפת מצויה לעניים. וכתב לדייק בשו"ת עמודי אש (אייזנשטיין) בהערותיו על הירושלמי מגילה, דזה שהרמב"ם הביא הלכה זו בהלכות אישות ולא בהלכות שבת, משמע שעיקר התקנה היתה שיש שיעבוד על האשה להשכים ולאפות, ואין מדובר כלל על אפיה בער"ש. (עיין שו"ת הרדב"ז ח"א סי' ר"ט, ובתורה תמימה שמות ט"ז ה').

טעם המנהג

המגן אברהם בסימן רמ"ב מביא מש"כ הדרכי משה דכל הטעם שצריך לאכול פת כשר, וכמו שביאר ביד אפרים דמדברי הטור בסימן תר"ב משמע דחייב לנהוג עצמו ביום טוב יותר בטהרה מבשאר הימים, וא"כ הוא הדין בשבת, ולכן אין לאכול רק פת ישראל ולא פת עכו"ם, ומה שכתב הרמ"א והוא מכבוד שבת ר"ל דזה בכלל כבוד שבת וי"ט מה שנוהג בקדושה ובטהרה ביותר בשבת ויום טוב, וא"כ צריך לאכול החלות בשבת ולא פת אחר. וכתב במחצית השקל שם דאם יאכל גם פת עכו"ם בשבת מה בצע באפייתו לצורך שבת כיון דאוכל גם מפת עכו"ם. ומה שהרמ"א הצריך שיהיה שיעור חלה כתב במטה יהודה סק"ה דהוא כדי שיברך על הפרשת חלה ותהיה העיסה קדושה, כדי שיהיה דומה לאוכל חולין בטהרה (עיין בקרבן נתנאל סוף מסכת ראש השנה אות ס', ובשו"ת תירוש ויצהר קונטרס תפארת בנים סימן י"ב אות ג').

יש עוד טעם נוסף ללישה ואפייה בער"ש, כדי שתקיים האשה מצות הפרשת חלה, לפי שאיבדה חלתו של עולם דהיינו אדם הראשון שהיה חלתו של העולם, כמובא בשבת (דף ל"ב), ובמדרש תנחומא ריש פרשת נח, ובירושלמי שבת פ"ב ה"ו. ובמחצית השקל כתב לפרש"י וז"ל: ר"ל כמו שהעיסה מתוקנת ע"י הפרשת חלה, כן העולם לא נתקן כי אם אחר בריאת אדם הראשון, כי כל תכלית העולם אינו אלא בשביל מין האדם, ולאשר אדם הראשון נברא בער"ש

וחטא ע"י חוה בערב שבת, לכן התיקון ג"כ ראוי להיות בער"ש. בליקוטי מהרי"ח כתב עוד טעם שצריך לאפות בער"ש בבית, עפ"י דברי הספר חסידים (סי' רע"א) דכתב מדמצינו גבי איוב שקלל את יומו שתשכון עליו עננה ואל תבוא בו רננה, א"כ גבי שבת דכתיב "ויברך אלוקים את יום השביעי" צריך להדליק נרות, ויתכן שבחלות כמו כן כיון דגבי קללות התוכחה כתוב "והיו חיך תלואים לך מנגד", ודרשין במנחות (ק"ג) זה הסומך על פת פלטר, א"כ גבי שבת דהוא ברכה צריך לאפות פת בביתו ולא לקנות פת פלטר.

כבוד שבת בערב שבת

והנה כתב המחבר (סי' ר"נ ס"א) דישכים בבוקר ביום שישי להכין צרכי שבת, וברמ"א שם הביא מהכלבו דיש להשחית את הסכין בערב שבת, כי זה מכבוד השבת שמכין עצמו לאכילה, ועיין בגמ' שבת קי"ט מכתף ועייל מכתף ונפיק, ופירש"י בער"ש יוצא ונכנס תמיד להביא משואות כלי תשמיש ומגדים, כאדם שמקבל את רבו בביתו ומראה לו שהוא חשוב עליו וחרד לכבודו לטרוח ולהרבות בשבילו. ומבואר מזה דמה דחייב לטרוח בער"ש ולהכין צרכי שבת, אין זה רק גדר הכשר מצוה שע"י הכנתו יהיה לו עונג שבת, אלא דיש גדר נוסף שע"י הכנתו וטרחתו ה"ה כאדם המקבל את רבו ומראה לו שהוא חשוב אצלו, ולכן נפסק בשו"ע דאפילו אם יש לו כמה עבדים לשמשו, ישתדל להכין בעצמו שום דבר לצרכי שבת כדי לכבדו, דאם אין עושה כן הוא מבטל מצות כבוד שבת, ודין כבוד שבת מקיימים כבר מע"ש, וכך כתב הגר"ז מבריסק ובביאור הגר"א (או"ח סי' תקס"ט סק"ה) ובספר פרי צדיק לרבינו צדוק הכהן מלובלין וז"ל פרשת בראשית, עיי"ש. ולכן כתב במשנ"ב (סי' ר"נ) בשם האחרונים דעדיף לקנות צרכי שבת ביום שישי מאשר שיקנה ביום חמישי, שע"י כך ניכר יותר שהוא לכבוד שבת, דאם כל מטרת ההכנה הוא הכשר לעונג שבת לא היה איכפת לנו אם זה ניכר לכבוד שבת או לא ניכר, ולמעשה כך כתוב בס' סדר היום והוא כי דרך המכונים להכין מיום לחבירו, והרואה שמכין דבר שני ימים קודם אין ההכנה ניכרת כ"כ שהוא לשבת, וצריכים אנו להודיע לכל שכל הכנתו וטרחתו הוא ליום הנכבד הבא עלינו, וזה שאמר הכתוב "והיה ביום השישי והכינו", דאין והיה אלא הויה וקיום שכך צריך להיות ואין לשנות, ויותר מזאת שעדיף לעשות בער"ש כדי שטעמו יהיה משובח, עכ"ד.

וכן מוצאים אנו המנהג להשחית הסכנים בכל ערב שבת סמוך לכניסת שבת, והוא מכבוד שבת שמכין עצמו לאכילה, וסמכו על הפסוק "והכינו את אשר יביאו", שמילת "את" פירושו סכין על דרך לאתים ולמזמרות, א"כ משמע שההשחזה צריכה להיות סמוכה לשבת כדי שיהא ניכר שעושה כן לכבוד שבת, דאם כל המטרה שיהיה מושחז אפשר לעשות זאת גם באמצע השבוע.

אפיית הפת ביום חמישי

ולכן יש לדון האם אפשר להקדים אפיית הפת כבר ביום חמישי בשבת, דלפי הטעם של הדרכי משה דחיוב אפייתו הוא כדי שלא לאכול פת עכו"ם בשבת אין נפק"מ מתי אופה את הלחם, ולפי טעמו של המג"א דהוא כדי לתקן מה שאיבדה חלתו של עולם בער"ש א"כ האפיה צריכה להיות בער"ש, ולטעם שהוא משום כבוד שבת ברור שהאפיה בער"ש יותר ניכר שהוא לכבוד שבת, כמו שהבאנו בשם ס' סדר היום. בס' בן איש חי פרשת לך לך כתב שיכין ביום השישי דוקא, ובס' סדר היום כתב ג"כ כך, והוסיף שאם יאפו ביום חמישי לא ישאר בה טעם כל כך. והנה בסידור היעב"ץ דיני ערב שבת כתב שצריך לאפות הלחם דוקא בער"ש להיות חם ביום הלחם, דוגמת לחם הפנים שנאפין בערב שבת, כמובא בגמ' מנחות. וכן כתב בס' תוספות חיים על חיי אדם (כלל א' אות ט.), וסיים דמ"מ בימות החורף שהימים קצרים די שתאפה בלילה השייר לערב שבת, כדי שלא תגרום ח"ו חשש חילול שבת כי אז יצא שצרה בהפסדה, אבל ביום חמישי לא יאפה אם לא בשעת הדחק. (עיין שו"ת עמודי אש (אייזנשטיין) קונטרס מועד ושבת סימן י"ח).

והנה בגמ' שבת דף קי"ז ע"ב מובא לעולם ישכים אדם בעש"ק לטרוח להכין את השבת, ומשמע דמצות הכנה מתחילה ביום השישי בהשכמה. ועיין ירושלמי מגילה פ"ג ה"א דעזרא התקין שיהיו אופין פת בער"ש, וכך הובא בס' קרבן שבת בשם כנה"ג דלא קיים מצות הכנה במכין מיום ה' (עיין פמ"ג סי' רמ"ב בא"א סק"ד ושו"ת מצפה אריה תנינא או"ח סימן י"א).

הנחת החלות דרך כבוד

כתב הט"ז (יו"ד סוף סי' קע"ח) דכשמוציאין החלות מן התנור צריך להניח אותם מיד על השולחן משום כבוד שבת, והובא בהגהות חתם סופר סימן רמ"ב. ומובא בס' זכרון למשה עמוד ע"ו כי בתו של החת"ס סיפרה שפעם אחת אחרי מות אמה הרבנית ע"ה, בא אביה מרן החת"ס לבית התבשיל בער"ש, וראה את החלות שהוכנו לכבוד שבת שהיו מונחות על הארץ לאחר האפיה, והוכיח את בתו האם ראתה גם מאמך ע"ה לנהוג כך, כי מיד לאחר האפיה צריכין להניח

אותם על השולחן. בשו"ת דברי ישראל (וועלץ, סוף ח"ב) כתב לציון מקור לדברי הט"ז, עפ"י מה שכתוב בתוספתא (פרק י"א ממנחות) כיצד מכניסין לחם הפנים, ערב שבת היה פורקה מדפוס ונותנה ע"ג שולחן, עיי"ש. עוד מובא בס' יוסף אומץ סימן תקע"ז וז"ל: "בימים שעברו בימי חרפי היה המנהג לעשות הלחמין פשוטים, והיו עושים על גביהן הרבה דקירות בסכין, ושמעתי הטעם מפני שלעיתים היו רגילים לתת בהם שומן (עיין יו"ד סי' ז"ז), וכדי שלא יבואו לטעות לאכול הנותר מהם אחרי שבת בחלב, עשו היכר וסימן, והן עתה השתנו למעליותא אצל העשירים שעושים אותם ארוכים ועבים, ומתבלים בהרבה מיני תבלין עד שהם נחמדים למראה, ומה רב שחרם". (עיין בס' מעגלי צדק סדר פסח עמוד נ"ט).

מובא בספר טעמי המנהגים (אות ש"ג) דנוהגין לאכול בער"ש בבוקר מהחלות אשר נאפים לכבוד שבת קודש, וטעמו עפ"י מש"כ בדעת זקנים מבעלי התוס' פרשת בשלח (ט"ז כ"ד) דמהמן שנפל ביום ערב שבת היו עושים ארבעה לחמים, וביום השישי היו אוכלים מהם אחד ונשאר שלושה לשבת.

וכתב לחדש הגר"צ אבא שאול זצ"ל בשו"ת אור לציון (ח"ב פמ"ז), דמה שמתרעם המשנ"ב על אותם שקונים חלות מן האופה ולא אופים לבד, זה נאמר דוקא בזמנם שהיו לוקחים מהאופה לחם רגיל ובבית היו אופים לחם משובח, ולכן כתב דמצוה לאפות בבית משום כבוד שבת, אבל בזמנינו שיש חלות מיוחדות לשבת במאפיות, והם מעולות בטיבן ובטעמן, שפיר יש בזה משום כבוד שבת ואין צריך לאפות בבית. (עיין שו"ת חלקת יעקב (ברייש) ח"ב סי' פ"א. ובס' לקראת שבת ח"ב בהסכמת הגאון רבי מנשה קליין שליט"א השיג על דבריו).

שיעור אפיית חלות

אשה שלא צריכה לאפות חלות במשך שבת אחת, מובא בס' לקראת שבת בשם הגר"ח קניבסקי שליט"א שעדיף לאפות פעם אחת שיעור גדול לכמה שבתות, אף שבשאר שבתות לא תאפה חלות בער"ש. אולם בשו"ת שבט הקהתי (ח"ד סי' פ"א) כתב דהיות ויש כבוד שבת בלישה ואפיה, א"כ עדיף ללוש כל שבוע חלות לכבוד שבת הנצרך לאותו שבת, אפילו שלא מקיימת בזה הפרשת חלה, והוא משום דכבוד שבת עדיף כדי שיהיה חלה חמה לאכילה בשבת. וכ"כ בשו"ת שרגא המאיר (ח"ו סימן ט"ז), ומציין מש"כ המג"א (סי' רמ"ב סק"ד) דטעם הרמ"א לאפות חלה בכל ער"ש כדי לאכול בטהרה, ואם קשה למה כתב "לאפות ביחד כשיעור חלה", עיין בס' מטה יהודה סק"ה שכוונת המג"א כדי שיברך על הפרשת החלה, ותהיה העיסה קדושה כדי שיהא דומה לאוכל חולין בטהרה, וכמו שמובא באו"ח סי' תר"ב שאף מי שאינו נזהר מפת עכו"ם בשאר ימות השנה, יזהר בעשרת ימי תשובה, וה"נ יזהר בשבת עיי"ש. וא"כ לפי טעם זה יותר טוב לאפות כשיעור חלה ויפריש חלה בברכה, ויהיה על העיסה קדושה מכח מצות חלה בברכה, משא"כ אם יאפה בפחות מכשיעור חלה שחסר הברכה, יהיה נחסר עוד מעלה זו שהפריש מעיסה זו חלה בברכה.

ומצינו במסכת תרומות פ"א מ"ו חמשה לא יתרומו, ואם תרמו תרומתן תרומה האילים וכו', והטעם לפי שאינו יכול לברך, הרי הפרשת חלה בלא ברכה אין תורמין לכתחילה, דכשחסר הברכה יש חסרון גם בקדושה, וכפי שנראה מבעל מטה יהודה שפיר המג"א.

אכילת דגים בשבת קודש

מקור המנהג

מובא בגמ' שבת קי"ח ע"ב, אמר רב יהודה אמר רב כל המענג את השבת נותנין לו כל משאלות לבו, במה מענגו, רב יהודה בריה דרב שמואל בתבשיל של תרדין ודגים גדולים וראשי שומין, רב חייא בר אמר אפילו דבר מועט ולכבוד שבת עשאו הרי זה עונג, מאי היא, א"ר פפא כסא דהרסנא, וכתב רש"י ד"ה כסא דהרסנא וכו' דגים קטנים מטוגנים בשמן קרביהן ובקמח (עיין רשב"ם ב"ב סק"א ע"ב ד"ה רב צייר כוורא וכו').

ולכאורה יש להעיר מדוע הרמב"ם והמחבר והרמ"א לא הזכירו ענין של אכילת דגים, ומשמע שאכילת דגים אינה מצוה בשל עצמה, אלא מנהג שהשתרש שיש באכילת דגים תוספת עונג לשבת, אולם הגאון רבי משה אשכנזי בהגהותיו לספר בית הלל ביור"ד סימן רי"ח כתב שאכילת דגים בשבת הוא חיוב גמור מן התורה, ולפיכך אם נתיקרו הדגים אפילו עד שליש, מחוייבים לקנות לכבוד שבת כדין הידור מצוה עד שליש.

אולם בשו"ע הרב בקונטרס אחרון סימן רמ"ב כתב להעיר וז"ל: "תמוה מאד שהרמב"ם והשו"ע השמיטו חיוב דאורייתא, ועוד מי כתוב דגים בתורה, וגם מדרבנן אין טעם בדרך הנגלה שיתקנו דווקא דגים, ומה שהזכירו בכמה מקומות דגים, היינו למצוה מן המובחר, ולכן מי שאין ידו משגת פטור וכו', אבל הכא עיקר חיוב הדגים הוא משום מצות עונג, שהרי יכול לענגו ג"כ בדברים אחרים חשובים ומניין לנו להוסיף עוד שליש", עיי"ש.

בשו"ת "חבילים בנעימים" ח"ב סימן ח' כתב לדון אם מותר לבטל

אכילת דגים לצורך מצות צדקה, וכתב בסו"ד דאכילת דגים אינו אלא רשות, ויכול לקיים מצות עונג במאכלים אחרים, ועוד דחייב מצות צדקה הוא דאורייתא, ועונג אינו אלא מדרבנן.

הטעם לאכילת דגים

מצינו כמה טעמים לאכילת דגים, הרב מאפסא זצוק"ל היה אומר שכתוב במדרש פליאה עה"פ "ויענך וירעיבך" – ויענך בטורח הדרך, וירעיבך מטעם דגים, דהנה מובא דבמן היו מרגישים כל הטעמים זולת טעם דגים, ולכן אמרו זכרנו את הדגה, ולכן י"ל דמטעם זה אוכלים דגים בשבת כדי להשלים עונג שבת בכל מיני טעמים שבעולם (ס' תורת אמת פרשת עקב).

בס' "בני יששכר" (מאמרי השבת) כתב, דהנה מצינו במעשה בראשית ברכה בג' דברים, והם בג' ימים זה אחר זה רצופים, ברכה לדגים ביום חמישי, ברכה לאדם ביום שישי, וברכה לשבת ביום שבת, וסימנך "בנאות דשא ירביצני" ר"ת "דשא" – דגים שבת אדם, דהיינו ישראל שקרויים אדם, האוכל דגים לכבוד השבת הנה יתברך בברכה המשולשת ולא במהרה ינתק.

בספר תיקוני שבת שנדפס בוויניציאה שנת תנ"ח כתב "צריך לאכול דג בשבת לפי שהדג אין לו עפעפים ועיניו פתוחות, והוא רמז שהקב"ה עיניו אל יראיו פתוחות להשגיח עליהם ברחמים גמורים". עיין בספר הברית ח"א מאמר י"ד פ"ו וז"ל: "הדגים עדיין תמיד במים קיץ וחורף בלא שינה ותרדמה, ולכן כדי שיתעורר האדם למדה זו בשבת ע"כ אוכלים דגים לרמז ענין זה".

בספר מטעמים (ערך דגים) כתב, הדגים חיותם במים וחיותם של ישראל בתורה, שנאמר "הוי כל צמא לכו למים" (עיין ברכות ס"א), ובזוה"ק פרשת שמייני כתב מה נוני ימא (דגים) חיותן בימא אף ת"ח חיותיהו באורייתא, וכמו הדגים שהם במים תמיד אעפ"כ כשיוירדת טפה של גשמים הם פותחים את פיהם לקראת כל טיפה כאילו לא טעמו מים מימיהם, כך ישראל אעפ"י שחיותם בתורה כל ימי השבוע, בכל זאת כשאומרים חידושי תורה בשבת מטים אזניהם, וידוע דיום השבת מסוגל לחידושי תורה. ומובא בירושלמי שבת פרק ט"ו ה"ג "רבי ברכיה בשם רבי חייא בר אבא לא נתנו שבתות וימים טובים אלא לעסוק בהם בדברי תורה". ובכל יקר ויקרא כ"ג ג' האריך בזה (ועיין בספר פרדס יוסף שמיני י"א ט').

בילקוט ראובני כתב, דג מרמז על שבעת ימי השבוע, ד"ג בגימטריא ז', ועוד טעם שיש דג אחד בים שקורין אותו "שבתיי", והוא עולה על החוף בשבת ונח שם, ושמא יזדמן לו מאותו דג. ואכילת בשר ודגים הם המאכלים העיקרים בשבת, בשר על שום שאמרו חז"ל אין שמחה אלא בבשר ויין (תענית כ"ו), ומקור לזה מצינו בגמ' תענית דף כ"ט שאם חל תשעה באב בשבת אוכל בשר ושותה יין, וכתבו האחרונים שאעפ"י שאין חיוב לאכול בשר בשבת, מ"מ אל ימנע עצמו מפני האבל.

החרדים (מצות ל"ת מה"ת התלויות בראש הגויה) כתב דיש גלגולים בדגים, ולכן להשיב אותו הנפש למנוחה מצוה לאכול דג ובפרט בסעודה שלישית, וכ"כ בספר יוסף אומץ סימן תקנ".

וכן כתב הרמב"ם פרק ל' מהלכות שבת ה"י שאכילת בשר עונג הוא לו, ועפ"י כתבו האחרונים דיתכן שמנהג אכילת דגים בא מפני שאף דגים בכלל בשר (ראה מעילה כ' ע"א וירושלמי נדרים ז' א'), והרב אבן עזרא (בראשית ו' י"ח) הביא רא"י שדגים בכלל בשר מן הכתוב "ואתה אמרת בשר אתן להם הצאן ובקר וגו' אם את כל דגי הים".

רבי משה בן מכיר זצ"ל בעל סדר היום כתב "דגם אם אפשר לו להשיג בין רב למעט, הוי עונג שבת לעשות מהם תבשיל מיוחד נוסף על תבשיל הבשר שתיקן, ומצינו שהדג הוא שמחה בסעודה, כמו שמצינו בכמה מקומות וגם בסעודה העתידה להיות צדיקים שיש להם דג מתוקן לסעודה, נראה שצורך הסעודה ושמחתה הוי דגים. וכך כתב בספר "מטה משה" ח"ד אות ת"ד וז"ל: "סוד השבת הוא דמיון ליום שכולו שבת, אשר שם תענוג צפון לצדיקים, לכן ראוי להתדמות בשבת זו ליום שכולו שבת ולהתענג נפשו בכל מיני עונג, וכמו שעתידי הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים בבשר ודגים ולהשקותם יין המשומר, כמו כן יש לו לאיש ישראל להתענג נפשו בבשר דגים ויין, כדי שיהיה עונג, שבת זו מעין העולם הבא שהוא יום שכולו שבת". דברים דומים כתב הגאון רבי אברהם חיים שור זצ"ל בספר תורת חיים בעירובין דף י"ט, ששבת הוא מעין יום שכולו שבת, וכמו שבעוה"ב יש תענוג לויתן ושור הבר, כמו כן חייב לאכול דגים ובשר בשבת. (עיין שו"ת חוות יאיר בסימן ק"ט ובסימן קע"ט).

כתב הלבוש בסימן רכ"ו בשם ר"ח שדורשי רשומות מצאו רמז לאכילת דגים ב"אשרי יושבי ביתך עו"ד" – "עו"ד מרומז עופות ובשר דגים, לפיכך אומרים פסוק זה בקול רם בשבת.

זמן אכילת דגים

וכתב בע"ש בשם קיצור השלה"ק ז"ל: "והיה נזהר בכל סעודה לאכול דגים, וגם על פי הסוד ענין גדול הוא, וגם רוב הצדיקים מגולגלים בדגים, וע"י אכילת דגים בשבת יוכל לתקן נשמתם, ואם הוא יבוא לידי כך שהוא ג"כ יגולגל בדגים, אז יזמין הש"י שיאכל הדג ההוא ישראל כשר וצדיק ומדה כנגד מדה". ומשמע דבכל הסעודות של שבת יש ענין באכילת דגים, וכ"כ המג"א סימן רמ"ב סק"א בשם ספר תיקוני שבת. אמנם המהרש"ל בספר "יום שלמה" גיטין פ"ד סימן נ"א קורא תגר על האוכלים דגים בליל

שבת, והוא אכל אותם רק בבוקר משום כבוד יום שהוא עיקר. בשערי תשובה או"ח סימן רע"א סק"ב מוסיף: עיין לקמן סימן תקפ"ג שהמהרש"ל לא אכל דגים בראש השנה שהיו חביבים עליו משום אימת הדין, ולכן השאיר המאכל החביב לסעודת יום השבת, אמנם נהגו כבר שבכל הסעודות אוכלים. וכך מעיד בעל לקט יושר הלכות שבת דף נ"ב.

בשו"ת "באר יצחק" (ספקטור) כתב, דהנה מובא בגמ' שבת קי"ט ע"ב: "לעולם יסדר אדם שולחנו בערב שבת אעפ"י שאינו צריך אלא כזית", דכ"ז לסעודת ליל שבת שאינה באה אלא משום קידוש במקום סעודה, משא"כ סעודת היום שהוא בשביל כבוד שבת, צריך לענגו גם בדגים (עיין ישועות יעקב או"ח סימן רמ"ב).

אכילת דגים ממולאים

נהגו ישראל לאכול דגים ממולאים, דהיינו שטוחנים הדגים ומבשלים עם כל מיני תבלינים, כיון שישנו איסור בורר בשבת, וחוששים שכשיאכל הדג יברור העצמות מהאוכל, וא"כ נחשב הוא לבורר פסולת מתוך האוכל, עיין שו"ע או"ח סימן שי"ט ס"ד. אמנם יש שכתבו להקל היות וזהו בשעת אכילה, כלומר שהאוחז את האוכל בידו ורוצה לאכול, מותר להוציא הפסולת מתוך האוכל, שזהו דרך אכילתו. וכ"כ בברכי יוסף (שם), וכ"כ בספר חמדת ישראל (פלוצקי) דף מ"ט.

ובספר "מנחת שבת" על קיצור שו"ע סימן פ' סעיף ט"ו אות ס"ב דן בזה, ובסוף ספרו בקונטרס שוירי המנחה מביא ז"ל: והנה ראיתי בשם הגאון רבי יוסף דוב סאלאוויצקי מברסק זצ"ל שהיה נזהר מלאכול בשבת רק דגים ממולאים שהם בלא עצמות, וכשנתנו לו דגים בלתי ממולאים היה לועס גם העצמות ומוצץ קודם שזרקם משום חשש בורר, ומסיים דבריו: "אעפ"י שרבים וכן גדולים מצדדים שבשעת אכילה מותר לברור בשבת את העצמות מהדגים, בכל זאת אך מהיות היכא דאפשר לדקדק אולי ראוי להחמיר בכל זה".

אכילת דגים חמים

עיין בערוך השולחן סימן רע"א שכתב: "דגים חמים יש לאכלם בלילה ולא להמתין למחר, שהרי העולם מחבבים אותם יותר מקרים, וזה אי אפשר להיות ביום, לכן אוכלים אותם בלילה". וכן משמע בב"ח בסימן רנ"ו: "מנהג קהילות גדולות כשהגיע חצי שעה סמוך למנחה מכריז השמש לבשל דגים", א"כ משמע דבישול הדגים סמוך ממש להדלקת נרות, וכך יוצא שדגים חמים נאכלים בליל שבת, אף שכבוד יום עדיף הואיל ואין אפשרות לאכול דגים חמים בסעודת היום.

אכילת דגים ביד

מובא בספר "דרכי חיים ושלוש" (מונקאטש) (עמוד קכ"א) שהגאון רבי חיים אליעזר שפירא זצוק"ל לא היה אוכל הדגים עם מזלג רק באצבעותיו, ואמר הרמז שנאמר "וכל דגי הים בידכם נתנו", לאכול דווקא ע"י הידיים ולא ע"י דבר אחר.

עד מתי זמן אכילת דגים

והצדיק רבי מאיר מפרמישלאן זצוק"ל היה אוכל דגים בחול רק עד יום רביעי, ומיום רביעי ואילך לא היה אוכל דגים כדי שיאכל הדגים בשבת לתאבון (קונטרס אחרון לספר טעמי המנהגים עמוד ל"ו). ויש שנהגו לאכול דגים עם לחם דגן, וסימן לדבר "דגים" בגימטריא דגן (ספר לבושי מכלול קי"א). הבעש"ט היה אומר: מן השמים נתנו לי ברירה לדור בנימרו או במזיבו, ובחתי במזיבו ששכיחים שם דגים ונקל להשיגם לשבת קודש (ספר מעשה רב עמוד 30).

בספר "נוהג כצאן יוסף" בהלכות שבת כתב: "בכמה קהילות נוהגים בעלי בתים אנשי מעשה שהם קונים דגים, אפילו הם קצינים ונכבדים שאינו לפי כבודם בשאר הימים". ונראה מקור לדבריו מדברי הגמ' בשבת קי"ט ע"א ובקידושין מ"א ע"א רבא מלח שיבוטא (דג) לכבוד שבת קודש, ומוכח דאמוראים לא הקפידו על כבודם וטרחו להכין את הדגים לכבוד שבת. מובא בספר שולחן לחם הפנים סימן רמ"ב מה שרמזו "כל האוכל דג ביום ד"ג ניצול מד"ג", כי יום ד"ג רצונו לומר שבת, כי דג עולה ז', ניצול מד"ג – מדין גיהנם.

וראוי לציין מה שמובא בילקוט לקח טוב ריש פרשת ויקהל, וז"ל: יש המוצאים במה שאחז"ל לאכול דגים בשבת רמז נפלא, דהנה כידוע יש דגים הניזונים מבליעת דגים אחרים קטנים, והדג הגדול רודף אחרי הדג הקטן, וכשהוא משיג אותו הוא בולע אותו. ולפ"י צריך היה הדג הבלוע להיות מונח בבטנו של הבלוע באופן מקביל שזנבו של זה בצד זנבו של זה וראשו של זה בצד ראשו של זה, וראה זה פלא, שכאשר מבתרים את בטן הדג מוצאים כי הבלוע מונח כאשר ראשו כלפי פנים, הפוך לכאורה מאופן בליעתו, ומזה יש ללמוד דאף שהדג הגדול רדף אחרי הדגים האחרים ובלעם, מ"מ בסופו של דבר הוא ניזון לא מאלה שהוא עצמו טרף עליהם אלא מן המזון אשר הקרה ה' לפניו, ודוקא הדגים אשר שטו לעומתו וכאילו במקרה נכנסו לפיו, הם היו אלה אשר היו בסופו של דבר טרף לשיניו, ודבר זה בא להזכיר לשומרי השבת שאין להם לדאוג בשבת, ואין להם לחשוש מה יהיה עם פרנסתם, שהרי בלא"ה הקב"ה הוא המזמן את הפרנסה, ולא הרדיפה של האדם אחרי פרנסה נותנת את הפרנסה, וכמו שרואים אצל הדג, וזהו עוד

טעם לאכילת דגים בשבת, עכ"ד.

יקור השער בדמים

כתב המג"א בסימן רמ"ב סק"א אם הערלים (הגוים) מייקרים שער הדגים נכון לתקן שלא יקנו דגים, והביא ראיה לדבריו ממשנה כריתות פ"א מ"ז "מעשה שעמדו קינים בירושלים בדינרי זהב, אמר רשב"ג המעון הזה (נשבע אני במקדש הזה שהוא מעונה אלוקי קדם) לא אלין הלילה עד שיהא בדינרין, נכנס לבי"ד ולימד האשה שיש עליה חמש לידות ודאות מביאה קרבן אחד ואוכלת בזבחים, ואין השאר עליה חובה, ועמדו קנים בו ביום ברבעתים", וכ"כ בשו"ת צמח צדק סימן כ"ח ובפרי חדש או"ח סימן תצ"ו אות ט"ו, והאריכו בזה בשו"ת ברכת רצה סימן צ"ד ובשו"ת בית שלמה יור"ד סימן כ"ט בהגהה מבן המחבר, ובשו"ת הרב"ז יור"ד סימן קכ"ד אות ו'. ובשו"ע הרב סי' רמ"ב ס"ט ובשו"ת תשובה מאהבה ח"ג סי' רמ"ב.

הלואה בריבית לקניית דגים

כתב המג"א סי' רמ"ב סק"ב שלוין בריבית לצורך סעודת שבת, לפי זה הוא הדין לקנות דגים, ומקורו מדברי הירושלמי מ"ק פ"ג ה"ג "א"ר יוחנן לווין בריבית לחבורת מצוה ולקידוש החודש". הפרי מגדים בא"א (שם) סק"ב כתב שזה דווקא בדרך היתר, ובמחצית השקל כתב שזה דווקא מעכו"ם ולא מישראל, וכן כתב במור וקציעה (שם). בשו"ת פני משה ח"א סימן צ"ד כתב דהירושלמי מדבר בריבית דרבנן, ולצורך סעודת שבת מותר ריבית דרבנן, אולם בשו"ת התשב"ץ טור ג' סימן ל"ד כתב בדברי הירושלמי שאפילו בריבית קצוצה מותר לצורך סעודת מצוה, וכן כתב המורכזי בפרק המפקיד בשם הר"ש מבונבורק, וכן כתב בספר האגודה פרק הזהב סימן ע"ג.

מנהג אכילת פשטידא – קוגל

הרמ"א בסימן רמ"ב בסוף הסימן כתב דהמנהג לאכול מוליתא שקורין פשטידא בליל שבת, זכר למן שהיה מכוסה למעלה ולמטה. ובמשנ"ב (שם) סק"ח כתב בשם שכנה"ג "ובמקומותינו המנהג לאכלן", וכ"כ היעב"ץ בסידורו אות ד' "המדקדקין נהגו לאכול מוליתא זכר למן שהיה מכוסה דומה כמונח בקופסא, וכן נהג אבי מורי הגאון חכם צבי זצ"ל".

ולכאורה מדברי הרמ"א משמע דהמנהג לאכול מוליתא הוא רק בלילה, אמנם העולם נוהגין לאכול ביום. בספר זמירות דברי יואל (מסאטמר) עמוד צ"ו מובא שהיה מעורר שיאכלו פשטידא גם בליל שבת קודש זכר למן, ותמה מדוע אין העולם נוהגין כדברי הרמ"א ואוכלין פשטידא רק בסעודת היום. אולם בספר נימוקי או"ח סימן רע"א אות ב' כתב ליישב מנהג העולם. הדרכי משה בסימן רמ"ב סק"א כתב שממלאין הפשטידא בבשר, וז"ל: "זכר למן שהיה מונח טל למעלה וטל למטה, והבשר מונח בין ב' דפי העיסה".

בספר תוספת שבת סי' רמ"ב סק"ה מקשה דלכאורה מנהג זה תמוה, דמה ראו על ככה ומה הגיע אליהם לעשות בשבת זכרון למן, וכי מה ענין מן אצל שבת הלא לא ירד המן בשבת, והתוס' בפסחים דף ק' ע"ב כתבו דמשום שלא ירד המן בשבת לכן יש לעשות איזה זכר לו, והוא דחוק, גם התוספות לא כתבו אלא דמכסין במפה למעלה בשבת וי"ט, ועוד לפ"י היה לנו לעשות זה ג"כ ביו"ט, ומשמעות לשון הרמ"א שהזכיר לגבי אפיית חלות שבת וי"ט, ואילו לענין פשטידא כתב זאת רק לענין שבת. ומציין מש"כ התורת חיים טעם הגון לזה, דלפי דשבת בראשית כנגד שבת דלעתיד לבוא, שהוא יום שכולו שבת, ולכן אנו עושים בשבת כמה דברים דוגמתו, היינו לאכול בשר ודגים נגד סעודת שור הבר ולויתן, ומקדשין על היין נגד יין המשומר בעבביו לצדיקים לעתיד לבוא, ושכן יש לעשות בשבת זכר למן (עיין בביאור הלכה סימן רמ"ב).

ועוד כתב התורת חיים להסביר מש"כ הרמ"א "ולא ראיתי לחוש לזה", דהיינו לאכול פשטידא, דהוא משום דבלא"ה עושין זכר למן שנותנים הפת בין ב' מפות ומועיל בזכרון אחד, ואלו שכן נוהגים לאכול פשטידא דהטעם של כיסוי הפת הוא משום זילותא דפת, ודווקא כשמקדשין על היין מכסין, ואם מקדש על הפת אין מכסין, וא"כ אין זכר למן ולכן אוכלים פשטידא.

בספר דברי זאב חלק יור"ד סימן כ"ט העיר דלנוהגין לאכול פשטידא יש לעשותו דווקא באופן שיהיה ממולא מבפנים ומכוסה מלמעלה ולמטה, ויש הרבה טועין ואינם עושים אלא סתם פשטידא, ואינו נכון.

בספר שולחן הטהור סימן רמ"ב ס"ט כתב דיש להדר לעשות מאכל אחד המיוחד לשבת כגון הקוגעל שמיוחד לשבת, והביא מרש"י פרשת וזאת הברכה עה"פ "עמים הר יקראו", שתגרי אומות העולם באים לירושלים, והם רואים כל ישראל עובדים לאלוקים אחד ואוכלים מאכל אחד וכו', ולכאורה מה שייך אחד במאכל. ואולי הוא מאכל המיוחד לשבת, וכל ישראל אוכלים אותו לכבוד שבת מאכל אחד המיוחד, וכך נוהגין שכל ישראל אוכלין קוגעל לכבוד שבת.

ולענין אם מנהג זה נוהג גם ביו"ט, כתב בתורת חיים סי' רמ"ב אות ו' דמלשון הרמ"א משמע דרק בלילי שבת נוהגין כן אבל לא ביו"ט, דסוברים דביו"ט ירד המן, ומדרשים חלוקים בזה, עיין תוס' ביצה דף ב' ע"ב ופסחים דף ק' ע"ב ד"ה שאין ובספר דמשק אליעזר סימן רמ"ב.

עוד יוסף חי

בירור וליבון במשנתו של מרן ה"בן איש חי"

מעלת השבת

תבוא בזכות התשובה, ואי אפשר לתשובה בלתי שמירת השבת, ע"ש. ובספר בן איש חי דרושים פ' כי תשא (הובא באוצ"ח שבת ח"א דף כ"ח) כתב לבאר, דידוע כל משפיע נקרא זכר וכל נשפע נקרא נקבה, ולכן אומות העולם נקראים בנות ירושלים כמו שכתב מהר"ם אלשיך ז"ל על הפסוק בשיר השירים (ב' ז') השבעתי אתכם בנות ירושלים ע"ש. והטעם כי הקב"ה ברא את ישראל עיקר בעולם, וכל השפע הוא להם, ומן השיריון יקחו האומות. ולכן ישראל תאר אותם בשם בנים, דכתיב (דברים י"ד א') בנים אתם לה' אלוקיכם. ומה שאין עתה כך זה הוא מסיבת העוונות, ולעתיד תחזור עטרה ליושנה. ברם אומות העולם מתחילה היו חושבים עצמם הם וישראל בהשוואה אחת, ולדידהו רוצים לומר ברא וברתא כחדא ירתון. אך באמת זה אינו, כי באורייתא דידן כתיב במקום ברא ברתא לא תירות. והנה אם ישראל שומרים שבת כהלכתו אז יזכו לגאולה, שיתקיים בהם ההלכה במקום ברא ברתא לא תירות, יען כי שמירת השבת היא ג"כ בניהו על ההלכה הזאת, כי כל משפיע נקרא זכר ונשפע נקבה, ולכן השבת נקרא ברא וימי החול ברתא, כי ימי החול נשפעים ונוזנים מקדושת השבת. וכן הנפש נקרא ברא והגוף ברתא, כי הגוף נשפע מן הנפש. וה' יתברך נתן את השבת לנפש, וזו היא מנוחתה שישמרו ישראל את השבת לבלתי עשות בו מלאכה שהוא צרכי הגוף, ויעשו בו מצוות שהם מזון הנפש וכוחה. ואם האדם יחלל השבת במלאכה של חול שהיא צורכי הגוף, נמצא עושה הדין דברא וברתא ירתון. וכל הנזהר לשמור את השבת הנה הוא אזיל בתר שיטת ההלכה, דבמקום ברא, היא הנפש, ברתא לא תירות. ועל כן תלה הכתוב גאולת ישראל בשמירת השבת, דאם שומרים שבת נמצא תופסים עיקר לשיטה זו דבמקום ברא ברתא לא תירות, ואז מידה כנגד מידה יגאלם הקב"ה ויקיים בהם דין זה דבמקום ברא ברתא לא תירות, ויהיו הם העיקר בעולם, ע"ש.

והנה בגמ' שבת דף ק"ח ע"ב איתא, אמר רבי יוחנן אמר רשב"י אלמלי משמרין ישראל שתי שבתות כהלכתן, מיד נגאלים. ובבן איש חי דרושים פ' אמור עה"פ ביום השבת ביום השבת יערכנו לפני ה' כתב, דביום השבת יש בו שתי בחינות מידת לילה ומידת יום, ולכל אחד יש לו תוספת נפש רוח נשמה בפני עצמו כנודע, וכנגד זה כפל הלשון ביום השבת ביום השבת. ובזה יובן מאמרם ז"ל אלמלא שמרו ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד נגאלים, דשבת אחת הוא, אך השבת עצמו נחשב לשתי שבתות, ע"ש. ועיין עוד בבן יהוידע שבת דף ק"ח, והובאו באוצ"ח שבת ח"א דף ג' ודף כ"ה וכו'.

ולפי זה יש ליישב מה שיש לתמוה, דהנה בירושלמי תענית פ"א סוף ה"א איתא, א"ר לוי אילו היו ישראל משמרין שבת אחת כתיקנה מיד היה בן דוד בא. ומבואר דאף בשבת אחת סגי. ומצאתי במראה הפנים שם שעמד בזה, וכתב דהבבלי והירושלמי פליגי אם בשביל שתבוא הגאולה צריכים ישראל לשמור שתי שבתות או סגי בשבת אחת. ולמבואר אתי שפיר, דגם כוונת הבבלי לשבת אחת, ורק נקט שתי שבתות כלפי השתי בחינות שיש בכל שבת ושבת. והיא סיעתא גדולה לדברי הבא"ח.

שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבוא

ג. בגמ' שבת דף י"ב ע"ב איתא, שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבוא. ובבן יהוידע שם ביאר דהרפואה תהיה על ידי מיתוק הגבורות בחסדים. וידוע כי בשבת עת רצון ויש בלאו הכי מיתוק הגבורות, ולכן היום אין צריך לזעוק כדי למתק הגבורות ולהמשיך הרפואה, אלא רפואה קרובה לבוא בלאו הכי מחמת עיצומי של יום, ע"ש.

ונראה דהנה ידוע שיש באדם רמ"ח אברים ושס"ה גידים, וכנגדם ישנם רמ"ח מצוות עשה ושס"ה לא תעשה, וכשיחטא אדם יחלה אותו האבר הגשמי שכנגד אותה מצוה, וכדי לרפאות אותו האבר צריך לעשות מצווה שהיא כנגד אותו האבר, ועיין בשערי קדושה חלק א' שער א'. והנה בירושלמי ברכות פ"א ה"ה אמרינן דשקולה שבת כנגד כל המצוות שבתורה. וכן איתא במדרש רבה שמות פכ"ה פ' ט"ז, אמר להם הקב"ה לישראל אם תזכו לשמור שבת מעלה אני עליכם כאילו שמרתם כל

שמרו שבת ואסלח לכם

א. בנביא הושע י"ד כתיב, שובה ישראל עד ה' אלוקיך כי כשלת בעוונך. קחו עמכם דברים ושובו אל ה' אמרו אליו כל תשא עון וגו'. וביאר בס' אדרת אליהו הפטרת וילך ע"פ מה שאמרו במדרש פסיקתא רבתי פרק כ"ז על הפסוק (ירמיה ב' ד') שמעו דבר ה', אין דבר אלא שמירת שבת, כמה דאת אמר (ישעיה נ"ח י"ג) ממצוא חפצך ודבר דבר, אמר הקב"ה לישראל אפילו אם עברתם על עשרת הדברות, שמרו שבת ואסלח לכם, עד כאן ע"ש. ונמצא לפי זה דה"דבר" הוא כינוי לשמירת השבת. ובזה יובן קחו עמכם דברים, נקט דברים לשון רבים רמז לשמירת הרבה של שבתות הרבה, ובזה שובו אל ה' ואמרו אליו כל תשא עוון וגו', כי שמירת השבת תועיל לסליחת העוון, וכמו שאמר המדרש אפילו אם עברתם על עשרת הדברות שמרו שבת ואסלח לכם, ע"ש.

ונראה להוסיף בזה, דהנה המלב"ם שם עמד על כפילות הלשון, שבהתחלה אמר שובה ישראל, ואחר כך שוב אמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה', ע"ש. ויש לבאר בהקדם הא דאיתא בגמ' שבת דף ק"ח, כל המשמר שבת כהלכתה אפילו עובד עובדה וזה כאנוש מוחלין לו. והט"ז סימן רמ"ב סק"א כתב וז"ל, איכא למידק אי לא עשה תשובה שבת מאי מהני, ואי עשה תשובה שבת למה לי. ונראה דמירי שעשה תשובה אלא דהתשובה לא מהני שיהא מוחלין לו, כדאיתא בפ' יום הכיפורים (יומא דף פ"ו) עבר על כריתות ומיתות ב"ד תשובה תולה ויסורים ממרקים, קמ"ל כאן דאם בעשותו תשובה שומר שבת כהלכתו, מהני תשובה שיהא נמחל לו, עכ"ל. ועיין בב"י ובפרישה שם. ומבואר דשמירת השבת מהני לכפר על החמורות, ולא שייך בו ד' חילוקי כפרה שנאמרו בגמ'. ולפי זה יתבארו דברי הנביא כמין חומר, שבהתחלה דיבר מענין השלב הראשון של התשובה שזה חרטה ועזיבת החטא, ועל זה אמר שובה ישראל עד ה' אלוקיך, ואחר כך דיבר מענין השלב השני שהוא כפרת העוונות הקודמים, ועל זה אמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה', והיינו שיתחזקו בשמירת השבת הנקרא דברים, ובזה יזכו שיתכפר חטאם מכל מכל ולא יצטרכו ליום הכיפורים וייסורים ויום המיתה.

ועיין להחיד"א ז"ל בספר נחל קדומים פרשת נצבים אות ד' שכתב, התשובה לא תיכון אם לא בשמירת השבת כמש"כ בדעת חכמה שער השבת כ"ד, כי על ידי החטא ממשיך הטומאה בפנימיותו וחיצוניותו. אמנם על ידי החרטה והכביה ממשיך בתוכו קדושה, אבל צריך להמשיך ניצוץ השכינה, ואותו ניצוץ מגרש כח הטומאה מפנימיות. והב' צריך לעשות מצוות חבילות באברים שחטא בהם, ועי"ז יתהוו המלאכים ויגרשו מלאכי חבלה אשר בחיצוניותו. ושתים זו אי אפשר כי אם בשמירת שבת, כי אז יזכה לניצוץ שכינה על נשמה דאצילות, גם צריך זמן רב לקיים מצוות באברים שחטא ומי יזכה, אבל בשמירת שבת שקול ככל התורה, והוי כאילו קיים מצוות חבילות, ע"ש.

אין ישראל נגאלים עד שישמרו את השבת

ב. ולפי זה יתבאר היטב הא דאמרו חז"ל אין ישראל נגאלים עד שישמרו את השבת, והיינו דהגאולה תבוא על ידי תשובה. אך בתשובה גרידא לא סגי לכפר על העוונות החמורות ככריתות ומיתות ב"ד שצריכים גם יסורים, ובפרט עוון חילול ה' שאין לו כפרה עד יום המיתה וכדאיתא ביומא שם, ואם כן איך יהני תשובה להביא הגאולה בעודנו חיים בעלמא הדין. אך אם ישמרו ישראל את השבת כהלכתה תועיל להם תשובתם שיתכפרו כל עוונותם מיד וכמש"כ הט"ז, ותבוא הגאולה. ולפי זה מדוקדק מאוד לשון הגמ' שבת דף ק"ח ע"ב, אלמלא משמרין ישראל שתי שבתות כהלכתן "מיד" נגאלים, והיינו שתשובתם וכפרתם יהיו מיד ולא יצטרכו ליום הכיפורים ולייסורים, וממילא תבוא הגאולה מיד.

והחיד"א בספר לב דוד פכ"א כתב לבאר וז"ל, ומכלל הדברים אתה תשמע תוקף תועלת שמירת השבת דהוי כמקיים כל המצוות וזוכה ליטרה מבית ומוחוץ, ועל ידי שמירת השבת נגמרת התשובה. וזה טעם אמרם ז"ל דאין ישראל נגאלים עד שישמרו את השבת, כי הגאולה

המנהג ועינוו

טעם ומקור לאפיית חלות

שו"ע סי' רמ"ב סעי' א' בהג"ה: נוהגין ללוש כדי שיעור חלה בבית לעשות מהם לחמים לבצוע עליהם בשבת ויו"ט (סמך ממרדכי ריש מסכת ר"ה), והוא מכבוד שבת ויו"ט ואין לשנות.

ועיי"ש במשנ"ב סק"ו שכתב: כדי שיעור חלה, היינו מלבד שהלישה והאפיה הוא מכלל כבוד שבת ויו"ט כמו שמססיים לבסוף, עוד יש בזה טעם כדי לקיים מצות חלה לפי שאבידה את אדה"ר שהיה חלתו של עולם שנברא בע"ש. ועיין באחרונים דאפילו הנוהגין לאכול פת פלטר של א"י בחול, מ"מ בשבת ויו"ט נכון ליזהר שלא לאכול כ"א מפת ישראל מפני כבוד השבת ויו"ט.

ועיי"ש בביאורו"ל ד"ה והוא ממכוד שבת שכתב: ויש לזה רמז בכתוב והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו את אשר תאפו אפו וגו', משמע דיש לאפות בע"ש להכין לשבת, גם בזמן הגמרא היה מנהג קבוע לזה כמו שהביא המ"א, ובעו"ה היום התחילו איזה נשים להשבית המנהג ההוא ולוקחין מן האופה, ולאו שפיר עבדי דמקטינינם בזה כבוד שבת.

הרה"ג שלום טוויל שליט"א

בעמח"ס "פסקי בן איש חי"

המצוות שבתורה. ועיין בבן יהוידע שבת דף י"א ע"א שביאר שזה רמזו בהא דאמרינן בגמ' שם הלכתא "רבתי" לשבת, דהיינו תרי"ב מצוות ועם מצוות השבת הוא תרי"ג מצוות, ע"ש. ויוצא שע"י שמירת שבת כתיקנה יזכה לתקן כל אבריו וגידיו הרוחניים וכנגדם הגשמיים, וממילא יזכה לרפואה.

גוזר והקב"ה מקיים

ד. במדרש רבה שמות פכ"ה פ' ט"ז איתא, בעת שאדם שומר את השבת, גוזר גזירה והקב"ה מקיימה, שנאמר (ישעיה נ"ב) אם תשיב משבת גרלך, מה כתיב אחריו אז תתענג על ה', כמה דתימא (תהילים ל"ז) והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך, ע"ש. וצריך ביאור מאי מעליותא איכא בשמירת השבת שזוכה שגוזר וה' מקיים, מה שלא מצאנו בשאר מצוות.

ונראה לבאר בהקדם מה שכתב האור החיים (בראשית ב' ג') וז"ל, אכן מצינו כי הקב"ה גילה הדבר במה שאמר בעשרת הדברות (שמות כ' י"א) כי ששת ימים עשה ה' את השמים, הרי גילה כי בשעת הבריאה לא ברא ה' כח בעולם זולת לעמוד ששת ימים, לטעם הנודע לו וגם ידוע ליודעי האמת. ונתחכם ה' וברא יום אחד ידוע לה', ובו ביום חוזר ה' ומשפיע נפש לעולם שיעור המקיים עוד ששה ימים, וכן על זה הדרך. וזולת זה היום היה העולם חרב בגמר ששת ימים וחוזר לתוהו ובוהו, וצריך היה להכינו פעם שניה, ובאמצעות שבת העולם עומד. ולפי פירוש זה מצאנו נחת רוח במאמר אחד שאמרו חז"ל שבת דף קי"ט, כל המקדש ואומר ויכולו כאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית. ודבריהם רחוקים ודחוקים לפי הנראה, מי שמע כזאת שיבוא אדם וישתתף בדבר שכבר נגמרה מלאכתו, ואין אחר מעשה כלום ובמה יעשה שותף וכו'. ולמה שפירשתי אמת יהגה חיים ודבר ה' בפייהם אמת בטעם צודק, כי להיות שהשבת הוא המקיים העולם כל ששת ימים, ואחר עבור ששת ימים יבוא שבת אחרת ויחייהו ויקיימהו עוד ששת ימים אחרים וכו'. ולזה כל המקדש את השבת, פירוש מקיים ושומר קדושתו באמצעות זה ישנו לשבת ובאמצעותו מתקיים העולם, הראית לדעת כי הוא המקיים העולם ואין לך שותף גדול מזה כדין וכהלכה, ע"ש. ומבואר דהמקיים ושומר שבת הוא נהיה שותף למעשה בראשית שמכוחו מתקיים העולם. ולפ"ז יש לומר דכיון דמכוחו מתקיים העולם והוא שותף במעשה בראשית, יש לו הזכות לגזור ולשנות טבעו של עולם. וכן מצינו בלומדי תורה שיש להם אפשרות לשנות מעשה בראשית, וכמו שכתב בנפש החיים שער ד' בכמה דוכותי, והיינו טעמא דע"י לימודם הם מקיימים את העולם, ולולי בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמת', וכיון שהם שותפים בהחזקת העולם יש להם זכות לשנות את טבעו.

כי היא מקור הברכה

ה. בהגדה של פסח איתא, אילו האכילנו את המן ולא נתן לנו את השבת, דיינו. וצריך ביאור מה הקשר בין שתי מתנות אלו.

ונראה לבאר דהנה בגמ' שבת דף קי"ט איתא, עשרים שבשאר ארצות במה הן זוכין, אמר לו בשביל שמכבדין את השבת. ועיין בספר בניהו עוקצין ג' י"ב שכתב, ידוע כי הברכה שיש בימי החול לישראל באה להם מכח קדושת השבת ששומרין ישראל, ולכן בכניסת השבת מקדשין על יין ולחם ושמן שבנרות שהם דגן תירוש ויצהר הכוללין כל מזון העולם הזה, וכיון שישראל שומרין שבת, בזה זוכין לכל זה. וידוע שהשבת מכונה בשם שלום, ולכן אומרים שבת שלום. ולזה אמרו בעוקצין שם לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום, דהיינו כלי מחזיק ברכה לישראל שאין לעשו טענה בה, אלא השלום הוא השבת, שהם שומרים השבת ומשלהם קא זכו בברכה, ואין לעשו חלק בשבת אלא הוא של ישראל, ע"ש. ולפי זה אתו שפיר דברי חז"ל, אילו האכילנו את המן ונתן לנו צורכנו במדבר ופרנסנו ככל הגויים שאינו מכח קדושת השבת, דיינו, על אחת כמה וכמה שנתן לנו את השבת וזכינו לשפע ברכה מכח קדושת השבת.

הרב אליהו ננס

נוול "אליבא דהלכתא" קריית ספר

דאית ביה משום כבוד שבת הואיל ונקטו ערב שבת, ולכן אין לשנות המנהג.

ועיי"ש בהגהות והערות שכתב: עיין מחזיק ברכה סימן תר"ב אות ב' שכתב דדבריו תמוהים, דבתקנת עזרא לא נאמר אלא שתהא משכמת ואופה, ופירש רש"י ביום שהיא צריכה לאפות, וכן כתב הרמב"ם פרק כ"א מהלכות אישות הלכה ה', ובגמרא אמרו שתהא פת מצויה לעניים, באופן דשט"ס ופוסקים לא נאמר בערב שבת. הן אמת רבינו יהונתן מובא בשיטה מקובצת שם בב"ק כתב שיש מפרשים משכמת ואופה בערב שבת לכל ימי השבוע, כדי שתהא פת מצויה לעניים לכל ימי השבוע, עיי"ש. אבל על מור"ם קשה, ובפרט דדייק מאי דנקטו בערב שבת וליתא בש"ס, ומבואר דאינו לכבוד שבת אלא משום עניים. והעלה פורתא הוא מה שכתוב באגודה ב"ק פרק מרובה אות ק"ב אשה משכמת ואופה בערב שבת, משמע דהכי גריס (מובא באליה רבה סימן רמ"ב אות י'). וע"ע בפמ"ג סימן רמ"ב אשל אברהם סק"ד מש"כ בזה. ועיין נפש חיה אור"ח סימן רמ"ב שהביא מקור להדרכי משה מירושלמי מגילה פרק הקורא עומד סוף ה"א, דעזרא תיקן שיהיו

אופין פת בערבי שבתות, אבל ליתא שם שתהא משכמת. ונראה שהוא מיוסד עפ"ד הירושלמי שבת פ"א סוף ה"י מה בין פת ומה בין תבשיל, תבשיל דרכו לאכול רותח, פת אין דרכו לאכול רותח, תמן אמרינן פת חמה חמתה בצדה, דמיד כשאוכל פת חמה יבוא עליו חולי זו, והיא מין קדחת, ובכן שפיר צריכה להשכים לאפות בכדי שלא יהי פת חם לסעודת הערב.

ועיין במגן אברהם סי' רמ"ב אות ד' שכתב: לעשות מהם לחמים, ומביא בד"מ סמך לזה מדכתב הטור סי' תר"ב שיאכל חולין בטהרה בז' ימים שבין ר"ה ל"כ, וקשה הלא ט' הם, אע"כ ב"ט בלא"ה אוכל בטהרה. וצ"ע דאדרבא משם מוכח דבשבת א"צ ליהדר, דאל"כ ישארו רק ו' כשתסיר שבת וב' י"ט של ר"ה. וי"ל דר' חייא היה מקדש ע"פ הראיה, כדאיתא במס' ר"ה, וא"כ היה רק יום אחד וי"ט. ולי נראה ראייה לזה מתענית דף כ"ה דביתיה דרב חנינא כל ע"ש היתה מסקת התנור, שיהיו סבורים שאפתה פת. ומ"מ מוכח מדברי רמ"א שהטעם לאכול פת כשר, וא"כ צריך לאכול החלות בשבת ולא פת אחר, ועמ"ש סימן רע"ד, וגם כדי לקיים מצות חלה לפי שאבדה חלתו של עולם, כדאי בירושלמי דשבת בפ"ב.

ועיין במחצית השקל שם שכתב: שהטעם שצ"ל פת כשר, דהיינו פת ישראל, דהא מה"ט לא הזהיר ר"ח לרב על י"ט ושב, דבלא"ה מצד קדושת שבת וי"ט אכל פת טהור. וא"כ לדידן דא"א ליהדר מטומאה, עכ"פ בשבת וי"ט צריך פת ישראל אפילו מי שאינו נזהר בחול מפת גוי, דאם יאכל פת גוי בשבת מה בצע באפייתו לצורך שבת כיון דאוכל גם מפת גוי. אך בס' א"ר השיגו, דע"כ רמ"א לא דייק דבריו מהטור, דהא הטור כתב דעל יו"ט לא היה צריך להזהירו דבלא"ה היה אוכל בטהרה, דהא חייב אדם לטהר א"ע ברגל, וא"כ איך יליף רמ"א שבת מיניה, דהא בשבת אין אדם צריך לטהר א"ע, אע"כ דרמ"א דייק כן מן המרדכי, וכן נרשם בש"ע, וכ"ה בד"מ סימן תר"ב ס"ק ב': ובמרדכי כ' דעל יו"ט ל"צ להזהירו דבלא"ה היה אופה לכבוד י"ט, ור"ל אע"ג שלא היה כוונת האפיה משום טהרה אלא משום כבוד י"ט, מ"מ כיון שנאפה בביתו בודאי היה טהור, ומזה יליף רמ"א כיון דמוכח דזה הוא מכלל כיבוד י"ט לאפות לצורך י"ט, א"כ ה"ה בשבת צריך לאפות לכבוד שבת, וא"כ אין מזה ראייה דאם אפה לכבוד שבת ולא הספיק לו וכדומה שאינו רשאי לאכול פת גוי, וכן הסכים בס' תר"ש.

ועיין בספר בני ציון סי' רמ"ב אות ה' שכתב: נוהגין, בד"מ סימן תר"ג הביא סמך למנהג זה מתקנת עזרא שתהא אשה משכמת ואופה בע"ט, ואע"פ שאין ראייה כ"כ משום דהתם היתה אופה בלא"ה, מ"מ רואין דאית ביה משום כבוד שבת הואיל ונקט ערב שבת וכו', עכ"ל. והוא תמוה, דבכל ספרי הגמרא ליתא תיבת בע"ט, ולא עוד אלא דרש"י והרא"ש והנמוקי' כתבו בהדיא שתהא אשה משכמת ואופה ביום שהיא צריכה לאפות כדי שתהא פת מצויה לעניים. וכ"כ בש"ט"מ בשם הרב המאירי שתהא משכמת ואופה, באיזה יום שתאפה בכדי שבזמן שיבואו עניים לפתח לא יהיו נדחים מצד שאין הפת אפוייה, והרי זה פריס בולי ובוטי תקנה לעניים שלא יצטרכו לטרוח ולחזור, ותקנה לבעה"ב שלא יחשדו, עכ"ל. וכ"כ הרמב"ם בפכ"א מאישות ועזרא תיקן שתהא אשה משכמת ואופה וכו', וקאי שם על איזה יום שהוא, דעיקר התקנה היא שתהא אופה בהשכמה באיזה יום שתרצה לאפות, מפני תקנת עניים שזרעם לחזור על הפתחים בהשכמה, ולא יצטרכו לטרוח ולחזור, וגם תקנה לבעה"ב כמ"ש המאירי, ואין זה שייך כלל לענין שבת, ולכן הביאו הרמב"ם כאן דמירי מהמלאכות שהאשה עושה לבעלה, ולא בהלכות שבת. וכזה כתב ה"ר ירוחם בני"ט ח"א: עזרא תיקן שבכל יום שתהא אשה צריכה לאפות שתהא משכמת לאפות, כדי שתהא פת מצויה לעניים. ולא הביאו בני"ב ח"א לענין שבת, כמו שהביא שם התקנות שיהיו מכבסין בה' מפני כבוד השבת ושיהיו אוכלין שום בע"ט, מפני שאינו שייך לערב שבת. וכן פירש בים של שלמה ושתהא אשה משכמת ואופה, פי' כל זמן שהאשה אופה תשכים ותאפה בשחרית כדי שתהא הפת מצוי לעני המחזיר.

אמנם בשב"ל סני"ה וכן בתניא הביאו תקנה זו בזה"ל: שתהא בת ישראל משכמת ואופה פתה מערב שבת כדי שתהא לה פת מצויה לתת לעניים, וכזה כתב האגודה שתהא אשה משכמת ואופה בכל ערב שבת, אבל בכל הגמרות שבידינו ליתא בע"ט, והוא תמוה. שוב ראיתי בירושלמי פ"ד דמגילה שאמרו שם: הוא התקין שיהיו אופין פת בערבי שבתות שתהא פרוסה מצויה לעני, הנה להירושלמי התקנה היא על ערב שבת כדי שיהא פת מצוי לעני בשביל יום השבת. ונראה שהפוסקים הנ"ל הרכיבו שני הפירושים, ולכן הצריכו משכמת כפי גמרא דידן, וגם בערב שבת כפי הירושלמי.

ועיין בספר קרבן שבת בסוד החלה שכתב טעם נוסף וז"ל: ולתרץ המדרש שהתחילו המקיים מצות חלה, אקדים מה שכתב הרב הגדול בעל תורת חיים בחידושו פרק חלק בענין מנשה שבא לרב אשי בחלום וא"ל מהיכן מתחילין המוציא, א"ל מהיכא דקדים בישולא, א"ל רב אשי חכמיתו כולי האי מי"ט פלחיתו לע"א, וכתב הוא ז"ל שדורות ראשונים שעבדו ע"א שטעו בחשבם שהעולם הוא הקדמון, ובאמת הקב"ה הוא הקדמון לכל דבר, והוא ראשון ואין ראשית לראשיתו, וכדי לחקוק זאת בלב ישראל צוה ליתן לו כל ראשית כתרומה וביכורים ובכור וחלה שידעו הכל שהוא הראשית של עולם, ולכן בברכת המוציא צריך לברך היתב דקדים בישולא לרמז שהקב"ה הוא הקדמון, ע"ש. וכדומה לזה כתב ממש בעל מעשה ה' בחלק מעשי אבות. ולכן א"ר אשי למנשה שהי עני"א חכמיתו כולי האי שידעתם חכמה גדולה ונפלאה כזו להתחיל המוציא מהיכא דקדים בישולא, א"כ מודים אתם שהקב"ה הוא הקדמון, א"כ מה ראיתם שפלחתם ע"א, וק"ל. ויתורץ מה שאמר במד' המקיים מצות חלה כאלו ביטל ע"א, ר"ל כי המבטל ע"א ודאי סבר שהקב"ה הוא הקדמון, וא"כ בזה שמקיים מצות חלה בזה מודה שהקב"ה הוא קדמון, א"כ כאלו ביטל ע"א ממש, וק"ל. ויתורץ פסוק ויבז עשו את הבכורה, ופירש"י מכאן שכפר בתחיית המתים, וקשה איך נלמוד מזה שהי' כופר בתחיית המתים. אבל נראה לתרץ, רק אקדים מה ששמעתי מרבותי על מה שאמרו רז"ל בפרקי

אבות הילודים למות והמתים להחיות, לידע ולהודיע שהוא אל הוא היוצר הוא הבורא, ע"כ. כי רז"ל אמרו בחלק א"ל שהוא מינא לגביהא בן פסיסא, ווי לכוון חייביא דאמריתו מיתי חיינן, דחיין מיתי דמיתי חיינן, א"ל ווי לכוון חייביא דאמריתו מיתי לא חיי, דלא הוו חיי דהוו חיי לא כ"ש, ע"כ. והנה זה הסברא א"א לומר אלא למאמינים באמונה שלימה, שאומרים הקב"ה ברא את העולם ואין עולם קדמון, ואז י"ל מה דלא הוו חיי דהוו חיי לכ"ש, אבל לכופרים שאומרים שהעולם הוא הקדמון, א"כ א"א לומר מה דלא הוי חיי, שהרי הם סוברים שמתחלה הי' עולם ומלואו, וא"כ אין שום לימוד שיהיה תחיית המתים. ובזה יתורץ הילודים למות, ר"ל שבא כמקשה מה אותן שנולדים כבר ההכרח להם למות, והמתים"ם להחיות בתמי', איך אפשר לומר שהמתים להחיות, ובא כמתרץ לידע ולהודיע, ר"ל שזה צריך להודיע לעולם שהוא אל הוא היוצר הוא הבורא שהוא ברא את העולם, וא"כ מה דלא הוי חיי, חיי, מכ"ש מה דהוי חיי, מזה מוכח שיש תחיית המתים, וק"ל.

ובזה יתורץ מה שהתחלנו, כי כבר הקדמנו שכל ראשית שבעולם שצוה הקב"ה ליתן, דהיינו בכור וחלה וכיוצא בזה, בא להודיע בזה שהקב"ה ברא את העולם ואין העולם קדמון. לזה אמר ויבז עשו את הבכורה, ר"ל שלא רצה בבכורה כי הי' סבור שהעולם הוא הקדמון, וא"כ לפי הלימוד שלו א"א לומר מה דלא הוו חיי וכו', וא"כ מלמד שכפר בתחיית המתים כי אין לו לימוד על תחיית המתים, וק"ל. ובזה תבין שמצות חלה אע"ג שנוהגת כל פעם שיזדמן, מ"מ אינו חובה כ"כ כמו בע"ט, כמ"ש מהרמ"א סי' רמ"ב, משום שע"ט יום הששי רומז לאלף הששי שבו מתבטל כל הע"ג, כנ"ל בפרק שלפני זה, על כן יש לקיים מצות חלה בע"ט, ביותר לרמז שיבוטלו באלף הששי כל הע"ג. עוד טעם אחר, לפי שאמרו רז"ל בירושלמי דשבת, חוה כבתה נרו של אדה"ר וגרמה לו מיתה שהוא חלתו של עולם, ולכן נתנו לה מצות נרות ומצות חלה וכו'. לכך נ"ל דעיקר מצותה בע"ט, כי בע"ט גרמה לו מיתה, ובאותו זמן ובאותו פרק יותר לתקן החטא, שזו היא דרך התשובה, כי בע"ט גרמה לו מיתה ובאותו זמן היה, ולקמן בפרק שאחר זה בפרק הדלקת הנרות יבואר ביותר.

עוד נ"ל טעם למצות חלה בע"ט, כי כתב בתיקונים ששבת נקרא בשם זה לפי שבא לאדם נשמה יתירה עם ג' אבות, ורמז זה במלת שבת, כי הש' דשבת בג' ראשין רומזת לג' ראשי אבות, ומלת ב"ת רומזת על הנשמה הנקרא בת מלך. והנה כל זה רמזו ג"כ בעיסה ובהפרשת חלה ממנה, כמ"ש בר"מ פ' שלח לך עמוד שכ"ט כי שיעור עיסה הוא מ"ג ביצים מנין חלה, וחומש ביצה רומז לנ"ו, דגבי' שייך חומש חד מחמשים. ובהתחבר הני עם מ"ג נעשה מג"ן, והם ר"ת מיכאל גבריאל נוריאל, שהם כנגד אבות, אברהם נגד מיכאל, יצחק נגד גבריאל, יעקב נגד נוריאל. ובמקום שיש אבות מתגלה שם השכינה, שהיא בת מלך ע"ש. ולכן נ"ל שמצות חלה בשבת חובה, כי סוד שבת וחלה שווים. לכך יש לכל אשה כשירה ליקח עיסה שיש בה שיעור חלה מ"ג ביצים וחומש, ולא פחות ח"ו כי אז בטלים כל הכוונות שלא חל עליה שם חלה, ושיעור זה שיעורו בארצינו שלשה קווארט פחות מעט.

ועיין בספר ליקוטי מהר"ח שכתב עוד טעם, וז"ל: ולפענ"ד נראה עוד טעם למנהג רבינו הרמ"א לאפות לחם על שבת ויו"ט בביתו, עפ"י דברי ה' חסידים סי' רע"א דכתב מדמצינו גבי איוב שקלל את יומו שתשכן עליו עננה וציל בבואו בו רננה, א"כ גבי שבת דכתיב ויברך אלקים את יום השביעי צריך להדליק נרות וירנן שבתו ע"ט, כמו כן כאן דגבי קללת ההוכחה כתיב והיו חייך תלויים לך מנגד, ודרשינן במס' מנחות דף ק"ג זה הסומך על פת פלטר ע"ט, א"כ גבי שבת דהוא ברכה צריך לאפות פת בביתו ולא לקנות פת פלטר. כ"ז כתבתי רק בדרך אפשר ובדרך סמך. ועיין בסדר היום להשתדל אחר קמח יפה לכבוד השבת, כי עיקר הסעודה הוא הלחם ע"ט, וכ"כ בסידר היעב"ץ.

נוסח הברכה

שו"ע יו"ד סי' שכ"ח סעי' א': בשעה שיפריש חלה יברך אשר קדשנו במצותיו וצונו להפריש תרומה (אלא להפריש חלה). ועיי"ש בט"ז סק"א שכתב: ר"ש ר"ל ע"כ נוהגים לומר תרומה חלה שניהם, עכ"ל. ותמיהני דאכתי נימא שמא חלה היא העיקר ולא תרומה, וא"כ הוה תיבת תרומה הפסקה בין הברכה לתיבת חלה, ובהדיא כ' בסמ"ק שאין כאן קפיא ואיזה שירצה יאמר, ואותן נשים שמשנות בפסח בחלה מן המצות ממה שאומרים כל השנה פשיטא שטעות הוא בידם, דמה שינוי יש בזה לענין ברכה. ומשמע כאן דאין צריכין לומר מן העיסה, אלא די כשאומרות להפריש חלה, ואמאי נהגו לומר מן העיסה. ואע"ג דהדין הוא כן לאפוקי להפריש חלה מקמח, מ"מ אין בו צורך לענין ברכה, וכי צריכין להזכיר פרטי הדינים בברכה, ולעיל סי' כ"ח בברכת כסוי שאומרים בעפר כתבנו שם הטעם למה אומרים הפרט, וכאן איני יודע בו צורך.

ועיין בספר יסודי ישרון מערכת ערך שבת עמוד 67 שכתב: קודם שמפרישין חלה מברכין "ברוך אתה וכו' אשר קדשנו במצותיו וצונו להפריש חלה" או "להפריש תרומה", ויש שכתבו לומר "תרומת חלה" (רש"ל ודרישה סי' שכ"ח), ואחרים גמגמו בזה (ט"ז שם), אולם רוב הפוסקים נטו לומר שיותר טוב לברך להפריש תרומה, שהרי כתיב "חלה תרימו תרומה", וחלה שם העוגה ואין ענינה לברכה (שי"ך סק"א דרישה שם), והגאון רא"י הכהן קוק ז"ל (משפט כהן סי' ל') חזק דברי הפוסקים הסוברים שצ"ל "תרומת חלה", מהא דגרס הגר"א ז"ל בירושלמי (ס"ו פ' א' דחלה) "חלה על הכל תרומה על הכל לד"י. ואנו נוהגין לומר "להפריש חלה", וכן דעת הרמב"ם (פ"ה מבכורים ה"א, וראה מזה ספר התרומה פ"ד, כל בו פ"ט).

ובעמדי בזה כדאי להזכיר שהרשב"א בפסקי חלה כתב לברך "להפריש לחלה מן העיסה", וכדבריו נראה מדברי האו"ז (סי' רכ"ה) והר"ש (פ"ב מ"ג מס' חלה), אבל הרוקח (סי' שנ"ט) כתב לברך "חלה להפריש", וכן נראה מדברי הריקאנטי (סי' ר"ל) לומר חלה ולא תרומה, אלא שהביא בשם רבנו יצחק מסיפונטו בשם הירושלמי לחלק בין המפריש לעצמו להמפריש לאחרים, דהמפריש חלה לאחרים אומר "להפריש

חלה לשמו" (וראה מזה מהרש"א סוכה מ"ו ע"ב).

והנה הגאון בעל ערוך השלחן (יור"ד סי' שכ"ח) תמה על המנהג שנהגו לומר חלה ולא תרומה, ואעפ"י שאינו מעכב מ"מ מנהג ישראל תורה הוא, ודעתו דבזמן שהיו מפרישין ב' חלות אחת לאור ואחת לכהן, זו שנתן לכהן נקראת תרומה, מלשון הרמה, שמרים מחלקו ונותן לאחר, וזו של אור נקראת חלה, דמה שייך עלה שם תרומה כיון שנשרפת, והביא רא"י לדבריו מדברי הבה"ג שכתב וז"ל: "וכד שקלא אתתא מאגנא תרומה צריכה לברוכי להפריש חלה, ובתר דשדיא לה בתנורא תפריש אחריתי בלא ברכה וכו', והיכי דאפה ולא אפריש לא חלה ולא תרומה, אי נמי אפריש חלה ולא אפריש תרומה, שקיל חדא ריפתא ואכיל לה כהן קטן, אפריש תרומה ולא אפריש חלה, שקיל חדא ריפתא ואכיל לה אפילו כהן גדול", עכ"ל. הרי שקורא חלת כהן תרומה ולחלת האור חלה, ואצלינו שאין אלא חלת האור מברכין להפריש חלה, ולפ"ז אפשר שזה דעת הרמב"ם, ומנהג שלנו מיוסד כראוי וכנכון.

ועיין בן איש חי פרשת צו אות י"ט שכתב: והברכה של החלה היא "אשר קדשנו במצותיו וצונו להפריש חלה תרומה", ואף על פי דיש מי שכתב שהנוסח הוא "תרומה חלה", המנהג פה עירנו לברך "חלה תרומה", וכן היו דורשים עטרת ראשי הרב מורי זקני זלה"ה, ועטרת ראשי הרב מור אבי זלה"ה בצבור בכל שבת הגדול, ושמעתי שכן המנהג בעיר הקודש תוב"ב.

בענין שיעור החלה

רמ"א סי' שכ"ב סעי' ה': המנהג הפשוט בכל מדינות אלו שאין מפרישין רק חלה אחת בלא שיעור, ושורפין אותה כמו שהיו עושין כשמפרישין שתי חלות, שחלת האור לא היה לה שיעור, ומ"מ נוהגין ליטול כזית (מהרי"ל).

ועיין בספר ברכי יוסף סי' שכ"ב אות ד' שכתב: מפרישין חלה אחד ממ"ח בכל ארץ ישראל ושורפין וכו'. לפי מ"ש מרן סימן של"א דין י"ט דתרומה גדולה בזמן הזה שהיא עומדת לשריפה מפני הטומאה שיעורה כל שהוא, נראה דה"ה בחלה. וכן כתב הרב ספר החרדים במצוות התלויות בארץ דף מ"ט ע"ב (פרק ג"ב עמוד קפ"ח), לדעת הרמב"ם שכתב פ"ה דבכורים (ה"ט) כמ"ש מרן בדין זה, ופ"ג דתרומות (ה"א) כמ"ש מרן סימן של"א, והאריך בזה. וכ"כ הרב המבי"ט ח"ג סימן מ"ז, ובנו הרב מהרימ"ט בראשון סימן פ"ה. וכ"כ הרב מהריק"ש בהגהותיו. וכן ראיתי בתשובה כ"י להרב הגדול מהר"ר שמואל גארמייזאן ולהרב מר זקנינו מהר"א אזולאי זלה"ה בהגהותיו כ"י. וכן הורה רביה דמרון, הרב מהר"י בי רב, כמ"ש שם מהר"א אזכרי בספר החרדים. וכן הרב פרי"ח בלקוטים הביא תשובת הרב המבי"ט, וכתב וכן עמא דבר.

וראיתי למרן בספר בדיק הבית שכתב וז"ל: כתב בארחות חיים (ח"ב עמוד 202) ואין שיעור לחלה, רק בזמן שהיו נותנים להכהן נתנו בו חכמים שיעור וכו', ואין כן דעת הרמב"ם שכתב פ"ה מהלכות בכורים וכו' א' ממ"ח ושורפין אותה. וכתב עוד: בזמן הזה שאין עיסה טהורה מפני טו"מ, מפרישין חלה אחת בכל ארץ ישראל אחת ממ"ח ושורפין אותה, והכי נקיטין. עכ"ל. ויש מקום לומר דאין זה סותר המנהג פשוט שנהגו להפריש כל שהוא, והסכימו כל הני רבונותא בדבר כמש"ל, דמ"ש מרן והכי נקיטין, הוא כלפי מ"ש בארחות חיים דאין שיעור רק בזמן שהיו נותנים לכהן, ואמטו להכי מיייתי מרן דהרמב"ם כתב דאפילו כששורפין אותה יש לה שיעור אחד ממ"ח, וזה דווקא אם רצונו להפריש כשיעור הכי נקיטין, דאף דלשריפה אזלא יפריש אחד ממ"ח, אבל אם רוצה להפריש כל שהוא האידנא דלשריפה אזלא הרשות בידו, וכמו שכתב סימן של"א לענין תרומה, וכמ"ש הר"מ פ"ג דתרומות וכמדובר. וכ"כ התוס' בביצה דף כ"ט (ע"ב ד"ה שמואל) והסמ"ג (עשין קמ"א) לענין חלה.

אמנם רבינו האר"י זצ"ל שער המצות פרשת שלח כתב, דגם עתה דלשריפה אזלא, ידקדקו להוציא אחד ממ"ח לפי סודן של דברים.

עש"ב. אבל לא ראיתי ולא שמעתי ששום חסיד בדורינו נהג כך. ועיי"ש בהערות פאת דוד שכתב: כן העיר גם בעין זוכר שם, והוסיף שמדברי הראי"ל שכתב "על דרך האמת", נראה דמן הדין א"צ, וכחוראת רבנן קדישי הנ"ל. וצ"ב דלשון שער המצות שם הוא: "אין לסמוך על המקילין להפריש כל שהוא, אבל צריך להיזהר להפרישה כשיעור האמיתי ע"פ הסוד אחד ממ"ח חלקים". ונראה שסובר רבינו דכל מקום שכתוב "עפ"י הסוד", פירושו שעל פי הדין א"צ, וצ"ע. ועי' בן איש חי שנה ב' בסוף פרשת שמיני אות ג', שאע"פ שהמנהג כמ"ש רבינו, מ"מ כיון שהאריז"ל אמר כן, טוב שיעשה אדם פעם אחת בשנה כן, בעשרת ימי תשובה, להרבות זכויות ומבואר בדבריו שהאיש עצמו יפריש פעם בשנה שיעור זה, ולא האשה, ע"ש. ונראה שהטעם שכתב שיעשה כן "האיש בעצמו", הוא משום דגם הוא ס"ל דדין זה הוא על פי הסוד דווקא, כמ"ש רבינו בעין זוכר, וע"כ אין לאשה עסק בזה, ואין טעם שתפריש היא אחד ממ"ח.

ועיין בכף החיים סי' רמ"ב אות כ"ד שכתב: ודע כי אעפ"י שבזה"ז החלה נשרפת, עכ"ז אין ראוי לסמוך על דברי המקילין להפריש כל שהוא, אבל צריך ליהדר להפרישה כשיעורה האמיתי ע"פ הסוד אחד ממ"ח חלקים. שער המצות פ' שלח לך ויעו"ש הסוד. ועיין בש"ע יו"ד סי' שכ"ב סעי' א' ובהגה שם שבסוף הסי', ודו"ק. ונראה דאף מי שסומך על המקילין, לכל הפחות כשהאיש רוצה ליקח רשות מאשתו כדי לקיים מ"ע של החלה, יש להפריש אחד ממ"ח כדי לקיים המצוה בשלימות ע"פ הסוד שכתב האר"י ז"ל. וגם האשה יש לה לעשות כן לפחות באיזה ימים, כגון בימים נוראים וכדומה, כדי לקיים המצוה בשלימות.

בענין מנין החלות וצורתן

כתב בא"ר סוף סי' רמ"ב בסוף: כתב בספר כוונות דיש לעשות אחת גדולה ואחת קטנה ואחת בינונית, ובליל שבת יבצע על האמצעית, ובוים על הגדולה, וסעודה ג' על הקטנה.

ועיין בליקוטי מהרי"ח סדר התנהגות ערב שבת שכתב: בא"ר בשם הכוונות לעשות שלש חלות גדולה וקטנה ובינונית, ובליל שבת יבצע על הבינונית, ובוים על הגדולה (והטעם נראה משום דכבוד היום

הן נראין יותר כאות וי"ו, והנה טעם זה עולה יפה לדעת השל"ה הק' שסובר דרך בלילה צריכים י"ב חלות, וא"כ בלילה יש להדר יותר שיהא נראין החלות כאות וי"ו מביום, דאז הן במקום י"ב חלות כדברי הגה"ק משינאווא דהענין של בוין תתקטר הוא שיהי' במקום י"ב חלות, אמנם לדעת האר"י שגם ביום צריכים י"ב חלות, א"כ גם ביום היו צריכים להדר אחר חלות פשוטים כדי שיהי' כדמות וי"ו (ואם נאמר כדעת העיון תפלה דהחלות קלועות רומזים על י"ב חלות כנ"ל, אז כ"ש בסעודת לילה היו צריכין לעשות קלועות). אלא דיש ליישב קצת, דהרי חזינן דהאר"י הק' בעצמו לא סידר בהזמירות הענין של בווי"ן תתקטר רק בלילה, דנראה מזה דבלילה יש סוד מיוחד בזה. ווי"ן במנחת יעקב בפירושו להזמר אתקינו סעודתא, וז"ל: בווי"ן תתקטר, פי' ואז כשיהי' ו' לחמים אז יהי' נתקשר באות וי"ו שהיה במקדש, ע"כ. הרי דיש בזה סוד מיוחד. ואפשר דביום לא שייך ענין זה, ודברי הגה"ק משינאווא לא נאמרו אלא בדרך רמז. וע"פ פשטות י"ל דהרי קי"ל כבוד היום עדיף, ומה"ט הביא בא"ר בשם הכוונות דבליל שבת יבצע על חלה בינונית, וביום על חלה גדולה, וא"כ יש לומר דהגם דלא נהגו כן לבצוע ביום על חלה גדולה משל לילה, אבל עכ"פ מטעם זה עושים ביום החלות קלועות שהן יותר חשובים משל פשוטים.

ושוב מצאתי בשו"ת כפי אהרן סימן כ"ב שכתב טעם למנהג זה עפ"י ההלכה, דהנה מבואר בשו"ע דבליל שבת בוצע על התחתונה, והקטו האחרונים ע"ז הא אין מעבירין על המצות, וכתב הוא לחדש דלא שייך אין מעבירין על המצות אלא היכא ששניהן שוין, אבל היכא דאינם שוין ויש לו כוונה מיוחדת על ככר אחד יותר מהשני לא שייך אין מעבירין, וע"כ עושין החלה של סעודת היום קלוע ושל לילה פשוטה, ומדקדקין לבצוע ביום על החלה קלועה דייקא, דבכה"ג אין לחוש משום אין מעבירין על המצות, ומה שאין עושין להיפוך החלה פשוטה לסעודת היום והקלוע בלילה, היינו משום דכבוד היום עדיף, עיי"ש באריכות.

ושוב מצאתי עוד בספר ולאשר אמר (הנספח לס' אוצר השבת על הל' שבת) שכתב ג"כ טעם לשבח למנהג זה, דאיתא בזוה"ק דג' סעודות של שב"ק הם כנגד ג' אבות אברהם יצחק יעקב, והנה מצינו בחג הסוכות שבכל יום יש אושפיזא בפנ"ע, עכ"ז איתא בזוה"ק עה"פ יומם יצוה ה' חסדו, זה יומא דאברהם דאזיל עם כולוה יומין, ומעתה כמו כן י"ל בהג' סעודות דשבת, דסעודת הלילה הוא כנגד אברהם אבינו, וסעודת היום כנגד יצחק ויעקב, י"ל דבסעודת היום גם אברהם כלול בהם, דהרי חזינן דדרכו של אברהם לילך עם כולן לסעודת בניו, וכדי לרמוז זאת על כן בליל שבת דהוא רק נגד אברהם אבינו בפני עצמו בוצעין על לחם אחד פשוט, וביום השבת דהסעודות הם כנגד יצחק ויעקב, אבל באמת גם אברהם כלול בהו כנ"ל, לכן בוצעין על לחם כרוך וקלוע מכמה לחמים לרמוז ע"ז.

הרה"ג צבי ויסנבלום שליט"א

כולל "אליבא דהלכתא" רמת בית שמש

לעשות דוקא ארוכים וכ"ש ביו"ט, ורק בשבת מדקדקין בזה, ועולה יפה עפ"י הגה"ק משינאווא. והנה אף דלפי הגה"ק משינאווא אין קפיידא לעשות ביו"ט החלות ארוכים, אמנם גם אין קפיידא לעשות החלות דוקא עגולות, מ"מ בימים נוראים יש ענין מיוחד לעשות החלות דוקא עגולות, ועיין בתורת משה רביעאי (בש"מ) עמוד קכ"ט דלעשות החלות אז עגולות הוא לסימן טוב, כמו שאר דברים שעושין בר"ה, כי דבר עגול אין לו קץ וסוף, והוא סימן טוב לאריכות ימים בלי קץ עי"ש. ובטעמי המנהגים בלקוטים אות קפ"ג הביא מס' תולדות מנחם בשם שו"ת מהר"י אסאד או"ח סי' קנ"ז טעם אחר ע"ז, עפ"י מ"ש רבינו סעדיה ורמב"ם לפי שהאמינו אז בכמה אלהות, זה בב', וזה בג', וכדי להרחיק את ישראל מאמונת הטפשים ההם, תקנו אז לעצמם לעשות הלחמים שלהם תמיד עגול, כמו שהעגיול אין לו תחלה ולא סוף רק צורה שוה, כן אמונת בני אברהם יצחק ויעקב רק ביחיד ומיוחד ית' שמו, והנה בראש השנה אומרים מלכות, והעיקר להאמין במלך יחיד ומיוחד, לזאת נהגו לעשות אז הלחם לשבת ויו"ט עגול דוקא. ובזמירות דברי יואל ח"ב אות ת"ח הובא טעם אחר ע"ז בשם צדיקים, דחלות עגולות הן כעין צורת כתר, מרומז על מ"ש ויתנו לך כתר מלוכה, וכן הובא טעם זה בס' זיו השבת.

מנהג ישראל לעשות החלות קלועות, והנה ע"ד האמור לעיל כתב בספר עיון תפלה טעם ע"ז שעושין כן, כדי שיהי' בהלחם משנה כלול י"ב לחמין, וע"כ עושין בכל חלה ששה קליעות ובשניהם הם י"ב, אמנם במקור חיים (מבעל חוות יאיר) סימן זה מצאתי טעם אחר ע"ז וז"ל: ומה שעושין בכל מדינות פולין פיהם ומעררין הלחמים קלועות, נ"ל שמפני שצולין עמהם בתנור אחד בשר ופשטידא ונוגעין בלחמין, ואזי כל הלחם אסור עד שעביד כעין תורא, כבש"ס פ' כל שעה (פסחים דף ל"ו), וי"מ מעט כעין השור, וי"מ שינוי צורה כעין השור, וקליעה זו היינו שינוי צורתו, ואפשר לפרש כעין תורא כעין קליעה, כי תרגום שפה יהיה לפיו תורא יהיה מקיף, והוא שפה קלוע עבה, וכן תקות חוט השני תרגומו תורא חוטא, ור"ל קליעת החוטין יחד בלשון אשכנז שנו"ר כדי שיהיה חזק וקיים, עכ"ל. ובאמת ענין זה מבואר בפמ"ג במ"ז סו"ס רמ"ב, וז"ל: ודע לענין מה שנוהגין קצת ליתן שומן בלחם שבת, ביו"ד סי' צ"ז מבואר דמותר דמשונה וניכר, עכ"ל. ועיין בלקוטי מהר"ח בסדר הנהגות ע"ש ששמע מחמיו מו"ה מנחם זאב אבד"ק טארקאן בשם הגה"ק משינאווא, שאמר דמה"ט היה המנהג בהרבה מקומות לאכול הדגים עם לחם ולא עם חלה, ועיין בס' ספרא רבה דישיראל דכן היה נוהג החתם סופר (ואולי י"ל גם טעם אחר ע"ז עפ"י מש"כ בכף החיים מהגאון ר"ח פלאגי סימן ל"ו אות מ"ה שיש לאכול בש"ק מכל מיני לחמים שעושין מהעיסה בע"ש כדי שיחול עליהם מקדושת שבת, דמשמעו יריק שפע וברכה לכל ימות השבוע, עיי"ש).

והנה בהרבה מקומות המנהג שעושין החלות קלועות רק לסעודת היום, אבל החלות של ליל שבת קודש עושים פשוטים, ואומרים דאז

עדיף, ובסעודה ג' על הקטנה ע"ש. ובודאי אין הכונה שלא לאפות רק ג' חלות, דהרי צריך גם בסעודה ג' לחם משנה [ומה גם דעפ"י האר"י ז"ל צריך י"ב חלות, וכמו שאכתוב אי"ה בסמוך בסדר סעודת ליל שבת], אך בודאי הכונה שיהי' ג' חלות על אופן זה שיהי' גדולה וקטנה ובינונית. ועיין עוד בא"ר סי' קס"ו בשם השלה"ק לעשות החלות ארוכים בדמות וא"ו, ושגם בחול טוב לעשות כן, והטעם דבציעת המוציא כדמות יו"ד, והעשר אצבעות הם שתי ההי"ן, והלחם הוא וא"ו, ואז נשלם השם הוי' ע"ש. ולקמן בסמוך בסדר הפיוט אזמר בשבחין כתבתי ג"כ טעם אחר לעשות החלות בדמות וא"ו, ע"ש. ועיין בט"ז יו"ד סי' קע"ח שהמנהג שמיד שמוציאין החלות מהתנור מניחין אותם על השלחן משום כבוד השבת ע"ש, ובמקומותינו לא ראיתי נוהג כן.

ועיין בסידור מהר"י יעבץ שכתב: הלחם צריך לאפותו דוקא בערב שבת להיות חם ביום הלחכו, דוגמת לחם הפנים שנאפין בערב שבת. וראוי לבחור בקמח היותר טוב מנופה כל צרכו ויפה, ויעשה י"ב לחמים זכר ללחם הפנים.

ועיין בספר מנהג ישראל תורה עמוד פ"ב שכתב: ובספר חמשה מאמרות (מאמר תורת שבת תרומה) כתב ששמע מהגה"ק משינאווא זי"ע בשם החוזה מלובלין זי"ע, כי בכל עיר צריך עכ"פ אחד המיוחד והחשוב להניח על שלחנו בשבת י"ב חלות, וסיים הגה"ק משינאווא אז, אמנם שאר העולם לוקחים לחם משנה ועושים לחמים ארוכים, והם בתמונת שני ווי"ן, וב"פ וא"ו הוא י"ב, היינו לרמוז ה"ב. ובלקוטי מהר"ח כתב ששמע זאת מהגה"ק משינאווא בשם אביו הגה"ק הדברי חיים זי"ע, ואמר דזה שאומרין שכניתא תתעטר בשית נהמי לסטר אך בווי"ן תתקטר. ומוסיף ע"ז בלקוטי מהר"ח דלפי זה יש לסדר החלות לאורך ולא לרוחב, דאז הם כדמות ווי"ן. ובספר עיון תפלה כתב דמה"ט מנהגם של ישראל לעשות את החלות קלועות, ויש בכל חלה ששה קלועות ובשניהם הם י"ב. ועיין בספר שיח שרפי קודש שהביא בשם הרה"ק מוה"ר חנ"ה מאלכסנדר שאמר בדרך צחות שהוא לא נהג ב"ב חלות כרבותיו הק', ווייל א יוד מיט ב' חלות הוא ג"כ י"ב חלות.

והנה ביו"ט אין המנהג לעשות החלות ארוכים אלא עושין החלות עגולות, וזה עולה יפה עם דברי הגה"ק משינאווא הנ"ל דמה"ט עושין החלות בשב"ק ארוכים כדי שיהיה בתמונת וי"ו, דשני ווי"ן הן י"ב כנגד ה"ב חלות, וא"כ לא שייך זה אלא בשבת, דרך בשבת יש ענין ב"ב חלות שהן כנגד הלחם הפנים, ולחם הפנים לא היה אלא בשבת, אבל ביו"ט אין ענין ב"ב חלות ע"כ אין צריך לעשות חלות ארוכים. אמנם בא"ר בסימן קס"ז הביא בשם של"ה דטוב לעשות החלות ארוכים בדמות וי"ו, ושגם בחול טוב לעשות כן וכ"ש בשבת ויו"ט, והטעם דבציעת המוציא כדמות יו"ד, ועשר האצבעות שתי ההי"ן, והלחם הוא וי"ו, ואז נשלם השם הוי' עיי"ש, אבל אין המנהג לדקדק בחול

לקט הלכה

א. מצות עונג שבת: מצוה לענג את השבת במאכל ומשתה וכדו', וכתוב בקרא (ישעי' נ"ח) וקראת לשבת עונג וכו', **ולדעת** כמה ראשונים **עיקרו מדאורייתא**, דהוא בכלל "מקראי קודש" שפירשו חז"ל דהיינו לקדשו ולכבדו בכסות נקיה ולענגו באכילה ושתיה, ומ"מ גם להסוברים שהוא מדרבנן צריך ליהזר בזה מאד שחמורים ד"ס מד"ת, **והפליגו חז"ל מאד בשכר מצוה זו**, ואמרו: דנותנים לו נחלה בלי מצרים, ונצול משעבוד מלכויות, וזוכה לעשירות וכו', וכדכתיב בנביאים: אז תתענג על ה' וכו' (סק"א ושעה"צ סק"א).

ב. בגדרי המצוה: איתא בגמ' **ג' מאמרי חז"ל** בגדר החיוב במצוה זו (והם כסותרים זה לזה ופירושהם בפוסקים):

1. צריך לענגו בדגים גדולים וראשי שומין ותבשיל של תרדין, והיינו מאכלים שהיו חשובים בזמנם, והוא הדין כל מקום ומקום יענגוהו במאכלים ומשקים החשובים להם עונג, וירבה בבשר ויין ומגדנות כפי יכלתו, **וכל זה למי שאינו דחוק כ"כ** ויש לו מעט משלו, שיכול לפזרו על הוצאת שבת ולענגו, ואף שבימות החול צריך ליהזר שלא לפזר ממנו, דכל מזונותיו קצובים לו מר"ה לר"ה, מ"מ לכבוד שבת יפזר ממנו כדי לקיים מצות עונג שבת, ויבטח בהשי"ת שיתן לו מעות אחרות עבור זה ולא ידלדל עי"ז, דהוצאת שבת ויו"ט הם חוץ מהחשבון, ואם מוסיף מוסיפין לו (ועיין בסמוך לענין ללוות לצורך זה) (סק"א וסק"ד וביאורה"ל ד"ה ולא).

עוד נאמר בכלל זה דאפילו מי שכבר נזקק לאחרים ונטל מהקופה (מזון ג' סעודות וכסא דהרסנא וכדלקמן), מ"מ אם יש לו מעט משלו ויכול לצמצם עצמו בימות החול כדי שיענג השבת כראוי במיני עונג יעשה כן (ואל יסתפק בכסא דהרסנא שמקבל מהקופה), והוא הדין מי שדחוק שאין לו אפשרות רק בכסא דהרסנא (כדלקמן מס' 3) ויכול לצמצם בימי החול כדי לענגה כראוי, ובזה נסתפק הטור, ופשט לה ממה שלמד רש"י (באבות) ממתני' דהוי' עז כנמר שנסמכה למימרת ר"ע בפסחים (ק"ב ע"א) (וזהו דלא כהט"ז שלמד דסגי בזה בכסא דהרסנא) (ס"א וסק"א וביאורה"ל ד"ה צריך יעו"ש).

2. אמר ר"ע עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות: זה נאמר במי שהשעה **דחוקה לו ביותר**, ואם סיפק ביזו אלא למזון ב' סעודות בלבד וכבימות "החול", והוא **אדם שעדיין לא הורגל לידי מידה** **זו** לפשוט ידו וליטול מן הצדקה, בזה נאמר שאינו מחוייב בג' סעודות ולא בכסא דהרסנא, אלא יאכל ב' סעודות כרגילותו בחול, ומ"מ כתבו האחרונים **דגם הוא נכון מאד** שישתדל שיהיה לו עכ"פ

במצות עונג שבת וכבודה (מסי' רמ"ב)

לקיים ג' סעודות וכסא דהרסנא (סק"א). ולהגר"א בסי' רס"ג מחוייב לפשוט ידו בשביל סעודה ג' וכסא דהרסנא (שעה"צ סק"ד וביאורה"ל ד"ה צריך).

3. אפילו דבר מועט שעשאו לכבוד שבת קיים מצות עונג, ואפילו כסא דהרסנא, זה מיירי במי שיש לו מעות כדי **לקנות ג' סעודות ומעט יותר, מחוייב להוציאם** על שבת לקיים ג' סעודות וכסא דהרסנא, **וכן מי שאין לו כלום ומקבל מהקופה של צדקה** (והגיע למידה זו להזקק לצדקה), מחוייבים הגבאים ליתן לו מזון ג' סעודות וכסא דהרסנא וכדו' [ובאדם נכבד יתנו לפי כבודו], וכמבואר ביו"ד הלכות צדקה (ודלא כהט"ז כאן) [ומ"מ אם יכול **לצמצם משלו ולענגה כראוי** מחוייב בכך, וכנ"ל מס' 1], אבל אם יטיל על אחרים הוצאת כבוד שבת שלו (סק"א ושעה"צ ס"ק ד-ז).

ג. מי שאין לו ויכול ללוות מעות: וכגון שיש לו משכון, או שמוצא מי שילוונו בלי משכון, **צריך ללוות** כדי שלא לבטל עונג שבת, וכמארז"ל **"לוו עלי ואני פורע"**, ויבטח בה' שיעזרנו לשלם **[ולוין ברבית** לצורך זה, והיינו מגוי או מישראל **בדרך היתר**, אבל לא ברבית האסורה אפילו מדרבנן], **ובעט"ז** משמע **דלא ילוה** אלא אם כן **משער שיהיי לו במה לפרוע**, ונראה דהכל **לפי הענין** (סק"ג וד', ושעה"צ סק"י"ב ט"ו).

ד. אם יש לו מעט מעות וכו' פועל לגבות שכרו: אם גמר הפעולה **היום**, וכבר הביאה **לבית בעה"ב** וקבלה הימנו, **ואינו מתפייס** להמתין עד אחרי שבת, **צריך ליתן המעות לפועל** כדי שלא יעבור על בל תלין דהוא עשה ול"ת, אף שע"ז לא יהי' לו עבור עונג שבת (ואינו נחשב כתבעו ואין לו שאינו עובר בבל תלין), אבל אם עדיין לא קבלה הימנו, או שגמר הפעולה אתמול, או שמתפייס להמתין, דאז אין עובר בבל תלין, בזה יענג את השבת ויפרענו אחר שבת (ביאורה"ל ד"ה לכבד).

ה. אם שלחו לו דבר מאכל שיאכל בשבת, כתב הס"ח שלא יאכלנו אלא בשבת, ואם נשאר לו, והוא דבר שאינו מתקלקל צריך להצניעו לשבת הבאה (ועיי"ש סי' תתס"ז שכתב דמיירי ביועד שאם היה אוכל בחול היו מקפידים, ובסי' תתס"ו לא הזכיר פרט זה), ועניינו כעין שינוי מצדקה לצדקה, **ובמשנ"ב הקשה עליו** דגם במעות פורים קי"ו"ל דהעני רשאי לשבת, (אלא דגם שם יש מחמירין) (סק"ד) [א.ה. ושמעתי דאולי יש לחלק דבאופן שמקפידים ודאי יהי' אסור לשנות].

ו. שני תבשילין ודגים: אפילו אם אין יכול להרבות כ"כ טוב ליהזר

שלא יפחות משני תבשילין לכבוד השבת [א.ה. והוא ממג"א בשם הזוה"ק, ובל' הזוה"ק יש להסתפק אם כוונתו לב' סעודות היום מלבד תבשיל לסעודת הלילה, וי"ל ע].

גם טוב שיאכל בכל סעודה מג' סעודות דגים, אלא אם כן אין נאותין לו לפי טבעו או ששונאן, ושבת לעונג ניתנה ולא לצער (סק"ב).

ואם מוכרי הדגים מייקרין השער נכון לתקן שלא יקנו דגים איזה שבתות עד שיחזור השער למקומו, ויענגו השבת בשאר מאכלים, ואם א' קנה קודם שתקנו מותר לאכלו (ועיין במשנ"ב עוד פרטים בזה) (סק"ב).

ז. ללוש ולאפות חלה: נוהגין ללוש כדי שיעור חלה בבית לעשות מהם לחמים לבצוע עליהם בשבת ויו"ט, והוא מכבוד שבת ויו"ט ואין לשנות (רמ"א). ויש בזה ג' טעמים: **א. כבוד השבת** שאופין ומכינים לכבודה מערב שבת, ויש לזה רמז בפסוק: והיה ביום השישי והכיני וכו' את אשר תאפו אפו. **ב. שלא לאכול פת פלטר** גוי בשבת כ"א פת ישראל, ואפילו מה שאוכל אח"כ בהמשך הסעודה (וזה אפילו למי שאין נזהר בחול, נכון ליהזר בשבת מפני כבודה) [ומ"מ באנוס שאין לו רק פת גוי יכול אפילו לקדש עליה, וכמצוי באנשי חיל העברים]. **ג. לקיים מצות חלה** לפי שאבדה את אדה"ר שהיה חלתו של עולם שנברא בערב שבת, וכתב ביאורה"ל דהמשביתים המנהג ולוקחים מן האופה לאו שפיר עבדי (סק"ו ושעה"צ סק"ח וביאורה"ל ד"ה והוא) [א.ה. וא"ל הגרנה"ק דמסתברא באופן שחלות הנקחות מאופה ישראל יותר מובחרות, הם עדיפות משום מצות "עונג", ובפרט כשאניה אופה כשיעור חלה].

ח. מוליתא: בקצת מקומות נהגו לאכול מוליתא שהוא בשר המכוסה בעיסה מלמעלה ומלמטה, זכר למן שהיה מכוסה. ובביאורה"ל הוסיף טעם דהיינו **זכר למן שנאכל לעת"ל, שהוא יום שכולו שבת**, וכשם שאנו עושים דוגמתו בבשר ודגים כנגד סעודת שור הבר ולויתן, ויין נגד יין המשומר (סק"ז וביאורה"ל ד"ה זכר).

ט. ככוס בגדים ביום חמישי: מתקנת עזרא שיהיו מכבסים בגדים בחמישי בשבת מפני כבוד השבת, וכתבו הפוסקים דעיקר הטעם כדי שיהי' לבוש לבנים מכובסים בשבת, אלא שמקדימין לכבס ביום חמישי כדי שיהיו פנוים בערב שבת לעסוק בצרכי שבת, ולפי"ז צריך ליהזר שלא לילך בחלוק אחד כמה שבתות, כדי שלא לעבור על תקנת עזרא (סק"ה ועיין שעה"צ).

י. עוד פרטים מענין כבוד השבת וההכנה אליה, יתבארו אי"ה בסי' ר"נ.

מקור הלכה

הרה"ג רבי יצחק חיים שרביאני שליט"א
מחור"ר ישיבת חברת "אהבת שלום"

מצות עונג שבת דאורייתא או דרבנן, ומהיכן נלמד, ואיסור תענית בשבת

כנ"ל, ומדברי סופרים צריך להוסיף עונג וכו"ל, וביו"ט יש מצות עשה לאכול בשר ולשתות יין, וכן לאכול פת בליל פסח ובליל סוכות, וכן לענג יו"ט בשתי סעודות, והרמב"ם לשיטתו שלוש סעודות גם ביו"ט (כמ"ש הטור בשמו בסי' תקכ"ט ועיין שם בב"י), ועיין ב"י או"ח סי' קס"ח ד"ה וכתב הרשב"א.

ולמעשה יוצא שאין כמעט חילוק בין שבת ליו"ט, בין מה שחייבים מדאורייתא או מד"ס, ורק הלימודים (לענין מה שמדאורייתא) שונים, וצ"ב עוד בכ"ז.

ועיין בחידושי חת"ס שבת (ק"א ע"א) ובתשובותיו (או"ח סי' קס"ח) שכתב דאכילה בשבת משום עונג, ואכילה ביו"ט משום שמחה, ונ"מ למי שהתענית עונג לו, שיכול להתענות בשבת אבל לא ביו"ט, שאין שמחה אלא באכילה.

ומדברי מהר"י אבוהב על הטור סי' רמ"ב ד"ה הכל מודים, לכאורה משמע הפוך, דשמחת יו"ט אפשר לקיים גם בכולו לה, דהיינו תענית ולימוד תורה, משא"כ בשבת דבעינן נמי לכם מהפסוק וקראת לשבת עונג, דאין עונג בלא אכילה, עיי"ט. ועיין בשו"ע הגר"ז סי' רמ"ב סעיף א', ובקונטרס אחרון סק"א וסק"ב.

ודעת החת"ס בשיטת הרמב"ם בחידושי עמ"ס שבת (ק"א ע"א) ד"ה הרמב"ם, ובתשובותיו (או"ח סי' קס"ח), דעונג שבת ג"כ מדאורייתא, וכמו שכתבנו שיטת היראים בזה לעיל שהוא מהלכה למשה מסיני, וישעיה אסמכיה אקרא, דאל"ה שהיה הלמ"מ לא היה נביא רשאי לחדש דבר מעתה, אע"י הלמ"מ היא וקרי ליה הרמב"ם מדברי סופרים (בפרק ל' מהלכות שבת הלכה א'), כמו קידושי כסף שממיתין עליהם והרמב"ם קורא להו (בפ"א מהלכות אישות הלכה ב') מד"ס כידוע, עכ"ל. וזה כמו שכתב המגיד משנה שם שכל דבר שהוא מהלמ"מ קורא לזה הרמב"ם דברי סופרים. ועיין בנו"כ של הרמב"ם שכולם עמדו ע"ז. ולפי דברי החת"ס מצות עונג שבת אף להרמב"ם דאורייתא.

ובספר חרדים פרק י"ד אות ג' במצוות התלויות בוושט, כתב דמצות עונג שבת מדאורייתא, ולמד כן מדברי הגמ' (שבת ק"ז ע"ב) שלמדה מן הפסוק בפרשת המן מדכתיב תלתא היום במאכל שבת, ויאמר משה אכלוהו היום כי שבת היום לה' היום לא תמצאוהו בשדה, ופי' רש"י תלתא היום למנין שלוש סעודות בא, עכ"ל רש"י, משמע מלשונו דדבר תורה הוא ולא אסמכתא, עכ"ל ספר חרדים.

וקודם לכן באות ב' כתב: לאכול ולשתות בשבתות וימים טובים, גרסין בפ"ה דפסחים כתיב עצרת לה' אלקיך, וכתב עצרת תהיה לכם, הא כיצד חלקהו חצוי לכם לאכילה ושתיה, וחצוי לה' לבית המדרש וכו', ומבואר בפסחים דדרשה זו דבר תורה ולא אסמכתא, וכ"כ הרמב"ם בפרק ג' מהלכות נדרים וסמ"ג בסי' רמ"ב (ענף מצוה), עכ"ל. ומה שהוכיח מדברי הרמב"ם הוא בפרק ג' דנדרים הלכה ט', דכתב שם הרמב"ם וז"ל: הנודר שיצום בשבת או ביו"ט חייב לצום, שהנדרים חלות על דברי מצוה כמו שביארנו וכו', פגע בו חנוכה או פורים ידחה נדרו מפני הימים הללו, והאיל ואיסור הצום בהן מדברי סופרים הרי הן צריכים חיזוק, וידחה נדרו מפני גזירת חכמים. ובדברי הגמ' בפסחים שהביא הרב פסק כר' יהושע דאמר חלקהו, ולא כר"א, והבין שדרשת ר' יהושע היא דרשה גמורה, וכן למד מדברי הרמב"ם ממה שאסור להתענות בשבתות ויו"ט מדאורייתא. דעונג שבת דאורייתא.

ומ"ש בשם הסמ"ג דעונג שבת מדאורייתא, וכ"כ הערוך לנר הנ"ל בשם הסמ"ג שהביא הב"י בסי' רע"ד, צ"ע דלפנינו בסמ"ג מ"ע ל' מבואר דעונג שבת מד"ס. והלשון שהעתיק הב"י אינו מוכרח שהחוב מדאורייתא, עיי"ש.

ובשו"ת רב פעלים (ח"ג או"ח סי' כ"ב) כתב דהתרגום יונתן בן עוזיאל על הפסוק ושמרו בני' את השבת (שמות ל"א ט"ז), תרגם וינטרן בני ישראל ית שבתא למעבד תפנוקי שבתא לדרהון קיים עלם. וכתב ע"ז הר"פ נמצא דס"ל עונג שבת הוא מצוה מן התורה, דהא מתרגם קרא בהכי.

ואח"כ כתב להוכיח מדברי הרשב"א דעונג שבת מדאורייתא וכו"ל, והזכיר דברי הרמב"ם מה שהסביר בדבריו הערוך השולחן הנ"ל וכן כתב דהגאון צמח צדק סבירא ליה בפשיטות עונג שבת דאורייתא. אח"כ הביא דהפמ"ג בפתיחה כוללת (ח"א אות י"ט) כתב וז"ל: ודע שיש אומרים הלכשת ערומים ד"ת הוא, והאיל וכתב ביה כה אמר ה', עיין בספר המצוות בשורש הראשון, ובמגילת אסתר למחר"י דיליאון ז"ל, ואם כן בעונג וכבוד שבת ויו"ט דכתיב בסוף כי פי ה' דיבר, הוה דבר תורה, וכמו שכתב בצמח צדק סי' כ"ח. והנה כפי הנראה במחלוקת שנויה, שיש אומרים שאסור להתענות בשבת, ויש אומרים רק מדרבנן, ועמ"ש בפריי לא"ח סי' רפ"ח, ואי"ה יבואר, עכ"ל הפמ"ג.

ומסקנת הר"פ אע"ג דיש מן האחרונים דנקטי עונג שבת דרבנן, ובדעת הרמב"ם יש פלוגתא, כיון דנראה עיקר כמאן דאמר עונג שבת דאורייתא, צריך לכיון האדם בלבו בעונג שבת שהוא מקיים מצות עשה מן התורה, עכ"ל.

ומה שהביא מדברי הפמ"ג בפתיחה כוללת דעונג שבת דאורייתא, בפירושו בסי' רמ"ב במש"ז סק"א כתב וז"ל: ולענין שלוש סעודות אי הוי מה"ת או אסמכתא, בלבוש סי' רצ"א משמע דהוה מה"ת, ועיין א"ר שם וקס"ח אות כ"ה דהוה דרבנן ואסמכתא, עיי"ט. ובסי' רס"ד במש"ז סק"א כתב וז"ל: ומיהו ברמ"ב כתבנו דלאו ד"ת הוא אלא דברי קבלה, ובמקום אחר כתבנו מזה לענין הלכשת ערומים דהוה ד"ת, אין כאן מקומו פה, עכ"ל. ובסי' רצ"א במש"ז סק"א כתב: ג' סעודות הם מדרבנן, דאסמכתא הוא ג' היום, עיין א"ר אות א', ולבוש כתב דהם ד"ת, וצ"ע, עכ"ל.

דנפקא לן (עונג שבת) מדברי קבלה - הלכה למשה מסיני הוא, ונביא אסמכיה אקרא.

ובגמ' יבמות (צ"ג ע"א) הגמ' לומדת מהפסוק "למען תלמד ליראה את ה' אלקיך כל הימים" (דברים י"ד) - אלו שבתות וימים טובים, שאפשר לעשר על פירות שעדיין לא באו לרשותו (כמו המעשה שהובא שם בגמ' מ' ינאי) משום מצות עונג שבת (ועיין שם ברש"י ותוס'). והרשב"א בתשובה (ח"א סי' קכ"ז) נראה מדבריו שהבין מפסוק זה שעונג שבת הוא מדאורייתא, ממה שהתירה התורה לעשר שלא מן המוקף משום עונג שבת, וכן כתב בספר רב פעלים (ח"ג או"ח סי' כ"ב).

ובדעת הרמב"ם יש עוד להרחיב בביאור שיטתו, שכתב הרמב"ם בפרק ל' מהלכות שבת הלכה א': ארבעה דברים נאמרו בשבת, שנים מן התורה ושנים מדברי סופרים, והן מפורשים ע"י הנביאים. שבתורה זכור ושמו, ושנתפרשו ע"י הנביאים כבוד ועונג, שנאמר וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכובד, עכ"ל. הרי שסובר שעונג שבת הוא מדברי סופרים, וכמו שהסברנו שיטתו לעיל. אך לענין תענית בשבת נראה מדבריו שאוסר מדאורייתא, כמ"ש בפרק א' מהלכות שבועות הל' וז"ל: שלישית, שנשבע לבטל את המצוה, כיצד, כגון שנשבע שלא יתעטף בציצית, ושלא ילבש תפילין, ושלא ישב בסוכה בחג הסוכות, ולא יאכל מצה בלילי הפסח, או שיתענה בשבתות וימים טובים, וכן כל כיוצא בזה. ובפרק ג' מהלכות נדרים הלכה ט' כתב: הנודר שיצום בשבת או ביו"ט חייב לצום, שהנדרים חלות על דבר מצוה כמו שביארנו וכו', פגע בו חנוכה ופורים ידחה נדרו מפני הימים האלו, והאיל ואיסור הצום בהן מדברי סופרים הרי הן צריכים חיזוק, וידחה נדרו מפני גזירת חכמים, עכ"ל. והרשב"א בתשובה (ח"א סי' תר"ד) השיב לשואל שרצה להוכיח מדברי הרמב"ם שאין שבועה חלה גם על דבר האסור מדברי סופרים, וכתב: אפשר לומר שהוא סבור שאסור להתענות בשבת מדאורייתא, מדאמרינן בברכות (מ"ט ע"ב) אלא מעתה שבתות וימים טובים דעל כרחיה אכיל הכי נמי, אלמא בשבתות צריך לאכול פת מדאורייתא דומיא דימים טובים דהיינו ראשון של פסח, דכתיב ביה בערב תאכלו מצות, הכתוב קבעו חובה, וכן ליל ראשון של סוכות דגמרינן ט"ו ט"ז מחג המצות וכו', עכ"ל. ויוצא מכל זה דסובר הרמב"ם שאסור מדאורייתא להתענות בשבת, וכן כתב בערוך השולחן (סי' רמ"ב אות ג') דהרמב"ם כתב דכבוד ועונג שבת מדברי סופרים, אבל להתענות בשבת נראה מדבריו (פרק א' מהלכות שבועות) דאסור מן התורה, וכמו שכתבו הרשב"א והרד"ב, עכ"ל.

ומה שכתב הרמב"ם דעונג שבת מדברי סופרים, כבר כתבנו לעיל שסובר הרמב"ם דמקרא קודש האמור בשבת משמעותו איסור מלאכה בלבד, וכתבנו טעם לזה, אבל מה שכתב שאסור להתענות מדאורייתא לדעת הרשב"א בתשובה הנ"ל מקורו מהגמ' בברכות (מ"ט ע"ב), ובספר רב פעלים תמה מדוע לא הביא הרשב"א מקור לדברי הרמב"ם מהגמ' (יבמות צ"ג) הנ"ל מהפסוק למען תלמד ליראה, דילפינן מיניה דעונג שבת מדאורייתא. והגר"ז בשו"ע שלו (בקונטרס אחרון) כתב דנפקא ליה להרמב"ם איסור תענית בשבת, מהפסוק אכלוהו היום כי שבת היום לה', מכלל דבשבת אסור להתענות, ומה שלא מנה זאת בתר"ג המצוות משום דנפקא מכלל מצות אכילת המן שאינה נוהגת לדורות. וכתב עוד דמה שדרשו בספרי מקרא קודש לאכילה ושתיה, ס"ל לרמב"ם דאסמכתא בעלמא היא, עיי"ש.

ועיין בפמ"ג סי' רפ"ח באשל אברהם סק"ז שג"כ כתב דאיסור תענית בשבת לומדים מאכלוהו היום, ולא מדברי קבלה.

וצריך להבין מה בין איסור תענית בשבת לעונג שבת, שהראשון מדאורייתא והשני מדברי סופרים, ולפי מה שכתב הרשב"א שמקורו של הרמב"ם הוא מהגמ' בברכות דשבתות וימים טובים על כרחיה אכיל, ומדובר על אכילת פת שמתחייב בה בברכת המזון, יוצא שאין די שלא להתענות בשבת ולאכול פירות ולשתות מים, שזה אינו מספיק וצריך לאכול דוקא פת (ואולי די בעסודה אחת או שתיים), וזה מדאורייתא, וא"כ מצות עונג שבת שהיא מד"ס, ע"כ מדובר שיאכל יותר, ואולי זה החיוב של שלוש סעודות, ואולי גם צריך תבשיל, כמבואר בגמ' שבת (ק"ח ע"ב) במה מענגו, בתבשיל של תרדין וכו', או אפילו כסא דהרסנא כשאין לו מספיק עיי"ש, וכמו שכתב הרמב"ם בפרק ל' מהלכות שבת הל' ז-ט.

ובהלכות יו"ט כתב הרמב"ם (פרק ו' הלכה ט"ז) וז"ל: כשם שמצוה לכבד שבת ולענגה כך כל ימים טובים, שנאמר לקדוש ה' מכובד, וכל ימים טובים נאמר בהן מקרא קודש, וכבר ביארנו הכיבוד והעניגו בהלכות שבת וכו'. ושם (בהל' י"ט) כתב וז"ל: אע"פ שאכילה ושתיה במועדות בכלל מצות עשה, לא יהיה אוכל ושותה כל היום כולו וכו', עכ"ל.

נראה מדבריו שאע"פ שאכילה במועדות בכלל מצות עשה [ואולי מתכוין הרב לעצרת תהיה לכם, שהגמ' (פסחים ס"ח ע"ב) לומדת מזה שצריך אכילה ושתיה לר"א ור"י כ"א לפי שיטתו] (ועיין תשובות רעק"א ח"א סי' א'), והרמב"ם פוסק כר' יהושע וכמו שמבאר בהל' י"ט, או שמתכוין הרמב"ם למצות עשה של ושמחת בחגך שהזכיר בהל' י"א, ומצוה זו מתקיימת באנשים באכילת בשר ושתית יין, מ"מ עדיין כ"ז לא שייך לענין עונג, וצריך הרמב"ם ללמוד עונג יו"ט מלקדוש ה' מכובד שזה קאי לדעתו על יו"ט (אע"פ שלכאורה קשה על הרמב"ם שנוקט שיש מצות עונג ביו"ט, והרי הגמ' בפסחים ס"ח ע"ב אומרת הכל מודים בשבת דבעינן נמי לכם, דכתיב וקראת לשבת עונג, משמע שזה דוקא בשבת ולא ביו"ט, וצ"ע).

יוצא בסיכום לדעת הרמב"ם דבשבת יש חיוב לאכול פת מדאורייתא

שו"ע סי' רמ"ב סעי' א', אפילו מי שצריך לאחרים אם יש לו מעט משלו צריך לזרז עצמו לכבד את השבת וכו', וכתב במשנ"ב סק"א: הנה עיקר מצות עונג שבת נתפרש לנו ע"י הנביאים, וכמו שנאמר "וקראת לשבת עונג", ויש פוסקים שס"ל דעיקרו הוא מן התורה, שהשבת הוא בכלל מקראי קודש, שנאמר וביום השביעי שבת שבתון מקרא קודש (שמות י"ב ט"ז) וכו', ומקרא קודש פי' חז"ל בספרא דהיינו לקדשו ולכבדו בכסות נקיה ולענגו בעונג אכילה ושתיה וכו'.

ובשעה"צ סק"א ציין לדברי הרמב"ן פרשת אמור שסובר דעיקרו מן התורה, ולעומתו בספר החינוך מצוה רצ"ז ובב"י סי' תפ"ז משמע שהוא מדברי סופרים, עיי"ש.

ואלה דברי הרמב"ן בפרשת אמור (פרק כ"ג פסוק ב') על הפסוק "מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש", וז"ל: וטעם מקראי קודש שהיו ביום הזה כולם קרואים ונאספים לקדש אותו, כי מצוה היא על ישראל להקבץ בבית האלקים ביום מועד לקדש היום בפרהסיא בתפילה והלל בכסות נקיה, ולעשות אותו יום משתה, כמו שנאמר בקבלה (נחמיה ח' י') לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין כולו נר וכו'. והנה "מקרא קודש" מלשון קרואי העדה וכו', ורבותינו ז"ל אמרו (ספרי פנחס קמ"ז) ארעם במאכל ובמשתה ובכסות נקיה, כלומר שלא יהיה חוקם אצלך כחך שאר הימים, אבל תעשה להם מקרא של קודש לשנותם במאכל ובמלבוש מחול לקדש, וגם זה דעת אונקלוס, ע"כ דבריו בקיצור. ויוצא א"כ שכיון שפירוש "מקרא קודש" הוא כולל אכילה ושתיה, הרי שמדאורייתא צריך לנהוג כן בימים טובים. ואותו לשון הפסוק מצאנו גם לגבי שבת בפסוק הבא (פסוק ג') "ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון מקרא קודש", וא"כ הושוו שבת ויו"ט לענין זה. וגם רש"י בספר שמות (פרק י"ב פסוק ט"ז) על הפסוק "וביום הראשון מקרא קודש", פי' מקרא קודש - מקרא שם דבר, קרא אותו קודש לאכילה ושתיה וכסות (מכילתא). אמנם החינוך (מצוה רצ"ז) במצות שביטה ביום ראשון של פסח כתב לשבות ביום ראשון של פסח שנאמר בו ביום הראשון מקרא קודש, פירושו ז"ל קדשהו, וענין קדושתו הוא שלא נעשה בו מלאכה אלא מה שהוא מיוחד באכילה, כמו שביאר הכתוב אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם.

וכ"כ הרמב"ם בספר המצוות (עשה קנ"ט) שצוינו לשבות ממלאכה ביום ראשון של פסח, והוא אמרו יתברך ביום הראשון מקרא קודש. ודע זו ההקדמה, והיא כל מה שנאמר בו מקרא קודש בה פירושו קדשהו, וענין קדשהו שאל תעשה בו מלאכה אלא מה שמויחד באכילה וכו'. עכ"ל. ולפי דברי הרמב"ם והחינוך שמפרשים מקרא קודש לאיסור מלאכה, אין מצות עונג שבת ויו"ט מדאורייתא (ועיקר שיטת הרמב"ם בזה נבאר בהמשך). ועיין ר"ה דף ל"ב ע"א ושבועות דף י"ג ע"א ברש"י ותוס' שם.

אמנם ק"ק על הרמב"ם והחינוך שפירשו מקרא קודש רק לאיסור מלאכה, שהרי במכילתא ובספרא וספרי מפורש בהדיא דמקרא קודש יש במשמעותו אכילה ושתיה, וכמו שפירשו רש"י והרמב"ן הנ"ל, וז"ל המכילתא פרשת בא סי' כ"ט: וביום הראשון מקרא קודש, קדשהו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה וכו'. וז"ל הספרא (תו"כ) פרשת אמור סי' קפ"ו: ביום הראשון מקרא קודש וכו', במה אתה מקדשו במאכל ומשתה ובכסות נקיה. וז"ל הספרי פרשת פנחס סי' מ"ו: ביום הראשון מקרא קודש, אירעו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה. ולא מצאתי כעת מי שעמד בזה.

ואולי אפשר לומר לדעת הרמב"ם ודעימיה, שסובר שהתלמוד שלנו לא לומד כן, וראהו ממה שהגמ' בפסחים ס"ח ע"ב במחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע לא הזכירה הפסוק של מקרא קודש, ואף רבה שאמר שם, הכל מודים בשבת דבעינן נמי לכם, הביא את הפסוק בישעיה "וקראת לשבת עונג". ואם יש משמעות לכך ממקרא קודש שכ' בתורה, מדוע לא הוזכר זה בגמ'. ואולי כיון שמקרא קודש כתוב בתורה גם לגבי יום הכיפורים שמתעניין בו, לכן אין הגמ' דורשת מקרא קודש לאכילה ושתיה, וצ"ע.

ובספר יראים לר"א ממיץ ז"ל (סימן ת"ב (צ"ט)) כתב וז"ל: מצות עונג שבת גמרא גמירא לה, עד דאתא ישעיה ואסמכה אקרא דכתיב וקראת לשבת עונג. והכי נמי אמרינן בזבחים פ"ב (כ"ב ע"ב) ופרק ב' דסנהדרין (כ"ב ע"ב) לענין מצוה אחרת, אמר רב חסדא דבר זה מתורת משה רבינו לא למדנו, מתורת יחזקאל בן בוזי למדנו, ערל לב וערל בשר לא יבוא אל מקדשי לשרת, ועד דלא אתא יחזקאל גמרא גמירי לה, ואתא יחזקאל ואסמכיה אקרא. ופי' דבריו דמצות עונג שבת היא הלמ"מ, וישעיה אסמכה אקרא. עכ"ל. וכתב בפ"י תועפות ראם על היראים, שסובר היראים דמצות עונג שבת דאורייתא, דמונה בכלל העשין עונג שבת. ומה שלא הביא פסוק אכלוהו היום שנאמר במן ללמוד ממנו מצות אכילה בשבת, משום דמשם למדנו דאסור להתענות בשבת, ומהפסוק בישעיה למדנו דחייב להתענג, עכ"ל.

וכדברי היראים כתב בספר ערוך לנר (יבמות צ"ג ע"א) על רש"י ד"ה כל הימים: שלא יבטל עונג שבת וכו', וכתב עליו הערוך לנר משמע דעונג שבת דאורייתא כיון דמקרא דרש כן, וק"ל מנ"ל כן, דהא בפסחים ס"ח ע"ב לא יליף רק מקרא דוקראת לשבת עונג דהוה דברי קבלה. וי"ל דמה עצמו מוכח דמדאורייתא הוא, דהרי אין נביא רשאי לחדש דבר, אע"כ דגמרא גמירי ואתי ישעיה ואסמכיה אקרא, וכדאמרינן בסנהדרין (כ"ב ע"ב) אתי יחזקאל ואסמכיה אקרא. וכן משמע מדברי הסמ"ג שהביא הב"י סי' רע"ד דאכילת פת בשבת מן התורה הוי, עיי"ש, עכ"ל הערוך לנר.

וכ"כ בספר שד"ח דכ"כ בספר פתח הדביר בשם הרב שרשי הים, דאף

מרפסן איגרי

א

צמצום הוצאותיו לצורך ריבוי עונג שבת

הביאווה"ל ד"ה צריך הביא מחלוקת מהאחרונים בביאור לשון השו"ע דצריך לצמצם עצמו כדי לכבד השבת, דיש אומרים דחייב הוא רק לצורך קניית דבר מועט, אך מי שיש לו דבר מועט אין חייב להצטמצם ולהתאמץ יותר מכדי יכלתו, אך יש אומרים דאע"פ שיש לו דבר מועט לא סגי בהכי, וצריך לצמצם בפרנסתו בחול בכדי להרבות בכבוד שבת, וכן פסק במשנ"ב סוף ס"ק מ'. אמנם שיטה זו צ"ע, דבגמ' מבואר דבדבר מועט מקיים מצות עונג שבת, וכן הביא הטור, וא"כ בפשוטו הריבוי הוא רק בגדר הידור ואינו גוף המצוה, וקשה דבכל המצוות לא מצינו חיוב גמור לעשות ההידור מצוה, וביותר להצטמצם ולהתאמץ יותר מכדי יכלתו.

משה ששון - גאולה

ב

תמיהה רבתא בהכרעת המ"ב במחלוקתו עם הט"ז

במי שאין ידו משגת

קצרן של דברים למעיין היטב בט"ז כך הוא, דג' מדרגות יש כמבואר במ"ב: מי שאין ידו משגת כלל והשעה דחוקה לו ביותר, מי שידו משגת לג"ס ומעט יותר מזה, ומי שידו משגת לענג כראוי. והנה ז"פ דמי שנמצא במדרגה התחתונה שאין לו כלום משלו וניזון מהצדקה, אינו חייב לזרז א"ע, ולא ע"ז נאמרו דברי הטור שדחק לזרז א"ע, דבו לא יועיל זירוז, אבל מי שנמצא בדרגה האמצעית שיש לו מעט משלו, להט"ז הוה ס"ד שהוא כבר בגדר אין לו כלום משלו **ופטור** מעונג שבת, וע"כ קמ"ל דיזרזו א"ע ביותר להיות מהכת של כסא דהרסנא דהיינו הכת האמצעית, ולשאר אחרונים וכן המ"ב הוא צריך לזרז א"ע להיות מהכת **הראשונה**, ולענג את השבת כראוי ולא רק בכסא דהרסנא. וסייע המ"ב סברת הט"ז מהא דגם מי שניזון מהצדקה צריך לתת לו ג"ס וכס"ד, וא"כ אין רבותא שיזרזו א"ע לכך לפי הט". וזהו פירוש דברי הבה"ל שהביא ד' הגר"א שסותר א"ע בזה, דמי ששעתו דחוקה **ביותר** ואין לו כלום משלו **פטור** מג"ס וכס"ד או לא, דכאן משמע שפטור, ובסי' רס"ג מבואר שחייב לחזר על הפתחים בשביל זה, וא"כ מבואר ש**חייב** גם הוא במצות עונג שבת, וא"כ בהכרח מש"כ השו"ע אפי' מי שצריך לאחרים צריך לזרז עצמו וכו', ר"ל לכבד את השבת **כראוי**, ולא כט"ז.

היוצא דנחלקו האחרונים והמ"ב עם הט"ז בב' מחלוקות, הא' מי שבדרגה האמצעית האם הוא צריך לזרז א"ע לדרגה העליונה, להט"ז א"צ ולשאר אחרונים צריך, והב' האם מי שבדרגה האחרונה שאין לו כלום משלו **פטור** מעונג שבת או שחייב, להט"ז פטור ולשאר האחרונים חייב.

והנה המ"ב בבה"ל כ' שהכריע וסתם דלא כהט"ז שהוא יחידאה בזה, מכיון שבד' הגר"א לא מבואר איך הכריע, אם כמו שכתב כאן או כמש"כ בסי' רס"ג שצריך לחזר על הפתחים (וממילא יוכרח לא כהט"ז), לכן סתם דלא כט"ז, אמנם במ"ב סוף סק"א וכן בשעה"צ סק"ד מבואר להיפך, שהעתיק המ"ב ד' הט"ז דגם מי "**שפטור מדינא מסעודה ג' וכס"ד**", נכון מאוד שישתדל שיזרזו א"ע לפחות להיות מהכת האמצעית, וכ' בשעה"צ ע"ז שזה מד' **הט"ז והגר"א**, וכ' השעה"צ ולפלא שהגר"א סותר א"ע מסי' רס"ג וכו' (הוא הסתירה שהזכיר בבה"ל) וצ"ע, עכ"ז. ומבואר שפסק **כהט"ז והגר"א כאן**, ותמה ע"ז מד' הגר"א לקמן, והדברים סותרים לכאו' סתירה גלויה, וצ"ע"ג בזה.

עזרא ארז - בני ברק

ג

חיוב הלוואה כשאין לו לפרוע

כתב המשנ"ב סק"ג, דמה שמבואר בשו"ע דאם השעה דחוקה לו פטור מעונג שבת, היינו כשאינו יכול ללוות כגון שאין לו משכונות, ובלא משכון אין יכול להשיג, ומשמע דרק בכה"ג אין צריך ללוות, אך באופן הפשוט והרגיל שיכול ללוות אך אין לו איך לפרוע חייב ללוות, וכן פירש בשעה"צ דכן צריך לנהוג אפילו כשאין לו לפרוע, דכן דעת הגר"א והב"ח, אך הביא דהעטרת זקנים לא כתב כן, ומשמע דהעטרת זקנים הוי שיטה יחידאה בזה, והפשטות אינה כדבריו.

אמנם דברי המשנ"ב תמוהים, דאדרבא הפשטות בדברי הראשונים והפוסקים היא כדברי העטרת זקנים דאין ללוות אם אין לו לפרוע, דכל דברי הפוסקים בנידון זה מיוסדים על דברי התוס' בביצה (ט"ו ע"ב) דכתבו על מאמר הגמ' "לוו עלי ואני פורע", וז"ל: והא דאמר עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ה"מ כשאין לו לפרוע, עכ"ל. ומפורש בדבריהם שכאשר אין לו לפרוע אין צריך ללוות, ועדיף שיעשה שבתו חול. אלא שהגר"א בהגהותיו שינה הגי' דצריך לומר שאין לו ממי ללוות, ורק בכה"ג יעשה שבתו חול, אך אם יש לו מהיכן ללוות חייב ללוות, ומשמע דהוי פשיטא ליה לגר"א האי מילתא כיון דהקב"ה מבטיח דיפרע, ואומר "לוו עלי ואני פורע", ומשמע דכל ענין הפרעון אינו מוטל על האדם כלל.

אמנם מ"מ אי"ז הגירסא הפשוטה בתוס', דהגירסא הפשוטה היא שאין לו לפרוע, וכן מצינו שהרבה מהפוסקים גרסו כן, דכן מבואר בהגהת מהרש"ל על אתר, וכן הביאו הב"י והדרישה (סק"ב) והא"ר, וא"כ הפשטות היא שאין צריך ללוות אם אין לו מה לפרוע, וצ"ע על המשנ"ב שנקט להיפך.

וביותר תימה על המשנ"ב שכתב שמה שאין צריך ללוות היינו כשאין

לו משכונות, ולכן אין מלוים לו וא"א לו ללוות, ומקור דבריו כפי שציין מההגהות אשר"י (ביצה פ"ב), וצ"ע טובא דבהג"א משמע ענין אחר, דכתב כעין דברי התוס' וז"ל: וא"ת והא אמרינן עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, וי"ל דהתם מיירי שאין לו לפרוע אלא יטול מהצדקה, אבל הכא מיירי שיש לו משכונות כדי לפרוע ואין לו מעות, לכך קאמר לוו עלי ואני פורע, עכ"ל. ומפורש בדבריו דהחסרון כמה שאין לו משכונות היינו שאינו יכול לפרוע, ולא שלא ילוו לו כדקאמר המשנ"ב.

וביותר תימה, דבהג"א מפורש דלא כשיטת הגר"א דכאשר אין לו לפרוע צריך ללוות, דהרי ההג"א כתב שאם אין לו לפרוע אלא מן הצדקה פטור מללוות, ומבואר שגרס כך בתוס', ובדבריו מבואר היישוב למה שהערנו לעיל שאם יש לו מה לפרוע מה הצורך שהקב"ה יפרע, וביארנו שמפני כן הוכרח הגר"א לשנות הגירסא, אכן בהג"א מבואר שיש לו לפרוע ע"י משכונות, אלא שרוצה לעצמו מטלטלין אלו, וע"ז הקב"ה מבטיחו שיהיה לו מעות כדי לפרוע, ולא יצטרך לפרוע את המשכונות. וא"כ פלא על המשנ"ב שנסמך על ההג"א, ובהג"א מבואר דלא כשיטת המשנ"ב שצייד שחייב לפרוע אף כשאין לו לפרוע.

משה ששון - גאולה

ד

האם כסא דהרסנא חמור מסעודה שלישית

כתב הביה"ל דלמש"כ הגר"א סי' רס"ג דכבוד היום שוה לד' כוסות לענין כסא דהרסנא, א"כ כש"כ סעודה שלישית. וצ"ע דהרי הגר"א מיירי לענין לחזר על הפתחים, ופשיטא דא"צ לחזר בשביל סעודה שלישית, וע"כ כוונת הגר"א דכסא דהרסנא חמיר מסעודה שלישית, וכלשון הגמ' בפסחים קיב. עשה שבתך חול וכו', אבל עושה הוא כסא דהרסנא. וכ"כ הב"ח ד"ה והא, ומעיין זה כתב המג"א סי' רצ"א בשם ס' חסידים דעדיף לאכול בבקר לשובע, ולא לחלק סעודה אחת לשתיים, חזינן דיותר חשוב שלסעודה ב' יהיה איזה חשיבות, אפי' שמחמת זה לא יאכל סעודה שלישית.

דוד שיפרין - קרית ספר

ה

שמירת שבת ראשונה

כתב הטור (ריש סימן רמ"ב), אמר רב יהודה אמר רב אלמלא שמרו בני ישראל שבת ראשונה לא שלטה בהם אומה ולשון, וכתב הבית יוסף שבגמ' (שבת קי"ח ע"ב) ילפינן לה מדכתיב (שמות ט"ז, כ"ז) ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט, וכתבי בתריה ויבוא עמלק, ויש לשאול איזה איסור עשו בכך שיצאו ללקוט מן בשבת, ואין לומר שעבירתם היתה שלא האמינו לקול ה' שלא ירד מן בשבת, שהרי הגמ' מדברת לענין שמירת שבת ראשונה, ועל כרחך שהיה בכך משום חילול שבת, ויתכן שעברו על תחומין, אך קשה להרבה פוסקים שסוברים שתחומין דרבנן.

ועיין בספורנו (על הפסוק הנ"ל) שכתב שהיה זה חילול שבת בלי ספק אם היו לוקטים המן, שהרי אמרו בשבת (דף ק"ז ע"ב) דהאי מאן דתלש כשותא מהיזמי והיגי מיחייב משום עוקר דבר מגידולו, והכי נמי לגבי לקיטת המן היו עוברים משום עוקר דבר מגידולו, ולדבריו צריך עיון שהרי סוף סוף לא מצאו מן ולא לקטו, ואם כן לא עברו על חילול שבת, ואע"פ שחשבו ללקוט הרי קי"ל שמחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה, ומדוע זה נחשב שבני ישראל לא שמרו שבת ראשונה.

אחד מבני החבורה - נוה יעקב קמניץ

ו

עונג שבת או לשלם שכר שכיר

כתב הביאווה"ל (סימן רמ"ב ד"ה לכבד) דמי שיש לו מעט מעות ובא שכיר לתבוע שכר עבור פעולתו שגמר היום, נראה דצריך ליתנם לפועל כדי לקיים מה שכתוב ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש, אף שע"י זה לא יהיה לו במה לענג השבת, וטעמו דחייב לשלם לשכיר הוא מדאורייתא, ועונג שבת הוא מדברי קבלה, ואף לפוסקים שגם עונג שבת מדאורייתא, מכל מקום לשלם שכר שכיר הוי עשה ולא תעשה, ועונג שבת זה עשה, ולא אתי עשה ודחי לא תעשה ועשה, עכ"ד.

וקשה דמדוע הוצרך הביאווה"ל להגיע לטעם דאין עשה דוחה ל"ת ועשה, הרי גם בלאו הכי לא היה כח בעשה דעונג שבת לדחות ל"ת דשכר שכיר, כיון דלא הוי בעידנא, דהא את העשה דעונג שבת מקיים רק לבלי שבת, ומהאי טעמא יש לו לשלם שכר שכיר ולא להשתמש בהם לעונג שבת, וצ"ע.

אחד מבני החבורה - נוה יעקב קמניץ

ז

בענין כל תלין

כתב הביאור הלכה "ואם יש לו רק מעט מעות, ובא שכיר לתבוע עבור פעולתו שגמר לו היום וכו', נראה דצריך ליתנם להפועל כדי לקיים מה שכתוב ביומו תתן שכרו ולא תבא עליו השמש, אף שעיי"ז לא ישאר לו במה לענג השבת וכו', דחייב תשלומי שכיר בזמנו הוא מדאורייתא, וזה הוי רק מדברי קבלה. ואפילו להפוסקים דזה ג"כ הוי מדאורייתא, וכמו שכתבנו במ"ב, שם הוי עשה ולא תעשה, ולא אתי עשה ודחי לא

הערות ותמיהות שנתעוררו בבית המדרש

דורשות עיין ותשובה

תעשה ועשה [יבמות כ"א], וזה לא מיקרי כתבעו ואין לו דאינו עובר בבל תלין". ומבואר דפשיטא ליה דעובר משום **כל תלין** אם יקנה בכסף שיש לו לצורך עונג שבת, ותמוה שבספרו אהבת חסד פ"ט בנתיב החסד ס"ק כ"ה מסתפק בזה, האם כשהוציא המעות לפני סוף היום ולא נשאר לו במה לשלם לשכיר, האם עובר בזה על כל תלין, או"ד כיון שבסוף היום לא עיכב את פעולת השכיר משום שלא היו לו מעות אינו עובר משום ב"ת, ואמאי הכא פשיטא ליה שיש כאן ל"ת דבל תלין, ואף יבטל משום זה מצות עונג שבת, וצ"ע.

ישראל אנקווה - אלעד

ח

פשטידא ולחם משנה זכר למן

כתב הרמ"א (סוף סימן רמ"ב): יש שכתבו שבמקצת מקומות נהגו לאכול מוליתא שקורין פשטידא זכר למן שהיה מכוסה למעלה ולמטה, ולא ראיתי לחוש לזה, עכ"ל. וכתב הביאווה"ל (ד"ה זכר למן) שלכאורה מנהג זה תמוה, דמה ראו לעשות בשבת זכר למן שלא ירד בו כלל, והביא תשוס' בפרק ערבי פסחים (דף ק' ע"ב ד"ה שאין) כתבו דמשום שלא ירד המן בשבת לכן יש לעשות לו זכר, ולכן הביא טעמו של התורת חיים שזה דוגמת שבת שלעתיד לבוא ששוחקים בו מן לצדיקים [תוספות שבת].

והנה המשנ"ב גופיה הזכיר טעם זה של זכר למן בב' מקומות להלן, האחד בסימן רע"א (ס"ק מ"א) על מה שכתב השולחן ערוך שצריך שתהיה מפה פרוסה על השולחן תחת הפת ומפה אחרת על גבי הפת, ואחד הטעמים למנהג זה כתב שם במשנ"ב בשם הטור שזה זכר למן שהיה מונח בקופסא, טל מלמעלה וטל מלמטה. ומקום נוסף להלן בסימן רע"ד (סק"א) על מה שכתב השולחן ערוך שבוצע על שני ככרות, וביאר המשנ"ב הטעם למנהג זה שזה זכר למן דכתיב לקטו לחם משנה, ואם כן מדוע דוקא כאן מקשה על תוס' שהזכירו הטעם של זכר למן. ואין לומר שכונותו רק להקשות על תוס' שכתבו שהזכר הוא למן "שלא היה יורד" בשבת, ומה שכתב להלן בשם הטור שעושים זכר למן זהו זכר למן "שהיה יורד" ביום שישי כפול, דאי"כ היה לו גם כאן לפרש כן שעושים הפשטידא זכר למן שהיה יורד ביום שישי כפול, ומדוע הוצרך להגיע לטעם חדש של התורת חיים [בפרט דהתורת חיים כתב שזה דוגמת שבת שלעתיד לבוא, ואילו הרמ"א כתב זכר למן שהיה מכוסה מלמעלה ולמטה, משמע דאזיל על המן שירד לישראל ולא על העתיד לבוא, ואף שיש ליישב קושיא זו, מ"מ מדוע לא יישב בפשיטות כנ"ל דהזכר הוא למן שהיה יורד ביום שישי כפול], וצ"ע.

אחד מבני החבורה - נוה יעקב קמניץ

ט

נטעם המ"ב שלא הזכיר בצמצום מזונותיו מצות כבוד שבת

השו"ע בריש הלכות שבת כתב: אפילו מי שצריך לאחרים, אם יש לו מעט משלו צריך לזרז עצמו לכבד את השבת, ועיין במשנ"ב סק"א שכתב: הנה עיקר מצות עונג שבת נתפרש לנו ע"י הנביאים, וכמו שנאמר וקראת לשבת עונג. וצ"ב דלכאורה הכא שמצמצם מזונותיו כל השבוע, וכן מה שדואג שיהיה לו לסעודת שבת, מקיים בזה גופא מצות כבוד שבת, ואמאי כתב המשנ"ב רק עונג שבת, שזה בפשטות במשך השבוע רק הכשר מצוה ולא קיום גוף המצוה. ובפרט דהכא קא מיירי דצריך לדאוג לפת בג' סעודות השבת, ובפת גופא ודאי אף בשבת גופא אי"ז רק מצד עונג שבת, אלא אף מצד כבוד שבת. ועיין להלן סימן ר"ב סק"ג בענין שצריך האדם להכין בעצמו לצורך שבת, כתב המשנ"ב דמצות כבוד שבת מוטל על כל אדם, דכדכתיב וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד, וצ"ע.

יהושע גלעדי - אלעד

י

בענין חיוב פת בשבת בג' סעודות אם מצד כבוד שבת או עונג שבת

עיין בביאווה"ל סי' קפ"ח ד"ה סעודה ג' שכתב בשם הרשב"א אמאי בסעודות ליל שבת ויומו בשכח רצה חייב לחזור, משום דחייב בפת לכ"ע דהא כתיב וקראת לשבת עונג, ואין עונג בלא פת. ועיין סימן רע"ד ס"ד שכתב השו"ע סעודה זו ושל שחרית א"א לעשותם בלא פת, וכתב המשנ"ב שם דאלו ב' הסעודות כ"ע מודו דבעי פת, שהם עיקר כבוד שבת. ולכאורה צ"ע אמאי המשנ"ב לא כתב כאן דברי הרשב"א, דע"ז גופא מיירי דאין עונג בלא פת, ואי"נ דס"ל דתרווייהו הוא מהחייב א"כ אמאי כאן הזכיר עונג שבת וכאן הזכיר כבוד שבת, ויל"ב.

יהושע גלעדי - אלעד

יא

קושיא ע"ד רע"א דעונג יו"ט הוי מצות עשה

עיין רע"א בתשובה סי' א' שכתב דעונג יו"ט הוי מצות עשה שהזמן גרמא, דילפינן מ"עצרת תהיה לכם", ודרשינן מיניה חציו לה' וחציו לכם, וא"כ לא תהא מצות עשה זו עדיפא מכל מ"ע שהז"ג דנשים פטורות. ונפלאתי דאי עונג יו"ט הוי לדבריו מצות עשה, א"כ אף עונג שבת יהיה מצות עשה, דהלא כ"ע מודו דבשבת בעינן לכם, כמבואר בפסחים ס"ח ע"ב, ואף המשנ"ב שהביא פוסקים דחייבו הוא מדאורייתא יליף מקרא אחרינא ממקרא קודש יעוי"ש, וצ"ע.

יהושע גלעדי - אלעד

שי"ח הלכה

תשובות הגר"ח קניבסקי שליט"א

עורך ע"י חברי כולל "אליבא דהלכתא" מכתבי תלמיד שו"נ בזה עם מרן שליט"א

בענין דין אפיית חלות בערב שבת לכבוד שבת

אפיה כל יום שישי בלי הפרשת חלה,

מול הפרשה פעם בכמה שבתות עם חלה

שאלה: הנה הרמ"א (בסי' רמ"ב) הביא את המנהג "לאפות חלות ביום שישי" לשבת קודש, ויש בו שני ענינים, ענין אחד מדין "כבוד שבת", שזהו כבוד שבת שאופים חלות לשבת, וענין שני מצד "הפרשת חלה" (שהאשה אבדה את אדם הראשון שנברא ביום שישי, שהיה "חלתו של עולם", ולכפר על זה מפרישה ביום שישי חלה), וענין הראשון של כבוד שבת מתקיים גם בפחות משיעור

ונסתפקו מה עדיף יותר, האם הענין של "כבוד שבת", או הענין של "הפרשת חלה", ונפ"מ כשאין יכולים לקיים שניהם, כגון שאין צריכים כמות גדולה של חלות "בשיעור חלה" כל יום שישי (ואין יכולה לאפות כל יום שישי כמות גדולה כדי שיעור הפרשת חלה), ויש לפני שתי אפשרויות, או לאפות חלות כל יום שישי פחות משיעור חלה, ואז תקיים הענין של "כבוד שבת", ולא הענין של "הפרשת חלה", או לאפות פעם בכמה שבועות כמות גדולה של שיעור הפרשת חלה [ותשמור החלות במקפיא לשבתות הבאות], ואז לא יתקיים הענין של אפיה כל יום שישי "לכבוד שבת", ורק הענין של "הפרשת חלה" [מפעם לפעם], איזה ענין עדיף יותר, "כבוד שבת" או "הפרשת חלה", וצ"ע.

תשובה: מכיון שהפרשת חלה הוא מן התורה עדיף יותר. (ואין נחשב האפיה לצורך שבתות הבאות כאפיה לכבוד שבת, מכיון שאין ניכר ואין סמך לשבת). (דרך שיחה, ח"א עמוד רס"ט).

[א"ה: וכ"כ בספר לקראת שבת (עמוד מ"ח הערה מס' 24) בשם מרן שליט"א, שעדיף הפרשת חלה (והביא שם שיש פוסקים שחולקים וסוברים שכבוד שבת עדיף ע"ש). והוסיף שם, שיש נידון גדול בפוסקים האם יכולה ללוש בצק בשיעור חלה, ואח"כ לחלקו ולהקפיא הבצק, וכל יום שישי תאפה קצת לכבוד שבת, ואז יתקיים שני הענינים, גם הענין של הפרשת חלה, וגם הענין של אפיה לכבוד שבת, אבל יש בזה פולמוס גדול בפוסקים, אם העושה כן חייב בכלל בחלה או לא, שיתכן שהוא נחשב ע"מ לחלק, שקי"ל שפטור מחלה, ע"ש היטב].

לאפות בבית כשיש לקנות חלות משובחות בחנות

שאלה: בזמנינו שיש לקנות חלות משובחות וטעימות בחנות, האם יש ענין לאפות חלות לבד בבית, מצד הענין של "כבוד שבת" [כגון שאין יכולה לאפות כמות גדולה של "שיעור חלה", רק כמות קטנה מצד כבוד שבת], שהרי לכאורה מכיון שיכולים לקנות חלות משובחות וטעימות בחנות, מדוע שיצטרכו לאפות לבד, אבל יתכן שסוף סוף ההתעסקות בלישה ואפיה נחשב כבוד שבת, וצ"ע [והבה"ל שכותב שלקנות אצל האופה ולא לאפות לבד נחשב שמקטינים את כבוד השבת, אולי מדבר כשאין האופה מוכר חלות משובחות של שבת, וצ"ע].

תשובה: טוב לעשות. (דורו יקרא, עמוד שע"ח).

[א"ה: וכ"כ בשם מרן שליט"א, בספר לקראת שבת (עמוד מ"ב הערה 4), והביא שם שיש חולקים בזה ע"ש, ועי' בתשובה הבאה עוד יותר חידוש ממרן שליט"א].

לאפות חלות בבית כשהחלות בחנות יותר טובות ומשובחות

שאלה: (המשך) מרן שליט"א סובר שגם כשהחלות בחנות משובחות, גם יש ענין של כבוד שבת לאפות לבד בבית, אבל עדיין יש לעיין, איך הדין אם החלות בחנות "יותר משובחות" מהחלות שהיא תאפה בבית [כגון שאין יודעת כ"כ מלאכת האפיה], האם גם אז יש ענין של "כבוד שבת" לאפות בבית, או לא.

תשובה: תקנה קצת מהחנות, וגם תאפה לבד שזהו כבוד שבת, וגם מצד מצוות חלה. (דרך שיחה ח"א, עמוד רס"ט).

[א"ה: מרן שליט"א סובר, שמצד אחד יש "כבוד ועונג שבת", של "הטעם" של החלות של החנות, ולכן "תקנה קצת חלות של חנות", ומצד שני יש כבוד שבת של "האפיה" בבית, ולכן תאפה בבית (ויש ענין שלישי של הפרשת חלה), ועדיין יש לעיין שברור שכשיותר טעים החלות זהו יותר "עונג שבת", ומדוע "כבוד שבת" ידחה "עונג שבת", שמה שאופה בבית זהו יותר כבוד שבת, אבל פחות "עונג שבת", וצ"ע. (ועוד יש לעיין מדברי החזו"א [לענין עניבה בקיץ]. שכל שאין עונג אין כבוד, ושמא יש לחלק בין הנושאים, וצ"ע).

האם בכל תבשילים ומאכלים עדיף לעשות לבד

והנה יש להסתפק בכל ענין זה של אפיה לכבוד שבת, האם הוא דין רק ב"חלות", או שהוא גם בכל "התבשילים" של שבת, שגם בהם אם יכול לקנות מוכן, מ"מ עדיף לבשל לבד, וכן לענין סלטים של שבת [וגלידה וכיו"ב]. האם עדיף הכל לעשות לבד, מלקנות מוכן בחנות או לא, והיה מקום לומר שבאפיה נאמר בפסוק "את אשר תאפו אפו" [כמש"כ בה"ל], ודוקא בזה אמרי' שעדיף לעשות לבד משום כבוד שבת, אבל יתכן שהרי כמו כן נאמר "ואת אשר תבשלו בשלוי", ונלמד מזה על אוכל מבושל שעדיף לבשל לבד, מלקנות אוכל מבושל (אבל לענין סלטים וגלידה שאינו אפיה ולא בישול,

בזה אולי לא נאמר הלכה זו), וצ"ע. ושמא נאמר שהפת הוא "עיקר הסעודה", וכל שהיה מעשה של "כבוד שבת" בפת סגי, וא"צ גם בתבשילים מעשה זה, וצ"ע].

האם יכול לגמור הכנות התבשילים והאפיה בליל שישי,

בלי להשאיר כלום ליום שישי

שאלה: במצוות "ההכנה לשבת לכבוד שבת", האם יכול לגמור כל ההכנות והתבשילים בליל שישי, ולא ישאיר כלום ליום שישי, או שמחוייב גם לעשות "ביום שישי" הכנות לשבת, באיזה מאכל, כמו פשטיה דקרא "והיה ביום השישי והכינו", וצ"ע.

תשובה: משהו ראוי להכין. (אש התורה, שו"ת תורת חיים, עמוד ר"ז).

[א"ה: צ"ע שמהו הגדר בזה "שמשוה" יכין ביום שישי, ושמא הגדר שאם גמר הכל כבר בליל שישי, חסר בהיכר שההכנה לכבוד שבת, שהוא קצת רחוק מהשבת, אבל כשמתחיל בליל שישי וממשיך ביום שישי [אפי' קצת], אז זהו הכל "המשך אחד" של הכנה, וסופו מעיד על תחילתו, שכל ההכנה הכל לכבוד שבת, ודו"ק].

בעניני כבוד ועונג שבת

מדוע אין ברכה על מצוות עונג שבת וכבוד שבת

שאלה: מדוע לא תקנו ברכה על "עונג שבת" ו"כבוד שבת", כמו בכל מצוה ומצוה שתקנו ברכה עליה, וצ"ע.

תשובה: זה בכלל מקדש השבת. (דורו יקרא, עמוד שע"ז).

[א"ה: עי' בספר פסקי תשובות שהביא כמה תירוצים על קושיא זו, ע"ש].

לימוד תורה כל ליל שבת אם אינו ביטול עונג שבת

שאלה: האם מותר לעשות "משמר" בליל שבת וללמוד כל הלילה, או לא, שאולי זהו ביטול מצוות "עונג שבת", שבדרך כלל מרגיש עייפות ולא הולך לישון, אבל מאידך יש לו שמחה ועונג מהלימוד, וזה מחפה על העייפות, וצ"ע.

תשובה: מותר. (אש התורה, שו"ת תורת חיים, עמוד ר"ה).

[א"ה: וצ"ע ממש"כ הרמ"א (סי' ר"צ סעי' א') ואם רגיל בשינת צהריים אל יבטלנו שעונג הוא לו, וא"כ ק"ו בשינת לילה, ומאידך יש להוכיח כפסק מרן שליט"א מליל שבועות, שקי"ל שיש ענין להיות ניעורין כל הלילה, וגם ביו"ט יש דין עונג יו"ט, וע"כ כששמחת העשיית משמר עולה על צער העייפות, אין בו ביטול עונג יו"ט ועונג שבת, ומביאים שמרן החזו"א הקפיד בליל שבת ללכת לישון מוקדם יותר מהרגיל (ומסתמא הכל לפי הענין), וצ"ע].

ואגב דעסקינן בעניני "עונג וכבוד שבת", נביא כמה פנינים ופרפראות בענינים אלו ממרן החזו"א והקה"י.

כבוד או עונג איזה עדיף

א. הובא במעשה איש (ח"א עמוד קל"ד) ששאלו את מרן החזו"א, האם ללבוש עניבה בשבת בקיץ, שזה קשה וחס, ומפריע קצת "לעונג שבת", ומאידך זהו בגדי שבת ו"כבוד שבת", ומה עדיף יותר כבוד שבת או עונג שבת, וענה מרן החזו"א, שאם אינו עונג שבת גם אינו כבוד שבת.

נעלים לכבוד שבת

ב. במעשה איש (ח"א עמוד קמ"א) הובא שלמרן החזו"א היו נעליים מיוחדות לשבת, וציין על זה (מרן שליט"א) לירושלמי (שבת פ"ו ה"ב) שכתב, לאו אורחיה דבר נשא מהווין ליה תרי סנדלין, ויש שתי שיטות במפרשים איך לקרות את הירושלמי, האם לקרותו באתנחתא, ואז כתוב בירושלמי שאין צריך שיהיו שני סנדלין, ומוכח שאין צריך נעליים מיוחדות לשבת, ואפשר לקרותו בלשון שאלה, ואז הירושלמי אומר שיש לאדם שני סנדלין, ופירושו שצריך נעליים מיוחדות לשבת, וכך סבר החזו"א.

סעודת שבת כשהוא חולה עם חום

ג. בספר אורחות רבינו (ח"א עמוד ק') כתב, שמרן הסתייפלר גם כשהיה חולה מאוד, עם חום גבוה, התאמץ והכריח עצמו לאכול ממאכלי השבת. וצ"ע שכשהוא חולה אין זה "עונג שבת" לאכול, ומבואר כאן במ"ב [ס"ק ב'] שאם אין דגים נאותים לו או ששונאן, פטור מאכילת דגים, ששבת לעונג ניתן ולא לצער, וציין לסי' רפ"ח שמי שמזיק לו האכילה ועונג לו שלא יאכל פטור מאכילה, וצ"ע. (ולומר שהוא מדין "כבוד שבת", שכשאוכלים מאכלי השבת המיוחדים, הוא "כבוד לשבת", ואפי' שמדין "עונג שבת" פטור, מ"מ מחוייב מדין "כבוד שבת", לא יתכן, שגם במ"ב ובשו"ע נאמר כן, וע"כ צ"ל כמו שאמר החזו"א [שהובא לעיל], שכשאין עונג אין כבוד, וצ"ע).

ויש שרצו לתרץ שהמעשה מיידי באכילת "חמין", שהוא להוציא מהכופרים, ובזה אין תלוי בדין "עונג שבת", וגם אם יש לו צער

חייב בחמין, אולם זה אינו, שמפורש במ"ב (סי' רנ"ז ס"ק מ"ח) שגם דין חמין תלוי בעונג, ואם מצטער פטור.

ומעין זה יש עובדא בספר מקדשי שביעי (עמוד רפ"ב), עם אחד שאמרו לו הרופאים שחמין בשבת מסוכן בשבילו, ואם יאכל חמין יסתכן, ובא למרן הח"ח ואמר לו הח"ח "שבת היא מלזעוק", שבזכות השבת לא יקרה כלום, והורה לו שיאכל חמין (וע"ש המשך המעשה), וצ"ע בזה שאם מסתכן אין זה "עונג שבת" בשבילו, ואין זה מצוה כלל, ומדוע שיגן עליו שלא יסתכן, ושמא כאן שאני שנהנה מהאוכל באותה שעה ורק אח"כ בא לידי חולי, ודו"ק.

ביטול עונג שבת בטבאק

ד. בספר מקדשי שביעי (עמוד רל"ב) הביא בשם ר' שלמה בלוך בשם הח"ח, שאם אדם בשבת רוצה להריח ריח טבאק, ודוחה רצונו ולא מריח, הרי זה ביטול מ"ע של עונג שבת, וזהו דבר מבהיל.

בדין שמחה בשבת

בירור האם יש חיוב שמחה בשבת או לא

שאלה: הנה זה ידוע שיש דין "כבוד ועונג" בשבת, אבל כלפי חיוב "שמחה" בשבת לא נתברר כל הצורך (אם יש חובת שמחה או לא). והביאו מהספרי פרשת בהעלותך על הפסוק וביום שמחתכם, שמרבה "שבתות", משמע שיש דין שמחה בשבת.

והנה הגר"א שם מוחק הגירסא בספרי (וגורס אחרת), ולשיטתו אין ראייה שיש דין שמחה בשבת, אבל יתכן שצריך להחמיר כגירסא דידן, שכן הביאו רבים מהראשונים בשם הספרי כגירסא דידן (ואלו הן: האבודרהם, שבלי הלפט, מחזור ויטרי, ספר המנהיג), וא"כ צריך לחשוש לגירסתם ולהחמיר שיש דין שמחה בשבת, וצ"ע.

ומאידך מביאים מכמה ראשונים משמע מדבריהם שאין שמחה בשבת, התוס' במו"ק שחילקו בין דין אבילות בשבת לדין אבילות ביו"ט, שזהו מנח דין שמחת יו"ט (וכ"כ השאילתות והבה"ג והרמב"ן כחילוק התוס'), מבואר מדבריהם שאין דין שמחה בשבת, וקשה מהספרי.

יתכן לומר שיש חיוב שמחה ויש יום שמחה

ויתכן לתרץ שלא יהיה סתירה בין הספרי לראשונים, ונאמר שיש ב' מושגים בשמחה, יש "חיוב" שמחה, ויש "יום" שמחה, ונאמר שבשבת אין חיוב שמחה, אבל נחשב יום שמחה (ועל זה מדבר הספרי), שמכיון שיש חיוב עונג שבת, ועונג שבת מביא שמחה, ממילא נחשב "יום" שמחה, אבל אין חיוב שמחה.

יתכן שיש שמחת הגוף ויש שמחת הנפש

וצ"ע האם ניתן עוד לחלק מהלך נוסף, שיום שמחה של שבת לא מחייב "שמחת הגוף", ורק "שמחת הנפש" ברוחניות, וכמו שאומרים בתפילה "ישמחו במלכותך", ועל זה נאמר בספרי שזהו יום שמחה, וצ"ע.

ולהלכה צ"ע האם נחמיר את הספרי כפשוטו "שיש חיוב שמחה בשבת", וממילא יש חיוב בשר ויין כמו ביו"ט (חוץ מדין עונג שבת) מדין שמחה בשבת, ואין שמחה אלא בבשר ויין, והמ"ב ריש ה' שבת כתב שמצוות עונג, הוא כל מקום ומקום לפי מנהגם בעונג, ובשר ויין רוב בני אדם מתענגים בו, משמע שאין חיוב של בשר ויין דוקא, אבל מדין שמחה אולי כן חייב בבשר ויין דווקא כמו ביו"ט, וצ"ע בכל זה.

תשובה: עי' רמב"ם פ"ל משבת ה"ט וה"י, ופ"ו מיו"ט ה"ז, ועי' מ"ב סי' תקכ"ט סק"ב. (דולה ומשקה, עמ' קמ"ב קמ"ג).

[א"ה: נעתיק את כל הציונים שציין עליהם מרן שליט"א ברמב"ם ובמ"ב, לפי סדרן, וז"ל הרמב"ם (פ"ל משבת ה"ט): חייב אדם לאכול שלוש סעודות בשבת, אחת ערבית ואחת שחרית ואחת במנחה וכו', ואם היה חולה מרוב האכילה וכו' פטור משלוש סעודות, וצריך לקבוע כל סעודה משלושתן על היין ולבצוע על ב' ככרות, וכן בימים טובים. ובה"י כתב: אכילת בשר ושתיית יין בשבת עונג הוא לו, והוא שהיתה ידו משגת, עכ"ל.

ובה"י יו"ט (פ"ו ה"ז) כתב הרמב"ם וז"ל: שבעת ימי הפסח ושמונת ימי החג עם שאר ימים טובים, כולם אסורים בהסדר ותענית, וחייב אדם להיות בהם שמח וטוב לב הוא ובניו ואשתו ובניו וכל הנלווים עליו, שנאמר ושמחת בחגך וגו'. עכ"ל. ובשאלה הבאה יתבאר כוונת רבינו, כיצד הוכיח מהרמב"ם בהלכות הללו שאין דין שמחה בשבת, עיין בה.

הוכחה מהמשנה ברורה שאין דין שמחה בשבת

כתב השו"ע (סי' תקכ"ט סעי' א') וז"ל: ובגדי יו"ט יהיו יותר טובים משל שבת. עכ"ל. וכתב על זה המ"ב (ס"ק י"ב) משום דחייב בשמחה, וזהו גם כן בכלל השמחה. עכ"ל.

ומוכח במ"ב שרק ביו"ט יש דין שמחה ולא בשבת, דאם גם בשבת יש דין שמחה אמאי בשבת לובש בגדים פחותים מיו"ט (וצ"ע אמאי קי"ל דבגדי חוה"מ פחותים משבת, הרי לפי המ"ב שהטעם שבגדי יו"ט יותר מבגדי שבת הוא מחמת שמחה, א"כ גם בחוה"מ שיש דין

שמחה צריך להיות הבגדים יותר משבת, וצ"ע. וכבר הקשה כן מרן הגר"ש רוזובסקי זצוק"ל בזכרון שמואל עיי"ש).

ביאור הוכחת מרן שליט"א מהרמב"ם שאין דין שמחה בשבת

שאלה: (המשך) הנה שאלתי את מרן שליט"א האם יש דין שמחה בשבת, ומרן שליט"א ענה לי בזה"ל: עי' רמב"ם פ"ל משבת ה"ט וה"י, ופ"ו מיו"ט ה"ז (וציין רבינו גם למ"ב מפורש שאין שמחה בשבת), ועיינתי ברמב"ם ולא הבנתי כוונת רבינו, שהרמב"ם (בפ"ל משבת ה"ט וה"י) כתב: דיני עונג שבת וג' סעודות וב' ככרות ויין ובשר. ובפ"ו מיו"ט (ה"י) כתב הרמב"ם שבימים טובים ובחור"מ, צריך להיות שמח וטוב לב וכו'. ומה כוונת רבינו שליט"א להוכיח מרמב"ם אלו, לענין הספק אם יש שמחה בשבת, ושמה כוונת רבינו לדייק מזה שבשבת כתב עונג, וביו"ט כתב שמחה, משמע שבשבת אין שמחה, וצ"ע.

תשובה: תפוס לשון אחרון. (דולה ומשקה, עמ' קמ"ג).

בעניני תקנת עזרא לכבס ביום חמישי

כיבוס ביום ה' בזמנינו שיש מכונת כביסה

שאלה: הנה מבואר [בסי' רמ"ב] ברמ"א דין תקנת עזרא לכבס הבגדים ביום חמישי, ומבואר במ"ב שנכלל בזה ב' חלקים, א. שיהיה לו בגדים מכובסים לשבת, ב. שאין לכבס ביום ו', כדי שיהיה פנוי להכנות שבת. ונסתפקו בזמנינו שיש מכונת כביסה ואינו טירחא כ"כ מלאכת הכיבוס, האם נשאר התקנה שצריך לכבס ביום ה' ולא ביום ו', או שבזמנינו נשתנה הדין ויכול לכבס גם ביום ו', וצ"ע.

תשובה: טוב להזהר. (דרור יקרא, עמוד שע"ז).

[א"ה: במגיה שם הביא שגם מרן הגר"ש אלישיב שליט"א, ומרן הגר"נ קרליץ שליט"א, מחמירים בזה, ובשם מרן הגר"ש אוערבראך זצוק"ל הביא שלכתחילה יש להחמיר, ובדיעבד מותר לכבס ביום ו', ע"ש].

למסור בגדים לכובס ביום ו' ומקבלם בו ביום

שאלה: האם מותר למסור בגדים למכבסה ביום ו', כשמקבלם בו ביום, או שאסור מתקנת עזרא של איסור כיבוס ביום ו'.

תשובה: כבר נסתפקו בזה. (אש התורה, שו"ת תורת חיים, עמוד ר"ו).

[א"ה: צ"ע מהו הספק שנסתפקו, האם מצד שזהו כיבוס ע"י מכונת כביסה, או מצד שהאדם המוסר למכבסה הוא לא טורח כלל, ובעל המכבסה "עסוק בפרנסתו", ואין איסור להיות עסוק בפרנסתו ביום ו'. והנה לעיל בתשובה לענין כיבוס במכונת כביסה, ענה מרן שליט"א שראוי להזהר, וא"כ מסתבר יותר כצד שני, שכאן הטעם בספק הוא שאין עוסק כלל בעצמו בכיבוס, והמכבס עוסק בצרכי פרנסתו, ודו"ק.

אולם שוב מצאתי בספר הנ"ל (אש התורה, שו"ת תורת חיים, עמוד ר"י), ששאל למרן שליט"א על מכונת כביסה אם מותר ביום ו', וענה לו מרן שליט"א באותו הלשון, כבר נסתפקו בזה, א"כ סובר מרן שליט"א שגם כל דין מכונת כביסה הוא ספק, וא"כ יתכן שזהו הספק בנתינה למכבסה, ודו"ק. ובאמת צ"ע בזמן הגמ' האם היה מותר לתת לכובס ביום ו', וצ"ע].

בגדרי הוצאות שבת ולו על ואני פורע

הוצאות על גנרטור האם הוא בכלל הוצאות שבת

שאלה: המ"ב (סי' רמ"ב ס"ק ד') מביא את מה שאמרו חז"ל "כל מזונותיו של אדם קצובין לו מר"ה עד ר"ה, חוץ מהוצאות שבת ויו"ט, והוצאות בניו לת"ת, שאם מוסיף מוסיפים לו", ונסתפקו האם כלל זה נאמר גם בהוצאות של "גנרטור" [חשמל כשר ללא חילול שבת], ונאמר שהוצאות שמשלם על גנרטור לשבת, אינו בכלל ההוצאות שנקצבו לאדם, ומשמים יחזירו לו הוצאותיו, או לא.

(וצדדי הספק דשמה דווקא "במזונות" של שבת נאמר דבר זה, כמו שאמרו כל "מזונותיו" של אדם וכו', חוץ משל שבת, ומאידך מכיון שזהו "הוצאות" של שבת, כלול במה שאמרו חוץ "מהוצאות שבת", וזהו גם בכלל "הוצאות" שבת).

והרבה נמנעים "מגנרטור", מחמת ההוצאות הרבות שבדבר, אבל יתכן שזהו בכלל "הוצאות שבת", שהקב"ה דואג לשלם לו על כך, ואין להנמנע מחמת כן, וצ"ע.

תשובה: כן. (דרור יקרא, עמוד שע"ז).

[א"ה: וכן כתוב בשם מרן שליט"א בספר דרך שיחה (ח"ב עמוד רע"א), והוסיף שם מרן שליט"א שיש בזה ב' דברים, א. נאמר בזה את מאמר חז"ל לוו עלי ואני פורע, ב. זה גם יביא ברכה בפרנסה, ששמירת השבת מביאה ברכה בפרנסה. ופעם אחת שאלתי את מרן שליט"א במי שגר בעיר חילונית (שאין שם גנרטור), ורוצה לעשות "גנרטור פרטי" בשבילו, וזה עולה סכום עתק, האם נאמר שגם זה בכלל הוצאות שבת או לא, וענה לי (ע"פ זכרוני) שאם "באמת" מכיון לכבוד שבת, נכנס בכלל של הוצאות שבת.

קניית פמוטות מכסף האם בכלל הוצאות שבת

וכן שאלתי פעם אחת שאחד רוצה לקנות לכבוד שבת "פמוטות של כסף", וזה עולה כסף רב, האם כלול זאת בכלל של "הוצאות שבת" שאינו בחשבון, וענה לי גם כן שאם באמת מתכוין לכבוד שבת כלול בכלל של הוצאות שבת (והכוונה שלפעמים כוונתו לא לכבוד שבת, אלא שרוצה כלים מפוארים בביתו, וצריך שיעיד עליו

יודע כל תעלומות שאין מתכוין לכבוד עצמו, ורק לכבוד המצוה של שבת), ועי' עוד בהגה"ה בתשו' הבאה, ע"ש].

הוצאות שבת יותר מהרגלו האם בכלל הוצאות שבת

שאלה: מי שרוצה לקנות מאכלים לשבת מאוד יקרים, שאינו רגיל בהם לפי המושגים שלו, האם כלול בכלל של הוצאות שבת ואינו בכלל הוצאותיו, או שדווקא לפי המושגים שלו.

תשובה: אם מכון לכבוד שבת. (דרור יקרא, עמוד שע"ז).

[א"ה: מרן שליט"א השיב שגם יותר מהרגלו, אם באמת מתכוין לכבוד שבת, זהו בכלל הוצאות שבת שאינו בחשבון, ויש להוסיף בזה מה שהביא בספר דרך שיחה (ח"א עמוד רס"ח) בשם מרן שליט"א, גם כאותם דברים, שלא אמרו לוו עלי ואני פורע רק כשכוונתו לכבוד שבת, ולא כשכוונתו לכבוד עצמו.

והוסיף מרן שליט"א את המשל שאמר המגיד מדובנא, שאבא עשה חתונה והבטיח לשלם לבניו על הוצאות הבגדים של החתונה, ואחד הבנים העשיר תפר בגדים נאים לחתונה, והשני שהיה אביון בא עם בגדים פשוטים, וכשבא העשיר לבקש מאביו תשלום על הבגדים כפי הבטחתו, אמר לו אביו הבגדים שתפרת לא לכבודי עשית, אלא לכבוד עצמך, והראיה שאם עשית זאת לכבודי, מדוע לא דאגת שאחיק האביון ילבש בגדים יפים. וכמו כן כוונת מרן שליט"א שהקב"ה אומר לוו עלי ואני פורע, כשתכוונתו לכבוד השבת של הקב"ה ולא לכבוד עצמכם, ודו"ק.

איך מיעצים למעשה לעשות בזה

והנה יש לדון שמרן שליט"א סותר משנתו, שכאן כותב מרן שליט"א שאם "מתכוין לכבוד שבת" יכול לקנות גם יותר מהרגלו, וזהו בכלל "הוצאות שבת", ובספר שאלת רב (עמוד כ"ח) שאל למרן שליט"א האם לקנות מאכלי שבת יותר מכפי הרגלו, ולומר ש"הוצאות שבת אינן בחשבון", או שיקנה מאכלי שבת רק כפי הרגלו, וענה לו מרן שליט"א "תפוס לשון אחרון", דהיינו רק כפי הרגלו, ואמא, והרי מרן שליט"א סובר כאן שאם כוונתו לכבוד שבת גם "ביותר מהרגלו" חוזר.

וצ"ל שכוונת מרן שליט"א, שצריך לחשוש על כל אחד ואחד שמא אינו מתכוין לכבוד השבת, ורק לכבוד עצמו [ומי יאמר זיכיתי מחשבת], וממילא רק מה שכפי הרגלו חוזר לו הוצאות השבת, אבל לא יותר מזה, ולכן מיעץ לא להוציא יותר, אבל באמת מי שברור לו שכוונתו "לכבוד השבת", באמת יכול להוציא גם יותר מהרגלו, ודו"ק.

הוצאות שבת בעירוב מחשבות לכבוד שבת ולכבוד עצמו

והנה יש להסתפק כשמעורב במחשבתו גם לשם "כבוד שבת" וגם לשם "כבוד עצמו", אחרי מה הולכים, וצ"ע. ויתכן לחדש ע"פ מה ששמענו בשם מרן הגר"א' שטיינמן שליט"א, בענין מה שאמרו חז"ל המקבל עליו עול תורה מעבירים ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ, שאין יהיה אם מקבל עליו רק "מקצת" עול תורה, האם מעבירים ממנו או לא. ואמר מרן הגר"א' שטיינמן שליט"א שכפי "החלק" של קבלת עול תורה, כך יהיה החלק שמעבירים ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ, וכפי גודל האחוזים שמקבל עול תורה, כך גודל האחוזים שמעבירים ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ, ולפי"ז יתכן שגם כאן הללו עלי ואני פורע תלוי באחוזים, כמה מתכוון לכבוד שבת, וכשמעורב מחשבות, כבוד שבת וכבוד עצמו, לפי האחוזי מחשבה של כבוד שבת, כך האחוזים של "האני פורע", ודו"ק].

כשצריך חתיכת בשר קטנה ומוכרים רק גדולה, האם בכלל

הוצאות שבת

שאלה: אם צריך לשבת "חתיכה קטנה" של בשר, ובחנות מוכרים רק "חתיכה גדולה", האם נחשב הוצאת שבת גם החתיכה הגדולה, או רק החשוי של החתיכה הקטנה, וצ"ע.

תשובה: כן. (שערי דן, בכת"י).

[א"ה: נראה לבאר הטעם, שסו"ס מחמת מה שצריך לכבוד שבת חתיכה קטנה, חייב לקנות חתיכה גדולה, ממילא גם שווי של החתיכה הגדולה בכלל הוצאות שבת, שנגרם לו מחמת השבת, ולכן אינו בכלל החשבון, אבל רואים חידוש גדול שגם כשאין זה ממש "הוצאות על השבת", ורק בעקיפין "מחמת השבת", נחשב הוצאות שבת, ודוק].

הוצאות שבת בשיירי המאכלים שנשארו משבת

שאלה: המבשל לשבת "בשר יקר" (וכל כיו"ב), ונשאר לו שיריים אחר השבת, האם גם על השיריים יש כלל של הוצאות שבת, מכיון שבשלם לצורך שבת, וממילא גם כשיאכלם ביום חול אינו בחשבון, או שאינם בכלל הוצאות שבת, ועדיף להקפיד אותם לשבת הבאה, שאז יחשב בכלל הוצאות שבת, וצ"ע.

תשובה: יאכל. (שאלת רב, עמוד כ"ט).

[א"ה: כוונת מרן שליט"א, שמכיון שבישלם לצורך השבת (ולא בכוונה שישאר), כבר נכלל "בהוצאות השבת", ויכול גם לאוכלם בשאר ימי השבוע].

האם מותר לחפש לקנות צרכי שבת בזול

שאלה: יש להסתפק אדם שמחפש לקנות צרכי שבת "במחיר זול", האם אינו בחשש אפיקורסות, שהרי חז"ל אמרו שהוצאות שבת אינו בחשבון של הפרנסה של האדם, ולוו עלי ואני פורע, וא"כ מדוע מחפש לקנות בזול, הרי זהו לא על חשבון, וכי להקב"ה

משנה אם יתן לו כך או כך, וצ"ע.

תשובה: הוא חושש אולי אין ראוי. (שאלת רב, עמוד כ"ח).

[א"ה: מבואר בדברי מרן שליט"א חידוש גדול, ששייך שיהיה אדם שמחמת עוונותיו אין ראוי לקבל את הוצאות השבת מה, והמושג של "ללו עלי ואני פורע" הוא לא מוחלט שכולם יזכו לזה, אלא זהו מהלך מסוים של הנהגת ה', אבל יש שזוכים לזה, ויש שמחמת עוונות אין זוכים לזה (וכמו מאמרי חז"ל רבים מאוד שהעושה כך זוכה לכך, שידוע ששייך שע"י עוונות יפסיד זכותו בזה), וצ"ע שלכאורה היה מקום לומר שכאן הגדר הוא שזהו "סעודת ה'", וממילא הקב"ה משלם על הסעודה שלו, וזהו לא בגדר "שכר על מצווה", וצ"ע.

והנה נראה פשוט שגם לפי מרן שליט"א אין הכוונה שכל אחד בספק ממש אולי אין זוכה לזה, שהרי המ"ב פוסק זאת לכל אחד ואחד, שיוכל לבטוח בזה "שלו עלי ואני פורע", משמע שסתמא דמלתא כל אחד ואחד בכלל זה, אלא כוונת מרן שליט"א שמכיון ששייך שיש שלא זוכים לזה מחמת עוונות, ממילא מי שמחפש בזול אינו בכלל "אפיקורס", אלא שיש לו חששות שאולי הוא מן המועטים של זוכים לזה, ודו"ק.

והנה לעיל [בתשובות] משמע מזה שעל "יותר מכפי הרגלו", הוסיף מרן שליט"א שזהו דווקא אם "כוונתו לכבוד שבת", משמע קצת שעל "כפי הרגלו" אין צריך תנאי זה, ותמיד ההוצאות חוזרות (שבשיעור הרגיל אצלו, זהו "הוצאות מחמת השבת", ורק ביותר מהרגלו מוגדר הוצאות שבת, רק בכוונתו באמת לכבוד השבת). ואפשר להוכיח כן גם מכאן, שמדוע הוצרך מרן שליט"א לומר שאין בו חשש אפיקורסות מחמת שחושש שלא יזכה מחמת העוונות, שמרן שליט"א יאמר פשוט שחושש שמא אין "כוונתו" לכבוד שבת, רק לכבוד עצמו, אבל להנ"ל א"ש היטב, שבשיעור הרגיל אין את התנאי הזה, ודו"ק].

הוצאות שבת האם גם במוסד של ישיבה בסעודות שבת לתלמידים

שאלה: האם גם בישיבה [הקונה אוכל לשבת לתלמידים], נאמר הכלל של "ללו עלי ואני פורע", והוצאות שבת אינו מן המנין, ויקנו ברווח לכבוד שבת, או שיצמצמו ויקנו פחות [ובמיוחד שזהו מכספי נדיבים], וצ"ע.

תשובה: מסתבר דמותר. (שאלת רב, עמוד כ"ח).

[א"ה: יש לעיין מתשובות הבאות, לענין הוצאות שבת של אדם מישראל בשביל חבריו, שכתב מרן שליט"א שאינו בכלל הוצאות שבת, ומ"ש ישיבה, ויש לחלק שישיבה מוטל על הנהלת הישיבה לפרנס הבחורים, וממילא הפרנסה שלהם נשלחת משמים דרך הישיבה, וכתוספת ניתן ההוצאות שבת].

הוצאות שבת בשביל חבריו האם בכלל הוצאות שבת

שאלה: יש להסתפק במושג של הוצאות שבת אינו בחשבון, ולוו עלי ואני פורע, האם נאמר רק על הוצאות שבת של "עצמו", או גם על הוצאות שבת של "חבירו", כשרוצה לתת לו (האם נאמר שאינו בכלל פרנסתו מה שנותן לחבירו להוצאות שבת).

ומעשה שהיה באברך בעל ממון, שהיה נותן קבוע "דגים לשבת" לת"ח אביון, וביום אחד האברך נפל קצת מנכסיו, ובכל זאת רצה להמשיך במנהגו, לתת דגים כל שבת לת"ח האביון, והת"ח לא הסכים, וטען האברך שזהו בכלל "הוצאות שבת", ולא מפסיד כלום מזה, והת"ח טען שמכיון שאין זה סעודת שבת שלו, אין זה הוצאות שבת ורק חסד, ולא נאמר בזה הכלל של הוצאות שבת אינו בחשבון, ומכיון שנפל קצת בממונו אין רוצה לקחת ממנו הדגים, מי צודק?

תשובה: הת"ח צודק, שזהו רק חסד ולא הוצאות שבת. (דרך שיחה ח"ב, עמוד רע"ב).

[א"ה: הנה שאלה דומה לזו, שאל בעל השאלת רב (עמוד כ"ט), באופן שהשכן רוצה "ללוות" ממנו עוף לשבת, שלכאורה מדוע ילווה, שיתן לו במתנה, ויחשב לו כהוצאות שבת שאינו מן המנין, וענה לו מרן שליט"א "אינו נכון", וזהו מאותו הטעם, שהוצאות שבת זהו רק בהוצאות שבת של סעודות שלו, ולא בהוצאות של סעודת חבריו, ועי' בהמשך מדוע אין כאן ענין של ערבות].

ערבות לחבירו בהוצאות שבת

שאלה: (המשך) מרן שליט"א ענה, שמה שנותן לחבירו סעודות שבת אינו בכלל הוצאות שבת, וצ"ע מדוע הרי יש דין "ערבות", שכל אחד מצווה על סעודת שבת גם של השני, א"כ כל אחד צריך לדאוג שהשני יאכל סעודת שבת, וא"כ כשאין לו אוכל ונותן לו, מדוע שלא יחשב כמו הוצאות שבת שלו, וצ"ע.

תשובה: בשביל ערבות מספיק כסא דהרסנא. (דרך שיחה ח"ב, עמוד רע"ג).

[א"ה: צ"ב שכמו שעל עצמו לא מספיק כסא דהרסנא, משום שיש הידור של מאכלים משובחים (דגים ובשר וכל מטעמים), א"כ גם בחבירו, שיהיה ערבות על זה, וצ"ע, ושמה אין ערבות על הידור מצווה, וצ"ע].

ע"פ בקשת מרן שליט"א

אין להורות הלכה למעשה ע"פ התשובות

פניני הלכה

הרב שמואל זלוטניק נוול "אליבא דהלכתא" - ברנפלד

בשבת מצוה משום עונג שבת, צריך להזהר שלא יאכל הרבה, וכמו שצוה המגיד למרן ז"ל למעט באכילה ושתייה אפילו בשבתות ויו"ט, וכמ"ש ב"מגיד מישרים" פ' כ"א יעו"ש, ורק שיעשה הכל לשם יחוד וכו'. (כף החיים, ס"ק ה'). * אמנם יש מי שכתב וז"ל, ולולא דמסתפינא אפשר לפרש לשון "וקוראי עונג" המיוסד בתפלת שבת, שלכאורה מאי לשון "וקוראי". אך אפשר לומר בדרך הלצה, דאפילו אותן אנשים אשר הם משוקעים בתאות אכילה ושתייה גם בימות החול, מכל מקום אם מרבים באכילה ושתייה בשבת ואומרים שריבוי אכילתם הוא לכבוד שבת, גם זה הוא יקר בעיני השי"ת, כי עונג שבת הוא כל כך גדול ויקר בעיני השי"ת, אשר גם תאות אכילה ושתייה בפשיטות גם כן יש לה מקום בשבת קודש. וזהו "וקוראי עונג", היינו שאומר בפיו שאוכל ושותה לשם עונג וכבוד שבת, והוא נהנה בפשיטות מאכילה ושתייה, מכל מקום גם זה הוא טוב. וכמדומה ששמעתי מגדול וקדוש אחד, אשר תאות אכילה של שבת הוא מציל ומתקן את תאות האכילה של חול. והמשיל הדבר למי שתעה למקום גדודי ליסטים, והיה שם ליסטים אחד שהוא מבני עירו של אותו איש, והוא הציל אותו מן המות, והנמשל מובן. (מנחת שבת לר' שמואל הכהן, ס' ע"ב).

סימן לידע אם באמת מתכוון לשם מצוה: ירבה האדם בתענוגים כפי יכלתו לכבוד השבת דוקא, ולא להנאת עצמו להרבות בשר לרימה ותולעה. וסימן לדבר, שהאדם שמסגף את עצמו בימות החול, ואינו אוכל בשר ואינו שותה יין, וביום שבת קודש מרבה בשר ויין, זהו ניכר שהוא מענג את השבת, ויערב לו ויבוסס לו. אמנם מי שמאכלו בריאה בימות החול, בשר שמן ויין ישן וכיוצא, וכן עושה בשבת, ואינו מבחין בין ימי החול ליום שבת קודש, זהו הוראה שלהנאת עצמו מכוין ולא לכבוד שבת, ונמצא שאינו מענג את השבת אלא מענג את עצמו. ובפרט על כמה בני אדם מהמון העם, שבימות החול המה אוכלים למעדנים, אוכל בשר ושתה יין לרוב, וביום השבת מצמצמים באכילתם בדבר מועט, והם אומרים שמזיק להם מה שאוכלים, ולמה אין מזיק להם רוב אכילתם בימי החול, ועל הרוב אנשים כאלו הם עצבים ביום השבת. אוי להם שמראים בזה שאין להם נשמה יתירה בשבת, ועל זה הם עצבים ונפשם לא תתאוה אכילה ושתייה, והענג נהפך להם לנגע ר"ל, וברור כי אין לך חילול שבת גדול מזה, ונמצא שמואס במתנתו של הקב"ה ח"ו. ועל כן יזהר האדם בכבוד שבת, כי לא להם הוא הכבוד כי אם למצווה ית"ש הוא הכבוד, שמתענג בשבת עונג הגוף ועונג הנשמה לעסוק בתורה הק', כי פקודי ה' ישרים משמחי לב, ובזה יש נחת רוח להקב"ה ולנשמתו הטהורה. (מתוק מדבש, להמגיד הירושלמי ר' יצחק פרחי, פרק ו'). * והמתענג בשבת ואומר שמכוין לשם מצוה, לכבוד שבת קודש, עדות יש אם אינו הולך אחר תענוגי והבלי העוה"ז בימות החול, ואם מקיים מצות סעודה שלישית וסעודה רביעית אפילו כשהוא שבע ואינו תאב לאכול כלל, זהו לעדות על כשהוא רעב שעושה לשם מצוה, וכן על זה הדרך אל כל אשר יאמר, מעשיו הן הם עדין, האמת אתו אם זך וישר פעלו. (פלא יועץ, ערך עדות).

כל מעדני עולם - כלים לפאר ולענג את השבת: הלא נצטוינו לענג את השבת במאכלים ערבים, בבגדים נאים, במטה מוצעת ובגרות דולקים, וכן כתוב "וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד". ועיין בזוהר "מאי עונג, עונג לא ישתכח אלא לעילא באתר קדוש עילאה שרי, כמה דאת אמר 'אז תתענג על ה'', דהאי עונג על ה' הוא", פי אודות ה', שהעונג יבוא מן הרוחניות לבד ולא מן התענוגים הגשמיים. כה גדולה היא קדושת השבת, עד שגם אלה מוכנסים על ידה לתחום הרוחניות. אין לאדם צורך בכל אלה אלא אך כדי לקיים בהם את השבת, להראות יקרתה ולהביע שמחתו בה, כי מטבע האדם הוא לפאר את שמחתו במאכל ובמשתה ובבגדים נאים, ועי' מעשי כיבוד אלו קובע בעצמו כבוד רוחניותה של השבת. ותנאי אחד יש בדבר, שיכוין באמת בלבו רק לענג את השבת, פי' לכבוד, ולא לענג את עצמו, וכך ביאר בזוהר את ענין הקידוש על היין. מי שהשבת אצלו מציאות, כל מעדני עולם אינם אלא כלים לפאר ולענג בהם את השבת. (מכתב מאליהו, להגרא"א דסלר, ח"ב עמ' ט"ז).

זהירות שלא יעשה ח"ו סנגורו קטגורו: ומכלל מצות השבת הוא עונג שבת וכבוד שבת, ומאוד מאוד הפליגו חז"ל בפרק כל כתבי בענין כבוד שבת ובענין ג' סעודות בשבת, עיי"ש. ובודאי המענג את השבת ממשיך קדושה עצומה על נפשו לתקנה מכל סיג ופגם, אך בתנאי שייהא המאכלים כשרים כדין, ושיהא המעות שקנה בהם צרכי שבת כשרים, שלא מגזל ורביית ואונאה וכיוצא בזה, דאם לא כן כבר אמרו חז"ל על כיוצא בזה, אוי לזה שנעשה סניגורו קטיגורו ר"ל. (חיי עולם להקה"י, ח"ב פ"ח).

הוצאות שבת, והדאגה לצרכי העניים

במ"ב (ס"ק ג') הביא דברי הגמ' (ביצה ט"ז ע"א), כל מזונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה חוץ מהוצאות שבת ויו"ט, שאם הוסיף מוסיפין לו ואם פוחת פוחתין לו, ובספרים הזהירו מאוד שלא לצמצם בהוצאות השבת, כן כתבו שצריך לדאוג לעונג אחיו העניים, ואם יתענג רק לעצמו אי"ז עונג לכבוד השבת, ונקרא שהוציא הוצאות לכבוד עצמו בלבד.

שלא לצמצם בהוצאות שבת: ותכבד את השבת מאוד כאשר היה לפני, ואל תצמצם כלל, כי כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד יום הכפורים חוץ מהוצאות שבתות והוצאות יום טוב וכו'. (אגרת הגר"א). * ואמרו רז"ל, כל מזונותיו של אדם קצובים מראש השנה, חוץ מהוצאת שבתות ויום טוב וכל הוצאות מצוה, שאם מוסיף מוסיפין לו. ומי פתי יצמצם להוציא מכיס הקב"ה המשלם הוצאתו ושכר טוב,

שלא לאכול יותר מדאי, ושכל כוונתו תהיה לשם שמים ולכבוד השבת.

מהות העונג: איזה הוא עונג, זה שאמרו חכמים שצריך לתקן תבשיל שמן ביותר ומשקה מבושם לשבת, הכל לפי ממונו של אדם. וכל המרבה בהוצאת שבת ובתיקון מאכלים רבים וטובים הרי זה משובח. ואם אין ידו משגת, אפילו לא עשה אלא שלק וכיוצא בו משום כבוד שבת, הרי זה עונג שבת. ואינו חייב להצר לעצמו ולשאול מאחרים כדי להרבות במאכל בשבת, אמרו חכמים הראשונים עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות. (רמב"ם, פרק ל' מהלכות שבת ה"ז).

לתבל תבשילו שיצא מוטעם וריחו נודף: לבקש צרכי תבשיל בירקות ותבלין וכיוצא בהן לתבל הקדרה ולמתקה, כל אחד כפי רצונו וטעם חיכו שיאכל מאכלו לתיאבון. ואף על פי שאין דרכו בחול ליתן פלפלין וכיוצא לתוך התבשיל, בשבת צריך להכין כל מה שדרך אדם חשוב רגיל לתקן תבשילו כדי שיצא מוטעם וריחו נודף, וזהו ענין גדול לאכילה, קטן הכמות ורב האיכות, והשבח יותר על ההוצאה, הילכך כל אדם צריך להזהר בו ולהביא לביתו תיקוני התבשיל וכל צרכיו, בלי שישאלו לו אנשי ביתו. (סדר היום, הנהגת יום השישי).

לקנות פירות ומיני מתיקה לקינוח סעודה: לקנות פירות או מיני מתיקה לקינוח סעודה כל אחד כפי ערכו וכפי השגתו, ואף על פי שאין דרכו בכך בחול, יתנהג בשבת כשר וחשוב ואפילו כבני מלכים אם יוכל, וכל המוסיף מוסיפין לו כי אין ערך וקצבה לעונג שבת. (סדר היום, הנהגת יום השישי).

אכילת דגים בשבת - מקורו: בנו של הבית הלל כתב בהג"ה וכו', וסיים דדגים הוא חיוב גמור מדאורייתא, עיי"ש. והוא תמוה מאוד שהרמב"ם והשו"ע השמיטו חיוב דאורייתא. ועוד, מי כתובי דגים באורייתא, וגם מדרבנן אין טעם בדרך הנגלה שיתקנו דוקא דגים, ומה שהזכירו דגים בגמרא בכמה מקומות היינו למצוה מן המובהר, ולכן מי שאין ידו משגת פטור. (שו"ע הגר"ז, קונטרס אחרון סימן רמ"ב).

הדגים מוסיפים שמחה בסעודה: דג, אם אפשר לו להשיג בין רב למעט הוי עונג שבת לעשות מהם תבשיל מיוחד, נוסף על תבשיל הבשר שתיקן. ומצינו שהדג הוא שמחה בסעודה כמו שמצינו בכמה מקומות, אם בסעודה העתידה להיות לצדיקים שיש להם דג מתוקן לסעודה, אם ממעשה אותו חייט שהעלה אותו דג לכמה זהובים, נראה שצורך הסעודה ושמחתה הוי דגים, ואפילו נהיה דבר מועט לפחות שם דג איקרי, וכן אמרו ז"ל בגמרא שמי שאין בידו יכולת לענג את השבת כראוי, שקצרה ידו שאינו משיג לענג אותו כראוי, יעשה דבר מועט לכבוד שבת, ומאי ניהו כסא דהרסנא, ועל ידי שהם דגים קטנים שמוכנים בתוך המחבת וקמח, נראה שהדגים הם מראים שמחה ועונג, וכן אמרו במקום אחר במה מכבדו בדגים גדולים וראשי שומים, והכל לפי מה שהוא אדם, והיכולת שיש בידו לעשות וכוונתו שלימה, כי אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים. (סדר היום, הנהגת יום השישי).

מנהג המהרש"ל שלא לאכול דגים בליל שבת: אני נדרתי בעצמי שלא לאכול דגים בליל שבת, שהוא דבר חשוב ומסויים, ואז אפילו יעשו בשבת כמה מעדנים לא ישוו לסעודת שחרית שיש בה דגים. (ים של שלמה, גיטין פ"ד, סי' כ"א).

לאכול דג בפרט בסעודה שלישית: יש גלגולים אחרים בבהמות ועופות טהורים, גם טמאים, ואפילו בצומח באבני השדה וכו', וגם בדגים, לכן להשיב אותו הנפש למנוחה מצוה לאכול דג בשבת, ובפרט בסעודה שלישית. (חרדים, פרק ל"ג).

לכבד את השבת בכל ימות השבוע: וכן ראוי לכל ירא שמים לעשות, כשרואה דבר בתוך השבוע יפה וראוי והוא דבר הצריך אותו לשבת, ויש ספק אם ימצא לכבוד השבת אם לאו, יקנה אותו וישמור אותו לשבת, כי ראויה היא שבת לכל הכבוד הזה ולהשתדל בכבודה בכל ששת ימי המעשה הזה האופן, ויכולה היא שתרחם עליו להמציא לו בשפע מזונותיו, כי כאשר יפתח ידיו לכבוד השבת כן יפתחו לו מן השמים לתת לו די מחסורו. (סדר היום, הנהגת יום השישי).

יכוין לשם מצוה ועונג שבת: וצריך שיכוין במה שאוכל בשבת שהוא לענג השבת לקיים מצוותו ית', וזהו שאמר "ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם", להנאתכם, כלומר אפילו בדבר שהוא הנאה ועונג קודש היא, שצריך שתכוונו לקדש לקיים מצותיו ית'. והוא עיקר גדול לעושה תשובה, וככה יעשה תדיר בכל שבת. והיא סגולה להתרחק מיצר הרע ולידבק אל הקדושה. הוא ברחמינו יעזרונו על דבר כבוד שמו. (יוסף לחק להלחיד"א, פרשת בשלח יום ו').

צריך חוזק רב לעשות לשם שמים באמת: והן אמת שיש מן המפרשים שדקדקו ממאמר רז"ל כל המענג את השבת, ולא אמרו כל המתענג בשבת, שאין הדבר תלוי ברצונו, במה שהוא עונג לו, שאם הוא מתענג להיות יושב ובטל או מרבה דברים שאין בהם ממש, "או" לרבות את השחקי"ם, אין זה עונג לשבת, ויאבד הוא ואלף תענוגים שלו ואל יאבד עונג השבת, כי לא נתנו שבתות וימים טובים אלא לעסוק בתורה. על כל פנים גם הפשט לא יופשט, דהכל מודים בשבת דבעינן נמי לכם, יאיוחו בזה וגם מזה, יאכל וישתה לא אשר תאוה נפשו, לשובע נפשו, וישנן יותר מבחול, תדע, שהרי אמרו במה מענגו, בדגים גדולים וכו', והדברים עתיקין, ואחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים, כי במצוות כאלו שיש בהם עונג והנאת הגוף צריך חוזק רב לעשותם לשם שמים באמת, לא מן השפה ולחוץ, שרוצה לצבות בטן ואומר: שבת היום, אכלו היום, שתו ושכרו, ובזאת תבחנו אם אתם עושים לכבוד שבת, כאשר בשאר הימים לא תלכו אחר תענוגי והבלי העוה"ז. (פלא יועץ, ערך עונג).

האם בשבת הותר תאוות האכילה: ומכל מקום אף על גב דאכילה ושתייה

וקראת לשבת עונג

כ' המ"ב (סק"א) עיקר מצוות עונג שבת נתפרש לנו על ידי הנביאים, וכמו שנאמר וקראת לשבת עונג, ויש פוסקים שסבירא להו דעיקרו הוא מן התורה וכו', ובספרים מציאנו שביארו ענין העונג ועיקרו, וכתבו שהמתענג בשבת מכבד את נותנה יתברך, והוא יותר מאלף תעניות.

וקראת לשבת עונג: ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת - על דרך הפשט לתקן לצרכי שבת, מלשון "וימחר לעשות אותו", וכן "ובן הבקר אשר עשה" הכל לשון תיקון. וביאור הכתוב שייהא אדם זהיר בכבוד שבת להשמר מכל מלאכה ולהשתדל שיכין לצורך השבת כדי שייהא לו מנה יפה לשבת, וכמ"ש רז"ל מחד שבין לשבתך. וזהו שאמר הנביא "וקראת לשבת עונג" מלשון קרואים, כלומר, שתזמין אותו ותתענג בו כאדם המזמין את אושפיו. (רבינו בחי', פרשת כי תשא).

עונג שבת - ענינו: וקראת לשבת עונג - ענינו, שתענג את השבת במאכל ומשתה יותר משאר הימים ומעולה על כולם, אז יזכור מעשה בראשית ויתן הודאה להקב"ה שחידש העולם ובראו מאין, כי בעשותו זה יקרא את השבת עונג ויתענג עונג הגוף והנפש. עונג הגוף במיני אכילה ושתייה, ועונג הנפש בזכרון מעשיו של הקב"ה ונפלאותיו. ויהיה לשון "וקראת" מלשון "הקדיש קרואיו", כלומר, שיזמין את השבת כאדם המזמין את המלך לאכול עמו על שלחנו, זהו "וקראת לשבת עונג", כאילו אמר תזמין את השבת. (כד הקמה, לרבינו בחי').

להתענג בשבת כדוגמת העולם הבא: וכתב הרמב"ן ז"ל כי ששת ימי בראשית כל ימות העולם רמוזים בהם, כי קיומו יהיה ששת אלפים שנה, שכן אמרו יומו של הקב"ה אלף שנים שנאמר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול וגו', וכנגד יום השביעי יהיו הנשמות מתעדנות ונהנות מהאור המתוק שממנו מתעדנות הנשמות, וזהו מאמרם ז"ל נשמה יתירה נותן הקב"ה באדם בערב שבת מפני שהוא כדוגמת העוה"ב. ואמרו עוד שבת אחד מששים בגן עדן, שביום השבת נתווספת באדם בתולדה יתרון כח, ובנשמה יתרון שכל. לפיכך צריך אדם להתענג בשבת זכר לעוה"ב, כדאמר ר' יוחנן כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלא מצרים, וזהו העוה"ב שאין לו מצר ולא גבול. (תורת המנחה לר' יעקב סקלי, פרשת ויקהל).

דברים שעושים בשבת מעין עוה"ב: מה נמרצו אמרי יושר של ה"תורת חיים" שכתב טעם הגון לזה, והוא, לפי דשבת בראשית הוא דוגמת שבת שלעתיד לבוא שהוא יום שכולו שבת, ולכן אנו עושים כמה דברים בשבת זה דוגמתו, היינו לאכול בשר ודגים נגד סעודת שור הבור ולויתן, ומקדשין על היין נגד היין המשומר בענביו לצדיקים לעתיד לבוא, וכבר אמרו חז"ל דעל שם זה נקרא רקיע "שחקים", שבו שוחקים מן לצדיקים לעתיד לבוא, ולכך שפיר יש לעשות בשבת זכר למן ההוא. (ביאור הלכה, סימן רמ"ב).

לכבד נותנה שנתן לנו מתנה גדולה כזאת: ומלבד מה שנאסר שלא לפגום בכבוד הקודש הנשפע ביום זה כמו שזכרנו, עוד נצטוינו לכבד הקדושה הזאת הנשפעת, והוא כל עונג שבת וכבודו, בבואו ובצאתו בקידוש והבהדלה ושאר כל פרטיו כולם ענינים נוסדים בכללם על היסוד הזה, שהוא לשמור את עצמנו בערך הראוי לקדושה הנשפעת לנו, ולכבד המעלה הזאת ולייקרה לכבוד ענינה, שהוא קורבה גדולה אליו ית' ודביקות גדולה בו, ולכבוד נותנה ית' שנתן לנו מתנה גדולה כזו. ופרטי הענינים מכוונים אל פרטי הקדושה הזאת ובחינותיה, דרכיה ותולדותיה, כפי מה שהן באמת. (דרך ה' לרמח"ל, ח"ד פ"ז).

כבוד שבת עדיף מאלף תעניות: אם חל ארבעה עשר באדר בשבת אסור להתענות בערב שבת מפני טורח שבת, שעיקר תענית סליחות ורחמים הוא, ואתי לאימונעי מכבוד שבת. וכבוד שבת עדיף מאלף תעניות, וכבוד שבת דאורייתא ותענית דרבנן, ואתי כבוד שבת דאורייתא ודחי תענית דרבנן. (מדרש תנחומא, פרשת בראשית). * לכאורה יוקשה, דהא אלף תעניות הם תיקון בתשובת המשקל לכמה עבירות חמורות של כריתות ומיתות בית דין, ואיך יתוקן זה יותר על ידי כבוד שבת דמיייר שם שלא יתענה גם כן כדי שיכנס לסעודה מיד בליל שבת קודש, ועונג שבת באכילה מוקדמת יהיה יותר תיקון מאלף תעניות. אלא וודאי דכבוד שבת ועונג הוא בבחינת תשובה מאהבה, וזה מהנה יותר, ואין לנו אלא דברי חז"ל. (דברי תורה, מהדורא קמא אות ע"ט).

שמירת שבת הוא העיקר, ואח"כ יהיה העונג: ועל זה תקנו בתפלת שבת "ישמחו במלכותך שומרי שבת וקוראי לו עונג", והקדימו שומרי שבת לקוראי לו עונג, שגדול שכר שומריה משכר מענגיה, שהשמירה היא העיקר ואחר השמירה יהיה העונג והכיבוד, שאם לא ישמרוה מלחללה מה תועלת בכיבוד ובתענוג שעושים לה. (תורת המנחה לר' יעקב סקלי, פרשת ויקהל). * בעונג שבת נתן אל האדם סימן ואות אמת אם הוא מתענג על ה' ולא מענג את עצמו, הציע לפניו תנאים "אם תשיב משבת רגלך עשות חפצך וגוי, וכבדתו וגוי, ממצוא חפצך ודבר דבר", לגדור עצמך ביום נכבד זה מלכת בדרכים, מלעשות חפצים, מלדבר דברים שלא יהיה דבורך של שבת כדבורך של חול, רק לשמור יום זה בקדושה, אז יהיה בידך אות וסימן כי גם התענוגים שאתה מתענג ביום זה הוא רק בעבור עונג שבת, וזהו "אז תתענג על ה'". (אהל יעקב להמגיד מדבונא, פרשת בהר).

איזהו עונג

בפוסקים דנו בכמה פרטים השייכים למצוות עונג שבת, וכגון במה שהביא המשנ"ב (סק"ב) דטוב שיאכל דגים ביארו הטעם בזה, כן כתבו שגם בשבת יש להזהר

אין זה כי אם רוע לב וכסות עינים. האל הפוקח עורים יאיר עינינו, וברוח נדיבה יסמכנו. (חסד לאלפים, לר"א פאפו, סי' רמ"ב). * ועל אלו שמקמצים להוצאות שבתות וימים טובים ולהידור מצוה, אמרו רז"ל על הפסוק "מי בז ליום קטנות" - מי גרם לצדיקים שיתבזז שולחנם לעתיד לבוא (שאין מקבלין שכר שלם - רש"י), קטנות (אמנה - רש"י) שהיה בהם שלא האמינו בהקב"ה (לוותר ממונם לנוי הידור מצוה ולצדקה ולהוצאות שבתות וימים טובים - רש"י). לכן בני התאמצו והתחזקו לכבד ולענג את השבת ויו"ט ולא לקמץ, ולהאמין בה, ואז תזכו להתענג על ה', ויתן לכם כל משאלות לבכם כמאמרם ז"ל. (קונטרס הצוואה, להגר"ש תפלינסקי).

ידאג לצרכי העניים: יעשה כל אדם כל הבא בידו לענג עצמו ובני ביתו עם עניים קרובים אליו, כי אין טוב לאדם שיאכל וישתה ואחיו בני ישראל העניים והאביונים מוטלים ברעב ובחוסר כל, כי אינו מדרך הישר ולא דרך רחמנות וגומלי חסדים כזרע אברהם אבינו עליו השלום, אלא יתענג עצמו ואחרים עמו אם מעט ואם הרבה. (סדר היום, הנהגת יום השישי).

תשלום הוצאותיו רק כשדואג לאחיו העניים - משל נמרץ: ונמתיק הענין על פי משל לעשיר גדול שהיו לו ב' בנים במרחקים, אחד היה עשיר ואחד עני, והאחים האלה לא ראו את פני אביהם זה רבות בשנים. פעם באה אגרת מאת אביהם הגביר, כי הבן זקונים אשר לו הגיע עתו עת דודים, לזאת תשאלנו נפשו להתעלס באהבים גם עם יתר בניו ביום חתונתו וביום שמחת לבו, וכתב האגרת אל בנו העשיר איך הוא מבקש מאוד שיבוא הוא וגם אחיו על החתונה, ולא יחוס על ההוצאה הגדולה שיעשה, כי כל ההוצאות שיעשה בעבור כבוד אביו ישלם לו את הכל במיטב כספו.

והבן העשיר הזה כאשר השיג האגרת הזאת מאת אביו, הלך מהרה אל החנות ולקח הרבה סחורות יקרות, ויעש לו בגדים מפוארים לאשתו ולבניו, והכין את עצמו לנסוע, ובטרם עלה המרכבה הזכיר את עצמו ואמר: קראו לי מהרה את אחי שאני צריך לו מאוד, ויקראו אותו בחפזן, וזה עני קורא ושואל: מה רצונך, ויאמר לו: מה זה תשאל, עלה אלי על המרכבה. ויעל וישב, ויסעו.

ויהי בקרוב המרכבה הזאת אל עיר ומחוז חפצם, והקול נשמע בבית אביהם כי בניו ובני בניו וכלותיו נוסעים ובאים, וילכו המחותרים עם הכלי זמר כנגדם לקבל פניהם בשמחה, ויידד מן המרכבה העשיר ההוא מלוכש בגדי הוד והדר, והמחותנים שואלים עליו: מי הוא, ויאמרו: הלא זה הוא בנו הבכור של הגביר. אח"כ הלך אחריו עני אחד קרוע ערום ויחף, וישאלו עליו ויאמרו: גם זה יושב בעיר מגורי אחיו כי אחים הם, והמה מחשים ומניעים ראש. ויבואו הבית, והמנגן ינגן, ועשו החופה וישמחו מאוד.

ויהי כי עברו ב' וג' שבועות, ויאמר העשיר אל אביו הגביר: אבי יקירי, הנה עשיתי ככל מצותך אשר צוית עלי לבוא לשמוח אתנו, ואתה הלא ידעת כי איש מסחר אנכי, איככה אשבית מסחרי זה חודש ימים, ויאמר לו אביו: עשה כטוב בעיניך בני יקירי, ומי מוחה בידך, תוכל לנסוע לשלום לביתך. והוא שמע דברי אביו, וכמו רוח עצור בעצמותיו על רוב ההוצאה אשר הוציא, ואביו הבטיחו לשלם לו את הכל שבעתים, ועתה הלא רואה את פני אביו כי הוא כמתעלם מזה, וההכרח אכף עליו לשלם לזר פנמיו לטוב לביתו, ויאמר בלבו, מה זה אני מחריש ומתאפק, כבר אני מוכרח להיות תובע בפה. ויבוא לפניו אביו, והציע לפניו חשבון ערוך על כל ההוצאה הגדולה אשר עשה, כך וכך עולה סך הבגדים אשר עשה לו, וכך וכך הבגדים אשר עשה לאשתו ולבניו, וכך וכך על הוצאות הדרך. ויאמר לו אביו: עשית לך בגדים, תבלה אותם ותתחדש בבגדים אחרים חדשים שתעשה לך, ויאמר לאביו: אבל אתה הבטחת אותי, אשר כל ההוצאה אשר אעשה יהיה על חשבונך, ויאמר אליו: לא תשקר בני, יש שקר הדבר הזה.

והוא הוציא מחיקו המכתב שהיה לו בכתב ידי אביו, והציע המכתב לפניו לאמר: ראה אבי כי האמת אתי. ויאמר לו אביו: קרא נא בפני את דברי המכתב, והוא קורא לפניו כי כתוב בו, כל ההוצאות אשר תעשה לכבודי אשלם לך את הכל. עתה ראה בני אם היית עושה באמת לכבודי איך לא זכרת ואיך לא חסת על כבודי, כי לקחת עמך אחיך העני ערום ויחף לבוש קרעים ובלויי הסחבות, ולא זכרת להלביש גם אותו שיהיה לי לכבוד ולמשיב נפש, עתה ראה כי כל מה שעשית וכל הפיזור הגדול אשר הוצאת הכל היה למענך, ומה זה תדרוש ממני.

הנמשל, כי הקב"ה כביכול כתב גם כן אגרת ערוכה אל האדם, כל הוצאות שיעשה למען כבודו ית' בעונג השבת ויו"ט הכל ישלם לו, כאמרם ז"ל כל מזונותיו של אדם קצוים לו מראש השנה חוץ ממה שמוציא בשבתות וימים טובים, ואם כן בעל כרחך יש אל האדם להשתדל שיהיה לכבוד ולתפארת בעיני אביו שבשמים, ואיככה יכנס הוא ליום השבת מקושט ומהודר ויאכל למעדנים, ואחיו העני ישב כמתאבל ויאכל זרעונים. ואם יעשה כן ויתעלם מן העני הלא יתברר כי כל מה שהוציא בפיזור על התענוגים לא בעבור להתענג על ה' כי אם לענג את עצמו. אז יאמר הקב"ה, אם כן מה לך לדרוש ממני דבר בעבור ההוצאות שעשית. וזהו מתק מאמר "מלוה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו", "מלוה ה' - מי הוא מלוה לה' - חונן דל", הוא אשר פועל אשר גם "גמולו ישלם לו", גם מחיר ההוצאה שהוציא על עצמו גם כן ישלם לו. וזהו גם כן מאמר הנביא ע"ה "הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית כי תראה ערום וכסיתו - אז - ומבשרך לא תתעלם", תגמול לעצמך וישלם לך. (אהל יעקב להמגיד מדובנא, פרשת בהר).

לא יטיל עצמו על הציבור: מי שאין ידו משגת וחוזן מן הטבע למצוא אין ראוי לו לסמוך על הנס ולהטיל עצמו על הציבור כדי לענג את השבתות והימים טובים, כי עונג גדול הוא שיאכל משלו ואפילו פת חרבה ובצל עמה, ממה שיאכל משמנים וממתקים והוא אוכל מזון אחרים, כי הדבר הזה אינה תפארת לעושיה ולא תפארת לו מן האדם, וכן אמרו ז"ל גדול הנהנה מיגיע כפו יותר מירא שמים. ולא יאמר אדם איך אבטל עונג שבת מפני קוצר ידי, כי לא נצטוו בעונג שבת אלא מי שידו משגת ויכול לענג ולכבדו, אבל מי שאין יכול אין בידו חטא ואשמה, אדרבא יסורין ממרקי עון יחשב לו, כי כל העולם בנחת ובשמחה והוא ביוגן ואנחה, והוא יתברך ויתעלה שוקל כל הענינים

ויודע כל תעלומות ולטובתו תחשב לו צדקה לנקות ממנו חטאות ואשמות, וסוף סוף אינו מבטל המצוה לגמרי כי יכול הוא לקיים. (סדר היום, הנהגת יום השישי).

מעלת העני המענג את השבת: והנה מי שחננו ה' עושר ונכסים, והוא שליו שקט ושאנן לבטח בלא שום צער וטירדה, אין להללו כל כך אם מענג את השבת. כי אם בזאת יתהלל מאן דדחיקא ליה שעתא ומצאוהו רעות רבות וצרות, ובהגיע יום השבת ידחוק עצמו להוציא הוצאות מעט יותר מכדי יכלתו לכבוד השבת, ומצטמק בחול כדי להוסיף בשבת, ויפנה לבו וישכח עצבו ורגזו וישמח לבו ויגל כבודו, ותתענג בדשן נפשו לכבוד צור קדושו, הרי זה משוכח. (פלא יועץ, ערך עונג).

סעודת העני - חביבה שבת זו לפני הקב"ה: ואפילו עני שבעניים בעשותו דבר מה נוסף על דרכו בחול יהיה מה שיהיה, וכיון שמשנה שום שינוי נחשב לו לכבוד שבת ולעונג, ואפילו יהיה תבשיל של תרדין או של כרוב, ואפילו שדרכו לאכלו בחול ישים בו מעט בשר או יוסיף בו מעט שמן ממה שרגיל ליתן בחול או תבלין להטעימו ולבשמו, ונקרא עונג שבת כי הכל לפי דרכו של איש, וה' יראה ללבב ומה לעשות לו לשבתו ולא עשה, אדרבא חביבה שבת זו לפני בורא עולם יתברך ויתעלה יותר ממי שמענג אותו במאכלים רבים, כי זה הביא מנחה מן הבא בידו ושפך את נפשו לפני ה'. והכלל העולה לנו מכל זה שאין לו לאדם להטריח עצמו במה שאין לו לא בידו ולא חוץ מידו, והמטריח עצמו חסיד שוטה נקרא, צא ולמד מצויו הקרבנות. (סדר היום, הנהגת יום השישי).

אולי לכבוד שבת לא שייך "שונא מתנות": אולי לכבוד שבת קודש לא שייך בחינת שונא מתנות, ויכול לאהוב מתנות כדי שירבה עונג וכבוד שבת קודש, וצל"ע היטב. (אשל אברהם תנינא, סימן רמ"ב).

עוצם שכר המענג את השבת

כ' המ"ב (סי' רמ"ב ס"ק א') "הפליגו חז"ל מאוד במצוה זו, ואמרו דכל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלי מיצרים, ונצול משעבוד מלכויות, וזוכה עבור זה לעשירות", והוא מהגמ' שבת ק"ח שם מבואר כמה מאמרים ומעשים בעוצם שכר המענג ומכבד את השבת, ומה שזוכה בזה ובבא.

עונג שבת - שכר נצחי: ומלת עונג הוא השכר, כלומר, אם תעשה מצוה זו שתזמין את השבת תזכה לעונג, והוא השכר האמיתי לחיי העוה"ב, כי הוא רמז אל הגן ואל הנהר והעדן, מלשון הכתוב "ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן", והנה זה עיקר החיים האמיתיים הנצחיים אשר אין להם ערך ודמיון, והוסיף לומר "לקדוש ה' מכובד", כלומר שיהיה כבוד ה' מחופף עליך, ואז תהיה אתה מכובד ממנו, כלומר מעוטר ומוכתר מן הכבוד. (כד הקמח, לרבינו בחיי).

עוצם שכר המענג את השבת: גרסינן בפרק כל כתבי: אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלא מיצרים, שנאמר "אז תתענג על ה' והרכבתך על במתי ארץ והאכלתך נחלת יעקב אביך וגו'", לא כאברהם שכתוב בו "קום והתהלך בארץ לארכה ולרחבה וגו'", ולא כיצחק שכתוב בו "כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האלה", אלא כיעקב שכתוב בו "ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה", רב נחמן בר יצחק אמר אף ניצול משעבוד מלכויות וכו', אמר רב יהודה אמר רב כל המענג את השבת נותנין לו משאלות לבו. (טור או"ח סי' רמ"ב). * וכתב מהר"י אבובז ז"ל שנותנין לו נחלה בלא מיצרים הוא מדה כנגד מדה, שכשם שהוא מפזר מעות בלא שיעור לצורך שבת, כן יתנו לו נחלה בלא שיעור. וכן מה שאמרו ניצול משעבוד מלכויות, לפי שמקבל עליו עול שבת מעבירין ממנו עול מלכויות. וכן נותנים לו משאלות לבו, כדי שיוכל למלאות חפצו מכל עונג שירצה. (בית יוסף, שם).

ג' מיני שכר - מדה כנגד מדה: ושלשתם לא פליגי, דהא כולוהו חד קרא דרשי, אלא מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, וחד כוונה אית לכולוהו, אלא שהאחד משלים על חבירו לגלות שכר השומר שבת כהלכתו בכלליו ובפרטיו, כי הלכתא רבתא לשבתא ורובן תלויים בשערה. על כן צריך כל אדם לדקדק בהן מאוד ולעשות לו סייג ומשמרת למשמרת, פן יבוא לידי איסור סקילה. וטעמא דשלש אלו מפני שהם מדה כנגד מדה, כי לפי שהוא מפזר מעותיו לצורך שבת בלי שיעור, נותנין לו נחלה בלי שיעור. ולפי שהוא מקבל עליו עול שבת, להלכתא וברבתא לשבת ומשא כבד ה' על האדם, גם ליטב בטל הוא קשה על האדם לפעמים כי בטלה מביאה לידי נגעום, גם לפעמים שאדם בדרך וקדש עליו היום, וכחאי גוונא הרבה דברים שכבדים על האדם מאוד, ואע"פ כן הוא מקבל עליו עול מלכותו ית' ושומרו, לכך זוכה וניצול משעבוד מלכויות. ולפי שהוא ממלא חפצו לענג את השבת לשם שמים ולא להנאתו, כי צדיקים ילכו בו וגו', זוכה שנותנין לו כל משאלות לבו מצד אחר. (לבוש החור, סי' רמ"ב).

נותנים לו נחלה בלי מיצרים - הטעם: ועוד ז"ל, דעונג שבת הוא נוגע לדבר רוחני לנפש יתירה לזכות בה ליום שכולו שבת דאין לה גדר במקום, כן שכר עונג ההוא אין לו גדר במקום דאין לו שיעור. (חידושי אגדות מהרש"א, שבת ק"ח ע"ב). * והכוונה, כי המשתדל בהשגת פרנסתו בחזקת היד ועשיית המלאכה והמסחר, וסובר כי כחו ועוצם ידו עושים לו את החיל כי ינוב, זה האיש מטבעו אינו קורא לשבת עונג, שהרי לדעתו השביתה מחסרתו מהשגת פרנסתו, כי אז פעלו אין ידים לו, והרי הוא בטל מהשתדלות. והנה האיש הלא נחלתו ופרנסתו היא מצרניות, כלומר גבוליות, כי ידו ופעלו והשתדלותו המה גבוליים, המרבה לא העדיף על מזונותיו הקצובים לו. אמנם המענג את השבת, והיינו כי אף שהוא שובת ונופש ממלאכתו אשר עשה בימות החול, עם כל זה יודע נאמנה כי לא על השתדלותו האנושית יחיה האדם "כי ידע כל מוצא פי ה' יחיה האדם", זולת כי בימי המעשה מצווה ועומד מפי השי"ת במאמר "בכל אשר תעשה" שלא יושב ובטל, אבל בבוא יום המנוחה אשר המלאכה בו אסורה, זה הוא לו לעונג ולנחת רוח מה שאינו צריך לטרוח בעבודות גופניות, ונמשך לו מזה כי הוא שם ה' מבטחו, אשר ענינו הוא בלתי גבולי, בו בטח לבו ונעזר בזה פרנסה

בלתי מוגבלת, וכל די מחסורו אשר יחסר לו, בגוף ונפש, מוסיפין לו מן השמים, ומושגת לו נחלה בלי מיצרים. (ילקוט שבת קודש, שער ג' פ"ב, בשם ענף יוסף).

בלי מיצרים - כי העונג הוא בלי מיצר: ויש לך לדעת, כי העונג אין לו צר, שכל דבר שיש לו צר אינו בעונג כלל, ומי שהוא בעונג אין לו צרות. ושאר הימים העונג הוא רשות, ואין ראוי לאדם במה שהוא אדם מוכן אל הפסד להתענג זולת שבת, שמפני מנוחת היום שזה היום ראוי למנוחה ולעונג, ומאחר שהוא ראוי למנוחה ולעונג אמר מי שמענג השבת נותנין לו נחלה בלי מיצרים ובלי גבול. וכל זה מחוייב, כי העונג הוא בלי מיצר, ולכך ראוי שיהיה נחשב חלקו ונחלתו בלי מיצר. והיינו דקאמר "נותנין לו נחלה בלי מיצרים", כי הנחלה שיש לה גבול הנה מה שחוץ לגבול נחשב צר ומתנגד לו, עד שאין הגבול מתפשט ויתר, והנחלה שאין לה גבול אין לה צרות, רק היא מתפשט בכל צד, ולפיכך האדם שהוא בעונג ואין לו צרות בדעתו רק בעונג, דומה לנחלה שהוא בלא צר וגבול. ולפיכך אמר לשון זה "נותנין לו נחלה בלי מיצרים", ולא אמר נותנין לו נחלה בלי גבול, מפני שבא לומר טעם הדבר למה נותנין לו נחלה בלי מיצרים, כי האמת כי יעקב היה נחלתו בלי מיצרים, והוא נקרא בשביל זה "ישורון", כי היושר אין מציק לו, והוא דומה לנחלה שאין לה מציק ומציר, ולכך "נותנין לו נחלה בלי מיצרים". (חידושי אגדות, המהר"ל מפראג).

נותנים לו כל משאלות לבו - הטעם: אמר רב יהודה אמר רב כל המענג את השבת נותנין לו משאלות לבו, שנאמר "והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך". עונג זה אינו יודע מהו, כשהוא אומר "וקראת לשבת ענג" הוי אומר זה עונג שבת. (שבת ק"ח ע"ב). * עונג זה אינו יודע כו', ר"ל, דלא מצינו שיהא מותר להתענג לילך אחר המותרות אלא בשבת, שנאמר "וקראת לשבת ענג". והוא מפורש שנותנין לו משאלות לבו מהטעם שהמפזר בסעודת שבת משום שהוא מצווה על העונג, וכיון דאסור לאדם לשאול צרכיו בשבת אל ידאג על הוצאתו, הגם שלא תשאל צרכיך בפה יתן לך הקב"ה משאלות לבך למלא הוצאתך, כמ"ש הכל קצובין מראש השנה חוץ מהוצאות שבת ויו"ט, אם מוסיף מוסיפין לו, וק"ל. (מהרש"א). * ויותר נ"ל הטעם עפ"י מ"ש בסמ"ק דעיקר עונג הוא כשיראה לאדם בכל שבת כאילו כל מלאכתו עשויה, וכן הוא בראשית חכמה דאף דקיימא לן הרהור מותר, מכל מקום בכלל עונג הוא שלא יהרהר כלל בחפציו ובעסקיו, אלא יהא דומה לו כאילו יש לו כל הרהוריו ועסקיו, וכ"כ לקמן סי' ש"ו. ולזה נ"ל שהוא מדה כנגד מדה שנותנין לו כל משאלות לבו, וק"ל. (אליה זוטא, סי' רמ"ב). * עוד טעם אחר שמעתי בשם הגאון מהר"ר העשיל זצ"ל, דלקמן אמרין נותנין לו משאלות לבו, והא קיימא לן אין אדם מת וחצי תאוותו בידו, אם כן בהכרח צריך לנחלת יעקב שאין לה מיצרים. (אליה רבה, סי' רמ"ב).

אנשים שכיבדו את השבת ושכרם: דאמר רבי חייא בר אבא, פעם אחת נתארחתי אצל בעל הבית בלודקיא, והביאו לפניו שלחן של זהב משאוי ששה עשר בני אדם, ושש עשרה שלשלאות של כסף קבועות בו, וקערות וכוסות וקיתוניות וצלוחיות קבועות בו, ועליו כל מיני מאכל וכל מיני מגדים ובשמים, וכשמיניחים אותו אומרים "לה' הארץ ומלואה וגו'", וכשמסלקין אותו אומרים "השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם", אמרתי לו: בני, במה זכית לך. אמר לי: קצב הייתי, ומכל בהמה שהיתה נאה אמרתי זו תהא לשבת. אמרתי לו: אשריך שזכית, וברוך המקום שזיכך לך. (שבת ק"ט ע"א). * כבוד שבת, נודע כי שבת שקולה ככל התורה, וכמו שנתבאר בשער הזה בתחלתו בענין שבת, עיי"ט. וכתבי "אם תשיב משבת וגו', וקראת לשבת עונג וגו', והרכבתך על במתי ארץ והאכלתך נחלת יעקב אביך". ומעשה ביוסף מוקיר שבי, דזכה ליקח כל העושר המופלג של אותו גוי. ומעשה באדם אחד שהיה אוכל על שולחן זהב משאוי ששה עשר בני אדם, ועליו כל מיני מגדים שנבראו מששת ימי בראשית, אמרתי לו: בני, במה זכית לך כל העושר הזה. ואמר: קצב הייתי, ואם הייתי שוחט בהמה נאה הייתי אומר זו לשבת וכו'. ואמרו רז"ל עשירים שבחו"ל במה הם זוכים, מפני שמענגים את השבת. (שערי קדושה, למהר"ח ויטאל, ח"ב שער ז').

כיון שכיבד את השבת זכה לכבודו יותר: וברוך המקום שזיכך לך, הכלל בזה הוא, כי האומנם ידענו כי הקב"ה אינו מקפח שכר כל בריה, ויתן גם לרשע חלקו תמורת מעשיו הדלים. אבל הבדל רב ועצום בין השכר המגיע להרשע להמגיע להצדיק, כי אל הרשע יתן ה' תענוגות בני אדם שיתענג בם ביוה"כ, ולעוה"ב לא ישא את כל מאומה בידו, רצוני, השכר נאבד פה ולא יצמח לו מאומה על ידם לטוב הנצחי. לא כן הצדיקים כי מה שמשגיגים מאת ה' ית' בזה הוא להם לברכה, שע"י כן יוכלו להוסיף עוז ואומץ בעבודת ה', ובזאת יהיה השכר ההוא להם לסיבה להגדיל ולהעדיף שכרם יותר מאוד מאוד. וזה המרומז במאמר חז"ל הוי רץ למצוה קלה כו' ששכר מצוה מצוה, כלומר שכר המצוה שמגיער יהיה מסיב אליך עוד מצוה. והנה איש לודקיא הנזכר כיבד השבת כפי כוחו ובמה שבידו כמבואר כאן, שהיה משפטו לבחור בהמה היותר נאה לשבת, והקב"ה הפליא לעשות עמו והרבה עושרו וסגולתו עד שזכה לכבד השבת בכבוד היותר נבחר ומעולה, הוא שלחן הזהב ושש עשרה שלשלאות של כסף קבועים בו ועליו כל מיני מגדים, ומאז היה שכרו יותר עצום ורב מסיבת השכר הקדום. וזהו שאמר רבי חייא אשריך שזכית לך, ר"ל שזכית לזה ע"י מעשיך הקודמים, וברוך המקום שזיכך לך, כלומר זיכה אותך בדבר המצמיח והמרבה שכר שבעתיים. (ילקוט שבת קודש, שער ג' פ"ב בשם עץ יוסף).

מתענג ומקבל שכר - אשרי הזוכה: ידוע מעלת המענג את השבת, שאמרו רז"ל שנותנין לו נחלה בלי מיצרים, ונותנים לו משאלות לבו, וניצול משעבוד מלכויות. ואמרו עשירי חוץ לארץ במה הם זוכים, מפני שמענגים את השבת, וכמעשה יוסף מוקיר שבת, ואותו אדם שהיה אוכל בשלחן של זהב משאוי ששה עשר בני אדם. ומתוך השכר בין תבין שעושה נחת רוח גדול ליוצרו. וזה אחד מן הדברים שחביבה יתירה נודעת לנו, שבהתענג בדשן נפשו למצוה תחשב, ועושה נחת רוח ליוצרו ונוטל שכר. אשרי ילוד אשה שזכה לך, אשרינו מה טוב חלקנו. (פלא יועץ, ערך עונג).

מקור הלכה

עיקרי הדינים בעונג שבת וכבוד שבת

א'. מצות עונג שבת¹ הפליגו חז"ל במעלתה ובגודל שכרה². ונשים ג"כ חייבות במצוה זו³. ויום טוב שווה לשבת במצוות אלו⁴.

ב'. איזהו עונג שבת, שיתקן ויכין האדם תבשיל שמן ביותר ומשקה מבושם לשבת, הכל לפי ממונו של האדם. וכל המרבה בהוצאות שבת, ובתיקון מאכלים רבים וטובים, הרי זה משובח⁵. ויש מקומות שהעונג שלהם בדגים גדולים וטובים, ובראשי שומין וכדו', ואצל רוב בני אדם העונג הוא בבשר ויין. וכל מקום ומקום יענגוהו במאכלים ומשקים החשובים אצלם לעונג⁶.

וטוב שלא לפחות משני תבשילין⁷, וכן טוב לאכול דגים בכל סעודה משלש סעודות, אא"כ אינו נהנה בהם לפי טבעו, ועיין בהערה⁸. יש אוכלים פשטידא, ועיין בהערה⁹.

ודע, שאע"פ שבכל סעודה ואפילו בסעודת מצוה, צריך לחסר מין מאכל אחד הראוי להיות, או להניח מקום פנוי בשולחן מבלי קערה זכר לחורבן (וכמבואר בשו"ע סימן תק"ס), מ"מ בסעודת שבת ויום טוב מותר, ואדרבה איסור יש בזה אם מקומו ניכר שפנוי מחמת כן¹⁰.

ומכל מקום לא ימלא אדם כריסו כל כך¹¹, ויעסוק בתורה וביראת ה'¹², ומזה ומזה אל תנח ידיך¹³.

ג'. ישנם כמה דרגות בבני אדם, עד כמה מחוייבים בעונג שבת¹⁴:

1. נחלקו המפ' ביסוד מצות עונג שבת, שברמב"ם רפ"ל מהל' שבת איתא שם שני דברים שהם מדברי סופרים ומפורשים ע"י הנביאים, והיינו כבוד ועונג, שבג' וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד, ע"כ. ועי' במשנ"ב ר"ס רמ"ב שסתם כן, והוסיף להביא מהרמב"ן בפ' אמור שסובר שעיקרו הוא מן התורה, שהשבת היא בכלל מקראי קודש וכו'. וסיים דלהחיוןן מצוה רצ"ו והבי' סימן תפ"ז ה"ז מדברי סופרים, ומ"מ צריך לזהר בזה שחביבין דברי סופרים יותר מדברי תורה וכו' [נ"ב כן הוא בעבודה זרה (דף לה) מאי כי טובים וכו', עריבים עלי דברי דודיך (פרש"י דברי סופרים) יותר מיניה של תורה, ע"כ. (וע"ע בגמרא ריש יבמות כה"ג), וע"ע בעירובין (דף כא:) היזהר בדברי סופרים יותר מדברי תורה וכו'].‏

ויש לציין להחת"ס בחי' לשבת (דף קיא.) ובתשו' סימן קס"ח כתב דנראה דלא הוה מדרבנן, אלא דאורייתא מהלכה למשה מסיני, אלא שהרמב"ם קורא לזה ג"כ דברי סופרים, ע"כ. וגם יש לציין בזאת לדברי הרב פעלים בתשו' ח"ב סימן ר"ב שדן בזה אם הוא דאורייתא או דרבנן, ונפ"מ לענין כוונת המצווה, אם לכוין שמקיים מ"ע מה"ת או מדרבנן, והביא ראיה מתרגום יונתן בן עוזיאל בפ' כי תשא עה"פ ושמרו בני ישראל את השבת וכו', שתרגם וינטרו בני ישראל את שבתא למעבד תפנוקי שבתא לדריהון קיים עלם, ע"כ, ומוכח שהוא מדאורייתא, דמתרגם את הפסוק בזה [וכתב שדוחק לפרש שזו אסמכתא בעלמא, ע"כ. איברא שיל"ד בזה דמצאנו כמה ענינים בתרגום יב"ע דהוו אסמכתא ובדרך דרש, ואכמ"ל]. ויש לציין שגם בתרגום אונקלוס י"ל דהוי דאורייתא, וכמש"כ הרמב"ן, וכו"מ ברש"י כיעו"ל, וכן מצינו ביבמות (דף צג.) ובפרש"י שם שהתורה מהירה על עונג שבת שלא יבטל וכו', וגם בתשו' הרשב"א ח"א סי' קכ"ז כתב שזוהי דרשה גמורה שהתירה תורה להפריש שלא מן המוקף לעונג שבת. (וע"ע שם שכ"כ הצמח צדק בסימן כ"ח דעונג שבת מדאורייתא, וע"ע שם שכ"מ עפ"ד הפמ"ג).

ובאשר לשיטת הרמב"ם הנ"ל, הנה בר"פ שם כתב דברמב"ם פ"א משבועות כתב שהנשבע להתענות בשבת לוקה משום שבועת שוא, והרשב"א בתשו' סי' תרי"ד כתב דמשמע שס"ל לרמב"ם שאסור להתענות מה"ת. אולם בערך השולחן כאן אות ג' כתב דברמב"ם פ"ל מבואר שכבוד ועונג הוא מד"ם, אולם לענין תענית בשבת נראה מדבריו בפ"א משבועות דהוא מן התורה וכו', עיי"ש. (וכן הובא בכה"ח כאן אות ו'). ויש לבאר בזה דמצות עונג לכתחילה היא דרבנן, אולם בעת שנמנע בכוונה, ה"ז כגורע בכוונה מכבוד שבת והוא דאורייתא (וזה הביאור דעת הרמב"ם הנ"ל ואינו מוכרח, אמנם יש משמעות בראשונים דהוין שכתב בדעת הרמב"ם שכבוד ועונג הויא מדברי סופרים, אבל להתענות בשבת נראה מדבריו בפ"א דשבועות דאסור מה"ת, וכמש"כ הרשב"א והרדב"ז. ועוד הביא מהפמ"ג גבי ג' סעודות אי הוי מה"ת או אסמכתא, דבלבוש סי' רצ"א משמע דהוה מה"ת, אבל דעת הא"ר דהוה מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא הוא, ע"כ. ואשתמיטתיה לפי שעה דדרי הר"פ הנ"ל בשם הפו דהוי דאורייתא, אכן כבר כת' שאינו מוסכם. ועיין עוד בנידון ח"ה ב"ה דף רל"ח ע"א ובשו"ת שמש ומגן ח"ב סי' כ"א. [וע"ע שם בכה"ח שביותר יש קפיידא אם הוא נמנע מעונג שבת בגלל אבל וצער, אבל בנמנע משום עונג לו אינו חובה. וע"ע להלן בכ"מ שמבואר כן].

לסיכום, הנה משמעות כמה פו דהוי מדאורייתא, כהלבוש והצ"צ והר"פ וכו' הנ"ל, ומאיך באר' וכו"מ במשנ"ב ועוד דהוי דרבנן. וכ"ה דעת הב"י, וכן נראה בפטטות דעת הרמב"ם הנ"ל ואינו מוכרח, אמנם יש משמעות בראשונים דהוין דאורייתא אך אין זה מוסכם, וגם בתיב"ע י"ל דהוי אסמכתא וכנ"ל. וכן משמעות המשנ"ב לדינא. אמנם כאמור דיש בראשונים דס"ל דהוי דאורייתא, ובודאי יש לחוש לזה, והנפ"מ בזה טובא [וברב פעלים שם כתב שיש נפ"מ לענין כוונה אם הוא דאורייתא או דרבנן (שמבואר בסידור הרש"ש לכוין בפרטות דאורייתא בדאורייתא ודרבנן דרבנן). אמנם כבר מצאנו כזאת בכוונת ספירת העומר דהבאי"ט גורם מצות עשה, וכבר העירו בזה דאינו פשוט, וכמבואר בפו' סי' תפ"ט, והגרש"א זצ"ל אמר שאפשר לומר מצות עשה, ויתפרש לאסמכתא מן התורה. וע"ע אול"צ ח"ג פט"ז תשרי ב' מש"כ בזה. אך עדיין לא מהני לצאת י"ח הכוונה בפרטות במושלם], ומ"מ כבר כתב המשנ"ב שיש לזהר בדברי סופרים וכו'.

2. עיין בטור כאן שהפליגו חז"ל בגודל שכרה, שכל המענג את השבת נותנים לו נחלה בלי מצרים, וניצול משעבוד מלכיות, ונותנים לו משאלות ליבו, וזוכה עבור זה לעשירות וכו', עיי"ש. ועי' ברמב"ם סופ"ל משבת שכתב בזה"ל: וכל השומר את השבת כהלכתה ומכבדה ומענגה כפי כוחו, כבר מפורש בקבלה שכרו בעוה"ז יתר על השכר הצפון לעולם הבא, שגא' אז תתענג על ה' וכו', ע"כ. וכבר מצאנו בכ"מ דמתוך שהפליג במתן שכרה אתה למד מעלתה. וע"ע בזה"ק פ' פקודי המובא בכה"ח אות ב'. ובפרט למשנ"ב לעיל דז"א דהוא מן התורה, והוא מכלל מצות שמירת שבת, ועיין להלן בסמוך.

ויש להרגיש כאן בנקודה אחת בענין עונג שבת, שנראה שהוא מכלל מצות שמירת שבת, וכן הבאנו לעיל מתרגום יונתן בן עוזיאל שפירש הפסוק וישמרו בני ישראל את השבת¹ וכו', דהיינו עונג שבת. וכ"מ ברמב"ם רפ"ל ושם בסוף

הפרק שכללם כאחד, שכל השומר את השבת כהלכתה ומכבדה ומענגה כפי כוחו וכו', ולכולהו יליף מקרא עיי"ש. וכן נראה לדקדק בטור כאן בסי' רמ"ב שוצא במעלות המענג את השבת, ושוב הביא דאר"י אמר רב אלמלא שמרו ישראל שבת ראשונה כהלכתה לא שלטה בהם אומה ולשון, ואמר רשב"י אלמלא משמרין שתי שבתות מיד נגאלין וכו', ושוב המשיך הטור עוד בעניני עונג שבת דבעינן לכם וכו', עיי"ש. וצ"ב מה הפסיק בענין שמירת שבת ביני וביני בתוך עניני עונג שבת. ואם זה סתם פתיחה נאה והקדמה להלכות שבת בכלל, היה לו להזכיר זאת מתחילת הכל ששם מקומו. ואפ"ל כאמור שכ"ז הוא ג"כ מכלל שמירת שבת כהלכתה, וכדרך שעשה קידוש בכניסתו ומלוה מלכה ביציאתו וכו', ודו"ק.

3. פרישה ופמ"ג בסי' רפ"ו, ה"ד בכה"ח סוף אות א'.

4. עיין סימן תקכ"ט ס"א ובמשנ"ב שם.

5. לשון הרמב"ם פ"ל משבת ה"ז.

ובענין הפלוגתא של שמאי והלל בגמרא בביצה (דף טז), ששמאי היה כל פעם שוצא בהמה נאה יותר לשבת ושוחט הקודמת, כך שמיוס ראשון היה מכין לשבת, והלל היה נוהג לקנות לפני שבת בהמה לשבת ותו לא, כתב הב"ח שמדברי הרמב"ן מוכח שהלכה כב"ה, אולם באו"ז כתב שגם הלל מודה שמדת שמאי עדיפא טפי, וכו"מ בגמרא בשבת (דף קי"ט), וכן עיקר. וה"ד בט"ז סוה"ס, וכ"כ הפרישה. וכ"ה במג"א בסי' ר"ג. וכן הובא במשנ"ב להלן בסי' ר"נ בשם הפו, וכתב דלכן בסתם אדם שאין בטחונו חזק כ"כ, כו"ע מודו דשמאי עדיפא. והוסיף עוד המשנ"ב מהאחרונים דפשיטא שבדבר שאינו שכיח לקנות, כשיזדמן לו דבר שאינו נפסד (כלומר שאינו מרקיב או מתקלקל) יניח אותו לשבת, ע"כ. ועי' גם בכה"ח כאן אות כ"ט שהביא מהמ"מ שחילק בין מאכלים לחפצים, וכתב ע"ז הכה"ח שבאמת גם במאכלים אם הוא דבר שאינו נמצא היטב בער"ש יש להזמינו מקודם. ע"כ. ובמשנ"ב הנ"ל מבאר שאף ינהג בזה כשמאי, שבכל אופן יזמין ממתי שאפשר לו.

6. משנ"ב סק"א. וע"ע רמב"ם שם. ומה שכתבנו בשר ויין הוא לרוב ב"א, וכמש"כ האחרונים כאן (וע"ע גם בשו"ע להלן סו"ס ר"נ שירבה בבשר ומגדנות כפי יכולתו), ואה"נ שאם אינו מתענג בהם אינו חייב, וכמבואר בגר"ז ס"ב. וע"ע בשו"ע יו"ד סימן שט"א ס"א בהגה שמבואר שאם אינו רוצה אינו חייב בבשר ויין. וכן הביא שם הש"ך סק"ז מדברי תר"י. וכמו"כ בכלל עונג שבת להריח בשמים, וצונו אנה גם לנשמה (וכמש"כ בפ"ח דברכות, ונת' במק"א), וגם זוכה לקיים מצות מותר בברכות כמש"כ בפו'. [ובכלל עונג שבת הוא ג"כ שינה, ועי' בסי' רפ"א בהגה, וכן בכלל זה מש"כ בשו"ע סי' רפ"].

7. משנ"ב סק"ב, והוא מזהיר הקדוש וכמש"כ המג"א.

ויעיין בכה"ח אות ט' שכתב שנראה שכ"ז אם בימות החול אוכל תבשיל אחד אזי בשבת יאכל שתיים, אבל אם כבר בחול אוכל שתיים צריך להוסיף בשבת ולאכול ג'. וכן עוה"ד שאם אוכל בחול ג' יאכל בשבת ד', שלא יהיה כמאכלו בחול, שכן נראה מלשון ספר התיקונים וכו', ע"כ. והוא מהגאון מהר"ח פלאגי ברוח חיים [והמקור לזה שבזוה"ק הוא בבראשית דף מח: אכן גם בתיקו"ז תיקון מ"ח איתא דצריך בר נש לשנויי בלבשין בשרגא ובמאכלין וכו', ובזוהר הנ"ל מבאר שגם צריך ב' תבשילין]. ויש לציין שברמב"ם פ"ל משבת ה"ח כתב שמי שהיה ענוג ועשיר והרי כל ימיו כשבת, צריך לשנות מאכל שבת ממאכל החול [והיינו שיעשהו בשבת יותר שמן וטוב, ולפי האמור שמוסיף עוד תבשיל אחד ה"ז נוחא טפין]. ואם אי אפשר לשנות כתב הרמב"ם שישנה זמן האכילה, שאם רגיל להקדים יאחר ואם רגיל לאחר יקדים.

ובראש חודש שחל בשבת, כתב בכה"ח סוף אות ט' בשם הגר"ח פלאגי ברו"ח שיוסיף עוד תבשיל אחר לכבוד ר"ח, ויועיל שלא ישכח יעלה ויבא, וכוונתו שע"י העיסוק בדבר יהיה נקשר אליו ויזכור. ולזה אמר ויותר טוב אמר עם הספר, והיינו שהקורא מתוך ספר מועיל שלא ישכח, וכמו שהמליצו אמר עם הספר, אז ישוב מחשבתו וכו'.

8. משנ"ב סק"ב. [ועיין בכה"ח שיש להקדים דגים לבשר, וביניהם צריך לעשות הפסק והדחה וכמש"כ הפו' בסי' קע"ג והאחרונים שם].

והנה במשנ"ב מבואר שעיקר הדבר הוא בגלל עונג שבת, ולכן בכל ג' סעודות יאכל דגים, אא"כ אינם נאותין לו, ששבת ניתנה לעונג ולא לצער. וכ"ה עפ"ד המג"א, אולם בכה"ח אות י' הביא מהנהגות האריז"ל בזה, דמבואר דבלייל שבת אכילת הדגים היתה משום עונג, אולם בסעודה שלישית יש ענין באכילת דג דזווקא, כי הדג עינא פקיהא וכו', עיי"ש. והכה"ח גופיה כתב לבאר שבלייל שבת אכילת הדג הוא רק לעונג, ובסעודת המנחה צריך לקבוע סעודתו עליהם, ושאר מינים הנם רק לתענוג וכו', ע"כ. ויל"ד בדב"ק, א', דלפי הרמז שבפע"ח אין הכרח כ"כ שצריך לקבוע סעודתו על הדגים, דאף באכילת מעט מהם איכא האי רמזי"א, אלא שמ"מ מדאמר שיש לעשות סעודה ג' בדגים משמע שיש לקבוע עליהם. ב', דהכה"ח נחית לדין ליל שבת וסעודה ג', ולא הזכיר סעודת השחר, ולפי הטעם שהוא משום עונג שבת הא ודאי שגם בבוקר יאכל דגים, ואדרבה כבוד יום עדיף מכבוד לילה, מלבד מה שאוכל בסעודה שלישית, ועל כן סתמנו בפנים שיאכל דגים בכל הג"ס, דלזה כו"ע מודו, וכשאינם נאותין לו א"צ, דבזה אף לפי הענין שביטעודה ג' אין הכרח כ"כ, ושבט לעונג ניתנה ולא לצער.

9. ברמ"א סוה"ס הביא שיש נוהגים לאכול פשטידא בליל שבת זכר למן וכו', והוא ממרהר"ל הל' שבת סימן ו', אמנם הרמ"א גופיה כתב שלא ראה לחוש לזה, ע"כ. ויש להעיר שיש מקפידים לאכול פשטידא, אך לא מקיימים בה את הדבר זכר למן, שהרי עיקר הענין כמש"כ הרמ"א שיהיה מכוסה מלמעלה ומלמטה,

הרב יוסף חשדי שליט"א

מחז"ר ישיבת חברת "אהבת שלום"

וא"כ בסתם פשטידא אינו מקיים הענין כלל [ועיין בביה"ל שדן לענין יו"ט שתלוי אם ירד המן ביו"ט וכו', והעירוני דל"ק שכבר כתבו התוס' בביצה (דף ב.) סוד"ה והיה דמדרשים חלוקין בזה].

10. כה"ח אות ט' משם ספר נזר ישראל. וכבר כתב כן גם המשנה ברורה להלן בסימן תק"ס סק"ה, דאע"פ שתקנו לחסר מעט בסעודה ואפילו בסעודת מצוה כמילה וחתונה, וכ"ש שאר סעודות (וכמש"כ בט"ז ומור וקציעה), מ"מ כתב במור וקציעה שבסעודת שבת ויו"ט לא יחסר שום דבר, ע"כ. והוסיף בשעה"צ סקי"ב ששמו שגם איסורא נמי איכא אם מקומו ניכר בשולחן שפנוי מקערה הראויה לתת שם, שאפילו בימי אבל אסור להראות שום דבר של פרהסיא, ע"כ.

ובתכשיטי נשים, כתב בשעה"צ שם בשם המו"ק שצריך לשייר גם בשבת ויו"ט, דלא מינכר השיור כולי האי. ע"כ. אמנם יל"ד דהלא אף בנידון הנ"ל יש בזה ב' דינים, א', שלא לשייר אף באינו ניכר. ב', שגם איסורא איכא אם ניכר, וא"כ בנידו"ד אף אם אין איסור מ"מ אמאי יעשו שיור, וצע"ק. ובודאי אין לחלק בין עונג שבת לכבוד שבת בזה. ושור"ר שבברכ"י שם כתב שאף בתכשיטי נשים י"א שאין לעשות שום היכר לחורבן בשבת, וה"ד בכה"ח שם אות ט"ז.

11. עיין כה"ח אות ה' שאע"ג שמצוה בשבת באכילה ושתיא, צריך לזהר שלא יאכל הרבה, וכמו שציוה המגיד למרן ז"ל למעט באכילה ושתיא אפילו בשבתות ויו"ט, וכמש"כ במגיד מישרים, אלא יעשה הכל ליקבה"ו. וע"ע להלן בסי' ר"צ אות ו'. ע"כ. ואף אמנם שיש לומר ששם הוא ממידת חסידות גרידא, וכדרך שאר דברים נפלאים וקדושים המובאים שם, מ"מ לקושטא הוא נכון וראוי לכל אדם לענין שלא יאכל כל שובעו על כל פנים, וע"ע להראב"ד בבעלי הנפש שער הקדושה, והאריכו בסה"ק ועוד, כי מה לו לאדם בזה להתענג ברגע אחד ולאכול הרבה, הן מצד הרפואה, עיין בגמ' גיטין (דף ע.) וברמב"ם פ"ד מהל' דעות דברים נוראים, ובפרט בשינוי וסת כזה, ועוד בה שאח"כ נופלת עליו שינה, והוא כשלעצמו ג"כ דבר גרוע לישון אחר האוכל, עי' ברמב"ם שם ובכ"מ. ועל כל זה שאינו יכול ללמוד כראון, והרי לא ניתנו שבתות ויו"ט אלא כדי שיעסקו בהן בתורה, וכמשנ"ת בדברינו להלן בסימן ר"צ ע"ד השו"ע.

ויש להוסיף בזאת עוד פרטים, א) בכה"ח אות ב' מבואר שצריך להניח הכל בעין יפה וכו'. ב) בכה"ח אות י"א כתב שאם אינו אוכל אלא מעט יניח לפניו בצורה מכובדת ויאכל ממנה רק מעט, עיי"ש. ועל כן אף אם אוכל מעט, מ"מ ישים לפניו בצורה מכובדת. [ודין זה שניחא בצורה נאה וכו', הוא שייך לכבוד שבת ושלווים באכילה וכו', וכן מבואר מהכותרת של הסימן בשו"ע. וכבר ידוע דעת ר"ס, ושם הזכרנו דין השימוש בכלים חד פעמיים חד, שתלוי לפי הענין אם יש קושי בהדחתם, כגון משפחה שרבים הם בני הבית. ויש להוסיף עוד ולהעיר שגם כל ענייני עונג שבת שבאכילה הם ג"כ במצות "כבוד שבת", חוץ ממצות עונג שבת, שהרי זה ג"כ כבוד לשבת ככלים נאים וכו', וכדרך שמקבלים פני מלך. ובזה מדוקדק בטור ושו"ע והפו' שנקטו בלשונם "כבוד שבת" גם לדברים שתלויים באכילה וכו', וכן מבואר מהכותרת של הסימן בשו"ע. וכבר ידוע דעת רבים שהכותרות של השו"ע כתבם מרן בעצמו, וכדמוכח בשו"ת שמש צדקה סימן כ"ג. וכמדומה שכ"כ ג"כ הגריח"ס שליט"א בסו"ס ברית יעקב].

12. עיין בדברינו להלן בסי' ר"צ ועוד בכמה מקומות.

13. עיין בטור כאן דבעינן לכם (ווי"ג דבעינן "נמני" לכם, והיינו הך, וע"ע במפ'). וע"ע כה"ח כאן שיש תיקון שע"י אכילה וכו'.

14. הנה בענין זה יש להאריך טובא עד כמה מחוייב האדם במצות עונג שבת, ויש בזה כמה מאמרי חז"ל הנוראים סותרים ועודו שיטות בראשונים, עיין בטור ובי"ו וב"ח כאן. ובט"ז סק"א האריך בזה, וכתב שיש ג' חלוקות בדבר: א) אם אמיד יכבד כפי יכולתו, ב) יש לו מעט משלו וצריך לאחרים הוא ג"כ בכלל חיוב עונג, ויקפיד לכה"פ על כסא דהרסנא (והוא מה שכתבנו בפנים לפתן או סלט כל שהוא, ובלשון הרמב"ם בפ"ל משבת כתב שעשה לו איזה שלק). ג) ובשעה שחוקה לו ביותר שמוטל כולו על הציבור, אז אינו בכלל חיוב עונג ואין חייב אלא בב' סעודות. ע"כ. וה"ד בכה"ח אות ג'. ולהלן באות ט"ז הביא מהלבושי שרד בביאור המג"א שאם נותנים לו כל יום ב' סעודות, עדיף שיאכל ביום לסעודה שלישית ולא בלילה במוצ"ש, ורק אם יתנו לו בלא שיעטרך לבריות בזה אמרו עשה שבתך חול ולא יאכל הסעודה רביעית, ע"כ. (ויסוד הענין בזה כבר מבואר בגמרא דשבת דף קיח. בהדיא, דלעולם רבנן וכו'). וע"ע בט"ז שם באו"א. אולם המשנ"ב סק"א מבאר ג' דרגות אלו באופן אחר, וכדרך שכתבנו בפנים בתוספת נופך. ויש לציין בזאת מלשון הרמב"ם בפ"ל משבת ה"ז, שכתב שאם אין ידו משגת אפילו לא עשה אלא שלק וזהו מזונו ה"ז עונג שבת, ואינו חייב להצר לעצמו ולשאול מאחרים כדי להרבות, אחז"ל עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ע"כ. ונראה מזה לכאו דס"ל להרמב"ם דאין כאן אלא ב' דרגות, שגם מי שאין ידו משגת יצטרך לשאול מאחרים לשביל כסא דהרסנא, ורק שלא ירבה, ועו"ה הוא המאמר דעשה שבתך וכו', ומ"מ לדינא נקטנו כהמשנ"ב ובתוספת נופך הנלענ"ד.

ונבאר בקצרה עיקרי הדברים, ששיטת הט"ז שיש ג' חלוקות אלו: א), מי שהוא אמיד יכבד כפי יכולתו, ולא יחסוך ויצמצם בהוצאות מחשש שיעני'. ב), אם יש לו ממון לג' סעודות וקצת יותר מזה, יוציאם על ג"ס וכסא דהרסנא. ג), אם אין לו כלום משלו ה"ז טובא מג"ס וכסא דהרסנא, ועליו נא' עשה שבתך חול וכו'. ובחלוקה השניה נכלל הנידון של הטור שהיה לו חלק משלו וחלק נוטל מן הצדקה [והיינו דכיון שמבואר ברש"י (בפסחים קיב.) שצריך להתחזק במצוה יותר ממה שיכולת בידו, ועוד כתב רש"י (באבות פ"ה מ"ב) דלא אמרו עשה שבתך חול וכו' אלא בדחוק ביותר, אבל אם יש מעט משלו צריך לזרז

א] מי שיש לו אפשרות להרבות בעונג שבת, ראוי ומצוה שיכבד את השבת כפי יכולתו, ויענגה בכל מה שאפשר⁴⁵ [ואע"פ שבימות החול ראוי לו לצמצם ממזונותיו כדי שלא יהיה עני, אולם בשבת מצוה להוציא כפי יכולתו⁴⁶, וכבר הבטיח הבורא ית"ש שכל המוסיף מוסיפין לו⁴⁷].

ב] אדם שיש לו בצמצום ג' סעודות, וקצת יותר מזה, ה"ז חייב להוציא אותן על שבת, כלומר שיקנה מזון ג' סעודות פת, וגם מין לפתן או סלט או תבשיל כל שהוא שמתענג בו, כדי לקיים מצות עונג שבת [וכ"ז הוא מצד החובה, אולם ראוי ונכון עוד שידחוק עצמו לכבד ולענג השבת כראוי, ולא רק בתוספת לפתן או איזה דבר בלבד, ולכן יצמצם בשאר ימים מהוצאותיו כדי שיהיה נשאר לו זה לכבוד שבת⁴⁸, וכן טוב ונכון לזרז עצמו גם לסעודה רביעית במוצאי שבת⁴⁹].

ג] מי שהשעה דחוקה לו ביותר, ואין לו אלא רק ב' סעודות משלו, יסתפק בכך ולא יבקש צדקה על שאר תוספות ועל סעודה שלישית, ועל זה אמרו עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות [וכ"ז מצד הדין, אולם ראוי ונכון מאוד שישתדל לכל הפחות שלא לפחות מג' סעודות פת ועוד מין לפתן או סלט כל שהוא, כדי לקיים מצות עונג שבת, ולכן יצמצם בימות החול או ישתדל במלאכה כדי שיהיה לו לענג השבת כפי האפשר⁵⁰. ועיין עוד בהלכה הבאה לענין הלואה מאחרים].

ואם הוא איש עני ביותר שאין לו כלום משלו, והוא מוטל על הצדקה, הרי הוא צריך ליקח ג' סעודות פת ועוד מין לפתן או סלט כל שהוא משום עונג שבת, והגבאים מחויבים ליתן לו כל זה. ואם הוא אדם נכבד ורגיל ביותר מזה, צריכין ליתן לו לפי כבודו וככל המבואר בהלכות צדקה⁵¹. ולא טוב עושים הגבאים שנותנים לעניים רק שתי סעודות ולא סעודה שלישית, ובפרט בימות הקיץ צריכין ליהזר בזה. ובכל אופן אם נותנין לו מזון ב' סעודות לכל יום, עדיף שיקדים ויאכל את הסעודה של הלילה ביום השבת, כדי לקיים מצות סעודה שלישית בשבת⁵².

ובזמן הזה מן הסתם אין אדם שיכול להקל במצות עונג שבת, ואפילו אם יש לו חובות וכדו⁵³.

ד'. צריך לקחת הלואות כדי לקיים מצות עונג שבת, וכבר הבטיח ה' יתברך "בני לוו עלי ואני פורע"⁵⁴. אך יש בזה כמה שיטות, וכמו שיבואר:

לדעת הבית יוסף והגר"ז ועוד רבים אפשר ללוות רק אם יש לו חפצים שיוכל ליתנם כמשכון, ואם ילחצוהו להחזיר יפרע מהם, אבל אם אין לו חפצים לפרוע מהם לא ללווה על סמך ההבטחה הנ"ל, ואינו חייב יותר ממה שיש לו, וכל שכן אם אין ידו משגת להחזיר בדרך הטבע, שלא יסמוך על הנס⁵⁵.

ולדעת הגר"א והמשנה ברורה צריך ללוות אף אם אינו יודע איך להחזיר, ולכן גם אם אין לו משכונות ומסכימים להלוות לו בלא משכון, יקח ההלואה לקיום מצות עונג שבת⁵⁶.

ויש אומרים שהכל לפי הענין⁵⁷. ויש לפרש דהיינו לפי מידת הסיכויים שאפשר שיחזיר ההלואה או לא, שכאשר אין נראה סיכוי להחזיר ההלואה לא יקח. או אפשר לפרש שתלוי לפי מידת בטחונו של האדם⁵⁸.

ובזמן הזה כמעט אין אדם שאין לו חפצים שיוכל להחזיר מהם, ולכן צריך ליקח הלואות לקיום מצות עונג שבת⁵⁹.

ועיקר המחלוקת הנ"ל הוא לקיים מצות עונג שבת מעיקר הדין, כלומר לקיים ג' סעודות בפת עם מין לפתן או איזה תבשיל, אמנם לכתחילה ראוי ללוות אף בכדי להרבות בהוצאות שבת ובתיקון מאכלים רבים וטובים, אם יש לו חפצים וכדו' שיוכל להחזיר מהם במדה וילחצוהו⁶⁰.

ודע, שנידון הנ"ל הוא לא רק לענין שבת ויום טוב, אלא גם לגבי הוצאות בניו לתלמוד תורה⁶¹.

ה'. יש להזהר שלא לעשות שום איסור לצורך עונג שבת, וכגון:

א] אין ללוות בריבית לצורך סעודת שבת או סעודת מצוה, אא"כ מגוי או מיהודי בדרך היתר⁶².

חתום על חוזה הלוואה, 1877, מוזיאון תל אביב

עצמו לכבוד שבת, ויצמצם בחול לכבוד שבת. וע"ז הוסיף הט"ז שגם בחלוקה השלישית אף שמן הדין פטור, מ"מ ראוי שיתאמץ יותר מיכולתו לכבוד שבת בג"ס וכסא דהרסנא]. ובתו"ש והאחרונים הקשו על הט"ז, דהלא מי שאין לו כדי פרנסתו נותנים לו ג' סעודות, כמבואר בהל' צדקה, וא"כ פשיטא שנותנים לו ג"ס וכסא דהרסנא, וכן הדין גם בנידון של הטור, ולכן מפרשים ג' החלוקות באופן אחר: א.) מי שהוא אמיד יכבד כפי יכולתו. ב.) ומי שיש לו ממון כדי ג"ס ויותר מזה קצת, מחוייב להוציאם על ג"ס וכסא דהרסנא. ג.) אם יש לו קצת משלו ולא נזקק מן הצדקה כלל, יסתפק במה שיש לו ואע"פ שלא יהיה לו ג"ס וכסא דהרסנא, ועליו נא' עשה שבתך חול וכו'. אולם אם יש לו חלק משלו וחלק מן הצדקה, ה"ז חייב בג"ס וכסא דהרסנא מאחר שבלאו הכי נזקק לצדקה. ונידון הטור אם צריך להתאמץ יותר הוא אינו לגבי כסא דהרסנא, אלא לגבי תוספת גדולה יותר לכבודו בראשי שומינ' וכו'. וזו כוונת השו"ע שכתב שאפילו מי שצריך לאחרים, אם יש לו מעט משלו צריך לזרז עצמו לכבד שבת, והיינו בראשי שומינ' וכו', וכן נקטו הפו' ובמשנ"ב ובביאור הלכה.

15. עיין בגמרא בשבת (ק"ה-) בדגים גדולים וראשי שומינ' וכו', ונת' בהלכה קודמת [וכ"ה בשו"ע להלן ס"ו ס' ר"נ להרבות בבשר ומגדנות כפי יכולתו, עי"ש, ומה ססתם שם השו"ע י"ל שסמך אדהכא, א"נ כלל נכון כשלעצמו שתלוי "כפי יכולתו", ובזה נכללים כל החילוקים כאמור]. וע"ע בגמרא בשבת (ק"ט) כמה מעשיות על האמוראים. ועוד הביאו בגמרא (שם) שעשירין שבשאר ארצות זוכין בשכר שמכבדין את השבת, והביאו מבעה"ב אחד בלודקיא שהביאו לפניו שלחן של זהב משוי' ששה עשר בני אדם, ושש עשרה שלשלאות של כסף קבועות בו וקערות וכו', ועליו כל מיני מאכל וכל מיני מגדים ובשמים, וגילה שזה בזכות כבוד שבת עי"ש. ובודאי הביאו מעשה זה שנלמד ממנו, ומ"מ בדרך כלל ע"י בשר ויין ומגדנות מקיימים עונג שבת.

16. כן ביאר הט"ז, וע"ע במשנ"ב להלן ס"ק"ד.

17. גמרא רפ"ב דביצה. וכ"ה בטור כאן ובמשנ"ב סק"ד, ומזה יש ללמוד להזהר בדבר טפי, שהרי לא רק שאם מוסיף מוסיפין לו, אלא גם להיפך, שאם פוחת לו, עי"ש. ויש לזהר בזה טובא, כי בודאי שיכולת האדם הבינוני כיום להרבות, ובודאי שיותר מיום חול, ואם ביום חול מרבה במותרות הרי בודאי שחייב בשבת, וע"ע בהלכה הבאה.

18. עיין במשנ"ב סק"א. וע"ע בביה"ל ד"ה צריך, ויש להאריך בזה ואכ"מ.

19. כה"ח סוף אות ט"ז.

20. עי' משנ"ב סק"א.

21. עיין ביו"ד סימן רנ"ג.

22. לבושי שרד ה"ח ככה"ח שם, וע"ע שם.

23. שהרי גם מי שיש לו חובות הוא דוחה אותם לצרכיו, ודרך האדם לאכול בכל יום פת עם איזה דבר, ולפעמים ג"כ תבשיל למינו, ובודאי שבשבת מחוייב בזה, שכמו שמסתדר בחול ק"ו בשבת, ואדרבה יצמצם בימות החול לצורך שבת, ופשוט.

24. עיין ביצה (דף טו:) מאמר זה, ובתוס' שם הקשו מהא דאמר בפסחים (דף ק.) עשה שבתך חול וכו', ויתרצו דה"מ כשאין לו לפרוע, ע"כ. וע"ז יבא המחלוקת דלהלן של הב"י והגר"א. וע"ע בב"י שכה"כ ברמב"ם. אך יש לדון בזה, ויל"ד בזה שלא נא' כאן חיוב אלא הבטחה טובה לישראל בני לוו עלי וכו', ואין במשמע כאן חיוב. ועי' גם בב"י דע"ז קאי מאמר הוי עז כנמר וכו'. [וע"ע בטור בשאלתו לאביו הרא"ש, ובב"י ובב"ח שם בביאור הענין].

25. הנה המהרש"ל על התוס' שם עמש"כ ה"מ כשאין לו לפרוע, הוסיף כלומר אא"כ יטול מן הצדקה, אבל הכא מיירי שיש לו משכונות כדי לפרוע ואין לו מעות, לכך אמר לוו עלי, ע"כ. והוא מדברי ההגהות אשרי שהעתיק דברי תוס' בהאי לישנא, והיינו שבכה"ג הקב"ה מבטיחו שהוא יפרע, בלא שיצטרך למכור את המשכון כדי לפרוע. אלא שמ"מ מבואר שאין ללוות אא"כ יש לו איך לפרוע לולי ההבטחה. וכגירסא זו מבואר בב"י כאן, והגר"ז בס"ג, ובעטרת זקנים כאן.

ובטעם הדבר שלא יקח הלואה יותר מהאפשר לו, ויל"א א': בגר"ז שם שאם אין לו חפצים למשכנם ולפרוע בהם לא ללווה ושהקב"ה יפרע, כי מאחר ואין לו משלו אין עליו חיוב כלל להרבות מ"מ, עי"ש. ויש לפרש דכל כה"ג נחשב שפקע ממנו החיוב, ושוב לא נא' בו לוו עלי. ויל"ב. וכשלעצמו יש מקום לכך. ב': באשל אברהם מבוטשאטש תנינא כאן כתב דלא נא' לוו עלי וכו', רק אם יש לו קרקע ומטלטלינ' ובטוחו שלא יהיה לוח רשע וכו', כי אם ילחצוהו ימכור וישלם, ומ"מ הישועה קרובה שלא יצטרך למכור וישלם בהרווחה. [נסיים דמ"מ אין חיוב ללוות רק רשות]. ע"כ. ומבואר שהוא כדי שלא יהיה כלוהו רשע ולא ישלם.

ובחי' השפת אמת (בביצה שם) הסביר יותר, שהגם שלמצות קדושת השבת מבטיחין לו לפרוע, מ"מ מצד ממון חבירו אסור ללוות על סמך זה (ודווקא כשיש לו חפץ וכו' וכהמהרש"ל הנ"ל), ע"כ ולכאז"צ ב"ה יש הבטחה משמים, וצ"ז דאדם צריך לנהוג בממון חבירו כפי דרך הטבע, וכמו שהיה רוצה שינהגו עמו, וגם הוא ממצות ואהבת לרעך "כמוך", וכדברי הרמב"ם בזה כידוע. ויותר י"ל דיש לחוש שמא יגרום החטא או איזה דבר שמחתמו לא יפרעו בשמים, וכעין מש"כ בקדמונים דכמה דברים שאחז"ל שעונשו להיות עני או מצורע וכו', ואין רואים כן בחוש, שזה מפני שהחליפו לו משמים בדברים אחרים.

ומה שכתבנו וכל שכן וכו', הוא דבכה"ג יש לחוש טפי, וגרע מאדם שיש לו איזה מחשבה שיוכל להשיב כסף, ויש לדחות דכל שאפשר לו באיזו מחשבה ה"ז בכלל יש לו, וככל אדם שלוהו לעצמו. אולם זה תלוי בכל דבר לפי עניינו עד כמה נראה שיוכל להחזיר, וכאמור דכמו שאדם רוצה שינהגו עמו כך יש לו לנהוג עם אחרים. ועיין בספר סדר היום שג"כ הלך בדרך כל האחרונים הנ"ל, וכתב שלא נאמרה הבטחה זו אלא על מי שיכול ואין לו כעת וכו', אבל מי שאין ידו משגת וחופ' מן הטבע למצוא אין ראוי לו לסמוך על הנס, ולהטיל עצמו על הציבור כדי לענג את השבתות וימים טובים, עכ"ל. ודו"ק.

26. שהגר"א בהגהות הגר"א בגמ' שם כתב עמש"כ התוס' וה"מ כשאין לו לפרוע, דהיינו "כשאין לו ממי ללוות" כנ"ל, והיינו שכל שיש לו ממי ללוות ה"ז מחוייב בכל אופן שהוא. ויותר מבואר בדבריו בביאור הגר"א כאן, וכיעוין. [וכן הסכימו לדברי הגר"א בזה בחי' החת"ס, וכן הגרב"פ תאומים בהגהותיו]. ועד"ז נקט המשנ"ב סק"ג דעשה שבתך חול מיירי כשאין לו משכונות ללוות עליהם, "ובלא משכון אין יכול להשיג", דאל"ה צריך ללוות כדי שלא לבטל מצות עונג שבת וכו', ע"כ. ובשעה"צ סק"ב ציין להגר"א והב"ח שהוא מקור דבריו. וציין גם לעט"ז הנ"ל, וסיים: והכל לפי הענין, ויבואר להלן בסמוך. ומ"מ מדבריו במשנ"ב מוכח שענין המשכון הוא רק ענין מציאותי שיוכלו להלוות לו, ואם יהיה אפשר לו ללוות בכל אופן ג"כ הוא מחוייב ללוות, על סמך ההבטחה שהבטיח הקב"ה שיחזיר.

27. שעה"צ סק"ב במסקנתו ע"ד העט"ז (אך כאמור דבפנים חיבורו במשנ"ב פסק כאמור בהערה קול"א).

28. הנה בראותי מידת אמת שהכל לפי הענין נסתפקתי בב' פירושים אלו, וחשבתי כאמור: א] שתלוי לפי מידת הסיכויים להחזיר, שאם הוא דבר רחוק כ"כ בדרך הטבע לא יקח, שאסור לסמוך על הנס בכה"ג וכנ"ל מדברי האחרונים, ורק אם יש איזה סיכוי יקח. ב] תלוי במידת בטחונו, וכבר אשכחן כזאת בכ"ד.

והלום אחרי כ"ז הראוני מאמר נפלא בזה מהגר"ר מרדכי שטרן שליט"א ר"י ויזיץ' שהביא שם שפירשו כוונת השעה"צ שתלוי לפי מדת הבטחון של האדם, שהרי צריך לבטוח בה' ובכדי ללוות מאחרים כשאין לו מאומה. [והביא שי"א מפי השמועה בשם החפץ חיים להגדיר בעצמו מהו מידת הבטחון הנצרכת בזה, שרק מי שמוכן להלוות לאחרים על חשבון הבטחתו של הקב"ה "ואני פורע", הוא גם יכול ללוות מאחרים כשצריך, והיינו שההבטחה "לוו עלי" היא ביחד עם "והאמינו בי", והבדיקה לביטחון זו הוא ע"י שילויה לאחרים ג"כ בהבטחה זו, ע"כ. וזה מעין מה שכתבנו לעיל שאדם ינהג בממון אחרים כמו שהיה נוהג בממונו]. אך הה"כ הנ"ל כתב שמהלשון והכל לפי "הענין", ולא כתוב והכל לפי "האדם", משמע יותר כפירוש הראשון שכתבנו, וגם ממה שלא הביא בחיבורו המשנ"ב משפט זה, משמע יותר שזהו הביאור בעט"ז, ואילו הגר"א וסיעתו לא ס"ל כן, אלא כמש"כ בחיבורו במשנ"ב.

אמנם הביא שם מספר תולדות יעקב יוסף בפ' משפטים שאכן ביאר לעצמו כפירוש השני שתלוי לפי מידת בטחונו של האדם, אם ללוות אף כשאין לו שום בסיס כדי להחזיר, שיש ב' סוגי אנשים, האחד שנוהג לפי דרך הטבע, והשני שנוהג למעלה מדרך הטבע, וכך נוהגין עמהן [נ"ב, יל"ד, שבאותם שנוהגים למעלה מדרך הטבע, נוהגין עמהן כך גם בכל ענין בחיים, וכידוע מהצדיקים המפורסמים, וכן בחז"ל אשכחן מעשיות כאלו טובא, וי"ל. וכבר ידוע שנחלקו גדולי עולם בגדר מידת הבטחון, ואם צריך או חובה לעשות השתדלות או אף בלא זה, וכידוע מהרמב"ן וחובת הלבבות וחזו"א וכו', ואכמ"ל]. וע"ע שם ביאורים נפלאים. וכתב עוד התולדות יעקב יוסף שההנהגה שבדרך הטבע הוא להמון העם, וכי האיש ההמוני לא ינהג למעלה מהטבע שאין זה מדרגתו. וכמו ששמעתי ממורי הרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם, והוא כלל גדול בכל ג' עמודי עולם בתורה ועבודה וגמ"ח שלא יכנוס אדם לפנים ממדרגתו וכו', עי"ש.

ואמנם י"ל ששני הפירושים נכונים, ואינם סתירה זל"ז, ועל כן הבאתי תרווייהו,

והיינו שבאמת הוא תלוי גם לפי מידת הסיכויים שיש איזה סיכוי שיחזיר, וכמו שביארנו לעיל, וגם מטעם בין אדם לחבירו דצריך שיהיה עם רעך "כמוך" וכו', וגם לפי מדת הבטחון שהוא נכון כשלעצמו, וכמו שביארנו שראינו שנשנתה הטבע אצל בעלי מדרגות גבוהות בבטחון, ומעין זה במדה נמוכה אצל שאר בני אדם כל אחד לפי עניינו, ודוק.

29. ולא מבעיא להב"ח והגר"א וחת"ס והגרב"פ בעל הברוך טעם והמשנ"ב שילויה בכל אופן, אלא אף לב"י ומהרש"ל ועט"ז וגר"ז וש"ה הנ"ל נמי מחוייב ללוות כיון שיש לו מן הסתם חפצים.

30. הנה יש לדקדק במשנ"ב שם שעיקר החיוב להלוות כן, הוא כדי שלא לבטל מצות עונג שבת, ע"כ. וכן מוכח ממה דקאי על השו"ע דמי שהשעה דחוקה לו ביותר, אולם באדם שיש לו כדי עונג שבת דהיינו ג"ס ועוד איזה לפתן או תבשיל, י"ל שא"צ.

אלא שאין זה הכרת, שהרי לא כתוב איפכא, ועוד דדלמא חיוב ליכא, אבל אכתי ראוי ללוות לכתחילה, וגם זה תלוי בדברי האחרונים אם מקיים עונג שבת כראוי בכסא דהרסנא, ועי' בביה"ל רה"ס, ועי"ל. וכן נ"ל מסתימת הדברים שההבטחה של לוו עלי הוא בכל אופן, ועל כן הבאנו שלכתחילה ראוי ללוות בכל אופן.

ואכן בגר"ז שם איתא שילויה גם בכדי להרבות בהוצאות שבת ובתיקון מאכלים רבים וטובים וכו', דאם מוסיף מוסיפין לו, ע"כ. ובאמת שבזה"ז הוא מוכרח טפי מאחר שגם בחול האדם מתענג לפעמים, וכבר כתבו הפו' שצריך שבשבת יהיה יותר מחול, וכמש"כ הרמב"ם בפ"ל משבת ועוד, ועי"ל, וכבר כתבנו שאף המשנ"ב אינו בהכרח שחולק ע"ז.

31. שכל הנידון הנ"ל קאי על הגמ' בביצה שם, ששם מוזכר גם הוצאות בניו לת"ת וכו'. [ונפ"מ בזה גם לקניית דירה לבני זוג, שיעזור להם לעלייה בתורה ויר"ש, וכמש"כ במאמר שם, רק שזו תהיה באמת המטרה, ובתנאי נוסף שכן דעת גדולי הדור דשמא אין רצונם בכך כדי שלא יפרצו במותרות, וכל כה"ג, כידוע]. ובמפ' איתא דה"ה לכל צורך מצוה, וזה ענין בפ"ע בביאור הגמ' שם, ואכמ"ל.

32. יעוין במג"א בשם הירושלמי שכתב לווינ' בריבית לצורך סעודת שבת או סעודת מצוה, וכתב המשנ"ב סק"ד דהיינו מאינו יהודי או מישראל בדרך היתר, וציין בשעה"צ לדברי כמה אחרונים שפירשו כן, וכתב ודלא כמו שראיתי לאחד שהתיר בריבית דרבנן (וסיים לעיין בביה"ל, ולפינו בביה"ל ד"ה כדי לכבד לא הובא אלא שציינו במשנ"ב, וכנראה שנשמט לבסוף). ע"כ. והחיד"א במחב"ר אות ו' האריך בזה והביא ג' פירושים בזה, שי"א דהיינו שלוין מעכ"ם או מישראל דרך היתר, ויש מפרשים בריבית דרבנן, וי"א אפילו בריבית קצוצה, וכתב הכה"ח אות ט"ז דעל כן שומר נפשו ירחק מזה, ואין להתיר אלא מעכ"ם או מישראל דרך היתר, ע"כ. [ובעיקר הדבר שיש שהתירו בריבית קצוצה, עיין באו"ז הל' צדקה סימן ל', ובמרדכי ב"מ סי' רפ"ז ובשו"ת הרא"ש כלל י"ג ס"ח].

ואמנם יש שהתירו בזה בדרבנן, וכמבואר בגר"ז כאן ס"ט (ואולי אליו נתכוון המשנ"ב שראה מי שהתיר, ובכ"מ מצאנו כה"ג במשנ"ב). והגר"ז בקו"א אות ה' כתב שמקורו הוא מדברי המהר"ל בתשו' סי' ל"ז, עי"ש. וכ"כ עוד באחרונים. ובאמת שגם בשו"ע ביז"ד סימן ק"ס ס"י"ח מבואר שיש להתיר כל ריבית דרבנן לצורך ביהכ"נ ות"ת וכו'. (ומקורו מהירושלמי הנ"ל, וכמש"כ בביאור הגר"א שם). ושפיר י"ל דה"ה בזה. אולם יש לחלק שפיר מהנידון שם, דהתם יש עוד סברא להקל עפמש"כ הרשב"א דליכא לווה ומלווה, ועי"ל, וכמש"כ האחרונים. ועי' בדברי החיד"א במחב"ר שם. וע"ע בספר מלוה ה' פ"ו ס"י"ג שמסיק להחמיר בזה ככל האחרונים הנ"ל, וע"ע בספר דברי סופרים נתיבות שלום הל' ריבית ושא"ס.

ואם תאמר אם כן מה נתחדש בהא דלווינ' לצורך סעודת שבת אפילו בריבית, דבשלמא אם יש היתר בריבית דרבנן עכ"פ, שפיר קמ"ל דהיא מצוה רבה ושרי (וכ"ש אי הוי דאורייתא וכנ"ל, אמנם אין נפ"מ בזה דודאי לא שייך בזה דין עדל"ת, כיון דלא הוי בעידניה, ועי"ל), אכן החידוש הוא כמש"כ בערוה"ש סוסמ"ד דאע"פ שיצטרך להחזיר הלואה וגם יקחו לו ריבית על כך, גם כן יעשה כן לצורך מצוה חשובה זו, ע"כ. וע"ע לעיל בהלכה קודמת תוקף הדין ליקח הלואה לצורך עונג שבת.

[ומה שכתב המשנ"ב או מישראל בדרך היתר, היה במשמע דהיינו בהיתר עסקא, אולם ד"א, שהרי אינו נוטל זה לשום עסק, ומה שייך בזה היתר עסקא, וזה ודאי דוחק לפרש דהיינו דיקח בהיתר עסקא, ויעשה בו עסקא וכו', ושר"ר שהעיר בזה במלו"ה שם בתוה"ז, וכתב דיל' דהוא עפמש"כ ביו"ד סי' קס"ז

ב] אם הוא חייב לשלם עבור הפועל שלו, יזהר לשלם לו אע"פ שע"ז לא ישאר לו במה לענג את השבת³³, וכפי הפרטים בדיני שכר שכיר³⁴. אך יש עיצה: א) לפייסו שיתרצה להמתין עם המעות עד אחר שבת³⁵. ב) שאחר שיתן לו את שכרו יבקש ממנו ליתנו לו בהלואה³⁶.

ג] אם עשו הבית דין תקנה שלא לקנות איזה דבר, כגון במקום שהגויים מייקרים את מחירי הדגים ותקנו שלא לקנות דגים, אסור לעבור על התקנה, ועיין בהערה³⁷.

ד] וכן יש לזהר שלא יגרע במידות הראויות, ולכן יזהר מכעס וכדו³⁸.

ו. אם שלחו לאדם דבר מאכל, כדי שיאכלנו בשבת³⁹, אינו רשאי לאוכלו בחול אלא בשבת דווקא⁴⁰. ואם יש הרבה ונשאר לו, יתן לבני ביתו⁴¹. [ואם נתנו לו ואמרו לו שיאכלנו בעצמו ולא אחרים, לא יתן לאחרים, אולם לבני ביתו אפשר דמותר, ותלוי לפי הענין]⁴².

ואם שלחו לו מאכל לאכול בשבת, ולא היה צריך לו, אם הוא יודע שאילו היה אוכלו בחול היו מקפידים עליו, לא יוכל לאוכלו בחול, אלא ישאיירו לשבת הבאה. ואם הוא דבר שאי אפשר להשאירו מחמת שיכול להתקלקל וכדומה, יאכלנו בחול כדי שלא יהא לאיבוד⁴³.

כיבוס בערב שבת

ז. עזרא הסופר תיקן שיהיו מכבסים בגדים ביום חמישי מפני כבוד השבת⁴⁴. ונחלקו המפרשים והפוסקים אם עיקר התקנה לכבס הבגדים שיהיו לבנים לשבת, או שלא לכבס בשישי כדי שיהיו פנויים⁴⁵. ומ"מ למעשה, לשתי הדיעות יש להקפיד גם על זה שיהיו הבגדים לבנים ונקיים לשבת⁴⁶, וגם על זה שיראה להיות פנוי ביום שישי, כדי שיוכל לעסוק בהכנות לשבת⁴⁷, ולכן יכבס קודם

ס"א, ויל"ב].

33. ביה"ל ד"ה לכבד וכה"ח סוף אות טו"ב, שחיוב תשלום שכר שכיר הוא מדאורייתא, ועונג שבת הוא מדרבנן, וע"ע בביה"ל שם.

34. עיין בביה"ל שם שהזכיר, א) שמדובר שבא השכיר לתבוע עבור פעולתו שגמר לו היום, שאם גמרו אתמול אין עליו אלא איסור דבל תשהה, והוא כאשר בעל חוב וכו'. ב) שכ"ז הוא דוקא שכבר הביא את הפעולה לבית בעה"ב וקבל ממנו, דאל"ה יכול בעה"ב לא לקבל ממנו, ואז אינו עובר אפילו אם אמר לו הפועל בא וטול החפץ ממני, ואינו רוצה לעכבו תחת השכירות, וכמש"כ בשטמ"ק וכו', ע"כ וע"ע בספרו של רבינו אהבת חסד שהארץ בפרטי הדינים בזה.

35. ביה"ל שם. [וזה מלבד העיצה הנ"ל בדיבור הקודם כאשר הוא חפץ מסויים שנתן לו, דעיצה זו לא מועילה בכל מקום, שפעמים שזה בלא חפץ].

36. כה"ח שם.

37. מג"א ואחרונים, הובאו במשנ"ב סק"ב וכה"ח אות י"ב. וביאר הפמ"ג שאין בזה משום ביטול עונג שבת. כיון שאפשר לענג במאכלים אחרים, ע"כ. וכל הקפיда הוא כדי שהגויים לא ייקרו המחיר. וממילא אם הדגים נתייקרו מעצמן, בגלל המציאות בחוסר דגים, אין לעשות תקנה, וכ"כ בכה"ח אות י"ג בשם האחרונים [ועיין במשנ"ב שם מחלוקת האחרונים אם יש לעשות תקנה גם ביוקר שפחות משליש, ונוטה לומר שגם בפחות משליש יעשו תקנה, עיי"ש. ומיהו בכה"ח אות י"ב כתב שהולכין בזה אחר ראות עיני הדיין, וכפי המקום והשעה].

ויש בזה כמה פרטים באיסור זה שתקנו הבי"ד, א) אסור לקנות אפילו ע"י שגוי אחר יקנה לו (כה"ח אות י"ד). ב) אם נתנו לו במתנה, יש אומרים שאסור כיון שמתנה מבוזבז שם, ואכן בגמ' בב"מ ובגיטין וכו"ד מבואר דאי לא דעשה לו איזה טובה לא היה נתן לו). ויש אומרים שמותר (שם בשם האחרונים לדינא). ג) אם היה בעיר אחרת ולא ידע מהתקנה, וקנה גם דגים ובא לביתו, מותר לאכלם (שם אות ט"ז). ד) אם היה לו דגים מלפני התקנה מותר לאכלם (משנ"ב וכה"ח שם).

38. עיין בספר חסידים סימן תתס"ג וז"ל: טוב ארוחת ירק בשבת ואהבה שם עם אשתו ובני ביתו, משור אבוס ושמהו בו (משלי טו, יז). שלא יאמר אדם אקנה מעדני שבת, ויודע שיתקוטט עם אשתו או אביו ואמו ואשר עמו, טוב פת חרבה וכו' (שם יז, א), אחד בשבת ואחד ביו"ט. ע"כ. [וה"ד בקצרה בכה"ח אות ה'). וע"ע בס"ח שם שסיים שזה שנא' וכבדתו, שיכבד את השבת שלא יריב בו. וע"ע בכה"ח שם באיסור כעס בשבת, שמבואר בזוה"ק שהוא כמדליק אש הגיהנם וכו', עיי"ש [ועי' בזוה"ק שהביא הכה"ח, ומש"כ לפנ"כ והוא מובא בשל"ה, כ"ה בתקינו' הזוהר תיקון מ"ח). וע"ע בבן איש חי פ' וירא אות א'.

וכבר ידוע המעשה בגיטין (דף נב), והאריכו בזה הסה"ק שהשטן מתגרה לגרום כעס בבית מכמה סיבות. וכבר כתב מרן החיד"א במורה באצבע אות ק"מ שבעולות המנחה בערש"ק הוא עת מסוכן למחלוקת בין איש לאשתו ובין המשרתים, והרבה טורחת הסט"א בזה לחרחר ריב, והאיש הירא וכו', ע"כ. וגם הגאון הגר"מ פלאג"י כתב שצריך להיות יתירה בזה, ואין הדבר לסימן טוב וכו', וע"ע שם. והנה האזהרה היא על ערב שבת, ובהזי יש להזהר ביותר שמצוי טפי שיוכל לבא לידי כעס כיוון שטורדים ועוסקים בהכנות לשבת, ונוסף גם הוא על שונאיו הסט"א שהשטן מקטרג בשעה זו. ועוד, שאם יכעס בער"ש עשוי להיות שישפיע על כל השבת ח"ו. וזו מטרת הסט"א גופיה להיות מפריד אלוף, ולקלקל היחוד הנעשה בליל שבת, דמלבד מש"כ בסי' ר"פ משום עונג שבת, יש בזה ענינים גבוהים. כידוע. ועייל' דרצונו להחטיא את האדם בצער בשבת שהוא ג"כ איסור, כמבואר בסימן ש"ו שאסור בשבת. וזה מלבד שאף בחול יש להזהר טובא שלא לקלקל השלום בית, וכמה הקפידו חז"ל בזה עד שאמרו בגמ' דשבת (דף כג.) ופ"ה הטושי"ע שני שבת ויין לקידוש, נר שבת עדיף משום שלום בית, עיי"ש, וכבר הזכרנו מזה בגליון הקודם בתוה"ד שחז"ל שקדו מאד על שלום בית, עיי"ש, ויסוד הענין יבואר לפמשנ"ת במק"א בהא דאומרים העולם משמעה גדולה להיות בשמחה, וכדמזמרה שאמר הגה"ק מקרלין שאין מצוה להיות בשמחה, אך זה דבר המביא לכל המצוות, וכמו"כ להיות בעצבות אין זו עבירה אך זה דבר הגורם לכל העברות רח"ל, ע"כ. וי"ל בזה טובא, ומ"מ לעניינו הנה שלום בית אינו מצוה אך הוא גורם לכל המצוות, וחז"ל בהיפך ה"ז גורם בהיפך ח"ו, ועייל', ואכמ"ל.

39. ודבר זה מצוי הרבה בבני הישיבות שלנים בישיבה, והוריהם שולחים להם איזה מאכלים לשבת. וע"ע להלן מש"כ בזה שבפרטים דלהלן הוא תלוי גם לפי הענין, ופעמים הרבה שההורים אינם מקפידים מתי יאכל, אמנם רוצים יותר שיאכלנו בשבת.

40. ספר חסידים סי' תתס"ו, וה"ד במשנ"ב סק"ד וכה"ח אות ח'. וטעם הדבר הוא, א'. משום עונג שבת (ועיין לעיל בהלכה ב' ובהערה ד"ה ובענין). ב'. ואפילו לולי מצות עונג שבת, ג"כ אסור לאכול בחול, וכמש"כ בגמרא דבבא מציעא (דף עה.) דכל המחלוקת מדעת בעל הבית נקרא גזלן. ואיברא דכ"ז לדעת ר"מ שם, אולם הלכה כרשב"ג דשרי. אולם י"ל שממידת חסידות אסור, וכ"כ בשו"ת דברי יציב חייו"ד סימן קמ"ד, וציין שכ"מ בספר היראה לרבינו יונה אות רפ"ב שאם נתנו לו דמים ליקח טלית אל תקח בהם חלוק, ומטעם הנ"ל. ע"כ [וגם זה מצוי שההורים נותנים לילד כסף שיקנה דבר מאכל, והילד משתמש לדברים אחרים, וידוע שיש ילדים שקנו בזה ספרים ללימוד תורה, ולפיה"א אינו מן הישור, ומסתמא דאין לפתוח בנולד אילו היה ת"ח היה האב מסכים לכך וכדי, אך י"ל דניח"ל לאב כשרואה את בנו שוקד עה"ת כ"כ, ובוצין בוצין מקטפיה ידיע כמש"כ בברכות (מח). וע"ע בתענית (ריש דף ד.) האי צורבא וכו'], ומ"מ מבואר שאינו אלא מידת חסידות.

ויעוין במשנ"ב סוסק"ד שהעיר מהא דלקמן בסי' תרצ"ד ס"ב שדעת השו"ע שם שיכול העני לשנות במגבית פורים למה שירצה, ואף שגבוהו לצורך פורים, וכתב

המשנ"ב דבאמת גם שם יש מחמירים וכמבואר בטור שם, ע"כ. והיינו שהס"ח סובר כהטור להחמיר בזה, וכן ראיתי בהגהות הר"מ אריך על הס"ח שהעיר כן שנראה שהס"ח ס"ל כהטור, וציין עוד לדברי החוות יאיר סי' רל"ב שהביא דברי הס"ח והטור הללו, והכריע שכן הוא מעיקר הדין, ע"כ. וע"ע בבשמים ראש סי' צ"ב. ומ"מ עפ"ד השו"ע הל' פורים משמע דשרי לשנות אפילו שזה ג"כ דבר מצוה, אולם ממידת חסידות ודאי לא פלטינן, וכנ"ל. ולכן אין לעשות כן לכתחילה, ובפרט כשיועיל לו לעונג שבת.

41. ס"ח שם, ויל"ד דמשמע מזה שכל שלא ישאר לו עודף מזה, כפי הראוי לו, לא יתן אפילו לבני ביתו, ומשמע שגם זה נחשב בכלל משנה מדעת בעל הבית. אולם לפי המבואר להלן בסמוך שלבני ביתו שרי, צ"ל דגם כאן הדין כן, אלא שהכוונה אם נשאר היינו אם ישאר, ור"ל שאפילו אם הביאו כמות גדולה ג"כ לא יאכלנו בחול אלא בשבת, ואם זהו הרבה בשבילו יתן מזה לבני ביתו, ולעולם יאכלוהו בשבת. (וזה מבואר עפמש"כ שם הס"ח "שיכות היא לו"). ולעולם אף מלכתחילה רשאי ליתן לבני ביתו, והעיקר שלא יאכלנו בחול.

42. הנה בס"ח שם איתא בזה"ל: ואם יאמר השליח אל יאכל אדם אלא אתה, שיהיה לו זכות, אל יתן לשפחתו כיון שלא נתן לו אלא על מנת לאכלו יחיד, ע"כ. ונראה לדקדק מזה שלבני ביתו מותר לתת, א) שהרי נקט שלא יתן לשפחתו, ושביק "בני ביתו" שכתב לפנ"כ בסמוך ממש בתוכ"ד, ומשמע להדיא שלבני ביתו שרי. ב) שהרי כתב הסיבה שיהיה לו זכות, וא"כ גם אם בני ביתו אוכלים יש לו זכות, והעיקר שלא יהיה שפחתו (אמנם אם הוא ת"ת, אפשר שכונת הנותן היא שיהיה לו זכות וחלק בסיוע התורה, והוי קפיאד שיהיה לו דווקא).

וראיתי היום בהגהות אפרקסתא דעניא שכתב להוכיח שלבני ביתו מותר, כדרך שכתבנו בהכחה השניה. אך נתקשה ע"ז דמ"מ צ"ע, שהרי כתוב שלא נתן לו אלא על מנת לאוכלו יחיד, ומשמע לאפוקי כל אדם זולתו, ושאף לבני ביתו לא יתן. וצ"ע, ע"כ. ואפשר לפו"ד לפעו"ד שהדבר תלוי לפי הענין, דמן הסתם כל הנותן על דעת אשתו ובניו שיתן להם ג"כ מזה הוא נותן, ובפרט אם כל מטרתו שיהיה לו זכות ליתן ליהודים לאכול בשבת, אא"כ אותו האיש הוא ת"ח, ואפשר שדעתו שיאכלנו הוא כדי שיהיה לו חלק בלימוד התורה, אמנם מן הסתם לא קפדי אינשי כ"כ. ואשת חבר כחבר, וכן בניו ובניו ביתו מסייעים לו ג"כ, וכולוהו כחדא חשיבי, ועכ"פ כשיש איזו סיבה מיוחדת שיש לתלות שיש קפיאד שיאכלנו לבד, וה"ז צריך לאוכלו לבד, וכגון שהאמא שלחה לבנה מנה, והיא רוצה שבנה יאכל הכל, כדי שלא יודע לאשתו שלא נתנה גם לה, וגם אין היא רוצה שיחלק מזה קצת לאשתו, שזה אינו מכובד ליתן מעט לכל אחד, וכיוצא, ובהז אדרבה אסור מדינא ליתן לאשתו, ויש בזה כמה חששות באיסורי תורה אם יתן לאשתו ויפגע באמו וכו', ופשוט.

43. ס"ח סימן תתס"ז וה"ד בכה"ח. [ויש לדקדק בלשונו הטהור שכתב אם הוא יודע שאילו אוכלו בחול היו מקפידים עליו, ע"כ. דמשמע שמן הסתם מותר. ואילו לעיל משמע שמן הסתם אסור, מעצם זה שאמרו לאוכלו בשבת. וי"ל דהכא שאין לו צורך הוא ענין אחר, שאנן שהדי שאילוי ידעו שיש לו לא היו מרחימים אותו לאוכלו בשבת, ולכן שרי כל עוד שאינו יודע בודאי שמקפידים, וזה ודאי שאם יש אפשרות לאכול את של חבירו בשבת, ולהניח את שלו שצריך לעשות כן, וכל שכן שלא להכין חדש כשיש לו את של חבירו, והכל לפי הענין.

44. בגמרא בבבא קמא (דף פ"ב) אחד מעשר תקנות שתיון עזרא שיהיו מכבסין בחמישי בשבת מפני כבוד השבת. עיי"ש. ולהלן יבוארו הגדרים בזה בעז"ה.

45. הנה באחרונים מצאנו שנחלקו בזה בביאור יסוד התקנה [ובלשון הגמרא אין הכרע כלל, ויש לפרש לכאן ולכאן], וכמו שיבואר:

שבמג"א סק"ג כתב ע"ז שתיון מפני כבוד השבת, כלומר שלא יכבסו בערב שבת שיהיו פנויים לשבת, ע"כ. וכוונתו לומר שעיקר התקנה היתה שלא יכבסו בער"ש, כדי שיהיו פנויים. וכן ביאר דבריו הפמ"ג בא"א שם. וכן בא"ר הבין במג"א שעיקר התקנה שלא לכבס בער"ש (אמנם בחיד"א במחב"ר כתב דאפשר דלא דווקא, וגם המג"א סבר דעיקר התקנה לכבד שבת, וכוונתו לפרש מ"ש בחמישי לאו דווקא, אלא נקט חמישי לאפוקי ער"ש, ושכ"מ ברמב"ם, ושכן המנהג לכבס בכל השבוע זולת ערב שבת, ודלא כהרב ידי אליהו סס"ל לכבס מה' בשבת דווקא, ועי' להלן מה שכתבנו בזה). וכן הסכים להלכה החיד"א במחב"ר כאן אות ז' בשם כמה פוסקים. וכן נקטו בכה"ח כאן אות י"ט ועוד באחרונים עפ"ד המחב"ר דמיייתי מהראשונים הכי: ועי' להלן. ומאידך הא"ר עצמו פליג על המג"א, וס"ל שעיקר התקנה הוא כדי שיהיו להם לבנים לשבת, וכן פסק המאמ"ר כאן (אלא שלא ציין לדברי המחזיק ברכה, כמו שהזכירו במקומות אחרים עכ"פ בתוספת מאוחרת, ואפשר שאם היה רואה כן היה חוזר בו). וכן נקט המשנ"ב סק"ה שהענין הוא כדי שיהיו לבנים לשבת. ובשעה"צ סקט"ז ציין לא"ר ומאמ"ר ושאר אחרונים, דזהו עצם התקנה, ודלא כמג"א דמשמע מיניה שעיקר התקנה היה שלא לכבס בער"ש. ולכאורה היה נראה לדקדק כן גם מדברי האחרונים שהבאנו להלן גבי כיבוס ביום רביעי ושאר ימים, ואם איתא שכל העיקר הוא כדי שיהיו לבנים, א"כ מה איכפת לנו אם זה ביום ראשון או שני או רביעי, ויש לדחות דמ"מ אגב שעושה כן לכבוד שבת ראוי שיהיה בזמן שניכר שהוא לכבוד שבת (וכן מוכרחים לומר, דאל"כ הכה"ח יסתור את שיטתו, וכיעוין).

וכבר נראה שנחלקו בזה קמאי, שהנה כדעת המג"א הנ"ל כן משמע במאירי, והובא גם בשטמ"ק שם, שכתב בזה"ל: יהו מכבסין בחמישי בשבת לכבוד שבת, ולא ימתינו עד ערב שבת, מפני שיניחו ער"ש כולו לצרכי הכנת שבת. ע"כ. וכן דקדק מזה החיד"א במחב"ר, ושכ"מ בדברי הר"י מלוניל, עיי"ש. [איברא שהיה מקום לדחוק ולומר דמה שכתב ולא ימתינו וכו', הוא תוספת ביאור לזה שהוסיפו בגמרא "בחמישי", כלומר שעיקר התקנה הוא שיכבסו לכבוד שבת,

אלא שמ"מ מדקאמרו "בחמישי" יש לבאר שהוא כדי שיניחו ער"ש כולו לצרכי שבת. ומ"מ פשטות הדברים אכן מוכיחים שעיקר הענין הוא כדי שיהיו פנויים]. ועפי"ז נקט החיד"א במחב"ר כאמור.

ומאידך הנה בא"ר דקדק מלשון רש"י דס"ל שעיקר התקנה היא לכבס בגדים שיהיו נקיים לשבת, ורש"י כתב לעיל בברייתא בד"ה ומכבסים "בגדיהם לכבוד שבת". עכ"ל. ולכאן צ"ב מה רצה לומר בזה, הא הם הם הדברים שבגמרא [ויותר הוקשה לי בלשון הנמוקי יוסף שהעתיק ממש את לשון הגמרא "משום כבוד שבת"], ומזה דקדק דר"ל שעיקר התקנה היא הנקיות, ועי' במחב"ר שם הברייתא טרם שיראה את דברי הגמרא, וכדרך שדרכו ומוכן לכל אדם שזהו טרם ראות הגמ', ולפעמים כותב כדמפרש בגמרא, וכל כה"ג, וגם כאן בברייתא מבואר ברש"י שהוסיף והקדים את הפירוש ברייתא טרם שביארו בגמרא. ודו"ק. ומ"מ עיין בא"ר שציין לספר צידה לדרך סי' ח' שהתקנה היתה "לכבס אדם בגדיו לכבוד שבת". ע"כ. ומבואר שזהו עצם התקנה לכבס הבגדים. וכך נוכל לפרש שפיר בדברי רש"י והנמוקי הנ"ל.

וברמב"ם (פ"ל ה"ג) כתב: ומכבוד השבת שילבש כסות נקיה, ולא יהיה מלבוש החול וכו', ועזרא תיון שיהיו העם מכבסים בחמישי מפני כבוד השבת. ע"כ. והיה אפשר ללמוד לפי הענין שמתקנת עזרא הוא על עצם הכיבוס כדי שיהיו לבנים [שהרי זה כל הענין שם, ועי' במחא"ש שיש ללמוד מזה שכיבוס בגדים משום עונג]. אולם יש לומר ההיפך, דאי משום זה לא היה צריך תקנה, שכבר אמר לפנ"כ שצריך שיהיו הבגדים נקיים, והוא דבר פשוט ומוכן לכל אדם שזה מתנאי כבוד השבת, וכן יש ללמוד ג"כ מכמה מקומות בגמרא, וא"כ דחוק לומר שבאה התקנה לכך. אלא י"ל דאגב גררא שצריך שיהיו לבנים מיייתי הא שלא יהיה בשישי אלא בחמישי, ועכ"פ אין מזה ראיא. ועי"ע ברא"ש שכתב שיהיו מכבסים בחמישי מפני כבוד השבת לבלוש לבנים, ובער"ש אין פנאי לכבס. ע"כ. וגם בדבריו לא ברירא מילתא אם העיקר הוא הכיבוס, או שלא יהיה בשישי.

ונמצא מכל הנ"ל דאיכא פלוגתא בראשונים ובאחרונים אם עיקר התקנה לכבס לכבוד שבת, או שעיקר התקנה שלא לכבס בערב שבת, וקשה להכריע בזה אחר כל האמור. ובכוונת הראשונים, שכמדומה הדברים שקולים, וגם הבאנו בזאת שרבותנו הפו' שבית ישראל נשענים עליהם בדור האחרון המשנ"ב והכה"ח נחלקו בזה, ואכן למעשה כמעט ואין נפ"מ בזה, וכמו שיבואר להלן בסמוך כר"ע מודו לעצם הדין לכבס לבנים לשבת, וכולוהו מודו שראוי להיות פנוי לער"ש לצרכי שבת, וכדלהלן, וכל המחלוקת היא מה היא עיקר התקנה.

46. שהרי מבואר להלן בסימן רס"ב שישתדל כל אדם שיהיו בגדיו נאים לשבת וכו', עיי"ש בכל הסימן. והוא דינא דגמרא. והוא מעיקרי כבוד שבת, ובודאי שבכלל זה שיהיו הבגדים לבנים, ואדרבה שאפשר שהוא קפיאד יותר שיהיו לבנים ונקיים מאשר שיהיו נאים ולא לבנים ונקיים. וכל המחלוקת הנ"ל הוא אם לבישת לבנים הוא מצד התקנה של עזרא כדעה הראשונה, או שהוא מדיני כבוד שבת בכללות.

ויש לציין, שלא מצאנו שצריך אדם לכבס את כל בגדיו בגלל שלבשם שבת אחת או איזה יום אחד, וכל הקפיאד היא שיהיו "לבנים", ובכלל זה שיהיו נקיים. (וכ"ה בנידון דלבישת לבנים ביז"ד סי' קצ"ו). וממילא אם הוא נראה נקי אין צריך לכבס, וכגון חליפה המיוחדת לשבת א"צ לכבסה אלא מזמן לזמן כמו שרגילים ולא בכל שבוע, מאחר והוא נקי. [ויעוין בדבריו להלן בסימן ש"ב בנידון מחלוקת הפו' גבי שרייתו זהו כיבוס בבגד נקי, שכתבנו לצדד שכל המחלוקת היא דווקא כשיש בו מעט שחוריות כפי שמצוי בבגד משומש, ולכן אף שהוא נקי נחלקו אם יש בו איסור או לא, אבל בנקי לגמרי שעלה מן הרחצה אין בו שום חשש. עיי"ש, וה"נ אפשר שיצטרכו לנקות את השחוריות הזו לכבוד שבת, אולם יש לומר שכאן תלוי אם הוא נראה נקי כדרך שנחשב נקי אצל בני אדם, והה"נ אם רוצה להדר ולנקות כל שחוריות שהיא שפיר דמי]. ושור'ר באול"צ אות ב' שכתב שיש לכבס רק בגדי זיעה, עיי"ש. וכבר הערנו בזה בספר "אליבא דהלכתא" על משנה ברורה ח"א היו"ל בעזה"י ע"י הישה"ק "אהבת שלום" בנידון דצבע הציצית, ושם בסוה"ד הערנו בשאלה אמאי לא מכבסים את הטלית בכל שבוע לכבוד שבת, עיי"ש. וכפי המבואר יוצא שא"צ לכבס בכל שבוע אלא בגדי זיעה, והוא הדין שצריך לכבס שאר בגדים עליונים אם הם מלוכלכים, שבאופן שהם מלוכלכים מסתבר פשוט שגם זה הוא בכלל התקנה לכבס, ולא אמרו לכבס רק בגדי זיעה אלא מן הסתם ובדרך כלל, ובהם צריך תמיד לכבס, אולם גם שאר בגדים אם הם מלוכלכים ה"ז בכלל התקנה לכבס [והיינו למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה, אם הכיבוס הוא משום התקנה או משום כבוד שבת בעלמא].

וע"ע גם במחב"ר כאן אות ה' בשם היד אליהו שפשוט הדבר שאם יש לו מכובס א"צ לכבס, עיי"ש. ולכאורה זה פשוט וא"צ להאמר. ולהנ"ל נראה, שאף אם הוא משומש קצת א"צ לכבס כל שאינו בגדי זיעה, או כל שאינו מלוכלך, שכל שהוא בגד עליון נקי כפי דרך בני אדם א"צ כיבוס. ועיול' ככוונתו שאף אם קצת בגדים מלוכלכים, מ"מ אם יש לו בגדים נקיים אחרים בארון אינו חייב לכבס, שהיה הוה אמינא לומר שמ"מ ראוי לכבס, כיון דעצם העיסוק בזה הוא לכבוד שבת. (וכמו שמצאנו בכמה דברים, וכגון בענין האפיה ובישול דלהלן בהלכה הבאה, וכן בענייני גופא מצינו במט"י כאן שהיה מן הראוי לכבס ביום ו').

47. שהרי מבואר יוצא מכלל תקנת עזרא שבחמישי דווקא ולא בשישי מפני כבוד השבת, ואם כן למ"ד שזו עיקר התקנה שיכבסו בה' ולא בשישי, אם כן מבואר שאסור לכבס בשישי כדי שיהיו פנויים, ויניחו כל ערב שבת כולו לצרכי שבת, וה"ז מתקנת עזרא. ולמ"ד שעיקר התקנה הוא לכבס שיהיו לבנים, גם כן מוכח שצריך להיזהר להניח יום שישי פנוי, שהרי אמרו "בחמישי" דווקא,

יום שישי. ועיין בהערה באיזה זמנים בימות השבוע יכבס⁴⁸.

וכיום שמכבסים בגדים במכונת כביסה, ואין כ"כ טירחא, מותר מעיקר הדין לכבס ביום שישי, ומכל מקום לכתחילה ראוי ונכון להקדים ולכבס לפני כן כדי שיהיו פנוים ביום שישי. והחכם עיניו בראשו⁴⁹. וביותר ראוי לזיהר בכיבוס בידיים, ואפילו בגד אחד⁵⁰. ומכל מקום אם אירעה סיבה שלא כיבסו בחמישי מותר בשישי, וכגון שירד גשם ביום חמישי ולא היה אפשרות לתלות הכביסה. וכן אם אין לו בגד נקי לשבת מותר⁵¹, וכן בגדי קטנים מותר לכבס⁵². וכן בעל מכבסה מותר לו לכבס בגדים ביום שישי⁵³.

לישה ואפיה בערב שבת

ח. מצוה ללוש בצק בערב שבת בבית בשיעור הפרשת חלה ולעשות מהם לחמים לכבוד שבת. ואפילו שיש בחנות חלות טובות, ואף אם הם נעשו בכוונה לכבוד שבת, מ"מ ראוי לעשות כן בבית, אם אפשר, ותבא עליו הברכה⁵⁴. (ואם משפחה האופה לעצמה ביום שישי ונותנת מזה גם לבניהם וכיוצ"ב, די בכך משום כבוד שבת, ומ"מ טוב יותר אם יעשו בביתם שבזה ניכר יותר כבוד שבת,

להשמיענו שבוים שישי יהיה פנוי. ואף שאינו נוגד ממש לתקנה, מ"מ מוכח שרצון ה' והמכוון שלא יהיה טרוד ביום שישי, וכמו שנשמע ממילא מתקנת עזרא, וכל המחלוקת הנ"ל אם הוא איסור מצד התקנה או מצד המכוון בכבוד שבת.

ולפי האמור שמוכח שהמכוון הוא שלא יהיה טרוד בערב שבת, כדי שיניח ער"ש כולו להכנת צרכי שבת (כלשון המאירי בב"ק שם), אם כן יש ללמוד מזה בכלליות לכל הדברים שזיהר האדם לדחות הטרדות מערב שבת כפי האפשר. ואף שיש לומר שדווקא בכביסה הקפידו שהוא היה דבר של טורח גדול בזמנם, כידוע בכ"מ, אולם מ"מ הלא חזינן ומכללא איתמר שזיהר שלא יהיה טרוד בער"ש, וה"ז כולל שאר טרדות, והוא חידוש. ואם כנים אנו בזה א"כ מצאנו בזה סמך למה שנוהגים רבים שלא עובדים בערב שבת, ואע"פ שגא' בתורה ששת ימים תעשה מלאכתך, אינו אלא היתר. או כדברי המפ' טובא בפסוק זה, ואכמ"ל. אבל אם אפשר ודאי טוב הוא שלא יעבוד בערב שבת, וכנ"ל. (וה"ז קל וחומר ממה שמבואר להלן בסמוך עפ"ד המשנ"ב דלא קובעים ישיבה בכמה מקומות בער"ש). ומה שמצאנו שעשו מלאכה בער"ש כמבואר בכמה דוכתי (ועי' בשו"ע סי' רנ"א ובשו"ע סי' רנ"ו וכמה דוכתי), הוא ע"פ דין, שבדואי ע"פ דין מותר אם יש לו מי שיכין לו או שכבר מוכן לו, כמו שמצוי היום, ולא הבאנו אלא סמך בעלמא. [ובאמת שמן הדין מותר לעבוד ביום שישי, ואפילו בעל מכבסה מותר לו לכבס, שמסתבר שלא ע"ז דיבר עזרא כיון שאינו אלא עבודה גרידא, וטוב שמעתי שיש מן האחרונים שכתבו כן שמותר לבעל מכבסה לכבס ביום שישי].

ולענין לימוד תורה אין חשש כלל, והגם שבגירסיהו טרידי, וכמש"כ בפ"ק דגיטין ובכ"ד, מ"מ א"א לבטל לגמרי, וסגי במה שאמר הרמ"א (בסו"ר ור"א) שיש לאדם למעט קצת מלימודו בערב שבת, כדי שיכין צרכי שבת, ע"כ. (והוא משוה"ג בפס"ז דשטת ע"פ ירושלמי בתענית). ועיין עוד גם בגמרא בשבת (דף קט.) ובקידושין (דף קמא.) במנהג האמוראים שהכינו בעצמם איזה דברים לכבד שבת, והובא בשו"ע (סימן ר"ג). ומשמע ששאר היום כולו עסקו בתורה. ולמעשה הדבר תלוי לפי מידת הצורך שהוא צריך להכין צרכי שבת. וכמ"כ במשנ"ב סו"ס רנ"א סק"ט וכיוצא, שאם יש לו מי שיכין צרכי שבת או שמוכן לו, בודאי יוכל ללמוד כדרכו. [ועיין במשנ"ב שם סק"ח שמטעם זה אין קובעין ישיבה באיזה מקומות בערב שבת, ע"כ. והיינו כדי שייכינו צרכי שבת, וכפי הנהגה כיום שבישיבות הקדושות לומדים, וזה מפני שלא מוטל עליהם הכנת צרכי שבת, אלא ההורים או הישיבה מכינים עבורם, ובכה"ג בודאי יוכלו ללמוד כדרכם, וכמש"כ במשנ"ב שם סק"ט. אבל בכוללים לא קובעים לימוד, כיון שבדרך כלל מוטל עליהם הכנת צרכי שבת, ומ"מ הדבר ברור ומדויק בלשון המשנ"ב שאין "קובעין" ישיבה. אולם ודאי שבכל זמן פנוי שיש לאדם צריך לעסוק בתורה, וכמו שהפליגו חז"ל טובא בש"ס ובמפרשים ובסה"ק, ובפרט צריך חיזוק בזה בימי שישי ושבת, כנודע].

48. הנה בלשון התקנה איתא שיכבסו "בחמישי" מפני כבוד השבת, וכפי האמור שעיקר הקפיצא שלא יהא ביום שישי (וזה לכל הדעות הנ"ל בדבר התקנה), ואשר על כן יש לברר מהו הזמן לרכיבוס במשך השבוע, מלבד יום חמישי.

א. יום רביעי הרי הוא כיום חמישי (וכמש"כ החיד"א במחב"ר כאן שיום ה' לאו דווקא, ודלא כמו שכתב הרב ידי אליהו שדווקא ביום ה' יכבס ולא קודם עיי"ש. וכן בבן איש חי פ' לך ס"ח כתב שגם יום רביעי בכלל. וכ"כ בכה"ח אות י"ט ועוד באחרונים).

ב. ביום שלישי, שני, ראשון, מן הדין גם כן מותר לפי ב' הדעות הנ"ל, הן למ"ד שהתקנה היא לכבס, והן למ"ד שהתקנה היא שיהיו פנויים, ואין בה שום חשש מצד התקנה, ודו"ק. אלא שיש מעלה והידור שיעשו ברביעי או בחמישי ולא בימים הנ"ל, וזה משום כבוד שבת, שכאשר אדם עוסק בצרכי שבת הוא ג"כ בכלל כבוד השבת, וא"כ ראוי לעשות כן מיום רביעי ואילך שאז הוא שייך לשבת הבאה, משא"כ ימים א' ב' ג' ששייכים לשבת הקודמת, וכדאשכחן בגמרא בשבת ובגיטין וכ"ד, וכן מבואר בבן איש חי שם וכה"ח שם, אמנם אין זה ע"פ דין וכמו שביארנו, וצ"ל שאינו אלא ענין ומעלה בעלמא, וכמ"ש בכה"ח שם, ולכן אם יש צורך כל דואו מותר בשופי אם ביום א' ב' ג'. [ואדברה היה מקום לומר לאידך גיסא דעדף הכיבוס ביום ראשון ושני, שהרי ככל שמקדים יותר לכבוד שבת שפיר דמי, וכעין מה שמצאנו ברפ"ב דביצה ונתי' לעיל, שאם מוצא בהמה נאה או מנה יפה שומרה לשבת מתחילת השבוע, ונתבאר שכנ"ע מודו שדרך זו עדיפא, וא"כ אף שיש מעלה בעסק ההכנה מ"מ יכול להקדים. ויש לדחות דשאני התם שהוא עשוי להשתנות איזה מנה יהיה, אולם כאן הוא כיבוס שווה. וי"ל. ועיין במט"ז].

ג. לבילל שישי מותר לכבס, שהרי כל הקפיצא הוא שלא יהיה ביום שישי משום כבוד השבת, וזה דווקא בערב שבת, אבל לבילל שישי לא שייך כלל. ושו"ר שכ"כ באול"צ פט"ז ס"א שהדבר פשוט שכל האיסור הוא רק ביום שישי, אבל לבילל שישי מותר, ע"כ. והלום שמעתי שבספר חוט שני כתוב שגם לבילל שישי אסור, אלא רק ביום חמישי, והראיה מדאמרו שיהיו מכבסים "בחמישי". ע"כ. ולענ"ד אינו מובן, שהרי זיל בתר טעמא שיהיו פנויים, וא"כ גם בכה"ג יהיה יום שישי פנוי ומה החשש, ובדואי אינו נהייר לומר שיש חשש שיהיה עדף ביום שישי מחמת עסקו לבילל שישי, ז"א, דכל כה"ג אין לנו לחוש. ובאשר למה שדקדקו ממה שאמרו שמכבסין "ביום חמישי", לק"מ, דאורחא דמילתא נקט, שהרי הדרך לכבס ביום ולא לבילה, ובפרט בזמנם שהיו מכבסים בנהר. (וזה הרי הסיבה שהקפידו שלא יהיה בער"ש, בגלל הטרור הגדול שהיה בזה). ולכן נראה שמותר לכבס בבילל שישי בלא חשש.

ולסיכום, מותר לכבס בכל השבוע חוץ מיום שישי ביום [ורק הידור בעלמא יש אם מכבס ברביעי או בחמישי, אולם אין זה מן הדין כלל מכמה אנפי, ומי שרוצה להדר בזה שיהדר לעצמו, וז"ב] וכן המנהג פשוט שמכבסים כל השבוע ומניחים בארון. וכן שמענו מהזקנים שבחז"ל היו עושים יום כביסה ביום ראשון בנהר וכיוצא, ותול"מ.

49. הנה ראיתי לכמה מרבני זמנינו שנסתפקו בזה האידנא שמצוי מכונת כביסה, והכיבוס הוא בלא טורח כאשר היה בזמן קדום, האם אפשר לכבס ביום שישי או שעדיין יש להחמיר, וכיעויין בשש"כ ח"ב פמ"ד הערה י"ג ובאול"צ פט"ז ועוד באחרונים, ולענ"ד נראה שמן הדין הדבר מותר, וכמו שיבואר.

ראשית נזכיר את אשר נחלקו הראשונים והאחרונים גדר התקנה אם עיקרה הוא לכבס שיהיו לבנים, או עיקרה הוא שלא לכבס בשישי כדי שיהיו פנויים, ונתבאר שאין בדבר הכרע מהו עיקר התקנה.

והשתא אם עיקר התקנה הוא כדי שיהיו לבנים, ביום שישי אין איסור. ואף אמנם שאמרו ממילא לכבס בחמישי, מ"מ אין זה עיקר אלא אגב גררא אמרו כן, כלומר שאע"פ שאנו אומרים לכבס, מ"מ לא יהיה ביום שישי כדי שיהיו פנויים לשבת. וא"כ ממילא דהמכוון הוא שלא יהיה טרוד בער"ש, וכמשנ"ת לעיל, מ"מ אין זה איסור אלא הנהגה נכונה, ושפיר י"ל שזה כמו חלק מהדברים שנזכרו בגמ' (ב"ק שם) כמו שיאכלו שום בערבי שבתות ושיהיו ורכלין מחזירין בעיירות וכו'. ואף אמנם שיש שם תקנות שהם דין גמור, וכגון תקנת קריאת התורה בשני וחמישי, וכן תקנת חפיפה לאשה לפני טבילה, ובשו"ע ביו"ד סי' קצ"ט ס"ח מבואר שאם לא חפפה לא עלתה לה טבילה וכו' כיעו"ש, מ"מ בדבר זה י"ל שאינו איסור, חדא שיש ללמוד כן לפי הענין, והרי בודאי שאינו מוחלט לאסור בזה מאחר שאם יש לו הכל מוכן, הא ודאי אין חשש להתעסק בדברים אחרים, וכמשנ"ת לעיל. ואינו כמו קריה"ת או כמו חפיפה שלפני טבילה שהוא מחוייב בכל אשה. ועו"ל. ועוד בה שהרי לצד זה הוא אינו עיקר התקנה, וא"כ מסתבר שדבר שנשמע אגב גררא שאינו עיקר הדין אלא הנהגה נכונה וראויה גרידא.

וכל הספק בעיקרו הוא לדעת הסוברים שעיקר התקנה היתה שלא לכבס בערב שבת, ובהי יש להסתפק אם מותר לכבס במכונת כביסה או לא. ויש לבאר שאף בזו יש לדון שאינו איסור גמור, וכאשר הערנו לעיל בסמוך דאשכחן בתקנות הללו שחלקם הם איסור וחויבו כקריה"ת וחפיפה שלפני הטבילה, ויש שאינם אלא עיצות טובות כאכילת שום בער"ש וכו'. ובנידו"ד לגבי כיבוס שלא יהיה בערב שבת, נמי י"ל שאינו חויב אלא עיצה טובה, שהרי פוק חזי כמה מלאכות עושים בערב שבת חוץ מכיבוס, אף שגם בהם יש טירחא. וי"ל איפכא שעיקר הקפיצא בכיבוס שזה טורח גדול, ומ"מ אינו איסור, ובכך לא נפליג מקצה הקצה עם שאר דברים שמותרים. ואפילו אם לא נאמר כן, מ"מ הלא לצד הראשון שהעיקר הוא לבישת לבנים, הא ודאי שאין בזה איסור. וכבר כתבנו שאין הכרע מהו עיקר התקנה, וכנ"ל. וכשלעצמו י"ל דספק דרבנן לקולא, והיינו שאין ע"ז תקנה שלא לכבס ביום שישי.

ונוסף על כל זה יבוא הטעם לחלק ולומר שדוקא בזמנם שהכיבוס היה מלאכה גדולה וקשה, והיה נמשך הרבה זמן ובטורח גדול, ולכן אסור, משא"כ בזמנינו שהכיבוס נעשה בלחיצת כפתור המכונה, ודאי לא גרע משאר מלאכות שלא הטילו עליהם איסור לעשותם בערב שבת. ויש לבאר דזה ודאי שלא היתה התקנה מצד מלאכת מלבן שביבוס, ואינו כמו בהלכות שבת שבהדלקת מנורת כביסה יש כמה מלאכות ואסור בכל אופן, וכן בהלכות חול המועד שאסור לכבס מלבד עצם שיתרחא, גם מטעם שלא יכנס לחג כשהוא מנוול, משא"כ בער"ש שאינו אלא מפני הטרור, ובכה"ג אין טורח ושפיר דמי. ועו"ל עי"ז לחלק ולומר דשאני בזמנם שהכיבוס היה ביום מסוים בשבוע, ולכן היתה התקנה שיקדימו את היום הזה ליום אחר בשבוע, משא"כ בזמנינו שבכל פעם מכבסים מעט מעט, וזה ג"כ ע"ז מה שיש מחלקים בין זמנם לזמנינו שיש פחות טרחא, וה"נ יש לחלק שפיר.

ואם תאמר מהיכא תיתי להקל, הא אמרינן בביצה (דף ה.) כל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתיר, אולם כבר ידוע שכל שחז"ל פירשו את הטעם אפשר להתיר עפ"יז במקום שלא שייך הטעם, וגם כאן הלא פירשו שהוא היתר משום כבוד השבת, ולכל חד כדאית ליה ביסוד התקנה. וכן מבואר במאירי (בביצה שם) שלא נא' כלל זה אלא כשלא עלתה במחשבה לפני האוסרים שאפשר שיתבטל הדבר ולא יהיה אסור וכו', עיין שם. וע"ע ברמב"ם פ"ב מהל' ממרים וברדב"ז ועוד אחרונים שם שהאריכו. וכן כתב כהאי כללא בתשו' הרא"ש כ"ב סימן ח' גבי ציציות של פשתן, שבה"ז י"ל שהכבוס לכנ"ע, כיון שלא שייך טעם המאסור, וכיון שטעם האיסור ידוע, אם נתבטל הטעם נתבטל האיסור. ע"כ. וה"ד בב"י או"ח סו"ס ט' ובמג"א שם סק"ז, עיי"ש. וכן מצאנו פרי טובא להלן בס' רי"ב וכו' שבה"ז דליכא רה"ר לא גזרו, וי"ל. וע"ע בתוס' ובראשונים בע"ז (לה. לו.) ועוד כה"ג. וכמו כן מצאנו שמקילים בדבר שהוא מובן מאליו. וע"ע בב"מ (דף ע.) טעמא מאי שמא ילמד ממעשיו וכו', ובתוס' ושאר"ר שם, ובטור ופ"ו בריש הל' ריבית גבי ריבית גבוי.

ובספר אור לציון פט"ז כתב שבזמנינו שיש מכונת כביסה אין איסור לכבס, אולם בתנאי שיש לו גם כן מכונת ייבוש, אבל אם אין לו מכונת ייבוש אסור, מפני שיש טורח בתליית הכביסה וכו'. ע"כ. ואינו מובן כלל, שאם לדעתו כיבוס שלנו במכונה מותר, א"כ מהיכא תיתי לאסור בגלל תליות הכביסה, הרי הגזירה על היתה על יבוש הכביסה אלא על הכביסה דווקא, וכיון שהכביסה מותרת מהיכ"ת לאסור בגלל היבוש. ואף שהוא סיום וגמרא לכיבוס, מ"מ אין לו שייכות לכביסה. ובשלמא סחיטה שהיא מצרכי הכיבוס וכלשון הרמב"ם והפ"ו, שפיר יש מקום לאסור, אולם יבוש בעלמא מנא לן. ואי איתא היה לו לאסור ג"כ בגלל הקיפול של הכביסה וההכנסה לארונות, שהוא ג"כ טורח קשה, ולזה לא יועיל שום מכונה. וכמ"כ לדבריו שגם היבוש בכלל האיסור, א"כ יהיה איסור לתלות כביסה שכיבוס מלפני שבת (שהרי מצד הכיבוס אין לו חשש, ולא נשאר אלא החשש מצד היבוש), וזה ודאי לא שמענו.

ולכן נראה שמותר לכבס ביום שישי במכונת כביסה, ונסכם בקצרה: א.) שלפ"ד הפ"ו והמשנ"ב בראשם שכל התקנה היא שיהיו לבנים, א"כ בודאי אין איסור. ב.) ואף לפי"ד הפ"ו שהתקנה היתה שלא לכבס ביום שישי כדי שיהיו פנויים, מ"מ י"ל שאינו איסור אלא כנהגה ראויה. ג.) אף את"ל שלדעה שניה הוי איסור, מ"מ הוי ספק וסד"ק לקולא. ד.) י"ל שבמכונה בזמנינו שאין טורח כ"כ לא נאסר כלל. ה.) י"ל שדווקא בזמנם שהכיבוס בדרך כלל היה לוקח זמן במשך יום שלם, משא"כ בזה"ז שזמכבסים מעט מעט.

ומכל מקום כתבנו שלכתחילה ראוי להקדים, והוא לצאת דעת החולקים, ובעיקר מפני שכבר כתבנו שלכל הדעות נראה שהמכוון הוא בתקנת עזרא גם להסיר הטרדות, וכיון שמה"מ הוא דבר הטרוד מלבד הכיבוס, שהרי צריך תליות וכו' וכנ"ל, וגם בדרך כלל אינו שייך דבר אחר לשבת, אלא הוא לשאר ימי השבוע וכה"ג, ולכן הגם שמן הדין מותר, מ"מ טוב להמנע מזה, ובפרט שבקל אפשר לסדר לעשות זאת מקודם.

50. שכפי שנתבאר באחרונים עיקר הצד להקל הוא בגלל שיש כיום מכונת

כביסה, וא"כ מכבס ביד הדרא התקנה לדוכתא שלא לכבס, וכיון שהתקנה שלא לכבס, א"כ נכלל בזה אפילו בגד אחד, שהרי לא ראינו חילוק בדבר ולא פלוג. [ובמכונה לא אמרינן לא פלוג, כיון שזו צורה אחרת של כיבוס, וגם הלא הבאנו צדדים אחרים להקל. וע"ע להלן].

איברא שאף בזה נראה שאין למחות ביד העושים כן, שהרי כבר ביארנו שזה תלוי במחלוקת הנ"ל מהו גדר התקנה, אם שיהיו לבנים לשבת, או שלא לכבס בער"ש. וא"כ לדעה ראשונה ודאי אין כאן איסור לכבס בער"ש, אלא הנהגה נכונה, ואף שיש חולקים מ"מ סד"ר לקולא, וגם שיש מקום לומר שאף לשאר דעות אינו איסור ממש. וי"ל.ב.

ומה שכתבנו שלא לכבס אפילו בגד אחד, מ"מ כתם בעלמא מותר בשופי לכל הדעות, וכדרך שכתבו הרבה מהפ"ו להתיר נקיון של כתם בעלמא בחול המועד. ואף שבדין תורה הוא איסור כיבוס גמור ומשום מלבן, ולכן אסור בשבת מן התורה, מ"מ בחוה"מ שאינו אלא משום טרחא מותר, וכל שכן בנידו"ד.

51. עיין במט"ז, ה"ד בכה"ח כאן, וכ"כ בנא"ח שם. (אלא שכתבנו שם שיש סמך טוב לנוהגים שלא

וכו', הוא מדברי האל"צ פט"ז תשרי א'.

52. אול"צ שם שבגדי ילדים קטנים עד גיל 5-6 מותר לכבס בכל אופן, וכמו שמותר בחוה"מ כמבואר בשו"ע סי' תקל"ז ס"א, ואין הם בכלל הגזירה.

53. כיון שזו עבודה ומלאכה כשאר המלאכות שגא' בתורה ששת ימים תעבוד וכו', ולא על זה היתה תקנת עזרא. וכבר הערנו בזה לעיל בהערה רביעית שבהלכה זו ד"ה ולפי האמור. (אלא שכתבנו שם שיש סמך טוב לנוהגים שלא לעבוד ביום שישי כלל, הגם שאינו מן הדין, וכיעו"ש).

54. הרמ"א בהגה סו"ס רמ"ב כתב בזה"ל: נוהגין ללוש כדי שיעור חלה בבית לעשות מהם לחמים לבצוע עליהם בשבת ויום טוב, והוא מכבוד שבת ויו"ט ואין לשנות, ע"כ. ויש לדקדק מלשון הרמ"א שישוד הענין הוא משום שהוא מכבוד שבת ויום טוב (ויבאר להלן מהות הענין של כבוד שבת במה הוא בא לידי ביטוי). אולם יש לדקדק עוד בלשון הרמ"א שכתב נוהגין ללוש "כדי שיעור חלה", שזה הוא גם כן מן הענין ללוש לחמים לשבת, כדי להפריש חלה, וכן דקדק מזה המשנ"ב סק"ו שמלבד שהלישה והאפיה הוא מכלל כבוד שבת ויו"ט כמו שמסיים הרמ"א, עוד יש בזה טעם כדי לקיים מצות חלה, לפי שהאשה איבדה את אדם הראשון שהיה חלתו של עולם שנברא בער"ש (עיין בשבת דף לב. ובפרש"י ד"ה הריני נוטל, וע"ע במהה"ש סוסק"ד).

וכפי הנראה עיקר הענין הוא בגלל שיש בזה כבוד שבת, וענין הפרשת חלה הוא בא בדרך אגב, כלומר שכיון שבלא"ה אופים משום כבוד שבת, ראוי שיוסיפו כדי שיעור הפרשת חלה, ויקיימו בה תיקון לחסאה של חוה וכנ"ל. ולכן הרמ"א כתב בהדיא שהוא מכבוד שבת ויו"ט, ואילו הענין של הפרשת חלה והזכירו הרמ"א ברמז, ודו"ק [וזה דוחק לומר שהכבוד שבת מתבטא רק ע"י שיעור חלה, דזה ודאי אינו נכון, ואמנם י"ל שאם מרבא ה"ז תוספת בכבוד שבת (וכעין מש"כ הכה"ח כאן והזכרנוהו לעיל שלא יניח בשולחן מעט, אפילו אם אינו צריך רק למעט, אלא יניח הרבה ויאכל ממנו רק מעט), מ"מ הכבוד שבת גופיה מתקיים אפילו בפת קטנה, ופשוט].

ויעוין בביאור הלכה ד"ה והוא מכבוד שבת, שהביא רמז לענין זה ממ"ש בפסוק והיה ביום השישי והכינו את אשר יביאו, את אשר תאפו אפו וכו', ומשמע שיש לאפות בערב שבת להכין לשבת, והוסיף עוד שגם בזמן הגמרא היה מנהג קבוע לזה שאפו בער"ש, וכמש"כ המג"א סק"ד (והוא מגמרא דתענית דף כה. בדבייתה דר"ח ושכנותיה עיי"ש), ע"כ. ויש לדקדק דלכאורה לפי זה שהוא מועיל לכבוד שבת, א"כ גם כל הבישולים וכל הדברים כולם ג"כ צריך להכינם בבית, ולמה נקטו דווקא פת, ואדברה הלא המשך הפסוק שהביא בבה"ל הוא את אשר תאפו אפו (ואת אשר תבשלו בשל"ו, ובשלמא אם היה הטעם רק בגלל הפרשת חלה נניא, אולם אם הוא מצד כבוד שבת, א"כ בכל המאכלים היה צריך להיות כן, ולק"מ דדווקא פת הוצרך להשמיענו שזה היה מצוי ולקחו פת מן האופה, אולם תבשולים ומאכלים בודאי כל אחד היה מכין בביתו, ולא היה מצוי כמו בזמנינו שאפשר לקנות אוכל מוכן, ובפרט שבהרבה מקומות האופה היה גוי והקילו בו כדין פת פלטר כמש"כ בכ"מ, ועיין במשנ"ב כאן, וממילא תבשילים לא היה אפשר לקנותם מהגוי כלל, שמלבד ענין הכשרות יש בזה גם בשרא מבשלים בישולי גוים. [ואה"נ שבזמנינו יהיה הדין כן, שאף אם אפשר לקנות תבשילים או אפילו מיני סלטים איזה שיהיו, מ"מ ראוי יותר להכינם בבית משום כבוד שבת].

ועוד יש לומר באופן אחר, שאה"נ שגם בשרא מאכלים יש כבוד שבת בהכנתם, אלא שמ"מ לא הקפידו בהם כ"כ, אלא יותר הקפידו על הפת משום כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם, והוא עיקר הסעודה [ולפי דרך זו יוצא שאם אפשר לו לקנות תבשילים ומאכלים, ונראה שיש אכן עדיפות גם בשרא מאכלים כ"כ, דכבוד שבת מתקיים גם בדברים אחרים, ובעיקר בפת שהיא עיקר הסעודה]. אלא שלפי הסמך מהפסוקים שהביא הבה"ל שגא' את אשר תאפו אפו וכו', א"כ י"ל כן לגבי תבשילים ושאר מאכלים, שהרי נא' בהמשך ואת אשר תבשלו בשלו, אלא שיש מקום לדחות שהוא סמך בעלמא וזכר לדבר. ומ"מ מכל הנ"ל יוצא שיש לדון בב' אופנים אם הענין של כבוד שבת שהקפידו בו הוא רק פת באם וגם בשרא תבשילים ומאכלים, ונראה שיש אכן עדיפות גם בשרא מאכלים שיעשה בביתו, ולא יקנה ממקום אחר [אמנם אם מקבל מההורים וכדו שפיר דמי, וכמו

שביארנו להלן בביאור הענין של כבוד שבת באות ג, עיי"ש].

ובגמרא בב"ק (דף פב.) איתא בכלל העשר תקנות שתיקן עזרא, שתהא אשה משמכמת ואופה. ע"כ. ופירשו בגמרא שהוא כדי שתהא הפת מצויה לעני, ע"כ. וא"כ זו ג"כ סיבה לאפות, אלא שבפשטות אין הדין הזה נאמר על ערב שבת דווקא אלא בכל יום שהוא, וכן פרש"י שם ד"ה ושתהא, שבוים שהיא צריכה לאפות תשכים ותאפה שחרית וכו', וכ"ה ברמב"ם פכ"א מהל' אישות ה"ה בכלל המלאכות שאשה עושה לבעלה בכל יום, עיי"ש. אמנם בשיטמ"ק שם הביא מפירוש הר"ר ינותן שמשמכמת ואופה היינו ביום שישי לכל ימות השבוע, וק"ו להדיט מלחם הפנים, עיי"ש. ומ"מ אינו דין לערב שבת דווקא, אלא היכי תימצי גרידא, אף יותר מפורש באגודה סימן ק"ב שהעתיק בבבלי שהתקנה היתה שתהא משמכמת ואופה בערב שבת [וכן היתה ג"כ גירסת הדרכי משה ביורה סימן תרג"ג על גמרא שלנו שהמדובר להשכים ולאפות בער"ש, א"נ אפשר שכך הבין הד"מ בפשיטות ומסברא שהנידון הוא על ערב שבת, או לפי הענין של אכילת שום וכו', וי"ל]. ומבואר שהתקנה היתה על ערב שבת, כדי שיהא פת

וגם משום הפרשת חלה⁵⁵).

ויש לציין כמה פרטים:

א[לעשות זאת בערב שבת דווקא, ולא ביום ה'. וכן ראוי לעשות זאת ביום השישי ולא בליל שישי⁵⁶.

ב[כשאופה בביתו ישתדל לעשות כשיעור הפרשת חלה, ומ"מ גם אם אין לו כ"כ קמח בכדי הפרשת חלה, מ"מ יאפה בביתו וכנ"ל⁵⁷.

ג[יזהר בכל הלכות הפרשת חלה שיהיה כדין, עיין בהערה⁵⁸.

ודע שגם בתבשילים ושאר מאכלים, טוב לעשותם בבית ולא לקנותם מוכנים מן החנות⁵⁹.

מצוי לעני, שפיר י"ל דבערב שבת הקפידו טפי, הן לכבוד שבת, והן לעניים שיהיה להם לשבת.

ואכן בירושלמי במגילה (פ"ד סוה"א) איתא בהדיא שתקנת עזרא היתה שיהיו אופין בערבי שבתות, כדי שתהא פת מצויה לעני, ע"כ. והרי לנו טעם נוסף לאפות בערב שבת בבית [ומזה אין ראיה מפורשת לדברי הדרכי משה הנ"ל, שכן בירושלמי לא נא' רק שאופה בער"ש, והד"מ הוא זה שגרס שתהא "משכמת" ואופה בער"ש, וכדברי האגודה הנ"ל, ולדעתם כן הוא הביאור או הגירסא בבבלי]. ובשיירי קרבן שם העיר שלפי גירסתינו בבבלי מוכח שזה נא' בכל יום, וביאר שהירושלמי הקפיד על ערב שבת כיון שבשבת אי אפשר ליתן פת לעני משום הוצאה (ועיין במשנה ריש שבת), ודייק שכ"מ בגמרא דתענית (דף כה). ועוד הביא מירושלמי בתענית (דף דף.) שיהיו נותנים פת לעניים כל ערב שבת, ובעמודי ירושלים על הירושלמי שם כתב לפרש דברי הירושלמי עפ"ד השיטמ"ק הנ"ל. ומה שאמרנו בירושלמי בערב שבת, היינו לכל ימי השבוע, וכיון שבלא"ה אופין לכבוד שבת, וכה"ג כתב הדרכי משה בסימן תר"ג שמתקנת עזרא שתהא משכמת ואופה בער"ש, אך אין זו ראיה כ"כ משום דהתם היתה אופה בלאו הכי, עכ"ד. והוסף דמ"מ אנו רואין שיש בזה משום כבוד שבת. ועפ"ה האמור יוצא איפוא, שלפי גירסתינו בבבלי אין ראיה שצריך לאפות בערב שבת, ולפי הירושלמי מבואר שאופה בערב שבת, אלא שאף להירושלמי י"ל שאינו בדווקא, אלא מאחר שבלאו הכי היא אופה לשבת, וכפי שפירש בעמודי ירושלים, דהיינו מאחר שבלא"ה היא אופה לכבוד שבת, וא"כ שוב חזרנו שהענין הוא משום כבוד שבת, ומ"מ אנו רואים בזה כעת סמך מן הירושלמי שיש לעשות כן לכבוד שבת, וכעיי"ז הבאנו מהד"מ הנ"ל. וע"ע בעמודי" שם שכתב שמדברי הרמב"ם בהל' שאופה מבואר שתפס עיקר כהבבלי ולא כהירושלמי, והיינו שהוא דין כללי בכל יום, אבל באגודה סי' ק"ב העתיק גם בבבלי שהנידון הוא על ערב שבת שתהא משכמת ואופה בע"ש שתהיה פת מצויה לעניים, ע"כ. אלא שלכל אלו הפירושים הוא כדי שתהא פת מצויה לעני, וכיום אין מצוי שיבואו עניים לבקש פת כידוע, וכמו שמצאנו כה"ג בפו גבי כמה הנגהות שהיו בסעודה כדי שיהיה לעניים וכו', כגון לענין שהיה וילון כנגד הפתח וכו', וכל כה"ג שבזמנינו אינו שייך כלל. ולסיכום, מדברי הירושלמי מבואר שיש תקנה שתהא אשה אופה בער"ש, אלא שעיקר הקפידיא היא שתהא משכמת, וכדי שיהיה לעניים, וז"ל מצוי בזמנינו, ומלבד זאת הרי בבבלי לא נא' כלל שהוא בערב שבת, והרבה ראשונים תפסו כן בפשטות [ומ"מ יש מקום לכך שאם הוא עושה, יעשה זאת בער"ש, ומסתבר שעיניהם של עניים נשואות ליום שישי, שידעיים שהכל מכינים פת באותו יום].

ואשר על כן אין לנו לדון ע"פ הירושלמי, אלא לחזור לטעמים הפשוטים שהזכרנו לעיל משום הפרשת חלה, ומשום כבוד שבת, וכפי שביארנו עיקר הטעם הוא משום כבוד שבת (וכפי שביאר העמודי" עפ"ה הד"מ, יוצא איפוא שאף בירושלמי מוכח שעושין כן לכבוד שבת), ויש לנו לברר מהו הכבוד שבת שבוה, והיה מקום לדון בזה בג' אופנים:

א[. שהמעלה היא שאף שמקילים לאכול פת פלטר כל השנה, מ"מ בשבת אין בזה כבוד השבת, ולכן צריך לאפות בביתו, וכן היה מקום ללמוד מדברי הרמ"א בד"מ סימן תר"ג עמש"כ בטור בשם הירושלמי שבעשרת ימי תשובה יש לאכול בטהרה, וכי בעיקר יש להקפיד בז' הימים כיון שבר"ה בלא"ה פשיטא שיאכל בטהרה, וכתב ע"ז הד"מ בשם המרדכי שביו"ט פשיטא שאכלו בטהרה כיון שלשין בתוך בתיהם לכבוד יו"ט, והעיר הד"מ דמשמע מזה שלשבת אינו צריך, וכתב שמה"מ המנהג בכל מקום לעשותן אף לשבת וכו', ואין לשנות המנהג, ע"כ. ובד"מ כאן בסי' רמ"ב ציין לעיין בסי' תר"ב [צ"ל תר"ג] ששם מבואר אם צריך ללוש פת בביתו לכבוד שבת, עיי"ש, ובהגה כאן הביא מנהג עשיית חלות לשבת, והיה אפ"ל דהיינו משום פת פלטר, אולם כפי האמור הא מוכח שם דלא קאי על שבת, אלא יש לפרש הענין בזה משום כבוד שבת, וכמו שסיים שם. וע"ע במג"א שם סק"ד שהקשה על חלה מדחתם, וכתב לבסוף דמ"מ מוכח מדברי הרמ"א שהטעם לאכול פת טרם וכו', ע"כ. אמנם באמת אין זה הפשט שזהו עיקר סיבת הכבוד שבת, אלא רק שממילא מהני לזה, ועיין במחה"ש שביאר שמצד קדושת השבת ויו"ט אכלו פת טהור וכו', "דאם יאכל פת גוי בשבת, מה בעצ באפייתו לצורך שבת, כיון שאוכל גם מפת גוי", ע"כ. ונראה איפוא דודאי יש בזה ג"כ כבוד שבת, אולם אין זה העיקר. וע"ע גם במשנ"ב סק"ו שמבואר שם ב' ענינים, ואינו ממש הענין של כבוד שבת אלא תוספת, עיי"ש, וככה"ח אות כ"ב. [ודרך אגב יש לציין: א. שפת פלטר אי לאכול בשבת אפילו שהאפה חלות לשבת, ורוצה לאכול מן הפלטר בתוך הסעודה, כדמוכח מהפ"ו הנ"ל, וזה בשעה"צ אות ת"ח ב'.] אם יש פת פלטר נקיה, ופת קיבר של ישראל, לכאו כבוד שבת הוא יותר בפת נקיה ועדיף טפי, ונראה לכאו שיש לדמות זאת למבואר בשו"ע סימן קס"ח ס"ה גבול פת עכ"ם נקיה ופת קיבר של ישראל, שאם הוא נוהג לאכול פת עכ"ם יכול לבצוע עליו וכו', והי"ז י"ל לגבי שבת, ואדרבה "ל שבשבת עדיף על הנקיה, כיון שבוה ניכר יותר הכבוד שבת, וע"ע שם באחרונים ויל"ב].

ב[. שהמעלה באפיה בבית הוא כדי שיהיה פת נאה ויפה, ולכן אמרו לאפות בבית. אולם ז"א נכון, שאם כן הול"ל שיהזרו לעשות פת נאה ויפה, ולא סתם כך ללוש. ואין לומר שאורחא דמילתא שבבית הפת נאה יותר, שבמצצאות ז"א, ואדרבה במאפיות יודעים לעשות יפה היטב, וכאמור דבפ"ו לא הוזכר כלל הענין לעשותם נאים [אף שהוא ג"כ נכון ורצוי משום כבוד שבת וכדחזינו בכו"ד, וע"ע בכה"ח לעיל שכתב בשם הסה"ק להביא כלים נאים וכו', וכן שלא להביא מעט לשולחן וכו'].]

ג[. שהמעלה באפיה בבית הוא בעצם העיסוק והטירחא לכבוד שבת, וכדחזינו בכו"ד, וכן משמע במשנ"ב כאן סק"ו שהלישה והאפיה הוא מכלל כבוד שבת ויז"ט. וזאת הא סגי בהכנת איזה לעשות דבלי וכו', והי"ז י"ל לגבי שבת, ואדרבה "ל עינין ר"ג שישתדל להכין בעצמו שום דבר לצרכי שבת כדי "לכבדו", וכמעשה דהאמוראים (בשבת קיט. וקידושין מא). ומוכח שכבוד שבת מהני בדבר מסויים כל שהוא. ואפשר לומר בדיוותר הקפידו בפת שתיעשה לכבוד שבת, שכן היא עיקר הסעודה [וכמו שהערנו לעיל שאף שגם בתבשילים יש כבוד שבת בעשייתם, מ"מ הלחם הוא העיקר].

אמנם יש להוסיף ולבאר, שכינם במאפיות שאופים לחם כל השבוע עושים ביום שישי חלות, ומן הסתם הוא במודע כדי שיקחו מזה לכבוד שבת, וא"כ לכאורה בכה"ג אפשר לקחת מהם לכתחילה, וא"צ לאפות דווקא בבית, וגם

בזה מתקיים כבוד שבת, כמו שעבדיו ומשרתיו מכינים בעבורו, והגם שאינו בביתו אלא בבית המשרת, אפשר שהוא ג"כ בכלל כבוד שבת, ובפרט שידוע לכל שהוא נעשה במאפיה לצורך היהודים. אמנם לקושטא דמילתא אין זה ברור שמתקיים בזה כבוד שבת, ושאיני טובא בין משרתיו ועבדיו לזה [ומה שכתב בביה"ל שבעונות הרבים התחילו נשים לקחת מן האופה, ומקטינים מכבוד שבת, י"ל שזה דווקא כשלא נעשה במיוחד לכבוד שבת].

אולם אין זה פשוט כ"כ: א). שהאופה שעשה כן אינו מכוון לכבוד שבת, ובשבילו זה כסחורה בעלמא, וכמו שמייצרים שאר דברים ומשווקים אותם כך גם זה. ב). שאין זה ניכר כ"כ לכבוד שבת (כמו"כ יש לדון שאפילו במשרתים ועבדים שעושים לכבוד שבת אם זה בביתם לא מהני כיון שאינו ניכר, ויש לדחות, ובפרט בנידו"ד במאפיות שידוע שעשוי ליהודים לשבת, אמנם גם בזה אינו אלא במאפיות קטנות העשויות לבני אדם יר"ש שמשתמשים בזה לכבוד שבת, ולא במאפיות העשויים לשאר אנשים, ועדיין אינו ברור הדבר, וכנ"ל בדיבור הקודם). ג). שעושים זאת לכלל הציבור ועשוי כבר ביום שישי בבוקר, והעולם משתמשים בזה לאכילה גם ביום שישי, וכל כה"ג שאינו נחשב לכבוד שבת (בהחלט ד). שהמאפיות אופים כבר ביום ה' או בליל יום שישי, וממילא אין בזה היכר לכבוד שבת, שכפי המבואר בפ"ו עיקר כבוד שבת הוא דווקא ביום שישי (וכדחזינו במט"י לגבי כביסה דלולי הסיבה של טירחא היה מן הראוי לעשות כן ביום שישי דווקא לכבוד שבת, והי"ד במחב"ר ועוד כה"ג), וממילא י"ל שאף בזה"ז ג"כ ראוי לאפות בבית לכבוד שבת ולא לקחת ממאפיות, ולכלל הפחות שיקחו ממאפיות קטנות העושות את הלחמים ביום שישי, שבזה לא שייכים חלק מהטענות שכתבנו, זולת הטענה הראשונה והשניה שכתבנו שעדיין יש מקום לחוש שאין זה ניכר לכבוד שבת [וע"ע במשנ"ב סימן ר"נ סק"א שטוב לומר על כל דבר שקונה שזהו לכבוד שבת, והוא מעלה והיידור נוסף].

ובספר אור לציון פמ"ז תשר א' כתב שבזמנינו שאופים במאפיות חלות מיוחדות לכבוד שבת, א"צ להקפיד לאפות חלות בבית לכבוד שבת, ובהערות שם כתב שאף שבביה"ל כתב שלא טוב עושים, מ"מ בזה"ז שיש חלות טובות ונאות שפיר היו כבוד שבת וכו', עיי"ש. וכפי פשטות הדברים המובאים שם הי"ז תמוה, דאטו הדבר תלוי אם החלות נאות וטובות או לא, הרי כבר הוכחנו לעיל שבדודאי אין זה ענין הכבוד שבת, אלא הכל תלוי בעיסוק של הדבר לכבוד שבת, ואפשר דזהו כוונתו ג"כ, אלא שהמעתיקים לא דקדקו, והה"נ דכוונתו בגלל שהמאפיות עושין זאת בכוונה לשבת, וסימן לדבר מה שעושים אותם נאות וטובות, ואין זה אלא סימן ולא סיבת הדבר. ועכ"פ אף אם נפרש כן, הנה לענ"ד אין זה ברור, ואכתי נראה שטוב לעשות כן בבית ולא לסמוך על האופה שעשה לכבוד שבת, וכמשנ"ת (מלבד מה שאמרנו בגמ' בקידושין שם דמצוה בו יותר מבשולחו, וקאי כנידון דידן ממש). ובפרט במה שעושים במאפיות הגדולות שמשווקים אח"כ לתנויות שעושים כן לפני יום שישי שאין לסמוך ע"ז, וכמשנ"ת.

ובספר בן איש חי פ' לך אות ו' כתב שאפילו מי שדרכו לקנות פת מה השוק בכל יום, מ"מ פת שבת יאפה בביתו, כדי שתוציא אשתו חלה מן העיסה, ודבר בעיתו מה טוב לפי שבער"ש וכו', ע"כ. והעירוני להקשות מלה כתב הטעם רק בגלל הפרשת חלה, והלא יש טעם נוסף של כבוד שבת, והוספתי להקשות ע"ז לפי מה שנתבאר לעיל שעיקר הטעם הוא משום כבוד שבת, וא"כ תימה שהבא"ח תפס את הטעם של הפרשת חלה, ושביק לטעם העיקרי של כבוד שבת. אכן לפי מה שביארנו לעיל בביאור הענין של כבוד שבת יש ליישב דברי הבא"ח על נכון, שאם כבוד שבת הוא במה שאוכל פת יהודי, י"ל שבמקומו אכלו פת יהודי ולא פלטר, ואם כבוד שבת במה שדם נאות גם שם היו נאות, ואם כבוד שבת הוא במה שמכינים לכבוד שבת, וכמו שביארנו שהוא הנכון, י"ל שבמקומו היו מקומוות שעשו כן לכבוד שבת, וביותר יש ליישב אם נאמר שכל שנעשה לכבוד שבת בכל אופן הי"ז מועיל, ולפ"ז תהיה מזה ראיה לדברי האול"צ הנ"ל בדיבור הקודם. אולם לפענ"ד אינו מוכרח, וכמשנ"ת. ונוכל לפרש גם את הבא"ח בכה"ג שנעשה במיוחד לשבת לצורך היהודים, הגם שאף בזה יש מקום לדון, וכמשנ"ת.

ולסיכום: מצאנו ג' טעמים להכנת הפת לשבת בבית: א). שתהא הפת מצויה לעני (ירושלמי וכדברי חלק מהראשונים הנ"ל). ב). משום כבוד שבת (כל המפ' וכ"פ הרמ"א). ג). כדי להפריש חלה (שם). ונתבאר שהטעם הראשון אינו מצוי בזמנינו, שאין דרך העניים לבקש פת, והטעם של כבוד שבת, כתבנו לדון שאפשר שמועיל גם לקנות מן המאפיה, כיון שעושים חלות מיוחדות לשבת, אלא שביארנו שאינו מועיל מכמה סיבות, ואף במאפיות קטנות שמכונות ביום שישי ובמיוחד לשבת, שבזה אפשר שמועיל, מ"מ טוב יותר אם יכין בעצמו לכבוד שבת, ונוסף ע"ז הענין של הפרשת חלה. ובצירוף כל האמור יוצא שאף אם יכול להפריש חלה במאפיה, מ"מ מצד כבוד השבת ראוי שיאפה בביתו, וכמוכ" אף אופה בביתו ראוי שיאפה בשיעור הפרשת חלה, ומ"מ אם ההורים אופים גם לצורך בניהם שבת, ודאי מהני שזה לפי כל הצדדים שכתבנו לעיל, כיון שכולו עשוי לכבוד שבת, אלא שמפסידים הפרשת חלה.

[אמנם בשולי הדברים יש לציין שכל זה הוא דווקא "אם אפשר", וכמו שדקדקנו בהלכה, אבל אם יש קושי בדבר, וכגון שהאשה מטופלת בילדים והאיש אינו בבית או עסוק באיזה ענין, אינה חייבת בכך, אך מ"מ תראה ליקח פת נאה לשבת, ועכ"פ שתהיה שונה משל חול (עיין רמב"ם בפ"ל משבת והזכרנוהו לעיל, וכה"ג בורמ"א סי' פ"ח ס"ז).] וכל המרבה בכבוד שבת הי"ז משובח ותע"ב. וכבר הזכרנו לעיל ברה"ס כמה הפליגו חז"ל במעלת וזכות המכבד את השבת.

55 עיין לעיל שהקפידיא במאפיות, הוא משום שזה להם כמו סחורה בעלמא, ולא חשיב כ"כ כבוד שבת, וכ"ש אם עושים זאת לפני יום שישי שאין בזה המכוון שיהא ניכר לכבוד שבת, וכ"ש שהוא עשוי גם לאכילה ביום שישי, וגם לבני אדם שאינם שומרי שבת וכל כה"ג, וא"כ כל זה אינו שייך כשההורים אופים גם לעצמם לכבוד שבת, ומפרישים מזה לבניהם, והי"ז כמו שעבדיו ומשרתיו מכינים לו, אלא שלעיל הסתפקנו דאפשר דיש בזה חיסרון שאינו ניכר כ"כ לכבוד שבת כיון שאינו בציווי של האדם, וגם אינו בביתו וברשותו, ואפשר דלא היו כ"כ היכר של כבוד שבת, ונוסף ע"ז שהרי מפסידים הפרשת חלה, שהוא טעם שני למצוה זו, הגם שאינו הטעם העיקרי וכנ"ל, ולכן כתבנו שיותר טוב לעשות בבית.

56. כן נראה לכל הטעמים הנ"ל, א). לטעם שיהא פת מצויה לעני. הרי הבאנו מהירושלמי שמדובר בער"ש, וכן הבאנו מכמה ראשונים ואחרונים שפירשו כן אף בבבלי שזה בער"ש [ואף שדחינו שז"א אלא היכי תמצי בלבד, מ"מ מתקיים

בני עמודי

הרה"ג אברהם בן חיים שליט"א

מחור"ר מדרש "אור יצחק" שע"י ישיבת "אהבת שלום"

א. בגדר תקנת עזרא לכבס בגדים ביום חמישי

איתא בגמ' [ב"ק פ"ב ע"א], עזרא הסופר תיקן לישראל, שיהיו מכבסין את בגדיהן בחמישי בשבת לכבוד שבת. וכ"פ השו"ע [סי' רמ"ב] "מתקנת עזרא שיהיו מכבסים בגדים בחמישי בשבת מפני כבוד השבת". ונחלקו האחרונים בגדר תקנה זו, מחד כתב המג"א [סק"ג] שעיקר תקנת עזרא לא נצרכה בשביל שייכבסו בגדים לכבוד שבת, אלא עיקר תקנתו היתה שלא יכבסו ביום שישי כדי שיהיו פנויים לשבת. וכ"כ בס' ידי אליהו [תיקון כ"א] וז"ל, התקנה לא היתה אלא שאם ירצו לכבס יכבסו ביום חמישי, ולא שעכ"פ יכבסו, ע"כ. אולם מאידך כתב האליהו רבה שם [סק"ט], שעיקר התקנה היתה שייכבסו לכבוד שבת, כדי שיהיו להם בגדים מוכבסים ולבנים לכבוד שבת. וכ"כ בספר מאמר מרדכי שם. והנה המחב"ר [אות ז] סייע לדברי המג"א מלשון המאירי והשט"מ שם, שכתבו לפרש את תקנת עזרא, שכוונתו הוא תיקן לכבס ביום חמישי ולא ביום שישי, כדי שיניחו את ערב שבת פנוי לצורכי שבת. אך מצד שני פשיטא ליה, שגם המג"א מסכים עם הא"ר שבכלל תקנת עזרא הוא שייכבסו את בגדיהם ביום חמישי לכבוד שבת. ונמצא שיש בתקנתו שני דברים: א. שייכבסו לכבוד שבת. ב. שלא יכבסו ביום שישי אלא ביום חמישי.

ואם רוצים לכבס ביום אבג"ד, נחלקו בזה האחרונים, דעת הרב ידי אליהו שם, שתקנת עזרא היתה שייכבסו רק ביום חמישי לכבוד שבת, לא לפני כן ולא אחרי כן. אולם המחב"ר שם כתב, שנהגו לכבס ביום אחד בשבוע חוץ מערב שבת. אך להלכה החמירו בזה האחרונים, וכמו שכתב החסד לאלפים שם ס"ב וז"ל, ומדלא קאמר שיהיו מכבסים קודם ערב שבת, איכא למשמע דשמא איזא טעם יש ע"פ הסוד לכבס דווקא בחמישי בשבת, וא"כ ראוי להקפיד אפילו מי שיש לו להחליף, שייכבס שום דבר כגון איזה מטפחת וכדומה בחמישי בשבת דווקא כדי שיקיים את תקנת עזרא, ע"כ. וכ"כ הכה"ח פלאגי [סי' כ"ז אות י"א] וז"ל, ואפילו שנוהגות הנשים לכבס בב' או בג' או בד', עכ"ז יבקשו לעשות מעט כבוס ביום חמישי לצורך שבת, כי ע"פ הסוד צריך לעשות כך, וכמבואר באליהו רבה שם, ע"כ. אך מאידך כתב הבא"ח [לך לך אות ח'] וז"ל, ואם מכבסין ביום ד' ג"כ חשוב לכבוד שבת כמו יום חמישי, כי התחלת ההכנה לשבת הוא מיום ד', משא"כ ימי אב"ג הם משבת שעברה ואינו ניכר בזה כבוד שבת, מיהו אם יש להם הכרח באב"ג לית לן בה, ע"כ. וכ"כ הכה"ח סופר שם [סי' י"ט], שטוב לכבס בגדים מיום ד' משום דמיום ד' ואילך מקבלין את הארת השבת הבאה.

ולענ"ד היה נראה, שהטעם שתיקן עזרא לכבס ביום חמישי ולא בשאר ימי השבוע למעט יום שישי, זאת משום שבזמנם לא היה מצוי לכולם בגדים חדשים לכבוד שבת, אלא הם היו לובשים בשבת את מה שלבשו בימות החול, וכמו שמפורש בשו"ע [סי' רס"ב סעי' א'] וז"ל, ישתדל שיהיו

לו בגדים נאים לשבת, ואם א"א לו, לפחות ישלשל בגדיו למטה דרך כבוד, ע"כ. הרי שלא היה לכולם בגדים אחרים לכבוד שבת, ולכן תיקן עזרא שיהיו מכבסין ביום חמישי, כי אם יכבס ביום אבג"ד, הרי שעד יום שבת הם שוב יהיו מלוכלכין, ולא הועילו חכמים בתקנתם. אבל כיום שיש לכל אחד בגדים מיוחדים לשבת, לכאורה אין נפק"מ מתי הוא מכבסם באחד מימי השבוע, למעט יום שישי שצריך להיות פנוי לצורכי שבת. אך מ"מ מן הראוי לכתחילה לקיים את התקנה ככתחילה, שיהיו מכבסין דווקא ביום חמישי, וכמו שתיקן עזרא בראשונה, כי תקנה לא זזה ממקומה, והמחמיר תבוא עליו ברכה.

עוד כתב המחב"ר שם, ופשוט דכל שיש לו בגדים מוכבסים ונקיים, אין צורך לכבס בכל שבוע, וכן נהגו. וביתר ביאור כתב בשו"ת אור לציון [ח"ב פרק ט"ז אות ב']. שאין צריך לכבס בכל שבוע אלא רק את הבגדים שנוגעים בגוף ומתלכלכים בזיעה, וכגון הבגדים הפנימיים והחולצה, אבל המכנסיים והבגד העליון אין צריך לכבס בכל שבוע אלא רק כשהם מלוכלכים. וכן נראה ע"פ מה שנתבאר בסמוך, שעיקר תקנת עזרא לא באה לחייב "מעשה כביסה" לכבוד שבת, אלא עיקר תקנת עזרא היתה שיהי לישראל "בגדים מוכבסים" לכבוד שבת, ולכן בזמנם שהי' למקצתם סט בגדים אחד לחול ולשבת גם יחד, מפני זה הוצרך לתקן לכולם שיהיו מכבסין ביום חמישי בשבת כדי שלא לבייש את מי שאין לו, אבל כיום שלרובם יש סט בגדים מיוחד לכבוד שבת, וגם הבגדים הפנימיים מצויים לרוב להחלפה בכל יום ויום, פשוט וברור שאם יש לו בגדים נקיים לכבוד שבת, אין לו חיוב לכבס במיוחד ביום חמישי בשבת.

وهנה כיום שיש מכונות כביסה, ואין טורח בעשיית הכביסה כמו שהיה בדורות הקודמים, נסתפק בזה בספר שמירת שבת כהלכתה [פרק מ"ב הערה י"ג] אם נשארה התקנה של עזרא גם היום שלא לכבס בערב שבת, או לאו. ודעת הגאון בעל משנה הלכות במכתבו המובא בספר פסקי תשובות [בסה"ס של כרך שבת], שהתקנה לא בטלה גם בזמן הזה, ואסור לכבס במכונת כביסה בערב שבת. אולם מאידך כתב בספר חזון עובדיה [שבת א' ע' כ"ד], שכיום שמכבסים במכונת כביסה חשמלית, ואין צורך לבזבז הרבה זמן לכיבוס הבגדים, מותר לכתחילה לכבס אפילו בערב שבת במכונת כביסה. ושכ"כ בשו"ת שבט הקהתי [ח"ב סי' ק"ד אות ד'], ובשו"ת אבני ישפה [ח"א אור"ח סי' מ"ט], ע"כ. ומה גם שכתב בספר מטה יהודה [אות ד'], שאם היה איזה אונס ולא כיבסו בחמישי בשבת, מותרין לכבס בערב שבת. וביאור הבא"ח והכה"ח שם. אולם לכתחילה ראוי לגמור את מלאכת הכיבוס והייבוש קודם זמן מנחה קטנה, ובדיעבד יש להקל גם לאחר זמן זה עד זמן הדלקת נרות, כיון שאי"ז מלאכת קבע אלא מלאכת עראי הואיל והמכונה עושה את רוב הפעולה.

ולכאורה היה נראה, ששאלה זו תלויה בחקירה שיש לחוקרה, מפני מה תיקן עזרא שלא יהיו מכבסים ביום שישי, האם זאת משום שחשש עזרא שאם יכבסו ביום שישי הם לא יהיו פנויים לעסוק בצורכי שבת, או זאת משום שחשש עזרא שבגלל טרדתם בהכנת צורכי שבת הם ישכחו מלכבס

את בגדיהם לכבוד שבת. וממילא יוצא, שהנפק"מ בין שני צדדים אלו הוא בדין מכונת כביסה בזמנינו, שאם נימא שבגלל טרחת הכיבוס ביום שישי לא יהיו פנויים לעסוק בצורכי שבת, הרי היום שאין טרחא מרובה במעשה הכביסה ליכא לגזירה זו. אבל אם נימא איפכא שבגלל הטרחא המרובה בצורכי שבת ביום שישי ישכחו מלכבס את כביסתם לכבוד שבת, הרי שגם היום יש למיחש בחששא זו, שאגב הטרחא בצורכי שבת ישכחו מלכבס את כביסתם אפילו במכונת כביסה, ולהלכה נראה להקל בזה משום ספק ספיקא, שמא לא תיקן עזרא שלא לכבס ביום שישי, אלא עיקר תקנתו היתה שייכבסו לכבוד שבת, ולפי שביום חמישי זה נוו יותר, לכן הוא הזכיר בתקנתו את יום חמישי, אבל אין זה בא לאסור כביסה ביום שישי, וכמו שכתבו הא"ר והמאמ"ר כנ"ל. וגם אם נימא שיש איסור לכבס ביום שישי, שמא היום בזמנינו שיש מכונת כביסה ליכא לאיסור זה, ולכן המיקל לכבס ביום שישי יש לו על מה לסמוך.

ב. בגדר תקנת עזרא לאפות פת ביום שישי

כתב הרמ"א [סי' רמ"ב] "נוהגין ללוש בערב שבת כדי שיעור חלה לעשות מהם לחמים לכבוד שבת". ומקור דבריו מבואר בדרכי משה [סי' תר"ג], שהוא מהירושלמי [פ"ד דמגילה ה"א], דאיתא התם, עזרא הסופר התקין שיהיו אופין פת בערבי שבתות, בכדי שתהא פרוסה מצויה לעניים. וכתב הדרכי משה שם, ואע"פ שאין ראייה כל כך, משום דהתם היו אופין בלאו הכי, מכל מקום רואין דאית ביה משום כבוד שבת הואיל ונקטו ערב שבת, ולכן אין לשנות את המנהג, ע"כ. וכתב המ"א [סי' רמ"ב סק"ד], שיש לזה ראייה מהמעשה המובא בגמ' [תענית כ"ד ע"ב] "דביתהו (אשתו) של ר' חנינא בן דוסא, היתה רגילה למיחמא תנורא (להסיק את התנור) כל מעלי שבתא וכו'". הרי שהיו רגילין לאפות כל ערב שבת. ועוד כתב המג"א שם, לפי שחווה איבדה את אדם הראשון בערב שבת שהי' חלתו של עולם, לכן התיקון שלה שתאפה חלות בערב שבת, וכדאיתא בירושלמי [פ"ב דשבת ה"ו], אדם הראשון חלה טהורה של עולם הי', וחווה גרמה לו מיתה, לפיכך נמסרה מצות חלה לאשה. וכתב הביאור הלכה שם, שיש לזה רמז גם בתורה, שנאמר "והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו - את אשר תאפו אפו וגו'". ומשמע דיש לאפות בערב שבת בשביל שבת. ומסיים הביאור"ל שם, ובעונותינו הרבים היום, התחילו איזה נשים להשבית המנהג ההוא, ולקוחין מן האופה, ולאו שפיר עבדי דמקטינים בזה כבוד שבת, ע"כ.

ומרן החיד"א במחזיק ברכה [סי' תר"ב אות ב'] העיר על דברי הרמ"א, דבש"ס דילן [ב"ק פ"ב ע"א] לא גרסינן "בערב שבת", אלא כך גרסינן, שתהא אשה משכמת ואופה, ופירש"י שם, שתהא אשה משכמת ביום שהיא צריכה לאפות, כדי שתהא אופה שחרית בשביל שיהיה הפת מצוי לעני המחזר על הבתים. וכ"כ הרמב"ם [פרק כ"א מהלכות אישות הלכה ה']. אך הביא שם, שבשט"מ בב"ק שם הביא מפירוש רבינו יהונתן, שכתב בשם יש מפרשים, שגרסינן בגמ' שתהא משכמת ואופה בערב שבת לכל ימי השבוע כדי שתהא פת מצויה לעניים לכל ימי השבוע. וכ"כ בספר האגודה [ב"ק פרק מרובה אות ק"ב], שתהא אשה משכמת ואופה בערב שבת. וכן מפורש בירושלמי במגילה כוזכר. ועיין עוד בפמ"ג [סי' רמ"ב א"א סק"ד], ובא"ר [שם אות י']. אמנם מ"מ נראה, דגם אם נימא כדברי הרמ"א, שיש מצוה לאפות לחם בערב שבת משום כבוד שבת, הרי גם היום אנו מקיימים תקנה זו ע"י שבעלי המאפיות דואגים לאפות לחם בליל שישי לכבוד שבת. ונראה פשוט מסברא, שאין ענין שבכל בית יאפו בנפרד לכבוד שבת, כי שפיר יוצאים ידי חובה ע"י אפיית אחרים בשבילנו, וכמו שהבעל אוכל ממאפה אשתו, כך גם האשה יכולה לאכול ממאפה אחרים, ועיקר התקנה היתה שיאפו לחם לכבוד שבת, ולא יאכלו בשבת מהלחם שנשאר מאתמול שלשום, ובזמנינו מקיימים שפיר את התקנה הזאת ע"י שאופים המאפיות חלות מיוחדות לכבוד שבת. אולם לפי הטעם של המג"א הנוכר, שהואיל והאשה איבדה חלתו של עולם בערב שבת, לכן התיקון שלה שתאפה חלות בערב שבת, לפי"ז שפיר כתב הביאור"ל כוזכר שאין לקחת חלות מבית האופה, אלא על כל אשה לאפות בעצמה לכבוד שבת כדי שתתקן את מה שקלקלה בתחילה. ולפי טעם זה עליה לאפות ביום שישי או לכל הפחות בליל שישי, אבל אינה יכולה לאפות ביום חמישי כיון שהיא איבדה חלתו של עולם ביום שישי, ושם צריך להיות מעשה תיקונה.

ג. הכרעת ההלכה במחלוקת שבין שמאי הזקן להלל הזקן

איתא בגמ' [ביצה ט"ז ע"א] תניא, אמרו עליו על שמאי הזקן, כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת, מצא בהמה נאה אומר זו לשבת, מצא אחרת נאה הימנה, מניח את השניה ואוכל את הראשונה. אבל הלל הזקן מזה אחרת היתה לו, שכל מעשיו לשם שמים, שנאמר ברוך ה' יום יום. וברש"י שם, לשם שמים, בוטח שתדמין לו נאה לשבת. וכתב הב"ח [סוף סי' רמ"ב] וז"ל, משמע דלא נחלקו ב"ש וב"ה להלכה, אלא שזה כך היה מדתו, וזה כך היה מדתו, והרשות ביד כל אדם לאחוז במנהג שמאי הזקן או במנהג הלל הזקן, והאידינא נהגו עלמא כשמאי הזקן. וכן פירש"י בפרשת יתרו [שמות כ' ח'] על הפסוק "זכור את יום השבת לקדשו" - תנו לב לזכור תמיד את יום השבת, שאם נדמין לך חפץ יפה תהא מזמינו לשבת. והכי איתא במכילתא [יתרו פרשה ז]. אלא דמדברי הרמב"ן שם מבואר דהלכה כב"ה. אבל בשם האור זרוע [הלכות ערב שבת סי' י"ח] מצאתי, דאע"ג דמדה אחרת היתה להלל הזקן, אפילו הכי מודה הלל דמדת שמאי עדיפא טפי. וכן משמע מהגמ' [שבת קי"ט ע"א] במעשה דההוא קצב שאמר, וכל בהמה נאה שמצאתי אמרתי זו לכבוד שבת. והכי עיקר. ע"כ. וכ"כ בספר שבולי הלקט השלם [סי' נ"ה]. וכן הכריעו הד"מ [סי' ר"ן], והמג"א שם. וביותר מזה כתב המשנ"ב [סי' ר"נ סק"ב] וז"ל, והרבה פוסקים הסכימו שגם הלל מודה שכדברי ב"ש עדיפא טפי, אלא שהיה בוטח ב"ה שבדאי יזמיין לו לשבת מנה יפה משאר ימים, אבל בשאר אנשים שאין בטחונם חזק עדיף לנהוג כב"ש, ובפרט בדבר שאינו שכיח לקנות בכל עת, ע"כ. וכיוצא בזה כתב מהר"י עייאש בספר מטה יהודה [סק"ג].

עוד כתבו האחרונים, הרא"ם בפרשת יתרו שם, ובספר מטה משה [סי' תנ"ג], שיש לחלק בין חפצים למאכלים, שמאכל ומשקה שמצויים תמיד, ראוי

מאמרים שונים שנתלבנו ביני עמודי

דכוללי "אליבא דהלכתא"

לומר עליהם ברוך ה' יום יום כדברי בית הלל, אבל חפצים נאים וכלים יפים שאינם מצויים תמיד, י"ל בהם הלכה כשמאי הזקן. והוסיף על זה הכה"ח [סי' רמ"ב ס"ק כ"ט], שגם מאכלים שאינם מצויים בטוב בערב שבת, יש להזמינם מלפני כן. ועיין עוד במחזיק ברכה [סי' רמ"ב סק"ה], ובשו"ת כתב סופר [אור"ח סי' ל"ח]. ואני כשלעצמי נוהג בעניותי, כשאני רואה בערימת חולצות שבארון איזו חולצה נאה ומיוחדת, הנני משאירה לכבוד שבת, כיון שאם אלבשה באמצע השבוע או בסופו, קרוב לודאי שלא יספיקו לכבסה עד יום השבת. ובזה גם הלל הזקן מודה כאמור.

הרה"ג שלמה גבאי שליט"א

כולל "אליבא דהלכתא" אופקים

בענין הוצאות לכבוד שבת ובענין תקנת עזרא

חלק א - בביאור ספיקו של הטור, ובביאור פסק השולחן ערוך.

חלק ב' - בענין אי יש גבול להוצאות לכבוד שבת היכא שידו משגת.

חלק ג' - בענין תקנת עזרא, אי אמרינן בטל הטעם בטלה התקנה.

חלק א - בביאור ספיקו של הטור ובביאור פסקי השולחן ערוך

א. ספק הטור והצ"ב מה היה הספק ומה הפשיטות מדברי ר"י בן תימא ורש"י.

ב. ב' קושיות בפסק מרן בשולחן ערוך.

ג. קושיית הטור בדברי ר"ע דעשה שבתך חול, והצ"ע שבדבריו.

ד. ביאור הב"ח בס"ד דהטור.

ה. חזו"ן שחז"ל לא הוה ניחא להו שאדם מבזבז ממונו על אכילה ושתייה.

ו. ביאור ספיקו של הטור באופן מחודש וקרוב לדברי הביאור השני שבדברי הב"ח.

ז. יוכיח מדברי הבית יוסף שהבין כך בספיקו של הטור.

ח. יישוב דברי השולחן ערוך על פי האמור.

א. כתב הטור בסימן רמ"ב וז"ל: "והא דאמר ר"ע עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות היינו בדלא אפשר ליה, אבל אפשר ליה צריך לכבדו כפי יכולתו... והא דא"ר חייא בר אשי א"ר אפי' דבר מועט ועשאו לכבוד שבת היו עונג, ואמר רב פפא אפילו כסא דהרסנא. היינו למי שהשעה דחוקה לו, **וכמה פעמים נשאתי ונתתי דבדר לפני א"א ז"ל, כמוני היום שיש לי מעט משלי ואינו מספיק לי וצריך אני לאחרים, אם אני בכלל עשה שבתך חול אם לאו**, ולא השיבני דבר ברוך. אח"כ מצאתי בפרקי אבות לרש"י שפי' על ההיא משנה דר"י בן תימא אומר היו עז כנמר, שכתב וז"ל: תיכף לאותה משנה ר"ע אומר עשה שבתך חול שנויה ההיא דבן תימא, לאורויי דר"ע לא אמר אלא למי שהשעה דחוקה לו ביותר, אבל צריך אדם לזרז עצמו כנמר וכנשר לכבד שבתות ביותר, ע"כ. ע"כ צריך כל אדם לצמצם בשאר ימים כדי לכבד השבת, ואל יאימר היאך אחסר פרנסתי כי אדרבה אם יוסיף יוסיפו לו", עכ"ל.

ומבואר בדברי הטור שהסתפק על עצמו שיש לו מעט משלו, ואינו מספיק לו וצריך הוא לאחרים, אם הוא בכלל מה שאמר רבי עקיבא עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות. וצריך ביאור מהו ספיקו של הטור, וכן מה הפשיטות לספיקו מהמשנה דר"י בן תימא, והסמיכות לדברי ר"ע. ועיין בב"ח ס"ק ד' שכתב שצריך עיון בספק זה שנסתפק רבינו.

ב. עוד צריך ביאור, דהנה בשולחן ערוך הביא את דברי הטור בזה"ל: "אפילו מי שצריך לאחרים, אם יש לו מעט משלו צריך לזרז עצמו לכבד את השבת, ולא אמרו עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, אלא למי שהשעה דחוקה לו ביותר, על כן צריך לצמצם בשאר ימים כדי לכבד השבת", עכ"ל. ודברי השולחן ערוך צ"ע בתרתיו, חדא מאי טעמא לא הביא השולחן ערוך את מה שהביא הטור, שאפילו דבר מועט ועשאו לכבוד שבת היו עונג, וממה נפשך צריך השו"ע להביאו בין אם קאי על דברי רבי עקיבא, ובין אם היא מימרא לעצמה צריך להביאו.

ועוד צריך ביאור שלכאורה סידור דברי השולחן ערוך היה צריך להיות אחרת, שאחרי מה שכתב שאפילו מי שצריך לאחרים אם יש לו מעט משלו צריך לזרז עצמו וכו', ואח"כ לומר שעל כן צריך לצמצם בשאר הימים כדי לכבד את השבת, ובסוף לומר שמי שהשעה דחוקה לו ביותר, על זה נאמר עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ומאי טעמא הביא השו"ע לדינא דרבי עקיבא באמצע הדברים.

ג. ונראה לבאר ספיקו של הטור, דהנה לעיל מזה הביא הטור דברי חז"ל שכל המענג את השבת נותנים לו נחלה ללא מצרים, וכן הביא שבשבת כולי עלמא מודו דבעינן לכם, וכדכתיב "וקראת לשבת עונג". והקשה על זה ממה שאמר רבי עקיבא עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ותיצף על זה שדברי רבי עקיבא אמורים במי שאי אפשר לו, אבל מי שאפשר לו צריך לכבדו כפי יכולתו.

וצריך ביאור מאי הוה ס"ד דהטור בזה, דלכאורה פשיטא שר"ע איירי רק על מי שאין לו כלל, אבל מי שיש לו צריך לכבדו כפי יכולתו.

ד. וביאור בזה הב"ח בס"ק ב', הו"ט בס"ק א' וכן הביאור הלכה ד"ה ולא אמרו, שמתחילה סלקא דעתיה דהטור שדברי ר"ע אמורים בכל אדם, ואפילו הבינוניים שיש להם משלהם כל צרכם, אין ראוי שיפזרו לכבוד שבת כדי שלא יתדלדלו מנכסיהם ויצטרכו אח"כ לבריות, וגם ע"ז אמר ר"ע עשה שבתך חול כדי שלא תבוא להצטרך לבריות. וזה סותר לדברי חז"ל הנ"ל שכל המענג את השבת נותנים לו נחלה ללא מצרים, שמשמע שאיירי בסתם כל אדם ולאו דווקא בעשירים.

ה. וביאור דבריהם, דהנה בגמרא פרק ערבי פסחים (ק"ד.) איתא: "אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן משמיה דרבי יהודה ברבי אילעי, אכול בצל ושב בצל. ולא תיכול אווזין ותרנגולין ויהא לבך רודף עליך, פחות ממיכלך וממשתין ותוסיף על דירתך. כי אתא עולא אמר, מתלא מתלין במערבא, דאכיל אליתא - טשי בעלייתא, דאכיל קקולי - אקיקלי דמתא שכבי".

ומבואר בדברי הגמרא שאין ראוי לפזר על אכילה ושתיה, כדי שלא יבוא לידי חיסרון כיס. ואם כן היתה הו"א לומר שר"ע בא לחדש שאף בשבת הדין כן שלא יפזר על אכילה ושתיה כדי שלא יתדלדל מנכסיו, וזה סותר לדברי חז"ל דכל המענג וכו', ועי"ז תירץ הטור שבשבת אין הדין כן אלא יפזר לכבוד שבת, ודינא דר"ע הוא רק במי שאין לו כלל.

ו. ולפי זה נראה לומר, שהטור הסתפק דילמא אלו שאינם בכל דינא דר"ע הם דוקא אלו שאע"פ שיענגו את השבת לא יצטרכו לבריות כלל, ורק קמ"ל שלא צריכים לחשוש שמא יבואו להצטרך לבריות, אבל באופן הרגיל אינם אמורים להזדקק לבריות כלל. אולם אצל הטור יש לומר שהיה המצב שהיה לו מעט משלו, והיינו שבמשך ימות השבוע היה יכול להסתדר משלו וגם לענג את השבת כראוי, אולם בהוצאה מרובה היה נצרך לאחרים (וכמו שכתב בב"ח ס"ק ד' בפשט השני). ואם יפזר מה שיש לו על כבוד שבת, יצטרך ליטול יותר מאחרים אח"כ, ולכן הסתפק אולי עליו ג"כ נאמר עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות.

ז. ונראה להוכיח מדברי הבית יוסף שהבין כן בספיקו של הטור, דהנה הטור פשט את ספיקו מדברי רש"י שכתב דמדסמך מימרא דר"ע למימרא דר"י בן תימא לאורויי שר"ע לא איירי אלא שמי שהשעה דחוקה לו ביותר, אבל צריך אדם לזרז עצמו כנמר וכנשר לכבד שבתות וכו'.

ובבית יוסף שם הקשה בזה וז"ל: "וכי תימא אכתי קשה דלא היה צריך ללמוד כן מסממיות, אלא מדאמרין בהדיא אף על פי שאמר רבי עקיבא עשה שבתך חול, אבל עושה אדם דבר מועט בתוך ביתו, י"ל דמתנתא דבי אליהו שמעינן שאף על פי שהשעה דחוקה לו ביותר צריך לעשות דבר מועט, ומדסמך לזה ההיא דבן תימא שמעינן שצריך לזרז עצמו ביותר, כלומר שאף על פי שהשעה דחוקה לו יכין צרכי שבת יותר מכדי יכלתו. ולכן למד רבינו מדברי רש"י שכיון שהיה לו מעט משלו, אף ע"פ שהיה צריך לאחרים היה צריך לזרז את עצמו לכבד את השבת, וזהו שכתב על כן צריך כל אדם כלומר אע"פ שהוא עני ביותר, צריך לצמצם בשאר ימים כדי לכבד השבת", עכ"ל.

ח. ומבואר בדברי הבית יוסף שלומדים מדברי הגמרא ב' דברים, מעצם המימרא לומדים שאפילו לר"ע צריך לצמצם את עצמו ולעשות דבר מועט לכבוד שבת (וכן מפורש בדברי הגמרא פסחים ק"ב. ובמהרש"א שם), ומהסמכות לומדים שכל אדם צריך לזרז את עצמו להכין צרכי שבת יותר מכדי יכולתו. ובב' המקרים יעשה זאת על ידי שיצמצם בשאר ימים, ולכן הביא השו"ע קודם דינא דר"ע ואח"כ כתב שיצמצם, להורות שקאי על תרוויהו.

וכמו כן מובן נמי מאי טעמא לא הביא השו"ע האי דינא דעושה הוא דבר מועט, שלפי המסקנא זה קאי במי שעליו דיבר רבי עקיבא, ומי שידו משגת לזה חייב לצמצם עצמו לכבד את השבת ביותר.

חלק ב' - בענין אי יש שיעור להוצאות לכבוד שבת למי שידו משגת

א. יבואר שאין שיעור להוצאות לכבוד שבת (עד חומש).

ב. יבואר שהוא מדין כבוד שבת ולא מדין עונג שבת.

א. והנה כל מה שנתבאר הוא למי שהשעה דחוקה לו או דחוקה לו ביותר, אבל למי שעזרו השו"ת ויש בידו להוציא בהרחבה לכבוד שבת, יש לעיין מה שיעור ההוצאה שיכול להוציא על זה. אי נימא דמאחר וכיבד את השבת כראוי אין ענין לבזבז יותר מדאי, ואף הוי השחתת ממון לבטלה, או דילמא אין שיעור לזה ויכול ואף ראוי לבזבז בלי שיעור (ומ"מ נראה שגם בזה אמרין המבזבז אל יבזבז יותר מחומש).

ונראה להוכיח מש"ס וראשונים ופוסקים שאין שיעור לדבר זה, וכל המרבה הרי זה משובה, חדא דהנה כתב הטור ריש סימן רמ"ב "כל המענג את השבת נותנים לו נחלה בלי מצרים ונותנים לו משאלות לבו", וכתב שם הבית יוסף בשם מהר"י אבוהב שהוא ענין של מידה כנגד מידה, שכשם שהוא מפזר מעות לכבוד שבת **בלי שיעור**, כך יתנו לו נחלה בלי שיעור. חזינו מכן שראוי לפזר לכבוד שבת בלי שיעור.

וכן הוא לשון השולחן ערוך בסימן ר"ב סעיף ב': **"ירבה** בבשר ויין ומגדנות **כפי יכולתו"**, ומבואר שראוי להרבות כפי יכולתו ולא נתנו שיעור בדבר.

ומקור דברי השולחן ערוך הוא מדברי הרמב"ם בהלכות שבת (פרק ל' הלכה ז') שכתב: **"וכל המרבה** בהוצאות לכבוד שבת ובתיקון מאכלים רבים וטובים **הרי זה משובה"**. ומבואר שבהוצאות לכבוד שבת אמרין כל המרבה הרי זה משובה, ולא אמרין שמוציא בהפלה ללא תועלת.

ועיינן עוד בדברי הגמרא (שבת דף קיט.) "רבי אבא זבן בתליסר אסתירי פשיטי בישראל מתליסר טבח, ומשלים להו אצינורא דדשא, ואמר להו אשור הייא, אשור הייא" - ופירש שם רש"י בפירוש השני וז"ל: "ומשלים להו אצינורא דדשא - כשהיה מבין ראשונה בהו נותנה לשמשין המכניס סעודתו על פתח ביתו, ולא היה נכנס אלא ממחר לחזור ולהביא אחרת, ואמר להן לשמשין אשור הייא - התאשרו מהר להכין את זו, בעוד שאלך להביא את זו". ומבואר שרבי אבא היה קונה לכבוד שבת בשר משלושה עשר טבחים, כדי שגיעו לכבוד שבת הברש המשובח ביותר.

ב. והנה יעויין בדברי הכף החיים כאן ס"ק ה' שכתב וז"ל: "ומכל מקום אע"ג דאכילה ושתיה בשבת מצוה משום עונג שבת, צריך ליהזר שלא יאכל הרבה, וכמו שצויה המגיד למון ז"ל למעט באכילה ושתיה אפילו בשבתות וימים טובים, וכמו שכתב במגיד מישירים פרק כ"א, יעו"ש, ורק שיעשה הכל לשם יחוד". ומבואר בדבריו שאע"ג שיש ענין להוציא הוצאות בהפלה גדולה לכבוד שבת, אין זה מדין עונג שבת אלא מדין כבוד שבת, שכבוד השבת הוא שמתקן לכבודה בהרחבה. אולם אינו חייב ואף אין ראוי לאכול כל כך, אלא סגי במה שעורך שולחן נאה לכבוד שבת כפי יכולתו. וכמו אורח שבא לבית שמתקנים עבורו סעודה מכובדת, ובעל הבית אוכל ושותה ומשיח עימו, אולם אינו חייב להרבות באכילה לכבוד האורח.

חלק ג' - בענין תקנת עזרא

א. חקירה בגדר תקנת עזרא אי עיקרה לכבס בחמישי או שלא לכבס בשני.

ב. דעת המגן אברהם שעיקר התקנה שלא לכהב בשני.

ג. דעת האליהו רבה שעיקר התקנה לכבס בחמישי.

ד. יש לדון אם אמרין בטל הטעם בטלה התקנה.

ה. יסוד דברי הרא"ש בתשובה שבטל הטעם בטל האיסור.

ו. קושיא על דברי הרא"ש מדברי הגמ' עירובין ויהי שירו חמישה ואלף.

ז. ציטוט דברי הרא"ש שבתשובה הנ"ל.

ח. המעיין היטב בדברי הרא"ש יראה שמחלק בין תקנה לגזירה.

ט. מוכרח כן ממה שהביא הרא"ש שם בענין התקנה דלעטר שוקי ירושלים בפירות.

י. הרא"ש מדבר דוקא היכא שבטל טעם התקנה לגמרי מן המציאות.

יא. לימוד זכות על המקילים לכבס ביום ששי (בגדים שאינם לצורך השבת).

א. איתא בשולחן ערוך אורח חיים סימן רמ"ב "מתקנת עזרא שיהיו מכבסים בגדים בחמישי בשבת, מפני כבוד השבת". ויש לחקור בגדר תקנת עזרא, אם התקנה היא על דרך החיוב שיכבסו לכבוד שבת, ועיקרה הוא כדי שיהיו לו בגדים מכובסים לשבת, ולכן חייב אם צריך לכבס בחמישי בשבת (או קודם) כדי שיהיו לו בגדים לבנים ונקיים לשבת, או דילמא התקנה היא על דרך השלילה, ועיקרה הוא שלא לכבס ביום ששי כדי שיהיו פנויים להכין צרכי שבת, ומי שצריך לכבס לכבוד שבת יעשה זאת בלאו הכי מחיובא דעונג וכבוד שבת, ולא על זה קאי תקנת עזרא.

ב. ובמגן אברהם שם ס"ק ג' כתב "כלומר שלא יכבסו בערב שבת, שיהיו פנוים לכבוד שבת", ומבואר מדברי המגן אברהם שעיקר תקנת עזרא היתה שלא יכבסו ביום ששי כדי שיהיו פנויים להכין צרכי שבת.

ג. ובאליה רבה כאן הקשה על דברי המגן אברהם, שמלשון השולחן ערוך "יהיו מכבסים בגדים בחמישי בשבת" משמע שעיקר התקנה הוא שיכבסו לכבוד שבת, ולא שלא יכבסו ביום ששי.

ובמחצית השקל יישב דברי המגן אברהם, שלמי שאין בגדים מכובסים לכבוד שבת פשיטא שצריך לכבס, ולא צריך על זה שום תקנה, שהוא מכלל חיובא דעונג דשבת, וכל התקנה לא הוצרכה אלא שלא יכבס בששי.

אמנם במשנה ברורה חזינו שלא הבין כך, שהרי כתב בס"ק ה' "ולפי זה צריך ליהזר שלא לילך בחלוק אחד כמה שבתות כדי שלא לעבור על תקנת עזרא", ומבואר שמי שלא מכבס לכבוד שבת ומשום כך אין לו בגד נקי לכבוד שבת, עובר על תקנת עזרא, וזה שלא כדברי המגן אברהם והמחצית השקל (ולהדיא כתב שם בשער הציון ס"ק ט"ז שהוא דלא כהמגן אברהם). נמצא שנחלקו האחרונים בחקירה הנ"ל, שדעת המגן אברהם והמחצית השקל כהצד השני, ודעת האליה רבה והמשנה ברורה כהצד הראשון, ועיין עוד לקמן מה שיתבאר לפי זה.

ד. והנה יש מקשים בענין תקנת עזרא בזמן הזה, שמאחר והאינא אין מלאכת הכיבוס אורכת זמן, ואין בה טיורחא כל כך, מאי טעמא לא נימא בטל הטעם בטלה התקנה. (ועיין בפסקי תשובות כאן שהקשה כן בשם השש"כ. ועיין בשו"ת אור לציון חלק ב' שהתיר למי שיש לו עכ"פ גם מכונת ייבוט, לכבס בששי מהאי טעמא).

ה. ומקור דברי המתירים בזה הוא מדברי הרא"ש בשו"ת כלל ב' סימן ח' (והביאו המגן אברהם סימן ט' ס"ק ז'), שדן לגבי האיסור של לבישת ציצית של פשתן שאסרו חז"ל דילמא אתי למישידי בה תיכלא שהוי כלאים, וכתב שם שהאינא שאין לנו תכלת כלל בטל האיסור, וכתב שם "דלא שייך לדמותו לדבר שנאסר במנין, דאין לו היתר אלא ע"י ב"ד הגדול ממנו בחכמה ובמנין, דכיון שטעם האיסור ידוע, אם נתבטל הטעם בטל האיסור ממילא". ולמדו משם שהוא הדין לנידון דידן, שמאחר וטעם התקנה מפורש בתוכה שהוא משום כבוד שבת, כיון שבטל הטעם בטלה התקנה, והה"נ לכל תקנה שטעמא מפורש.

ו. אמנם הדבר צ"ע, דלכאורה יסוד זה בשם הרא"ש הוא לפלא גדול, שהרי איתא בגמרא מסכת עירובין (כ"א:): "אמר רב המנונא, מאי דכתיב וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף, למלמד שאמר שלמה על כל דבר ודבר של תורה שלשת אלפים משל, על כל דבר ודבר של סופרים חמשה ואלף טעמים", ומאחר ולכל דבר של סופרים יש אלף וחמשה טעמים, איך שייך לומר בטל הטעם בטלה התקנה. (ועיין בשו"ת משנה הלכות חלק י"ב סימן ק"ד, ובמכתבו שהודפס בסוף ספר פסקי תשובות, שאסר בנד"ד מהאי טעמא, אמנם לא זכר שר דברי תשובת הרא"ש בזה, וצ"ע).

ז. וכדי להעמיד דברי הרא"ש על דיוקם נצטט כאן את דבריו, וז"ל בכלל ב' סימן ח': "ועוד, אף לפי ר"ת ז"ל אין לאסרו בזמן הזה, דעיקר טעם האיסור הוא דילמא אתי למירמי ביה תכלת, שהוא עיקר המצוה, ובכסות לילה, או אם יקרע סדינו, ה"ל כלאים שלא במקום מצוה. אבל בזמן הזה שאין לנו תכלת ואין לנו היתר כלאים בציצית כלל, לא שייך למגזר כלל, דלא לדמותו לדבר שנאסר במנין, דאין לו היתר אלא ע"י ב"ד הגדול ממנו בחכמה ובמנין, דכיון שטעם האיסור ידוע, אם נתבטל הטעם בטל האיסור ממילא, דלא דמי לביצה מתקנת רבי יוחנן ואילך, וגם ללך אמור להם שובו לאהליכם, ולרבי אליעזר שבקש להפקיר כרם רבעי שלו, דהיתר ביצה אין הטעם ידוע כ"כ לעולם, שיהא ההיתר תלוי במה שתקן שיהו מקבלין העדות כל היום כולו. וכן בשובו לכם לאהליכם, לא משמע מתוך הפסוק זמן להתיר זמן התשמיש, אם לא שפירש במשוך היובל המה יעלו בהר, דהכי משמע פירוש דקרא: היו נכונים לשלשת ימים, לקבל התורה, אל תגשו אל אשה, ולא נקבצו זמן לאותה פרישה. אלא שהסביר נותנת, כיון דבשביל קבלת התורה נאסרו בתשמיש, כשנתנה התורה יהיו מותרין. ובההיא דרבי אליעזר שבקש להפקיר כרמו, משום שבימיו נתמעטו הפירות בירושלים, והיה ראוי שיוליכו פירות מכל סביבות ירושלים אל תוכה לעטר שוקיה בפירות, אי לאו דהתירו התקנה. **אבל בנדון זה אין כאן תקנה, אלא ב"ש אוסרין משום גזירה, וכיון דהשתא לא שייכא הך גזירה שרי ממילא"**, עכ"ל.

ח. ובאמת המעיין היטב בדברי הרא"ש במקורם, יראה שלא כתב הרא"ש כן לגבי תקנות חז"ל, אלא רק לגבי גזירה שגזרו אטו דבר אחר, וטעם הגזירה מפורש בתוכה, שאז אמרין בטל הטעם בטל האיסור, אבל לגבי תקנה מורה שתיקנו חז"ל, אע"פ שטעמה מפורש בתוכה, לא אמרין בטל הטעם בטלה התקנה, אלא צריך ב"ד אחר גדול בחכמה ובמנין כדי לבטלה. חדא, שהרי לא כתב הרא"ש כלל להאי כללא דבטל הטעם בטלה התקנה, אלא כתב "אם נתבטל הטעם נתבטל **האיסור**". ועוד, שבסוף דבריו כתב טעם ההיתר בזה"ל: "אבל בנדון זה אין כאן תקנה, אלא ב"ש אוסרין משום גזירה, וכיון דהשתא לא שייכא הך גזירה שרי ממילא", הרי מבואר שכדי להתיר היה צריך הרא"ש לב' תנאים, חדא שאין זו תקנה אלא גזירה, ועוד שהשתא לא שייכא הך גזירה (כיון שטעמה מפורש בתוכה כמו שכתב לעיל), ועיין עוד בכל אריכות דבריו, שהקשה מאי שנא מביצה מתקנת ריב"ז ואילך, ומשובו לכם לאהליכם, ומלעטר שוקי ירושלים בפירות. וכתב לגבי ב' המקרים הראשונים שהם גזירה, שאעפ"כ לא התירו משום שאין טעם הגזירה ברור וידוע לכל, ולגבי הדין השלישי שהטעם ידוע כתב שאם לא היו מבטלים התקנה, היה חייב להעלות הפירות לירושלים. וזהו כמו שנתבאר שתירתי בעיני, וגם שלא תהיה זו תקנה אלא גזירה, וגם שטעם הגזירה יהיה

מפורש וברור וידוע לכל.

ט. ומלבד הדיוקים הנ"ל שבדברי הרא"ש, הדברים מוכרחים מצד עצמם, שהנה הרא"ש בדבריו הביא גם את ענין התקנה להעלות פירות נטע רבעי לירושלים, דאיתא במשנה דמסכת מעשר שני (פרק ה' משנה ב'), ושם הרי טעם התקנה ברור ומפורש שהוא כדי לעטר שוקי ירושלים בפירות, וכמבואר בדברי ר' יוחנן (בסוגיית הגמרא דביצה שם ובמסכת ראש השנה ל"א:), ואם כן היא גופא קשיא על דברי הרא"ש אמאי הוצרכו לבטל התקנה, והרי לאחר החורבן הוה, וכתב רש"י שם שלאחר חורבן מה לנו לעטר שוקי ירושלים לצורך הנוכרים, ואעפ"כ היה חייב להעלות אם לא שנמנו חרביו וביטלו את התקנה. ואי נימא שדברי הרא"ש אמורים גם כלפי תקנת חז"ל, הרי זו פירכא על כל יסוד דבריו, ובהכרח שלגבי תקנת חז"ל לא אמרין כן. י. ובנידון דידן דתקנת עזרא, אפילו היה מקום ביסוד הדברים לדמות לדברי הרא"ש, מכל מקום אין להתיר, שהרי כמבואר בדברי הרא"ש כל ההיתר הוא דוקא במקום שכבר לא שייך טעם התקנה כלל, ואין היכי תמציי במציאות לסביבת התקנה. וכגון בנידון של ציצית בבגד פשתן, שהאינא אין לנו מציאות של תכלת כלל ובטל לגמרי טעם התקנה. וכן בביצה מתקנת ריב"ז ואילך שלא שייך כלל הקיקולקל שחששו לו, שהרי מקבלים עדות כל היום. וכן במשוך היובל המה יעלו בהר שאחר מתן תורה, אין סיבה לאיסור תשמיש. וכן לעטר שוקי ירושלים בפירות, לאחר החורבן בטל כל טעם התקנה. אולם בענין כיבוס האינא, בודאי לא בטל מן המציאות ההיכי תמציי של כביסה ביד, אם מצד פעמים שיש קיקולקול ותקלה ומוכרחים לכבס ביד, אם מצד שישנם סוגי בגדים שמוכרחים לכבסם דוקא ביד, אם מצד שישנם עדיין מקומות בעולם שאין להם מכונת כביסה כלל, ואפילו חשמל אין בנמצא שם, ובאופן שההיכי תמציי של כביסה ביד לא עבר מן העולם, ואינו דומה כלל לנידונים עליהם סובב היתר דברי הרא"ש (וגם טענה זו הביא בתשובת משנה הלכות שם, והיא טענה אלימא).

יא. ונראה שיש מקום ללמד זכות על המקילים לכבס ביום ששי (ודוקא כביסה שאינה לצורך השבת כדיבואר), דהנה לדעת המגן אברהם שאין כאן תקנה לכבס בחמישי, אלא איסור לכבס בששי, הגם שדומה ביסודו לדברי הרא"ש משום שהוא גזירה ולא תקנה, מכל מקום אין להתיר, מחמת משנ"ת שלא בטל לגמרי טעם התקנה, שהרי עדיין שייכת המציאות של כביסה ביד.

אולם לרוב האחרונים שחלקו על המגן אברהם, וסבירא להו כפשטא דלישנא שהתקנה היא לכבס בחמישי כדי שיהיו לו בגדים נקיים לכבוד שבת, הרי שעיקר התקנה היא בענין הבגדים הנצרכים לו לשבת ולא על סתם בגדים, שדוקא אלו הנצרכים לו לשבת עליהם היתה התקנה שיכבסם בחמישי לכבוד השבת. וממילא נראה שגם החלק השני בתקנה שיכבס דוקא בחמישי ולא בששי, גם הוא קאי דוקא על אלו הבגדים הנצרכים לו לשבת ולא על סתם בגדים. ולפי זה נראה, שמי שכבר כיבס בחמישי את כל הבגדים הנצרכים לו לשבת, ועכשיו ביום ששי יש לו פנאי ורוצה לכבס סתם, אי אפשר לאסור, שזה הוי כמו שאר מלאכות שאינם לצורך שבת שאין איסור מן הדין לעשותם בערב שבת, שדוקא לגבי כביסה הנצרכת לשבת חששו חכמים, שמאחר וסו"ס מוכרח לכבסה, יהיה טרוד ולא יוכל להכין צרכי שבת, אולם לאחר שפיתו בסלו, ומוצא פנאי לעשות מלאכה, אין חשש שיתבטל מהכנת צרכי שבת, שהרי אינו מוכרח לזה, ויפרוש במידת הצורך. ואמרו לי בזה אנשי מעלה, שנזהרים מאד שלא לכבס מאומה בערב שבת קודש, ורואים ברכה.

הרב אליהו סאל

נונל "אליבא דהלכתא" קריית ספר

האם יש חיוב לכבס לשבת דוקא ביום חמישי

וכבסו שמלותם בחמישי

בענין תקנת עזרא שיהיו מכבסין בגדים בחמישי בשבת, מפרש בגמ' (ב"ק פג.) משום כבוד השבת, והובא להלכה בטוש"ע (סי' רמ"ב ס"ב). יש לעיין במש"א חז"ל מפני כבוד השבת, האם הוא חוזר על עצם הכיבוס שהיתה כוונת עזרא שיכבסו כדי **שיהיו הבגדים לבנים ונקיים לשבת**, או יש לומר שזה חוזר על הסיבה שעזרא תיקן את התקנה ביום חמישי ולא ביום אחר שהוא מפני כבוד השבת, **שיהיו פנויים להכין צרכי שבת**, ואת"ל כהצד השני שזה חוזר על הסיבה שעזרא תיקן את התקנה ביום חמישי ולא ביום אחר, שהוא מפני כבוד השבת שיהיו פנויים להכין צרכי שבת, מ"מ אכתי יש מקום ספק כי אפשר דעיקר תקנת עזרא לא היתה לאסור הכיבוס ביום השישי, אלא לחייב הכיבוס כדי שילבשו נקיים בשבת, אלא שטעם זה לא נתפרש, כי מש"א מפני כבוד השבת אינו קאי אלא על הסיבה שעזרא תיקן זאת בחמישי ולא ביום השישי, או יש לומר דבאמת לא היתה כוונת עזרא בתקנתו אלא לאסור הכיבוס ביום שישי, ולא בעבור שיהיה לישראל בשבת כסות נקיה.

מחלוקת המג"א והא"ר

ובמג"א כתב וז"ל: כבוד השבת, כלומר שלא יכבסו בע"ש **שיהיו פנויים לכבוד שבת**, עכ"ל. מבואר בדבריו שמפני כבוד השבת אין ביאורו כדי שיהיה לישראל בשבת כסות נקיה, ועדיין יש להסתפק בכוונתו, דאפשר דאף שכתב דמפני כבוד השבת חוזר על הסיבה מדוע לא תיקן עזרא כן ביום השישי, מ"מ עדיין אפשר דס"ל דעיקר תקנת עזרא לא היתה לאסור הכיבוס ביום השישי, אלא לחייב הכיבוס בעבור שיהיה לישראל בשבת כסות נקיה, אלא דס"ל ששטעם שיהיו נקיים לא נתפרש, כי מפרש דמש"א מפני כבוד השבת אינו קאי אלא על הסיבה שעזרא תיקן זאת בחמישי ולא ביום השישי. או יש לומר דס"ל להמג"א דבאמת לא היתה כוונת עזרא בתקנתו אלא לאסור הכיבוס ביום שישי, ולא בעבור שיהיה לישראל בשבת כסות נקיה.

ועיין במחה"ש ובפמ"ג ובא"ר שהבינו בדבריו של המג"א כמו הצד האחרון, שלא היתה כוונת עזרא בתקנתו אלא לאסור הכיבוס ביום שישי, ולא בעבור שיהיה לישראל בשבת כסות נקיה, ובא"ר פליג עליה וס"ל דעיקר התקנה לא היתה לאסור הכיבוס ביום השישי, אלא מש"א בגמ' מפני כבוד השבת היינו כדי שיהיה לישראל בשבת כסות נקיה, ורק שהטעם שלא תיקן זאת ביום השישי הוא כי אז אינם פנויים לכבס כי עסוקים בצרכי שבת, אבל

ה"ה בד' המאיירי שפיר אפשר לפרשו כהמאייר.

ואחר אשר זיכנו הבורא המלמד לאדם דעת להוכיח מכל הראשונים דלא כהמג"א, נוראות נפלאתי על מקצת מספרי האחרונים בתראי דבתראי שכתבו משמיה דגאון עוזנו החיד"א במבח"ר שהוכיח מכל הראשונים כהמג"א, הנה זה ודאי שזא"א לאומרו כלל, וכדי שיאמתו דבריו שאין כן כוונת החיד"א נעתיק לשונו ונבאר דבריו כהוגן בס"ד, וז"ל כאן (בסק"ז): כתב הרב מגן אברהם כלומר שלא יכבסו בערב שבת שיהיו פנויים לכבוד שבת, עכ"ל. וכן כתב הרב המאירי, הביאו בשיטמ"ק שם פ' מרובה, וז"ל: שיהיו מכבסין בחמישי בשבת לכבוד שבת, ולא ימתינו עד ערב שבת מפני שיניחו ערב שבת כולו לצרכי הכנת שבת, עכ"ל. וכן משמע מדברי רבינו יהונתן שהביא שם, ע"ש, וביש"ש שם. והרב אליה רבה כתב שעיקר התקנה שיכבסו לכבוד שבת, ע"ש שהשיג על הרב מגן אברהם שנראה מדבריו שעיקר התקנה שלא לכבס בערב שבת, וליתא. והבין בדברי המג"א כן, שהוא תפס במש"כ לכבוד שבת וכתב כלומר וכו'. ואפשר דלאו דוקא, וגם המג"א סבר דעיקר התקנה לכבס לכבוד שבת, וכונתו לפרש דמ"ש בחמישי לאו דוקא, אלא נקט חמישי לאפוקי ער"ש, וכן משמע קצת מדברי הרמב"ם פ"ל, ע"ש, עכ"ל.

ועתה עיניך יחזו איך מתחילה משמע כאילו בא לומר שהמאיירי ור"י מלוניל ויש"ש כולם כהמג"א, אמנם מיד אח"כ מגלה דעתו שלא היתה כוונתו לכך כלל, כי היה פשוט לו דאף המג"א לא נחלק בזה, א"כ מש"כ מתחילה דמהראשונים מוכח כהמג"א היינו כלפי מה שהבין החיד"א במג"א שלא בא לומר שהיתה עיקר התקנה לאסור הכיבוס בער"ש, אלא לחייב כסות נקיה, ורק בא לפרש מה טעם תיקן זאת בחמישי, ומוכרח אתה לומר כן שהרי אף אם בדעת המאירי אפשר לטעות ולפרש כהנבנת האי"ר במג"א, מ"מ הלא אף בר"י מלוניל וביש"ש אין לטעות בדבריהם, כי כל דבריהם ברור מללו כהא"ר. ועתה פקח עיניך וראה כי מתוך דברי הרמב"ם שכתבנו לעיל לפום ריהטא מתחילה, דלכאורה משמע קצת כהמג"א, הנה רבינו הגדול החיד"א בעיניו הבדולח אדרכה הביא משם ראיה דאף המג"א לא נתכוין לאסור הכיבוס ביום שישי, וכוונתו כיון שהביא הדברים עם ענין חיוב כסות נקיה בשבת, מוכח דאף דס"ל שיש חיוב כסות נקיה אף קודם תקנת עזרא [ולמהח"ה ש' הלא זה היה ההכרח להמג"א]. מ"מ לא פירש תקנת עזרא לאסור הכיבוס ביום השישי, אלא להוסיף על חיוב הכיבוס, ועל דרך שביארנו לעיל בס"ד.

הטעם לכבס דוקא בחמישי ע"ד הפשט

ועתה נבוא לברר אם אפשר לקיים תקנת עזרא קודם יום חמישי, והנה יש לדייק מדלא קאמר שיהיו מכבסין קודם ערב שבת, אלא קאמר שיהיו מכבסין בגדים בחמישי בשבת, משמע מהא שהיה איזה טעם לעזרא לכבס דוקא בחמישי בשבת, ונראה לומר שהוא מפני שהיה ראוי להסמיך הכיבוס לשבת כדי שיראה שהוא לכבוד שבת, שכשהוא מכבס בגדיו בחמישי הוא מראה בזה שעוסק בצרכי שבת, והדבר ניכר לכל שהוא עושה זאת מפני כבודה של השבת ולא להנאת עצמו, דאי משום הנאת עצמו היה עושה זאת ביום אחר, מה שאין כן כשרואים שהוא מכבס בחמישי בדוקא ניכר שהוא לכבוד השבת, שהרי לא נמנע מלכבס ביום השישי אלא מפני טרדות היום, וכן מצאתי שכתב סברא זו בס' מטה יהודה כאן.

ועוד טעם אחר אפשר לומר ע"ד הפשט, דאין להקדים הכיבוס של בגדי השבת קודם היום החמישי בשבת, כדי שלא יתלכלכו שוב קודם השבת, וכבר כתבנו לעיל לבאר כן בדברי הרמב"ם. וכן מצאתי סברא זו בס' ידי אליהו תיקון כ"א, הובא במחב"ר כאן, שכתב דמייירי במי שיש לו רק בגד אחד, על כן אם מכבס אותו יעשה זה ביום חמישי כדי שילבש נקי ביום השבת, ורק מפני שהכיבוס מלאכה גדולה היא על כן לא תיקן שיהיה הכיבוס בע"ש אלא בחמישי.

ועוד טעם אחר וז"ל עפ"י מש"כ במש"ז (סי' ר"ס סק"א), שכתב לבאר בד' הוט"ז דהטעם שתיקן עזרא בחמישי, כי אם יכבסו בשישי קשה ללבושו מיד, עכ"ל. ולא ביאר לנו מה טעם קשה ללבושו, ואולי יש לבאר דכוונתו משום הנז' בגמ' פסחים (ק"ב): מאן דמחוויר לבושיה ולא נטיר ליה תמניא יומי והדר לביש לה, בריין הנך כינים וקשין לדבר אחר, וביאר שם הרשב"ם בד"ה מאן דמחוויר לבושיה, וז"ל: ולביש להו מקמי שמונה יומי, דאכתי לא מטו שמונה יומי שכביסן, הנהו כינים הדרי ואיכא בהו חיותא וקשין לדבר אחר – צרעת, עכ"ל. וכן פסק בשו"ע הרב הל' שמירת גוף ונפש (ט"ו), וז"ל: הלובש חלוק מכובס שלא עברו עליו ח' ימים אחר שנתכבס, קשים לצרעת, עכ"ל וע"ע בס' טעמא דקרא (עמ' רל"ה) שכ' מהנהגות החזו"א (אות א') שלא רצה ללבוש בגד מכובס עד ח' ימים, עכ"ל. ואפשר דזה כוונת הוט"ז שע"י שיכבסו בחמישי, עד יום שישי הבא יעברו ח' ימים ויהיה ראוי ללבישה.

הטעם לכבס דוקא בחמישי ע"ד הרמז

וע"ד הרמז אפשר לרמזו בס"ד כיון דליכא מידי דלא רמיזא באורייתא, אף שהוא רק תקנת עזרא, והוא ממאמר הכתוב "וכבסו שמלותם והיו נכנים", שכאשר תמנה הגימטריא של אלו התיבות (אשר יתבאר להלן קשר עניינם לתקנת עזרא), תמצאנו בגימטריא תתש"א, והוא בגימ' "בחמישי לשבת". גם מצאתי רמז נוסף בפסוק "כבס ביין לבושו" שהוא בגימטריא ככס ביום חמישי, או ככס ביום ה"י לבושו.

הטעם לכבס דוקא בחמישי ע"ד הדרש

ובס"ד זימן הש"ת ליד' ומצאתי ביאור הטעם ע"ד הדרש בס' **מקור חיים להר"ח הכהן** מאר"צ [תלמידו של המהרר"ו זללה"ה] כאן בס' רמ"ב, ואף שהדברים עמוקים אעתיק כל לשונו מפני חשיבות הענין, ולפי שאין הספר מצוי ביד כל אדם, וז"ל בד"ה ישמע: מעיקרא כאשר חטא אדם הראשון ביום השישי הוכרח הדבר להגן עליו ביום השבת כמ"ש חז"ל, ולכן צויה ה' על ישראל על השבת במרה וכו', כי כל מעשה אדם הראשון שעבר עליו הוזהרו ישראל כדי לתקן הכל וכו', ועם ישראל במרה ובאלוש חללו את השבת כי לא האמינו במה שאמר הכתוב שבתון שבת קדש לה' מהר, והתורה כולה מיוסדת על ענין האמונה כמש"א חז"ל וכו' וצדיק באמונתו יחיה, והנה גם כי עיקר חטא אדם הראשון היה באמונה כמש"א חז"ל איכה, אמר לו ה' היכן נטה לבך וכו', ולכן חזר וצויה על השבת בעשרת הדברות. עוד חזרו וחללו את השבת במעשה העגל, כי הנה ה' אמר אנכי ה"א ביום השבת שניתנה התורה, והם אמרו אלה אלהיך ישראל וכו' (מכאן הוא בד"ה מתקנת עזרא). נמצא שיש ביד ישראל חילול שבת, וגם נמצא שלא נתקן עון אדם הראשון, ולכן צריך כיבוס בגדים לכבוד השבת, כי הרמז בזה **לתקן חטא אדם הראשון** שנא' בו ויעש ה' לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם,

בשו"ע הרב (סעי' י"א) העתיק לשון הרא"ש כדציין בגליון שם, על אף שדרכו תמיד לפסוק כהמג"א כנודע.

ובחי' הר"י מלוניל כ' שם וז"ל: ומכבסין בחמישי בשבת כל ישראל, ואפילו משמר של אותה שבת שאסורין לספר ולכבס כל ימות השבוע כדי שלא יכנסו למשמרתן כשהן מנוולים, אפילו הכי בחמישי מותרין מפני כבוד השבת, ובפחות משני ימים לא סגי, דבערב שבת יש להם להתעסק בצרכי שבת כדכתיב והיה ביום השישי והכינו וגו', עכ"ל. הרי מבואר בדבריו ג"כ כהא"ר דכבוד השבת קאי על מצות הכיבוס עצמו שיכבסו כדי שלא יהיו מנוולים, אלא שנתבאר הסיבה שלא תיקן עזרא לכבס בשישי כי יש להם להתעסק בצרכי שבת, כדכתיב והיה ביום השישי והכינו וגו'. ומכלל דבריו אפשר למצא ארוכה וישוב נוסף לקושיית המח"ה ש', שהקשה למה הוצרכה תקנת עזרא, והלא יש כבר חיוב כסות נקיה מן קרא דלקדוש ה' מכוובד, מלבד הישוב שכבר כתבנו לעיל מתוך דברי הרמב"ם, יש לומר עוד עפ"י ד' רבינו יהונתן מלוניל הנז' שהיה צריך לתקנת עזרא עבור משמר של אותה שבת שאסורין לספר ולכבס כל ימות השבוע, שהתיר להם עזרא בחמישי כדי שלא יכנסו למשמרתן כשהן מנוולים מפני כבוד השבת.

ובא"ר הביא ראיה לדבריו מדברי רש"י (ב"ק פב), דהנה בגמ' שם נקט מתחילה לתקנות דעזרא, ופי' רש"י בד"ה מכבסין, לכבוד שבת, עכ"ל. ולכאורה אינו מובן מה מוסיף ע"ד הגמ' שאמרה להדיא משום כבוד השבת, אלא ודאי משום דבש"ס נזכר שהתקנה ביום חמישי, והיה אפשר לפרש דמש"א משום כבוד השבת הוא טעם למה בחמישי, ע"כ קאמר רש"י על ד"ה "מכבסין" דהיינו לכבוד שבת, שלא תטעה לפרש כהמג"א. ועיין בד' רש"י בשבת (ק"ט). ע"ד הגמ' שאמרה שם אמר ליה ריש גלותא לרב המנונא, מאי דכתיב ולקדוהי ה', מכוובד, אמר ליה ל' יום הכפורים שאין בו לא אכילה ולא שתיא, אמרה תורה **כבדו בכסות נקיה**, וכו' רש"י בד"ה מאי דכתיב ולקדוהי ה' מכוובד - מדכתיב וקראת לשבת עונג, **מכלל דלקדושה' לאו אשבת קאי**, עכ"ל. מתבאר מדברי רש"י דלית ליה חיוב בכסות נקיה מצד קרא דלקדושה ה' מכוובד בשבת אלא ביהו"ה (וע"ע מהרש"א שם), ושפיר יכול לפרש דתקנת עזרא היתה לחייב כסות נקיה.

יבאר דאף דעת הרמב"ם כהא"ר

אמנם ברמב"ם (פ"ל מהל' שבת) כ' וז"ל: ד' דברים נאמרו בשבת, שנים מן התורה ושנים מדברי סופרים, והן מפורשין על ידי הנביאים, שבתורה זכור ושמור, ושנתפרשו על ידי הנביאים כבוד ועונג, שנאמר וקראת לשבת עונג לקדושה ה' מכוובד. ומכוובד השבת שילבש כסות נקיה, ולא יהיה מלבוש החול כמלבוש השבת, ואם אין לו להחליף משלשל טליתו כדי שלא יהא מלבושו כמלבוש החול, ועזרא תיקן שיהו העם מכבסים בחמישי מפני כבוד השבת. עכ"ל. מבואר דהרמב"ם ס"ל דאף לולא עזרא יש חיוב בכסות נקיה [ומצאתי סמך לדבריו במדרש דברים רבה פ"ג, וז"ל: א"ר חייא ברבי אבא את מקדש את השבת במאכל ובמשתה **ובכסות נקיה** ומהנה את נפשך, ואני נותן לך שכר, מנין וקראת לשבת עונג וגו', עכ"ל. אמנם בטור (ע' סי' רס"ב וסי' תר"י) מבואר כד' רש"י וכמשמעות הבבלי, דלא נזכר חיוב כסות נקיה אלא ביום הכיפורים]. ולפי"ז נראה מדברי הרמב"ם כהמג"א, שהרי מפרש דחיוב כסות נקיה אינה מתקנת עזרא, אלא כבר נאמרה ע"י הנביאים מן הפסוק לקדוש ה' מכוובד, וא"כ מה הוסיף עזרא, בע"כ צ"ל שלא בא אלא לאסור הכיבוס ביום השישי כדי שיהיו פנויים לשבת.

אלא דיל"ע לפי"ז שהרי במשנ"ב ג"כ ס"ל להלכה שיש חיוב כסות נקיה אף לולא תקנת עזרא, וכמש"כ בריש סי' רמ"ב משמיה דהספרי שהשבת הוא בכלל מקראי קודש, שנאמר וביום השביעי שבת שבתון מקרא קודש וגו', ומקרא קודש פירושו חז"ל בספרא דהיינו לקדשו **ולכבדו בכסות נקיה**, עכ"ל שם. וא"כ אם נימא דמאן דס"ל שיש חיוב כסות נקיה קודם תקנת עזרא, מוכרח הוא לפרש דלא אתא עזרא אלא לאסור הכיבוס ביום שישי, א"כ איך המשנ"ב גופיה לא פסק כהמג"א, והלא הוא עצמו הביא דרשת הספרי שיש חיוב כסות נקיה משום מקרא קודם.

אמנם אחר העיון נר' לומר בס"ד דאף מדברי הרמב"ם אין הכרח לד' המג"א, והיינו משום דהנה יש לעיין בדברי הרמב"ם דאי ס"ל דכל תקנת עזרא לא היתה אלא לאסור הכיבוס ביום שישי, א"כ לא הו"ל להזכיר ד"ז בהלכה זו אשר הוא מדבר בה מעין חיוב כסות נקיה, אלא במקו"א עם איסורי המלאכות וכיוצא"ב. ועוד, דהמעניין בלשון הרמב"ם יראה דבר תימה, דמתחילה כתב ומכוובד השבת שילבש כסות נקיה, ועזב הרמב"ם ענין כסות נקיה וכתב שלא יהיה מלבוש החול כמלבוש השבת, ואם אין לו להחליף משלשל טליתו כדי שלא יהא מלבושו כמלבוש החול, ואח"כ שוב חזר לענין של כסות נקיה, וכתב שעזרא תיקן שיהו העם מכבסים בחמישי מפני כבוד השבת, והוא תמוה.

והנראה בביאור דעת הרמב"ם דזה הוקשה לו למה עזרא היה צריך לתקן שיכבסו בגדיהם כדי שילבשו כסות נקיה בשבת, והלא כבר יש חיוב מן קרא דלקדושה ה' מכוובד שילבשו כסות נקיה, לזה בא הרמב"ם ליישב דהתקנת עזרא הוצרכה לעניין שאין להם להחליף מכווגדי חול לבגדי שבת, שהם עכ"פ יכבסו הבגד (ובאמת בימי עזרא היו עניים רבים שעלו אז מהגולה, וכנז' בברכות ל. וברש"י שם ד"ה קבעוה על הכוס - ואז נשתכח תקנת עזרא, וכשחזרו והענו קבעוה בתפלה, עכ"ל. גם התקנה שתיקן שתהא אשה משכמת ואופה הוא כדי שתהא הפת מצויה לעניים. וכן הוא ציוה ושלחו מנות לאין נכון לו ביו"ט, וכן לא קדשו כמה כרכים כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית), ולכן הוצרך עזרא לתקן זאת, ולכן ג"כ דוקא ביום חמישי ולא קודם לכן, שהרי יש לו רק בגד א' ולכן יש להסמיך הכיבוס לשבת, ובזה מבואר מה טעם הפסיק הרמב"ם בדין עני שאין לו אלא בגד א', לפני שבא להזכיר תקנת עזרא, וכיון שכן נתבאר דאף להרמב"ם לא היתה תקנת עזרא לאסור הכיבוס ביום השישי כהמג"א, אלא לחייב הכיבוס כדי שילבשו כסות נקיה.

בדעת המאירי אם מוכח לפרש דבריו כהמג"א

ובחיידושי המאירי כתב וז"ל: שיהו מכבסין בחמישי לכבוד שבת ולא ימתינו עד ערב שבת, מפני שיניחו ער"ש כולו לצרכי הכנת שבת, עכ"ל. ומדבריו לכאו' יש משמעות כהמג"א דעיקר תקנת עזרא היתה שלא יכבסו ביום השישי, אמנם גם זה אפשר לדחות, דמש"א ולא ימתינו וכו' אינו לבאר עיקר תקנת עזרא, אלא הטעם שתיקן בחמישי. ובאמת לכי דייקת שפיר כן משמע, שהרי כתב מקודם לכן **"לכבוד שבת"**, והוא ביאור על עיקר התקנה שהיא כדי שילבשו בגדים נקיים, ועוד שהרי לכבוד שבת אינו לשון הגמ' אלא לשון רש"י, וכבר הוכיח הא"ר מד' רש"י בהוכחה נמרצת כדבריו, א"כ

באמת גם אחר תקנת עזרא אין איסור כלל לכבס ביום השישי. ובס' מאמר מרדכי הסכים בזה עם הא"ר שלא היתה התקנה לאסור הכיבוס ביום שישי, אלא מש"א מפני כבוד השבת היינו כדי שע"י הכיבוס יהיה לישראל בשבת כסות נקיה.

ובמחה"ש כתב הכרח לד' המג"א וז"ל: מדאמרין ומכבסין בחמישי בשבת, דלא היתה תקנת עזרא כי אם מי שצריך לכבס לצורך (שבת) [חול - כנדצ"ל] שאין לו מכובסים צריך לכבס בחמישי, אבל מי שאין לו מכובס [פי' לשבת] וצריך לכבס, שמחוייב לכבס לכבוד שבת, אין צריך לזה תקנת עזרא ועל זה לא תיקן, כי הוא מכלל (עונג) [כבוד - כנדצ"ל] שבת, עכ"ל. וביאור כוונת דברי המח"ה הוא דמפרש דהוקשה למג"א שהרי יש כבר חיוב כסות נקיה אף לולא תקנת עזרא, ובע"כ שלא היתה תקנתו לחייב הכיבוס לצורך שבת אלא לאסור הכיבוס ביום השישי לצורך חול. אמנם להלן נבאר אי"ה דנחלקו בזה הרמב"ם ורש"י, ואנן קיי"ל כרש"י דאין בשבת חיוב כסות נקיה לולא תקנת עזרא, וכדמשמע בטור (להלן סי' רס"ב וסי' תר"י), ואף בדעת הרמב"ם נבאר אי"ה דאכתי אין הכרח דס"ל כהמג"א דתקנת עזרא היתה לאסור הכיבוס ביום שישי.

וגאון עוזנו החיד"א (בס' מחב"ר סק"ז) כתב לתמוה על הבנת הא"ר במג"א, שהרי אף במג"א לא מפורש שעיקר תקנת עזרא היא לאסור הכיבוס ביום השישי, שהרי רק פירש דמש"א בגמ' מפני כבוד השבת היינו ביאור לזה שעזרא לא תיקן הכיבוס ביום השישי, ולעולם אפשר דאף המג"א מודה שהיה עיקר התקנה לכבס הבגדים כדי שיהיה לישראל בשבת בגדים לבנים ונקיים, ולהלן אי"ה נעתיק כד' המחב"ר במלואם ונרחיב בזה.

עכ"פ לפי הבנתם של הא"ר המח"ה ש' והפמ"ג נתבאר דדעת המג"א שהיתה עיקר התקנה שלא יכבסו ביום השישי כדי שעל ידי כך יהיו פנויים לשבת, ועיין במשנ"ב סק"ה שהכריע לדינא דלא כמג"א בזה, וכ' בשענה"צ (וסקט"ז) וז"ל: כן הסכים בא"ר וכן במאמר' וש"א דזהו עצם התקנה, ודלא כמג"א דמשמע מיניה דעיקר התקנה היה שלא לכבס בער"ש, עכ"ל. ומתבאר מתוך דבריו שיש נפק"מ להלכה בין המג"א לא"ר, והנה זה ברור דאף לא"ר אין לכבס בגדי שבת ביום השישי, שהרי סו"ס עזרא תיקן לכבס בחמישי, ואף אם נימא שלא היתה כוונתו חמישי בדוקא אלא אף קודם לכן, מ"מ מכלל דבריו נשמע שביום החמישי צריך שבגדי השבת כבר יהיו מכובסים, ובע"כ צ"ל דהנפק"מ לדינא בין המג"א לא"ר הוא האם יש איסור כיבוס ביום השישי לשאר בגדי החול שאינו צריך אותם לשבת, דלמג"א שעיקר תקנת עזרא היתה לאסור הכיבוס ביום השישי א"כ אסור לכבס בגדי חול כלל כדי שיהיו פנויים להכין צרכי שבת, אמנם בגדי שבת למג"א אפשר דשרי לכבס בשישי לפי פירושו דהמחה"ש, שהרי עזרא לא מיייר בהו כלל, אמנם אפשר דסו"ס לכתחילה אף בגדי שבת תיקן עזרא שלא ישאירו הכביסה שלהם ביום השישי, והכי מסתברא. ולא"ר כיון שלא היתה תקנת עזרא לאסור בשישי הכיבוס, אלא רק ביארה הגמ' הטעם שלא תיקן בשישי, שהוא לפי טעם ישראל עסוק בצרכי שבת ואי אפשר לחייב אותם ביום שישי בכיבוס, א"כ כשרואה עכ"פ שיספיק להכין צרכי שבת יכול לכבס ביום שישי בגדי חול, וליכא איסורא כלל, ורק בגדי שבת יש לדון דאסור לכתחילה בשישי כיון דסו"ס עזרא תיקן שיהיו מכובסים בחמישי.

בזה"ז שמכבסים במכונות

והנה יש מן האחרונים שכתבו שכהיום שהכיבוס נעשה על ידי מכונות, אם כן אפשר לקיים תקנת עזרא ולכבס בגדי שבת אף ביום שישי, כי אין הכיבוס מלאכה גדולה, ובפרט אם יש גם מכונת יבוש [ע' בתשו' **אבני יספה** (סי' מ"ט) ו**באור לציון** (ח"ב סי' ט"ז)], ועוד רבים ואכמ"ל], והיינו בעוד היום גדול שיספיקו הבגדים להתייבש ולהתגהץ לכבוד השבת, אמנם מאידך מפורסמים ד' **בעל המשנה הלכות** (נד' תשובתו בסו"ס פסקי תשובות ח"ג עמ' רנ"ה) שכתב לאסור, ונימק דבריו בכמה טעמים, א. דיש עניים ללא מכונה, ותקנת עזרא לכל ישראל היתה וא"כ לא נתבטלה. ב. ניחוש שאם יסמוך על יום השישי שמא תתקלקל המכונה, כדחיישין שמא ישבר הזוג של ספרים, ואז ישאר בלא בגדים נקיים לשבת. ג. חיישין שיחזור הדבר לקלקול, וכד' חז"ל לענין יו"ט שני. ד. דאף שאמרו חז"ל טעם א', מ"מ הסתירו מאתנו עוד אלפי טעמים אחרים, וכנז' בעירובין כא' יעו"ש. וכדבריו כתבו פוסקי דורינו **הגר"נ קרליץ** (בס' חוט שני ח"ג פ"ג ה"א), **והגר"ש א'** (הובאו דבריו בקונ' וביום השבת), להחמיר לא להמתין ליום שישי כי יש לקיים תקנת עזרא לא ביום שישי.

יבאר דלהלכה לכז"ע אין איסור כיבוס בגדי חול בער"ש

אמנם ראוי לציון דרבים הם השוגים בדבריהם, וחושבים שהאיסור הוא אף על כיבוס שאר בגדי חול, אמנם לפי כל מה שביארנו פשוט הוא שאין לאסור כיבוס בגדי חול אלא לדעת המג"א, וכבר כתבנו שהכריע המשנ"ב דלא כוותיה, מלבד מה דלהמחב"ר אף המג"א גופיה לא נתכוין לזה, וכן מבואר להדיא בס' חוט שני שם דאין איסור להשאיר כיבוס ליום שישי אלא בבגדי שבת עצמם, שעליהם היתה תקנת עזרא, ולא על שאר בגדי חול דבדאי שרי, דליכא ביום שישי איסור מלאכה. והכי נמי מסתברא, דכיון שאינו צורך לו לאותם בגדים לשבת, א"כ אם יראה שהוא צריך זמן כדי להכין צרכי שבת יוכל להפסיק באמצע הכיבוס ולהשאיר המלאכה למוצאי שבת, לפי שאין הדבר אצלו בדחיפות לצורך השבת.

האמנם דבס' שש"כ (פמ"ב הע' י"ג) מצאתי שהביא טעם נוסף לאיסור הכיבוס ביום שישי משמיה דהגרשז"א, משום שכהיום אין הדרך לכבס מהיום למחר אלא לזמן מרובה, וא"כ אם מכבס ביום השישי זילותא הוא לשבת. ודבריו צ"ע, שהרי אין אנו גוזרים גזירה מעצמינו, ועוד דאם נחוש לזה א"כ נאסור גם לעשות כל שאר המלאכות ביום שישי כדי שיהיה פנוי להכין צרכי שבת, ומתוך דבריו נראה שכתב דבריו משום דברי המג"א, ושמא ס"ל דיש לחוש לביאור הא"ר וסויעתו במג"א, אשר על כן נבוא לעיין בדברי הראשונים אשר מימיהם אנו שותים, אם יש מדבריהם ראיה למג"א או לא"ר.

דברי הראשונים בביאור תקנת עזרא כהא"ר

דבברי הרא"ש (ב"ק שם סי' י"ט) מבואר להדיא כהא"ר, וז"ל: שיהו מכבסים בחמישי בשבת מפני כבוד השבת ללבוש לבנים, ובער"ש אין פנאי לכבס, עכ"ל. והעתיק דבריו גם ביש"ש שם. ומבואר להדיא דלא כהמג"א, אלא דכבוד שבת הנז' בגמ' הוא על לבישת לבנים בלבד, אלא שביאר הטעם שלא תיקן אלא בחמישי שהוא מפני שאין פנאי לכבס, אמנם לא בא לאסור הכיבוס ביום שישי עבור בגדים שאינם לצורך שבת. וכאן יש לציון שגם

ואחז"ל שהיו חלקים ובאים כצפורן, וכדי **לתקן חטא של ישראל** שנא' בהם ואעבור עליך וגו' ואת ערסם ועריה ואלבישר רקמה. ואח"כ קודם שעמדו לפני הר סיני נצטוו על כיבוס בגדים, שנא' **וכבסו שמלותם**, ואח"כ כשחטאו נא' גם בכנפיה נמצאו דם נפשות אביונים נקיים לא במחתרת מצאתים כי על כל אלה (ירמיה ב, לד), לפי שאמרו אלה אלהיך ישראל, והרגו לחור ולע' סנהדרין כמש"א חז"ל, ועבדו לעגל שנא' וישתחוו לו ויזבחו לו, וזה היה ע"י **הבגדים של אדם הראשון** שהיו מקריבים בהם הבכורות כמו שאמרו חז"ל, ולכן כדי לתקן כל זה בא ענין כיבוס בגדים לכבוד השבת, **והיה זה** [פי' מצות **וכבסו שמלותם**] **ביום חמישי**, כדאיתא בפ' רבי עקיבא (שבת פז), **ולכן "הכיבוס יהיה יום חמישי"** וכו', ולפי כי עזרא החזיר לישראל לשמור שבת ככתוב בס' עזרא, לכן נמי תיקן הכיבוס לכבוד שבת, עכלה"ק.

ובהמשך דבריו הניף ידו שנית שהדברים רומזים על בגדי השכינה העליונה, וז"ל: ואמנם הנני מודיעך כי יש בזה סוד עמוק בכיבוס אלו הבגדים, הלא הוא כמוס עמדי בפסוק וריח שלמותיך כריח לבנון, כי הנה אין לך דבר בתחתונים שאין נמצא דוגמתו למעלה וכו', והנה בלי ספק כאשר ציוה ה' על ישראל וכבסו שמלותם ופסקה מהם הזוהמה, כך פסקה מלמעלה, ואמנם בזמן החורבן חזרה וכו', והוא מש"כ בזוה"ק פ' בלק ד' קצ"ז בשעתא דאשתכח בישראל חטא לתתא, כדין מטי לגבה דשכינתא טיפה כחרדל, מיד אעדיאת ויתיבת עלה יומין במנין וכו', הנה נלמד מזה הענין הטיפת דם הנמצאת למעלה בעבור מעשה התחתונים וזה ימצא במלבוש, ולכן בא ענין כיבוס בגדים בעבור כבוד השבת כדי לתקן אם חס ושלום ימצא פגם למעלה באותם הבגדים הנצחיים הרוחניים מצד מעשה התחתונים, הנה ע"י הכנה זו כי מצוה היא יהיו מנוקים הבגדים העליונים, והכלה היא מתוקנת ליום השבת, וזה יהיה סוד מש"כ בזוה"ק פ' אמור (זו"ל: הולך תמים ופועל צדק, אינהו חברייא דאתקינו למטרוניתא ואלבישו לה לבושהא, עכ"ל. והיינו על עיקר אלו הבגדים. ולכן אמרו חז"ל צורבא מרבנן שנראה רבב על בגדו חייב מיתה, שנא' כל משנאי אהבו מות, היינו משניאי, כי ע"י כך רואה ה' ת"ח זה שהיה צריך לתקן בגדיו להועיל מעשיו למעלה לתקן לכלה לבושהא, והוא גורם למצא מקום לשנוא לכלה חלילה וכו', עכ"ל. וע"ע שם שהארץ בזה הרבה, ואכמ"ל.

הטעם לכבס דוקא בחמישי ע"ד הסוד

ומצאתי בס' חסד לאלפים כאן שג"כ דיפק מדלא קאמר שיהיו מכבסין קודם ערב שבת, אלא קאמר שיהיו מכבסין בגדים בחמישי בשבת, דאיכא למשמע מהא שהיה איזה טעם לעזרא לכבס דוקא בחמישי בשבת, ומסיק משום זה **שראוי להקפיד אפילו מי שיש לו להחליף, לכבס שום דבר, כגון איזה מטפחת וכדומה בחמישי בשבת דוקא כדי לקיים תקנת עזרא**, עכ"ל. ועיין שם שכתב דשמא איזה טעם יש על פי הסוד. וע' להגר"ח פלאגי בס' כה"ס (סי' כ"ו סעי' י"א) שהעתיק דבריו להלכה, והשמיט תיבת שמא, וכתב שיש בדבר צורך על פי הסוד, משמע דפשיטא ליה שהוא על פי הסוד אלא שלא ביאר לן טעמיה. ובספר כה"ח להגר"ח סופר (סקי"ט) כתב זו"ל: אם אפשר יותר טוב לכבס ביום ה' או ביום ד', משום דמיוס ד' ואילך הוא מכלל שבת הבאה, דביום ד' מקבלים הארת הנפש משבת הבאה, וביום ה' מקבלים הארת הרוח, וביום ו' הארת הגשמה, וא"כ כיון שבהם מקבלים הארת שבת הבאה טוב לבכס בהם גשמה שבת הבאה, כדי שיהיה מכין לשבת בימים שמקבלים בהם הארת שבת, עכ"ל.

והנה לפי דבריו אפשר עפ"י הסוד לכבס אף ביום רביעי, אמנם נ"ל ליישב הטעם שתיקן עזרא זאת דוקא בחמישי אף עפ"י הסוד, והוא כפי שנראה מדברי הזהור שיש קשר בין תוספת הרוח לענין של כסות נקיה, והוא בזוהר חדש (פ' בראשית עמי ש"כ' בהוצ' מתוק מדבש) וז"ל: אמר רבי נחמן רוחא דא איך איתקרי, מכובד איתקרי וקדוש איתקרי, הדא הוא דכתיב וקראת לשבת טוב כמשמעו, לקדוש ה' מכובד היא תוספת הרוח הנקרא קדוש ה' ונקרא מכובד, עכ"ל. והענין יתבאר נפלא לאור מה שנד' לעיל מד' הגמי בשבת (ד' קיט), שאמר שם אמר ליה ריש גלותא לרב המנונא מאי דכתיב ולקדוש ה' מכובד, אמר ליה זה יום הכפורים שאין בו לא אכילה ולא שתיה, אמרה תורה כבדו בכסות נקיה, ע"כ. מבואר דכסות נקיה ילפי' מן לקדוש ה' מכובד, וכבר כתבנו דאף דבש"ס דילן יליף כסות נקיה רק ליום הכיפורים, מ"מ ברמב"ם יליף מהמדרש או מן הספרא הנד' במשנ"ב, שהוא חיוב גם לשבת מאי קרא דלקדוש ה' מכובד, ומתבאר בדברי הזוה"ק שהוא ענין תוספת הרוח, וא"כ מבואר הפלא ופלא עפ"י הסוד מה טעם שתיקן עזרא לכבס בגדי שבת לא תיקן זאת אלא שיכבסו בחמישי, והיינו בדוקא, תל"ת בהל"כ ואע"י.

הרב מרדכי עטייה

נוול "אליבא דהלכתא" אלעד

בדין כיבוס בערב שבת

בענין התקנה של עזרא הסופר לכבס ביום חמישי, השאלות א. האם יכול לכבס בשאר ימי השבוע או רק ביום חמישי? ב. כאשר יש לו בגדים מכובסים, האם בכל זאת צריך לכבס מפאת התקנה או לא. ג. האם בזמן הזה שיש מכותת כביסה ומייבש כביסה מותר לכבס ביום שישי?

איתא בגמי בב"ק דף פ"ב ע"א עשר תקנות תיקן עזרא, ואחת מהן ומכבסים בחמישי בשבת, ומבואר בהמשך של הגמי הטעם הוא מפני כבוד השבת. והנה יש לחקור בגדר תקנת עזרא, האם התקנה עיקרה לא לכבס ביום שישי אלא עד יום חמישי, ותקנה זו משום כבוד השבת שיהיה פנוי ביום שישי להכין צרכי השבת, אבל עצם מעשה הכביסה אינו ענין לכבוד השבת, או שנאמר שעיקר התקנה על עצם מעשה הכביסה שיכבס לכבוד השבת, ומה שנאמר ביום חמישי מפני שביום שישי קשה שאינו פנוי.

ברש"י כתוב ומכבסין ביום חמישי לכבוד שבת, ולכאורה יש להקשות מאי קמ"ל יותר מהנאמר אח"כ ומפורש בגמי' שמכבסין לכבוד השבת. אמנם נראה לומר שבדברי הגמי' עדיין יש להסתפק כמו שחקרנו לפני כן, האם מכבסין בחמישי בשבת מפני כבוד השבת, דאפשר לומר שכוונת הגמי' באופן חיובי דהכביסה לכבוד השבת, ואפשר לומר שכוונת הגמי' אחרת שהתקנה היתה לא ביום שישי אלא יום אחר, וזה רש"י בא לבאר שתקנת עזרא היתה לכבס בגדיהם לכבוד השבת.

וכן ברא"ש סימן י"ט כתב וז"ל: ושהיו מכבסין בחמישי בשבת מפני כבוד השבת ללבוש בגדים לבנים, ובערב שבת אין פנאי, עכ"ל. ומפורש מהרא"ש

שיסוד התקנה כדי ללבוש בגדים לבנים לכבוד השבת, אלא שבערב שבת אין פנאי לפיכך קבעו ביום חמישי, ומשמע אין איסור לכבס בערב שבת, אלא אדרבא היה מן הראוי לכבס בערב שבת, שהרי זה מכלל ההכנות לכבוד השבת קודש אשר האריך הביאווה"ל בזה ריש סימן ר"נ שעיקר זמן הכנה מערב שבת בשחרית, לפיכך הוסיפו מתקנת הכיבוס שלא חייבו בערב שבת כי אין פנאי, ולא רצו שתקנתם תוסיף קושי על ההכנות דשבת קודש.

וכן עיין בראב"ה סימן קצ"ז (עמוד 248) שאחר אשר מבאר שכל דבר הנעשה לכבוד השבת צריך לעשותו כמה שיותר סמוך לשבת כגון להסתפר ולהתרחץ, ואפילו מהבוקר של יום שישי ניכר שהוא לכבוד השבת, אבל בחמישי אינו ניכר לכבוד השבת, הקשה על זה וז"ל: ואע"ג דגרסינן בפרק מרובה גבי עשר תקנות של עזרא הסופר שיהיו מכבסין ביום חמישי לכבוד השבת, שאני התם דטריד בערב שבת לכבס ותו אינו לובשו עד השבת, וכדגרסינן בפרק בתרא דתענית (דף כ"ט ע"ב) בחמישי מותרים מפני כבוד השבת, למאי, אלימא לכבס וללבוש מאי כבוד השבת איכא, אלא לאו לכבס ולהניח, עכ"ל.

ולכאורה צ"ב בקושייתו, אם נאמר שהתקנה היתה שלא לכבס ביום שישי כדי שיהיה פנוי להכין צורכי השבת, א"כ אדרבא משם מוכח שהכנות שבת צריך לעשותן ביום שישי, אלא ודאי כוונת הראב"ה שהתקנה היתה באופן חיובי שצריך לכבס ביום חמישי לכבוד השבת שיהיו בגדיו לבנים, ומעשה הכביסה הוא מכבוד השבת, ולזה הקשה מתקנת עזרא להוכיח שגם הכנות מיום חמישי נחשב לכבוד שבת, ולזה תירץ א. כביסה הוא דבר דאי אפשר ביום שישי, ואין ללמוד על דבר שאפשר ביום שישי, והיינו דברור שהכל עדיף שיעשה ביום שישי, כי על ידי זה ניכר שמעשיו לכבוד שבת, אבל דבר שאי אפשר ודאי שיעשו קודם כגון כביסה. ב. דכיון שבכביסה אינו משתמש עד השבת הרי שניכר שמעשיו הן לכבוד השבת גם כאשר עושה ביום חמישי, ולפי זה כל דבר שלא משתמש בו עד שבת שעל ידי זה ניכר שמעשיו לכבוד השבת שפיר אפשר להקדים.

אמנם בתירוצו השני אפשר לבאר הבנה אחרת, שהראב"ה מפרש מדוע בכביסה לא יכבס ביום שישי, ומתרץ אם יכבס ביום שישי שוב לא יוכל ללבושו בשבת, שעדיין רטוב, וכיצד יכבס ביום שישי, והיינו ב' סיבות שאי אפשר לכבס ביום שישי, א. כיון דטריד בהכנת צורכי שבת. ב. הכביסה לא תשמש אותו לכבוד השבת כיון שלא יוכל להשתמש בה, ואין בזה כבוד השבת. ולראיה הביא את הגמי' בתענית שכבוד שבת רק כאשר ישתמש בשבת באותן בגדים, אבל אם יכבס וילבש בחול אין בזה כבוד השבת, משא"כ כשמכבס ביום חמישי והם מוכנים ללבשן בשבת הוא כבוד השבת, ולפי זה אין ללמוד מכביסה לדבר אחר. עכ"פ מתבאר בדבריו בהכרח שעיקר התקנה על עצם מעשה הכביסה שיכבס לכבוד שבת, כדי שילבש בגדים לבנים ונקיים.

וכן עיין באליה רבה סק"ט שכתב וז"ל: משמע דעיקר התקנה לכבס לכבוד השבת, והא דלא תיקן בערב שבת משום דאין פנאי לכבס, או בדוחק נתכבס ונתייבש באותו היום, עכ"ל. ומפורש שעיקר התקנה לכבס לכבוד השבת, והיה ראוי באמת לתקן לכבס בערב שבת, אלא מחמת קושי דהכנות דערב שבת או שלא יתייבש לפיכך תיקנו ביום חמישי, והוכיח שם כדבריו מדברי ספר צידה לדרך, ועיין שם שאף מרש"י מוכח כדרך זו. אם כן רואים למעשה שדבריו קעין דברי הראב"ה מחמת שתי סיבות לא לכבס ביום שישי: א. כיון שטריד בהכנת צורכי השבת. ב. הכביסה לא תתייבש עד כניסת שבת, ואז לא ישתמש עם זה.

אולם המג"א ס"ק ג' כתב וז"ל: שלא יכבסו בע"ש שיהיו פנויים לכבוד השבת, משמע מדבריו שכל תקנת חכמים היתה לאסור כיבוס בערב שבת כדי שיהיו פנויים להכנות צורכי השבת, ובאליה רבה ובמאמר מרדכי הביאו את שיטת המג"א וחלקו עליו.

ועיין בפרי מגדים שכתב: בלשון השו"ע כתוב מפני כבוד השבת ולא לכבוד השבת, ומג"א עשה כלומר, דלא תימא לכבוד השבת שיהיו בגדים לבנים לכבוד השבת, והמחבר כתב מפני כבוד השבת נתן טעם דוקא בחמישי ולא שישי שיהיו פנויים.

יוצא לנו מכל זה דבפשטות לשון רש"י הרא"ש והראב"ה האליה רבה והמאמר מרדכי דיסוד התקנה של עזרא היתה לכבס בגדים לכבוד השבת, אלא שלא חייבו לכבס ביום שישי ככל הכנות שבת מחמת דאין פנאי, ואם יהיה אופן שיהיה לו פנאי בערב שבת יש היתר לכבס, שהרי לא נאמר איסור כיבוס בערב שבת קודש אלא שלא חייבו, אך למג"א יש איסור לכבס בערב שבת משום דזה יטרידנו בהכנות דשבת.

ולכאורה יש להוכיח באופן ברור כמו המג"א, דיעויין במשנ"ב סק"א שהביא את המימרא של חז"ל דמקרא קודש היינו כבדו בכסות נקיה, וחזינן שכבר יש מקור לחיוב כסות נקיה, בשלמא לשיטת המג"א ניחא דעזרא תיקן איסור לכבס ביום שישי, אך עצם חיוב כסות נקיה לומדים ממקרא קודש, אך לאלו השיטות דסבירא להו דתקנת עזרא היתה לכבס בגדים לבנים לכבוד שבת. דכיון שכבר ילפינן מדין מקרא קודש לחיוב כסות נקיה מה הוסיף עזרא בתקנתו.

ויתכן היה לומר שעזרא הסופר תיקן שאדם יטרח לכבוד שבת ויתעסק עם מעשה הכביסה, כלומר לולי תקנת עזרא היה מקום לומר שאדם ידאג שיהיה לו כסות נקיה, ועזרא הסופר תיקן שלא מספיק שאדם יהיה לו כסות נקיה אלא גם יתעסק עם כיבוס, וזה התוספת בתקנה שהוא הוסיף, מ"מ הדבר קשה משום דאם נאמר כן הרי כבר ידוע לנו שחז"ל אמרו שאדם בעצמו יתעסק עם דברים לכבוד שבת אע"פ שיש לו עבדים, ממילא תיפוק ליה מצד זה, א"כ שוב מה עזרא הסופר תיקן. ויתכן לומר בדרך אחרת, דמכח עצם הדין של מקרא קודש ללבוש בגד נקי אין חיוב של זמן מסוים מתי ללבסו, ועל זה בא תקנת עזרא שכיבוס הבגדים יעשה ביום חמישי בדווקא, שכיין שהוא סמוך ללשבת של בו מעלה יש כבוד השבת, ובאמת לא תיקן את עצם חובת הכיבוס אלא את זמן הכיבוס שיהיה ביום חמישי לכבוד השבת.

מ"מ גם על דרך זאת יש להעיר, שהרי הוא גופיה הביא את ספר צידה לדרך שלא הזכיר לכבס ביום חמישי, וכתב באליה רבה שנקט הצידה לדרך דהא דאיתא בגמי' בחמישי אורחא דמילתא נקט ואינו בדווקא, ומשמע שמסכים לדבריו שיכול לכבס לכבוד שבת בכל השבוע, ולפי זה הדרין שלשית האליה רבה צ"ב מה הוסיף עזרא בתקנתו. ואולי אפשר לתרץ שכוונתו שיום חמישי לאו דוקא אלא גם יום רביעי, כפי שידוע שמייום רביעי והלאה נחשב שהוא קשור לשבת, וזה כוונתו יום חמישי לאו דווקא אלא גם יום רביעי, מ"מ שלישי ושני ויום ראשון לא.

ועוד דרך אפשר לומר שזה גופיה עזרא תיקן לכבס ביום חמישי לכבוד שבת

כדי שיהיו לו בגדים לבנים, והוא למד מהפסוק מקראי קודש, וכן משמע מהרמב"ם פרק ל' הלכה ג', ויש מה לדון בזה.

והנה כפי המתבאר לעיל הרי שבשיטת רש"י והרא"ש והראב"ה מוכח כדעת האליה רבה והמאמר מרדכי, אך מאידך לשון הגמי' משמע יותר כמו המג"א מפני כבוד שבת, וגם מה שהקשינו שעצם הדין של בגד נקי נפיק ממקראי קודש הוא סיוע לשיטת המג"א. ועוד יש להוסיף שמצאנו ראשונים גם כן כמו המג"א, דיעויין בספר מחזיק ברכה שכתב דבלשון הרמב"ם שהבאנו לעיל מוכח כמו המג"א, דהיינו שבהתחלה הרמב"ם הזכיר שצריך שאדם יהיה לו כסות נקיה לכבוד שבת, ואח"כ כתב ועזרא הסופר תיקן, ר"ל שיש איסור לכבס בשישי וזה מתקנת עזרא.

עוד כתב המחזיק ברכה שבמאירי מוכח כהמג"א, וז"ל: שיהיו מכבסין בחמישי בשבת לכבוד שבת, ולא ימתינו עד ערב שבת מפני שיניחו ערב שבת כולו לצרכי שבת, וכ"ה בשיטה מקובצת, וא"כ יוצא מחלוקת בחקירה שחקרנו בתחילת דברינו.

ובמשנ"ב סק"ה כתבו וז"ל: היינו כדי שיהיו לבנים לשבת, אבל לא בערב שבת כדי שיהיו פנויים להתעסק בצרכי השבת, ולפי זה צריך לזהר שלא לילך בחלוק אחד כמה שבתות כדי שלא לעבור על תקנת עזרא, עכ"ל ומבואר בדבריו שפסק כמו אליה רבה שעיקר הדין של תקנת עזרא שיש מצוה לכבס לכבוד שבת, וכל הדין שלא לעשות בערב שבת אינו איסור אלא לא חייבו משום דאין פנאי, ויש עוד מה להאריך בזה. וכן בנידון לגבי מכותת כביסה, עיין בספר חוט שני וכן באור לציון פרק ט"ז הלכה ט"ו, ועוד חזון למועד.

הרב אליהו ברנה

נוול "אליבא דהלכתא" נוה יעקב

ביאור תקנת עזרא שיהיו מכבסים בחמישי בשבת

א. בשו"ע כאן (סי' רמ"ב) פסק מתקנת עזרא שיהיו מכבסים בגדים בחמישי בשבת מפני כבוד השבת, ע"כ. ומקורו ברוך מהגמ' ב"ק פ"א ע"א שהביאה עשרה תקנות תיקן עזרא, ואחת מהן היא "מכבסים בחמישי בשבת" ע"ש, ובמשנ"ב (סק"ה) כתב וז"ל: "היינו כדי שיהיו לבנים לשבת, אבל לא בערב שבת, כדי שיהיו פנויים להתעסק בצורכי שבת, ולפ"ז צריך להיזהר שלא לילך בחלוק אחד כמה שבתות, כדי שלא לעבור על תקנות עזרא", ע"כ. ובשע"ה צ"ע (סק"ט ז') הערה מקורו מהאליה רבה והמאמר מרדכי "דזהו עצם התקנה, ודלא כמג"א דמשמע מיניה דעיקר התקנה היה שלא לכבס בערב שבת", עכ"ל.

ובריה"ט הדברים עולה מדברי המשנ"ב שיש כאן מחלוקת מהו גדר התקנת עזרא, האם דאגו שיכבסו הבגדים כדי שיהיו לבנים לשבת, או"ד אדרבא תקנו לא לכבס בערב שבת (ובקצרה "כיבוס חיובי" או "מניעת כיבוס בשישי"), ובפשטות ב' נפ"מ בדבר, האם צריך בכלל לכבס בגדיו - דלמג"א א"צ ו"לא"ו ומאמר' צריך. והנה מותר לכבס בערב שבת - דלמג"א אסור וצ"ל ומאמר' מותר, ויוצא שיש חומרא וקולא להאי גיסא וחומרא וקולא לאידך גיסא. אך לכאורה א"כ ק' מיניה וביה, דהא המשנ"ב כתב מפו שאין מכבסים בערב שבת, הרי לנו דאע"פ שהכריע דלא כהמג"א מ"מ נקט לאיסור זה דלא כהמבואר. אבל י"ל דהא ע"כ יש כאן שאלה, דמצאנו שתקנו לכבס בחמישי ולא תקנו לכבס בשישי ככל צורכי שבת שנעשים בשישי, ועו"ז צ"ל דאדרבא היא הנותנת, דכדי שיהיו פנויים בערב שבת לכל הצרכי שבת, אין לתקן שגם יכבסו ביום ז', ולכן תקנו ביום חמישי. ולפ"ז י"ל דזה גם מה שהמשנ"ב בא לומר, ומדוקדק כן בדבריו שלא כתב דאסור לכבס (או אין לכבס) בערב שבת כדי שיהיה פנוי וכו', אלא רק כתב ולא בערב שבת כדי שיהיו פנויים וכו', אלמא דרק בא לבאר סיבת התקנה (ומ"מ אין הכרח, ד"ל שההמשך את לשון השו"ע), ודו"ק. ואשר לפ"ז עד כמה שידוע בעצמו שהוא יהיה פנוי בערב שבת, אין בעי' שיכבס בערב שבת, דלא אסרי זאת וכמבואר.

וכז' בהשקפה ראשונה מהנראה בדברות קדשו דהמשנ"ב, אך כמובן צריכים אנו לתור ולפשפש במקורי הדברים, וכמו"כ לבדוק בראשונים כמלאכים האם פירושו שיהיה בהך סוגיא, וזה החלי בס"ד. והנה במג"א כתב זאת על תיבות "כבוד השבת" שבשו"ע, וז"ל: כלומר שלא יכבסו בערב שבת שיהיו פנויים לכבוד שבת, ע"כ. ובא"ר (סק"ט) קאי ע"ד הלבוש שכתב מתקנת עזרא שיהיו כ"א מכבסים בגדיהם בחמישי בשבת כדי להלבישם לבנים בשבת לכבוד שבת, ועו"ז כתב הא"ר וז"ל: משמע שעיקר התקנה לכבס לכבוד שבת, והא דלא תיקן בערב שבת משום שאין פנאי לכבס, או דבדוחק נתכבס ונתייבש באותו היום, ודלא כמג"א [סק"ג] דמשמע מיניה שהבין שעיקר התקנה היה שלא לכבס בערב שבת שיהו פנויים לכבוד שבת, דליתא. וכן מבואר בספר צידה לדרך [מאמר רביעי כלל ראשון] פרק ח' שכתב מתקנת עזרא שיכבס אדם בגדיו לכבוד שבת, ע"כ. הרי שלא הזכיר מחמישי, ונראה דס"ל דחמישי דקאמר אורחא דמילתא נקט, והוא הדין קודם. ובזה ניחא מה שהוצרך רש"י לפרש בבבא קמא דף פ"ב [ע"א] ממכסים בגדיהם לכבוד שבת, ע"כ, דקשה הא בש"ס מפר' טעם זה, אלא דבש"ס נזכר ביום חמישי, וקאמר רש"י דלא תטעה לפרש דהתקנה היה על חמישי כהבנת מג"א, ודו"ק, עכ"ל.

ומבואר יוצא דהא"ר בא לחלוק ולומר דהתקנה היתה שיכבסו לכבוד שבת, ובפשטות מוכח גם שחולק על הצד שיש איסור לכבס בשישי, וס"ל דאין כזו תקנה, וכמו שהביא מהצידה לדרך דחמישי לאו דוקא, אבל י"ל דאע"פ שסובר שלא היתה עיקר התקנה לקבוע יום חמישי כדי שלא יכבסו בשישי (אלא תקנו כדי שיכבסו לכבוד שבת), מ"מ כיון שסו"ס קבעו "יום חמישי" א"כ גם זה כלול בתקנה, "שיכבסו" - "בחמישי", ונצטרך לומר דמה שהביא מהצידה לדרך שלא הזכיר מחמישי, דע"כ אי"ז עיקר התקנה, ואע"פ שכבר יש ענין בחמישי, מ"מ לא חייב להזכיר זאת, ודו"ק.
ובלכתנו בדרך זו נוכל להמשיך ולומר להאי גיסא דאף המג"א מודה שיש ענין לכבס לכבוד שבת, אלא דס"ל דעיקר התקנה היתה שלא יכבסו בשישי, ואגב שקבעו שיכבסו בחמישי, שפיר נכלל בזה גם תקנה חיובית שיכבסו לכבוד שבת, אך מ"מ אינה עיקר התקנה, וכך גם הבין הא"ר בדבריו, ועו"ז גופא פליג דאין לומר שעיקר התקנה הי' שלא לכבס, אלא אדרבא עיקרה היתה שיכבסו, וא"כ נחלקו מהו העיקר ומהו התוספת בתקנה, ואת זה הוכיח הא"ר בתרת', דבצידה לדרך מבואר שאין העיקר שיהיה בחמישי,

ולהמבואר י"ל דמדוד לדין זה וגם לא פליגי בעיקר התקנה, דאף המג"א מודה דאי"ז עיקר התקנה, ורק בא לבאר דצורת התקנה לכבס בחמישי ובימים שלפניו אך לא בשישי (וכמשנ"ת בחיד"א), דלא מצאנו להדיא מי שיאמר שמותר לכבס בשישי].

ונפרש הספק בדעת הראב"י, דמה שתיריך בתי א' דאין פנאי בער"ש, אע"פ שזה רק תירוך אמאי תקנו בחמישי, מ"מ אפשר דאחר שאין פנאי ונקבע לחמישי, ממילא כמו שצריך להסתפר ולרחוץ ביום שישי יש לכבס ביום חמישי דזהו היום, ואפשר דיותר מזה דאי"ז רק בחינת קביעת יום, אלא כיון שזה מצד שאין פנאי א"כ יש בעי' עם כיבוס ביום שישי, שזה כזלזול בשבת והכנותיה (ומ"מ נפ"מ דלטעם א' יהיה אסור גם שאר ימים, ואת זה שלל החיד"א, ועיין להלן אות ה'), ואף לתי' ב' שלא אכפ"ל מהכיבוס דהלבישה היא בשבת וכנ"ל, י"ל דסוכ"ס קבעו את יום חמישי (אך גם כאן יצא דאי"ז בהכרעת החיד"א שפסק דאין בעי' לפני יום חמישי).

ובאמת שיש לדקדק בתירוצי הראב"י,ה, דלכאורה אף אם הכל תלוי בלבישה, מ"מ מה הענין שקבעו לכבס בחמישי, וע"כ היינו משום שאין פנאי בע"ש, וצ"ב דזה תירוצו הראשון, וצ"ל כמבואר בלשונו דזה תוספת לתירוץ הראשון, והיינו דתי' א' הוא שכביכול ביטלו בכבוד השבת של הכיבוס כדי שלא יבוא על חשבון דברים אחרים ביום שישי, ובתי' ב' רוצה הראב"י להוסיף דאי"ז חיסרון גם בכבוד שבת דמלבוש, כיון שבאמת לובשים הבגדים לקראת שבת, והכביסה יכולה להיות מוקדמת, ודו"ק (ועיין עוד להלן אות ה' ד"ה ונראה, והלאה).

והנה כשבאים לברר למעשה האם מותר לכבס ביום שישי, יצא דבר פלא דמה שנקטו שיש כאן פלוגתא האחרונים, וכן מה שהוסיפו לומר שיש פלוגתא בראשונים, אין לכ"ז הכרח כלל, ויתכן שכולם שפה אחת בפהיהם, אך בשפה זו גופא באנו לבית הספק, דאף אם לא היתה עיקר התקנה אלא שיכבסו לכבוד שבת, מ"מ כבר יתכן שנקבע כאן איסור לכבס בשישי, וזה התפרש בדברינו לעיל בתרי אנפין, או דמה שאין פנאי בער"ש הוא הטעם לאיסור כיבוס בשישי, או שהקביעת יום היא שנותנת מניעה לכבס ביום אחר.

ומעתה אחר שלא הוכרע לנו ספק זה, יל"ד למעשה האם נימא דהוי ספק דרבנן ולקולא, או דכיון שיצא לנו דאין בזה מחלוקת מפורשת אלא יש לנו ספק בביאור הסוגיא, י"ל דדמי לחיסרון ידיעה שיש מקום לצדד להחמיר בו, ובלוא הכי יל"ע דאולי תקנת עזרא חמיר מסתם דין דרבנן, ומ"מ לכאורה אם יצטרף לנו עוד ספק להקל ודאי נוכל לסמוך ע"ז, ויהיה בזה נפ"מ כהיום וכמו שנבאר להלן.

ד. וקודם שנדון בדין כיבוס ביום שישי בזמנינו, נעיר בכמה עניינים שנרמזו בתוך דברינו לעיל, דהנה לעיל (סוד"ה ובאמת ד"ל) הבאנו דיש להקשות בעיקר הנידון מה שייד לומר שיש פלוגתא האם תקנו לכבס לכבוד שבת, דמאי כבר הביא לנו המשנ"ב בריש הסימן דבספרא (אמור פר' י"ב) מבואר דמקרא קודש היינו לכבדו בכסות נקיה עיי"ש, וא"כ קשה הן על פשטות המג"א והן על פשטות הא"ר, דלמג"א ק' איך סובר שאין ענין לכבס לכבוד שבת, ולא"ר קשה אמאי בעי לזה תקנת עזרא, הא זה בכלל "מקרא קודש", וצ"ע.

ואף אם נבוא ונכריח ככל החזון הנ"ל, דהמג"א מסכים לא"ר שעיקר התקנה היא לכבס לכבוד שבת (וכמש"כ החיד"א), או שזה נכלל בתקנה (אחר שתקנו לא לכבס בשישי), א"כ לא הרווחנו אלא שהקו שעל הא"ר תקשה על המג"א, למה היה צריך בכלל לכלול זאת בתקנה. אכן לכאורה נבוא ונבאר דאדרבא המג"א ביאר שכל התקנה היתה שלא יכבסו בשישי, ולא היתה שיכבסו, דבאמת לזה ל"צ תקנה, דכבר מצווין ע"ז מהא דמקרא קודש, ואכן כן מבואר במחצית השקל שביאר בדעת המג"א דא"צ לזה תקנות עזרא, כי הוא בכלל עונג שבת, עיי"ש.

ולפ"ז א"כ מבואר דכל תקנת עזרא היתה שלא יכבסו ביום שישי, ודלא כהא"ר, וכן לא כמו הפירושים בדעת המג"א שגם הוא מודה לא"ר. וצ"ע ליישב שיטתם, לומר שיש ענין לכבס אע"פ שכבר יש לו כסות נקיה, אין בזה טעם וריות. וראיתי בספר שלמי יהונתן שרצה לדחוק שיש ענין לכבס אף את הבגדים הנקיים, אך כבר כתב שם שזה דוחק. אולם לענ"ד אם איירינן בבגדים מכובסים המוכנים ללבישה ודאי שאין ענין לכבסם שוב, אבל הרי שייד שהבגד שעליו יהיה נקי מכתמים וכדומה, ומ"מ אחר כיבוס יצא יותר נקי ומצוחצח, וא"כ יתכן שאף שמצד כסות נקיה יקיים מצותו בבגד זה, מ"מ מדין כיבוס יש ענין לכבסו וללבושו וא"ש, ושוב ראיתי בשלמי"י בהערה שמבואר דכוונתו ג"כ לזה.

אך אף אם נימא הכי, דהא יש בזה סברא ואי"ז דחוי לגמרי, מ"מ הרי בא"ר לא פי' כלום במהות תקנת הכיבוס, ואילו למד כנ"ל היה לו לבאר שהכיבוס שתקנו זה לצחצח ולהבהיק הבגדים אף שאינם מלוכלכים, וע"כ דאי"ז כוונתו, וכן בשלמי"י הנ"ל כתב דבמשנ"ב מבואר לא כך. ולכאורה כוונתו דהמשנ"ב כתב דהכיבוס הוא כדי שיהיה לו בגדים לבנים, ומשמע שהתקנה היתה לכבס הבגדים המלוכלכים, אבל א"כ יש לדחוק ד"לבנים" היינו דאפילו מה שכבר נקי יש ללבנו מהשחוריות הבלועה בו. אך נראה דמלבד שזה דוחק, זאת ועוד דהמשנ"ב כתב שיש להיזהר לא לילך בחלוק אחד "כמה שבתות", ולא כתב "יותר משבת אחת", ובפשוטו שיש שאחרי שבת אחת כבר צריך ליבון וצחצוח, ובכל זאת המשנ"ב נקט בלשונו כמה שבתות, דמזה נראה דכוונתו שאז ודאי התלכלך בכתמים וכדומה, ואשר א"כ גם מכאן מוכח דלא כביאור הנזכר, ודו"ק.

ויתכן ליישב בזה דיש לחלק בין חיוב "כסות נקיה" ובין חיוב "כיבוס בגדים לשבת", דאם באים מצד דין כסות נקיה א"כ כשיש לו כסות נקיה אז צריך ללבושה לשבת, אבל אם אין לו בגד נקי לשבת, שפיר אין עליו תביעה לכבס גדזו לשבת, ולזה בעי' לתקנת עזרא שיכבסו בגדיהם לכבוד שבת כדי שיהיה להם כסות נקיה, ודו"ק. ודרך זו מחודשת, אבל יש בה כדי שביעה אחר שלא מצאנו מי שעורר ליישב שי' האחרונים שכתבו דתקנת הלל לכבס לכבוד שבת (אמנם יל"ע דא"כ אי"ז דומיא דאכילה ושתיה, דמסתבר שבהם ודאי החיוב דמקרא קודש הוא לקנות לכבוד שבת, ולא "לאכול" אם יש לו, וי"ל, ועיין).

האמנם דלענ"ד הקלושה נראה דאף כשיש דרשה שנפסקה בפוסקים ונחשבת דין דאורייתא, מ"מ אין הכרח שבכל הדורות ידעו ממנה והלכו לפיה, ואשר לפ"ז יתכן דאף שבספרא דרשו כך, מ"מ בזמן עזרא יתכן דלא ידעו מחיוב זה ועל כן הוצרך לתקן להם, ואה"נ דאח"כ מצאו זאת בכוונת הקרא. ואפשר דעזרא עצמו כן דרש כך, אך העולם לא נהג כך ועל כן הוצרך לתקן זאת בכלל תקנותיו (והיה עוד נקודה שהתחדשה בתקנה,

שהמג"א רק בא לתת פירוש בעלמא, מ"מ עד כמה שבא לדחות הבנה אחרת שפיר שייד לשון "כלומר", והבן. ומ"מ נראה שהדוחק הגדול בפי' זה הוא שהד"ה במג"א הוא "כבוד השבת", ומוכח מזה שבא לבאר מהו טעם התקנה בשורשה שעליו אמר השו"ע "מפני כבוד השבת", וא"כ היינו כהבנת הא"ר בו דס"ל שלא היתה תקנה לכבס, אלא אדרבא עיקר התקנה הי' לא לכבס, אבל לפי החיד"א הד"ה הי' צריך להיות "בחמישי", ודו"ק, ואולי לא סמך החיד"א על מיקום הד"ה ולשונו (ואכן לא העתיק לד"ה), ועכ"פ יש מכאן הבנה אמאי לא התייחס החזו"ע לפי' זה דהחיד"א, ודו"ק.

ב. והנה כמו שהבאנו בתחילה דברי הא"ר נסובים על המבואר בלבוש שהתקנה היתה שיכבסו לכבוד שבת (דהא כתב – כדי להלבישם וכו', עיי"ש ודו"ק), והמענין בלשון הרא"ש בסוגיא (ב"ק פרק ז' סי' י"ט) כשהעתיק התקנות של עזרא יראה שניסח בזה"ל: "ושיהו מכבסין בחמישי בשבת מפני כבוד שבת ללבוש לבנים, ובערב שבת אין פנאי לכבס", הרי דמפורש שלמד דהתקנה היתה לכבס כדי שילבש לבנים, וא"כ כיון דקי"ל אפוישי פלוגתא לא מפשינן, ויש עלינו לקרב שיטות הראשונים שלא יחלקו זע"ז, שפיר יש כאן סיוע למשנ"ת לעיל דגם המאירי ורבינו יהונתן לא באו לבאר עצם התקנה, אלא ביארו אמאי מה שתקנו לכבס תקנו זאת לחמישי ולא לשישי, וכך הרי מפרש גם הרא"ש, וממילא אין כאן מחלוקת, ויחדיו יהיו תואמים כולהו רבוותא הנזכרים.

ויש להוסיף בזה, דהנה המחז"ב כתב דגם ביש"ש חזי' כהמאירי ורבינו יונתן וכמש"כ המג"א. והמענין ביש"ש יתפלא דהא הוא העתיק לדברי הרא"ש כצורתם, וא"כ מה סייעתא איכא בזה להמג"א, וצ"ע (וקעת ראיתי בספר שלמי יהונתן שכתב דנראה מזה שהחיד"א ניח"ל לפרש הרא"ש כהמ"א, והיינו לו שיש איסור לכבס בער"ש עיי"ש, ואכתי צ"ב דודאי אין כאן רמז ראי' נגד הא"ר שביאר דהתקנה היתה לכבס שרק שאתה לבאר אמאי לא בער"ש, ועז"ז אמרינן דאין פנאי וכנ"ל, ואדרבא נהפוך הוא דברא"ש ודאי מוכח כביאור הא"ר, וכמו שכתבתי).

ואשר נראה מוכרח מכל דברי החיד"א דכלל לא הביא את דברי המאירי ור' יונתן והיש"ש להוכיח כמג"א נגד הא"ר, אלא מתחילה דעתו למה שביאר בסיפא דאף המג"א לא כ' להא דלא יכבס בשישי רק בשביל שנדע דחמישי לאו דוקא, דה"ה שאר ימים לאפוקי שישי וכנ"ל בדבריו, ובתוך הדברים הביא להא"ר שהבין במג"א שבא לפרש עיקר התקנה, וביאר החיד"א שהא"ר הבין זאת בגלל תיבת "וכלומר", וע"ז דחק החיד"א דגם זאת י"ל דהכוונה לבאר רק דחמישי אינו אלא לאפוקי שישי, וא"כ כל המפרשים הנזכרים כוונו לדבר אחד לומר שאין ענין ביום חמישי, אלא ה"ה כל הימים חוץ מיום שישי, וזה שסיים החיד"א "ודלא כהר' ידי אליהו שתפס דדוקא ביום חמישי יכבסו ולא קודם", עיי"ש, ודו"ק.

ושמחתי כמוצא שלל רב שראיתי מציינים (באוצר מפרשי התלמוד ב"ק כאן, ובנחתל לוי ח"א חא"ח סי' ג' אות ג') לדברי החיד"א בפתח עינים בסוגיא הנ"ל, שכתב "מכבסין בחמישי מפני כבוד השבת, מדברי ר' יהונתן והרב המאירי הובאו בשטמ"ק מוכח דאין קפיда אלא שלא יהיו מכבסין בער"ש, וכן משמע מדברי מהרש"ל בים של שלמה וקצת אחרונים. והכי מסתברא, ודלא כהרב ידי אליהו תיקון כ"א דסבר דהקפיда לכבס ביום חמישי דוקא", עכ"ל. הרי שלך לפניך בכל דברי החיד"א במה שהוכיח מהראשונים זה לענין דלא בעינן דוקא חמישי, אלא אפשר קודם, ודלא כהרב ידי אליהו, ודו"ק היטב.

והשאת מה שמביאים לאחרונים שנחלקו על המג"א, באמת אין כאן מחלוקת אחרי שנתבאר דמסתבר שהמג"א לא פליג על הרא"ש והיש"ש בסוגיא, ולא מצאנו מי שהביא דברי המג"א ופליג עלי' אלא הא"ר והמאמ"ר, אבל מה שמציינים לשו"ע הגר"ז (סעיף י"א) ולערוך השולחן (סעיף מ"א) שפליגי אמג"א, אי"ז אלא בהנחה שהמג"א למד דעיקר התקנה היתה שלא יכבסו בשישי, דבגר"ז רק העתיק ללשון הרא"ש הנ"ל עיי"ש, ובערוה"ש כתב דנראה שיהו מכבסין בגדיהם ביום חמישי מפני כבוד השבת ולא ימתינו על ערב שבת, כדי שיהא ערב שבת פנוי להכנת השבת, ויש לפרש בכוונתו שזה ב' חלקים בתקנה, או שזה רק תוספת הסבר אמאי בחמישי וכנ"ל באורך, אך הרי בסו"ד ציין לש"מ, וע"כ היינו כמשנ"ת דאין כאן פלוגתא, ודו"ק.

ג. ותו מצאתי בזה בס"ד, דהנה בט"ז ריש סי' ר"ס גבי הא דרוחצים ומסתפרים בער"ש, כתב וז"ל: "ואף דגרסינן במרומו מ' התקנות שמכבסין בגדים בחמישי בשבת לכבוד שבת, שאני התם דטרידי לכבוס בערב שבת, ועוד דאין לובשין אותם בערב שבת", ובכוונתו בתירוץ ב' עיין בלבושי שרד שכתב דר"ל דאם יכבסנו בער"ש לא יוכל ע"פ הרוב ללבושו באותו יום, כי לא יהיה נגמר כל ענייניו ביום השבת, ויותר נראה לגרוס דאין לובשין אותו אלא בער"ש, ור"ל דאין קפידי בוכיבוס אם יהיה ביום חמישי, דהא הכיבוס אינו אלא לצורך הלבישה, והרי אינו לובשו אלא בער"ש ומינכר דהוא לכבוד שבת, עכ"ל.

והנה לשון הט"ז מקורו מהגהות מהרש"ל לטור שהביאם הב"ח שם, וגם בהם הגי' כהנהג קמייתא דהלבושי שרד, אך באמת נראה דהמקור לאלו הדברים הוא בראב"י בסי' קצ"ז ששאל שאלה זו, ותי' את ב' התי' הנזכרים, וז"ל בתי' השני: ותו דאינו לובשו עד השבת, וכדגרסינן בפ"ב דתענית (כ"ט ע"ב) בחמישי מותרים מפני כבוד השבת, למאי, אילימא לכבס וללבוש מאי כבוד שבת איכא, אלא לאל לכבס ולהניח וכו', ע"כ, ומבואר כמסקנת הלבו"ש דמה שאין חיסרון בכיבוס בחמישי זה משום שהלבישה היא אח"כ. אך נראה להשאיר הגי' בט"ז דינינו לובשו בער"ש, וכוונתו תהא דלובשו סמוך לשבת ממש, שניכר בלבישה שהיא לשבת ולא לער"ש, ודו"ק היטב.

ועכ"פ חזינא מעצם קי' הראב"י"ה דודאי אין עיקר התקנה "לא לכבס בער"ש", דא"כ לא שייד להקשות שיכבסו בער"ש דהא שוברו מתוכו דזה עצם התקנה, ופשוט א"כ שלמד דהתקנה היתה "לכבס לכבוד שבת", וע"ז הקשה אמאי תקנו בחמישי ולא בער"ש, וע"ז תי' דטרידי בע"ש, ועוד תי' דאין חיסרון בכיבוס דחמישי כיון דאזלינן בתר הלבישה שהיא לקראת שבת, ול"ד לרחיצה והסתפרות, וראה למגיה שם שכתב דנראה שמתי' א' דהראב"י"ה שאב הרא"ש את מש"כ דאין פנאי בער"ש ע"ש, ואשר א"כ יש כאן בנז"ט דמוכרח במהלך כל המפ' שהתקנה היתה לכבס, והענין של יום שישי זה לבאר אמאי לא תקנו שיכבסו, וכמש"כ החיד"א דאף המג"א נתכוון לזה.

ואמנם אף שהוכחנו ודאי שעיקר התקנה היתה שיכבסו לכבוד השבת, מ"מ אכתי יש להסתפק דאחר שקבעו שביום חמישי מכבסין ממילא אסור לכבס בשישי, וזה פועל יוצא מצורת התקנה וכולול בה [וכמו שהבאתי לעיל מהגרנ"ק דביאר דכ"ע מודו לדין זה, ורק פליגי אם זה עיקר התקנה,

וברש"י מבואר שעיקר התקנה שיכבסו לכבוד שבת, ודו"ק. ואמנם מהלך זה מוחדש, אך מצאתי כעת תנא דמסייע לן, הלא ניהו הג"ר ניסים קרליץ שליט"א בספר חוט שני עיי"ש, ומ"מ בפשטות במשנ"ב מבואר שיש כאן מחלוקת ממש ודלא כמשנ"ת. אך יש לדחוק ולפרש דגם המשנ"ב כוונתו רק שעיקר התקנה היא לכבס כדי שיהיו לו בגדים לשבת, ומה שזה לא ביום שישי אי"ז עיקר התקנה, אע"פ שגם זה חלק מהתקנה וכמבואר. ואע"פ שאין דרך המשנ"ב להביא פלוג' שאינם נפ"מ למעשה, מ"מ הכא שכבר פליגי האחרונים על המג"א והוכיחו מהראשונים דלא כהבנתו, על כן כשהמשנ"ב כתב הטעם בא לרמז לנו מה דעתו, ופירש בשעה"צ לפלוגתא הנזכרת אע"פ שאין בה אלא פירוש הסוגיא.

ובאמת ד"ל דאף לביאורנו הנזכר שכ"ע מסכימים לב' הדינים ורק פליגי מה העיקר, בכ"ז יש נפ"מ ביניהם, והיא במי ששכח לכבס בחמישי האם יכבס בשישי, דלמג"א שעיקר התקנה היא לא לכבס בשישי, א"כ ודאי שלא יכבס אע"פ שיש גם ענין שיכבס בגדיו לשבת, דמ"מ אין הטפל דוחה להעיקר, אך לא"ר שביאר דעיקר התקנה היתה שיכבסו הבגדים לשבת, א"כ ודאי שיכבס בשישי אם שכח בחמישי, דעדיף מאוחר מכלום, ואע"פ שנכלל בתקנה שיהיה זה יום חמישי, מ"מ כמבואר אינו בדין שיעקב ה"יום" את עיקר התקנה שהיא "לכבס" (אמנם צ"ב וכי למג"א אין ענין שיהיו לו בגדים מכובסים לשבת, ולהלן נדבר בזה א"ה, עיי"ש ודו"ק במש"ית שם לנידו"ד).

והנה מצאנו בשטמ"ק בסוגיין (ב"ק פ"ב ע"א) שהביא למאירי וז"ל: "שהיו מכבסין בחמישי בשבת לכבוד שבת ולא ימתינו עד ערב שבת, מפני שיניחו ערב שבת כולו לצרכי הכנת שבת". ועוד הביא לר' יונתן (מלוניל) שכתב וז"ל: "ומכבסין בחמישי בשבת כל ישראל, ואפילו שמכר לא אותה שבת שאסורין לספר ולכבס כל ימות השבוע כדי שלא יכנסו למשמרתן שכתן מנוולין, אפילו הכי בחמישי מותרין מפני כבוד השבת, ובפ' משני ימים לא סגי, דבערב שבת יש להם להתעסק בצרכי שבת דכתיב והיה ביום השישי והכינו וגו'", ע"כ.

וראה למרן החיד"א דצוק"ל במחזיק ברכה כאן (סק"ז) שהביא דברי המ"א, וכתב ע"ז דכ"כ המאירי שהובא בשטמ"ק, וכן משמע מדברי רבינו יונתן שם ובים של שלמה וכו', עיי"ש. וראיתי בחזון עובדיה (שבת א' עמוד כ"ג) שנמשך אחר דברי החיד"א הנזכרים, ומשום הכי דחה להמג"א, עיי"ש. אך לכאורה יל"ע, דבמחז"ב יש המשך דברים בענין, ונעתיקם לעניינינו (דאחר שהביא שהא"ר חולק על המג"א, כתב): והבין בדברי המ"א כן (כלו' שעיקר התקנה שלא לכבס בע"ש) שהוא תפס במ"ש לכבוד שבת וכתב כלומר וכו', ואפשר דלאו דוקא, וגם המג"א סבר דעיקר התקנה לכבס לכבוד שבת, וכוונתו לפרש דמ"ש בחמישי לא דוקא, אלא נקט חמישי לאפוקי ערב שבת, וכן משמע קצת מדברי הרמב"ם (פרק ל' מהלכות שבת הלכה ג'), עיי"ש. וכן נהגו לכבס ביום אחד בשבוע חוץ מערב שבת, ודלא כהרב ידי אליהו תקון כ"א שתפס דדוקא ביום חמישי יכבסו ולא קודם, ע"כ.

וחזינא א"כ מסוף דברי החיד"א שצדד לומר דאף המג"א מודה בזה, וא"כ צ"ב בדברי החזו"ע שנסתייע מיניה לפסוק נגד הא"ר והמג"א. האמנם עצם דברי החיד"א טעונים ביאור, דהא עד כמה שהביא דבראשונים מבואר כהמג"א, א"כ מה דוחקו לפרש את המג"א אחרת, והיכן מצאנו לדחוק כוונת פוסק לדרך שתהיה נגד קמאי כשבפשטות דבריו אדרבא נראה כהראשונים, וצ"ע. ואולי י"ל דהא החיד"א הביא שהא"ר השיג על המג"א, והיינו דהא"ר הוכיח מרש"י ורש"י דצידד לדרך דלא כוותיה, וא"כ טרח החיד"א לומר שגם המג"א סובר כמותם ולא פליג עלייהו, ואשר לפי"ז מצא דלא הכריע החיד"א נגד הא"ר (ודלא כהבנת החזו"ע), אך צ"ע מה יענה לראשונים שהביא שהם כהמ"א ונגד הא"ר, ולכאורה צ"ל שהסיק דהדבר בפלוגתא ראשונים, ורק שבמג"א אין הכרע כמי סבר וכמו שדחה בהמשך דבריו.

ובעצם פירושו במג"א שהמג"א בא לפרש דחמישי ל"ד אלא לאפוקי שישי, יוצא א"כ שהמג"א מבאר ממש כהא"ר דעיקר התקנה היה שיכבסו לכבוד שבת, וצריך לבאר מדוע קבעו "יום חמישי", וזה לא המג"א לאפוקי דל"ת שיש ענין דוקא ביום חמישי (ואז יהיה אסור ביום רביעי וכו'), אלא מה שאמרו "חמישי" היינו שלא נחשוב שהתקנה לכבס היתה ביום שישי כמו שאר הכנות שבת, דבערב שבת באמת לא רצו לתקן שיכבסו כדי שיהיו פנויים לשבת.

אבל בביאור זה גופא יש להסתפק האם יוצא, דלמג"א עיקר התקנה היא לכבס לכבוד שבת (ועז"א לא איירי), ורק שיש עוד חלק בתקנה שיהיה זה ביום חמישי או בימים שלפניו, שלא יכבסו בשישי כדי שיהיו פנויים בערב שבת, או דילמא המג"א רק בא לבאר אמאי תקנו בחמישי, ועז"ז קאי דאין ענין ביום חמישי לאפוקי ימים שלפניו, אלא "אמרו" חמישי כי אם לא יאמרו זאת יחשבו שהתקנה היתה בשישי, וזה הרי אינו דהא רצו שיהיו פנויים וכו', וכז"ז לענין התקנה שלא נחשוב שהוא לכבס בשישי, אבל למעשה אין מניעה לכבס בשישי (אם יהיה לו פנאי), דלא היתה כזו תקנה כלל, דכל התקנה היתה "לכבס", וחמישי זה רק היום המועדף וכמבואר, ודו"ק ק זהו גופא כבר הסתפקנו בדעת הא"ר, וצ"ע.

ואפשר דהחיד"א צידד אחרת במג"א משום שלא הי' מוכרח לו בראשונים שהביא דאכן המה סוברים כביאור הראשון שבמג"א (כלומר כפשטות המג"א וכהבנת הא"ר), ואף א"א יל' הכי מ"מ אנו יד עניה נבוא למשט בדבריהם אולי פנים חדשות יבואו לנו, והנה כבר נפתח לנו פתח בתוך דברי החיד"א, דיל"פ במג"א שלא בא לפרש כלל את עיקר התקנה (דהא ודאי הי' שיכבסו לכבוד שבת), אלא בא לפרש הכוונה במש"א "בחמישי", לכאורה ה"נ מתבאר בראשונים. אך ל"ד זה לזה, דהמג"א כתב – וכלומר וכו', וע"ז ביאר החיד"א דהכלו קאי לפרש הענין בחמישי, אך המאירי כתב על הגמ' "ולא ימתינו" וכו', כלומר שהמאירי לא בא לבאר נקודה מסויימת אלא כללות הענין, ודו"ק.

אך י"ל דאדרבא במג"א צריך להיחקק שבא לפרש מש"כ "בחמישי", אך במאירי י"ל דהגמ' אמרה שתקנו לכבס בחמישי, וא"כ כבר מבואר שהתקנה היתה לכבס לכבוד שבת, והמאירי רק בא לפרש ולהוסיף ביאור אמאי לא תקנו לכבס בשישי, כמש"כ סמוך ונראה "ולא ימתינו עד ערב שבת מפני שיניחו ערב שבת כולו לצרכי הכנת שבת", וא"כ גם המאירי סובר כביאור הא"ר וכמו שהביא שכ"מ ברש"י ובצידה לדרך. ועל דרך זו יתבאר גם דברי ר' יהונתן שבשטמ"ק, דכל מש"כ לא בא לבאר עצם התקנה, אלא בא לבאר אחר שתקנו לכבס אמאי זה בחמישי ולא בשישי, ודו"ק, והרי זו כמבואר. ואגב גררא במה שנטמן ברמז לעיל דהיה אפשר לומר כ"ז במג"א, לולי זה שהמג"א פתח בתיבת "כלומר", ולכן הוצרך החיד"א לבאר דאף שאא"ל

שהיום כיבוס הוא בחמישי [אף אי נימא דשרי בשישׁ], וזה ודאי אין לו סמך בקרא, ודו"ק.

ואף אם נתעקש ונאמר דא"א שיתקנו תקנה כאשר יש דרשה מפורשת שלומדים זאת מהתורה, מ"מ עדיין מקום יש בראש להניח חילוק, דבפסוק ודאי לא נאמר שצריך כסות נקיה, אלא דחז"ל בדעתם הרחבה השכילו דגם זה בכלל "מקרא קודש", דע"י מאכל ומשתה וכסות נקיה עושים זאת, אך כיון דעכ"פ אי"ז פרט מסויים, א"כ ע"י מאכל ומשתה כבר מקיים המקרא קודש (וברמב"ן השמיט ענין הכסות נקיה, עיי"ש ודו"ק). ואף אי נימא דודאי חיסר במקרא קודש, מ"מ יש תוספת תקנה בחיוב כיבוס לכבוד שבת, שकेת יש חיוב מסויים ע"ז ואהנו מעשי עזרא, ודו"ק בזה.

והנה ברמב"ם פרק ל' מהלכות שבת הלכה ג' כתב: ומכבוד שבת שילבש כסות נקיה, ולא יהיה מלבוש החול כמלבוש השבת וכו', ועזרא תיקן שיהו העם מכבסין בחמישי מפני כבוד השבת, ע"כ. ומבואר שיש דין "כסות נקיה", ועוד דין של "שינוי מלבוש", והדין השני כבר ציין המ"מ לשבת ק"י ג' ע"א, וע"ש שם ק"ט ע"א דמבואר שיש ענין במלבוש מיוחד לשבת ואע"פ שיש לו מלבוש נקי, ודין מלבוש נקי שייך ג"כ אע"פ שיש לו מלבוש מיוחד, והמ"מ לא הראה לו מקום, ומ"מ כבר נסמן במשנ"ב דמקורו ברוך מהספרא פרשת אמור. ועיין עוד בספרי פנחס פיסקא קמ"ז לענין יו"ט, והמהרא"י (דלהלן) ציין גם לתנחומא בראשית סי' ב' שפי וכבדתו בבגדים נאים ובכסות נקיה, שלא תעשהו כחול, עיי"ש. ומבואר עוד לעניינינו שגם אחר דין כסות נקיה עדיין היה צורך לתקנת עזרא שיהיו מכבסין בחמישי, אך זה גופא לא התפרש מה התווסף בתקנה.

ובמהרה"א שבת ק"ט ע"א על מימרא כבדהו, כתב שם דביוה"כ דבר הנוסף על שבת היה בכסות נקיה, דבשבת יש רק ענין של בגדים שונים משל חול, לא ביוה"כ בעינן כדוגמת מלאכי השרת, עיי"ש. ובנמוקי מהרא"י (מובא בס' הליקוטים בר"מ כאן) כתב דמפורש ברמב"ם דלא כוותיה, עיי"ש. ובפשטות נראה שהמהרש"א דייק זאת בגמ' שלא דרשה זאת אלא על יוה"כ, והרמב"ם שאב את מקורו מהמדרשים הנ"ל, ואה"י שהבבלי לא למד כך, ועיי"ן.

ועיין במהרא"י שסיים דמהא דעזרא תיקן שיהיו מכבסין בחמישי בשבת, משמע קצת דמהדרים אכסות נקיה בשבת וא"ש, עכ"ל. וצ"ב כוונתו, דלכאורה אדרבא אם כבר יש חיוב דכסות נקיה תו א"צ לתקנת עזרא, ונראה שהבין דגם אם יש ציווי על כסות נקיה אין מוכרח שמחוייב לכבס, ורק דשייך שפיר להוסיף ולתקן ע"ז שיכבסו, והיינו כחילוק המבואר בדברינו לעיל (בד"ה ויתכן), ודו"ק (ואפשר עוד דכוונתו דמהא שכתוב שתיקן לכבס בחמישי והיינו לאפוקי שישי, ולי"א שתקן קודם לכבס, ע"כ שכבר לפני"כ היו נוהגים כולם לכבס, והיינו משום חיוב בכסות נקיה, אע"פ שאין חיוב גמור לכבס, ויל"פ ואכמ"ל). נמצאנו למדים דבפשטות מהא דכבר יש חיוב דכסות נקיה בשבת, נראה דלא היתה תקנת עזרא אלא שלא יכבסו ביום שישי (או אף בשאר ימי השבוע) אלא בחמישי, ואמנם צדדנו בכמה אופנים ששייך תקנה לכבס על אף הדרשה דכסות נקיה, וברמב"ם הראיה יותר ברורה, דנקט להדיא לדין כסות נקיה, ואח"כ כתב תקנת עזרא, אלמא דתקנת עזרא אינה לכבס הבגדים. אך גם זה יש לדחות בכמה אופנים שנתבארו בפנים, דיש לחלק בין "כסות נקיה" ובין "בגד מוכבס", וכן בין חיוב ללבוש בגד נקי (שהוא דוקא כשיש לו אותו) ובין חיוב לכבס, ודו"ק, ויש עוד אפשרות דמש"כ בחמישי היינו לאפוקי שאר ימי השבוע, אך לא לאסור בשישי וכמו שנדון בסמוך.

ה. וכעת נבוא לדון לגבי שאר ימים קודם יום חמישי, האם מותר לכבס בהם לכבוד שבת, או דילמא בעי להמתין ליום חמישי דזו תקנת עזרא שייכבסו "בחמישי", ויש להעמיד הספק לפי הפשטות שהבינו המפ' במג"א דהתקנה היתה שלא יכבסו בשישי, והיינו דיום חמישי הוא בדווקא, והספק האם היינו רק לעומת יום שישי אך שאר הימים שפיר דמי, או"ד חמישי דוקא ולא שאר ימים, והא דמפרשים דלא בשישי היינו משום שבו היינו חושבים שצריך לכבס, ויותר י"ל דהצד לאסור הוא דאה"נ תקנו שלא יכבסו בשישי, אך אחר שכבר נתקן שיום חמישי זה היום שמכבסים, ממילא כבר אין לכבס אף בשאר ימים.

ולפ"ז נעמד הספק אף למהלך שהתקנה היתה שייכבסו לכבוד שבת, אלא דמ"מ אחר שתקנו לכבס וקבעו את יום חמישי לכך ולא שישי, ממילא כבר אין לכבס בשישי, והשתא הספק הוא האם דוקא שישי "נפקע" משום שהיתה סיבה שלא לכבס בו, או לא שנא וכבר אין לכבס אלא בחמישי שנקבע ליום שמכבסים בו, ויוצא לנו א"כ דלב' המהלכים בשיטות שאוסרים לכבס בשישי, יש להסתפק האם נאסר לכבס אף בשאר ימי השבוע לכבוד שבת.

ולכאורה יש לפשוט ספק זה מעצם לשון התקנה שהיא "מכבסין בחמישי", ואילו היה אפשר לכבס בשאר ימי השבוע ורק בשישי לא, א"כ הו"ל למימר עזרא תיקן "שלא יכבסו בשישי", ובשלמא אם נאמר דעיקר התקנה היתה שייכבסו לכבוד שבת, ורק דממילא אחר שאין פנאי בשישי נתקן גם שלא יכבסו בו, לפי"ז שפיר אמרו שהתקנה היתה לכבס בחמישי, כלומר בלשון חיובי, ולא שייך לומר שתקנו לא לכבס בשישי, דהא עיקר התקנה היתה "שיכבסו", ולכן מתאים הלשון "מכבסין בחמישי", אך אי נימא דעיקר התקנה היתה שלא יכבסו בשישי, א"כ ע"כ מדנקטו הלשון "שהיו מכבסין בחמישי" מוכרח דבאו לשלול גם שאר ימים, דאל"כ הו"ל דעזרא תיקן שלא יכבסו בשישי.

אכן כבר הבאנו דהחיד"א במחזיק ברכה פשיטא ליה דאין דין לכבס דוקא ביום חמישי כהבנת הרב ידי אליהו, אלא אפשר לכבס בכל יום מימי השבוע מלבד ביום שישי, עיי"ש (אות א' ד"ה וראה). ולכאורה י"ל דהחיד"א לשיטתו שם דתפס שאין מניעה לכבס בשישי וכמשנ"ת בכוונתו, אך דו"ק בדבריו דלא תלי גז"ז, ולכן י"ל ליישב הקו אצמא לא כתב דהתקנה היתה "לאו לכבס בשישי", ד"ל דאף אי נימא דגם בשאר ימי השבוע אסור, עדיין אי"ז מתרץ הל' "מכבסין בחמישי", דהא הו"ל "שלא יהיו מכבסין אלא בחמישי", ואשר מוכרח דצריך למצוא תי' אחר לקו זו, ואין ממנו ראי' לנידו"ד.

ועל כן י"ל דמשום הכי לא נקטו בלשון שלישי, דהנה כבר כתב המטה יהודה (כאן באות ד', הובא בבא"ח ח"ב פרשת לך לך סעיף ח', ובכה"ח כאן ס"ק כ') דאם היה אונס ולא כיבסו בה מותרין לכבס בע"ש, עיי"ש. וא"כ אם היה כתוב שתיקן "שלא יהיו מכבסין ביום שישי" היה משמע איסורא אף בדיעבד, ולכן נכתב בלשון "מכבסין בחמישי", דהיינו דכל הדין הוא שביום חמישי יכבס, אבל אב כבר נמצא ביום שישי ודאי שלא יבטל הכביסה בשביל זה (ואף אם עיקר התקנה היתה "לא לכבס", מ"מ העדיפו שבאנוס יבטל חלק זה ולא יבטל ענין הכסות נקיה, ועיין לעיל אות א' ד"ה ובאמת

ד"ל", ודו"ק.

ועוד אפשר לומר בזה, דהנה נראה שכל האיסור הוא על מה שמכבס אדם לעצמו ולביתו לכבוד שבת או לשאר השבוע, אבל לא נאסר עצם החפצא ד"מלאכת כיבוס", והיינו דאם למשל יש לו מכבסה לשירות הציבור אי"ז בכלל התקנה (ושוב ראיתי כן בספר חוט שני ואת"י כעת), ואשר על כן לא נקטו בלשון "שלא יכבסו" וכדו, שאז היה מובן שיש איסור בכל כיבוס שהוא, אלא נקטו לשון "שהיו מכבסין בחמישי" דאז ודאי מתפרש דקאי על מה שמכבסין הבגדים לכבוד שבת, דאותה כביסה תהיה בחמישי, ואה"נ שעיקר התקנה היא לאסור בשישי, ואין לזה סתירה מלשון התקנה, ודו"ק. ובעצם החקירה י"ל צד חדש לאסור כיבוס בשאר ימי השבוע, דא"ז מצד מה שאין מכבסין בשישי, דאז י"ל דגם אין מכבסין בשאר ימים אלא בחמישי, אלא אף אילו מותר לכבס בשישי יתכן שנאסר בשאר ימי השבוע, והיינו דבעינן שיהיה הכיבוס לכבוד שבת, ואמנם תקנו שיכבס בחמישי וגם זה נקרא לכבוד שבת, אבל אם מכבס לפני כן אי"ז נחשב ונראה שעושה זאת לשבת, וא"כ כמו שצריך לעשות צרכי שבת בער"ש, ה"נ כיבוס יש לעשותו ביום חמישי ולא בימים שלפניו.

ונראה דדבר זה נפתח בדברי הראב"ה שכבר הבאנו לעיל אות ג', שהק' מ"ש כיבוס שתקנהו ביום חמישי ולא בער"ש, ותי' דטרידי בער"ש לכבס, ועוד תי' דהלבישה נעשית סמוך לשבת ובה ניכר שזה לכבוד שבת, ולכן לא אכפ"ל מעצם הכיבוס שהוא בחמישי, וכבר נתבאר שם (בד"ה ובאמת שיש) דהחלק השני אינו תירוץ נפרד, אלא הוא תוספת לתי' הראשון, דתי' א' אומר שבאמת משום טעם הטרדה דחו הכבוד שבת שיהיה בכיבוס לשבת, והקדימו הכיבוס לחמישי כדי שיספיקו שאר דברים, ותי' ב' מוסיף דבאמת גם אין כ"כ חשיבות שיהיה הכיבוס בער"ש, דסגי בלבישה לכבוד שבת, ולכן שפיר נדחה הכיבוס מער"ש והוקדם לחמישי.

[וראיתי כעת שבספר בני ציון (ליכטמן, כאן סק") ביאר דב' התירוצים של הראב"ה הם אחד וכ"א צריך לשני, ואילו בשו"ת נחלת לוי (ח"א או"ח סי' ד') דחוו דמשמע בראב"ה שזה ב' תירוצים נפרדים, עיי"ש. אכן לדידי נראה בדרך אמצעית כנ"ל, דתי' א' הוא תירוץ לעצמו, ותי' ב' הוא הוספה על תי' א', אבל ל"נ דתי' ב' הוא תי' בפנ"ע, דלכאורה אף שלובשים את הבגדים וניכר שהם לכבוד שבת, מ"מ וכי אין שום ענין בכיבוס עצמו, שנאמר דאין בה כלל כבוד שבת, וע"כ דהא אחר שטרידי בער"ש אז אמרינן דשאר מלאכות עדיפי מכיבוס, דבהם יותר ניכר הכבוד שבת וכמשנ"ת בראב"ה].

וא"כ לענין נידון דשאר ימי השבוע, מבואר דמעיקרא הכיבוס היה צריך להיות ביום שישי, וא"כ בשאר ימי השבוע לא, אך צריך לברר במה שסוכ"ס נתקן לכבס בחמישי, ולכאורה עד כמה שמבואר הטעם דזה משום שטרידי בשישי, א"כ אחר שתקנו לכבס בחמישי אין לכבס קודם לכן, דלגבי זה אין תירוץ דטרידי ושפיר יש להסמך הכיבוס לשבת, אך לתי' הנוסף דאזלינן בתר הלבישה שהיא סמוך לשבת, א"כ לא אכפ"ל כלל מתי מכבס, ושפיר דמי בשאר ימי השבוע, אבל לפי מש"כ דא"ז טעם בפנ"ע, דסוכ"ס יש ענין בכיבוס סמוך לשבת, ורק שהוא תוספת טעם אחר שטרידי בשישי וכנ"ל, א"כ אין כאן סיבת היתר.

אולם לא אכחד דאין הדבר פשיטא לי, ואפשר דבאמת לתי' בתרא לא אכפ"ל כלל מהכיבוס, דהכל תלוי בלבישה שהיא הכיבוד, ולפ"ז יצא דפליגי התירוצים בראב"ה בנידונינו, דלתי' א' אין לכבס אלא בחמישי אך לא לפני"כ, ולתי' ב' יכול לכבס גם בימים שלפני וכמשנ"ת. ומ"מ נראה דאף אי נימא דהעיקר היום מטעם טרידי וכו', עכ"פ אחר שכבר נתקן שיכבסו בחמישי, ונפקע דין כיבוס מיום שישי ונשתנה דינו משאר הכנות, א"כ י"ל שכבר אין דין שיהיה בסמוך לשבת, דהואיל ונדחה - נדחה, דיש רק דין של ער"ש ולא יותר, ודו"ק. אך פשטות הראב"ה היא דחמישי עומד במקום שישי, וא"כ לפני"כ לא, ודו"ק.

(ולכאורה יש להוכיח מעצם הענין בראב"ה, דהנה התבאר שס"ל דעיקר התקנה לכבס, דאי עיקר התקנה לא לכבס בשישי מה שייך להק' אמאי לא בשישי, ואשר מעתה שתיקן לכבס בחמישי, ע"כ דהיינו דוקא בחמישי, דאי לאו דוקא א"כ מה תיקן. אבל באמת זה ל"ק, ד"ל של תיקן לאפוקי שישי ולא תיקן לאפוקי שאר ימים, אלא תיקן "לכבס", והיום המתאים הוא יום חמישי, ולעיל בתחילת העניינים הבאנו אפשרות זו. והאמת כעת נ"ל לצדד דאפשר שהראב"ה הביא בקו פשטות לשון הגמ' ולא ביארו, ומיד בא וביארו בתירוץ דטרידי וכו', והיינו דזה עצם התקנה שלא לכבס בשישי, דו"ק ועיין).

ולדינא צ"ע דיצא לנו שהמהלך המרווח בראב"ה מורה לאסור כיבוס קודם יום חמישי, ואילו החיד"א פשיט"ל דבר זה להיתר, והבאנו באות ב' שכוונתו מבוטאת להוכיח מהמאמרי י' יהונתן שחמישי זה לא לאפוקי שאר ימים אלא לאפוקי יום שישי (דלא כהנחלת לוי הנ"ל דאזיל בתר איפכא, ומ"מ בסברא יש לדחות ד' החיד"א אחר המחילה, ולומר דאף שלא כתבו לאסור בשאר ימי השבוע אלא דברו רק לענין שישי, מ"מ ממילא אין לכבס בשאר ימים, דקרב ללשבת עדיף, ודו"ק). ולכאורה עד כמה שאין הכרח לאסור עלינו לבטל דעתינו למרן החיד"א שמתיר, אף דהוא גופא מביא להרב ידי אליהו שאוסר, וצ"ע.

ומצאתי בבא"ח (הנ"ל) ובכה"ח (ס"ק י"ט) שכתב דאף שנדחו דברי ידיי אליהו, מ"מ אם אפשר טוב יותר לכבס ביום חמישי או ביום רביעי, משום דמיום רביעי ואילך הוא מכלל שבת הבאה וכו', דבו מקבלים הארת הנפש משבת הבאה, וביום חמישי הארת הרוח וביום שישי הארת הנשמה וכו', עיי"ש (בכה"ח, ובבא"ח כתב כן בקצרה). ושוב ראיתי בנחלת לוי (כסוף הסימן) שהק' דממ"נ אם מש"כ "חמישי" הוא דוקא, א"כ מנ"ל רביעי, ואם מה שתיקנו חמישי זה ל"ד א"כ מה הענין ברביעי וחמישי, וזה שיש הארה וכו' מה זה נוגע לענין תקנת חז"ל, עיי"ש, ולדידי פשיטא דודאי הבא"ח והכה"ח לא נתכוונו לומר שהו חלק מהתקנה של עזרא, אלא דמ"מ דמ"מ ס"ל בדעתם הרחבה שההכנה לשבת עדיפא טפי בימים שבפועל יש בעולמות זמן המסוגל ומוכן אל השבת, ודו"ק.

ולמעשה נראה העיקר כנ"ל בחיד"א שאין חיוב בחמישי דוקא, וכמו שהסכימו הבא"ח ובה"ח, ויש לצרף לחיד"א גם את דברי הצידה לדרך שהביא הא"ר (והעתקנהו לעיל אות א') דחמישי לאו דוקא, אכן לפמשנ"ת (שם) ד"ל דמה שהשמיט הצידה לדרך הא ד"חמישי", אי"ז משום שאין ענין כלל בחמישי אלא משום שאי"ז עיקר התקנה עיי"ש, א"כ גם אין ראייה לנידו"ד, ומ"מ נקטינו לקולא, אלא דמ"מ כמשנ"ת בדברי המקובלים שיש ענין ברביעי וחמישי, וכמובן שאם זה תלוי בעקרת הבית הרוצה להדר בזה, וזהו שלא תהיה תקנתו - קלקולו וד"ל. מה גם דצריך לידע דבפשטות היינו דווקא בבגדי שבת, וא"צ בכל הבגדים, ויתכן דסגי שמכבס פריט א'

מכל סוג של בגדי שבת דבו מתקיים ההכנה כשאינו יודע מה ילבש לבסוף, ויל"פ ואכ"מ.

ו. וכעת ניתנה ראש ונשובה לעיקר הנידון לגבי כיבוס ביום שישי, ומה שמביא לדון בזה עוד הוא, דבזמנינו כידוע השתנתה המציאות ואין מכבסין ביד ובגигית וכו', אלא משתמשים במכונת כביסה אשר הוא שלוחו של אדם כמותו, שעושה את כל העבודה במקום האדם עצמו, ויש לחקור האם גם על זה תיקנו לכבס בחמישי (והיינו אז לביאור שהתקנה היתה לא לכבס בשישי, או לביאור דאחר שנתקן לכבס ונקבע יום חמישי ממילא אין לכבס בשישי), או דילמא לא ע"ז דיברו חז"ל וכהיום לא שייך דין זה.

ולכאורה יל"ד בזה מצד שאי"ז נקרא שהאדם מכבס אלא המכונה מכבסת, ועליה לא היה הציווי, א"כ נראה דמלבד שצ"ע בגדרי גרמא בשבת דיתכן שהפעלת מכונת כביסה חשיבי מלאכת מכבס ולא רק מבעיר ואכמ"ל, גם זאת מסתבר דאין הנידון כאן בהגדרת מעשהו, אלא עד כמה שיש כאן מציאות שהבגדים מתכבסים הרי זה בכלל התקנה, ואם באנו לחלק זה כנזכר לעיל (אות ה' ד"ה ועוד) דנאסר דוקא כיבוס לביתו, ולא מי שיש לו "מכבסה ציבורית", אך בתוך ביתו י"ל דנאסר אפילו אם יש לו משרת או משרתת ואפילו שהם גויים, דהגזירה היא שהמכבס בבית יעשה זאת ביום חמישי כדי שבשישי יהיה פנוי, ודו"ק.

וראיתי בנחלת לוי (הנ"ל) שהביא לשו"ת עולת יצחק (ח"א סי' נ') שכתב להקל, ודימה זאת לשולח בגדיי לכובס נכרי שאי"ז בכלל תקנת עזרא, וה"נ אין האדם מכבס אלא המכונה, ודחאו לנכון דהא יש צורך להכניס הכביסה למכונה, ולשים אבקה ולהפעילה, ולהוציא הכביסה אח"כ, שכו"י פעולות של כיבוס שהאדם עושה בעצמו, וזה בכלל הגזירה עיי"ש (ח"א סו"ס ג'), ולפתשנ"ת בלאו הכי לא דמי לכובס נכרי, שרק אז אי"ז בכלל הגזירה דאינו בכלל התקנה שהיתה על הכיבוס בבית, משא"כ במכונת כביסה לא עדיף על משרתת שבבית שצריך להשגיח שתכבס בחמישי, ודו"ק.

ומי שמצאנו שפתח בנידון זה הוא הגר"י נויברט שליט"א בספרו שמירת שבת כהלכתה ריש ח"ב (פרק מ"ב הערה י"ג), דהיום כיון שמכבסים במכונה אין לחשוש שיהיו טרודים בע"ש, וא"כ יש להתיר, וכתב דאין לומר כאן דבעינן גדול בחכמה ובמנין לבטל תקנת עזרא, דבטל הטעם לא בטל התקנה, זה אינו, דהכא מכיון שנקיט טעם לדבריו דיש לחשוש שימנע מלהתעסק בצרכי שבת, אם בטל הטעם גם הגזירה בטלה, וציין לרדב"ז פרק ב' מהלכות ממרים הלכה ב' סוד"ה היה, שכתב חילוק זה, וציין גם למג"א סי' תר"צ ס"ק כ"ב, ולכאורה כוונתו שהמג"א פליג וס"ל דגם בזה לא בטלה הגזירה, ורק כשנתקן משום חששא ובטלה אז בטל הטעם, עיי"ש.

ואמנם לא הבנתי מש"כ בפשיטות ד"הכא נקיט טעם לדבריו", ולכאורה הרי בגמ' לא נזכר כלל הטעם למה לא לכבס ביום שישי, ואולי כוונתו שבראשונים מבואר טעם זה, אך זה צ"ב דמנ"ל שע"כ נחשב שהטעם כתוב בגזירה, אך באמת מצאנו בשו"ת הרא"ש (כלל ב' סימן ח') דהכא שטעמין ידוע שפיר אמרינן כל שבטל הטעם בטלה התקנה, והביאו בב"י או"ח סו"ס ט', והגרעי"י שליט"א נסמך ע"ז להקל, עיין בספר טה"ב (ח"ב עמוד ט' והלאה) ושו"ת יבי"א (ח"ג חו"מ סי' ז' אות א'), וכמו שציין בנחלת לוי (הנ"ל, סי' ג' אות ה'), וא"כ משום הכי יש להקל כהיום.

אכן לדידי עדיין לא מחוור מהלך זה, דהא לפמשנ"ת אם באים לאסור לכבס בער"ש י"ל בזה בב' אופנים, או שזה עיקר התקנה שלא יכבסו ביום שישי, או שתיקנו שיכבסו וקבעו את יום חמישי וממיל"א שללו את יום שישי, וא"כ לא ידוע טעם הגזירה, אבל יש לבטל הטעם בטלה התקנה, והביאו בב"י זה בגלל מרצו שהיה פנאי וכו', ולא אכפ"ל אם זה היה עיקר התקנה או רק תוספת, ואף דיתכן ששללו את יום שישי משום שקבעו את יום חמישי, וזה גופא הטעם המפקיע ולא מצד הפנאי שבשישי, מ"מ כבר הבאנו דל"ח לאפשרות זו, וכמו שהכריע החיד"א דבשאר ימים שרי לכבס, ודו"ק.

ועיין בנחלת לוי (שם) שכתב לצרף לסניף למלכ"ם בארצוה"ח (סו"ס ט' ס"ק מ"א), הובא בטה"ב (ח"ב עמוד י"א), דהדין שצריך ב"ד גדול במנין וחכמה להתיר, הוא רק היכא ידיעינן בבירור דסנהדרין גדולה גזרו על דבר שבמנין, דכל דינים שהוזכרו בתלמוד, אע"פ שכבר החזיקו בהם, כל שלא ידענו שנגזרו במנין אין צריך מנין להתירם, וכשבטל הטעם בטל האיסור ממילא, וה"נ בנידו"ד עיי"ש. אכן ודאי שאי"ז אלא סניף בעלמא, דהא כבר כתב ביבי"א (הנ"ל) שברמב"ם ואו"ז ורשב"א ועוד ראשונים לא משמע כהמלכ"ם עיי"ש, מה גם שיתכן דתקנות עזרא נחשבות כסנהדרין, וצ"ע.

והנה אע"פ שהבאנו מתשו הרא"ש שכתב דהיכא שידוע הטעם בטלה הגזירה כשבטל הטעם, מ"מ עיין בנחלת לוי בהערה שהארץ למעניותיו ולכאן דעת מרן השו"ע בזה בכמה וכמה מקומות שיש בזה סתירות לכאן ולכאן, ובסוף נקט דתמיד לא בטלה הגזירה אלא אם כן נתקנה מכח ספק (ולכאורה זו דעת המג"א סי' תק"צ שציין השש"כ, ושם ציין שבספר יד המלך, ובפת"ש בשם מהרש"ל ובית מאיר כתבו סברא זו) עיי"ש, וא"כ הכא לא בטלה התקנה. וידידי הגר"י מאיר פנחסי שליט"א (בעמח"ס תורת הישיבה) א"ל שגם הוא דן בזה, והארץ להוכיח דמרן השו"ע לא ס"ל לחילוקים הנ"ל, אלא פוסק דבטל הטעם לא בטל התקנה, וכפשטות דברי הרא"ש עצמו בביצה (פ"א סי' ג') ועוד, והדברים ארוכים ואכמ"ל.

והנה יש עוד לפלפל בזה האם בכלל בטל הטעם בעניינינו, דלעיל (ד"ה ולכאורה) כתבנו לדמות מכונת כביסה למשרת שמכבס עבורו, דמסתבר דגם הוא היה בכלל התקנה, וא"כ ה"נ מכונת כביסה, אכן לעיל דנתי שאין להקל ולבוא מטעם שאחר עושה עבורך, אבל הכא אנו באים מצד שהכיבוס במכונה אינו לוקח זמן, אבל כשנזדקק נראה דאי"ז חילוק, דהא למכונה זה כן לוקח זמן, וע"כ שבה אנו אומרים שאי"ז אתה, וא"כ שפיר דמי למשרת וכדומה, ואע"פ שאין ללמוד לאסור זה מזה, מ"מ האני הא דגזרו על משרתים וכדו' לומר שהיום לא בטל הטעם, אלא אז כלול בכלל התקנה. ומצאתי כראת שחק ספר פסקי תשובות שהביא מכתב הגאון בעל "משנה הלכות" שליט"א שכתב כמה טעמים לאסור, וטעם הראשון כתב כדברינו שהתקנה היתה על כל ישראל, וגם אז היו עשירים שהיו להם לפחות וכו', והוסיף דגם היום ישנם נדחים ועניים שאין להם מכונת כביסה, וא"כ עדיין לא בטל כלל הטעם לגבם, עיי"ש. וכבר דנו בזה בבי מדרשא לחלק דאזלינן לפי הרוב ועליהם חלה התקנה, ועל כן בזמנם תיקנו לאסור לכולם אף שיש שאין מכבסין בעצמם, אך היום שכמעט כולם מכבסים במכונה א"כ אין טעם לתקנה כלפיהם וממילא בטלה, ואע"פ שיש מיעוט שעדיין שייכא התקנה לגבם, ואמנם יש בחילוק זה בנ"ט, אך כמובן שאינו מרווח, ולכן יש כאן סיבה להחמיר.

ונדברתי עם ת"ח מפורסם, וא"ל שבצוק העיתים הוא האחראי על מלאכת מלבן בביתו, והיום המוקדש לזה הוא יום שישי, ושכמעט שדבר זה תופס

דומה מצאנו לצמח צדק (סי' כ"ח) דעונג שבת דאורייתא מזה שכתוב "כי פי ה' דיבר", והביאו הפנ"ג (פתיחה כוללת ח"א אות י"ט), ולמד מזה להלבשת ערומים, עיי"ש, והובא בר"פ הנ"ל. ועיין עוד בפמ"ג סי' רמ"ח בא"א שהביא בקצרה לצ"צ הנ"ל (ועיין עוד בחי' הריטב"א החדשים שבת ס"ט ע"א ד"ה ידיע, עיי"ש).

והנה ברב פעלים הנ"ל הק' אמאי הוצרך הרשב"א להביא מקור לר"מ לחיוב דאורייתא ממשמעות הגמ' בברכות הנ"ל, הא הו"ל להביא הברייתא דיבמות הנ"ל דאיהו גופי' ס"ל דמוכח מיני' דהוי דאורייתא עיי"ש. וחשבתי לומר דס"ל לרשב"א דמקרא דלמען תלמד לא מוכח אלא שבעונג שבת יש "קיום" מצות שבת דאורייתא (וסגי בזה לדחות איסור דמוקף עיי"ש), אך להביא מקור שיש "חיוב" עונג מדאורייתא לא מצא אלא ללשון הגמ' בברכות שכ' שם דעל כרחו אכיל. ושוב ראיתי שכן תירץ בחבצלת השרון פ' ראה, עיי"ש. ומצאתי בחזו"ע שבת שכתב ליישב באופן א', עיי"ש (ולכאורה היה אפשר"ל לפי"ז דהר"מ ס"ל דחיוב הוי רק מד"ס, והא דאין חלה שבועה זה משום שיש "קיום" מדאורייתא כמבואר ביבמות, אכן בפשוטו מניעת קיום אינה שבועת שוא, ועיין).

ועיין בשדי חמד (מערכת ע' כלל ס"ה) בשם פתח הדביר (כאן), וכן ברב פעלים הנ"ל בשם ערך השולחן (כאן אות ג'), שחילקו דחיוב עונג שבת הוא מד"ס, אך להתענות בשבת הוי דאורייתא, ומבואר א"כ עוד דרך ליישב דברי הר"מ בהלכות שבת מדבריו בהלכות שבועות, ואשר לפי"ז מצות אכילת פת בשבת ע"כ אינה מדין עונג שבת, ולכאורה צ"ל דהוא כמבואר בגמ' שבת קי"ז ע"ב דילפי' לג' סעודות מקרא דאכלוהו היום עיי"ש, וכן מבואר בביאור"ל ריש סי' רפ"ח שהביא במוסגר דאי הוי דין דאורייתא היינו מדכתבי אכלוהו וכו' עיי"ש, אכן עיין בשלמי והנתן כאן שהעיר ש"כ בשו"ע סי' רפ"ח סעיף ב' דמי שמוזיק לו האכילה ועונג הוא לא שלא לאכול, יכול לא לאכול, ולכאורה אע"פ שאין בעי' של עונג, אך מ"מ הרי מפקיע חיוב דאכלוהו עיי"ש, אמנם נראה דעיין בבאר יצחק הנ"ל דע"כ אין מצות עשה דאכלוהו לפי היר"מ, דהא לא מנאה היר"מ, וע"כ דאינו אלא אסמכתא בעלמא כמש"כ באליהו רבה סו"ס קס"ז עיי"ש. ועיין במנחת אריאל שבת קי"ז אות י"ט שהביא דבר"מ פרק א' מהלכות תענית הלכה י"ב כתב שהמתענה בשבת יתענה יום אחר מפני שביטל עונג שבת, ולא הזכיר שביטל "אכלוהו", וע"כ כנ"ל. ואי"כ כך פסק השו"ע לפי"ז, ואכתי צ"ע על הביאור"ל, וצ"ל דהוא נקט בשו"ע שס"ל דעונג שבת הוי מד"ס, וכנ"ל שכ"כ בבית יוסף, ודו"ק וי"ל.

ב. עונג - בשבת, כבוד - מבעוד יום

ואוסיף בזה פרפרת נאה בשיטת הרמב"ם, דעיין בהג"ה בסי' תקכ"ט סעיף א' שהביא מהרמב"ם דאסור לאכול ממנחה ולמעלה בערב יו"ט כמו בשבת, שזהו מכלל הכבוד, ע"כ. ובביאור הגר"א שם כתב דר"ל עונג הוא בשבת עצמו, וכבוד הוא בער"ש, עיי"ש. ועוד מצאנו בר"מ פרק ה' מהלכות שבת הלכה א' שכתב בדין הדלקת נר בשבת, דחיוב זה שיהיה נר דולק בשבת הוא בכלל עונג שבת, עיי"ש. ובפרק ל' הלכה ה' כתב: וערך לתקן ביתו מבעוד יום מפני כבוד השבת, ויהיה נר דלוק וכו' שכל אלו לכבוד שבת הן, והק' הגרי"ז (בחי' הגר"ח בסטנסיל) דבתחילה משמע שהחיוב הוא רק בשבת, ואח"כ משמע שחייב בהדלקה מבעוד יום. ועוד ק' דבתחילה משמע שזה מדין עונג שבת, ואח"כ משמע שזה מדין כבוד שבת. ותי' דחידא מתורצת בחברתה, דב' דינים הם, עונג הוא בשבת וכבוד הוא מבעוד יום עיי"ש, והן הן דברי הגר"א הנ"ל. ובעומק הדבר מבואר שהדבר עצמו שהוא "עונג", כאשר מכינו בער"ש היה זה "כבוד", ודו"ק. ועיין בחבצלת השרון הנ"ל (דברים ח"א עמוד תש"ט) מה שדן בדעת הפוסקים בדין חיוב נר, האם הוי מצד עונג או מצד כבוד, ועיין עוד בחבצלת השרון שמות עמוד תתס"ז שכתב ד"ל דדוקא בשבת שיש בו דין מיוחד לקבל את פני שבת המלכה (שבת קי"ט ע"ב ובי"ק ל"ב ע"ב) יש דיני כבוד מבעוד יום, משא"כ יו"ט עיי"ש. ולהנ"ל ליתא לזה, דהא הגר"א ביאר זאת ביו"ט, ודו"ק.

ועיין עוד בזכרון שמואל סי' ל"ב אות ז' שרצה לבאר בזה אמאי נשים חייבות בנר שבת, לפי דברי הגרעק"א בשו"ת קמא בהשטמות סי' א' דנשים פטורות מחיוב עונג דהוי זמ"ג, ולהנ"ל י"ל דבנר חייבות עכ"פ מצד "כבוד", והוא שייך כל הימים ולכן אינו זמ"ג עיי"ש. ובמנחת אריאל שבת סוף דף קי"ז הק' דלכאורה עכ"פ קודם דנים על המחייב והוא יום השבת, ושוב חשיב זמ"ג עיי"ש. אכן כבר מצאנו שבי' גבי מצות מילה של"ח זמ"ג, כיון שיש חיוב מלפנ"כ להתעסק בה, ואכמ"ל. ורק אציין שגבי שפוע"ע מצאנו בדברי יחזקאל (סי' מ"ה אות ד') שביאר דאם תלוי בדבר שהוא תלוי בזמן ל"ח זמ"ג עיי"ש (ובחזו"ע יו"ט עמוד ר"כ), והכא א"נ כיון שתלוי בשבת חשיב זמ"ג, ודו"ק, ואכמ"ל בכ"ז.

ג. שקו"ט בדברי המשנ"ב בעונג שבת מול חיוב תשלום לשכיר וריבית

בביאור"ל ד"ה לכבד כתב דאם יש לו רק מעט מעות, ובא שכיר לתבוע עבור פעולתו שגמר לו היום, נראה דצריך ליתנם להפועל, אף שעיי"ז לא ישאר לו במה לענג את השבת, או שיפייסנו שיתרצה להמתין עד אחר השבת, דחיוב תשלומי שכיר הוא מדאורייתא וזה הוי רק מדברי קבלה. ואפילו להפוסקים דזה ג"כ הוי מדאורייתא וכמו שכתבנו במשנ"ב, שם הוי עשה ולא תעשה, ול"א עשה ודחי ל"ת ועשה, עכת"ד. ועיין במה שהוסיף במוסגר דאם גמרו מאתמול אין עליו רק איסור דבל תשהה, והוא כשאר בע"ח דעלמא שכבוד שבת עדיף, עיי"ש.

ויל"ע בדבריו, חדא במאי דמבואר שהעדיפות דמצות "ביומו תתן שכרו" היא משום שיש בה עשה ול"ת, משמע דאי לאו הכי באמת היתה נדחית מפני עונג שבת לסוברים שהוא מדאורייתא, ולכאורה צ"ב דתיפוק ליה דאי"ז בעידנא, דהא את המצוה לא יקיים עד שבת, ואילו איסור דשכר שכיר עובר כעת. ואחי הגה"ר יוסף שליט"א רצה לומר דמוכח דפשיט"ל לביאור"ל שמצות עונג שבת אין עניינה בשבת דוקא, וההכנות הם הכשר מצוה בעלמא, אלא ההכנות עצמם הם עצם המצוה (וי"ל"ד בזה במקום החיוב או מצד "מקראי קודש", או מצד "וקראת", או מצד "אכלוהו היום", או מצד "ושמרו", ואכמ"ל). ולפמשנ"ת לעיל י"ל דאע"פ שחיוב עונג ליכא, מ"מ מצות כבוד איכא, וכמבואר ברמב"ם, ודו"ק בזה.

אך אכתי לא איפרק מחולשא, דהא בעצם זה שמשאיר המעות אצלו אינו עושה מעשה דהכנה לשבת, אלא זה רק מאפשר לו שבכסף זה יקנה צרכי שבת, ואי"כ עדיין ליכא קיום דעונג או כבוד שבת (ודוחק לומר שכל היכ"ת להכות העונג שבת חשיבא כחלק מהמצוה, ובכחה לדחות ל"ת אחר). ועל כן י"ל דבאמת כל מה שעובר על כבישת שכר שכיר היינו בסוף אותו היום, אע"פ שבא אליו כעת, וכל הנפ"מ במש"כ הביאור"ל דבא שכיר לתבוע, היינו

ליל שישי, מה גם שי"ל שבזה הלילה הולך אחר היום כמו שמצאנו בכמה דינים (וזאת ועוד דלכאורה לא שייך כאן טעם דפנאי, ונראה דבזמנם לא היה שייך כלל לכבס בלילה ואכמ"ל), אך אפשר דהצד לאסור הוא משום שליל שישי הוא כיום שישי, וא"כ אף אם שאר ימים מותר יום שישי גריעא. ומ"מ לכאורה נראה דכיון שאין סברה מוכרעת לאסור בעיקר שאין נראה לומר כאן הטעם דפנאי וכו' וכנ"ל, יש לצדד להתיר בזה לכתחילה (ואכתי צ"ע). וכעת מצאתי באור לציון חלק ב' פרק ט"ז סעיף א' בהע' דפשיט"ל דאין לאסור בליל שישי, וכ"כ בספר להורות נתן חלק ב' סי' ל"ח, עיי"ש.

ז. היוצא מן האמור (בתוספת כמה פרטים):

א. יש ענין שתהיה לו כסות מיוחדת לשבת שלא יהיה מלבושו כבחול (שבת קי"ג ע"א, קי"ט ע"א, רמב"ם פ"ל ה"ג).

ב. נעלים אינם בכלל מלבוש ואין צריך לייחד נעלים לשבת, ומ"מ ראוי לצמצם לכבוד שבת (יחוד"ח ח"ה סי' כ"ג, חזו"ע שבת ח"א עמוד כ"ז והלאה, וכ"כ מדנפשיה בחוט שני).

ג. מכבוד שבת שילבש כסות נקיה (מדרש ספרא ספרי ותנחומא וכ"פ הרמב"ם הנ"ל).

ד. מתקנת עזרא שיהיו מכבסין בחמישי (ב"ב פ"ב ע"ב ע"א), ויש לצדד דמשום הכי גם כסות נקיה אך כבר לבשה יש ענין שייכבסה לשבת.

ה. ומ"מ אם יש לו בגדים מכובסים ונקיים אין חיוב לכבס, דהתקנה היתה שאם ירצו לכבס יכבסו ביום חמישי (מחז"ב ס"ק ח').

ו. בפטוות נראה דדעת רוב הראשונים והאחרונים היא שאסור לכבס ביום שישי, אלא צריך לכבס ביום חמישי.

ז. קודם יום חמישי שפיר יכול לכבס (מחז"ב ס"ק ז' דלא כהידי אליהו), והמקובלים כתבו שיש ענין שייכבסו בחמישי או ברביעי, דלפנ"כ אין הימים שייכים לשבת הבאה (בא"ח וכה"ח). ויש שצידדו דדמי לרואה מנה יפה שמיחדה לשבת מתחילת השבוע (הגרשז"א בשש"כ פרק מ"ב הערה י"ג בסופה, ולענ"ד יש לחלק, ודו"ק).

ח. בדיעבד כשלא הספיק לכבס בחמישי ודאי יכול לכבס בשישי (מטה יהודה, הובא בבא"ח ובכה"ח).

ט. בליל שישי נראה להקל לכתחילה בכיבוס הבגדים (אור לציון חלק ב' פט"ז ס"א בסוף הביאור, להורות נתן חלק ב' סי' ל"ח), ויש שנקט להחמיר גם בזה (הגרנ"ק שליט"א בחוט שני).

י. יש שכתבו דמכנסיים וכדומה שהם בגדים שלא מתלכלכים בזיעה, אינם בכלל תקנת עזרא לכבסם לשבת (אור לציון שם אות ב'). אך יש לצדד בזה דמ"מ צריך לכבסם לשבת מדין "כסות נקיה", וכנ"ל ס"ק ד' (ועיין).

יא. היום שמכבסים במכונה ואי"ז לוקח הרבה זמן, יש שצדדו להתיר בזה (חזו"ע שבת א' עמוד כ"ד שכ"כ בשבט הקהתי חלק ב' סי' ק"ד אות ד' ובאבני ישפה חלק א' סי' מ"ט ובנחלת לוי חלק א' סי' ג' ועוד), ויש שנוקטים להחמיר בזה (הגרנ"ק בחוט שני, והמשנה הלכות במכתב שבסוף ספר פסקי תשובות חלק ג'), ולמעשה נראה דירא שמים ישתדל להקפיד בזה אך לא על חשבון השני.

יב. יש שנקטו להתיר כהיום אם יש לו גם מכונת יבוש, וא"צ לתלות הכביסה (אור לציון חלק ב' פט"ז ס"א), ויש בזה סניף להחמיר (ודו"ק).

יג. אם "עושה" כמה וכמה מכונות, ותולה ומכניס ומוציא מעלה ומוריד וכו', והעסק הזה לוקח הרבה זמן, יש לצדד להחמיר דהא כבר אין את סיבת ההיתר, ומ"מ אם בגלל הגיהוץ לוקח הרבה זמן נ"ל דאי"ז בכלל גזירת חז"ל גבי כיבוס.

יד. מכבסה לשירות הציבור נראה שאינה בכלל הגזירה, אך כיבוס בגדיו בביתו אף ע"י משרתת גויה וכדומה שפיר נכלל בגזירה.

עונג שבת האם דוחה איסורים אחרים

א. עונג שבת מדאורייתא או מדרבנן

מודעת זאת בישראל דפליגי רבוותא בענין מצות עונג שבת האם היא מדאורייתא או רק מדרבנן, וכבר הזכיר זאת המשנ"ב בריש הסימן דדרשו חז"ל בספרא (פרשת אמור פ"ב) "מקראי קודש", לקדשו ולכבדו בכסות נקיה ולענגו בעונג אכילה ושתיה. ובשעה"צ ציין לרמב"ן שם שביאר ג"כ דמקראי קודש היינו לעשות יום משתה וכו', עיי"ש. ועיין בשו"ע הגרי"ז (ק"א סק"א) שדייק כן מרש"י בשמות (כ' ח') שפי' זכור את יום השבת לקדשו, דהיינו שאם נזדמן לך חפץ יפה תזמינו לשבת עיי"ש. וכן מצנינו ביבמות צ"ג ע"א דכל הימים אלו שבתות וימים טובים, ופירש"י (ד"ה כל) "הוי למד להזהר שלא יבטל עונג שבת בשביל תיקון השבט" (ועיי"ש בסוגיא), והיינו לשיטתו. ואלו הביא הגרי"ח צ"ל בשו"ת רב פעלים (ח"א או"ח סי' כ"ב) לרש"י הנ"ל, והביא גם מתרגום יונתן בן עוזיאל שפי' בפסוק דושמרו בני' וכו' - "וינטרון בני ישראל את שבתא למיעבד תפנוקי שבתא לדריהון קיים עלם", עיי"ש. ושכן הוכיח בשו"ת הרשב"א (חלק א' סי' קכ"ז) מגמ' זו. ומאידך הביא השעה"צ הג"ל דבחנינון ובב"י מבואר דהוי מדברי סופרים, וכונתו דהחנינן במצוה רצ"ז לומד מהא דמקרא קודש לאיסור מלאכה, אלמא דלא אתא למצות עונג, וכן הבי' בסי' תפ"ז (ד"ה סדר היום) הביא דילפי מיניה לאיסור מלאכה (ואע"פ שהביא להרמב"ן, לא הזכיר ממנו ענין העונג אלא רק האסיה וכו' עיי"ש). וברמב"ם ריש פרק ל' דשבת כתב: ארבעה דברים נאמרו בשבת, שנים מה"ת ושנים מד"ס, והן מפורשים ע"י הנביאים, ושבתורה הם זכור ושמור, ושנתפרשו ע"י הנביאים כבוד ועונג שנאמר וקראת לשבת עונג לקדשו ה' מכוכד, ע"כ. ובפשטות מבואר דס"ל דהוי מדרבנן, והקשו בזה ממש"כ בפרק א' מהלכות שבועות הלכה ו' דהנשבע להתענות בשבת לוקה משום שבועת שוא, וכתב הרשב"א בתשו סי' תרי"ד דאפש"ל שהר"מ סבור שאסור להתענות בשבת מדאורייתא, מדאמרין בברכות מ"ט ע"ב שבתות וימים טובים דע"כ אכיל, אלמא בעי' לאכול פת מדאורייתא עיי"ש, ועיין בגליון רעק"א או"ח סי' תקע"ז מש"כ ע"ד הרשב"א אלו, ואכמ"ל.

ומ"מ לא ביאר לנו הרשב"א היאך זה מיושב עם מה שמבואר בר"מ הנ"ל דהוי רק מד"ס, ומצאנו לשני נביאים שהתכוונו לדבר אחד, עיין בחת"ס שבת קי"א ושו"ת או"ח סי' קס"ח ובבאר יצחק אה"ע סי' ב', שכ' דבאמת הוי דאורייתא ואתא ישעיה ואסמכי אקרא (בחת"ס ביאר דהוי ה"ל"מ, וכדמצינו בקידושי כסף דקרי לי' הר"מ ד"ס, ובבאר יצחק ביאר דחכמים דרשו כן מ"זכור ושמור", אך לא חדשו זאת למצוה מעצמם עיי"ש). ומצאנו תנא דמסייע לחת"ס, דיעונין ביראים (סי' צ"ט) שכתב מצות עונג שבת, גמרא גמירי לה הלכה למשה מסיני, עד דאתא ישעיה הנביא וכו', עיי"ש. ובסגנון

לו את כל היום להכניס ולהוציא מכונה אחר מכונה ולתלות ולייבש וכו' וכו' והמלאכה היתה דיים, ואמרתיו לו דלכאורה לגביו אין כלל את ההיתר של מכונת כביסה, דהא כל הענין הוא שלא צריך להתאמץ ולבזבז הרבה זמן כשיש מכונה, אבל לגביו שלוקח לו כל זה הרבה זמן הרי גרם שא"א להתיר לו, וענה לי דאפילו הכי הוא מיקל, משום שסובר שכל מכונה בנפרד היא מותרת ודינים על כ"א בפנ"ג, וממילא הכל מותר.

ובאמת אם באים מצד דבטל הטעם בטל התקנה, אי"כ בטל לגמרי אצל כולם, והנ"ל צודק דכבר לא נאסר כלל, אך באמת אם יש מצב כזה שגם עם מכונת כביסה המלאכה תופסת הרבה זמן ועת, אי"כ מעיקרא אין לומר כאן שבטל הטעם, אלא אדרבא נשאר הטעם כבקדמותו, וממילא אפילו במכונה אחת אסור, ואמנם יש לדחוק דמ"מ כ"א יעשה מכונה אחת או שתיים באופן שיקח לו זמן קצר ושפיר יהיה מותר, ומה שיש כאלו שיוצרים מצב שזה תופס את כל היום לית לו בה, ולכאורה עדיין לגביהם זה דוחק גדול לומר שמותר וצ"ע.

ונראה דמה שתופס זמן זה גם התליה והיבוש של הבגדים, ובאמת ראיתי באור לציון חלק ב' ולתלמידיו בברכת יצחק כאן שנקטו בגלל זה בדרך חדשה, דתלוי אם יש לו מכונת יבוש אז מותר, אבל אם צריך לתלות הכביסה וליבשה זה דבר שלוקח זמן רב, וכלפי זה לא בטל הטעם עיי"ש (ואינם תח"י כעת), והיינו שלמדו דגם יבוש הכביסה הוא חלק מהתקנה דמכבסין בחמישי, ולענ"ד יש בזה סברה אך אי"ז מוכרח, וצ"ע היאך להתייחס לספק זה, אך עכ"פ אם זה חלק מהכיבוס (כלומר גם בזמן התקנה) א"כ מה יהי מה שיש לו מכונת יבוש, הרי יש כאלה שאין להם מכונה זו, ואלה אינם מתי מספר, זאת ועוד דיש שלפעמים מייבשים במכונה ופעמים שתולים הכביסה בשמש, ופוק חזי מאי עמא דבר, וא"כ ודאי דלא בטלה התקנה וצ"ע.

ועיין במכתב (הגאון בעל משנה הלכות) הנ"ל שהוסיף טעם לאסור דחזינון שאסרו לספר אחא"צ שמא ישבר הזוג של מספרים וכו', וה"נ יש לחשוש שתתקלקל המכונה וכו' עיי"ש, ולכאורה יש לדחות דאין לדמות גזירות חז"ל מדעתינו, אך אולי כוונתו בעיקר דעכ"פ כיון שעדיין יש חשש, אע"פ שלא נבוא ונאסור מעצמו, מ"מ איננו יכולים לבוא ולהתיר מה שאסרו, דהא לא ברור לנו שבטל הטעם, ודו"ק. ועיי"ש עוד שהביא ממה שמצאנו ביו"ט שני דגזרו הזהרו במנהג אבותיכם שמא יחזור דבר לקלקלו, וה"נ הכא, ולכאורה ע"כ אי אמרינן בטל הטעם בטל התקנה צריך לחלק דיו"ט שני זה דין מיוחד, ולפי"ז גם י"ל במה שהביא ראה מעידובין כ"א ע"ב עיי"ש, וכמו שמצאתי בנחלת לוי שעמד על דבריו, ועכ"פ מסקנת דין זה תלוי בדין בטל הטעם וכו', וכבר נתבאר דפשטות דעת השו"ע להחמיר בזה.

והיוצא לנו שבדין זה איכא עקולי ופשוירי ולא מצאנו סברה מוכרחת להתיר מחמתה, אך אמנם סוכ"ס הרי איירינן בדין דרבנן, ועד כמה שיש כמה ספיקות יש לצדד להתיר בו, והתבאר דנראה שבעיקר הדין של כיבוס בשישי לא מצאנו מי שכותב מפורש לאיסור (ואף במג"א אפשר לדחוק ביותר ולומר דמש"כ לאפוקי ער"ש זה לבאר דאין בעי' בשאר הימים, וגם ער"ש אין בעי', אך בעי' לאפוקי מיני' שנדע שלא תיקנו בו דהא אין פנאי וכו'), ואף שצדדנו דאדרבא י"ל דגם מי שסובר שעיקר התקנה היתה לכבס לכבוד שבת, מ"מ נתקן גם שלא לכבס בשישי, עכ"פ אין הכרח בזה, וממילא כהיום שיש מכונת כביסה אף שגם זה היתר לא ברור וכמבואר לעיל, מ"מ בצירוף כ"ז יש מקום להקל.

ואמנם כמבואר עד כמה שאין היתר ברור אלא יש כאן גיבוב ספיקות וקולות, אף כי רבים מהם וספיקא דרבנן הוא, מ"מ נראה דודאי מתאים לומר ע"ז דהמחמיר תע"ב, ולא עוד אלא דכאשר מכבס בחמישי לכו"ע מקיים כאן תקנת עזרא, ושומר מורשת חז"ל יקרא, ועיין בילקו"י כאן סעיף ח' שהביא מאביו מרן הגרע"י שליט"א שאמר דאפשר להקל בזה, ואח"כ בהליכות עולם (ח"ג, לך לך סעיף ג') כתב דנראה שמותר לכבס בער"ש במכונה עיי"ש, וכעת בחזון עובדיה שבת כתב לידיי פשיטא לי שמותר עיי"ש, אך לא פירש שיחתו אמאי כ"כ פשיטא שמותר (אחר שכ' דמהראשונים מוכח שהתקנה היתה לו לכבס בשישי), ומ"מ איננו מן המורים אלא מן התלמידים והבוחר יבחר מה לקרב ומה לרחק.

[ומש"כ הגרשז"א בשש"כ שם דבזמנינו שרגילים לכבס מהיום למחרת (ולא לצורך שימוש באותו היום), אם יכבס בער"ש יחשבו שיש לו פנאי והוא מכין בער"ש על לאחר השבת, לכן עדיף לכבס לפני יום שישי, עיי"ש, לכאורה אי"ז אלא ענין ו"הרגש" בעלמא, דהא ודאי אין לנו לגזור דבר זה מדעתינו, מה גם דלכאורה עד כמה שאנשים בלחץ של ער"ש מכבסים בשביל השבת, אי"כ עצם נוהג זה אומר שבים זה מכבסים בשביל הלילה ולא בשביל יום אחר, וממילא אין לאסור בגלל איזה "סתמא" בעלמא של כל השבוע, ודו"ק, ולא באתי אלא לעורר].

ובהיותי בזה אתא לידי ספר ושמו יקבנו בשם "באתי לגני" (כמדומני), ושם ראיתי שדן בשו"ע סי' רנ"א שכתב דמותר לעשות מלאכה עד המנחה וכו', ואילו בסי' רמ"ט מבואר דאין הולכין בשבת יותר מג' פרסאות כדי שיגיע לביתו בעוד היום גדול ויוכל להכין צרכי שבת, וחזינון דל"מ מה שיגיע לזמן מנחה קטנה, עיי"ש מה שחילק. ואח"כ יצא לדון דא"כ גם לגבי כביסה מה שנאסר לכבס בער"ש היינו כשאין לו מי שיכין צרכי שבת, ולפי"ז היום שכביס לוקח פחות ממנחה קטנה ואף פחות מג' פרסאות שרי, עכת"ד. ולפמשנ"ת נראה פשוט דהכא זה תקנה מסויימת ולא פלוג בה, וכמוכרח דגם דין נוסע הוא תקנה מסויימת לפי הענין (ועי' ביאור"ל סי' רמ"ט ד"ה ויוכל, ודו"ק).

(והעירני ידידי הגה"ר שלמה עובד שליט"א דאין הפשט באול"צ דהיום התחדש שהיבוש ג"כ קשור לענין הכביסה, ועל כן צריך שיוכל לעשותו ג"כ במהירות עיי' מכונה, אלא שזה עצם היסוד דאמרו לא לכבס בשישי, דבאמת מצד הכיבוס עצמו אע"פ שהיתה בו טורח בשריית הכביסה ושיפשופה עד לליבונה מ"מ אי"ז לוקח הרבה זמן, ומה שלוקח את מירב הזמן זה תליות הכביסה ויבושה, וא"כ ודאי שכשבאים להתיר מצד שהדבר לא מצריך זמן רב היינו דוקא כשגם היבוש נעשה ע"י מכונה, ודו"ק בזה. ועכ"פ עדיין קשה כנ"ל דהא לשיטתו אי"כ לא בטל הטעם, דיש שאינם מייבשים במכונה, ומהיכ"ת להתיר לכ"א בפנ"ג כשעושה בזריות כאשר עדיין התקנה קיימת בכללותה, וצ"ע).

ובסיומא דמילתא רק אוסיף מה שכמדומני כ' בספר חוט שני, דאף בליל שישי אין לכבס משום שהתקנה היתה לכבס בחמישי, וליל שישי אינו "חמישי", עיי"ש, ולכאורה כ"ז אי נימא דקבעו רק את יום חמישי ולאפוקי שאר ימים, וא"כ אנו דאזלינן בתר הוראת החיד"א ששאר ימים שרי, ה"נ

משום שאם לא תבעו השכיר אינו עובר באיסור זה, וכמבואר בשו"ע חו"מ סי' של"ט סעיף י' עיי"ש, ואשר לפי"ז ודאי יש לו לקנות צרכי שבת, ובסוף היום אינו עובר וחשיב בעידנא, לולי דהוי עשה ול"ת דמעיקרא ל"ד לל"ת, דו"ק, ועדיין צ"ע בזה.

[והיה אפשר לפלפל בזה דאע"פ שאינו בעידנא, מ"מ הכא שאי אפשר לו א"צ בעידנא, וכדמצינו בפסקי תוס' בגמ' זבחים צ"ו ע"ב סי' ס"ט שכתבו דאם אי אפשר לקיים העשה בענין אחר, לא בעינן בעידנא עיי"ש. אך מלבד שכבר כתב בשו"ת רע"א (סי' רכ"א ד"ה ומיהו וסי' רכ"ב ס"ק י"ז) שהתוס' בגיטין מ"א ע"א וחגיגה ב' ע"ב פליגי ע"ז עיי"ש (ועיין במה שהאריכו בכ"ז בשו"ת חזון עובדיה סי' כ"ח ובחבצלת השרון שמות עמוד ק"מ), בלא"ה אי"ז קשור לכאן, דהתם איירי שאין אפשרות לקיים העשה באופ"א, משא"כ הכא הבעי' היא רק אצל אותו אדם דחוק, ודו"ק, ועוד אציין כאן מה שראיתי בחבצלת השרון בדברים עמוד תשס"ז, שהעיר מדברי האחרונים שאין עשה דוחה ל"ת דממונא לחבירו (ב"מ ל' ע"א), וחובת פרעון הוא חיוב לחבירו, עיי"ש, וצ"ע].

עוד יל"ע במה שהוסיף המשנ"ב דאם גמרו מאתמול יש עליו רק איסור בל תשהה, וכוונתו דזה רק איסור דרבנן, וממילא פשיטא דנדחה מפני עונג שבת, והיינו דאף אי עונג שבת אינו מדאורייתא, מ"מ אינו מד"ס גרידא אלא חשיב דברי קבלה, ולכן דוחה איסור ב"ת שאינו אלא מדרבנן, כמבואר בחו"מ סי' של"ט ס"ה, עיי"ש, וצ"ב, דהנה להלן בסק"ד כתב המשנ"ב "לויין בריבית לצורך סעודת שבת או סעודת מצוה, והיינו מאינו יהודי או מישראל בדרך היתר", ובשעה"צ ביאר כוונתו דכ"כ בתוספת שבת ופרי מגדים ונתיב חיים ולבושי שרד ומאמר מרדכי, "דלא כמו שראיתי לאחד שהתיר בריבית דרבנן" עיי"ש, ומבואר דעתו דאין להתיר איסורים דרבנן לצורך עונג שבת. ובפשוטות זה היפך מהמבואר לעיל מיניה שאיסור דרבנן הותר לצורך כבוד ועונג שבת, וצ"ע.

ולכאורה י"ל דאיסור "בל תשהה" שאסורוהו רבנן, והסמיכוהו אקרא ד"אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש אתך" (משלי ג', כ"ח), היינו דוקא שמשנהו בלי סיבה נכונה אלא מעצלות וחוסר זהירות, אבל כל שיש לו איזה צורך למעות אלו ממילא אי"ז שיהיו האסור, דלא קרי' ביה "ויש אתך", ואשר לפי"ז ניחא הכא אמאי אינו עובר כשצריך את המעות לכבוד שבת. אך באמת לא מצאנו חילוק זה בשו"ע ונו"כ ובאהבת חסד, וע"כ אי"ז מן הישוב. ולחלק באופ"א בדאמת ס"ל למשנ"ב שאיסורים דרבנן הותרו לצורך מצוה דאורייתא או דברי קבלה, אבל זה דוקא איסור עצמי כשכר שכיר אחר שעבר זמנו, משא"כ ריבית דרבנן שאסורוהו משום גדר שלא יבוא לידי איסור דאורייתא, בזה שפיר לא התירו אף לצורך עונג שבת, ודו"ק. לכאורה לא מצאנו שזו הסיבה באיסור, וצ"ע בתו"ד הפוסקים.

והמעיין בדברי הפוסקים שציין המשנ"ב יראה שלא נתנו טעם אמאי סברו לאסור, אמנם במאמ"ר כתב דודאי לא תירו לעבור על ב' לאוין ועשה בשביל סעודת מצוה, אך על ריבית דרבנן לא ביאר טעמו. והנה בפמ"ג (א"א סק"ב ד"ה לוינ בריבית) כתב בזה"ל: בהיתר - ואין לומר ידחה עשה דאכילת שבת ללאו וכו', חדא בעידנא וכו', ועוד דהמלוה עובר, עכ"ל. ומבואר לנו תרי טעמי שכ' להכריח מהם דאיירי בהיתר, והיינו שהם גם סברות שלא לאוקי בריבית דרבנן, הראשונה היא דאי"ז בעידנא כדשמייעקר האיסור דריבית עדיין לא מתקיים המצות עונג שבת, וכמו כן יש בעי' מצד המלוה שהוא עובר אך לא מקיים את המצוה, וא"כ ב' סברות אלו שהמצוה לא מתקיים, או מצד הזמן או מצד המאה, אי ש בכחם לומר דאפילו ריבית דרבנן לא הותרה, ודו"ק. ואשר לפי"ז נסתלקה שו"ייתינו מאליה, דמה שמבואר בביאור"ה שאיסור דרבנן נדחה מפני עונג שבת, אכן נכון הוא בסתמא, אבל הכא הרי אי"ז בעידנא, וכמו"כ יש גם את המלוה שעובר, ולגבי שכר שכיר כבר התבאר שאין בעי' של "בעידנא", דאף שאינו מקיים כבר בהשאתר המעות אצלו את מצות עונג או כבוד שבת, אלא רק כאשר קונה את הדברים, מ"מ גם לאידך גיסא אינו עובר באיסור אלא בבא השמש, ואז כבר קיים את המצוה וכמשנ"ת, וכן הבעי' שיש בריבית דהמלוה עובר, פשוט שאין בשכיר, הדלה לא עובר וממילא שרי.

אולם אחר כותבי זאת בינותי דלא דקתי בזה, והיינו במה שכתבתי בפשיטות דאחר שנתבאר לנו דבשכר שכיר אין בעי' של בעידנא גבי איסור דאורייתא, ה"נ באיסור בל תשהה וכנ"ל, דזה אינו, דאה"נ גבי איסור "בל תלין" שפיר אינו עובר אלא בכניסת השבת (ואיירי בתובעו ביום שיש זמנו עד הערב), ועל כן שייך לדון שעונג שבת ידחה לאיסור זה משום שעוסק בו לפני שבת וכנ"ל, אך גבי איסור בל תשהה הרי הוא בכל רגע שמששה את השכר, וא"כ דמי לריבית שאינה נדחית מפני עונג שבת אע"פ שיש אומרים דהוא מדאורייתא, כיון שכשעובר על האיסור דרבנן עדיין לא מקיים את המצוה, ודו"ק. (ועיין באהבת חסד פ"ט ס"ב), ובספר נתיבות שכיר פרק מ"ב הערה י"ד, ומגדנות אליהו סי' ס"א אות י', דמבואר שם חילוק זה), והדק"ל.

וא"כ מצד הסברא של "בעידנא" עכצ"ל שהביאור"ל לא שמיע לי' כלומר לא ס"ל, והיינו עכ"פ באיסור דרבנן, ד"ל שהתירוהו אע"פ שאין מקיים באותו רגע להמצוה, דעכ"פ צורך מצוה מיקרי, והשתא צריך ליישב אמאי אסר בריבית. ואפשר"ל כהטעם השני שכתב הפמ"ג דהמלוה עובר, ולפי"ז ניחא. ובאמת אפשר לצ"ד כמו שדחמנו בתחילה שכשיש צורך אינו נחשב "משהה" ולא עובר על"ז, וזה מה שדקדקו במשנ"ב לבע"ח דגם שם נראה שאם יש צורך דחוף יכול לדחות, ואכתי צ"ע. ועיין עוד מש"כ בסוף הענין שהמשנ"ב פסק זאת ע"פ הש"ך, ולפי"ז י"ל, ודו"ק.

ד. ביאור וביורו דעת הפוסקים בהלואת ריבית לצורך עונג שבת

והנה בעיקר דברי המשנ"ב שכתב דנקטי' ככל האחרונים שציין דלא הותרה כלל ריבית לצורך שבת, ודלא כאחד שהתיר וכו', ולכאורה כוונתו להגרי"ז שכתב בסימנא דידן סעיף ט' דמותר ללוות בריבית של דבריהם לצורך סעודת שבת ויו"ט, וכן לשאר סעודות מצוה כשא"א ללוות בלי ריבית, ובקור"א הוסיף לבאר דלדבר מצוה לא גזרו אפילו על המלוה, ע"כ. וכן מצאנו לחכמ"ש כאן שכתב לבאר דהמג"א איירי בריבית דרבנן, דמש"פ הפמ"ג דהיינו בדרך היתר, אינו נראה, דא"כ פשיטא ומאי קמ"ל, עיי"ש (אכן דרך המשנ"ב כידוע שכשמוכרי מ"ד בעילום שמו הכוונה להגר"ז, ומסתבר שפי' חכמ"ש לא היה בגליון השו"ע של המשנ"ב).

אמנם אף שהמאמ"ר כתב שלא לישתמיט שום פוסק ראשון או אחרון לכתוב דין זה ביו"ד וכו' עיי"ש, לא כן מצאנו בזה, דהנה הנידון הוא על דברי הירושלמי פ"ב דמו"ק וריש פרק בסו"מ, דאיתא שם א"ר יוחנן לויין בריבית לחבורת מצוה ולקדוש החדש, ובשבולי הלקט בסי' נ"ה בענין ההכנות לשבת הביא הירושלמי וכתב דהוא הדין לסעודת שבת ויו"ט. וציינו המג"א סוס"ק ב'

בקצרה, ועי"ז קאי כל הפוסקים הנזכרים וכ' דאיירי בדרך היתר. אך במחזיק ברכה כאן (סק"ן) הביא מהרב באר יעקב (שכבר הזכיר המאמ"ר) והקרבן העדה (במו"ק) והפני משה (בפ' בסו"מ) שפירשו דמייירי בריבית דרבנן, אך שוב הסתייג דאינו מתיישב על הלאו דהמלוה יהיה מותר להלוות בריבית דרבנן לצורך סעודת מצוה דלוה, והביא דאכן במור וקציעה פי היעב"ץ דהיינו בדרך היתר (והשתא ניחא ד' המשנ"ב).

אך עיי"ש שכתב דאח"כ ראה דנעלם מכל האחרונים דברי הראשונים בתשרי דספר משפטים סי' י"ד, שכתבו בשם ר"י דהא דירושלמי היינו בריבית דאורייתא, דריבית סתמא היינו ריבית קצוצה, דהא לא כתב בקרבן לשכר ורחוק להפסד, וכ"כ המרדכי (ב"מ סי' רפ"ז) בשם מהר"ש, ושהראב"ה והמהר"ם אוסרים, אך מ"מ הם מתירים בריבית דרבנן, וכן המהר"ל בתשרי סי' ל"ז (הובאה בב"י סי' ק"ס) כתב הפלוגתא האם התירו ריבית קצוצה או רק ריבית דרבנן, עיי"ש. ועיין בחזון עובדיה שבת כאן סק"ה שהאריך הרחיב ביתר שאת בפלוגתת הראשונים בזה, ומשום הכי הכריע דשרי ללוות בריבית דרבנן לכבוד שבת, ודלא כהגר"מ לוי זצוק"ל (בספר מלוה ה' ח"א עמוד ר"צ והלאה) שהאריך בדברי הראשונים בזה, וכתב דכיון שרוב הראשונים אוסרים בריבית של תורה מסתברא דהוא הדין בריבית של דבריהם, דאין סברא לחלק בזה, עיי"ש, ודחהו בחזו"ע לנכון דאדברא מהיכ"ת לדמות איסור דרבנן לאיסור דאורייתא, עיי"ש, ועיין עוד להלן.

אכן החיד"א גופי' במחז"ב הנ"ל כתב דעל הראשונים אנו מצטערים וכו', דודאי לא מובן היאך נתיר ריבית קצוצה למלוה בשביל מצוה, ואמנם הנה במל"מ (פ"ד מהלכות מלוה הלכה י"ד ד"ה עוד כתב הטור וז"ל וכן) האריך בפרטי דין זה (וציינו במחז"ב), ובתו"ד כתב לחלק דבריבית דאורייתא בעינן להתירו משום דלא קרינן ביה אחיך, ועל כן בהקדש דעניים כשא"י ידוע לא קרינן ביה אחיך, ובקצץ לעניים חלקם קרינן ב' אחיך ואסור, משא"כ בריבית דרבנן דטעם דהיתרא הוא משום דלא גזרו ביה רבנן, וכמו דל"ג ביתומים, וא"כ אין חילוק בין קייץ ללא קייץ, עיי"שה. ומבואר א"כ דטעמא דדבר מצוה שמתיר ריבית דאורייתא, הוא משום דלא קרינא ביה אחיך, אך בדרבנן ל"צ לטעם בעצם הענין אלא דפשוט לא גזרו, ואשר לפי"ז ודאי נדחה מש"כ הגר"מ לוי לעיל דאין לחלק בין דאורייתא לדרבנן, דהא כעת חזי' דאף אם מתירים זאת זה מכח ב' טעמים נפרדים, אמנם המל"מ הביא שהב"י בב' מקומות לא חילק בזה עיי"ש, ולפי"ז י"ל, ועיין.

ובאמת אפשר"ל דאף שאנו לא יכולים לומר טעמים וביאורים במצות התורה ולהוציא מזה דינים, מ"מ אחר שמצאנו ראשונים שאמרו דינים אלו אפשר ליתן טעם לדבריהם, וא"כ יתכן לבאר דסברי מרנן דכל מה שאסרה התורה ליקח נשך זה כאשר מלוה האדם לצורך עצמו, אבל כאשר זה לצורך גבוה אינו נושה בחבירו, דכביכול הרשות גבוה ליתא. והיה מקום להוסיף ע"פ המבואר בחז"ל כאן דהוצאות שבת חוזרים, וא"כ ודאי שאי"ז מחשבון הלוה עצמו, דהא אינו נפסד כלום (ולא משום שכר בעוה"ב, אלא דמעיקרא אי"ז מחשבון הקצוב לו), ואם נפטר היה אפשר"ל כע"ז דבכה"ג הוי כעסיקה, ויש לפלפל בזה, אך הרי חזינו דאי"ז דין דוקא בסעודת שבת ויו"ט אלא בכל סעודת מצוה, ועי"כ דאי"ז מהטעם הנזכר.

ועדיין אפשר להישאר בפשט הראשון שכתבנו דאי"ז נחשב הלואה דאי"ז אלא צרכי גבוה, וכשהתבוננתי חזיתי דהנה בהשקפה ראשונה נראה דמה שכתב המשל"מ לסברא שכשלא קייץ לעניים אז הוי ממון בלי בעלים, ולא קרינן ביה "אחיך", כ"ז לא שייך אצלנו שלוה בעצמו לצורך מצוה, וא"כ הכא הוי כקייץ, אך באמת יש לדחות ולומר דדווקא בקופה כשקייץ לעניים א"כ אין כאן שום סיבת היתר, דאחר שהממון הוא של העניים מהיכ"ת שילוח הם בריבית, דודאי התורה ניתנה לעניים כעשירים, אבל הכא אף שהוא הבעלים של הממון, מ"מ כיון שעצם ההלואה היא לצורך מצוה אי"ז בכלל אחיך, אבל מתשרי הרשב"א (שהביא המל"מ להלן ד"ה כתב הרשב"א) משמע שאם יש בעלים לא הותר כלל עיי"ש, וצ"ע. [ושוב ראיתי במלוה ה' ציון 41 שכתב דמעות מצוה אינם בכלל מעות אחיך, דהתורה חסה על מה שישראל נישור (וכמבואר בחינוך מצוה ס"ח), משא"כ במצוה לפום צערא אגרא עיי"ש].

וראיתי בספר ברכת יצחק כאן שכתב דיתכן דמה שפסק השו"ע יו"ד סי' ק"ס סעיף ח' להתיר ריבית דרבנן, היינו דוקא במש"כ שם "במעות של יתומים או של הקדש עניים או תלמוד תורה או מעות בית כנסת", וזה משום צירוף סברת הרשב"א הנ"ל עיי"ש, דלכן לא סמך ידו על דברי הגר"א ביו"ד שם שציין דמקור השו"ע הוא מהירושלמי. ולענ"ד דבריו תמהים טובא, דמה כוחו יפה להסתפק בדעת השו"ע נגד הגר"א, ולאסור מספק איסור דרבנן במקום עונג שבת, מה גם שכבר כתב הרדב"ז ח"ה סי' ב' אלפים ש"ו דכו"ע מודו שריבית דרבנן שרי, ולא נחלקו הראשונים אלא בריבית קצוצה עיי"ש, וצינו בחזו"ע, ואשר א"כ גם ללא פסק השו"ע יש לנו לילך בפשוטות להכל וכמבואר.

ועיין בשו"ת שבט הלוי ח"ב סי' ס"ד שמכח הירושלמי והראשונים הנ"ל העלה להתיר ריבית דרבנן במקום מצוה, ודלא כהמשנ"ב. ובחלק ח' סי' קס"ט השיב למי שרצה לבאר בירושלמי ובדעת הגר"א הנ"ל דכל ההיתר הוא כאשר יש מעות יתומים או הקדש וכדו', ומלויין אותם ועי"כ נהנה ההקדש והמצוה, משא"כ כשמלויין לצורך עשיית סעודת מצוה וכדו', דהנהנה מהריבית הוא המלוה ולא המצוה וזה לא הותר, ודחאו לנכון דודאי אי"ז הפשט בירושלמי, דהא הירושלמי קאמר "לויין בריבית" ולא מלויין בריבית, וגם איזה קופה של כסף יש לחבורת ביי"ד של קדה"ח שיעשו מזה הלואה בריבית דרבנן לצורך קופתם, והם דברים רחוקים מאד, וקם דינא כהגר"א והגר"ז, עיי"ש.

ועכ"פ במה שהקשה הגר"ש קלוגר בחכמת שלמה הנ"ל דאי איירי בדרך היתר מאי קמ"ל, עיין במל"מ הנ"ל שהביא פירוש היפה מראה שכתב דהירושלמי לאו להתיר קאי, אלא לומר דאע"פ שהם דחוקים שצריכים ללוות בריבית לויין לקיים המצוה, ומיירי דוקא בריבית המתור וכגון מגוי, וכן אינם לאוקמי בריבית דרבנן, ולא תיקשי דלא קרינא ריבית דרבנן, דהא לא בא להשמיע היתר ריבית גבי מצוה, אלא אדברא חיוב להלוות, עכת"ד. ובמור וקציעה (הנ"ל מהמחז"ב) הוסיף ביאור בזה, דאע"פ שאמרו חז"ל (ערכין ל' ע"ב) ניח"ל לאיניש דליזבן ברתיא ולא לייזיף בריביתא, הכא לית לן בה, שהוצאות שבת אם הוסיף מוסיפין לו מן השמים, ע"כ. ובחזו"ע כתב שכיון בזה לשו"ת מהר"ם (סי' תר"ה) שג"כ ביאר ע"פ הגמ' הנ"ל, עיי"ש.

ומיושב ביאור הירושלמי לפי האחרונים האוסרים, וכך סבר המשנ"ב (ומ"מ מש"כ הנתיב חיים כבר דחוהו האחרונים, עיין במחז"ב ובחזו"ע ואכמ"ל), אכן מ"מ לעצם הנידון נראה שהמשנ"ב לא ראה לפלוגתת הראשונים בזה, וצ"ע. ואף שברכ"י היה לפניו, מ"מ כנראה מחזיק ברכה לא, ובשעה"צ ציין לביאור"ה ושם רק חזר על הענין, וצ"ב. וכנראה שרצה להאריך בזה ולא

איסתייעא מילתא, וצריך בירור אמאי. ואמנם ראיתי מבארים שהמשנ"ב נקט כהש"ך ביו"ד שכ' שכלל לא נוהגים להתיר אף ריבית דרבנן עיי"ש, וצ"ע. ומ"מ לכאורה כל דין זה אינו בנמצא שההלואה תהי' דוקא ע"י ריבית, אבל באמת זה אינו, דשפיר כהיום ההלוואות נעשות ע"י הבנקים וכו', ויש אפשרות שמוכרח לזה לצורך שבת (ולכאורה פשוט דאין רשות להרבות בסכום, דהא כל תוספת כסף בריבית היא האיסור, ול"ש לומר הכל כלול בהלואה המותרת), דו"ק ועיין.

הרב מרדכי ברג

נוול "אליבא דהלכתא" אלעד

בגדר חיוב "כבוד ועונג" בשבת

הנה בגדרי כבוד ועונג בשבת האריכו מאוד המחברים בספריהם, זה אומר בכ"ה וזה אומר בכ"ה, ואמרתי אעלה על הכתב הנלע"ד בזה אף שלא היו עיתותי בידי לעיין בסוגיא זו כה"צ, ויהא רעוא דאימא מילתא דמיתקבלא. ומתחילה נעתיק עיקרי לשון הרמב"ם בזה, דהם פינה ויתד לכל ענין זה, וזה קיצור לשונו בפרק ל' מהלכות שבת הלכות א'-ז:
ארבעה דברים נאמרו בשבת וכו', ושנתפרשו ע"י הנביאים כבוד ועונג שנאמר וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד, איזהו כבוד וכו' לרחוץ פניו ידיו ורגליו בערב שבת מפני כבוד השבת, ומתעטף בציצית וכו' ושילבש כסות נקיה וכו', ומסדר שולחנו מערב שבת וכן במוצש"ק, וצריך לתקן ביתו מבעוד יום מפני כבוד השבת ויהיה נר דלוק ושולחן ערוך ומיטה מוצעת וכו' וכו'. איזהו עונג, זהו שאמרו חכמים שצריך לתקן תבשיל שמן ביותר ומשקה מבושם לשבת, הכל לפי ממונו של אדם וכו', ואם אין ידו משגת אפילו לא עשה אלא שלק וכיוצ"ב משום כבוד שבת הרי זה עונג שבת, ע"כ עיקרי דבריו, ועי"ש עוד בכל הפרק. הרי דחילק הרמב"ם באופן ברור וחד בין דין "כבוד שבת" לדין "עונג שבת", בין בלפותא דנלמדים הם מתרי קראי שונים, ובין באופן חיובם וקיומם למעשה, ויש לברר ולכלן גדר דין כ"א מהם אימתי מתקיים דין "כיבוד" ואימתי מתקיים דין "עונג".

ונודעו בזה דברי הגרי"ז שהובאו בכתבי הגר"ח, דהקשה בזה סתירת דברי הרמב"ם, דהכא כתב דנר דלוק הוא מכבוד השבת, ואילו לעיל בפרק ה' הלכה א' כתב הרמב"ם בזה"ל:
ואחד אנשים ואחד נשים חייבין להיות בבתיהם נר דלוק בשבת, אפילו אין לו מה יאכל שואל על הפתחים ולוקח שמן ומדליק את הנר, שזה בכלל "עונג שבת", עכ"ל. ונעתיק בזה דבריו, וז"ל שם:
ונראה לומר דבהלכות אלו הם שני דינים נפרדים, דדין עונג שייך בשבת עצמו וכמו שאר דינים של עונג כמו אכילה ושתיה, משא"כ בדין כבוד שבת שהחיוב הוא כבר מבע"י, שזהו ג"כ בכלל כבוד שבת, וגם אם יצויר הדלקה בשבת עצמו אינו מתקיים בזה דין כבוד שבת, עכ"ל, עי"ש עוד.

והנה בעיקר יסוד דבריו לחלק בין כבוד לעונג, דכבוד הוא קודם השבת ועונג הוא בשבת עצמה, לענין עונג שפיר נראה כן מסברא, דמה שאדם מענג את גופו קודם השבת ודאי לא שייך דמקיים בזה "עונג שבת" ופשוט, ובהכרח דזה דוקא אמור לענין שבת עצמה, אך מש"כ לענין כבוד, מסברא נראה כן דהוא שייך "גם" קודם השבת, דכן הוא הדרך דמתכוננים לבואו של אדם חשוב, ואפילו קודם בואו טובא, והכל מכלל כבודו הוא. אך מש"כ הגרי"ז דבריו להודיש דלא שייך כלל ענין כבוד שבת בשבת עצמה, צ"ע טובא לענ"ד, דאטו באורח חשוב שנמצא בבית אם ידליקו נרות לכבודו אחר שבא לא יחא בזה ענין "כבוד", אתמהא, וביותר דמנה הרמב"ם מכלל ה"כבוד" ענין לבישת כסות נקיה בשבת, ואמנם בלשון הרמב"ם ובסדר דבריו נראה דמיירי שלושה אחר הרחיצה בערב שבת, אך מ"מ הגע בעצמך, כשקם אדם ממיטתו בבוקר יום השבת, אטו לא יחא מחוייב הוא מדין "כבוד" ללבוש שוב הכסות הנקיה שלבש אמש, הלא אין נראה כן כלל וכלל. ושמא תאמר דבשבת עצמה מדין "עונג" זה אין נראה כלל, חדא, דאמאי לא מנאה הרמב"ם בדין עונג נמי כדמנה הדלקת הנר, ועוד, דמאן פסיק לן דלבוש "עונג" הוא, הלא הוא ענין "עונג רוחני", ויול"א דמתקיים בזה דין עונג שבת, וכמו שמנה הרמב"ם בדין עונג רק מאכל משתה ותשה"מ, ולא מנה תת"ת וכיוצ"ב, וא"כ הדק"ל.

ואמנם מצינו ממש כדברי הגרי"ז בדברי הגר"א בביאורו לשו"ע בסי' תקכ"ט, וז"ל שם:
לשון הרמב"ם בפרק ל' מהלכות שבת וכו' וכו', ור"ל עונג הוא בשבת עצמו, וכבוד הוא בערב שבת וכן כסות נקיה ע"ש, עכ"ל עיי"ש. הרי דכתב כחילוק הגרי"ז אף לענין כסות ולא רק לענין הדלקת הנר, אמנם לקוצר דעתי הענינה לא זכיתי להבין דברי רבותינו הגר"א והגר"ז זיע"א, וככל אשר הקשיתי בסמוך, אלא אם כן נדחוק בדבריהם דלא כפשוטות הדברים, וצ"ע.

וראיתי בפרי יצחק להגר"י בלאזר דלענין הדלקת הנר כתב כעין דברי הגרי"ז, וז"ל (בח"א ס"ו):
הנה הדלקת הנר בשבת הוא חובה משום שלום בית וכו', אולם הנה עיקר מצות הדלקת הנר בשבת אינו רק שיהיה נר דלוק בשבת, אלא דעיקר ההדלקה מצוה ג"כ, ושתהיה ניכרת שמדליקו לכבוד שבת, דלהכי לא יקדים ביותר משום שאין ניכר שמדליקו לכבוד שבת וכפירש"י, ולפי"ז אפשר לומר דכמו שאם מקדים ביותר אין ניכר שמדליקו לכבוד שבת, כן ה"נ אם מתאחר ביותר ג"כ אין ניכר כ"כ שהוא לכבוד שבת, דהרי לעולם יש להדליק נר לצורך הלילה, ובמה ניכר שמדליקו רק לכבוד שבת, עכ"ל. ועי"ש עוד שלפי"ז חידש דלינא דאף בהדלקת הנרות דיו"ט אין להדליק בליל יו"ט, אלא קודם ליו"ט משום דין כבוד יו"ט. הנה זכינו בדבריו לסברא נפלאה לענין הדלקת הנר, דאין זה מכבוד שבת כשמדליקו בלילה משום דבכל לילה ולילה מדליק נר, אמנם סברא זו שייכת רק לענין הדלקת נר, ולא מהניא כמובן לענין כסות שכתב בה הגר"א נמי כחילוק הגרי"ז, וכן לא מסתבר כ"כ דלכן נתכוין הגרי"ז עצמו בדבריו, דהוא חילוק עקרוני בכל דיני כבוד שבת, ועדיין צ"ע.

ונראה לולי דבריהם לבאר גדר שונה בחילוק דין כבוד שבת מעונג שבת, ומתחילה נקדים הלכה ברמב"ם הטעונה בירור וליבון, וממנה נבוא לביאור הענין כולו בעה"ז, וז"ל הרמב"ם בפרק ל' מהלכות שבת הלכה ד':
אסור לקבוע סעודה ומשתה בערב שבת מפני כבוד השבת, ומותר לאכול ולמעהה מלקבוע שתחתך, ואע"פ כן מכבוד השבת שימעג אדם מן המנחה ולמעלה מלקבוע סעודה כדי שיכנס לשבת כשהוא מתאוה לאכול, עכ"ל. ויש לעמוד על לשון הרמב"ם בהלכה זו בכו"כ נקודות:
א. מדוע הוצרך הרמב"ם לומר דאין לאכול מן המנחה מטעם שיכנס לשבת כשהוא מתאוה, ואין זה מ"כבוד השבת", הא בפשיטות י"ל דאם יבוא לשבת שבע ואין ביכולתו לאכול את סעודת

מבעו"י ענין "כבוד" שייך בה. וד"ר כתבתיו ע"ד אפשר, דכמו שכתב בריש הדברים דלענין עיקר הסתירה ברמב"ם יש שפיר לומר כעיקר דברי הגר"ז, דכבוד הוא "גם" מבעו"י ועונג "רק" בשבת, ואין הכרח למשנ"ת כעת, אך כיון דמתאימין הדברים עם המהלך דנתבאר לא נמנעתי מלכותבו, והבוחר יבחר.

הרב אופיר משה חזדנוולל "אליבא דהלכתא" אלעד

בחיוב דבר מועט לכבוד שבת וגדר עונג שבת

גמ' שבת ק"ח ע"ב: במה מענגה בדגים גדולים וראשי שומין וכו', ר' חייא בר אשי אמר רב אפילו דבר מועט ועשאו לכבוד שבת הוי עונג, ואמר ר"פ אפילו כסא דהרסנא. ובטור (סי' רמ"ב) וברמב"ם (פרק ל') נקטו שדינא דר"ח הוא רק במי שהשעה דחוקה לו.

ולכאורה כוונתו שבמי שאין השעה דחוקה לו לא יוצא בכסא דהרסנא, או דילמא בא לומר שאף במי שהשעה דחוקה לו מחוייב בכסא דהרסנא, וא"כ זהו דינא דתנא דבי אליהו (פסחים ק"ב ע"א) שאמר על דברי ר"ע עשה שבתך חול, אבל עושה הוא דבר מועט בתוך ביתו, ופי' ר"פ דהיינו כסא דהרסנא, וא"כ בא לומר חיוב לעשות הדבר מועט. אך לכאורה גם לא נפיק הפי' מהגמ' בשבת, שר"ח לא בא לחלוק על דברי מי שאמר לענגה בדגים גדולים, אלא בא לומר שאף מי שאין לו הוי עונג בכסא דהרסנא, ואפשר שמזה נפיק דינא דתדב"א שכיון שהוי עונג ממילא מחוייב להתאמץ ולעשותו.

וצ"ב בזה, דלמשל עשיר שירד מנכסיו יהיה מחוייב בכסא דהרסנא, הרי אצלו אין זה עונג [ולא איירי דמצעריו שבזה פטור מזה], ולהיפך עני שנתעשר למה לא יצא בכסא דהרסנא, הרי רגיל לזה והוי עונג אצלו.

ונראה בזה שאין דין עונג רק גדר בהתענגות האדם בעצמו, אלא עיקר מהותו הוא מדין כבוד שבת להוקירה ולקדשה, כמו שיתבאר לקמן, ולא מיבעיא לרמב"ן (מובא ר"ס רמ"ב במ"ב) שנלמד ממקרא קודש, קדשרו בכסות נקיה ומאכל ומשתה, שמבואר שם שכולם מטררתם להפוך השבת למקרא קודש בין ע"י הבגדים ובין ע"י מאכל ומשתה, וא"כ ודאי מטררתו הוא לכבוד השבת.

אלא אפילו לרמב"ם שמחלק את עונג שבת וכבוד שבת לשני דינים הנלמדים משני פסוקים, והגר"א (ר"ס תקכ"ט) מבאר שענייני כבוד הם הנעשים קודם שבת, וענייני עונג הם הנעשים בשבת עצמה, מ"מ מבואר בר"מ גם כלשון הגמ' שדבר מועט שעשאו לכבוד שבת הוי עונג, וחזינו דצריך לעשותו בזה לכבוד שבת, וכן מבואר בדין דעשירים המובא בגמ' (ק"ט), ונפסק ברמב"ם שם שאלה הרגילים לאכול כל השבוע בשר ודגים צריכים לשנות שעת סעודתם כדי שיכבדו בזה את השבת, והרמב"ם פוסק לזה בדיני עונג שבת, חזינו שצריך שיהי' העונג שבת מיוחד לכבוד שבת.

וא"כ לפי"ז ביאור הגמ' שאין ענין העונג תלוי באדם עצמו אלא תלוי בחשיבותו, ובעצם היה הדבר צריך להיות תלוי בדעת בני אדם, שאם באותו מקום כיבודו הוא בדגים גדולים וכדו', ר"ל כל מקום לפי ענינו, א"כ אם עושה כסא דהרסנא וכדו' לא ניכר בזה כבוד שבת, ולא יהי' מה שיש זה בכוחו לעשות כי סו"ס אין ע"ז שם עונג.

וחדש ר' חייא שהוי עונג בזה שעשאו במיוחד לכבוד שבת, וא"כ לכאורה נימא שהוא הדין בעשיר שיעשה כסא דהרסנא לכבוד שבת נפיק בזה כיון שיש בזה כבוד, כמ"ש במשנ"ב ר"ס רמ"ב שכתב כל מקום לפי עניינו, ולא כתב שכל אדם לפי עניינו (אא"כ שונא הדבר שפטור). וע"ז נקטו רבותינו שאיירי במי שהשעה דחוקה לו דווקא, מפני שכלפי עשיר לא ניכר בזה כבוד שבת כלל, ולהיפך הוי זלזול בכבודה, משא"כ כלפי מי שהשעה דחוקה לו א"כ הוי כבוד בשבילו.

וזה כוונת הר"מ "איהו עונג זה שאמרו חכמים, שצריך לתקן תבשיל שמן וכו' הכל לפי ממונו של אדם, ואם אין ידו משגת אפילו לא עשה שלק וכיוצ"ב משום כבוד שבת הרי זה עונג שבת". וא"כ מבואר שכל דין עונג הוא לפי הממון, שכל שממונו מרובה צריך לענג יותר, לא מפני שהוא רגיל לעונג רב יותר, אלא מפני שצורת הכבוד אצל עשיר שונה משל עני, וזה מש"כ בגמ' (בשבת ק"ט) שעשירים שבכל הארצות במה הם זוכים, במה שמכבדים את השבת, כי עיקר העונג הוא עבור כבודה.

ואולי זו כוונת הרמב"ם שם בהלכה י' "אכילת בשר ושתיתי יין בשבת עונג הוא לו, והוא שהיתה ידו משגת", ולכאורה הרי כל אדם מתענג בבשר ויין, אלא להנ"ל מובן שחיוב העונג נמדד לפי ממונו, וא"כ אם אין זה לפי ממונו אלא מעבר לזה אינו חייב בזה, ואין זה צורת כיבודו. ועוד, שבא הר"מ לומר שאם אין ידו משגת פטור מלענגו באכילת בשר, אף שמתענג בזה מ"מ אינו חייב בזה.

ולפי"ז אפשר להבין מ"ט חילוק האחרונים את גדרי עונג לב' חלקים, א. שמי שיכול לענגו לפי מנהג כל מקום ומקום מחוייב. ב. שמי שיש לו ממון רק לג' סעודות וכסא דהרסנא מחוייב להוציאו על שבת וכו', ולכאורה יש פה רק חילוק אחד שדינו שכ"א יענג לפי מה שיש לו, העשיר לפי כוחו והעני לפי כוחו.

אלא הביאור להנ"ל שלכולם שם כבוד שבת הוא דבר החשיב עונג באותו מקום, וגם לאותו שהשעה דחוקה (כנ"ל ששעה דחוקה יכול להיות רק בשבת מסויימת אחת ולא תמיד), ומ"מ יש אופן שיוצא ידי כבוד שבת ע"י שמענגו בדבר שעשה לכבודו, ולכן צריך לאומרו בפנ"ע, ולפי"ז יצא שבזה שיש לו ג' סעודות וכסא דהרסנא וצריך לצמצם כדי לענגו כראוי (כביאור המשנ"ב), לא סגי בזה שיעשה קצת יותר מכסא דהרסנא, כי בזה ישאר עדיין במדרגתו, אלא כל הענין לצמצם הוא כדי שישע' לכתוב דמנהג המקום, וכן אז עלה לדגרה א', ולכן גם יש לו ענין לזרז ולצמצם מפני שסו"ס ע"י כסא דהרסנא לא יוצא ממש בכבוד שבת, כי סו"ס לא מיקרי כבוד ועונג באותו מקום, ורק מפני שסו"ס עשהו לכבודו סגי בזה.

וא"כ יוצא שחלוקה מצוות עונג שבת ממצוות צדקה, ששם חיובו (כמו שפסק בשו"ע יו"ד סי' רמ"ט) כפי שידו משגת, וכ"א שנותן כפי שידו משגת קיים באותו הידור את מצווותה, משא"כ הכא מי שהשעה דחוקה ועשה כסא דהרסנא קיים בזה, אך עוד חסר בשם עונג מפני שעצם שם עונג וכבוד הוא דבר שלא תלוי רק בו, רק דמ"מ אפשר לצאת גם בזה.

והאמת שלפי"ז אפשר שגם עשיר שיעשה כסא דהרסנא, יקיים את הדרגא

ותשכח. אמנם בגדר הדבר חלוקים זה מזה, ד"עונג" הוא התענוג במאכל עצמו, וכמו שפירט הרמב"ם בהמשך הפרק בהרחבה, אך ה"כבוד" בזה הוא ה"הכשר" לקיום מצות העונג, והיינו דאף אם יכול האדם להגיע למצב דלא יהא מחוייב במצות עונג, וכמו לר' יוסי דלעיל, מ"מ משום "כבוד השבת" צריך הוא לדאוג שיקיים "בפועל" מצות עונג, ואין זה מכבוד השבת ד"מתחמק" האדם מקיום מצות העונג, וד"ז נראה נכון מאוד מסברא, ועיין בזה, ולזה אתי שפיר היטב לשון הרמב"ם דעמדנו בקושיא ב' הנ"ל, דבסיום דבריו כתב דהחסרון ב"כבוד" הוא מפני שצריך ליכנס לשבת כשהוא מתאוה לאכול, והביאור כמשנ"ת דצריך הוא מחמת דין "כבוד" ליצור היכ"ת והכשר לקיום העונג בפועל בצורה המעולה.

והא דבתחילת דבריו כתב הרמב"ם דאסור לקבוע סעודה בערב שבת משום כבוד השבת, ולא כתב משום שיהא תאב לאכול בשבת, יש ליישב לפי"ז, ותתיישב נמי קושיית הטור על הרמב"ם מהסוגיא בגיטין הנ"ל, דבאמת אין לקבוע סעודה בכלל הע"ש מחמת חסרון "כבוד שבת", אמנם זהו דין אחר בכבוד שבת, ולא הדין האמור לעיל, דמלבד החסרון בכבוד שישנו כשלא יוצר מציאות של קיום עונג, ישנו עוד חסרון מהותי ועמוק יותר בכבוד השבת מחמת עצם קביעות הסעודה בערב שבת, דאין זה מכבודה של השבת דקודם בואה עורך הוא סעודה חשובה, והרי זה זלזול בשבת, ואין זה תלוי כלל ועיקר בתיאבון שיהיה לו בשבת, וע"כ נאסר זה מבוקר יום השישי ולא רק מהמנחה ולמעלה, ומשום הכי בטעם דין זה סתם הרמב"ם דהוא מפני "כבוד השבת" ללא הסבר נוסף, דזה חסרון מהותי בכבוד השבת.

וא"כ אחר כ"ז הצעת דברי הרמב"ם בהלכה זו כך היא, דניזיל בדרכם של המ"מ והכס"מ, ומתחילה מיירי הרמב"ם בסעודה מיוחדת, וע"כ יש בה חסרון מהותי בכבוד השבת וכנ"ל, וזה אסור מעיקר הדין, ולאחר"מ פסק הרמב"ם כשיטת ר' יוסי דשרי לאכול ולשתות עד שתחשך, דאין בזה ביטול "עונג" וכנ"ל, ובסו"ד כתב הרמב"ם דמ"מ ביטול "כבוד" יש בזה, אך רק כשקובע סעודה דע"כ לא תאב לאכול בשבת עצמה. והא דהערנו דסתם הרמב"ם דבריו ולא חילק, לדברינו אין כ"כ קושיא, דעצם שינוי לשונו מורה דהם תרי דינים שונים לחלוטין זמ"ז בחסרון ה"כבוד", וכמשנ"ת, וע"כ לא ראה הרמב"ם צורך לפרט יותר מכך, ועיין, ומהשתא אתי שפיר היטב נמי שינוי לשונו, דמתחילה כתב "סעודה ומשתה" ואח"כ השמיט "משתה", דלא בכדי הוא, אלא דמתחילה דהחסרון הוא בעצם האכילה והשתיה, א"כ מ"ל אוכל מ"ל משקה, סו"ס זלזול בכבוד השבת איכא שלא הניח אוכל ומשקה מיוחד זה לשבת עצמה, אך לבסוף דכל הדין הוא מחמת התיאבון דבשבת, ס"ל להר"מ דכששותה אין בזה חסרון, דזה לא יביאנו לידי שלא יהא חפץ לאכול בשבת, וזה נפלא לענ"ה.

אמנם כמעט והדרגא בי מכו"ז מחמת לשון השו"ע בהעתיקו את ההלכה הזו דהרמב"ם, וז"ל בסי' רמ"ט סעי' ב': אסור לקבוע בערב שבת סעודה ומשתה שאינו רגיל בימי החול וכו' מפני כבוד השבת, "שיכנס לשבת כשהוא תאב לאכול", עכ"ל. הרי שכתב בטעם הדין הראשון דהרמב"ם כמ"ש הרמב"ם בסו"ד, ולא כמש"כ. אמנם שמחתי בראותי דהביאור"ה שם בד"ה מפני כתב בשם הפמ"ג ממש כדברינו, דמשום זלזול בשבת הוא דעושה ע"ש שווה לשבת, ע"ש, וברוך שכיוונתי, ולדעתי שפיר יש לקיים כל דברינו, ובפרט דהשו"ע שניה מלשון הרמב"ם בזה, ולולי דבריו היה נראה דלשון הרמב"ם מוכיחה כהפמ"ג מחמת כל הקושיות דאקשינן לעיל. ועוד, דאף אי נימא כהבנת השו"ע בדינו הראשון של הרמב"ם, עדיין יש לקיים דברינו עכ"פ בחילוק שבין כבוד לעונג כדבר רבינו דוד בשיטת ר' יוסי הנ"ל, ודו"ק.

[עוד דחוק לדרכו של השו"ע, דכיון דבדין זה מיירי דאסור לאכול מבוקר יום השישי, א"כ מצד המציאות צ"ע דהמאכל ביום שישי ישפיע על סעודת ליל שבת שלא יאכל מחמת זה לתיאבון, ובפרט בימות הקיץ הארוכים, והחוש יעיד ע"ז שאז"ז משפיע כלל, ועמד בזה המשנ"ב שם וכתב "שאף שאוכלה בבוקר, כיון שהוא מרבה בסעודתו שלא כרגילותו שוב לא יאכל בלילה לתאבון", והוכרח לידחק כן לבאר דברי השו"ע, אמנם לפי פשטות לשון הרמב"ם, דהוא מקור דין זה, אין צריך לידחק כלל, וכדאסברא לן הפמ"ג, וכמשנ"ת].

העולה לן מכו"ז, דהחלוקה בין כבוד לעונג היא בכמה אנפי, דהחלוקה הפשוטה היא כדחילק הרמב"ם בכל פרק ל' דישנם דברים דהם רק משום כבוד ככסות נקיה והצעת המיטה, ודין עונג הוא רק במאכל ובתשה"מ, ובזה לענ"ד אין חילוק בין קודם השבת לשבת עצמה לענין דין כבוד, דכשלובט כסות נקיה ומציע מיטתו בשבת מקיים נמי דין כבוד. אמנם ישנה חלוקה נוספת ביניהם בתוך אופני המאכל והמשתה, דבעצמותם הם "עונג", דמענג עצמו באכילתם, אך ה"הכשר" ויצירת האופן הנכון לקיימם הוא מדין "כבוד", דזהו כבוד השבת שדיאג אדם לענג עצמו בה.

וארווחנא בזה עוד, דהנה כתב הרמב"ם שם בהלכה ו' וז"ל: אע"פ שהיה אדם חשוב ביותר וכו' חייב לעשות דברים שהן לצורך השבת בגופו שזה הוא כבודו, חכמים הראשונים יש מהם מי שהיה מפצל העצים לבשל בהן, וממן מי שהיה מבשל או מולח בשר וכו', וממן מי שהיה קונה דברים שהן לצורך השבת ממאכל ומשקה אף שאין דרכו בכך, עכ"ל. הרי דכתב דין זה בחלוקה של ה"כבוד", דדין "עונג" התחיל הר"מ לפרט רק בהלכה ז', וצ"ע אמאי דין זה דיטרח אדם בגופו שייך לחלק הכבוד, ולא מנה הרמב"ם גם טיטרה לצורך מאכל ומשתה דהוא דין עונג, וא"כ לכאורה הוא דין כללי בכל הענין, דלכל דיני השבת צריך שיטרח האדם בגופו, והו"ל להר"מ לכתוב זאת לבסוף ולומר דלצורך עונג ולצורך כבוד יש לו לטרוח, ומדוע שייך זה לחלוקת ה"כבוד". ולהאמור נפלא הדבר, דכל שטורח האדם בהכנת ה"עונג" לכל סוגיו ואופניו, זהו ממש דין הכבוד, דיוצר המציאות המעולה והמהודרת לקיום מצות העונג, וזהו כבודה של השבת.

ומהשתא נבוא ליישב נמי משה"ק הגר"ז בסתירת דברי הרמב"ם בדין הדלקת הנר אם כבוד הוא או עונג, דלהאמור י"ל דכמו דלענין מאכל ומשתה נתבאר דשייך בזה גם כבוד עונג, ה"נ לענין הדלקת הנר, דהנה כדברי הרמב"ם בפרק ה' דהדלקת הנר עונג שבת הוא, ומשום הכי צריך לחזר על הפתחים, העתיק נמי השו"ע בסי' רס"ג סעי' ב', וביאר המשנ"ב שם בסק"י בזה"ל "דהוא עיקר עונג סעודת שבת", הרי דעיקר עניינו של הנר הוא העונג דיש בסעודה מחמתו, והוא חלק מענין העונג של המאכל והמשתה, ומ"מ כשמדליקין אותו מבעו"י מקיימין דין כבוד שבת, וכמשנ"ת דכל ההכנות לקיום מצוות העונג בכלל "כבוד" הם, וזה מ"ש השו"ע בהמשך דבריו שם בס"ד לא יקדים למרה להדליק בעוד היום גדול, שאז אינו ניכר שמדליקו "לכבוד שבת", דאף ההכנות לקיום העונג כהלכות צריך שיהא ניכר הדבר בהם דלכבוד שבת עשאוּם. וא"כ שפיר כתב הרמב"ם בפרק ל' דהדלקת הנר

השבת, מבטל בזה את דין "עונג" השבת, דהא בסמוך כתב הרמב"ם בפירוט דהמאכל בשבת הוא מדין עונג שבת ולא מדין הכבוד, וא"כ הטעם היותר נכון ופשוט לכאורה הוא משום ביטול העונג ולא משום ביטול הכבוד. ב. יש לעמוד על דקדוק לשונו, דבריש דבריו כתב דאסור לקבוע סעודה "מפני כבוד השבת", ולא הוצרך להמשיך ולבאר דחסרון הכבוד שבזה הוא מה שע"כ לא יתאוה לאכול בשבת, ואילו בסו"ד דנמי ס"ל דהוא דין ב"כבוד" ראה צורך להדגיש ולבאר דהחסרון בזה הוא שלא יתאוה לאכול בשבת, ומאי שנא. ג. עוד יש לדקדק בשינוי לשון הרמב"ם, דברישא כתב: אסור לקבוע סעודה "ומשתה" בערב שבת מפני כבוד השבת, ואילו בסיפא כתב שימנע אדם מן המנחה ולמעלה "מלקבוע סעודה", ולא הזכיר בסיפא "משתה", הלא דבר הוא. ד. בעיקר דברי הרמב"ם עמדו הנו"כ, דברישא כתב דאין לקבוע סעודה בע"ש ומשמע דזה כל היום, ואילו בסיפא כתב דהאיסור הוא רק מן המנחה ולמעלה, והטור (בסי' רמ"ט) פירש דברי הרמב"ם (כפי הבנת הב"י בדבריו) דבסיפא בא לפרש מש"כ ברישא ע"ש, והוא דחוק, ועי"ש שגם הב"י לא הסכים לכך. ועוד, דהטור חלק משום הכי על הרמב"ם מחמת הסוגיא בגיטין ל"ח דמשמע התם דבכל הע"ש אסור ע"ש, ומכח זה פירש המ"מ בדעת הרמב"ם, והסכים עמו בכ"מ ובכ"י, דברישא מיירי בסעודה שאינו נוהג בה בימות החול, וע"כ אסורה בכל היום, ואילו בסיפא מיירי בקביעות סעודה שרגיל בה בימות החול, ובמציעתא מיירי באכילה ללא קביעות סעודה דשרי לגמרי, ע"ש, ולכאורה ג"ז דחוק בדעת הרמב"ם, דכל כי האי הו"ל לפרש דבריו ולא לסותמם, ועדיין צ"ע בשיטת הרמב"ם.

ונראה לבאר בדעת הרמב"ם, דהנה מקור שיטתו דשרי לאכול מעיקר הדין בערב שבת עד שתחשך הוא משיטת ר' יוסי בריש פסוק ערבי פסחים, דאיתא התם פלוגתת ר' יוסי ור' יהודה בזה, לר' יהודה אסור לאכול בערב שבת ובערב יו"ט מן המנחה ולמעלה, ואילו לר' יוסי שרי ד"אוכל והולך עד שתחשך", ואיתא בגמ' שם דאף ר' יוסי מודה בערב פסח דאסור משום חיובא דמצה, ויש לבאר שורש מחלוקתם, ושורש החילוק לר' יוסי בין חיוב אכילת מצה לחיוב אכילת סעודת שבת.

ומצאנו בזה דברים נפלאים בחידושי רבינו דוד על אתר, ונעתיק כל דבריו היסודיים בזה, וז"ל: ואית לן למימר שאעפ"כ אין סעודת שבת ויו"ט דומה למצה, שאכילת מצה קבועה עליו חובה על כל פנים, ואם לא יהא יכול לאכלה אלא אכילה גסה לא יהא בידו לקיים מצות מצה בשנה זו כלל שהיא מצוה עוברת, אבל סעודת שבת ויו"ט אינו חייב בהן אלא כדי לקיים עונג שבת ויו"ט, ואם אין האכילה מהנה אותו אינו חייב בה כלל, שאינו מוצא בה לא הנאה ולא תענוג, כדרך שאמרו שאיסטנסיים פטורין משלוש סעודות, אלא שר' יהודה סבור שקודם השבת צריך שיהיה נזהר בעצמו להכנס לשבת כשהוא תאב, ור' יוסי אינו חושש לכך אלא שלאחר שיכנס לשבת אם האכילה היא לו לתענוג מצוה עליו שיאכל, ואם לא אינו זקוק לאכול ואינו חייב להכין את עצמו לכך קודם השבת, וזהו מחלוקתם של ר' יהודה ור' יוסי, עכ"ל.

למדנו מדבריו דחלוקה במהותה מצות אכילת מצה ממצות אכילת סעודת שבת, דבמצה המצוה היא עצם "האכילה", אך בסעודת שבת המצוה היא ה"עונג", והאכילה היא רק היכ"ת והכשר למצוה זו, וס"ל לר' יוסי, דקי"ל כותיה, דאין חיוב משום "מצות עונג" לדאוג שיהא תאב למאכל בשבת, משום דבפועל בשבת עצמה אם לא תאב אינו "מחוייב" כלל בעונג, דזהו עינוגו כעת לא לאכול, ולא נחשב ש"ביטל" מצות עונג, אלא דאינו מחוייב בזה כלל.

[ויל"ד לפי"ז מאי ס"ל לר' יהודה דפליג, דמדברי רבינו דוד משמע דלא פליג על עיקר היסוד דהמצוה היא בעונג ולא באכילה, אלא ס"ל דאפילו הכי מחוייב אדם לדאוג וליצור הכשר והיכ"ת לקיום מצות עונג באופן המעולה ביותר, דהוא ע"י אכילה בפועל בשעה שהוא תאב לאכול. אמנם היה מקום לו"ד לדון דשמא לצד זה אף ר' יהודה מודה לר' יוסי דאין חיוב להמנע מאכילה מערב שבת משום הכי, אלא חולק הוא על עיקר הגדר וס"ל דאף בשבת המצוה היא עצם האכילה, ואינה רק הכשר לקיום מצוות עונג, ועל כן שווה הדין בה לאכילת מצה, דאף אם שבע הוא ולא יכול מחמת אונסו לאכול, סו"ס בפועל הפסיד מצווותו. ואולי יש לתלות בזה הנידון שהובא בביאור"ה ל' ריש סימן רפ"ח האם האיסור להתענות בשבת הוא מדאורייתא מקרא ד"אכלוהו היום", או מדרבנן מ"וקראת לשבת עונג" ע"ש, ולכאורה צ"ע דהא בריש סי' רמ"ב כתב המשנ"ב גופיה דלהצד דזה חיוב דאורייתא נלמד הדבר מקרא ד"מקראי קדש", ואמאי כתב שם מקרא אחרینא, ואולי להאמור י"ל דבא להורות עכ"פ לצד זה דה"אכילת" מצוה היא המצוה, "וטעם המצוה" הוא עונג השבת, ודו"ק.

עוד יש לתלות בה מ"ש בשעה"צ בסי' קנ"א לענין היתר אכילת סעודות מצוה בביהכנ"ס, ועינ"ש דכתב דלענין סעודת שבת יש גירסאות בירושלמי, ובאמת מצינו דנחלקו בזה ראשונים, דדעת הסמ"ג (עשין כ"ט) והאז"ז (עי"ש סו"ס כ"ג) ועוד דשרי לאכול בביהכנ"ס בשבת משום דנחשב כ"סעודת מצוה", אמנם מתוס' בפסחים ק"א ד"ה דאכלו מוכח דאסור (ועיין בשו"ת הר צבי או"ח ח"א סי' ע"ג בזה), ויש לתלות הנידון בזה בכל משנ"ת כעת, דאם האכילה עצמה היא מצוה יש להתיר, ואם היא רק הכשר יש לאסור, ולמעשה לפי האמור כיון דקי"ל כר' יוסי א"כ לדרוש ס"ל דזה סבירא לן להלכה דזה רק הכשר, וכמ"ש במשנ"ב בהדיא בסי' קס"ז סק"צ ד"ל לענין להוציא אחרים יד"ח בברכת המוציא בשבת, וז"ל: דאף שהם חוב (השלוש סעודות), אין החוב עליו משום מצוה אלא כדי שיהנה מסעודת שבת, ואין להמצוה עצמה חוב, דהא אם נהנה ממה שמתענה אין צריך לאכול, ע"כ הם ככלל שאר ברכות הנהנין, עכ"ל. ואכמ"ל בזה עוד].

השתא דאתינן להכי, נבוא לבאר בס"ד דברי הרמב"ם הנ"ל בהלכה ה', דכיון דפסק כר' יוסי כמש"כ כל הנו"כ שם, דשרי מעיקר הדין לאכול בערב שבת עד שתחשך, א"כ לדרוש דהו"ל תורף וטעם שיתנו הוא ככל משנ"ת כא, דאם בא בפועל לשבת כשהוא שבע עוף ביכולתו לאכול אין זה "ביטול מצות עונג", אלא אינו מחוייב הוא בעונג כלל בכה"ג, וא"כ אתי שפיר היטב משה"ק בקושיא א' הנ"ל אמאי לא כתב הרמב"ם בטעם האיסור משום ביטול העונג. אמנם חדית לן הרמב"ם דבר חדש בזה, דאע"ג דאין בזה משום ביטול ה"עונג", מ"מ משום ביטול ה"כבוד" יש בזה, וביאור הדברים, דס"ל להרמב"ם דכל אימת שאדם מענג השבת במאכל ובמשתה מקיים בזה תורת, כבוד ועונג, עונג – כפשוטו, וכבוד – דזהו כבודה של השבת שיענוגה במאכלים ערבים ומשובחים, וכמו שמארח אדם חשוב ומכבדו במאכלים חשובים, ה"נ צריך לכבד השבת, וכמו שמצינו בהרבה מקומות דכבוד השבת הוא המאכלים המיוחדים, וכן בסימן זה הרבה לשונות כאלו במשנ"ב, דוק

הפחותה של דבר שעשאו לכבוד שבת יש בזה כבוד שבת (או דנימא כנ"ל שיש בזה חשש זלזול, וצ"ע).

ולפי"ז מובן מה שקרא השו"ע לסימן זה להזהר בכבוד שבת, והרי ענינו של הסימן הוא עונג שבת, כמו שכתב הטור במפתח הסימנים שלו להיזהר בעונג שבת ובהוצאותיו וכו', וכמו שהביאו האחרונים את חילוקי עונג שבת פה. אך להנ"ל שכל מצוות עונג שבת יסודה הוא כבוד ויקור השבת, מובן שאפשר לקרוא לזה כך וכך, ולכן המשנ"ב גם לא מתייחס למצוות כבוד שבת אלא מתחיל "הנה עיקר מצוות עונג שבת וכו'", כי באמת זה הנושא כאן, אך יסודו הוא מצד כבוד שבת (בעיקר אם לומדים זאת ממקרא קודש כנ"ל) [אך שמעתי לבאר בשו"ע אחרת, שעיקר החידוש כאן שצריך לזרז עצמו לכבד ע"י שיצמצם בשאר הימים, וא"כ הדין צמצום הוא רק מדיני הכנה לשבת (כעין שמאי שהיה אוכל לכבוד שבת ע"י שאוכל את הגרועה), וכל דבר שהוא קודם שבת חשיב כבוד ולא מדיני עונג, אך זה לא יישב עדיין את הקו מהמשנ"ב והאחרונים שדנו בגדרי עונג].

ונבוא לדון עתה בדינא דר"ע דעשה שבתך חול, דיש לדון האם הוא פטור ממצוות עונג שבת, או דילמא רק מיקרי כאנוס אך למעשה חסר לו המצוה (דבמצוות צדקה אם אין לו פטור לכאורה ול"צ להגיע לדין אנוס, ושוב ראיתי שכ"כ האגרו"מ (ביו"ד א' סי' קמ"ה) שבצדקה הוא תנאי ופטור מעצם מצות צדקה, דלא כמצוות אחרות ששם פטורו הוא מדין אנוס, אך הכא שהחויב הוא כבוד שבת ושהשבת תהיה מכובדת, א"כ אף שאין לו סו"ס אין השבת מכובדת, אך אם החיוב הוא עליו להיות מעונג ולהתענג כשאין לו במה להתענג פטור.

ונ"ל ביאורינו שפטורו הוא מדין אנוס שאין לו במה לכבד כראוי, ומ"מ חיובוהו לעשות משהו שמקיים בזה במקצת, ולכן יש ענין להזדרז ולהתאמץ לכבד ביותר, ואילו במצוות צדקה לא מצינו שישצטרך לצמצם כדי שיוכל לתת יותר, ובעיקר ששם יש סברת מאי חזית שתתן לאחר וחייך קודמין, כמ"ש באגרו"מ שם.

וא"כ לפי"ז דינא דר"ע בא לומר שחשיב אנוס, ואף שע"י חיזור על הפתחים ישיג עדיין מיקרי אנוס בזה [וכמו שלתת יותר מחומש על מ"ע אינו חייב, וחשיב כאנוס בסכום כזה, הוא הדין בזה], ואף שבשאר מצוות אפשר שחייב לחזר על הפתחים [עיין בביאווה"ל סי' תרנ"ו שמסיק שבמ"ע דאורייתא צריך לחזר על הפתחים, ובמצוות דרבנן יש שחייב ויש שפטור], מ"מ הכא כיון שהוא מיצר לעצמו בכך כמ"ש הרמב"ם (פרק ל') א"כ לא חייב, ואפשר שחשיב כאדם המצטער ע"י מאכל מסויים שפטור מלאוכלו, אף שזהו הכבוד שבת שנהוג במקומו, מפני שסו"ס שבת לעונג ניתנה ולא לצער, אך סו"ס זה פטור דאנוס ולא שקיים בזה כבוד שבת [ועיין בסי' קס"ז ס"ק צ"ד שכותב המשנ"ב שאין אכילת פת חוב עליו אלא כדי שיהנה מסעודת שבת, דהא אם נהנה ממה שמתענה אין צריך לאכול וכו', ולכאורה הכוונה לא שקיים עונג ע"י צומו, אלא שהאכילה היא צער לו ופטור ממנה (כמ"ש לקמן סי' רפ"ח), והוא הדין הכא].

וכן לפי הטעם המובא ברש"י (בשבת ק"ח ע"א) ובפרישה, שלא יטיל על אחרים הוצאות כבוד שבתותיו, שוב אפשר שאינו פטור בעצם, אלא שכיון שסו"ס כבוד שבת הוא בתוספת עונג לו, בזה אמרינן שחויב צדקה הוא כלפי צורך האדם, ולאדם סתם סגי בב' סעודות, וא"כ מעצם צורכו לא חסר לו ממש, ולכן א"צ לתת לו ואין עליו שם עני כלל.

[משא"כ במקום שאין לו אף ב' סעודות ונקרא עליו שם עני, אז נותנים לו כל צורכו, וכמ"ש המשנ"ב שבאדם נכבד נותנים לו לפי כבודו וא"כ גם לאדם רגיל חשיב צורך, כי זו הדרך לאכול בשבת, וזה כדין המוזכר בסוף פאה שאם יש לו מאתיים זוז לא יטול מן הצדקה, משא"כ כשחסר דינר יכול לקבל אפילו אלף, ולכאורה איירי שצריך את אותם אלף, דאל"כ למה יתנו לו מן הצדקה, והוא הדין הכא].

והיה מקום לפרש את ספיקו של הטור בענין זה, שנאמרו בספיקו כמה פירושים [עיין בספר דבר שמואל בפסחים ק"ב ע"א שדן בפירושים השונים].

א. שהב"י אפשר שלמד שזה גופא הספק האם צריך לצמצם כדי לכבד יותר או לא, ולהנ"ל הוא הספק האם זה פטור כבצדקה וא"כ א"צ לצמצם, או דהוי אנוס וא"כ יש ענין לצאת ממצב האנוס שבו נמצא, ופשט שראוי רק כאנוס כי המצוה שהשבת תהיה מכובדת כנ"ל.

ב. הב"ח מבאר בג' אופנים שונים, 1. אם כבר מצטרך לאחרים האם שרי לגרום להצטרך יותר או לא, ואפשר לבאר שדן בטעם אם הוא כר"מ שלא צריך להצר לעצמו, א"כ אם כבר מיצר אין לו פטור, ואם הטעם שלא יטיל על אחרים א"כ הוא הדין בזה. 2. האם שרי באופן חד פעמי להטיל עצמו על אחרים, שלביאור הרמב"ם אפשר שבזה חייב, אך לביאור רש"י אסור לו להטיל עצמו עליהם, או להיפך שלר"מ גם בזה לא צריך להצר לעצמו, אך לרש"י אולי פעם בפעם יכול לבקש מאחרים. 3. האם צריך ללוות כשלא יודע אם יוכל להחזיר ואין לו משכון, וזה כמו שביארנו בב"י שאם הוא פטור א"כ לא צריך, אך אם הוא אנוס אפשר שחייב, או שלביאור הרמב"ם היום סו"ס לא מיצר לעצמו כיון שהוא דרך הלוואה, אך לפי רש"י אולי אף חשש שיטיל עצמו על אחרים אסור.

ג. לביאור הטי"ז שהספק היה האם כל מי שצריך לאחרים פטור לגמרי מעונג שבת, או דילמא רק מי שמוטל לגמרי על אחרים פטור, אך במי שיש לו קצת משלו כן מחוייב לעשות דבר מועט, ויש ב' חלוקות או ג' חלוקות, ע"ש וביד אפרים.

ואפשר שבהו הסתפק, שאם הוא פטור דאנוס מפני שא"א לו, א"כ אם יש לו מעט משלו ולא כולו מוטל על הצדקה יהי חייב בזה, משא"כ אם הוא פטור א"כ אף כשיש לו מעט משלו מ"מ מיקרי בגדר עני, ובעני שיעור חיובו לעונג הוא רק ב"ס ופטור מהשאר, וזה שיש לו מעט משלו לא מוציאו מכלל עני, ולפי"ז אכן פשטנו שבאופן שיוזדוץ יהי חייב, וא"כ הוא רק פטור דאנוס.

ד. לביאור שו"ע הרב נראה שאיירי שהיה לטור ט"ו סעודות מהצדקה, ומילתא דפשיטא שלא יקח מאחרים לכבוד שבת, ודינא דר"ע בא לחדש שאף ממידת חסידות לא יבקש עבור כבוד שבת כשכבר יש לו משלו ט"ו סעודות (אך אם יבקש ודאי דשירי לתת לו), והסתפק הטור האם במעט שיש לו מחוייב רק בכסא דהרסנא, או שצריך לצמצם ולעשות יותר מכסא דהרסנא, ולשונו הזהב הוא "ומהמעט שיש לו אפשר שפטור הוא לכבד ממנו שבת, כיון שאפילו מצדקה פטור וכו"ר ע"י"ט. ולכאורה מ"ש בזה שהוא הספק האם הוא פטור מכיון שאין לו, ולכן גם לא מחוייב לצמצם יותר, או דילמא אינו פטור ולכן צריך להתאמץ.

ומטו משמיה דהחזו"א (ספר חוט שני סי' רמ"ב) שבכבוד שאינו עונג פטור

ממנו, ודנו הפוסקים לפי"ז האם שרי להשתמש בכלים חד פעמיים שאינם כ"כ כבוד שבת, אך הוא עונג לו שלא לעמוד ולשטוף, וכן ללבוש חליפה מכובדת אך חמה בקיץ לעומת חליפה קלה ופשוטה (וכן בלבישת עניבה וכד'), שלחזו"א יהי פטור (ובחוט שני נקט שלא חייב, אך אם ילבש וודאי שמקיים בזה כבוד שבת, ויש שהבינו שאם אין בזה עונג אין בזה גם כבוד). ולכאורה להנ"ל שדין עונג יסודו מדין כבוד, א"כ אפשר לביאור הרמב"ם שהפטור של עשה שבתך חול הוא כי אינו חייב להצר לעצמו, א"כ יהיה הוכחה שבמקום שחסר בעונג פטור גם לכבד, אך זה אינו ראיא לנידון הנ"ל כיון שכאן סו"ס איירי בדיו עונג, וזה ודאי שאם אינו מתענג או מצטער ל"ה עונג ופטור, מפני שאף שאמנם המטרה בעונג שבת היא כבוד שבת או מקרא קודש, אך מ"מ כל זה ע"י שם עונג, ואם אינו עונג כ"כ פטור.

אך באופן שהחויב מצד כבוד שבת גרידא, כגון כסות נקיה וכלים יפים, א"כ בזה אולי לא יהני מה שמצטער בזה קצת, דהעיקר אם חיובו מתחיל קודם שבת (כמ"ש הרמב"ם שילבש כסות נקיה קודם שבת, וכן בנר שבת שיש חיוב מיוחד קודם, עיין בחי' הגר"ח בסטנסיל), א"כ אז עוד אין חיוב עונג, ומה אכפ"ל שיעטער קצת.

[ולאלה שפי' לעיל שהמחבר למד שהחויב לצמצם לכבוד שבת הוא מדין

כבוד שבת, א"כ היה מקום לומר שגם חייב לחזר על הפתחים מדין כבוד

והכנה לשבת, ואם רואים שפטור כדי שלא יצר לעצמו, מ"ש שגם מכבוד

פטור במקום שיש צער. והיה אפשר לפרש לפי"ז את הספק שהשאלה היא

האם כל החיוב של ההכנה שיהי' לו עונג שבת הוא רק היכ"ת והכשר מצוה,

ולכן מה שיש לו לא מחוייב ביותר מזה, או שחשיב מצוה בפנ"ע אף שהוא

הכנה לעונג, וא"כ יראה להגדילה ע"י צמצום וזירוז].

הרב יהושע גלעדינונל "אליבא דהלכתא" אלעד

בביאור המחייב בג' סעודות שבת וחויבא דפת בהם, אי הוי מצד כבוד שבת או עונג שבת והנפק"מ, ובשיטת החזו"א בפטור דכבוד שבת

א. מבואר דיש ב' מצוות, א. כבוד שבת. ב. עונג שבת.

כתב השו"ע סי' רמ"ב: אפילו מי שצריך לאחרים אם יש לו מעט משלו צריך לזרז עצמו לכבד את השבת. ובפשוטו משום מצות עונג שבת שצריך לקיימה בשבת, מוטל עליו לדאוג שיוכל לקיים המצוה כבר מתחילת השבוע, ודואי דאין מקיים המצוה אלא רק בשבת, אך מוטל עליו לדאוג שיהיה לו עונג שבת. אכן כ"ז יש לומר רק כלפי מצות עונג שבת, אך כלפי מצות כבוד שבת י"ל דאינו רק חיוב לדאוג, אלא זהו גופא כבוד שבת שמצמצם כל השבוע ומזרז עצמו שיהיה לו מה לאכול בשבת, וזהו גופא מצות כבוד שבת, וכמבואר בשו"ע דמתקנת עזרא שיהיו מכבסים בגדיהם ביום חמישי לכבוד שבת, ובפשטות בודאי כבר ביום חמישי מקיים מצות כבוד שבת.

וכן מבואר ברמב"ם פרק ל' שפירש: ב' דברים נאמרו ע"י הנביאים כבוד ועונג, ומפרש איהו כבוד, זה שאמרו חכמים שמצוה על האדם לרחוץ. ובהלכה ג': ומכבוד השבת שילבש כסות נקיה, ולא יהיה מלבוש החול כמלבוש השבת וכו', ועזרא תיקן שיהו העם מכבסים בחמישי מפני כבוד השבת. וכן בסידור שולחנו וביתו מבואר ברמב"ם שזה גופא מצות כבוד שבת, וא"כ ה"נ לענין מי שאין לו כדי סיפוקו וצריך לצמצם במזונותיו כדי שיוכל לקיים עונג שבת, א"כ ודאי דמקיים בזה מצות כבוד שבת.

ולהנ"ל צ"ב טובא אמאי כשהמשנ"ב פתח בדבריו כתב: הנה עיקר מצות עונג שבת נתפרש לנו ע"י הנביאים וכמו שנאמר "וקראת לשבת עונג", ולא הביא כלל מצות כבוד שבת דהוזכר בשו"ע דצריך לזרז עצמו לכבד את השבת, וכן בכותרת בריש הסימן פתח "להזהר בכבוד שבת", ואולם בהמשך דבריו הביא השיטות ויש אומרים שעיקרו הוא מן התורה שהשבת הוא בכלל מקראי קודש, שנאמר וביום השביעי שבת שבתון מקרא קודש, ומקרא קודש פירושו חז"ל בספרא דהיינו לקדשו ולכבדו בכסות נקיה ולענגו בעונג אכילה ושתיה. ומבואר דמצות כבוד שבת נקט רק בהנך שיטות דהחויב הוא מדאורייתא, ולא הזכיר כלל הכבוד שבת שהוזכר ברמב"ם, דמדברי קבלה ילפינן מ"ולקדוש ה' מכובד" דזהו מצות כבוד שבת.

עוד צ"ב, דכיון דהביא המשנ"ב רק מצות עונג שבת, משמע דכל הדין דצריך לצמצם בשאר ימים הוא בכדי שיקיים מצות עונג שבת, ולכאורה כל זה הוא כלפי איכות הסעודה שמרבה בה בעונג, כגון דגים חשובים או לכה"פ בכסא דהרסנא, אך החיוב גופא דפת בג' סעודות אינו בדוקא מצד עונג שבת, דיתכן שאין מתענג דוקא בפת אלא דהוא חיוב בפנ"ע דילפינן מהיום ג'פ', וכלפי זה י"ל דיסוד החיוב הוא לכבד השבת בג' סעודות וכדלהלן, וא"כ היכא דמצמצם במזונותיו במשך השבוע כדי שיהיה לו אף סעודה ג', ודאי מקיים בזה כבוד שבת, דמשום מצות כבוד שבת רמיא עליה לצמצם ולדאוג שיהיה לו פת אף בסעודה ג', ולא משום מצות עונג שבת, וא"כ הדק"ל אמאי לא פירש המשנ"ב להדיא האי מצוה דכבוד שבת בריש דבריו. ובפרט א"נ דהאי ילפותא דהיום הינה מחייב בפנ"ע, הו"ל להביא נמי האי ילפותא, דמשום הך ילפותא רמיא עליה לצמצם ולדאוג שיקיים האי מצוה.

ב. ראיות דהמחייב בסעודות שבת אינו רק מצד עונג שבת

א. מהא דמבוא ברמ"א סי' רצ"א ס"א ובמשנ"ב סימן רע"ד סק"ט דמי שלא אכל סעודה אחת בשבת צריך להשלימה, וכגון לא אכל בלילה יאכל ביום ג' סעודות, ואי החיוב מצד עונג שבת גרידא אמאי מחוייב להשלים, וכי פחות מדושן עונג הינו כאשר אינו אוכל סעודה זו, הרי אף לולא ההשלמה יאכל ביום ב' סעודות, ובודאי יהיה מדושן עונג, וע"כ דיסוד החיוב הוא לכבד השבת בג' סעודות בדוקא.

ב. מהא דכתב השו"ע ריש סימן רצ"א: יאא זהיר מאוד לקיים סעודה שלישית, ואף אם הוא שבע ויכל לקיים אותה בכביצה, ואם א"א לו כלל לאכול אינו חייב לצער את עצמו. ומבואר דאף אדם שבע דלית ליה עונג לאכול עתה סעודה [ובפרט לשיטת השו"ע שם סעיף ה' דחיובו בסתמא בפת], מ"מ הינו מחוייב, ורק אם שבע שא"א לו לאכול כלל מיפטר משום דמבטל בידים עונג שבת, וכמש"כ המשנ"ב שם בשם המ"מ דהסעודה לעונג ניתנה ולא לצער, דאי המחייב מצד עונג גרידא אף בשבע הו"ל דפטור, דהסעודה לעונג ניתנה.

ובאמת שראיתי דבר זה באור זרוע (הלכות שבת סימן נ"ב), שכתב: וכן אם לא היה רעב אינו חייב, דמידי הוא טעמא אלא משום **עונג**, ו**כיון שהוא שבע ואוכל אי"ז עונג** וכו'. ור"ת ור' **אפרים כשלא היו רעבים לא היו אוכלים**. ועיין רשב"א ברכות מ"ט ע"א דאף הוא הביא דר"ת לא היה אוכל סעודה ג' כשאינו רעב, מוכח מכאן דלדידן דאף מי שאינו רעב צריך לאכול, אין יסוד חיובו מצד עונג שבת אלא מצד מצות כבוד שבת.

ג. ראייה לדבר החזו"א בפטור דכבוד שבת

ומהמשנ"ב הנ"ל סי' רצ"א סק"ג דכתב דהסעודה לעונג ניתנה ולא לצער, מוכח כהא דמטו משמיה דהחזו"א, עיין חוט שני ח"א פ"א סק"ב דאף חיוב מצות כבוד שבת מתבטל כאשר מצטער ומבטל בזה עונג שבת, דהא ממה שסובר השו"ע דאף השבע צריך לאכול סעודה ג' הוכחנו דאי"ז מדין עונג, וא"כ אמאי מיפטר היכא דא"א לו לאכול משום שמצטער, וע"כ דהיכא שבמבטל בידים עונג שבת שמצטער מייפטר. ועיין בפרישה דהקשה דהול"ל דמ"מ פטור מצד דאנוס הוא, ונשאר בצ"ע, ולדברינו מיושב שפיר דאנוס הוא פטור, אך סיבת החיוב קיימת, משא"כ האי טעמא דלעונג ניתנה ולא לצער הוא פטור בסיבת החיוב, ודו"ק. ועיין להלן מש"כ עוד בהו.

ד. עוד ראיות במחייב פת בג' סעודות דמדין כבוד

עוד יש להוכיח דבסימן רצ"א סעיף ג' כתב השו"ע דאם נמשכה סעודת הבוקר עד המנחה, יפסיק ויברך ברהמ"ז ויאכל סעודה ג', דאל"ה לא יוכל לאכול אחר"כ אלא אכילה גסה.

ולכאורה אי המחייב גרידא מצד עונג שבת, אמאי יפסיק באמצע סעודתו, וכי יוסיף לו זה עונג, אדרבה זה שמפסיק מבטל נמי במקצת עינוגו ומצער. וראיתי שעמד בזה כבר האור זרוע הנ"ל, וז"ל: "הואיל וטעם ג' סעודות משום עונג, וכי בעבור שיברך באמצע הסעודה מתענג, יותר הוא מצטער שתאב הוא לאכול ואמרינן ליה לברך ולהפסיק ושוב לאכול, נמצא דביטל עונג שבת. ועוד, ממ"נ מה הועילו המחלקים, דאם ירעב במנחה שוב כדרך בני אדם שדרכם לאכול שחרית ומנחה, היו צריכים ע"כ לחזור ולאכול משום עונג שבת, ואם לא ירעבו לא היו צריכים לחלק". מבואר בדבריו להדיא דאין שום חיוב לענין להפסיק באמצע סעודתו, דלשיטתו אזיל דמי שאינו רעב אינו חייב כלל בסעודה ג', דכל החיוב רק משום עונג, ואי לית ליה עונג מייפטר, וממילא ע"כ לשו"ע מבואר דאין החיוב מצד עונג גרידא.

ובפרט למש"כ המשנ"ב בשם הספר חסידים דמי שיש לו ב' סעודות מצומצמות, ואם יחלקם לג' סעודות לא יהיה לו כל סעודה לשבעה, מוטב שיאכל ב' סעודות לשבעה, ומ"מ אם נמשכה סעודת הבוקר עד אחר חצות יחלקנה לשנים וכו', אבל לכתחילה אין להמתין עד אחר חצות דמבטל במקצת עונג שבת. ולכאורה אי המחייב גרידא דג' סעודות מצד עונג שבת, הכא ודאי גרע, דהרי יש לו רק ב' סעודות מצומצמות, וכשמחלקם לב' סעודות שבכל סעודה אין כלל שיעור שביעי ודאי מצער, ומ"מ חזינן דרמיא עליה לקיים חיוב אכילת ג' סעודות אף בכה"ג, ובהכא דהמחייב הינו מצד כבוד שבת, או מצד הילפותא דהיום הוי חיוב בפנ"ע.

ה. ביאור שיטת הרמב"ם בהנ"ל, ובחיובא דעני דצריך לחזר על הפתחים לצורך סעודות

והנה בשיטת הרמב"ם נמי מפרש הכי, דבפרק ל' מפרש בתחילה איזהו כבוד שבת, ואחר"כ מהלכה ז' מפרש איזהו עונג שבת, ומפרש כגון לתקן תבשיל שמן ביותר ומשקה מבושם לשבת, ולא מזכיר ג' סעודות, ובהלכה ט' כתב: חייב אדם לאכול ג' סעודות בשבת, וצריך להזהר בג' סעודות אלו שלא יפחות מהן כלל, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה סועד ג' סעודות. ויעור"ש בהלכה י' שכתב: אכילת בשר ושתית יין עונג הוא לו, והואו שהיתה ידו משגת, ומשמע מדבריו דאכילת בשר הוי מדין עונג שבת, ולכך לא כתב חייב אלא לפי ממונו או שידו משגת, אך לענין ג' סעודות כתב חייב בג' סעודות, ואף הזהיר שאין לפחות מהן, והיינו להדיא דלא כהא"ז דמי שאינו רעב פטור, אלא שבזה לא נאמר לפי ממונו או ידו משגת אלא חייב.

ומחודש בדברי הרמב"ם דלא כמש"כ המשנ"ב בשם האחרונים (המג"א ועוד) דמי שיש לו ב' סעודות לא צריך לחזר על הפתחים לצורך סעודה ג', ובהא נאמר מימרא דר"ע עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ואילו לרמב"ם מדוייק ממש"כ ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה סועד ג' סעודות. ובזה לא כתב כמש"כ בהל' ז' לענין תבשיל שמן וכו' ואינו חייב להצר לעצמו ולשאול מאחרים כדי להרבות במאכל בשבת, אמרו חכמים עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, וכן לא כתב הכל לפי ממונו של אדם, ומשמע דפליג להדיא על דברי המג"א.

ונ"ל דיסוד המחלוקת הוא, דלרמב"ם חיוב ג' סעודות אינו מצד עונג בדוקא אלא אף מצד כבוד שבת, ולכך ס"ל דבזה אין פטור שכיון שמצטער לבקש מאחרים יפטר, ודומיאי דשאר מצוות דצריך העני לחזר על הפתחים בכדי לקיים המצוה, ואינו נפטר מחמת שצער וטירחא הוא לו לחזר על הפתחים [ומה שלא כתב הרמב"ם זה מקודם להלכה ז', דהתם עסיק בכבוד שבת בע"ש ולא בשבת], אך לענין עונג שבת גופא בזה ס"ל לרמב"ם כמש"כ ואינו מחוייב להצר לעצמו" ומיפטר מעונג שבת, ומ"מ אף בזה ס"ל לרמב"ם דבעי למעבד לכה"פ שלק, וצ"ל דס"ל דזה בקל יכול להשיג, והיכא שאף בזה גופא קשה לו להשיג פטור, דאל"ה אמאי יהיה חייב, ומ"ש מחולה שכתב הרמב"ם בהלכה ט' דפטור, וכתב ע"ז המ"מ דלעונג ניתן ולא לצער. או דנימא דכסא דהרסנא המוזכר בגמ' נצרך בכדי לקיים החיוב דפת גופא, דבפת גרידא חסר בכל החשיבות סעודה, וע"כ ס"ל לרמב"ם דאף לענין זה צריך לחזר על הפתחים, וכדמשמע בגמ' פסחים ק"יב דאע"פ שאמר ר"ע עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, אבל עושה אותו דבר מועט, ומאי ניהו כסא דהרסנא, משמע דאף לצורך כסא דהרסנא צריך לחזר.

ומצאתי בביאווה"ל סימן רע"א ד"ה מוטב, שכתב דמצות עונג שבת הוא מ"ע מדברי קבלה, ובפת חריבה אין מקיים מצות עונג אלא רק עם כסא דהרסנא, וה"נ י"ל ברמב"ם דהחויב ג' סעודות מצד כבוד שבת, מ"מ בפת גרידא לא סגי ובעי נמי כסא דהרסנא, והרמב"ם ס"ל דזה שלק, ומדוייק בדבריו שכתב אפילו לא עשה אלא שלק משום כבוד שבת הרי זה עונג שבת, והיינו דבלא זה חסר נמי בכבוד שבת גופא.

ו. ביאור החילוק בין עני לחולה וראיה לדברי החזו"א

אולם אכתי ברמב"ם צ"ב, דאם כנים אנחנו דמחוייב לחזר על הפתחים לצורך ג' סעודות הגם שמצטער וכשאר המצוות, א"כ אמאי לענין מי שהיה חולה או שהיה מתענה כתב הרמב"ם דפטור מג' סעודות, וביאר המ"מ דלעונג ניתן ולא לצער, ולכאורה הלא פירשנו ברמב"ם דעצם החיוב דג' סעודות אינו מצד

מצוה מן התורה, שהרי התורה התירה לעשר דבר שלא בא לעולם לצורך כך, אע"ג שבעלמא אין לעשות כן. והתוס' שם (ד"ה אלא לאו כה"ג) כתבו וז"ל: מתוך פירוש הקונטרס משמע דאיצטרך ליה למילף מקרא משום [דהוי] דבר שלא בא לעולם, וקשה לר"י דמה לי שבתות וימים טובים משאר ימים. והנה מקושיית ר"י משמע שהבין בדעת רש"י דמהאי קרא ילפינן דבכ"מ אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, ואין זה היתר מיוחד גבי שבת דשרי לעשר אף על דבר שלא בא לעולם, ומשום כך הוקשה לו אמאי השמיענו כן גבי שבת, דמה לי שבתות וימים טובים משאר ימים. וטפי מבואר כן בדברי התוס' רא"ש שכתב וז"ל: וקשה לפירוש דא"כ מה לי שבתות מה לי שאר ימים, כיון דקסבר אדם מקנה. ע"כ. ובאמת שכן היא משמעות הסוגיא לפי פשוטה, דרבי ינאי ס"ל דאדם מקנה דבר שלא בא לעולם, דאי נימא שכוונת הברייתא שרק גבי שבת התירה התורה לעשר דבר שלא בא לעולם, לכאזי איפכא היה לגמ' להוכיח, דמדס"ל לרבי ינאי [ורבי חייהי] שהתורה התירה רק לצורך עונג שבת לעשר דבר שלא בא לעולם, מבואר שבכ"מ סבירא להו דאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם. אמנם ברש"י משמע קצת דס"ל בביאור דברי הגמ' כן, שלדעתו זהו היתר מיוחד שהתירה התורה לצורך עונג שבת, שכתב (בד"ה אלא לאו כה"ג, הנזכר לעיל) וז"ל: דמותר לעשר על מה שלא בא לעולם ועתיד לבוא, לצורך עונג שבת, ע"כ ומשמע שרק לצורך עונג שבת נאמר היתר זה, וכמ"ש בפנים. ובהזו לכאזי מיושבת קושיית ר"י (בתוס' הנ"ל), דוחאי הוצרך קרא לאשמועינן כן גבי שבת, שרק בשבת היתיר קרא לעשר דבר שלא בא לעולם. וא"כ הוא צ"ל דהא דחשיב לרבי ינאי בהדי מאן דס"ל אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, הוא משום דמ"מ גבי מעשר בשבת ס"ל כן. שו"מ שכע"ז מבואר בריטב"א (ד"ה והא דאמרין אלא לאו כה"ג), עיי"ש.

ו. הקולא שנתחדשה לדעת התוס', הרא"ש בתוספותיו, הרשב"א והריטב"א
אמנם התוס' מוכח קושיא זז חלקו אפירש"י, והביאו דנראה לר"י כמו שפירש ר"ח דאתא קרא למישרי שבת שלא מן המוקף, והיינו לצורך עונג שבת כמבואר בתוס' שם. וכן פירש הרא"ש בתוספותיו. וכע"ז כתבו הרשב"א (שם) ד"ה שקל עשר) והריטב"א (שם): ד"ה דהא דמותר לעשר על מה שלא בא להזכרת לפירש"י בשם ר"ת, ועוד הקשה היאך תרם עליהם שלא מן המוקף, הא אמרינן בעלמא (עירובין דף ל: ועוד) שלא נחשדו חברים לתרום שלא מן המוקף. ולכך פירש ר"ת ז"ל דרבי ינאי פשיטא ליה דשפיר עביד [מעשרן] על דבר שלא בא לעולם, ולא בא לפני רבי חייהי אלא מדין שלא מן המוקף, וא"ל [רבי חייהי] דלדבר מצוה שרי, וה"נ משום עונג שבת שרי, והכא נמי משום עונג שבת שרי, וכדאמרין למען תלמד ליראה. עכ"ד. ומבואר מכ"ז שלצורך עונג שבת התיירו לעשר שלא מן המוקף.

ז. יתבאר שלדעת הראשונים איסורו לתרום שלא מן המוקף הוא מה"ת
והנה נחלקו הראשונים באיסור זה שלא לעשר שלא מן המוקף, אי הוי איסור מה"ת או מגזירת חז"ל, דרש"י במסכת גיטין (דף ל: ד"ה מוקף) כתב, אסור לחבר לומר תבואה שיש לי במקום פלוני תהא תרומה על זו, שמא אותה שעה אינה בעין, ואם עשה עשוי. עכ"ד. וכע"ז כתב במסכת חולין (דף ז. ד"ה לתרום) שאסור לחבר להפריש ממה שאין לפניו על מה שלפניו, דשמא אותו שהוא סומך עליו אינו בעין שנאבד או נרקב, ונמצא שאין אומר כלום ואוכל טבלים. ע"כ. ומבואר בזה דס"ל לרש"י דהאי איסור שלא לתרום שלא מן המוקף אינו אלא איסור דרבנן, גזירה שמא אותה שעה שמפריש אין התרומה בעין. [וקצת משמע עוד דאינו אסור אלא לחברים, שכתב שאסור לחבר להפריש מה שאין לפניו וכו', ויל"ע בזה. ועיין במאירי במס' גיטין (דף ל:) מ"ש בזה. אמנם עיין בדברי רש"י במס' עירובין דף ל: ד"ה מוקף) שפירש כן, שלא מן המוקף, מדבר שאינו סמוך לו באותו כלי דלהוי מיניה וביה. וכע"ז משמע קצת בנדה (דף עא: ד"ה ומקפת). ויל"ע אי בדבריו אלו מבואר כדעת רוב הראשונים דלהלן שהאיסור לתרום שלא מן המוקף הוי מה"ת].
אכן בתוס' בגיטין (שם ד"ה לתרום שלא מן המוקף) כתב וז"ל: לתרום שלא מן המוקף, פירש בקונטרס דשמא אותה שעה אינה בעין, ואין נראה דתרומה גדולה מדאורייתא בעי מוקף, ואם כן אפילו שתיהן לפניו וכו'. ע"כ. וכן מפורש בדברי הרשב"א שם (ד"ה וכי נחשדו חברים) שכתב: וכי נחשדו חברים לתרום שלא מן המוקף, פירש רש"י ז"ל אסור לחבר לומר תבואה שיש לי במקום פלוני תהא תרומה על זו שמא אינה בעין, אלא גזירת הכתוב וכדילפי לה מוהרמותם ממנו מן המוקף לו, ודרשא גמורה היא וכו'. עכ"ז. וכן מבואר בדברי הריטב"א שם, ווע"ע במאירי. הרי לן דאע"פ שהאיסור לתרום שלא מן המוקף הוי איסור תורה, בכ"ז לצורך עונג שבת התייורה, ועכצ"ל דעונג שבת הוי מה"ת. ובדברי התוס' לקמיה (במס' גיטין בדף לא. ד"ה המניח) מפורש כן שלצורך עונג שבת שרי לתרום ולעשר שלא מן המוקף, אף דאינהו גופייהו כתבו שהאיסור לתרום שלא מן המוקף הוא מה"ת. [ועיין בריטב"א במס' עירובין (דף לב: סוד"ה ניהא ליה לחבר), שכתב בהא דאמר רשב"ג התם לא נחשדו חברים לתרום שלא מן המוקף, וז"ל: והא דשרינן ביבמות בעובדא דאריסיה דר' ינאי לתרום שלא מן המוקף מפני מצות עונג שבת, אפי' אליבא דרשב"ג אתיא, דעונג שבת שאני וקרא אשכח ודרוש כדאיתא התם. וגם בזה משמע שהדרשא היא דרשה גמורה, וממילא מבואר דהאי איסורא דשלא מן המוקף איסור תורה הוא. ואין לומר דדוקא מעשר התיירו בסוגיא דיבמות הנ"ל לתרום שלא מן המוקף, והאיסור מה"ת שלא לתרום משאינו מוקף לא נאמר אלא גבי תרומה גדולה, ואילו גבי מעשר הוי איסור דרבנן, שא"כ אדמתרצו התוס' בסוף דבריהם דבתרומת פירות דרבנן התיירו, הול"ל דשלא מן המוקף במעשר התיירו. [ודו"ק בדברי הריטב"א דלעיל, דמשמע שגם לתרום שלא מן המוקף שרי לצורך עונג שבת].

והראוני שהרשב"א בשו"ת (ח"א סי' קכ"ז) האריך בכ"ז, וביאר באר היטב שאע"ג שהאיסור לתרום שלא מן המוקף הוא איסור תורה, לצורך עונג שבת התורה היתירות מדכתיב למען תלמד ליראה, עיי"ש.
נמצאנו למדים שלשיטת רש"י מוכח דעונג שבת הוי דאורייתא ממה שהתירה התורה לעשר על דבר שלא בא לעולם, אע"פ שבעלמא שלא לצורך שבת אין לעשות כן. ולהתוס' וסיעתם מוכח מהא דהתיירו האיסור לתרום שלא מן המוקף, שהוא איסור מה"ת לצורך עונג שבת.

ח. כן מבואר בערוך לנר

שוב הראוני שכע"ז כתב הערוך לנר במס' יבמות שם (דף צג. ע"ד רש"י ד"ה כל הימים) להוכיח, ואלו דבריו: שלא יבטל עונג שבת, משמע דעונג שבת דאורייתא כיון דמקרא דרש כן. וק"ל מנ"ל כן [דעונג שבת הוא דאורייתא], דהא בפסחים (דף סח:) לא יליף רק מקרא דוקראת לשבת עונג דהוא דברי קבלה. וי"ל דמזה עצמו מוכח דמדאורייתא הוא, דהרי אין נביא רשאי לחדש

ב. בדעת הרמב"ן לכאזי נראה דשבת לא הויא בכלל מקראי קודש

והנה במ"ש שהרמב"ן ס"ל שעונג שבת הוא מה"ת, משום שגם שבת היא בכלל מקראי קדש, יל"ע בזה טובא, דהן אמנםם שהרמב"ן בפרשת אמור שם הביא פירוש כהא, אבל הוא עצמו לא ס"ל כן, וז"ל: והזכיר השבת במועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קודש, שגם הוא יום מועד נקרא אותו מקרא קדש, ואחר כן הבדיל שאר המועדות ממנו ואמר אשר תקראו אותם במועדם וכו'. [ולקראת סוף דבריו שם (בד"ה וטעם) כתב: וטעם מקראי קדש שיהיו ביום הזה כולם קרואים ונאספים לקדש אותו, כי מצוה היא על כל ישראל להקבץ בבית האלקים לקדש היום בפרהסיא בתפילה והלל לאל בכסות נקיה, ולעשות אותו יום משתה כמו שנאמר בקבלה (נחמיה ח, י) לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו כי קדוש היום לאדוננו, ואל תעצבו כי חדות ה' היא מעוכםם. עכ"ד. וזה ענין הספרא שהביא המשנ"ב הנ"ל]. אכן בהמשך דבריו כתב הרמב"ן שאין השבת בכלל מקראי קדש, וז"ל: והנכון בעיני כי פירוש מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קודש אלה הם מועדי, על הנוזכרים למטה בפרשיות בחודש הראשון וגו', ולכן חזר שם פעם אחרת אלה מועדי ה', בעבור שהפסיק בענין השבת, עכ"ד לענינינו. ועיי"ש שהביא ראיות לפירוש זה, וחזינן שדחה להפירוש שגם שבת בכלל מקראי קודש היא, וס"ל ששבת אינה בכלל מקרא קודש, וא"כ תו ליכא למימר שלדעתו עונג שבת הוי מה"ת מכא הא דמקראי קודש.

וביותר יש לתמוה בזה, שהרי השעה"צ הביא להוכיח מהב"י (בסי' תפ"ז) דעונג שבת הוא מדברי סופרים, דשם השיב הב"י לטענת הטור (בסי' תקפ"ב) שלדעת הטור מסתבר שאין לומר מקרא קודש בתפילת ימים טובים, דכיון שאמר את יום חג פלוני הזה הכל בכלל, דשמיא שנא להזכיר מקרא קודש טפי מאיסור עשיית מלאכה ושאר כל הלכותיו. והשיב ע"ז הב"י: וי"ל דשנא ושנא, דמקרא קודש מורה על שצריך להזכירו בתפילה, וכמ"ש הרמב"ן בפרשת אמור טעם מקרא קודש שיהיו כולם קרואים ונאספים ביום הזה לקדש אותו, כי מצוה על כל ישראל להקבץ בבית אלקים ביום מועד לקדש היום בפרהסיא בתפילה ובהלל לאל, עכ"ד. והראי מדברי הב"י אלו דס"ל דעונג שבת הוא מדרבנן, הוא מהא דנקט דמקרא קודש קאי רק על ימים טובים ולא על שבת, וא"כ הא הב"י הוכיח זאת מדברי הרמב"ן, ואיך כתב המשנ"ב דלהרמב"ן עונג שבת הוא מה"ת ולהב"י הוא מדברי סופרים, וצ"ע.

ג. ביאור המשמעות בדעת החינוך, דלדידיה מקראי קדש איננו באכילה ושתיה

ומ"ש השעה"צ עוד שלהחינוך מצות עונג שבת הוא מדברי סופרים, גם בחינוך לא מבואר דבר זה להדיא, אלא שכתב שם (במצוה רצ"ה הנ"ל) כן: לרשות ביום הראשון של פסח, שנאמר בו (ויקרא כג, ז) ביום הראשון מקרא קדש, ובכל מה שנאמר בתורה מקרא קדש פירשו זכרונם לברכה קדשהו, וענין קדושתו הוא שלא נעשה בו מלאכה אלא מה שהוא מיוחד באכילה, כמו שביאר הכתוב (שמות יב, טז) אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם. עכ"ד. וביאור הראיה נראה דהוא כן, דהנה המשנ"ב הוכיח דהרמב"ן ס"ל דעונג שבת הוי דאורייתא בהקדמת ב' ענינים, האי דשבת בכלל מקראי קדש היא, והב' הוא מה שפירשו רז"ל בספרא דמקרא קדש היינו לקדשו ולכבדו בכסות נקיה ולענגו בעונג אכילה ושתיה. ומב' הקדמות אלו מבואר שגם את השבת צריך לענג בכסות ובמאכל ובמשתה. אכן החינוך דרש הא דחזקיה קדש לאיסור עשה של עשיית מלאכה ביו"ט, ולא פירש שכל היכא שמוזכר מקרא קדש צריך לענגו במאכל במשתה ובכסות, וע"כ אף אי נימא דשבת בכלל מקראי קדש היא אי"ל למילף לחייבו בעינוגה. ובאמת שכדברי החינוך בזה כ"כ הרמב"ם בסהמ"צ (עשה קנ"ט), וז"ל בתו"ד: ודע זו ההקדמה כל מה שנאמר בו מקרא קדש בא בפירושו קדשהו, וענין קדשהו שלא תעשה בו מלאכה אלא מה שמויחד באכילה כמו שפירש הכתוב (שמות יב, טז הנזכר), עכ"ד (ועיין במ"ש בהערות על המנחת חינוך מהדד מכוון ירושלים באות א, ולפ"ז לכאזי אודא ליה ראיית המשנ"ב), אמנם רש"י עה"ת בפרשת בא (שמות שם) הביא מהמכילתא לפרש אקרא דכתיב וביום הראשון מקרא קדש וכו', וז"ל: מקרא קדש, מקרא שם דבר, קרא אותו קודש לאכילה ושתיה וכסות.

ענף ב - ביאור כמה דעות מן הראשונים שלא הובאו במ"ב
ד. סוגיא דיבמות דף צג.

אמנם נראה להביא ראיה מכריעה שלשיטת הרבה מן הראשונים עונג שבת הוי מה"ת, ולצורך כך צריך להציע הסוגיא דבמס' יבמות (דף צג), דהתם דנו בגמ' בענין אי אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, ורב נחמן בר יצחק הביא שכמה מן התנאים והאמוראים ס"ל שאדם מקנה דשלכל"ע, ובין הנהו תנאים הביא שכן ס"ל לרבי ינאי, דרבי ינאי הוי ליה אריסא דהוה מיייתי ליה כנתא דפירי כל מעלי שבתא, ההוא יומא נגה ליה [איהר יותר מזמנן] ולא אתא, שקל, עשר מפרי דביתיה עלייהו [פי' על הפירות שהארים יביא לו בשבת ואע"ג דאכתי לא אתו, והוא מחמת שרצה לאכול מהפירות והם בשבת, ומאיךך לא רצה לעשרם בשבת, וע"כ הקדים לעשרם לפני שבאו לידן]. אתא לקמיה דרבי חייהי [לשאול אם כדין עשה במה שהפריש על פירות שעדיין לא באו אצלן], אי"ל שפיר עבדת, דתניא למען תלמד ליראה את ה' אלקיך כל הימים (שהוא מקרא הכתוב בפרשת מעשרות, דברים יד כג) אלו שבתות וימים טובים [ופירש"י הוי למד להזהר שלא יבטל עונג שבת בשביל תיקון הטבל]. למאי הלכתא [הזהירונו קרא שלא יבטל עונג שבת בשביל תיקון הטבל]. אילימא לעשוירי [בשבתא] ומיכל [והיינו שלא ימנע מלעשר אע"פ שהוא שבת, שפשיטא וכן] איצטריך קרא למישרי טטלול דרבנן [הפרשת מעשרות שבת, שבת אינה אסורה אלא משום שבות], אלא לאו כהאי גוונא [ולהלן יבואר]. אמר ליה והא אקריין בחלמא [בליל שבת זה] קנה רצוץ [מקרא הוא בישעיה מב, ג), מאי לאו הכי קאמרי לי', הנה בטחת לך על משענת קנה הרצוץ הזה [ולא שפיר עבדית, א"ל] לא הכי קאמרי לך קנה רצוץ לא ישובור ופשתה כהה לא יכנבה [וסיפיה דקרא לאמת יוציא משפט דשפיר עבדת]. עכתו"ד הגמ'.

ה. הקולא שנתחדשה בקרא בהלכות מעשרות לגבי שבת לדעת רש"י

והנה בביאור החידוש שהתחדש בקרא דלמען תלמד ליראה את ה' אלקיך כל הימים איפלגו רש"י והתוס', דרש"י (שם: ד"ה אלא לאו כה"ג) ביאר דקמ"ל קרא דמותר לעשר על מה שלא בא לעולם, ועתיד לבוא לצורך עונג שבת, דמשמע בפשטות דבריו דאע"ג שמעיקר הדין אם מעשר על דבר שלא בא לעולם אין המעשר מועיל, בכ"ז לצורך עונג שבת התיירה התורה לעשר אף מדבר שלא בא לעולם, וא"כ חזינן מהך שלדעתו עונג שבת הוי

עונג, דא"כ אף העני המחזר על הפתחים נמי יפטר דהרי יש לו צער. ונ"ל ע"פ מש"כ לעיל דמכאן יש ראיה לדברי החזו"א, דכיון דעצם החיוב ג' סעודות לשיטת הרמב"ם אינו מצד עונג, א"כ אמאי כתב המ"מ דטעם הרמב"ם במי שהיה חולה או מתענה תמיד פטור משום דלעונג ניתן ולא לצער, הלא אכתי חיובא רמיא עליה מדין כבוד שבת, וע"כ הוכחנו כהחזו"א דאי יש צער ומתבטל עונג שבת תו ליכא חיוב דכבוד שבת. וצ"ל דס"ל לרמב"ם דדוקא חולה או מתענה תמיד, בזה דהוי צער רב אם יאכל נאמר הכלל שאם מצטער פטור נמי מכבוד שבת, אך לענין עני שרגיל לחזר על הפתחים בזה לא הוי צער רב, ואכתי מחוייב כשאר המצוות לחזר על הפתחים, כדמצינו לענין תפילין קידוש וכו' כבסימן תרנ"ו, אך לדידן דפסקינן דמי שיש לו מזון ב' סעודות א"צ לחזר על הפתחים לצורך סעודה ג', עיין משנ"ב סק"א, והגם דהוכחנו לעיל דהמחייב גופא נמי מצד כבוד שבת, סבירא לן דכל שיש צער וטירחא מלחזר על הפתחים מיפטר נמי מכבוד שבת, ושאיני משאר מצוות דמחוייב לחזר על הפתחים דבזה אין הפטור של מצטער.

ז. ראיה לדברי החזו"א מהרשב"א

וכדברי החזו"א יש להוכיח נמי מהרשב"א גופא, דס"ל בברכות מ"ט ע"ב דבב' סעודות הראשונות חייב לאכול דוקא פת, ומשום דאין עונג בלא פת, וביאור דבריו דב' סעודות הרגילות שהם ערב ובוקר והיום דרך אכילה כל יום (כמבואר בשבת ק"י ח"ע"א), בזה העונג דוקא בפת, דכיון דהם עיקר שביעה הרגילות לשבוע אף מפת ולא מבשר וכו' לבד. וכן ההיפך בפת לבד נמי אין לומר דלדברי הרשב"א יהיה סגי, כיון דהעונג הוא בפת גרידא, דהא הוכיח הביאוה"ל סימן רע"א ד"ה מוטב דמדקאמר בגמ' במאי מענגו בראשי שומין וכו', מוכח דבפת חריבה אין עונג, אלא בפת עם דגים וכו' יחד נחשב עונג. אך בסעודה ג' כתב הרשב"א דמצי' להשלים במיני תרגימא, והיינו דבסעודה ג' ל"א אין עונג בלא פת, דאדרבה כיון דזו תוספת סעודה על ימות החול, א"כ אדרבה בזה מה שמוסיף הוי עונג, דאין דרך לשבוע שוב מפת, וע"כ הרשב"א ושאר'י הגדירו זאת "להשלים", ולכאורה מאי שייך בזה השלמה, הלא זהו חיובא כב' סעודות הראשונות (ועיין בזה ריטב"א סוכה כ"ז ע"א מש"כ בזה), ושם הביא ד' ר"ת דכשלא היה רעב לא היה אוכל סעודה ג', והעולה מדבריו דיסוד החיוב מצד עונג.

אולם הרשב"א בשו"ת חלק ה' סימן ג' כתב דמי שאין יכול לעשות סעודה ג', אם יכול לאכול כביצה ואינו מצטער יאכל ויקיים ג' סעודות, ואם כשיאכל כביצה מצטער הימנה פטור, שלא תיקנו חכמים ג' סעודות בשבת אלא לכבוד שבת ולענגו, וכיון דמצטער אין לו עונג ופטור. הרי דמבואר להדיא דהגם דחיוב ג' סעודות הוא נמי מצד כבוד, אך כיון דמצטער תו ליכא נמי מצוות עונג שבת, וכדברי החזו"א, ונמצא דדברי החזו"א מדוייקים ברשב"א רמב"ם ומשנ"ב שהזכרנו לעיל. וצ"ע דמש"כ הרשב"א דאין עונג בלא פת, אינו דעצם החיוב ג' סעודות הוא רק עונג, אלא נמי מצד כבוד שבת, והחיוב בפת גרידא הינו מצד עונג.

ח. דעות הסוברים דחיובא דפת גופא מצד כבוד שבת

אולם ראיתי בתוס' פסחים ק"א ע"א ד"ה טעמי מידי דס"ל נמי כהרשב"א בהא דבב' סעודות הראשונות החיוב דוקא בפת, אך סעודה ג' מצי' להשלים במיני תרגימא, אך התוס' לאו מטעמיה דהרשב"א, דהרשב"א ס"ל דבב' סעודות החיוב בפת משום דאין עונג בלא פת, אך התוס' כ' אבל לא בסעודות ערבית ושחרית שהם עיקר כבוד שבת, ומשמע בפשטות דכיון דהם עיקר כבוד שבת מחוייב בזה לכבד השבת בסעודה חשובה כפת, ולא במיני תרגימא דהוי כאכילת עראי.

וראיתי מפורש כן ברע"א בהשמטות לתשובה סימן א', שכתב: דנראה דמן כבוד שבת לקבוע סעודה על הלחם וכו' [ואפשר מטעם כיון דברכו וקידשו ה' לשבת במן, דקראו הכתוב לחם, קבעו חיוב לאכול סעודת לחם וכו']. ועיין עוד ריטב"א שבת ק"י ע"א, ודלא כמ"ד שיוצא בסעודה ג' במיני תרגימא, דהא ליתא דאף שלישית זכר למן כראשונות, ובאנפי נפשה כתבה רחמנא ולא לתשלומין. ויש להאריך עוד בזה, ואכמ"ל. ועכ"פ הדרינן למאי דקשיא לן אמאי המשנ"ב כלל לא הזכיר נמי מש"כ ברמב"ם מצות כבוד שבת. ואף א"כ דסבר המשנ"ב דכבוד ועונג היינו הך, אך עכ"פ הא איכא נפק"מ טובא בהרן וכמש"כ, ובפרט למה שדייקנו לעיל דהמצמצם במזונותיו כל ימות החול לצורך שבת מקיים מצות כבוד שבת, ובדואי דאם מקיים עונג שבת הו"ל למשנ"ב להביא נמי הא דכבוד שבת דהוא סיפא דקרא ולקדוש ה' מכוכב. ועיין להלן במשנ"ב סימן ר"ן סק"ג דהתם הזכיר להדיא מצות כבוד שבת על הא דכתב השו"ע ישתדל להכין בעצמו שום דבר לצרכי שבת כדי לכבדו, כתב המשנ"ב דמצות כבוד שבת מוטל על כל אדם, וכדכתיב וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכוכב, ומצוה בו יותר מבשלוחו, וא"כ צ"ע מ"ש הכא דלא הזכירו כלל וצ"ע, ואשמח לשמוע דעת המבינים.

הרב שמ"י אקוקה

נונל "אליבא דהלכתא" מעלות דפנה

בענין עונג שבת אי הוי מה"ת או מדרבנן

ענף א' - ביאור הדעות שהובאו במ"ב

א. דברי המשנ"ב

כתב המשנ"ב בריש ח"ג (סי' רמ"ב סק"א) וז"ל: הנה עיקר מצות עונג שבת נתפרש לנו על ידי הנביאים, וכמו שנאמר (ישעיה נח, יג) וקראת לשבת עונג. ויש פוסקים שסבירא להו דעיקרו מן התורה, שהשבת הוא בכלל מקראי קדש (הכתובים בויקרא כ"ג) שנאמר וביום השביעי שבת שבתון מקרא קדש וגו', ומקרא קדש פירשו רז"ל בספרא (בפרשת אמור פרשה י"ב פיסקא ד') דהיינו לקדשו ולכבדו בכסות נקיה, ולענגו בעונג אכילה ושתיה. עכ"ד. והיינו דהא ודאי דבמאי דכתיב בקרא אלה מועדי ה' מקראי קדש וכו', נאמר שצריך לקדש היום במאכל ובמשתה ובכסות נקיה, אלא שהנידון הוא אי שבת היא ג"כ בכלל מקראי קודש, ולהכי גם עונג שבת הוא מה"ת, או דהאי קרא דמקראי קדש נסוב רק על המועדים, שרק בהם נאמר החיוב מה"ת לקדשם במאכל ובמשתה ובכסות נקיה. ובמקור המחלוקת בזה כתב בשעה"צ (סק"א) שהרמב"ן בפרשת אמור (ויקרא כג, ב) ס"ל דהוא מה"ת, ועיין בספר החינוך (מצוה רצ"ז) ובבית יוסף (סימן תפ"ז) דלדידיהו הוא מדברי סופרים. עכ"ד.

דבר, אלא ע"כ דגמרא גמיר ואתי ישעיה ואסמכיה אקרא וכו'. וכן משמע מדברי הסמ"ג שהביא הב"י או"ח (סי' רע"ד) דאכילת פת בשבת מה"ת הוי, עיי"ש. עכ"ד. והנה מ"ש דמזה עצמו דכתיב וקראת לשבת עונג מוכח דהוי מה"ת קשה הוא, דאטו לית לן מצוות מדברי קבלה [כד' צומות ועוד]. ולעצם קושיתו מנ"ל דעונג שבת הוי מן התורה, י"ל דמזה עצמו שהוצרכה התורה להתיר לתרום על דשלבלע"א או לתרום שלא מן המוקף, מוכח דעונג שבת דאורייתא הוא. [אלא דיש להוסיף בזה, דלפי משנ"ת שהילפותא דעונג שבת הוי מה"ת, היא מהאי קרא דלמען תלמד ליראה את ה' אלהיך כל הימים, יתכן לומר דאין חיויב על האדם לענג את השבת, אלא שאם עינג את השבת קיים מצוה, והחיויב לענג הוא רק מדברי קבלה, וצ"ע בזה עוד].

ולהאמור יש להעיר דלפמש"נ לעיל (אות ג') שדיוק המ"ב מדעת החינוך שעונג שבת לא הוי דאורייתא. הוא משום דאיהו ס"ל שמקרא קודש אינו באכילה ושתייה אלא באיסור מלאכה, לפמש"כ כאן אכתי אין לדייק כן מדעת החינוך, דיתכן דאף איהו יודי דעונג שבת הוא מה"ת מדמקילין גביה לתרום שלא מן המוקף, אף דבעלמא מה"ת אין לעשות כן.

ט. דעת הרמב"ם שעונג שבת הוי מדרבנן, ונראה שכן הסכים הב"י

אמנם יש לציין שבדברי הרמב"ם (בפ"ל מהל' שבת הל' א') מבואר להדיא דמצוות עונג שבת לאו דאורייתא היא, שכתב וז"ל: ארבעה דברים נאמרו בשבת, שנים מן התורה ושנים מדברי סופרים, והן מפורשין על ידי הנביאים, שבתורה, וזו ושמור. ושתפשו על ידי הנביאים, כבוד ויגונו, שנאמר וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכוּבד. ע"כ. הרי מפורש בדבריו דעונג שבת לאו מה"ת הוא. וע"ע בדבריו גבי הדלקת הנר (בפרק ה' ה"א) שכתב, ומדליק את הנר שזה בכלל עונג שבת, וחייב לברך קודם הדלקה ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר של שבת, כדרך שמבקר על כל הדברים שהוא חייב בהם מדברי סופרים. וגם מזה לכאז' משמע שמצוות עונג שבת איננה מצוה מה"ת. ומשמע דעצם מצוות עונג שבת מדברי סופרים היא. ואם ראי' היא זו, יש להוכיח גם מדברי הב"י דס"ל כן, שגם הוא כתב כן (בסי' רס"ג), עיי"ש. [והמ"ב גופיה כן נקט בשיטת הב"י, כנז' בריש הסימן. וקצת פלא שלא הביא מדברי הרמב"ם הנוזכרים בזה, שדעתו מפורשת שעונג שבת מדברי סופרים הוא]. וא"כ לדעת הראשונים דס"ל דעונג שבת מה"ת הוא, מצות הדלקת הנר מה"ת היא. אלא דיש לדחות דגם אי עונג שבת מה"ת הוא, מ"מ הא דהדלקת הנר הוא מכלל חיויב עונג שבת הוי מדברי סופרים.

ונמצא לסיכום, דעת **הרמב"ן והרמב"ם** היא שעונג שבת הוי מדרבנן, ומדברי **הבית יוסף** נראה שהסכים עם דבריהם. אכן דעת **רש"י, תוס', הרשב"א והריטב"א** היא שעונג שבת הוא מדאורייתא. [ומדעת **החינוך** נתבאר (בסוף אות ח') שאין ראייה לכאן או לכאן]. ונראה מדברי המשנה ברורה [הנז' בתחילת הדברים] שעונג יום טוב לכרע' הוא מן התורה.

בענין כביסה בערב שבת

א. דינא דתקנת עזרא ומה שיש להסתפק בו

במסכת ב"ק (דף פב.) איתא, עשרה תקנות תיקן עזרא, ואי מהן שיהיו מכבסין בחמישי בשבת, ופירשה הגמ' שם ושהיו מכבסין בחמישי בשבת מפני כבוד שבת. ויל"ע בזה בכמה שאלות: **א.** אי בתקנה זו נתחדש שבערב שבת אסור לכבס, או שצריך שבגדי השבת יהיו מכובסין כבר ביום ה', אבל הא מיהא ליכא איסורא לכבס ביום ו'. ונפק"מ בזה אי שרי לכבס שאר בגדים שאינם נצרכים לו לכבוד שבת ביום ו', דאי התקנה היתה שבגדי השבת יהיו מכובסין ביום ה' ליכא איסורא לכבס שאר בגדים ביום ו', אבל אי נימא דהתקנה היתה שלא לכבס ביום ו' גם שאר בגדים אין לכבס בו. [ושאלה זו מצויה ביותר לבני והשיבות הק' שבאים ביום ו' לבית הוריהם ורוצים לכבס הכביסה שהביאו, וע"מ שבחזרתם במוצ"ש תהא הכביסה נקיה ומוכנה]. **ב.** עוד יש לעיין אי גם תליית הכביסה היא בכלל תקנת עזרא שיהיו מכבסין בחמישי בשבת, וגם אותה צריך לעשות ביום ה', או שאינה בכלל מלאכת הכיבוס ואפשר להשאירה ליום ו'. [וגו' מצוי שמכניסים הבגדים בלילה כדי שיתכבסו, על דעת שלמחרת יוציאו לחמה וע"מ לייבשה], ושאלה זו תתברר בס"ד בסי' הב' ג. ובעצם הדין יש לעיין אם האי תקנת עזרא נהוגת בזמנינו, דשמא י"ל דאחר שבזמנינו אין הטיחא כבביסה גדולה כמו שהיתה בערב שהיו נצרכים לזה זמן ארוך, בטלה תקנת עזרא, או נימא דאע"פ שבטל הטעם, אין התקנה בטילה בכך. ונראה לבאר שורש תקנת עזרא בזה, ומזה נשכיל להבין התשובה לשאלות הנ"ל בעי"ה.

והנה יש לחקור ככוונת עזרא בתקנתו שיהיו מכבסין בחמישי בשבת מפני כבוד השבת, דיש לפרש התקנה בד' אופנים: **א.** שעזרא ראה שהיו מכבסים הבגדים בימים הראשונים של השבוע, ולא היה ניכר שהכביסה של בגדי השבת נעשתה לכבוד שבת, ולכן תיקן שיהיו מכבסים ביום ה' דווקא, שעיי"ז יראה שמכבס בגדי לכבוד שבת. **ב.** או י"ל להיפוך, דראה שהיו מכבסים בגדיהם ביום ו' ומחמת כן לא היה סיפק בידם להכין שאר צרכי שבת, ומפני כך עמד והתקין שיהיו מכבסין בחמישי בשבת, מפני כבוד השבת שיהיו עסוקים ביום ו' להכין צרכיה. ולפ"ז דברי הגמ' שכתבה מפני כבוד השבת, אין פירושם דמשו"ה צריך **לכבס** הבגדים ביום ה', אלא שזו היא סיבה **שלא לכבס** הבגדים ביום ו', וממילא צריך לכבס בגדיו ביום ה'. [ואע"ג שגם כביסת בגדי השבת מהכנת צרכי שבת היא, מ"מ אין מוכרח לעשותה ביום ו' כשאר ההכנות לסעודה וכדו' שצריכות להעשות סמוך לשבת]. **ג.** עוד י"ל על דרך הנ"ל שראה שהיו דוחים הכביסה ליום ו', אלא שביום ו' מחמת שהיו טרודים בשאר הכנות דחו הכביסה, ואירע שלא כיבסו הבגדים לכבוד שבת והלכו בבגדים שאינם מכובסים, וע"כ עמד והתקין שלא ישיריו את מלאכת הכביסה ליום ו', וכבר ביום ה' סייעו לכבס בגדיהם. ולפ"ז שוב יחא פירוש דברי הגמ' שכתבה שצריך לכבס ביום ה' מפני כבוד השבת, דעל הכביסה קאי שצריך לכבסה מפני כבוד השבת, כפי שטפי משמע בפשוטו דברי הגמ'. **ד.** או י"ל באופן אחר, דעזרא ראה שהעולם לא היו מקפידים לכבס בגדיהם כלל לכבוד שבת, וע"כ עמד והתקין שיהיו מכבסים בגדיהם ביום ה' מפני כבוד השבת, והרבה נפק"מ איכא בין הביאורים הנ"ל, ודו"ק.

ב. פירוש רש"י שתקנת עזרא היתה לכבס הבגדים,

ולא באי כיבוסם ביום ו'

והשתא נחזי אגן היאך למדו הראשונים האי תקנת עזרא, והנה רש"י (ב"ק

שם ד"ה ומכבסים) פירש, ומכבסים בגדיהם לכבוד שבת. וחזינון בדבריו בביורו דלא כמ"ש בצד ב' הנ"ל, שכוונת עזרא בתקנתו היתה מפני כבוד השבת שרצה שביום ו' יהיו פנויים להכין צרכי שבת, דמפורש בדבריו שהכבוד שבת הוא **ככיבוס הבגדים** ולא **באי כיבוסם** ביום שישי. אמנם אכתי איכא לספוקי בשאר הצדדים שנתבארו, אי אתא לאפוקי בתקנתו שלא יכבסו בשאר ימות השבוע, או דבא לתקוני שלא יניחו מלאכת הכביסה ליום ו', או דבא לתקן שיכבסו הבגדים לכבוד שבת. ונראה ללמוד ביאור התקנה מדברי הרא"ש ז"ל (ב"ק פ"ז סי' י"ט) שכתב וז"ל: ושהיו מכבסים בחמישי בשבת מפני כבוד שבת ללבוש לבנים, ובע"ש אין פנאי לכבס, עכ"ד. והנה א"א לבאר בדבריו כביאור א' שכ' שהתקנה היתה שיכבסו ביום ה' דוקא ולא בימים שלפנ", שהרי הרא"ש פירש הענין שיהיו מכבסים וכו' מפני כבוד שבת ללבוש לבנים, וכיון שהענין הוא לבישת הלבנים, מ"ל מכבס ביום ה' מ"ל מכבס ביום א' או ב'. וכביאור השני ודאי דא"א לבאר, דהא מפורש בדבריו דמפני כבוד השבת קאי אכיבוס, ולא על זה שלא מכבס ופנוי להכין שאר ההכנות, וכמש"נ כן מדברי רש"י כנזכר. גם כביאור ג' שעיקר כוונת עזרא בתקנתו היתה שלא ישיריו את מלאכת הכיבוס ליום ו' קשה לומר בדברי הרא"ש, דמלשונו שכתב שיהיו מכבסים בחמישי מפני כבוד שבת ללבוש לבנים, משמע שגם זה מכלל התקנה הוא, שצריך לכבס הבגדים בשביל שיהיו לבנים, והיינו כמש"נ בביאור ד' שהעולם לא היה מקפיד לכבס הבגדים לכבוד ש"ק וע"כ תיקן עזרא שיהיו מכבסים, אלא שלא רצה שישמכו לכבס ביום ו' מפני שבע"ש אין פנאי לכבס, וע"כ בתקנה שתיקן שיכבסו, תיקן שעד יום ה' צריכים בגדי השבת להיות מכובסים. [וא"כ לדברי הרא"ש נקטינן דב' חלקים איכא בתקנת עזרא. הא שיכבסו, והב' שלא ידחו הכביסה, וזה כהביאור הג' והביאור הד' הנ"ל. ועיי' בכה"ח (סי' רמ"ב סקכ"א) במש"כ בשם ספר ידי אליהו, ולכאזי בדברי הרא"ש מבואר דלא כדבריו. אמנם דברי המחב"ר שהביא שם עולין בקנה א' עם דברי הרא"ש האלו לכאן].

ג. דעת המג"א שעיקר התקנה היתה שלא לכבס ביום ו', ומו"מ בזה

והנה בשו"ע (סי' רמ"ב סעי' א') פסק כן: מתקנת עזרא שיהיו מכבסים בגדיהם בחמישי בשבת מפני כבוד השבת. ע"כ. וכתב ע"ז המג"א (ס"ק ג') כבוד השבת, כלומר שלא יכבסו בערב שבת שיהיו פנויים לכבוד שבת. ע"כ. והיינו שמפרש לישנא דהשו"ע שכתב מפני כבוד השבת, דלא שמפני כן צריך לכבס, אלא להיפך שמפני כן צריך שלא לכבס ביום ו', שע"י שיכבסו ביום ה' יהיו פנויים ביום ו' להכין צרכי שבת. [ועי' פמ"ג באשל אברהם שם, ודברי המג"א הם כביאור ב' הנ"ל]. אמנם כבר נתבאר מדברי רש"י והרא"ש דלא ס"ל כן בביאור תקנת עזרא. ובאמת שכן דקדק האליה רבה (שם סק"ט) מדברי רש"י הנוזכרים, וכן דקדק מדברי הלבוש דלא כהמג"א, שהלבוש כתב מתקנת עזרא הוא שיהיו כל אדם מכבסים בגדיהם בחמישי בשבת, כדי להלבישם לבנים בשבת לכבוד השבת. עכ"ד. גם במשנ"ב (ס"ק ה') כתב ע"ד השו"ע הנ"ל וז"ל: מפני [כבוד השבת], היינו כדי שיהיו לבנים לשבת, וכתב בשעה"צ (ס"ק ט"ז) כן הסכים באליה רבה וכן במאמ"ר וש"א, דזהו עצם התקנה, ודלא כמג"א דמשמע מיניה דעיקר התקנה היה שלא לכבס בע"ש, ע"כ.

אלא שיש לתמוה על מה שכתב המשנ"ב בהמשך דבריו (שם): אבל לא [יכבס] בע"ש כדי שיהיו פנויים להתעסק בצרכי שבת, ע"כ. דמשמע דס"ל דאף דאין זו עיקר התקנה, מ"מ זה חלק מהתקנה, וציין שם מקור דין זה מהרא"ש הנ"ל. אכן למשנ"ת לדעת הרא"ש התקנה היתה שיכבסו ביום ה', ולא שלא יכבסו ביום ו', ורק שהוקשה להרא"ש אמאי לא תיקן עזרא שיכבסו ביום ו', ועז"י ביאר דביום ו' אין פנאי לכבס, אבל אין כוונתו לומר שביום ו' אסור לכבס.

ונראה שצריך לדחוק דמ"ש אבל לא בערב שבת כדי שיהיו פנויים להתעסק בצרכי שבת, אין כוונתו לומר שהתקנה היתה שלא לכבס בערב שבת, אלא שרצה לבאר את הסיבה שתיקן עזרא לכבס ביום ה' ולא תיקן שיכבסו ביום ו', והוא בכדי שבע"ש יהיו פנויים להתעסק בצרכי שבת. [אמנם יתכן לומר שגם המ"ב מסכים להמג"א שזהו חלק מן התקנה, אלא דס"ל שעיקר התקנה היתה לכבס, וכמ"ש בסו"ד שלפ"ז צריך ליוזר שלא לילך בחלוק אחד כמה שבתות כדי שלא לעבור על תקנת עזרא, וצ"ב]. ובעצם דברי המג"א שכתב דעיקר התקנה הוא שלא יכבסו בערב שבת יל"ע טובא, דבמס' תענית (דף טז:) מיייתי הגמ' ברייתא דתנא, שבת שחל להיות תשעה באב להיות בתוכה אסור לספר ולכבס, ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת וכו', חל להיות [ת"ב] בערב שבת מותר לכבס בחמישי מפני כבוד השבת, ואם לא כבס בחמישי בשבת מותר לכבס בע"ש מן המנחה ולמעלה, [ואב"י התם לייט אמאן דמכבס בת"ג אפי' בע"ש]. ומבואר מזה דמי שלא כיבס ביום ה' מותר לו לכבס ביום ו', ואי איתא שהתקנה היתה שלא לכבס ביום ו', היאך מותר לכבס בערב שבת. ומוכרח מזה לכאז' שלא היה תקנה שלא לכבס בערב שבת, אלא התקנה היתה לכבס ביום ה'. [וצריך לדחוק בדברי המג"א, דכוונתו לומר שתקנת עזרא היתה שלא ישאיריו את מלאכת הכביסה לערב שבת כדי שיהיו פנויים לכבוד שבת, אבל אין כוונתו לומר שהתקנה היתה שלא לכבס בער"ש. ועיין מ"ש בזה במחב"ב. אכן בשעה"צ שהועתקו דבריו לעיל, מבואר שהבין מדברי המג"א שעיקר התקנה היא שלא לכבס ביום ו', ולפ"ז צ"ב כנ"ל].

ד. מקור לדברי המג"א מביאור המאירי בסוגיא

אמנם נראה להביא מקור גדול לדברי המג"א מביאור המאירי בסוגיא דב"ק הנ"ל, שהשיטמ"ק (ב"ק דף פב. ד"ה שיהיו) הביא וז"ל: שיהיו מכבסים בחמישי בשבת לכבוד שבת, ולא ימתינו עד ערב שבת מפני שיניחו ערב שבת כולו לצרכי הכנת שבת. הרב המאירי ז"ל. וה"ר יונתן ז"ל כתב וז"ל: ומכבסין בחמישי כל ישראל וכו' מפני כבוד השבת, ובפחות משני ימים לא סגי, דבערב שבת יש להם להתעסק בצרכי שבת דכתיב והיה ביום השישי והכינו וגו', עכ"ד השיטמ"ק. והנה יל"ד בדברי רבנו יונתן אי כוונתו לבאר שתקנת עזרא היתה שלא יכבסו ביום ו', או דס"ל שצריך לכבס ביום ה' דווקא, וכמ"ש בביאור א' הנ"ל, ועיין בזה. עכ"פ בדברי המאירי מבואר להדיא שתקנת עזרא היתה שלא לכבס ביום ו'. [קצ"ב שלא הביאורו הפוס' הנ"ל אחר שדבריו הובאו בשיטמ"ק שהיה מפורסם בזמנם]. אלא שאע"פ שכיוון המג"א בביאורו בתקנת עזרא לדברי המאירי, מ"מ כוונת הטור לפסוק כהרא"ש, ועיין בקיצור פסקי הרא"ש שכתב שם (ב"ק פ"ז סי' י"ט) ושהיו מכבסים בחמישי בשבת כדי ללבוש לבנים בשבת, והיינו כמש"נ בדברי הרא"ש שהתקנה לא היתה שלא לכבס ביום ו', אלא לכבס

ביום ה', ומסתברא דגם כוונתו בטור היא כן, וכמו שהסכימו האחרונים הנ"ל שהביאם המשנ"ב בשעה"צ. [וע"ע במחזיק ברכה (סי' רמ"ב ס"ק ז') שהביא דברי המאירי הנ"ל וע"ש].

ה. תשובה לספיקות הנז' ע"פ גדר הדין המבואר

והשתא נשוב לשאלות הנ"ל, ונשיב על אחרון ראשון אם תקנת עזרא נהוגת בזמנינו אחר שאין הטיחא בכביסה גדולה כמו שהיתה בעבר, שהיו צריכים זמן ארוך בשביל לכבס, או"ד אפילו שבטל הטעם לא בטלה התקנה, והנה ראיתי בשו"ת אול"צ שכתב (ח"ב פט"ז תשו' א' בביאורים) וז"ל: בשו"ר כתב מתקנת עזרא שיהיו מכבסים בגדים בה' בשבת, וכתב הרא"ש שהוא כדי שיהיו לבנים לשבת, ובערב שבת אין פנאי לכבס, וראה עוד במחזיק ברכה ע"ש, ולכן אף שכיבוס במכונת כביסה אינו מצריך הרבה זמן ודי בלחיצת כפתור, מ"מ תליית הכביסה היא חלק מהכיבוס והיא מצריכה הרבה זמן, ואין להתיר לעשות כן בערב שבת. ורק אם מייבש את הכביסה במכונת יבוש מותר לו לכבס ולייבש ביום שישי. עכ"ד. והנה מה שנקט בפשיטות שיבוש הכביסה גם הוא חלק מעבודת הכביסה, וגם הוא נאסר ביום ו' מתקנת עזרא, צ"ע אצלי מאד בעניותי, וכמו שיבואר בס' הבא בעה"י.

אמנם בעיקר הדברים שנקט שכיון שכיבוס במכונת כביסה אינו מצריך הרבה זמן ודי בלחיצת כפתור, היה לנו להתיר הכיבוס ביום ו', [בלא טעמא דתליית הכביסה, או למאן דאית ליה מכונת יבוש]. נראה דיל"ד בזה טובא, דבשלמא אי ננקוט כדברי המאירי וכפשוטו דברי המג"א שתקנת עזרא היתה שלא לכבס ביום ו', היה מקום לדון אי כשבטל הטעם בטלה התקנה או לא, אבל הא נתבאר שלהלכה נקטינן דעזרא לא תקן **שלא לכבס** ביום ו', אלא תקן לכבס, ושהכביסה תהא ביום ה': וא"כ נהי שהטעם שלא רצה להרחיב זמן הכיבוס גם ליום ו', הוא משום שביום ו' לא היה פנאי לכבס שהכביסה מצריכה זמן ארוך, ופרט זה נשתנה היום שאפשר לכבס בקל, מ"מ ממה שהמציאות נשתנתה אין בידנו כח להרחיב את התקנה שגם ביום ו' יחא אפשר לכבס, ונמצא שמי שלא כיבס את בגדי השבת שלו עד יום ה' [ועד בכלל], ביטל תקנת עזרא.

גם השאלה הא' ששאלנו אי שרי לכבס ביום ו' שאר הבגדים שאינם נצרכים לו לשבת, נראה דתליא בביאורים הנ"ל, דלהמאירי והמג"א דס"ל שתקנת עזרא היתה שיהיו מכבסין בחמישי בשבת, ולא ימתינו עד ערב שבת מפני שיניחו ערב שבת כולו לצרכי הכנת שבת, לכאז' י"ל דאין חילוק בין בגדי השבת לשאר בגדים, וכל כביסה יש לאסור משום דבעינן שערב שבת יהיה פנוי לצרכי הכנת שבת. [ומ"ש המאירי שיהיו מכבסין בחמישי בשבת לכבוד שבת וכו', פירוש דבריו שאף הכביסה שהיא לצורך שבת אין לכבסה ביום ו' אלא ביום ה']. אכן למאי דקיי"ל כרש"י והרא"ש שהתקנה לא היתה לצורך זה שיניחו ערב שבת כולו לצרכי הכנת שבת, אלא שלא יאחרו את כיבוס בגדי השבת ליום ו', א"כ דין זה אינו אלא בבגדי השבת, אבל בגדים שאינם נצרכים לשבת אין איסור לכבסם ביום ו'. [ובאמת שגם לדברי המאירי יש מקום לדון שרק את בגדי השבת תקן עזרא שלא יכבסו ביום ו', דכיון שאותם מוכרח לכבס, אם יארע שלא תהא לו שעה מספקת יכבס בגדיו במקום להתעסק בצרכי שבת, וכביאור ב' הנ"ל בריש הדברים, אכן שאר בגדים שאינו צריך להם לשבת, כיון שאם לא ימצא לו זמן לא יכבסם, ולא ימנע משום כבוסם מלהכין צרכי שבת, יתכן דלא אסרו לכבסם, ויש לדון בזה. ומ"מ למעשה יתכן לצרף שיטת האול"צ הנ"ל שבזה הזמן כיון שהכביסה בקל ליכא איסורא (עכ"פ אם יש לו מכונת יבוש, או אי נימא דשרי לייבש ביום ו'), דבדברי המאירי שס"ל שהתקנה היתה שלא יכבסו ביום ו', י"ל דכיון שבטל הטעם בטלה התקנה]. ואף שיתכן לומר שאסור לכין מלאכת הכביסה ליום ו', מ"מ מעיקה"ד נראה שבשעת הצורך [כגון בחורי ישיבה הבאים לביתם בער"ש], אין איסור כיבוס ביום ו'.

ו. בענין כיבוס בשאר ימות השבוע לכבוד שבת

והשתא נשאר עלינו לברר, דכיון דקיי"ל דהתקנה היתה לכבס את בגדי השבת ביום חמישי [ולא כבסם ביום שישי]. האם מה שאמרו לכבסם ביום חמישי הוא בדוקא ביום חמישי, או בכל יום מימות השבוע פרט לעש"ק. והנה הכה"ח (בסי' רמ"ב ס"ק י"ט) כתב שנהוג לכבס ביום אחד מימי השבוע חוץ מערב שבת, ודלא כהרב ידי אליהו (תיקון כ"א) שתפס דדוקא ביום חמישי יכבס ולא קודם. ומקור דבריו בס' מחזיק ברכה (שם סק"ז).

ונראה דענין זה תלוי בב' הטעמים שהביא הראב"ה (בסי' קצ"ז עמ' 247 בהוצ' מקיצי נרדמים), והובאו דבריו במהרש"ל שהעתיקו הב"ח לקמן (סי' רס"א סק"א), וז"ל: ומצוה נמי להסתפר לכבוד שבת ויו"ט וכו', ואפילו מצפורא דערב שבת מייכברא מילתא דקדעביד ליקרא דשבתא וכו', אבל בחמישי בשבת לא הוי יקרא דשבת. ואע"ג דגרסינן בפרק מרובה (ב"ק דף פב.) גבי עשר תקנות שתיקן עזרא שיהיו מכבסין בחמישי בשבת מפני כבוד השבת, שאני התם דטריד בערב שבת לכבס, ותו דאינו לובשו עד השבת וכו'. עכ"ד. הרי שנתן ב' טעמים להא דאין מכבסים יום ו', הא, מפני שאין פנאי לכבס בערב שבת, והיינו שבעיקר הדבר באמת היה בזה כבוד שבת אילו היה מכבס את הבגדים בערב שבת, אלא שמאפס פנאי א"א לעשות כן. ולפ"ז צריך עכ"פ לקרב את הכביסה לשבת, ולכבס ביום ה', דכל כמה דמקרב לשבת טפי מעלי. [וכמ"ש האחרונים לקמן (סי' ר"ס), הובאו במ"ב (שם סק"ה)]. אמנם הטעם הב' שכתב הראב"ה הוא דאינו לובש את הבגד המכובס עד השבת, ולכן א"צ שהכביסה עצמה תיעשה בערב שבת, ומבואר שלטעם זה ליכא כלל כבוד השבת בפעולת הכיבוס שמכבס הבגדים לכבוד שבת, אלא במציאות שולובש בגד מכובס בע"ק, ולהכי אין צריך לכבס בע"ש, וא"כ לכאז' אין חילוק בין כיבוס ביום ה' לכיבוס בשאר ימים.

ולמעשה כבר הכריע בזה הכה"ח (שם), דאם אפשר יותר טוב לכבס ביום ה' או ביום ד', משום דמיוס ד' ואילך הוא בכלל שבת הבאה, עכ"ד. אבל ודאי שיש להקל בזה מעיקה"ד בשעת הצורך.

א. בענין כביסה במכונת כיבוס בזמן שאין מכבסים

ב. בענין תליית הכביסה אי חשיבא כחלק מן הכיבוס

ג. בענין אי איכא למיחש לחשדא

א. כביסה במכונת כיבוס בזמן שאין מכבסים

הנה בספר אול"צ מבואר גבי כמה דינים שכביסה במכונה אינה נחשבת

והנוהגים לקחת חלה ממקום א' הוא כהפירוש השני, שאדמת אדה"ר נלקחה ממקום המזבח, ולכן גם בהפרשת חלה לוקחים ממקום אחד, וטעם זה שייך גם בזמנינו שאין מערבים שאור בעיסה. והוא ביאור יפה.

ובאמת נראה שגם מ"ש המשנ"ב שמנהג זה הוא מנהג שאינו נכון ודי להפריש מקצה אחד, לא מיירי אלא בעיסה שעשאוה לצורך המצות, שבזה יותר יש לחוש לשהיה שאינה נצרכת. וכן נראה מדברי הפמ"ג (בס" תנ"ז סק"א) עיי"ט, אבל בשאר עיסות ראוי לכל קהילה להחזיק במנהגה כראוי, שיסודתם של המנהגים בהריי קדש הוא.

[ואיידי דאייירינ בעניני מנהג יז להביא משנ"כ המאירי במס' יבמות (דף קב) וזו לשונו: כל שנהגו העם בענין אחד ואין בו איסור ולא חשש איסור, אע"פ שיש בו חששא רחוקה אין מחדשין להם מנהג, אפילו היה הבא לחדש מומחה שבמומחין, והוא שאמרו אם יבוא אליהו ויאמר וכו', אבל אם יאמר וכו' אין שומעין לו שכבר נהגו העם].

הרב ישראל מאיר פלמןנוולל "אליבא דהלכתא" אלעד

בגדרי מצות כבוד ועונג לשיטת הרמב"ם והשו"ע

א. שו"ע סי' רמ"ב סעי' א': אפילו מי שצריך לאחרים, אם יש לו מעט משלו צריך לזרז עצמו "לכבד" את השבת, ולא אמרו עשה שבתך חול ואל תצטורך לבריות אלא למי שהשעה דחוקה לו ביותר, על כן צריך לצמצם בשאר ימים כדי "לכבד" את השבת. ומבואר שהדין לזרז עצמו ולצמצם בשאר ימים, הוי רק לדין כבוד שבת ולא לדין עונג.

ובטור ד"ד מפורש טפי, שהתחיל לבאר דיני עונג, דגרסינן בפרק כל כתיבי כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלא מצרים וכו' ונותנין לו משאלות לבו וכו', הכל מודים בשבת דבעינן נמי לכם דכתיב וקראת לשבת עונג, והמשך: והא דאמר ר"ע (שבת ק"ח ע"א) עשה שבתך חול ואל תצטורך לבריות, היינו בדלא אפשר ליה, אבל בדאפשר ליה צריך לכבדו כפי יכולתו, דגרסינן בפרק כל כתיבי (שם ק"ט ע"א) עשירים שבכל הארצות במה הם זוכים, במה שמכבדין את השבת, ע"כ. ומבואר שדין זה שצריך לכבדו כפי יכולתו אינו מדין עונג שבת אלא מדין כבוד, ולכך הוצרך להוכיח מהא דאמרו עשירים שבכל הארצות וכו', שיש דין דכבוד שבת. [וכוונתו, דהרי בעשירים לא מתקיים דין דעונג, כדאיתא התם א"ל בני ר"פ בר אבא לר"פ כגון אנן דשכיח לן בישרא וחמרא כל יומא במאי נישנייה, א"ל אי רגיליתו לאקדומי אחורו, אי רגיליתו לאחרוה אקדמוה, ומבואר שם שבזה מקיים דין כבוד, וכ"כ המשנ"ב בסי' רפ"ח ס"ק כ"ג, אבל דין עונג כיון שאוכלים בשבת כחול א"כ לא חשיב דבר זה לעונג שבת (וד"ו ידוויק בגמ', דלעיל מיניה בדף ק"ח ע"ב מפרש דין עונג, וקאמר דאפשר לקיימו אפילו בדבר מועט וכו', ולא אמרו עיצה זו ע"י שיקדים או יאחר, והיינו לפי דלדין עונג לא יוסיף כלום במה שיקדים או יאחר וכו'ל), ולכן אף שע"י עונג זוכין לעשירות, וכמו שאמרו שהמענג את השבת נותנין לו משאלות לבו, ונותנין לו נחלה בלא מצרים, מ"מ עשירים שלא מקיימין דין עונג במה הן זוכין, וע"ז אמרינן בזכות שמכבדין את השבת, וכנ"ל].
ודבר זה תמוה דדין זה הוי דוקא מדין כבוד.

עוד יל"ע בדברי המשנ"ב, דהנה בסתירת מאמרי חז"ל בשבת דף ק"ח ע"ב, אי' דצריך לענגו בדגים גדולים וראשי שומין ותבשיל של תרדין, ב' דסגי לענגו אפילו בדבר מועט "שעשאו לכבוד שבת" ואפילו כסא דהרסנא, ג' הא דאמר ר"ע עשה שבתך חול ואל תצטורך לבריות, יישב המשנ"ב דמי שהשעה דחוקה לו ביותר דהיינו שאין לו רק מזון שתי סעודות לשבת, בזה אמר ר"ע עשה שבתך חול, ואינו מחוייב לא בשלוש סעודות ולא בכסא דהרסנא [ומיהו אם יש לו ממי להלות מחוייב להלוות, וחשיב כמי שיש לו, כמו שאחז"ל לוו עלי ואני פורע]. ומי שיש לו מעט יותר כדי לקנות מזון ג' סעודות ויותר מזה קצת, מחוייב להוציא אותן על שבת כדי לקיים ג' סעודות וכסא דהרסנא, ומאן דאפשר ליה צריך לכבדו כפי יכולתו. והוסיף המשנ"ב דמי שבדרגה האמצעית ויש לו עוד מעט משלו, דחייב לדחוק עצמו לכבד ולענג השבת כראוי ולא סגי בכסא דהרסנא [ולמד דזה כוונת הטור שזה נלמד מדברי רבי יהודה בן תימא היה עז כנמר וכו', בפסחים דף ק"ב ע"א]. ולזה סיים השו"ע דיצמצם בשאר ימים מהוצאותיו כדי שיהא נשאר לו זה לכבוד שבת, וסיים המשנ"ב דאף מי שבדרגה הראשונה שיש לו רק ב' סעודות ממידת חסידות, שיראה להשתדל עכ"פ להיות מהכת האמצעית [ונראה דדין זה נלמד מהא דאחז"ל (סוטה דף י"ד ע"א) דמשה רבינו נתאוה ליכנס לא"י כדי לקיים מצותי, ומזה הוכיחו הראשונים (תוס' פסחים דף ק"ג ע"ב ד"ה ואין, הרא"ש במו"ק פ"ג סי' פ') דאדם צריך לחזר ולהביא עצמו לידי חיוב מצוה, וע"כ הכא נמי יש ענין שיביא עצמו לידי המדה האמצעית כדי שיקיים מצות "עונג"].

ומבואר בדבריו שמי שבדרגה הפחותה אין לו דין (מדינא) לצמצם בשאר ימים כדי לקנות כסא דהרסנא וסעודה שלישית, ובדרגה האמצעית תלוי אם יכול לצמצם חייב לצמצם, ואם לא הרי מקיים דינו בכסא דהרסנא, ואין לו

דין שצריך למכור כסותו או לשאול על הפתחים. וצ"ע בג' גדרים אלו.

ב. וכדי לבאר גדרם של דינים אלו נתחיל לברר מהו גדר מצות כבוד שבת, הנה הרמב"ם בפרק ל' מהלכות שבת חילק מצות כבוד ועונג לכ' דינים, א. "עונג שבת" שנלמד מוקראת לשבת עונג (ובהמשך נבאר גדרו). ב. כבוד שבת שנלמד מלקדוש ה' מכוכב, ומסדר דבריו מבואר דדין כבוד הוה כבר מבעוד יום, ודין עונג הוא בשבת והדברים מפורשים בהג"א בסי' תקכ"ט ס"א (ד"ה שזוה) שהביא לדברי הרמב"ם הנ"ל בזה"ל: ורצונו לומר עונג הוא בשבת, וכבוד הוא בערב שבת, וכן כסות נקיה עי"ש, ע"כ. ובפשוטו הכוונה שקודם השבת ל"ש עונג כ"א כבוד, אבל ודאי שאף בשבת איכא לדינא דכבוד. וד"ז מפורש בשבת דף ק"ט ע"א: "וכבדתו" רב אמר להקדים, ושמואל אמר לאחר, אמרו ליה בני רב פפא בר אבא לרב פפא כגון אנן דשכיח לן בישרא וחמרא כל יומא במאי נישנייה, אמר להו אי רגיליתו לאקדומי אחורו, אי רגיליתו לאחרוה אקדמוה, ופירש"י אי רגיליתו לאקדומי סעודתנא "בבוקר" אחורו, ומבואר דדינא דכבוד נהוג בסעודת שחרית, וכן מצינו בדינא שהיה שולחנו ערוך ומיטה מוצעת מבע"י מפני כבוד השבת, דכ' הטור ושו"ע בריש סימן רפ"ט דהוה גם על סעודת שחרית (וכ"ה ברמ"א סי' רס"ב סעי' א'). אולם ברמב"ם משמע דדין כבוד הוי רק בער"ש, שהרי על מה שאמרו בגמ' "וכבדתו" וכו' אי רגיליתו לאקדומי אחורו ואי רגיליתו לאחרוה אקדמוה, כי בהלכה ח' שזה מדין עונג (ושינה ממה שאמרו בגמ' שזה מדין כבוד), וכן דינא דיסדר שולחנו מבע"י ויהיה שולחן ערוך ומיטה מוצעת, כתב זאת

ובאמת שמסברא זו לכאו' היה ללמוד להקל אף לתלות הכביסה בפרהסיא, דעד כאן לא מצאנו שהצריכו חכמים לעשות הדבר בצנעא אלא היכא דעביד גוף האיסור אלא שהוא באופן המותר, אבל היכא שאינו עושה איסור כלל, בזה לא מצאנו שהצריכו חכמים לעשות הדבר בצינעא בכדי שלא יחשדוהו. ואף שגבי שבת אמרינן דאין שוטחין את הכלים אפי' שלא כנגד העם, ומבואר דאע"פ שהיבוש אינו חלק ממלאכת הכיבוס אסרינן לעשותו בכדי שלא יביא עצמו לידי חשד, י"ל דשאני התם דיבואו לחושדו במלאכה דאורייתא, ובזה הוא דאשכחנין שאין להביא עצמו לידי חשד אף בדבר שאינו איסור בעצמו, אבל באיסורא דרבנן לא אשכחן, וצ"ע. [אמנם במס' נדרים (דף ז:) אמר רב אילא אמר רב נדהו בפניו אין מתירין לו אלא בפניו, ופי' הר"ן שם (ד"ה נדהו בפניו) דטעמא דמילתא משום חשדא, דאי מתירין לו שלא בפניו פעמים שיתירוה והמנודה לא ידע, וכשלא ינהגו בו נידוי יבוא לידי חשדא. והפוס' העתיקו טעם זה (יעו"י ביו"ד סי' של"ד סעי' כ"ט בט"ז סק"י"א ובש"י סקמ"ו), ומבואר דאף בזה חיישינן לחשד אע"פ שא"י איסור תורה. ושמא זה נחשב לחשדא בגוף האיסור, דלפי טעותו של המנודה (שאינו יודע שהוא הותר) הרי שהם עוברים על גוף האיסור, ובזה מחמרין גם במילי דרבנן, שהרי לא התירו למעך הקשקשים אלא בצנעא, וצ"ע].

עכ"פ הא מיהא נראה ודאי שבצינעא שרי לתלות הכביסה. ונראה דה"ה דשרי לתלות הכביסה בכל אופן שלא יבואו לחושדו, וכגון שתולה אותה מיד בכניסת ר"ח, שבזה אין מקום לחושדו שמא כיבס בר"ח, שגם בכה"ג אין סיבה לאסור תליית הכביסה. עוד יתכן דבר"ח יש להתיר לגמרי תליית הכביסה, דבר"ח הא המנהג שלא לכבס אינו אלא לנשים, וע"כ אף שיראו אשה שתולה כביסה יתלו שבעלה כיבס הבגדים, ויל"ע בזה עוד. אמנם בחוה"מ לא שייכא האי סברא.

ביאור מנהג מקצת עדות בהפרשת חלה

כתב השו"ע סימן רמ"ב סעי' א': נוהגין ללוש כדי שיעור חלה בבית לעשות מהם לחמים לבצוע עליהם בשבת ויו"ט, והוא מכבוד שבת ויו"ט ואין לשנות. וכתב המ"ב (סק"ב) עוד יש בזה טעם כדי לקיים מצות חלה, לפי שאיבדה את אדה"ר שהיה חלתו של עולם שנברא בע"ש.

ויש לעיין במה שנהגו מקצת נשים (ביחוד מבני העדות יוצאי צפון אפריקה) להפריש החלה מכמה מקומות בעיסה, אם יש מקור למנהג זה או לא, שהרי במ"ב (בהל' פסח סי' תנ"ז סק"ד, דין הנהגת חלה בעיסת מצת מצוה) העתיק שכתבו האחרונים שהמנהג שקצת נוהגין לכפול העיסה בשעת ההפרשה כדי להפריש החלה משני קצותיה, הוא מנהג שאינו נכון, ודי להפריש מקצה האחד.

ושאלתי שאלה זו לאאמור"ר **[הרה"צ יעקב אקוקה]** שליט"א, והשיב לי דבחז"ל שהיתה כל משפחה אופה הלחם בביתה מידי יום, היו הנשים שומרות חתיכת בצק מהעיסה של אותו יום כדי שיחמיץ הרבה, ולמחר היו מערבות אותו עם העיסה החדשה בשביל לומר את תהליך ההחמצה [והוא הנקרא שאור בלשון התורה]. והנה משאור זה כבר הופרשה חלה בעודו בתוך העיסה שנעשתה מאתמול, ובשלב שלא יארע שתרומת החלה מהעיסה החדשה תזדמן מחתיכת השאור, נהגו להרים את תרומת החלה מכמה מקומות בעיסה. ואצ"ג שבשו"ע (ויר"ד סי' שכ"ד סעי' י"א) פסק שאם נתערב שאור של פטור בעיסה של חיוב כל העיסה נעשית טבל, ולפ"ז היה די להפריש ממקום אחד, כבר כתבו האחרונים שם דראוי להחמיר ולהפריש שיעור גדול מחתיכת השאור שעירב בעיסה, שע"י כן אף אם יתרמי שיפגע בשאור, מ"מ ירים עמה עוד חלק מהבצק. ולהמנהג הנ"ל יצאנו מידי חשש זה באופן אחר, שכיון שלוקחים מכמה מקומות בעיסה, ודאי שיש בחלה זו בצק גם מהעיסה החדשה, דכולי האי לא חיישינן שמא השאור נפרד בעיסה ואתרמי שכל החלקים ששלקח היו מהשאור. [וכעין סברא זו כתב השו"ך שם (בס"ק כ"ב) לגבי ענין אחר עיי"ש, ויותר מכך מצאתי בס"ד בספר הנייר (סי' י"ז עמ' צ"א ד"ה הגהה לשון וכו', מהדו' מכון י-ם) שכתב וז"ל: וכתב ר"ת אל רבנו יצחק אשר שאלת על המחמירים שלא ליתן שאור מעיסה שהורמה חלתה לתוך עיסה שלא הורמה, התרת הדבר וטעמך משום דתרומה בחז"ל דרבנן, ואז"א שלא יבוא ויטול מעט מהעיסה שלא הורמה כי היא הרוב, וחלת האור אין לה שיעור, יפה דנת ועמך הדין. לשון ר"ת בתוס'. עכ"ה. הרי שס"ל דאף באינו מרים מב' וג' מקומות יש להקל. ועיי' בט"ו ובש"ך שם שהאריכו בה]. ובזמנינו אף שאין אנו שייכים ששאר מקומות בעיסת היום לצורך עיסת המחר, מכל מקום המנהג במקומו נשאר.

ועוד שמעתי מאחי **הרב שלמה יוסף** שליט"א לבאר מנהג זה, דהנה אמרינן בפרק במה מדליקין (שבת פ"ב משנה ו') דעל שלוש עבירות נשים מתות בשעת לידתן, על שאינן זהירות בנדה ובחלה ובהדלקת הנר. ומבואר שחלה זו אחת מן המצות שניתנו בעיקר לנשים [ועיין ברע"ב שם שביאר משום דצרכי הבית מוטלים עליה], וביאר שם בשנות אליהו להגר"א ז"ל, דהטעם לזה הוא משום דהיא כילתה חלתו של עולם, פי' אדם הראשון שנטל הקב"ה לו חלה מן הארץ לשמשו, דכתיב (בראשית ב. ו-ו) ואד יעלה מן הארץ וגו' וייצר ה"א את האדם עפר מן האדמה, וע"כ היא צריכה לתקן חלתו של עולם. ומקור דבריו הוא ממדרש רבה (בראשית פרשה י"ד אות א') ותנחומא (פרשת נח סי' א'), והכי איתא שם: ואיש תרומות י'הרסנה זה אדם הראשון שהיה גמר חלתו של עולם, ונקראת חלה תרומה שנאמר ראשית עריסותכם, א"ר יוסי בן קצרתא כאשה הזאת שהיא מקשקשת עיסתה במים ואח"כ היא מגבהת חלתה, כך עשה הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון, מתחילה ואד יעלה מן הארץ והשקה, ואחר כך וייצר ה' אלהים את האדם עפר וגו'. והוסיף הגר"א דמכאן סמך שאין תורמין חלה עד תנית המים, דהיינו אחר שהיה אד מן הארץ ועפר מהאדמה אז נתרמה "חלה" ונוצר אדה"ר. וכמו שפירש"י על המקרא שם ואד יעלה מן הארץ, לענין ברייתו של אדם העלה התהום והשקה עננים לשרות העפר ונברא אדם, כגבל זה שנותן מים ואח"כ לש העיסה, אף כאן והשקה ואח"כ וייצר. ע"כ [וגי"ז מבואר מדברי המדרש הנז'].

ועי"פ זה יש לבאר את חלוקי המנהגים בצורת ההפרשה היטב, שהרי רש"י פירש על הפסוק (בבראשית שם) וייצר ה"א את האדם עפר מן האדמה, צבר עפרו מכל האדמה מארבע רוחות, שבכל מקום שימות שם תהא קולטתו לקבורה. דבר אחר נטל עפרו ממקום שנאמר בו מזבח אדמה תעשה לו, אמר הלואי תהא לו אדמה כפרה ויוכל לעמוד. ע"כ. וא"כ הני דנוהגים לקחת חלה מכמה מקומות הוא כהפירוש הראשון, שהאדמה שממנה נברא אדה"ר נלקחה מארבע רוחות השמים, וע"כ כמו ששם נטל הקב"ה לאדם הראשון עפר מכמה מקומות, גם בהפרשת חלה לוקחים מכמה מקומות בבצק.

לכיבוס, ומאיךך מבואר בדבריו שתלית הכביסה נחשבת ג"כ כחלק ממלאכת הכביסה, שכן כתב אדינא דתקנת עזרא שתיקן לכבס ביום ה' (כדאיתא בב"ק דף קפב) שציידד (בח"ב פט"ז תשו' א' בביאורים) להקל שבזמן הזה שמכבסים במכונת כיבוס שפיר אפשר לכבס ביום שישי. אכן למעשה כתב שם, דמ"מ תלית הכביסה היא חלק מהכיבוס, והיא מצריכה הרבה זמן, ומחמתה אין להתיר לכבס בערב שבת. [ורק אם מייבש הכביסה במכונת יבוש הקיל שם לכבס גם ביום שישי]. וכן כתב גבי ר"ח (בח"ג פ"א תשו' א'), שמעיקר הדין התיר לאשה לכבס בר"ח במכונת כיבוס, וביאר דבריו ד"ל דדוקא כיבוס ביד דהוא טירחא יתירה הוה דנהגו שלא לכבס, אבל כיבוס במכונה שאין בו טירחא אין בו איסור ויש להקל בזה. ומ"מ כתב שאין להתיר לאשה לתלות הכביסה בר"ח, מצד המנהג שנהגו שלא לכבס בר"ח.

ובעניותי צ"ע בשני חידושים אלו, דמש"כ להקל לכבס במכונת הכיבוס בר"ח מחמת שאין בזה טירחא צ"ע בזה, דמנ"ל לחדש שזהו טעם המנהג שלא לכבס ומכאן זה להקל לכבס במכונה, הא בפשוטו טעם המנהג שלא לכבס הוא משום דכיבוס הוי מלאכה, ובר"ח נהגו הנשים איסור בקצת מלאכות כחוח"מ, וכיון שגם בכה"ג מוגדרת פעולתה כפעולת כיבוס יש לאוסרה אף שאין בה טירחא. [והא דבמס' מו"ק מבואר טעם האיסור בכיבוס בחוה"מ דהווא בכדי שלא יכנס לרגל כשהוא מנוול, וכן מבואר בטור (ריש סי' תקל"ד), מיירי בכיבוס הנצרך לרגל שבו לא שייך לאוסרו משום דהוי מלאכה, דלצורך המועד הוא, אבל כיבוס בעלמא שאינו נצרך לו לאותה שעה אסור נמי משום דהוי מלאכה, וכן נראה מדברי התוס' שם ד"ה ושאר. ויעו"י בריטב"א שם שמבואר בדבריו שאין לאסור כיבוס בחוה"מ משום דהוי מלאכה, בלא טעמא דשלא יכנסו לרגל כשהן מנוולין, ואכמ"ל בזה]. ועכ"פ נראה דאפי' נימא דמכח המנהג הקדום אין לאסור לכבס במכונה, מ"מ נשי דידן נהגו איסור גם בכיבוס במכונה, ומכאן זה שוב יש לאסור אפי' כיבוס במכונה.

ב. תליית הכביסה אי חשיבא כחלק מן הכיבוס

ובמה שמבואר בדברי האול"צ דתליתית הכביסה גם היא נחשבת כחלק מן הכיבוס, נמצא שלדבריו אסור לתלות כביסה [שנתכבסה בער"ח] בר"ח, וכן אסור לתלות כביסה בחוה"מ אע"פ שנתכבסה קודם החג. וכמו"כ מכלל תקנת עזרא שתיקן לכבס הבגדים בחמישי בשבת, נכלל בזה ג"כ שצריך לייבש את הבגדים בחמישי בשבת, וכפי שנראה מדבריו בח"ב הנז'. אמנם מאי דפשיטא ליה להאול"צ צ"ע אצלי מאד בעניותי, דהנה הא ודאי שמבחינת הדין יבוש הכביסה לאו בכלל מלאכת כיבוס הוא, וכמו שמבואר בשו"ע בהלכות שבת (סי' ש"א סעי' מ"ה) שכתב דהא דאסור לטטוח בגדים שנשרו בחמי' בשבת, אינו אלא מפני מראית העין שלא יחשדוהו שכיבסן בשבת, וחזי' שהיבוש אינו בכלל מלאכת הכיבוס. וא"כ אף גבי תקנת עזרא י"ל דהתקנה לא היתה אלא לעשות את מה שנכלל בכלל מלאכת הכביסה, וקשה לומר שגם היבוש הוא בכלל האיסור אחר שזו עבודה אחרת לגמרי, ודוגמא לדבר, אטו מי נימא שהיא איסור לקפל הכביסה ביום ו', או נימא דגם לגהץ אסור ביום ו' משום שזו מלאכה שעושים אחר הכיבוס. [ואף שודאי יש לחלק, מ"מ קשה לומר שגם יבוש הכביסה הוא בכלל תקנת עזרא].

ג. אי איכא לימחש לחשדא

והנה אף אי נימא שתליתית הכביסה אינה נחשבת לחלק ממלאכת הכיבוס, מ"מ יש לדון אי שרי לתלות הכביסה בר"ח או בחוה"מ, די"ל דאיכא לימחש לחשדא שיחשדוהו שכיבסן היום. ולברר הענין הנני להציע סוגיית הגמ' בזה. במס' כתובות (דף ס.) אמרי', תניא נחום איש גלילא אומר צינור שעליו בו קשקשין ממועכן בצינעא בשבת ברגלו ואינו חושש, מ"ט מתקן כלאחר יד הוא, ובמקום פסידא לא גזרו רבנן. וכתבו התוס' (שם ד"ה ממעכן) והא דאמר כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין אפי' בחדרי חדרים אסור, היינו דווקא באיסור מלאכה דאורייתא כמו שוטחן בחמה אבל לא כנגד העם (שבת דף סה), שאם יראו יסברו שנכבסן בשבת, אבל הכא לא יראו אלא מלאכה כלאחר יד דהויא דרבנן, ולא גזרי רבנן לאסור בחדרי חדרים. ע"כ. [וכן כתבו בחולין (דף מא. ד"ה ובשוק). והפוס' (סי' של"ו סעי' ט' בבית יוסף עמ' תקמ"ב), בב"ח שם, בט"ז שם וכן בסו"ס רמ"ג, ובמג"א בסי' ש"א סקנ"ו] הביאו דברי התוס' להלכה, עיי"ש]. ולמדנו מדברי הגמ' והתוס' תרתן, חדא שאסור לאדם להביא את עצמו לידי חשדא שעבר על איסור דרבנן, ורק בצינעא שרי, ועוד, שגם זה אינו מותר אלא במקום פסידא. ולפ"ז היה נראה דהכא אין להתיר לתלות הכביסה מפני החשד, ובזה יהא הדבר אסור אף בחדרי חדרים, שכל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין אפילו בחדרי חדרים אסור, ורק הכא דאיכא פסידא הקילו למעכן בצינעא.

[והנה במחצית השקל (בסי' של"ו על השו"ע בסעי' ט') הביא וז"ל: כתב בס' תוספת שבת (ס"ק י"ז) דאם אי אפשר בצנעא שרי אפילו בפרהסיא משום פסידא, וכן כתב הר"ן (שבת דף סא. ד"ה ממעכן) עכ"ל (התושב'), ובאמת הר"ן לא ביריא ליה האי מילתא וכתב לשון ואפשר ע"ש, הובאו דברי הר"ן בבית יוסף (עמ' תקמ"ד ד"ה צינור), וגם עיין בס' אליה רבה (סק"י) בזה. עכ"ה המחצה"ש. ובמ"ב (בביה"ל ד"ה בצנעא) ג"כ כתב לדקדק שגם שארי ראשונים לא סביר כן, מדהקשו כולם מהא דא"ר כל מקום שאסרו מפני מ"ע אפילו בחדרי חדרים אסור, ואי דבזה מותר מדינא אפילו בפרהסיא אין ענין לקושייתם. עכ"ד. ובאמת שיש להטעים דבריו היטב, דהנה הר"ן שם הביא קושיית תוס' ותירץ עליה כן, י"ל התם הוא דאסור גבי שוטחן בחמה לפי שהרואה שהונו שחיתו בחמה יחשוב שכבסן בשבת, ולפ"כ אסור אפילו בחדרי חדרים, אבל הכא הרואה שממעכן יחשוב שהוא מותר, דמתקן כלאחר יד ובמקום פסידא שרי, ועי"ז כתב הר"ן דאפשר דלאו דוקא בצנעא, דאי לא אפשר בצנעא אפילו בפרהסיא נמי שרינן, מיהו כל היכא דמצוי למיעבד בצינעא טפי מעלי. עכ"ד. ומדבריו נראה להדיא דכיון דס"ל שהרואה לא יחשדנו באיסור, להכי קשיא ליה אמאי מוכרינן ליה לעשות המלאכה בצנעא, ועי"ז ביאר שבאמת ממיקה"ד שרי אפילו בפרהסיא, ורק כל כמה דאפשר לשמא יאמרו שאינו חושש לאיסור כיבוס בר"ח או בחוה"מ, ובזה שפיר יש להתיר בצנעא לפי הכלל שכתבו התוס' שכל דבר שאם יראוהו לא יראו אלא איסור דרבנן, אף אי לא הוי מקום פסידא שרי.

בהלכה ה' רק על סעודת הלילה, וכן בדברי הגר"א נראה שאף דינא דכסות נקיה (דהוי דין כבוד עצמי) הוי רק בכניסת שבת.

וידועה הסתירה בדברי הרמב"ם בענין חיוב הדלקת נר שבת אי הוי מדין כבוד או מדין עונג, דבפרק ה' מהלכות שבת הלכה א' כתב: ואחד אנשים ואחד נשים חייבין להיות בבתיהן נר דלוק בשבת וכו', שזה בכלל "עונג" שבת, ובפרק ל' הלכה ה' כתב: מסדר אדם שולחנו בער"ש ואע"פ שאינו צריך אלא לכזית וכו', וצריך לתקן ביתו מבע"י מפני כבוד השבת, ויהיה "נר דלוק" ושולחן ערוך לאכול ומיטה מוצעת, שכל אלו "לכבוד" שבת הן. ומטו משמיה דהגר"ח הלוי (וכ"ה בחידושי הגר"ח סטנסיל) ליישב ע"פ הנתבאר, דכבוד הוי מבע"י ועונג הוא בשבת, ומעתה מיושב דבהדלקת נרות שבת תרוייהו אית ביה, כבוד שבת בזה שמדליק מבע"י כדכתיב "כבדו את ה' באורים", דכמו במלך בשר ודם יוצאים לכבודו בלפידים, ה"נ יוצאים לקראת שבת מלכתא בנרות, וזו כבודה של שבת, ודין עונג בזה שמתענג לאור הנר בשבת, ולכך בפרק ל' דאיירי דיני כבוד כתב שצריך לתקן ביתו "מבע"י" ויהא נר דלוק וכו', שמדין כבוד בעינן מבע"י, ובפרק ה' בדין עונג כתב ואחד אנשים וכו' חייבים להיות בבתיהן נר דלוק "בשבת", שהחיוב הוא שיהיה בשבת.

אמנם תירוש זה דחוק וקשה מאוד, חדא דבפרק ה' דאיירי בעיקר דינא דנר שבת, אמאי לא כתב דאיכא חיובא נמי מדין כבוד, דהא הדלקה דכבוד נוהג קודם להדלקה דעונג, וא"כ הו"ל לפרש שם שצריך להדליק מבע"י מדין כבוד, וביותר צ"ע דלדבריו מבואר דאיכא חובת הדלקה מדין כבוד, ובהדיא מפורש ברמב"ם דליכא חובת הדלקה מדין כבוד, שכתב בפרק ל' הלכה ו' בזה"ל: חייב לעשות דברים שהן לצורך שבת בגופו שזה הוא כבודו, חכמים הראשונים מהם מי שהיה מפצל העצים לבשל בהן, ומהן מי שהיה מבשל או מולח בשר או גודל פתילות "או מזדליק נרות", ומהן מי שהיה יוצא וקונה דברים שהן לצורך השבת וכו', ומבואר בדבריו שממנם צריך שיהיה נר דלוק בשבת אך ההכנה לשבת אינו דוקא בנר והוא הדין בדבר אחר. וכן מדוייק בלשונו בפרק ה' הלכה א' ובפרק ל' הלכה ה', שכתב דהחובה הוא שיהיה "נר דלוק", ולא כתב דאיכא חיוב "להדליק נר", א"כ מפורש דליכא מצוה בעצם ההדלקה, וע"כ צ"ל דודאי דעיקר חיוב ההדלקה הוא מחמת עונג כדי שיהיה לו נר דלוק בשבת (כמש"כ בפ"ה), אלא שבדין כבוד התחדש שכל צרכי שבת צריכים שיהיו מוכנים מבע"י, ולכך אותו נר שהצריכו משום עונג שיהיה דלוק בשבת, הצריכו מדין כבוד שבת שיהיה מוכן כבר מבע"י, ואינו מפני שאריכים נר דלוק מבע"י, אלא מפני שצריך נר ללילה, לפיכך יש בזה ענין של כבוד שיכינו מבע"י לצורך הלילה. וד"ז מדוייק היטב בדבריו (פרק ל' הלכה ה'), שכלל זאת יחד עם הדין של שולחן ערוך ומיטה מוצעת, דכשם ששם עניינו הכנה לצורך הלילה מבע"י, כן נמי הדלקת הנר, אבל ודאי אם מצא נר דלוק מבע"י שאין צריך לכבותו, כיון שסו"ס הנר דלוק מער"ש, ולא גרע מאם מצא שולחן ערוך שאין צריך לסלק השולחן ולערוך אותו מחדש.

[ובזה אתי שפיר קושיא עצומה, דהנה בפסחים דף נ"ג ע"ב מבואר דביוה"כ ליכא חיוב הדלקה מדינא אלא ממנהגא, ואפילו הכי אמרי התם שיוה"כ שחל בשבת אף במקום שאמרו שלא להדליק מדליקין מפני "כבוד השבת", ומבואר דאיכא חיוב הדלקה מדין כבוד, ותמוה דהרי גם ביוה"כ סתם איכא דין כבוד, כדאיתא בשבת דף ק"ט ע"א, וא"כ במאי עדיפא יוה"כ שחל בשבת מכל יוה"כ. אולם לפי מש"כ אתי שפיר, דשם בשבת מבואר דביוה"כ ליכא דין עונג, וחובת הדלקה בשבת הוי מצד שלום בית שלא ישל בעצים ובאבנים שעניינו משום עונג וכמש"כ הרמב"ם בפרק ה', אלא שכיון שיש דין בשבת שיהיה נר דלוק אז מדין כבוד צריך להכינו מבע"י, וא"כ ביוה"כ דליכא דין עונג ליכא נמי דין כבוד להדליק מבע"י, אבל כשחל בשבת דאיכא דין להדליק מדין עונג תו צריך להדליק מפני כבוד השבת].

ונמצא לפי"ז דגדר דין כבוד שבת הוא שצרכיו יהיו מוכנים מבע"י (מלבד דין כסות נקיה, דהוי דין כבוד עצמי בזה שהולך בבגד חשוב ונקי לכבוד שבת).

והנה חזינן בכ"מ שמצות כבוד אינו רק מה שצורכי שבת מוכנים מבע"י (ומה שטורח מבע"י הוי רק הכשר מצוה), אלא שעצם ההתעסקות לצורכי שבת הוי גוף המצוה, וכדחזינן מהא שיש דין לעשות בעצמו צורכי שבת (עיין שו"ע סי' ר"ו), וכן במשנ"כ המשנ"ב (סי' רמ"ב סק"ו) שיש ענין לאפות חלות ולא לקחת מהאופה, כי הלישה והאפיה בכלל מצות כבוד שבת. ויתירה מזו מצינו ברש"י בביצה דף ט"ו ע"ב שפירש על הא דאמרו על שמאי הזקן שכל ימיו היה אוכל לכבוד שבת, היה מוצא בהמה נאה היה אומר זה לשבת, למחר מצא נאה הימנה מניח השניה ואוכל הראשונה, שכ': ונמצא אוכלה לזו כדי שתאה היפה נאכלת בשבת, "דהויא לה אכילתה של הראשונה לכבוד שבת", ומבואר שבמה שאוכלה הראשונה בחול מקיים בזה מצות כבוד שבת (ואף ה"ק בכלל הוצאות שבתות וראש"ס, כ"כ במנחת שבת סי' ע"ב ס"ק ל"א).

והנה יש שהעירו מדברי הרמב"ם פרק ל' הלכה ז', שכ' בזה"ל: איזה הוא עונג זה שאמרו חכמים, "שצריך לתקן תבשיל שמן ביותר ומשקה מבושם לשבת" הכל לפי ממונו של אדם, וכל המרבה "בהוצאת שבת ובתיקון מאכלים" רבים וטובים הרי זה משובח וכו', ומבואר לכאורה שכלל את ההכנה בער"ש בדין עונג, ולכאורה הוא סותר למש"כ לעיל דלא שייך עונג בער"ש. אמנם לפי מש"כ הדברים מבוארים היטב, דודאי דעניני המאכל בשבת הוה מדין עונג, אלא שיש דין שכל צרכי שבת יש להכינו מבע"י מדין כבוד, וע"כ כיון שהוא מחוייב בשבת מדין עונג תו הוא צריך לדאוג לזה עוד קודם השבת, ועד כמה שהוא פטור מדין עונג אז אין לו שום לטורח בחול מדין כבוד, ולכך הביא דין זה בדין עונג כיון שהכל נוצר מחמתו.

ג. ומעתה נחזור לניד"ז, ובתחילה אצטט לשון הרמב"ם פרק ל' הלכה ז': איזה הוא עונג זה שאמרו חכמים, שצריך לתקן תבשיל שמן ביותר ומשקה מבושם לשבת הכל לפי ממונו של אדם, וכל המרבה בהוצאת שבת ובתיקון מאכלים רבים וטובים הרי זה משובח, ואם אין ידו משגת אפילו לא עשה אלא שלק וכיוצ"ב משום כבוד שבת הרי זה עונג שבת, "ואינו חייב להצר לעצמו ולשאול מאחרים" כדי להרבות במאכל בשבת, אמרו חכמים הראשונים עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ע"כ.

והנה בלשונו מבואר הטעם אמאי דכשיש לו ב' סעודות אין צריך לשאול על הפתחים, משום שאינו חייב להצר לעצמו ולשאול מאחרים בשביל עונג שבת, וביאור הדברים דבשבת עצמו חייבוהו להתענג ולא להצטער, ולכך אם נאמר לו שצריך בשבת לשאול על הפתחים א"כ ד"ז צער הוא לו, וכיון שאין חייב בשבת משום עונג תו אינו צריך לטרוח ע"ז להכינו מבע"י מדין כבוד, כיון שכל חיוב כבוד הוא להכין את צרכי הלילה מבע"י (כנתבאר לעיל), אבל עד כמה בשבת הוא מופקע וזו אינו מחוייב להכינו מקודם השבת (ודמי לנר שאין חיוב להדליק קודם השבת אם יודע שעד שבת יכבה, וכן כאן כיון שבשבת הוא פטור תו ליכא לזה לדין כבוד במה שמכינו).

ומעתה דברי המשנ"ב מובנים מאוד, דהנה בסעודת פת בלא כסא דהרסנא מבואר במשנ"ב (סי' רע"א סעי' ג' בביאור"ל ד"ה מוטב שיקנה) שמקיים בזה רק דין כבוד [וכ"ה משמעות הגמ' בדף ק"ח ע"ב שרק בכסא דהרסנא מקיים דין עונג, אבל בפחות מזה אף דאכול פת לא מקיים כ"א דין כבוד, וכ"כ המשנ"ב בסי' רע"ד סק"ט ובשו"ת רעק"א קמא בהשמטות סי' א' דחובת פת בסעודת שבת הוי מדין כבוד, אולם הרשב"א בברכות דף מ"ט ע"ב (והובאו דבריו בביאור"ל סי' קפ"ח סעי' ח' ד"ה סעודה שלישית) כ' שהוא מדין וקראת לשבת עונג, ואין עונג בלא פת, ודבריו לכאורה נסתרים מהגמ' בדף ק"ח ע"ב], ולכך אם יש לו רק ב' סעודות שבת אינו צריך לצמצם ולשאול על הפתחים בשביל כסא דהרסנא, משום שכל חיוב כסא דהרסנא הוי מדין עונג, וא"כ אם נצריכו לשאול על הפתחים א"כ תו חשיב ד"ז לצער ולא לעונג, ולכך הוא מופקע לגמרי מדין עונג, וע"כ אין צריך מדין כבוד לצמצם בשאר ימים, אבל כשיש לו גם כסא דהרסנא הרי הוא מחוייב בדין עונג, ותו הוא צריך לדאוג קודם השבת כדי לקיים את חיובו, ולכן צריך אף לצמצם עצמו כדי לענגו במה שיכול, כיון שמחוייב מדין כבוד לדאוג קודם השבת לחיובי השבת, וא"כ כבר עתה מחוייב בדבר ולפיכך חייב לצמצם, אבל לשאול על הפתחים אינו צריך, כיון שמצות עונג מופקעת מדינא דלשאול על הפתחים. ומעתה אתי שפיר מש"כ השו"ע והטור דינא דכבוד, דהנה מלבד מה שכל חיובו קודם השבת הוי מדין כבוד ולא מדין עונג, אלא שמצד מצות עונג הרי זה ככל המצות שאין דין לצמצם קודם זמן המצוה, ורק הכא שההכנה בעצמותו הוי המצוה, א"כ חלק מהמצוה הוא מה שטורח לשבת ע"י"ז שמצמצם.

ד. אולם ברמב"ם הנ"ל חזינן שיטה חדשה, דהנה בדבריו מבואר דבכסא דהרסנא או מקיים דין עונג, ואפילו הכי כתב שאין דין לשאול על הפתחים ליותר משקל (דהיינו ליותר מכסא דהרסנא), ומבואר שעל כסא דהרסנא מחוייב לשאול על הפתחים (ודלא כשו"ע לביאור המשנ"ב), וכתב דהרי אם מדין עונג אין צריך לשאול על הפתחים, אז אמאי לכסא דהרסנא כן צריך. עוד יל"ע דהנה הרמב"ם שם השמיט דינא שצריך לצמצם ליותר מכסא דהרסנא, וזה צ"ע, דלכאורה אחרי שהוא חייב בדין עונג, אז אמאי אינו מחוייב מדין כבוד לטרוח ע"ז קודם השבת כדי שיוכל לענגו כראוי.

ה. וכדי לבאר שיטתו נתחיל לבאר גדר מצות עונג, דהנה בפסחים דף ס"ח ע"ב איתא: אמר רבא הכל מודים בשבת דבעינן לכס דכתיב וקראת לשבת עונג, ודנו הראשונים ביו"ט (למאי דקו"ל כרבי יהושע) ובשבת דבעינן נמי לכס אם הכוונה מחצה לה' ומחצה לכס ממש, או שצריך שיהיה משניהם אבל אין צריך חציה ממש, ועיין בב"ח (סי' רמ"ב) שהביא שהסמ"ג ורבינו ירוחם כתבו שבשבת וי"ט בעינן דוקא חצי לכס, והביא שבירושלמי מבואר דבשבת בעינן רוב השבת לה', דהיינו לעסוק בדברי תורה ומקצת לכס, וכן דייק מהרמב"ם שבשבת בעינן רוב היום לה' ומקצת לכס, וביו"ט בעינן מחצה ומחצה. עוד הביא הב"ח בשם ראב"ה דכיון דבעינן בשבת "לכס", לכן אפילו מי שהתעניתה הוא תענוג לו, ואכילה בשבת הוא לו לצער, נמי צריך לאכול כיון דבעינן "לכס".

והנה כל הדברים צ"ב, א', מה פלוגתא דר"א ור"י ביו"ט אי בעינן נמי לכס, הא התם ג"כ נאמר דין עונג, כמש"כ הרמב"ם (פרק ו' מהלכות יו"ט הלכה ט"ז) והשו"ע (ריש סי' תקכ"ט), וא"כ מ"ש משבת דלכו"ע בעינן נמי לכס מדכתיב וקראת לשבת עונג. ב', אמאי בגמ' אמרו גבי שבת דבעינן נמי לכס מטעם דין עונג, ולא אמרו מצד הדין כבוד (לשיטות שמדין כבוד צריך לאכול פת, ועי' בזה במשנ"ב סי' רע"א ס"ג בביאור"ל ד"ה מוטב שיקנה, ובסי' רע"ד משנ"ב סק"ט, ובשו"ת רעק"א קמא בהשמטות סי' א'), ג', מה הדמיון שבת ליו"ט, הא התם הדידון במהות היום אי ניתן לו או לכס, אבל כאן זה דין בגברא שצריך לכבדו ולענגו, וא"כ כל שמכבד ומענג מקיים המצוה ואין צריך ליותר מזה, וכן מבואר בגמ' בדף ק"ט ע"א שצריך להכין מאכל אחד חשוב לעונג שבת, וכן מבואר ברמב"ם פרק ל' הלכה ז', וכן משמע במשנ"ב (סי' רמ"ב סק"ב) דאין צריך לענג עצמו מכ"ז. ד', בדין כבוד שצריך כסות נקיה, וכי יעלה על הדעת שרק במקצת שבת (לכה"פ לא יותר ממחצה) יצטרך כסות נקיה, ובשאר השבת לא יצטרך.

ואשר חזינן מכ"ז דחלוק דין כבוד מדין עונג במהותם, דדין "כבוד" הוא חיוב פרטי לעשות פעולה של כבוד, ובכל דבר שעושה הוא מקיים מצוה בפנ"ע, משא"כ "עונג" הוא דין כללי שצריך לענג השבת במה שיכול לענג, ודמי לדין שמחה ביו"ט שזה דין במהות היום שיהיה היום בשמחה (ולכך לא סגי במה שרגע אחד היה בשמחה), כן הכא זה דין שהשבת תהיה מעונגת וכדכתיב "וקראת לשבת עונג", דהיינו שהיום תהיה מעונגת, ולכן מדמי דין עונג דשבת לדין לכס דאיכא ביו"ט, אבל כבוד לא שייך לזה.

ומצאתי בספר זכרון צלאלא שכתב ליסוד זה דדין עונג שנלמד מוקראת לשבת עונג אינו עונג פרטי, אלא עונג כללי שמחוייב לענג השבת בכל מיני עונג שהיכולת בידו לענג, ודימה זאת למש"כ השאגת אריה בסי' ס"ה בגדר מצות שמחת יו"ט דאניה שמחה פרטית אלא שמחה כללית, שמחוייב לשמוח ביו"ט בכל מיני שמחה שהיכולת בידו, ולא דמי לשאר מצות ששוין בכל אדם העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט, אבל שמחה זו כל אדם ואדם מחוייב לשמוח כפי יכולתו ולפי רוב עושרו, וכן בעונג שבת דהוי חיוב כללי לענג בכל מיני עונג שיכולת בידו, וכל אדם ואדם מחוייב לענג כפי יכולתו ואינו שוין בכל אדם, וכן מבואר בלשון הרמב"ם פרק ל' מהלכות שבת הלכה ז': איתיה הוא עונג שאמרו חכמים, שצריך לתקן תבשיל שמן ביותר ומשקה מבושם לשבת הכל לפי ממונו של אדם, וכל המרבה בהוצאת שבת ותיקון מאכלים רבים וטובים הרי זה משובח, ואם אין ידו משגת אפילו לא עשה אלא שלק וכיוצ"ב משום כבוד שבת הרי זה עונג שבת. ובזה אתי שפיר מש"כ הרמב"ם שם בהלכה י': אכילת בשר ושתיתת יין בשבת עונג הוא לו, והוא שהיתה ידו משגת, ע"כ. ומבואר שאין הפשט שתמיד זה עונג, רק אם אין ידו משגת אלא לא חיובוהו לענג כ"כ, אלא שאם אין ידו משגת הרי העונג מתקיים עצלו במה שיש לו.

ומעתה יובן דבדין עונג כשאין לו מקיים בכסא דהרסנא ואין חייב ליותר מזה, ומי שיש לו מענג במה שיכול, וכל שמרבה אין מקיים עוד מצוה דעונג, אלא שהוא מהדר יותר ומענג את השבת יותר, ולכך אין חיוב לאכול הרבה מאכלים וסגי מעיקר דינא בתבשיל אחד. וד"ז מדוייק בגמ' בדף ק"ח ע"ב דמפרש אקרא "וקראת לשבת עונג", שד"ז מתקיים אף בכסא דהרסנא אם עשאו לכבוד שבת הרי זה עונג שבת, ומבואר שאם לא עשאו לכבוד שבת אינו מקיים דין עונג, ולכאורה מאי שייכא דין כבוד לדין עונג, ולהנ"ל אתי שפיר דע"י מה שעשאו לכבוד שבת חשיב ד"ז שמענג קרוי בשבת חול, והיינו האדם ליכא נפק"מ). וכן מדוייק ממה שאמרו שם כל המענג את השבת, ולא כל המתענג בשבת, ובע"כ כנ"ל שבדין וקראת לשבת עונג בעינן שאכילתו

תהא לענג את השבת ולא את עצמו.

אולם קושיא קמייता עדיין במקומה, דבמה נחלקו ר"א ור"י אי ביו"ט בעינן נמי לכס, הא לשיטת הרמב"ם דדין עונג קיים אף ביו"ט, א"כ צריך להיות שיהיה דינו כשבת שאמרו דכו"ע מווד דבעינן נמי לכס, מדכתיב וקראת לשבת עונג. ואשר חזינן מזה שיש עוד דין עונג דהוי חיוב פרטי כמו כבוד, דע"ז כתב הרמב"ם שזה שנו ביו"ט, אבל דינא דוקראת לשבת עונג דהוי חיוב כללי לא קיים ביו"ט, ולכך דין זה לא שייך לדין לכס דמיירי ר"א ור"י.

והדברים מוכרחים, דהנה בביצה דף ל"ד ע"ב איתא דשבת קבעה למעשר מדכתיב וקראת לשבת עונג, ועיין בצל"ח (שם דף ל"ה ע"א) שביו"ט לא קבעה למעשר לפי שלא נזכר בש"ס בשום מקום יו"ט רק שבת, וכן ברמב"ם (פרק ג' ופרק ה' מהלכות מעשר) לא נזכר אלא שבת, וביאר לפי שעונג לא נאמר ביו"ט כ"א שמחה, ע"י"ש. אולם השער המלך (פ"ה ממעשר הכ"ב) כתב שלדעת הרמב"ם (פרק ו' מהלכות יו"ט הלכה ט"ז) שיש דין עונג ביו"ט, א"כ אף יו"ט קובע למעשר. ולפי"ז יוצא דהדברים סותרים, דמחד גיסא הרמב"ם לא הביא דין דיו"ט קובע למעשר (כמש"כ הצ"ח), ומאיךך כתב שיש דין עונג ביו"ט (כמש"כ השער המלך), ולכאורה הדברים תלויים זב"ז.

ואשר צ"ל, דהנה ברש"י בביצה (שם) ביאר דהסיבה ששבת חשיב קבע, משום דכיון דאיקרי אכילה ידידה עונג קבעה שאין בה עוד שם ארעי אלא שם קבע, ומבואר דעצם קריאת השם עונג לשבת היא שקבעה למעשר, ומעתה אפשר דאף לרמב"ם שיש ביו"ט דין עונג, מ"מ הקריאת שם דעונג לית ליה, וד"ז ידוייק ברמב"ם (פרק ו' מהלכות יו"ט הלכה ט"ז) שכתב: כשם שמצוה לכבד שבת ולענגה כן כל ימים טובים, שנאמר לקדוש ה' מכוּבד, וכל ימים טובים נאמר בהן מקרא קודש, וכבר ביארנו הכבוד והעינוג בהלכות שבת, ע"י"ש. ומבואר בלשונו שהביא רק סיפא דקרי לקדשו ה' מכוּבד, אבל ירישא דקרא וקראת לשבת עונג השמיט, והיינו לפי שדין זה נאמר רק בשבת, אלא שנילף דאיכא דין עונג אחר (שבסמוך נבאר מקורו) שזה נוהג אף ביו"ט.

ומעתה נתבאר שיש ב' דיני עונג, א', "דין ביום" שצריך לענג השבת בכל מה שיכול, וזה נלמד מקרא וקראת לשבת עונג. ב', "דין באדם" שצריך להתענג ביום זה (ואפשר שזה נלמד מקרא דמקראי קודש). ולכאורה הדברים מפורשים ברמב"ם פרק ל' מהלכות שבת הלכה א' שכ' בזה"ל: ארבעה דברים נאמרו בשבת, שנים מן התורה ושנים מדברי סופרים, והן מפורשין על ידי הנביאים, שבתורה זכור ושמוהו, ושנתפרשו ע"י הנביאים כבוד ועונג, שנאמר וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכוּבד (וצ"ע דבגמ' שבת ק"ט ע"א מסקינן דלקדוש ה' מכוּבד קאי איוה"כ ולא אשבת, ודין כבוד בשבת ילפי' בשבת ק"יג ע"א מקרא וכבדתו מעשות דרכיך), ואח"כ המשיך לבאר דיני כבוד ועונג, ומבואר דבפסוק זכור את יום השבת לקדשו כלול דין כבוד ועונג, ולכך לא טרח אח"כ לפרש במה שפתח שבתורה כתיב זכור וגו', כיון שבדיני כבוד ועונג כלל הכל, וזהו מה שהמשיך הרמב"ם "ושנתפרשו" ע"י הנביאים כבוד ועונג, והיינו דבדין כבוד ועונג שנאמר בנביאים זהו פירושה במה דכתיב "זכור" את יום השבת, ושוב מצאתי בספר באר יצחק (אה"ע סי' ב') שהוכיח בראיות שלדעת הרמב"ם כבוד ועונג הוי מה"ת, וביאר לפי שחכמים דרשו כן בפסוק דזכור ושמוהו, וזה מש"כ הרמב"ם ושנתפרשו ע"י הנביאים, ע"י"ש.

וא"כ מפורש שיש ב' דיני עונג, א', עונג באדם שנילף מ"זכור את יום השבת" (ובזה כלול כבוד ועונג). ב', עונג ביום שנילף מ"וקראת לשבת עונג". ועיין עוד בב"ח (בריש הסימן) שכתב ג"כ דבקרא דזכור את יום השבת לקדשו כלול גם דין עונג, וכמש"כ ישעיה (נ"ח, י"ג) וקראת לשבת עונג. ועיין עוד ברש"י דפרשת תתרו (שמות כ', יח) עה"פ זכור את יום השבת לקדשו, תנו לב לזכור תמיד את יום השבת, שאם נדמנן לך חפץ יפה תתא מזמינו לשבת, ודייק מזה בשו"ע הרב (בקו"א סק"א) דחזינן מזה דלכבדו במנה יפה נלמד ממקרא קודש, וכדאיתא בספרא (פרשת אמור) שהוא ע"י שמכבדו בכסות נקיה ומענגו במאכל ובמשתה, דאי לאו הכי לא היה לרש"י לבאר דכוונת הפסוק לקדשו במאכל ובמשתה, עכ"ז. ומבואר דאיכא עוד דין עונג מלבד מקרא ד"וקראת לשבת עונג" [ועי' בזה עוד במש"כ אאמ"ר בספרו שלמי תודה – שבועות סי' י"ב אות ג'].

ולפי"ז יתיישב מש"כ הרשב"א בברכות דף מ"ט ע"ב דחובה לאכול פת מדין עונג, ותמוה דא"כ מ"מ אמאי הצריכו לדין עונג כסא דהרסנא (בשבת ק"ח ע"ב), תיפול"ל מצד שאוכל פת (שהרי לרשב"א הטעם דכשלא הזכיר רצה חוזר, משום שחובה לאכול פת משום עונג, ולכאורה מי שאוכל פת בלא כסא דהרסנא ולא הזכיר רצה לא יצטרך לחזור, אלא ודאי שמקיים בזה דין עונג, וא"כ ל"ל כסא דהרסנא). אולם להנ"ל אתי שפיר, דכוונת הרשב"א שמקיים דין עונג במה שהאדם מתענג, אבל הדין דוקראת לשבת עונג לא מתקיים בזה כ"א בכסא דהרסנא.

ושוב מצאתי דיסוד דבריו מפורשים בתוס' בכתובות דף ז' ע"ב (ד"ה והוא) שהביא מדרש אגדה: מזמור שיר ליום השבת, אמר הקב"ה פנים חדשות באו לכאן נאמר שירה, וביארו התוס' דהשבת בעצמותו קרוי פנים חדשות לפי שמרבינן בשבילו בשמחה ובסעודה, ומבואר בהדיא שמה שיש דין סעודה בשבת אינו רק לפי שעל האדם מוטל לענגו, אלא שמהותו של שבת הוא שמרבינן בשבילו בסעודה.

ו. ואחר שנתבאר שיש ב' דיני עונג, אתי שפיר שיטת הרמב"ם (שבאות ד'), דלדין עונג את השבת מדין וקראת לשבת עונג, לא איכפ"ל מה שזכר זה גורם לצער לאדם, וע"כ הוא חייב לשאול על הפתחים, אלא דזה סגי בכסא דהרסנא, ואינו צריך לצמצם כדי לענג יותר כיון שבדין עונג זה אין שיעור קצוב אלא כ"א לפי ממונו שיש לו (כמש"כ השאגת אריה גבי מצות שמחה ביו"ט). ולדין עונג שיש באדם לזה אין צריך להצר לעצמו וכו', ולכך כשיש לו כסא דהרסנא שמקיים בזה עיקר דין עונג, תו אין צריך לשאול על הפתחים. ומעתה נראה עוד דס"ל לרמב"ם דדין עונג שיש באדם לא מקיים כלל בכסא דהרסנא, וד"ז יוסבר היטב דלרמב"ם דשואל על הפתחים לכסא דהרסנא יוכרח מהגמ' בפסחים דף ק"ב ע"א שכסא דהרסנא קרוי בשבת חול, והיינו כנ"ל שדבר זה לא חשיב עונג, ורק משום מה שעשאו לכבוד שבת לכן חשיב ד"ז שמענג את היום, אבל מצד האדם לא חשיב דבר זה לכלום, וליכא נפק"מ ביה במה שעשאו לכבוד שבת, ולכך נמי ליכא דין שיצמצם. אבל כשאין לו אף כסא דהרסנא (דהיינו פת לחוד) שמקיים רק דין כבוד ולא דין עונג, הרי הוא מחוייב לחזר על הפתחים.

בחייב להשכיר עצמו ולמכור כסותו ולחזר על הפתחים לצורך שבת ושאר מצוות

בענין עד היכן החיוב לטרוח במצוות, מצינו מאמרי חז"ל בכ"מ הסותרים זל"ז, דמחד גיסא איתא בירושלמי פרק א' דחלה דכשאין לו הרי הוא פטור,

שבת, או דסגי ליה בדבר מועט, וא"כ משמע שאין צריך להתאמץ בכדי להרבות בעונג שבת.

וכמו כן ראיית הטור מדברי רש"י אין בה הכרע אלא רק שלא יעשה את שבתו חול, שעל כך נסמך רש"י שדברי ר"י בן תימא נסמכו לדברי ר"ע לומר דאיירי רק במי שאינו יכול כלל, ומשמע א"כ דבדברי ר"י בן תימא התחדש דצריך להתאמץ שלא יהיה בכלל שבתו חול, ואין ראיה שצריך להתאמץ לצורך הריבוי של עונג שבת.

ג

מצות עונג שבת היא בכל אחד לפי ממונו

ונראה דכן משמע בפשטות מדברי הרמב"ם, שאין צריך ללוות ולהתאמץ להשיג ממון במי שיש לו תבשיל אחד לכבוד שבת, דכתב (פ"ל ה"ז) 'ואם אין ידו משגת אפילו לא עשה אלא שלק וכיוצא בו משום כבוד שבת הרי זה עונג שבת, ואינו חייב להצר לעצמו ולשאול מאחרים כדי להרבות במאכל בשבת, אמרו חכמים הראשונים עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ומפורש בדבריו שאין צריך להתאמץ ולשאול מאחרים לצורך הריבוי של מאכלי שבת, אלא סגי ליה בתבשיל אחד שעושה לצורך שבת.

וכן משמע מתחילת דבריו דכתב 'איזה הוא עונג, זה שאמרו חכמים שצריך לתקן תבשיל שמן ביותר ומשקה מבושם לשבת, הכל לפי ממונו של אדם, ומבואר ששיעור החיוב תלוי בכל אדם לפי ממונו, וא"כ אדם שיש לו רק מעט, א"כ לפי ממונו אין צריך לכבד את השבת אלא רק מעט, ומהיכי תיתי לחייבו להתאמץ ולכבד את השבת יותר מכדי יכלתו, והרי אין זה לפי ממונו.

וביותר נראה כן מצד הסברא, שהרי בפשוטו משמע דמי שיש לו תבשיל אחד לכבוד שבת, הרי קיים מצות עונג שבת מעיקר הדין, ומסתבר שהריבוי של מאכלים אין ענינו קיום עיקר המצוה של עונג שבת, אלא הוי בגדר הידור במצות כבוד שבת, שהרי כך אמר רב 'אפילו דבר מועט ועשאו לכבוד שבת הוי עונג, וא"כ היכא דיש לו תבשיל אחד לכבוד שבת, קיים עיקר מצוה זו, והדין נותן דלא יהיה צריך להתאמץ ליותר מכך, דלא מצינו בכל התורה דיהיה חיוב על האדם להתאמץ ולהוציא ממון יותר מכפי יכלתו לצורך הידור מצוה.

ד

צריך לזרז עצמו ולהצטמצם לצורך ריבוי מאכלי השבת

והנה בביאור הלכה בתחילת סימן זה הסתפק בנידון זה האם יש חיוב להתאמץ בכדי להרבות בכבוד שבת במי שיש לו כבר תבשיל אחד, והביא שבט"ז מפורש כפי שנתבאר לעיל דהחיוב שזנזר בשו"ע להתאמץ יותר מכפי יכולתו, היינו בכדי לקיים מצות עונג שבת בכסא דהרסנא ובג' סעודות, אך מי שיש לו כבר כך אין צריך להתאמץ להרבות בעונג שבת, והביאור הלכה כתב דכן משמע בדברי הגר"א הכא, אך כתב דדעת שאר האחרונים אינה כן, שדעת הב"ח העולת שבת והתוספת שבת שצריך להתאמץ אף בכדי להרבות בעונג שבת, ולא סגי במה דאית ליה כסא דהרסנא וג' סעודות, וכן הרע"ז במשנה ברורה לדינא.

[עי' בביאור הלכה שכתב שכן מוכח מדברי הבית יוסף, ונראה כוונתו למש"כ הב"י זכי תימא אکتני קשה דלא היה צריך ללמוד כן מסמיכות, אלא מדאמרינן בהדיא אף על פי שאמר רבי עקיבא עשה שבתך חול, אבל עושה אדם דבר מועט בתוך ביתו, י"ל דמדתנא דבי אליהו שמעינן שאף על פי שהשעה דחוקה לו ביותר צריך לעשות דבר מועט, ומדסמך לזה ההיא דבן תימא שמעינן שצריך לזרז עצמו ביותר, כלומר שאף על פי שהשעה דחוקה לו יכין צרכי שבת יותר מכדי יכלתו. וכנראה הבין הבאה"ל דבדברי ר"י בן תימא התחדש דין נוסף על הדין של תנא דבי אליהו שאמר שצריך לעשות דבר מועט, שהוסף שצריך לענג את השבת ביותר מכך, והיינו בדבר מרובה, אכן נראה דאין בכך הכרח מדברי הב"י, דאיכא למימר דמדברי תנא דבי אליהו משמע שרק אם בקל יכול להשיג דבר מועט מחויב בכך, ואילו בדברי ר"י בן תימא התחדש שצריך יותר לזרז עצמו, יותר מכדי יכלתו, בכדי לקנות דבר מועט, ואדברא לענ"ד כך יותר משמע מדברי הבית יוסף, ולפי"ז אדברא יש מדבריו ראיה לאידך גיסא].

אמנם יש לדון לשיטה זו של הראשונים מה יענו על הראיות שנתבארו לעיל, דמשמע מדברי הטור והרמב"ם דמי שיש לו דבר מועט אין צריך להתאמץ בכדי להרבות בכבוד שבת.

והנה לגבי לשון הרמב"ם, ראיתי בלבוש דהעתיק את לשון הרמב"ם ופירשה על דרכם של הב"ח וסיעתו, דכתב 'לפיכך כל אדם אפילו מי שצריך לאחרים רק שיש לו מעט משלו, צריך לזרז את עצמו לכבד את השבת ולענגו בו כפי מנהג עינוגי אנשי מקומו, ולא אמרו חז"ל עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, אלא למי שהשעה דחוקה לו מאוד, שזה אינו צריך להצר לעצמו ולשאול מאחרים כדי להרבות במאכל שבת. כי זה ודאי טוב יותר לעשות שבתו חול משיתבייש ויזדלזל בפני הבריות כל כך, מ"מ גם הוא יצטמצם בשאר הימים כדי לכבד את השבת; ומשמע שפירש לשון זו של הרמב"ם שא"צ להצר עצמו ולשאול מאחרים, דלא צריך להתבייש ולהזדלזל, וזה מכלל דברי ר"ע שאין צריך להצטרך לבריות, ואין הכוונה בלשון זו לאפוקי שלא יתאמץ בכדי להרבות בעינוגי השבת כמנהג אנשי מקומו [אמנם מ"מ עדיין יש לדון במה שמשמע מתחילת לשון הרמב"ם שחיוב זה הוא רק כפי ממונו של אדם, ולכאורה לפי"ז אין מקום לחייב להצטמצם שזה יותר משיעור הפשוט של ממונו].

ה

אע"פ שמענג השבת בדבר מועט נחשב שעושה שבתו חול

אמנם עדיין יש לדון בשיטה זו, דכפי שנתבאר לעיל עיקר הנידון בדברי הטור האם יעשה את שבתו חול, ומשמע שחידש שצריך להתאמץ רק בכדי להוציא עצמו מכלל חלוקה זו של עשיית שבתו חול, וא"כ סגי שיקנה תבשיל אחד לעונג שבת, שבכך יצא מכלל שבתו חול, ומהיכי תיתי שיהיה צריך להתאמץ בכדי להרבות במאכלים.

ונראה שאפשר לתרץ קושיא זו, ע"פ מה שנראה לחדש בפשט דברי רבי עקיבא, דבשבת המימרא של ר"ע עשה שבתך חול, הובאה בנפרד מדברי רב שאמר שאם עושה דבר מועט מקיים עונג שבת, ולכאורה משמע דשני מימרות אלו הם שתי חלוקות נפרדות, דר"ע איירי במי שאינו מענג את השבת כלל ואפילו אינו עושה דבר מועט, אכן בפסחים (קבי) מיייתי על מימרא דר"ע מימרא דתנא דבי אליהו, 'תנא דבי אליהו אף על פי שאמר רבי עקיבא עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, אבל עושה הוא דבר מועט בתוך ביתו, מאי ניהו אמר רב פפא כסא דהרסנא; ובפשוטו נראה דתנ"א

אכילתה של הראשונה לכבוד שבת", ומבואר בהדיא דבגורם עצמו (דהיינו הראשונה בזה שאוכלה בחול) מקיים מצות כבוד שבת.

ובזה יובן עוד דהנה בשום מצוה לא מצינו שיש דין שיצמצם בשאר ימים לצורך המצוה מלבד כבוד שבת, כדמפורש בשו"ע (סי' רמ"ב), וצ"ע מ"ש, ולהנ"ל אתי שפיר, שכאן גדר מצות כבוד שבת הוא מה שטורח עצמו לשבת, ולכך איכא עליו חיוב לטרוח להשיג ע"י שיצמצם או שילוח וכדו', משא"כ בשאר מצות דאין ההכנה מגוף המצוה, א"כ אין עליו שום דין שיצמצם בשאר ימים. ועוד נראה שבכל המצוות קודם זמן המצוה הרי הוא פטור מהמצוה (עיין במה שהאר"ך הגר"י ענגיל זצ"ל בספר "לקח טוב" כלל ו' סק"ג ד"ה אמנם, להוכיח דמצוה הנוהגת בזמנים מיוחדים כל עיקר חיובם הוא רק בשעת זמן המצוה), ולכך אין מוטל עליו אז לצמצם, וכשבא המצוה ונתחייב הרי הוא אנוס, משא"כ כבוד שבת המצוה הוא קודם השבת, ולכך אם יש לו הרי הוא מחוייב ליתן זאת למצוה דכבוד שבת, ולכן כיון שיכול לצמצם לא מיקרי שאין לו.

אולם הט"ז ומגן אברהם ותוספות שבת והגר"א בריש סי' רמ"ב פירשו הסוגיא דלא קאי אצדקה, אלא דאם יש לו מעט משלו שמחוייב להוציא זאת על כסא דהרסנא וסעודה שלישית, ולא אמרינן שטוב יותר שיצמצם המעט שיש לו כדי שלא יתדלדל ביותר, אלא יבטח בה' שיתן לו אחרים עבור זה, דהוצאת שבת ויו"ט הוא חוץ ממוזנות הקצובין לו לאדם מר"ה, אבל מהצדקה כל שיש לו מזון ב' סעודות אינו נוטל בשביל כסא דהרסנא וסעודה שלישית. ולפי"ז אין מקור שבשביל כבוד שבת או שאר מצוות מוכר כסותו או שואל על הפתחים (ווכדחזינן דלכסא דהרסנא אין שואל על הפתחים). ולפי"ז מש"כ השו"ע בסי' רס"ג סעי' ב' דלגר שבת חוזר על הפתחים, היינו דוקא לגר שבת משום דחשיב כעיקר סעודת שבת (כמש"כ המג"א שם סק"ה), או משום שלום ביתו דחמיר טפי, אבל לשאר צרכי שבת אין שואל על הפתחים. ועיין בשעה"צ (סי' רמ"ב סק"ד) שתמה בסתירת דברי הגר"א, ונשאר בצ"ע.

הרב אליהו סאל כולל "אליבא דהלכתא" גאולה

גדר החיוב בריבוי מאכלי שבת מצד עונג שבת או כבוד שבת ביאור החיוב להצטמצם לצורך סעודת שבת א

כתב הטור (סי' רמ"ב) 'והא דאמר רבי עקיבא (שבת קיח): עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, היינו בדלא אפשר ליה, אבל אפשר ליה צריך לכבדו כפי יכולתו, דגרסינן בפרק כל כתיבי (ק"ט). עשירים שבכל הארצות במה הם זוכים, במה שמכבדין את השבת, וגרסינן נמי בההיא פירקא (ק"ח): במה מענגו, בדגים גדולים וראשי שומין ותבשיל של תרדן. והא דא"ר חייא בר אשי אמר רב אפי' דבר מועט ועשאו לכבוד שבת הוי עונג, ואמר רב פפא אפי' כסא דהרסנא, היינו למי שהשעה דחוקה לו.

ומבואר מסדר הדברים בטור שיש בזה ג' חלוקות, דעשירים צריכים לכבד את השבת ככל יכולתם, ועליהם נאמר שצריך לענג בדגים גדולים וראשי שומין. חלוקה שניה דאמר רב דסגי בדבר מועט, וכדפריש לה רב פפא דהיינו כסא דהרסנא, וזה במי שהשעה דחוקה לו. וחלוקה שלישית, במי שאין לו משל עצמו ממון כלל, שעליו נאמר שיעשה שבתו חול, ומשמע דלא מענג את השבת בתבשיל מיוחד כלל, והיינו משום שאין צריך ליטול מהצדקה בכדי לענג את השבת.

והנה הטור בהמשך דבריו הסתפק כיצד ראוי לו בעצמו לנהוג, כיון שאין לו רק מעט משלו, וכתב ששאל את אביו הרא"ש ולא השיב לו, והסיק לבסוף ע"פ דברי רש"י בפירוש מימרא דר"י בן תימא דהוי עז כנמר וגיבור כארי, שצריך להתאמץ ולהתחזק יותר מכפי יכולתו, והיינו דאע"פ דיש לו רק מעט, מ"מ חייב להצטמצם בחול בכדי שיהיה לו ממון לענג את השבת. וכן פסק השו"ע דכתב 'אפילו מי שצריך לאחרים, אם יש לו מעט משלו צריך לזרז עצמו לכבד את השבת, ולא אמרו עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, אלא למי שהשעה דחוקה לו ביותר, על כן צריך לצמצם בשאר ימים כדי לכבד השבת'.

ב

משמעות לשון הטור דצריך לזרז עצמו רק בכדי שלא יעשה שבתו חול

ויש להסתפק בביאור כוונת הטור מה גדר חיוב זה שצריך להתאמץ יותר מכפי יכולתו לענג את השבת, האם צריך להתאמץ רק בכדי להגיע למדרגה האמצעית, והיינו שיענג את השבת בדבר כל דהוא, או דלא סגי בהכי, אלא צריך להתאמץ אפילו ליותר מכך להרבות במאכלי השבת, והנה כפי שיבואר להלן יתבאר שנידון זה שנוי במחלוקת גדולה באחרונים, אכן בתחילה יש להתבונן בדברי הטור עצמו מה היא משמעות דבריו.

דהנה הטור כתב ששאל את אביו הרא"ש מה דינו וביאר שאלתו, 'כמוני היום שיש לי מעט משלי ואינו מספיק לי וצריך אני לאחרים, אם אני בכלל עשה שבתך חול אם לאו, ומשמע שהתכוין לשאול שכיון שהמעט שיש לו אינו מספיק לו לכל צרכיו, ממילא מסתבר שאין צריך לענג את השבת כלל, וראוי לו לנהוג כדברי רבי עקיבא לעשות את שבתו חול, בלא לענגה כלל, כיון שאם ירצה לענג את השבת לצורך כך יהיה צריך ליטול משל אחרים, והרי אין צריך להזדקק מהבריות בכדי לענג את השבת.

והטור פטט ספק זה מדברי רש"י שכתב 'יתכף לאותה משנה ר"ע אומר עשה שבתך חול שנויה ההיא דבן תימא, לאורווי' דר"ע לא אמר אלא למי שהשעה דחוקה לו ביותר, אבל צריך אדם לזרז עצמו כנמר וכנשר לכבד שבתות ביותר, ומשמע דאתא למימר שצריך להתאמץ ולהוציא עצמו מכלל חלוקה זו של ר"ע דעשה שבתך חול, שחלוקה זו היא רק במי שהשעה דחוקה לו ביותר.

ובפשטות משמע מהאי מלתא דעיקר החידוש בדין זה שצריך לקנות תבשיל כל שהוא בכדי שלא יעשה את שבתו חול, אך אין ראייה דיהיה צריך להתאמץ בכדי להרבות בעונג שבת, שהרי הטור לא איירי בהכי, שגם בשאלתו וגם בתשובתו דן רק האם לעשות שבתו חול, ולא דן כלל האם להרבות בעונג

ובב"ק דף ט' ע"ב דאף במצוה עוברת אינו חייב להוציא אפילו שליש ביתו, ובכתובות דף נ' ע"א המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, ומאיידך מצינו מקומות שהצריכו לשאול על הפתחים ולמכור כסותו ולהשכיר עצמו.

הנה במצות נר שבת איתא ברמב"ם (פרק ה' מהלכות שבת הלכה א') ושו"ע (סי' רס"ג סעי' ב') דאפילו אין לו מה יאכל שואל על הפתחים. ובגר חנוכה כתב הרמב"ם (פרק ד' מהלכות חנוכה הלכה י"ב) ושו"ע (סי' תרע"א סעי' א') דשואל על הפתחים או מוכר כסותו, ולא נתפרש בדבריהם בנר שבת אם צריך למכור כסותו. ועיין במשנ"ב (סי' רס"ג בבياוה"ל ד"ה על הפתחים) שכתב בפשיטות דהוא הדין דמוכר כסותו לנר שבת, וכ"כ במחצית השקל (שם ע"ד המג"א סק"ה) דלגר שבת כל שכן שצריך למכור כסותו, שהרי אמרו (שבת דף כ"ג ע"ב) נר ביתו ונר חנוכה נר ביתו עדיף, וא"כ כל שכן דמוכר כסותו לנר ביתו.

אולם ד"ז לאו מילתא דברירא, דהנה הרמ"א בסי' תרנ"ו כתב דמי שאין לו אתרוג או שאר מצוה עוברת, אין צריך לבזבז עליה הון רב, וכמו שאמרו חז"ל המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, וכתב הפמ"ג בסי' תרע"א סק"ג דהוא הדין גבי נר חנוכה אין צריך לבזבז יותר מחומש, ותמה הגרעק"א (שם בהגהות על השו"ע) דהא עני המחזר על הפתחים מוכר כסותו לנר חנוכה, ולעני זה כסותו הוא בכלל הון רב, ואפשר יותר משליש מנכסיו, ובע"כ דמשום פרסום הנס החמירו חז"ל יותר ממצות עשה, ע"כ. ומבואר בדבריו שרק בנר חנוכה החמירו למכור כסותו, אבל בשאר מצות עשה אינו מחוייב יותר מחומש, ודלא כמשנ"ב דאף לעונג שבת החמירו למכור כסותו.

ובמקור הדין דלגר חנוכה שואל על הפתחים או מוכר כסותו, כתב הגר"א (סי' תרע"א ס"א) דנילף מקידוש היום, דנר חנוכה קודם לקידוש היום (כדאיתא בשבת דף כ"ג ע"ב), וקידוש היום נלמד מכבוד היום (פסחים דף ק"ב ע"א) שהוא שוה לז' כוסות, וד' כוסות דאמרינן בריש פרק ערבי פסחים (שם דף צ"ט ע"ב) ואפילו מן התמחוי, ופי' רשב"ם שואל או כו', עכ"ד. והנה כיון דמהתם נפקא א"כ אף בקידוש היום איכא דינא דמוכר כסותו, ולדבריו יקשה קושיית רעק"א דאמאי מוכר כסותו, הא המבזבז אל יבזבז יותר מחומש.

ונראה דהגר"א לשיטתו אזיל, דהנה תוס' ברפ"ב דביצה (דף ט"ו ע"ב ד"ה לוו) אהא דאמרינן לוו עלי ואני פורע, כתב דהא דאמרינן עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ה"מ כשאין לו לפרוע, ע"כ, ופי' המהרש"ל דר"ל דכל דין דלוו עלי הוי כשיש לו משכונות כדי לפרוע, ורק אין לו מעות, ולכך אמר לו עלי, אבל כשאין לו משכונות הרי אין לו לפרוע אלא אם כן יטול מהצדקה, וע"ז אמרינן עשה שבתך חול וכו'. אולם הגר"א גרס כשאין לו ממי ללוות, ור"ל דאם יש לו ממי ללוות אפילו בלא משכון חייב להלוות, וכמו שאחז"ל שאומר הקב"ה בני לוו עלי ואני פורע, וכל הדין עשה שבתך חול היינו כשאין לו ממי ללוות, וכ"פ במשנ"ב (סי' רמ"ב סק"ג). ומעתה הא דאמרו חז"ל המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, מטעם דשמאי יעני ויצטרך לבריות, לא שייך גבי שבת שיש הבטחה דלוו עלי ואני פורע וכמש"כ הגר"א, ולכך בזה אף מוכר כסותו.

ויש להביא ראייה לזה מהא דהוצרכו בשבת לדין דלוו עלי "ואני פורע", ומבואר דבשאר מצוות דליכא להבטחה דאני פורע אין צריך להלוות, והיינו משום שלא הצריכו להוציא ממון לקיום מצוות בגוונא שבסוף יעני ויצטרך לבריות (אולם אין זה מוכרח דאפשר דדינא דלוו עלי וכו' הוא ליותר מכסא דהרסנא, דלזה אין חיוב לשאול על הפתחים ולמכור כסותו, ומ"מ צריך ללוות משום דינא דלוו עלי ואני פורע). ולפי"ז יש לתמוה על מש"כ הביאוה"ל (בסי' תרנ"ו ר"ה אפילו מצוה עוברת, בסופו שצריך למכור כסותו אף לשאר מצות עשה, דלא גרע מאז דבנר שבת צריך למכור כסותו כדי להשיגם, ולהנ"ל אין זה שייך לשאר מצוות שע"ז נאמר המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, וכמו שהקשה הגרעק"א.

והנה מקור הדברים הוא מהרשב"ם בפסחים דף צ"ט ע"ב, ושם מבואר דאם לא נתנו לו גבאי צדקה ימכור את מלבושו או ילוה או "ישכיר את עצמו" בשביל יין לארבע כוסות, ולפי זה נילף שאף בשביל עונג שבת צריך להשכיר עצמו, דהא הגמ' מדמי כבוד שבת לד' כוסות, ולפי"ז אף בשאר מצוות יהיה דין זה (אם זה פחות מחומש שבנכסיו) שצריך להשכיר עצמו בשביל המצוה, וכמש"כ המשנ"ב (בביאוה"ל בסי' תרנ"ו) דכל שכן הוא מעונג שבת דהוי רק דברי קבלה. אולם ד"ז נשמט בדברי הפוסקים שצריך להשכיר עצמו לקיום המצוות, וצ"ע.

והנה בפסחים דף ק"ב ע"א איתא, ולא יפחתו לו ארבע כוסות של יין ואפילו מן התמחוי, פשיטא לא נצרכא אלא אפילו לר"ע דאמר עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, הכא משום פרסומי ניסא מודה. תנא דבי אליהו אע"פ שאמר ר"ע עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, אבל עושה הוא דבר מועט בתוך ביתו, מאי ניהו, אמר רב פפא כסא דהרסנא וכו'. ובביאור הסוגיא נחלקו הפוסקים, הגר"א (סי' רס"ג ס"ב, וסי' תרע"א ס"א) פי' דקאי אצדקה ולומר דכבוד היום דבר מועט שוה לד' כוסות, דהיינו שצריך להצטרך לבריות משום כסא דהרסנא, ומוזה למד לענין נר שבת ונר חנוכה דמוכר כסותו ושואל על הפתחים [ולפי"ז הא דקאמר ר"ע עשה שבתך חול וכו', היינו דאף דכשיש לו כסא דהרסנא חשיב שבתך חול, ואל תצטרך לבריות ליותר מזה].

וד"ז מפורש ברמב"ם שצריך לשאול על הפתחים בשביל כסא דהרסנא, דיעויין בפרק ל' מהלכות שבת הלכה ז' שכ' בזה"ל: ואם אין ידו משגת אפילו לא עושה "אלא שלק" וכיוצא ב' משום כבוד שבת הרי זה עונג שבת, ואינו חייב להצר לעצמו ולשאול מאחרים כדי "להרבות" במאכל בשבת, ע"כ. ומבואר בהדיא דלכסא דהרסנא (דהיינו שלק) צריך לשאול מאחרים, ורק ליותר מזה אינו צריך להצר לעצמו ולשאול מאחרים.

ולשיטה זו ילה"ק מדברי הירושלמי פ"א דחלה, וז"ל: כבד את ה' מהונוך - ממה שחננך, מפריש לקט שכחה ופאה ומפריש תרומה וכו', ועושה סוכה - ולולב שופר ותפילין וציצית ומאכלי אל הענינים וכו', אם יש לך אתה חייב בכלן, ואם אין לך אין אתה חייב באחת מהן, ע"כ. והיינו דלדשו מקריא דכשאין לו הרי אותו פטור מהמצוה ולא רק דחשיב אנוס, וא"כ קשה אמאי צריך לחזר על הפתחים הא כשאין לו איכא פטור, וביותר תמוה דאין יתכן שבתפילין וציצית דהוי מה"ת יהיה פטור, ובעונג שבת דהוי מד"ס יהיה חייב, וכבר תמה בזה הביאוה"ל בסי' תרנ"ו (ד"ה אפילו מצוה) ונדחק מאוד ביישובו, עיי"ש. ונראה דלק"מ, דזה ודאי דכשאין לו הוא פטור מהמצוה, ולכך אין צריך לטרוח בשביל קיום המצוה, אבל "כבוד שבת" עצם המצוה הוא מה שטורח עצמו לכבוד שבת, ולכך עצם זה שטורח להשיג צורכי שבת זה גופא חלק מהמצוה, ולכך בזה הוא חייב לחזר על הפתחים ולמכור כסותו, ולא שייך ביה הפטור מטעם שאין לו. ודבר זה מפורש ברש"י בביצה דף ט"ז ע"א ד"ה ואוכל את הראשונה, נמצא אוכלה לזו כדי שתהא היפה נאכלת בשבת, "דהויא לה

לא אתא לאפלוגי על דברי ר"ע אלא בא לפרש דבריו, דאע"פ שיכול לעשות שבתו חול, אך מ"מ אין זה פוטרו מלעשות דבר מועט, שזה חיוב גמור לעשות עכ"פ דבר מועט, ומשמע דאף ר"ע מודה ביה, ולפי"ז נפקא דעיקר חידושו של ר"ע אינו לפטור מכסא דהרסנא, אלא רק לפטור מלהרבות בכבוד שבת יותר מדבר מועט.

ולפי"ז מיושבת שיטת הב"ח וסיעתו ממה שהערנו מדברי הטור דכתב שצריך להתאמץ בכדי להוציא עצמו מחלוקה זו של ר"ע, שלא נאמרה אלא רק במי שהשעה דחוקה לו ביותר, דלפי"מ שנתבאר דחלוקה זו של ר"ע איירי במי שעושה דבר מועט, א"כ מבואר דהטור אתא למימר דצריך להתאמץ לא לנהוג כן לענג את השבת בדבר מועט כדברי ר"ע, אלא להרבות בכבוד שבת, וכדברי האחרונים.

אמנם הא מלתא גופא צריכא עיונא רבה, דלפי"ז נפקא חידוש גדול, דאף מי שעושה דבר מועט ומוענג את השבת בכסא דהרסנא לא יצא מכלל עשיית שבתו חול, אמנם זה תימה דהרי הוא מוענג את השבת, וכפי שאמר רב בשבת 'אפילו דבר מועט ועשאו לכבוד שבת הוי עונג, ומבואר שאפילו מקיים בדבר מועט מצות עונג שבת, וא"כ תמוה מדוע ר"ע כינה מנהג זה כעשיית שבתו חול.

וכן צריך לבאר מה שהערנו לעיל מה הטעם בחיוב זה, שהרי כיון שמקיים מצות עונג שבת אפילו בדבר מועט, וריבוי המאכלים אינו אלא רק בגדר הידור מצוה, א"כ תמוה מדוע יש חיוב כ"כ להתאמץ יותר מכדי יכולתו לקיים הידור מצוה, דלא מצינו כן בשאר מצות.

ועוד יש להעיר על דרך זו מלשון השו"ע שסתם וכתב 'אפילו מי שצריך לאחרים, אם יש לו מעט משלו צריך לזרז עצמו **לכבד את השבת**, ולא אמרו עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, אלא למי שהשעה דחוקה לו ביותר, על כן צריך לצמצם בשאר ימים **כדי לכבד השבת**'. ומבואר שרק הזכיר שצריך להתאמץ בכדי לכבד את השבת, ולא רמז כלל שצריך להרבות בכבוד שבת, ומשמע שאפילו אם מכבד השבת בדבר מועט סגי בהכי, ודלא כדרכם של האחרונים, וצ"ע.

1

סתירה האם סעודות שבת חיונם מגדר עונג שבת או מגדר כבוד שבת

והנראה בביאור ענין זה, דהנה מצינו ברמב"ם ובפוסקים שביארו דבשבת יש שתי מצות מדברי קבלה, דיש מצות עונג שבת, ויש מצות כבוד שבת, וילפינן להו מדכתבי וקראת לשבת ענג, לקדוש ה' מכובד, ועי' ברמב"ם (פרק ל') שהארץ בזה, ובתחילת הפרק מנה את הדברים שהם מכלל כבוד שבת, דהיינו לבלוש כסות נקיה ולסדר ושלחנו וכדו' ולהשתתף בעצמו ובגופו בהכנות לכבוד שבת, ולאחר מכן מנה את הדברים שהם מכלל עונג שבת, וביאר את כל גדרי החיוב של סעודות שבת, ומבואר דסעודות שבת עיקר חיובם מדין עונג שבת, ולא מדין כבוד שבת.

אמנם יש להעיר דמצינו בשתי סוגיות דמשמע דאף סעודות שבת חיונם מגדר כבוד שבת, דבשבת (קטן) אמרינן 'וכבדתו, רב אמר להקדים, ושמואל אמר לאחר, אמרו ליה בני רב פפא בר אבא לרב פפא כגון אגן דשכיח לן בישראל וחמרא כל יומא במאי נישנייה, אמר להו אי רגיליתו לאקדומי אחרוה, אי רגיליתו לאחרו אקדמוה, ומבואר בדין זה שמי שכל מאכליו אף בחול מעונגים, בשבת צריך לשנות את סדר סעודתו להקדים או לאחר, ובגמי מבואר שחיוב זה נלמד ממה שנאמר 'וכבדתו', ומשמע א"כ שחיוב זה הוא מגדר כבוד שבת, וכן מבואר ברש"י שכתב 'להקדים - זמן סעודת שבת לזמן סעודת חול, **וזהו כבודו**. לאחר - **וזהו כבודו**, שהוא מתאוה לאכול'. ומבואר שחיוב זה גדרו מצד כבוד שבת ולא מצד עונג שבת, וע"ע ברמב"ם שפסק הלכה זו לדינא, וצ"ב.

ועוד יש להעיר דמצינו בסוגיא נוספת דהחיוב במאכלי שבת מגדר כבוד שבת, דבפסחים (קה) מיייתי ברייתא דאמרינן 'כבוד יום וכבוד לילה כבוד יום קודם', ועי"ש ברש"י שפירש 'כבוד יום וכבוד לילה - אם (יש) לו יין הרבה לסעודה אחת, או מיני מגדים יניחם עד היום, ומבואר שהמצוה של מיני מגדים מגדר כבוד שבת, וצ"ב דלכאורה החיוב בזה הוא מגדר עונג שבת, ולא מגדר כבוד שבת.

2

החיוב בריבוי המאכלים מדין כבוד שבת

ונראה לבאר דבאמת עיקר החיוב של מאכלי שבת הוא מדין עונג שבת, אכן באמת במאכל אחד שמתענג בו סגי לצורך קיום מצוה זו, שהרי סוף סוף מתענג בשבת, והחיוב להרבות במאכלים שמתענג בהם, הוא מדין כבוד שבת, שיש בזה כבוד שבת שמרבה בעינוגיו, שבכך ניכר הכבוד והחשיבות של השבת, דלא סגי ליה בדבר מועט. [אכן מלבד כך בוודאי מקיים ג"כ הידור במצות עונג שבת].

ונראה דהרמב"ם ביאר את עיקר החיוב של סעודות שבת, ולכן הגדירים כעונג שבת, והסוגיות שהבאנו לעיל לא איירו בעיקר החיוב של מאכלי השבת, דהסוגיא בשבת שאמרו שצריך לשנות סדר הסעודה איירי במי שבלאו הכי אוכל מאכלים מעונגים, אלא צריך לשנות סדר אכילתו בכדי שמתוך סדר אכילתו יהיה ניכר שהעונג שמתענג בו הוא לכבוד השבת, וא"כ נראה שחיוב זה גדרו מצד מצות כבוד שבת, שעושה היכר לכבוד השבת במאכליו, וכן נראה דבהכי איירי הסוגיא בפסחים כדפירשה רש"י דאיירי במיני מגדים, ואינו בעיקר מאכלי השבת, והריבוי של מיני מגדים חיובו מגדר כבוד שבת, [ואע"פ דהרמב"ם בכלל הדינים של עונג שבת הזכיר ג"כ את ריבוי המאכלים, צ"ל דכיון דבריבוי המאכלים מקיים ג"כ מצות עונג שבת בהידור, לכן לא טרח לשנותם בנפרד].

ח

כמה הערות במהלך הסוגיא בביאור מצות עונג שבת

וע"פ יסוד זה שנתבאר שגדר החיוב בעונג מועט, מצד מצות עונג שבת, והחיוב של ריבוי המאכלים מצד מצות כבוד שבת, נראה לבאר באופן נפלא את הסוגיא בגמ' (קח): דאיירי בחילוקי הדרגות של עונג שבת, דאמרינן 'במה מענגו, רבי יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב אמר בתבשיל של תרדן ודגים גדולים וראשי שומין, רב חייא בר אשי אמר רב אפילו דבר מועט ולכבוד שבת עשאו הרי זה עונג, מאי היא, אמר רב פפא כסא דהרסנא'. ויש לדקדק בסוגיא זו כמה דקדוקים, ראשית דלכאורה משמע דאיכא פלוגתא בשיטת רב, שהרי שתי מימרות אלו שונשו בשם רב הם סותרות במה לקיים את מצות עונג שבת האם בדבר מועט או בדבר מרובה, ואע"פ שאין בכך תימה גדולה, דאיכא למימר דתלוי בכל אחד לפי ממונו, אמנם מ"מ עדיין יש לתמוה, שחילוק זה בשיעור הממונ לא נזכר או נרמז בדברי רב.

ועוד יש להעיר שרב מנה כמה דברים שבהם צריך לענג את השבת 'תבשיל של תרדן ודגים גדולים וראשי שומין', אך תמוה דלכאורה החיוב לענג הוא בכל אדם במה שמתענג בו ואוהב את טעמו, ומה שיך ליתן בכך הוראה במה לענג את השבת, וכן צ"ב מה המיוחד בדברים אלו. ועוד יש להעיר דרק במימרא השניה של רב קאמר 'הרי זה עונג', ואילו במימרא הראשונה לא נזכר לשון זו, ושינוי לשון זה אומר דרשני.

ט

צריך לענג השבת במאכלים חשובים לצורך קיום מצות כבוד שבת

ונראה דלפי מה שנתבאר לעיל כל דקדוקים אלו מיושבים להפליא, דנתבאר דבמאכלי השבת יש קיום של שני דינים, שבדבר מועט שמענג את השבת, יש קיום רק של מצות עונג שבת, אך בריבוי המאכלים מלבד קיום מצות עונג שבת בהידור, יש ג"כ קיום של מצות כבוד שבת, ועפ"י נראה לבאר את דברי רב, שהשיב על השאלה במה מענג, דקאמר 'בתבשיל של תרדן ודגים גדולים וראשי שומין', ועי' ברש"י שביאר מה המיוחד במאכלים אלו 'תבשיל של תרדן - **חשוב** הוא. ראשי שומין - **חשובים** היו להן, ולכאורה תמוה מה הענין במאכלים חשובים לצורך קיום מצות עונג שבת, דלכאורה העיקר שיאכל מאכלים טעימים וערבים בכדי לענג את השבת.

אלא נראה דרב אתא לאשמועינן שצריך לקיים את מצות עונג שבת באופן שיקיים בה ג"כ מצות כבוד שבת, והיינו דלא סגי שיאכל דבר אחד שמתענג בו, שבזה אין ניכר כבוד השבת, אלא צריך לאכול דברים חשובים, שכאשר מענג את השבת בדברים חשובים, הרי הוא מקיים ג"כ מצות כבוד שבת, שבדברים החשובים ניכר כבוד השבת וחשיבותה, ומבואר היטב מאי אשמועינן רב בדברים אלו שצריך לענג בהם את השבת, דבא ללמדנו את היסוד שנתבאר לעיל דבמאכלי השבת יש ג"כ קיום של מצות כבוד שבת, ולכן צריך לענג השבת במאכלים חשובים.

ועפ"י נראה לבאר את המימרא השניה של רב דקאמר 'אפילו דבר מועט ולכבוד שבת עשאו הרי זה עונג', דנראה דאתא למימר דלא תימא דכיון דיש דין לעשות את עונג שבת באופן שיש בו קיום של כבוד שבת, א"כ עיקר המצוה של עונג שבת תלויה בזה, שרק כאשר מכבד את השבת במאכליו מקיים מצות עונג שבת, אלא באמת מצד קיום מצות עונג שבת אין צריך מאכלים חשובים, אלא סגי במה שעושה דבר מועט לכבוד שבת שמתענג בו, ובהו מקיים מצות עונג שבת, ואע"פ שאינו מקיים בזה מצות כבוד שבת, מ"מ אין בזה סתירה לקיום של מצות עונג שבת.

ולפי"ז מיושב היטב דאין סתירה בין שתי מימרות אלו של רב, דהמימרא הראשונה איירי בקיום מצות עונג שבת וכבוד שבת יחד, ואילו המימרא השניה איירי במצות עונג שבת גרידא, ועפ"י מבואר היטב לישניה דרב דקאמר במימרא השניה 'הרי זה ענג, דאתא למימר דדבר מועט לא נפיק מכלל עונג, ואע"פ שאין בו כבוד שבת.

והנפקא מינה במימרא השניה של רב במי שאין ביכולתו לקיים את מצות כבוד שבת במאכלי השבת, שאין לו די ממון להרבות במאכלי השבת ולקנות מאכלים חשובים, דמ"מ הוא חייב במצות עונג שבת, ולכן צריך לקנות דבר מועט עכ"פ בכדי לענג את השבת. [ומיושב מה שהערנו מדוע לא נזכר דבר זה בדברי רב, דע"פ מש"נ עתה אי"ז עיקר החידוש בדברי רב, אלא עיקר החידוש שאפשר לקיים מצות עונג בלא כבוד].

י

בדבר מועט נחשב שעושה שבתו חול כיוון שמבטל כבוד שבת

ומעתה מיושב היטב מה שהערנו לעיל על לשון ר"ע דקאמר עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, דציידנו דר"ע איירי במי שעושה דבר מועט ומוענג בו את השבת, ומ"מ חשיב שעושה שבתו חול, אך תמהנו מ"ט חשיב שעושה שבתו חול, והרי מקיים מצות עונג שבת, ולפי מה שנתבאר א"ט, דנתבאר דבמאכלי השבת מלבד החיוב של עונג שבת, יש חיוב של כבוד שבת, שע"י הריבוי של מאכלי השבת מתקיים כבוד שבת, וא"כ כאשר מענג את השבת בדבר מועט, הוא מבטל את מצות כבוד שבת, וא"כ מבואר היטב הטעם שכאשר מענג את השבת נחשב שעושה שבתו חול, כיון שמבטל את כבוד השבת, ולכן נחשב שעושה שבתו חול.

יא

יסוד החיוב לזרז עצמו להרבות במאכלי שבת בכדי שלא לבטל כבוד שבת

וע"פ דרך זו נראה דאפשר ליישב את התימה שהערנו בה בתחילת דברינו על דרכם של האחרונים הסוברים דמי שיש לו רק מעט משלו, מ"מ צריך להתאמץ יותר מכפי יכולתו להרבות במאכלים ולא סגי ליה בדבר מועט, ולעיל תמהנו, שלכאורה גדר החיוב בזה הוא מצד ההידור של עונג שבת, ותמוה שלא מצינו בדין הידור שצריך לצמצם עצמו, ולמבואר עתה אתי שפיר, דבאמת אין גדר החיוב בזה מצד הידור של עונג שבת, אלא גדר החיוב בזה מצד מצות כבוד שבת, שכפי שנתבאר כאשר מרבה במאכלי השבת חשיב כבוד שבת, וא"כ להיפך במיעוט במאכלים חשיב כביטול לכבוד שבת, וכפי שציידנו מלשון ר"ע דחשיב שעושה שבתו חול, ולפי"ז יש מובן מדוע חייב לצמצם פרנסתו ולהתאמץ יותר מכפי יכולתו, שהרי יש בכך חיוב בכדי שלא לבטל את כבוד השבת.

וכן נראה ליישב מה שדקדקנו מלשון השו"ע דנקיט בסתמא דצריך להצטמצם לצורך כבוד שבת, ולא הזכיר שצריך להרבות במאכלי השבת, דלפי מש"נ אדרבא מלשון השו"ע יש להביא סעד לדרך זו, דיש להעיר על לשון השו"ע שכתב 'צריך לזרז עצמו **לכבד את השבת** וכו', על כן צריך לצמצם בשאר ימים **כדי לכבד השבת**, דלכאורה השו"ע היה צריך לכתוב שצריך לזרז עצמו לענג את השבת, ולא לכבד את השבת, אלא נראה שאפשר לבאר את כוונתו למש"נ לעיל שגדר החיוב בריבוי המאכלים הוא מגדר כבוד שבת, ולא רק מצד עונג שבת, והטעם שמחוייב להתאמץ הוא מצד כבוד שבת, ולא מצד ההידור של עונג שבת, ולפי"ז אתי שפיר היטב דהשו"ע נקיט האי לישנא של כבוד שבת, כיון שזה עיקר המחייב להתאמץ יותר מכפי יכולתו.

ואם כנים אנו בדקדוק זה, א"כ יש להביא מקור לדרך זו אף מרש"י שדבריו הם המקור להלכה זו, שלשונו בפירושו על אבות היא: 'זאתא לאורויי לן דלא אמר ר' עקיבא אלא במי שהשעה דחוקה לו ביותר, אבל צריך אדם לזרז עצמו כנמר ונכשר לעשות רצון אביו שבשמים **לכבד** שבתות וימים טובים, ומדוקדק אף בלשונו שהזכיר דין זה שחיובו מגדר כבוד שבת, ולא כתב שצריך להזדרז בכדי לענג שבתות, וא"כ מדבריו יש סעד גדול למה שנתבאר שהחיוב להזדרז ולהתאמץ להרבות במאכלי השבת, הוא מצד דין כבוד שבת.

הרב ראובן ניסן

נוול "אליבא דהלכתא" בני ברק

בענין חיוב אפיית הפת כל אדם בכיתו ביום שישי לכבוד שבת

בגמ' בב"ק דף פ"ב ע"א, "עשרה תקנות תיקן עזרא וכו', מכבסים בחמישי בשבת, ואוכלים שום בערב שבת, ושתהא אשה משכמת ואופה" וכו', ולקמן במבארת הגמ', "ושתהא אשה משכמת ואופה, כדי שתהא פת מצויה לעניינם".

ובלשון הגמ' דלפנינו לא נזכר ענין ערב שבת בתקנה של "תהא אשה משכמת ואופה", אולם בירושלמי במגילה פרק ד' הלכה א' שנזכרו שם שוב עשרה תקנות דעזרא, הגירסא שם "הוא התקין שיהיו אופין פת בערבי שבתות, שתהא פרוסה מצויה לעני", ואם כן מבואר שגם האי תקנתא דאפיית הפת תיקנה עזרא בערב שבת, וכהתקנה הקודמת לזה דאכילת שום בערב שבת, אבל בבבלי לא נזכר מאומה בענין ערב שבת בתקנה של אפיית הפת וכנ"ל.

אלא דנחלקו הראשונים בביאור הסוגיא בב"ק שם בהאי תקנתא, וכפי שהביא השיטה מקובצת שם שתי שיטות בראשונים בביאור הסוגיא, שיטה ראשונה שמבארת את הגמ' כפשוטו לשון הגמ' דלא איירי בערב שבת ודלא כהירושלמי, ושיטה שניה בראשונים שביארו את הגמ' כהירושלמי וכפי שנבאר לפנינו.

רש"י במקום ביאר את הגמ' כפשטה וז"ל: ושתהא אשה משכמת "ביום שהיא צריכה לאפות" ואופה שחרית, כדמפרש שתהא פת מצויה לעני המחזר, עכ"ל. וכך פירשו המאירי והר"ן והנמוקי יוסף שם, וכך דעת הרמב"ם בפרק כ"א מאישות הלכה ה', שתקנה זו היא תקנה כללית, שבכל יום שרוצה אשה לאפות פת, שתאפה דוקא בבוקר, שאם יבא עני תהיה מצויה לו פת, וזו תקנה דשייכא בכל יום בין ביום שישי בין בשאר ימות השבוע. אולם הביא השיטה מקובצת שם מרבינו יהונתן שביאר תקנה זו כהירושלמי, דאיירי דוקא על ערב שבת (ועיי"ש בדברי רבינו יהונתן ובקל וחומר שכתב שם). וכך פירשו למעשה עוד הרבה ראשונים את הגמ' שם כהירושלמי, שתקנה זו דאפיית הפת איירי בערב שבת, ונציין כמה מהם. הרא"ש בביצה פרק ב' סימן י"ב כתב וז"ל: עיסה היא הכנה ראשונה שעושין מערב שבת לשבת, שכן תיקן עזרא (ב"ק פ"ב ע"א) שתהא אשה משכמת ואופה, עכ"ל. וכן רבינו ירוחם בנתיב י"ט חלק א' דף קס"ו ע"ב הביא את הגמ' בב"ק ועליה את הירושלמי דהתקנה היא בערב שבת, וכן הוא בשבלי הלקט בסימן נ"ה וז"ל: בפרק מרובה, עשר תקנות תיקן עזרא, וחדא מינייהו שתהא בת ישראל משכמת ואופה פתה מערב שבת, כדי שתהא לה פת מצויה לתת לעניים, עכ"ל. וכן הוא בכל בו סימן נ"ט וז"ל: פת, תקנת עזרא היא לאפות מערב שבת לערב שבת, וכבוד שבת הוא, כלחם הפנים, לחם חם כיום הלחךו, עכ"ל. וכן הוא באורחות חיים מלוניל בדף צ' ע"א, ובאגודה על הגמ' בב"ק שם, ובתניא רבתי דף ט"ז ע"א, ובליקוטי הפרדס דף פ"ו. וגם האחרונים על הגמ' ציינו שלמעשה זה מחלוקת ראשונים בביאור הגמ', עיין בפתח עינים להחיד"א על הגמ' שם ועוד.

והנה יש מהראשונים הנ"ל שמשמע מהם שכך היתה גירסתם ממש בגמ' כהירושלמי, ויש מהם שאף שגרסו כהגירסא שלפנינו מכל מקום פירשו כהירושלמי, וכלשון השיטה מקובצת הנ"ל בשם רבינו יהונתן וז"ל: ושתהא אשה משכמת ואופה, יש מפרשים שמכמת בכל יום וכו', ויש מפרשים משכמת ואופה ביום שישי וכו', עכ"ל. וצריך לומר לפי הראשונים האלה שרק פירשו כך בגמ', שמה שלא נקטו בגמ' להדיא "בערב שבת" משום דאדסמין ליה לעיל מיניה קאי, שהזכירו לאכול שום בערב שבת וגם שתהא אשה משכמת ואופה בערב שבת כבאכילת שום דאיירי בערב שבת, אבל יש כמה מהראשונים הנ"ל שגרסו להדיא בגמ' בערב שבת, כך מבואר באגודה הנ"ל, וכך משמע בשבלי הלקט הנ"ל ועוד, ואין בזה נפק"מ בעצם, רק שבכלל לכל השיטה הזאת של הירושלמי והראשונים הנ"ל קשה וצריך ביאור טובא, איך להבין ענין תקנה זו דאית בה גם ענין כבוד שבת, וגם שתהא פרוסה מצויה לעני.

והנה רבינו הרמ"א בדרכי משה סימן תר"ג ס"ק א' כתב וז"ל: המנהג בכל מקום [ללוש כל אחד בביתו לחמים בערב שבת] לעשותן לשבת, ומתקנת עזרא [הוא] (ב"ק פ"ב ע"א) שתהא אשה משכמת ואופה בערב שבת, ואף על פי שאין ראייה כל כך, משום דהתם היתה אופה בלאו הכי, מכל מקום רואין דאית ביה משום כבוד שבת, הואיל ונקטו ערב שבת, ולכן אין לשנות המנהג, עכ"ל. וראשית חזינו שהרמ"א כך גרס להדיא בגמ', וכפי שכתב הואיל "ונקטו ערב שבת", וכבר הזכירו את זה הפוסקים שהרמ"א כך גרס בגמ', הפרי מגדים בסימן רמ"ב אשל אברהם ס"ק ד', והגדולת אלישע שם ס"ק ט"ו, ועוד אחרונים. והפרי מגדים שם מבאר באריכות את כוונת דברי הרמ"א בדרכי משה, והיינו שכשבא הרמ"א לפסוק ההלכה מתוך הגמ', הוקשה לו כנ"ל, שאף על פי שכתוב ערב שבת, אבל מכל מקום מצד הטעם שביארו חז"ל "כדי שתהא פת מצויה לעניים" משמע שגם בלי הטעם של ערב שבת לכבוד שבת שייכת התקנה כל יום משום העניים, ואם כן מדוע נקטו ערב שבת, וזהו שהקשה הרמ"א "ואף על פי שאין ראייה כל כך, משום דהתם היתה אופה בלאו הכי", ועל זה ביאר הרמ"א שרואים מכאן שאף שמעיקר התקנה שייך כל זה גם בכל יום משום העניים, מכל מקום קיום התקנה היא שאותו יום שאופין בו יהיה דוקא בערב שבת כדי לקיים בזה כבר כבוד שבת, ולמדנו כאן חז"ל את הדין הזה גופא כחלק מתקנת עזרא ד"משכמת ואופה" לעשותה לכתחילה דוקא בערב שבת, כדי לקיים כבוד שבת, ולמדנו מזה שיש כבוד שבת מאוד לאפות לחם בערב שבת לשבת, וזהו שביאר הרמ"א "מכל מקום רואין דאית ביה משום כבוד שבת, הואיל ונקטו ערב שבת, ולכן אין לשנות המנהג". לך כיהא הפרי מגדים שם את דברי הרב משה, ונביא את דבריו וז"ל: ולדרכי משה וכו' גרס בערב שבת, ובגמ' אמרו הטעם דשייך אף בחול [משום העניים] כפירוש רש"י לשם, ולמה נקטו ערב שבת, שמע מינה דרכם היה בערב שבת דוקא לכבוד שבת, ומכניה גם לימות החול וכו', שמע מינה דאית כבוד השבת בזה, עכ"ל. והדברים ברורים.

ואם כן מבאר לן הרמ"א את השיטה הזו דהירושלמי והראשונים שפירשו כך בגמ', דתקנת עזרא של משכמת ואופה איירי למעשה בערב שבת, דהיינו דמלבד הטעם של העניים, יש גם דין כבוד שבת שיוצא לן למעשה, וכלשון הכל בו שהבאנו לעיל "תקנת עזרא היא לאפות ערב שבת, וכבוד שבת הוא", וכך למעשה ביארו המפרשים על הירושלמי את דברי הירושלמי, וכפי

כבוד שבתותיו כיון שיחזיר להם את ההלוואה, וכן מותר לו גם לקבל מתנה, ואולי גם צריך לקבל לצורך עונג שבת, ויתכן שגם צריך לשאול על הפתחים דבכה"ג לא מיקרי מטיל על אחרים, כיון שמי שרוצה יכול לתת לו מרצונו, ולא מיקרי שמחייב אותם לעזור לו, וגבי נר שבת כתב השו"ע שצריך לחזור על הפתחים משום עונג שבת, ואולי גם בכה"ג יצטרך, ואולי יש לחלק.

ב. ברמב"ם אנו מוצאים לשון קצת אחרת, דבפרק ל' הלכה ז' כותב שצריך לענג את השבת בתבשיל שמן וכו', וכל המרבה בהוצאות שבת וכו' הרי זה משובח, ואם אין ידו משגת אפילו לא עשה אלא שלק אחד וכיוצא משום כבוד שבת הרי זה עונג שבת, ומוסיף הרמב"ם ואינו חייב להצר לעצמו ולשאול מאחרים כדי להרבות במאכל בשבת, אמרו חכמים הראשונים עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ע"כ.

נראה ברמב"ם שלמד בדין של עשה שבתך חול וכו', שאדם לא צריך להצר לעצמו ולשאול מאחרים כדי להרבות במאכל, משמע שלא כתוב כאן איסור, אלא היתר שאינך חייב להצר לעצמך בשביל לכבד שבת, דהיינו שאם קשה לך לבקש מאחרים אינך חייב לצער עצמך ותעשה שבתך חול. וא"כ יוצא נפ"מ בין רש"י להרמב"ם אם צריך לשאול מאחרים או ללוות במקרה שזה מצער אותו.

ג. אך באמת שזה אינו, כיון שדברי ר"ע קאי על המשנה בפאה, ושם כתוב דמי שיש לו י"ד סעודות לא יקח מן הקופה, ומשמע שאסור לו לקחת מן הקופה, וכן פסק הרמב"ם להדיא בפרק ט' מהלכות מתנות עניים שאסור לו לקחת מן הקופה, א"כ גם הרמב"ם ס"ל שזה איסור, וע"ז נאמר עשה שבתך חול, וא"כ לכאורה הרמב"ם סותר משנתו בדין זה של עשה שבתך חול.

עוד יש לשאול, שבגמ' בפסחים דף ק"ב ע"א כתוב תנא דבי אליהו אע"פ שאמר ר"ע עשה שבתך חול וכו', אבל עושה הוא דבר מועט בתוך ביתו וכו' כסא דהרסנא, ובדף ק"ג ע"א כתוב שר' יוחנן אמר ג' דברים בשם אנשי ירושלים, ואחד מהם הוא עשה שבתך חול וכו', עי"ש, ולכאורה מדוע ר"י אמר זאת בשם אנשי ירושלים הרי ר"ע אמר זאת.

ד. ואשר נראה מכל זה לומר שישנם ב' דינים בדין זה של עשה שבתך חול, הדין האחד הוא איסור, והוא שאם יש לעני י"ד סעודות אסור לו לקחת מן הצדקה, וכדברי רש"י בשבת שלא יטיל על אחרים כבוד שבתותיו, ולזה גם הרמב"ם מודה כמבואר בהלכות מתנות עניים, ודין זה ר"ע חידש. ועי"ז הגמ' בפסחים ק"ב ע"א אומרת שהגם שר"ע אסר לקחת מן הצדקה, אפילו הכי ימעט משלו שיהיה לו כסא דהרסנא, ואותו עני שיש לו מספיק כסף לי"ד סעודות יצמצם מעט במשך השבוע שיקנה משהו קטן לשבת.

אך ישנו דין נוסף שחידשו אנשי ירושלים, ועי"ז מדבר הרמב"ם בפרק ל' שאדם לא צריך לצער עצמו לשאול מאחרים כדי לענג שבת, ואיירי באדם שיש לו כסא דהרסנא אך רוצה לענג הרבה, ויש בזה מצוה, אפילו הכי לא צריך לצער עצמו לשאול מאחרים, ועי"ז אמרו עשה שבתך חול וכו', וכן מדוויק ברמב"ם שכתב ואינו חייב להצר לעצמו לשאול מאחרים כדי "להרבות" במאכל ובמשתה. וכן מוכח שע"ז כותב חכמים הראשונים ולא ציין לר"ע, וא"כ הדין של הגמ' בפסחים בדף ק"ב ע"א מדבר על עני שיש לו רק י"ד סעודות שאסור לו לקחת מן הצדקה, דאין לו להטיל על אחרים כבוד שבתותיו, אך מ"מ יעשה דבר מועט בתוך ביתו, ומבואר שזה כסא דהרסנא.

וצריך לדעת מנין ישיג כסא דהרסנא, הרי יש לו רק י"ד סעודות, ואולי צריך מעט לצמצם מהסעודות של השבוע כדי שישאר לו מעט לשבת, ולכן הגמ' במיאה א"ח"כ את הדין של עז כנמר, וברש"י כתב שם שיתחזק במצוות יותר משהיכולת בידך, דהיינו שצריך להתאמץ כדי לקיים את העונג שבת המינימלי.

ה. ולכאורה יש לשאול דהרי הגמ' בביצה אומרת שהקב"ה אומר לישראל בני לוו עלי ואני פורע, א"כ אפשר ללוות והקב"ה יחזיר, ומדוע שאותו עני לא ילוה ויכבד את השבת הרבה, ואח"כ הקב"ה יתן לו להחזיר.

ובשלמא הדין שאדם אינו חייב להצר לעצמו, ניחא באדם שקשה לו ללוות או שזה מלחיץ אותו וכדו' פטור, אך הדין השני שאסור לו לקחת מן הצדקה אינו מובן דלכאורה צריך ללוות.

ובפסחים הרמב"ם מדבר על לשאול מאחרים, דהיינו לקבל מתנה, וזה באמת מצער את האדם, אך ללוות לכאורה זה לא מצער כיון שאמור להחזיר, א"כ שילוו, ולפי"ז באמת זה מצער אותו וכנ"ל, א"כ שייך לשמוע שכל הדין של לוו עלי ואני פורע זה בכה"ג שזה לא גורם לו צער, והוא בטוח בהקב"ה שיחזיר לו ומאמין בזה, וכלשון הגמ' בביצה והאמינו ב', אך אדם שאינו מספיק בוטח ואינו רגוע, עליו אמרו עשה שבתך חול. כך לכאורה ניתן ליישב את הדברים לפי הרמב"ם.

ו. אך באמת שתוס' בביצה מקשים קושיא זו שיש סתירה בין שני הדינים עשה שבתך ולוו עלי וכו', ומיישבים: וז"ל דהא דאמרין עשה שבתך וכו' ה"מ כשאין לו לפרוע, בשאלה ס"ל שצריך ללוות גם כשאין לו לפרוע, ועי"ז הוקשה להם אמאי אמרינן עשה שבתך דגם אם אסור לו ליקח מן הצדקה שילוו, וס"ל שבעשה שבתך כתוב גם שלא ילוה מאחרים ולא רק שלא יקח מן הצדקה, ועי"ז תירצו שאיירי שיש לו לפרוע, וכשאין לו יעשה שבחו חול, דהיינו אם לא יודע שיש לו אפשרות לפרוע שלא ילוה, ורק אם יודע שיפרע ע"ז נאמר לוו עלי וכו', אך א"כ קשה דאם יש לו מנין לפרוע מה צריך לזה הבטחה מהקב"ה, הרי יש לו לפרוע.

ויש אומרים שאם אין לו כסף מזומן אלא לווה על המשכון שרי, וכן כתוב בהגהות אשר"י עי"ש, ולפי"ז הקב"ה מבטיח שלא יצטרך להשתמש במשכון אלא יהיה לו כסף לפרוע.

ויתכן עוד לומר שבאמת יש לו מנין לפרוע, אך אינו רוצה ללוות ולפרוע מחשבונו עבור שבת, ועי"ז אומרים לו תלוה ואני אפרע, אין לך מה לדאוג לא תצטרך לפרוע מכספר האישי אלא תקבל זאת חוץ מן החשבון, ולכן ניחא שאותו עני שאין לו מנין לפרוע לא ילוה, דעליו לא נאמרה ההבטחה, אך צריך לדעת מדוע באמת זה כך, הרי יש הבטחה ומדוע לא ללוות כשאין לו. ויתכן לומר שאסור לו לאדם לסמוך על הנס, ואם אין לו שום מקור שיכול לפרוע ממנו, זה נקרא שסומך על הנס וזה אסור.

ז. אך באמת שהגאון אומר שיש טעות סופר בתוס', וצריך לומר ה"מ כשאין לו ממי ללוות, וכונתו שמי שיש לו ממי ללוות גם אם אין לו מאין לפרוע צריך ללוות, וכנראה שס"ל כמו ששאלנו על תוס' שפה יש הבטחה של לוו עלי ואני פורע, ולכן מותר ללוות גם אם אין לו, ואין כאן בעיה של לסמוך על הנס דכאן יש הבטחה מפורשת על זה עצמו, וכאילו שאמרו לו שכאן הינך יכול לסמוך על הנס, ויוצא לפי הגאון שמי שיש לו ממי ללוות שילווה, ומה שנאמר עשה שבתך זה בכה"ג שאין לו ממי ללוות, כגון שאנשים לא מוכנים להלוות לו וכדו'.

ח. ואולי אפשר לבאר באופן נוסף את המחלוקת של הגאון עם התוס' בסוגיאי

רבינו המשנ"ב בסימן רמ"ב ס"ק ו'זל": כדי שיעור חלה, היינו מלבד שהלישה והאפיה הוא מכלל כבוד שבת ויום טוב, עוד יש בזה טעם כדי לקיים מצות חלה, לפי שאבדה [האשה] את אדם הראשון שהיה חלתו של עולם, שנברא בערב שבת, עכ"ל. ואם כן שני הטעמים מחייבים לן למעשה לדינא דאפיית הפת ביום שיש: וכמה צווה על זה בביאור הלכה על המתרשלים בקיום דין זה, וקונים לחם מהנחתום, בביאור הלכה שם בד"ה והוא וז"ל: והוא מכבוד שבת וכו', ויש לזה רמז בכתוב והיה ביום השישי והכינו את אשר יביאו, את אשר תאפו אפו וגו', משמע דיש לאפות בערב שבת להכין לשבת, גם בזמן הגמ' היה מנהג קבוע לזה כמו שהביא המגן אברהם, ובעונותינו הרבים היום התחילו איזה נשים להשבית המנהג ההוא, ולוקחים מן האופה, ולאו שפיר עבדי דמקטינים בזה כבוד שבת, עכ"ל. וחזינן דבבריו שלא מצא שום סיבה בעולם לביטול המנהג, והוא הוא רבינו הגדול בעל החפץ חיים לא מצא שום לימוד זכות, אלא שלל את זה מכל וכל, שבדאי הם מקטינים כבוד שבת בזה, ואין זה נובע אלא מתוך עצלות, וכלשונו של התורה לשמה הנ"ל.

ובכלל כאן המקום להזכיר בכללות את הדין של כבוד שבת, שכתב הרמב"ם בפרק ל' מהלכות שבת הלכה ו' וז"ל: אף על פי שהיה אדם חשוב ביותר, ואין דרכו ליקח דברים מן השוק ולא להתעסק במלאכות שבבית, חייב לעשות דברים שהן לצורך השבת בגופו שזה הוא כבוד וכו', עכ"ל. והמשיך להביא שם את כל הדוגמאות מהגמ' מה שהיו עושים האמוראים לכבוד שבת, ומרן בשו"ע בסימן ר"נ סעיף א' גם כן הביא את כל מעשיהם של האמוראים בהכנה לכבוד שבת, וסיים על זה וז"ל: ומהם ילמד כל אדם, ולא יאמר לא אפגום כבודי, כי זהו כבודו שמכבד את השבת, עכ"ל. וכתב הרמ"א בסימן רנ"א סעיף ב' וז"ל: ויש לאדם למעט קצת בלימודו בערב שבת כדי שיכין צרכי שבת, עכ"ל. ובמשנ"ב בסימן ר"נ ס"ק ג' ביאר וז"ל: להכין בעצמו וכו', דמצוות כבוד שבת מוטל על כל אדם, וכדכתיב וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכוכד, ומצוה בו יותר מבשלוחו, עכ"ל. ושם בשער הציון ס"ק ט' האריך לבאר שאפילו לא שייך לומר בזה שאם יכול לעשות זאת על ידי אחרים לא יבטל לימודו, כי זה מצוה שבגופו, וחייב דוקא הוא לעשות הכנות לכבוד שבת ולבטל מלימודו, ועוד הוסיף שזה דין מיוחד דוקא ב"כבוד שבת" שיעשה האדם בעצמו, משום "דחמירא" דינא ד"כבוד שבת" עיי"ש. ואם כן נפקא לן מכל זה, דחזינן בחומרת הדין דכבוד שבת, ומובן לנו מדוע כל כך הרעיש עלינו רבינו הביאור הלכה הנ"ל באותם הנשים שמחמת עצלות מקטניות כבוד שבת, וקוונות לחם מהחנות ולא אופות בעצמם.

ומסתבר מאוד לומר דלפי מה שכתב הבן איש חי הנ"ל, שאם אין פנאי ביום שישי להכנת כל צרכי שבת, יכול להכין מיום חמישי, חוץ מאפיית הפת שזה יעשו דוקא ביום שישי לכבוד שבת, משום שהוא עיקר סעודת שבת, וגם משום הפרשת חלה, שלכאורה מזה נראה לומר שאפילו אם יצטרך האדם להכין את כל עניני השבת ביום חמישי, כדי שיוכל לאפות ביום שישי לכבוד שבת, שזה ודאי עדיף, כדי שיקיים האי דינא דאפיית הפת ביום שישי וכלל הנ"ל, וכבר לימדנו המשנ"ב הנ"ל כמה חומרת דינא דכבוד שבת שצריך אפילו לבטל תורה בשבילה, כי היא מצוה דוקא על האדם עצמו, ולא מהני בה שליח, ובצירוף דברי הבא"ח הנ"ל שהפת היא עיקר כבוד שבת וסעודותיו, נמצא שודאי בעינן קפיידא גדולה בדבר זה, לעשות כל טצדקי שבעולם לאפות הפת ביום שישי לכבוד שבת.

וראה זה פלא מה שנמצא בשו"ת אור לציון דבר תמוה מאוד שכתב שם בחלק ב' עמוד שי"ב וז"ל: בביאור הלכה בסימן רמ"ב ד"ה והוא, קרא תגר על הנשים שאינן אופות לכבוד שבת, אלא לוקחות מן האופה ומקטניות בזה כבוד שבת, אך נראה דהיינו דוקא בזמנם שהיו לוקחים מן האופה לחם רגיל, אך בזמנינו שיש חלות מיוחדות לשבת אף במאפיות, והן מעולות בטיבן ובטעמן, שפיר יש בזה כבוד שבת, ואין צריך לאפות חלות בבית, עכ"ל. ואני הקטן חזרתי על כל הצדדים, ולא מצאתי שום מקום בעולם להקל בזה, דמאי נפקא מינה שיש חלות מעולות במאפיות "בטיבן ובטעמן", אטו בתר טעמא בלבד אזלינן, הרי כבר השרישו לנו רבותינו הפוסקים המשנ"ב והתורה לשמה הנ"ל, שדינא דכבוד שבת של אפיית הפת ביום שישי הוא שעצם הטירחא והלישה והאפיה בלחם של שבת, זה מראה את הכבוד שבת, ותפסותו הפוסקים כטעם כעיקר ההכנה הראשונה דבעינן למעבד לכבוד שבת במעלי יומא דשבתא, וכמו שהסביר לן רבינו הבא"ח שהפת היא עיקר סעודת שבת וכנ"ל, דממילא בזה ניכר ביותר ובמיוחד יקרא דשבתא, בטירחא של אפיית הפת בערב שבת, ולימדנו המשנ"ב הנ"ל שעד כדי כך "כבוד שבת" זה חייב גמור על האדם עצמו דוקא, דלא מהני לזה שליח, משום חומרא דדינא דכבוד שבת, וכמבואר בחז"ל על מעשה האמוראים וכלל הנ"ל, אם כן לא יועיל לן מידי מה שיש חלות טובות במאפיות, דבעינן דוקא טירחא בפועל בזה. ובר מן דין, את עלית על כוונה ענין הפרשת חלה ביום שישי, שתפסותו הפוסקים כטעם כעיקר לדינא דאפיית הפת בערב שבת וכנ"ל, ואם כן מהיכי יתיתי להקל בזה בשום צד שבעולם, וכצעתקו של רבינו הגדול החפץ חיים זצ"ל בביאור הלכה הנ"ל. המורם מכל להלכה ולמעשה, האי דינא דמבואר לן בגמ' בבלי וירושלמי ומראשוני ראשונים ועד אחרוני אחרונים, דמצד כבוד שבת, וענין הפרשת חלה, בעינן דוקא לאפות בבית, כל מעלי יומא דשבתא. נהמא וריפתא דשבתא, את אשר תאפו אפו, ואת אשר תבשלו בשלו, והיה ביום השישי, והכינו את אשר יביאו.

הרב אליהו בן עזו נוلل "אליבא דהלכתא" רמות

בגדר החיוב בהוצאות שבת

א. בגמ' שבת קי"ח ע"א מובאת משנה בפאה דמי שיש לו י"ד סעודות לא יקח מן הצדקה, והגמ' מעמידה זאת כר"ע שאומר עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ולכן לא יקח מן הצדקה כיון שיש לו שני סעודות לשבת וזה מספיק, ובשביל עונג שבת לא התירו לו לקחת מן הצדקה. וברש"י שם מבואר הטעם וז"ל: האי דצריך לבריות יעשה שבתו חול ואל יטיל על אחרים כבוד שבתותיו, ובפשטות כתוב כאן שאין עושים מצוה על חשבון אחרים, הגם שיש מצוה של עונג שבת להרבות במאכל ומשתה, אך לא שייך להטיל זאת על הציבור. ובפשטות היה ניתן לומר שדוקא לקחת מקופה של צדקה אסור לו, דזה חובת בני העיר לתת כסף לקופה של צדקה, ובכה"ג אי אפשר לקחת מן הקופה לצורך עונג שבת אלא לצורך דברים יותר חיוניים, אך אם רצה ללוות כסף מאדם רגיל לכאו' מותר ואולי גם צריך, דבכך לא מיקרי שמטיל על אחרים

שביאר לן הרמ"א בגמ', עיין בעמודי ירושלים על הירושלמי שם ועוד. ובספר מחזיק ברכה לרבינו החיד"א בסימן תר"ב ס"ק ב' הביא שהיעב"ץ כבר העיר על הדרכי משה, שלכאורה אין הגירסא בגמ' בערב שבת, ויישב שם מרן החיד"א ככל הנ"ל שיש למעשה גרסאות כאלה וכנ"ל, וגם היעב"ץ לא נתכוין למעשה לחלוק על הרמ"א, כי למעשה פסק כמוהו, ועוד הביא לו ראיות אחרות לדבריו וכדלקמן.

וביאור ענין הכבוד שבת שיש באפיית לחם לשבת ביום שישי דוקא, הוא מתרי אנפי, ראשית כלשון הכל בו הנ"ל "וכבוד שבת הוא כלחם הפנים, לחם חם כיום הלקחו", וכך הם דברי היעב"ץ בסידורו בית יעקב דיני ערב שבת דף קל"ו ע"א וז"ל: הלחם [לשבת] צריך לאפותו דוקא בערב שבת, להיות חם ביום הלקחו, דוגמת לחם הפנים שנאפין בערב שבת, עכ"ל. ועוד הוסיף לן רבינו המשנ"ב בסימן רמ"ב ס"ק ו' לבאר, דהכבוד שבת הוא בעצם המעשה דמלאכת האפיה וז"ל: שהלישה והאפיה הוא מכלל כבוד שבת, עכ"ל. והיינו דלא הוי רק מצד חשיבות הפת בטעמה והדרה, אלא שגם עצם מציאות הלישה והאפיה של הלחם של שבת בערב שבת, הוא כבוד שבת גדול, שבזה ניכר מאוד חשיבותה של השבת, שטורחים בהכנת הלחם שהוא חשוב ועיקרי מאוד בסעודות שבת, ובזה מקים דינא דכבוד שבת, ועד כדי כך שהבאנו לעיל את דברי הרא"ש בביצה בחשיבות הכבוד שבת שיש בזה, שכתב שזה "ההכנה הראשונה שעושין מערב שבת לכבוד שבת".

ולענין הלכה נראה, שאף על פי שאין לנו גילוי מפורש בדעת מרן אם פסק האי דינא או לא, אבל הא מיהא חזינן בבית יוסף בסימן תקכ"ז סעיף י"ה, שהביא את הכל בו בסימן נ"ט הנ"ל במה שנוגע לסוגיא שם, וציטט מרן את תחילת לשון הכל בו, ואחר כך כתב "ועוד האריך בטעמו של דבר", ושם בכל בו מיד אחר כך כתב את דבריו הנ"ל שתקנת עזרא היא לאפות בערב שבת. וביותר חזינן בסימן ר"ס בסעיף ב' שכתב מרן שבערב שבת סמוך לחשיכה ישאל לאנשי ביתו האם הפרשתם חלה, ומובן בפשטות שזה המנהג הפשוט שאופין לחם לכבוד שבת, ועל כן תיקנו לשאול בערב שבת אם הפרישו חלה. ולמעשה הרמ"א כך פסק להדיא בסימן רמ"ב סעיף א' וז"ל: נוהגין ללוש כדי שיעור חלה בבית [בערב שבת] לעשות מהם לחמים לבצוע עליהם בשבת ויום טוב, והוא מכבוד שבת ויום טוב, ואין לשנות, עכ"ל. ושוב פסק כן בסימן תקכ"ט ס"א.

ועל דברי הרמ"א הוסיפו כמה מהפוסקים להביא עוד ראיה להאי דינא דאפיית הפת ביום שישי "לכבוד שבת" מדינא דכבוד שבת, מהגמ' בתענית דף כ"ה ע"א בעובדא דדביתהו דרבי חנינא שהיתה מסיקה את התנור כל ערב שבת משום כיסופא, שהיה לה בושה שאינה "אופה עיסה לכבוד שבת" כלשון רש"י שם, וחזינן מזה דאיכא בזה כבוד שבת לאפויי בערב שבת פת לשבת, כך הביאו ראיה המגן אברהם על הרמ"א בסימן רמ"ב סק"ד, והאליה רבה בס"ק י', והיעב"ץ במור וקציעה ריש סימן תר"ג, ועוד.

וכן למעשה פסקו כל גדולי רבותינו הספרדים, רבינו החיד"א בברכי יוסף בסימן רמ"ב הביא את דברי הרמ"א הנ"ל שזה המנהג, וכן פסק החסד לאלפים שם בסעיף ג' וז"ל: נוהגים ללוש כדי שיעור חלה בבית לעשות מהם לחמים לבצוע עליהם בשבת ויום טוב, והוא מכבוד שבת ויום טוב ואין לשנות, ואפילו אם באיזה פעם יש לו שום אונס שלא יכול ללוש או מחמת שום סיבה, "צריך שיטול התרה" וכו', עכ"ל. וכן פסק הגאון רבי חיים פלאגי בספרו רוח חיים סימן תר"ג ס"ק ה', שהביא שם את דברי הרמ"א בדרכי משה הנ"ל, ואחר כך הביא בשם היעב"ץ את דברי הרמ"א הנ"ל, ואחר כך סיכם הכל בסימן מלים וז"ל שם: ופשוט, כי הוא מלתא דמסתבר, עכ"ל. וכן בספרו עיני כל חי על הש"ס דהגמ' בב"ק שם בד"ה מכבסין בחמישי וכו', פירש בפשטות שהתקנה של משכמת ואופה ודאי קאי על ערב שבת כהירושלמי והראשונים הנ"ל. וכן פסק בנו בספר יפה ללב חלק ב' דף י"א ע"ג וז"ל: את הלחם [לשבת צריך] לאפות בהשכמת בוקר יום ו', מתקנת עזרא שתאה אשה משכמת ואופה, כדאיתא בב"ק פרק מרובה דף פ"ב ע"א, עכ"ל. וכן פסק הבן איש חי ונביא את דבריו לקמן, ועד אחרון רבינו הכף החיים בסימן רמ"ב ס"ק כ"ב כ"ג, כל אלה חברו יחדיו ופסקו פה אחד להאי דינא דבעינן לאפות פת בערב שבת לכבוד שבת.

והנה על מה שדקדק הרמ"א וכתב שנוהגין לאפות "כדי שיעור חלה", ביארו הפוסקים שמלבד הטעם של כבוד שבת, יש עוד ענין וסיבה לאפיית הפת בערב שבת, והוא ענין הפרשת חלה, וכמו שכתב המגן אברהם שם בס"ק ד' וז"ל: וגם כדי לקיים מצות חלה, לפי שאבדה חלתו של עולם, כדאיתא בשבת פרק ב' (שו"ת משאת בנימין סימן א'), עכ"ל. וביאר דבריו שם המחצית השקל וז"ל: רצונו לומר אדם הראשון שהיה חלתו של עולם. ורצונו לומר כמו שהעיסה מתוקנת על ידי הפרשת חלה, כן העולם לא ניתקן כי אם אחר בריאת אדם הראשון, כי כל תכלית העולם אינו אלא בשביל מין האדם, וכמו שכתב רש"י סוף פרשת בראשית, ולאשר אדם הראשון נברא ערב שבת, וחטא על ידי חוה בערב שבת, לכן התיקון גם כן ראוי בערב שבת, עכ"ל. ובמקור הדברים בשו"ת משאת בנימין שם כתב וז"ל: צריך לקיים ולהחזיק מנהגן [של] הנשים כדן] שתוכל כל אשה ליקח חלה בכל ערב שבת, שכבר נהגו לטול חלה בכל ערב שבת, על פי הירושלמי דמסכת שבת (פרק ב' הלכה ו') אדם הראשון חלתו של עולם וכו', וגרמה לו חוה מיתה, לפיכך נמסרה מצות חלה לאשה, עכ"ל. ומבואר לן דעצם המנהג הזה שהזכירו הפוסקים שנהגו לאפות בערב שבת, הוא מבוסס גם על ענין תיקון השלחא חוה לכל אשה על ידי מצות חלה, וזמנה דוקא בערב שבת וכנ"ל, ולכן גם משום זה הקפידו לאפות. וכתב הבן איש חי בשנה שניה פרשת לך לך סעיף ו' וז"ל: כל צרכי שבת יקנה ביום שישי כדי שתחול עליהם קדושת שבת, מיהו אם יראה שהיום קצר ויש דברים שצריכים תיקון הרבה, ואם יקנה אותם ביום שישי לא יהיה להם פנאי לתקנם, מותר לקנות ביום חמישי וכו', אבל אפיית הפת שהוא עיקר סעודת שבת, ודאי צריך לאפות ביום שישי, ואפילו מן שדרכו לקנות פת מן השוק בכל יום, עם כל זה פת שבת יאפה בבית, כדי שתוציא אשתו חלה מן העיסה, ודבר בעיתו מה טוב, לפי שבערב שבת נברא אדם הראשון שהוא חלתו של עולם ובו ביום נעשה מה שנעשה, עכ"ל. ובספרו תורה לשמה סימן קל"ז כתב וז"ל: אותם בעלי בתים שיש לאל ידם לעשות עיסה בביתם ולאפות אותה ללחמי שבת, ועם כל זה "מחמת עצלותם" אינם עושים כן, אלא קונים לחם אפוי מן השוק וכו', הנה בזה מפסידים מצות חלה היקרה, שאין מקיימים הם בעצמם המצוה וכו', מה שאין כן אותם ש"טורחים לכבוד שבת", ועושים עיסה בביתם, הם מרוויחים מצות חלה שמקיימת האשה בעלת הבית היא בעצמה, עכ"ל. וחזינן שענין הפרשת חלה בערב שבת היא כבר מופיעה כדי לחייא את האדם לאפות בביתו, ולא לקנות מן השוק, מלבד הטעם דכבוד שבת. ועל כל פנים טובים השנים מן האחד, ושני הטעמים עיקריים לדינא, וכמו שסיכם לן כל זה

בשבת בסיפור המפורסם של יוסף מוקיר שבת, כתוב בגמ' שהחוזים בכוכבים אמרו לו כך "כולהו נכסי יוסף מוקיר שבי אכיל להו", ורש"י מפרש אכיל להו סופך ליפול בידו, דהיינו שבסוף יהיה שכל נכסיך יפלו בידו. אך המהרש"א שם כותב: עיין רש"י, וי"ל אכיל להו כמשמעו שכבר אכיל להו כשיעורא לכבוד שבת, ויבואו אלו לתשלומין כדמסיק דפרעיה שבתיה וכו', ולפי"ז כשהגמ' אומרת אכיל להו הכונה שכבר אכל את כל נכסיו בהוצאות שבת, וכעת יפרע את כל מה שלוה.

חזינן במהרש"א שהפרעון יכול להיות עוד הרבה שנים ולא ממש כעת, אך רש"י שלא פירש כן יתכן שחולק וס"ל שזה צריך להגיע סמוך להוצאה, או לפני או אחרי. וכן מדוייק ברש"י בביצה שכותב חוץ מהוצאות שבת - אותה לא פסקו לו מה שיחסר לצרכה ומהיכן תבואוהו, אלא לפי מה שרגיל ממציאים לו לשעה או לאחר שעה, משמע שממציאין לו בזמן הקרוב ולא עוד הרבה זמן.

ואי"כ שייך לשמוע שתוס' ס"ל כהמהרש"א שיתכן שיפרע לו עוד הרבה זמן, ובינתיים לא יפרע ויכולים למחול לו ונמצא מצטרף לבריות, וכמו שכתב הב"ח בס' רמ"ב בביאור ספק הטור בתוך דבריו: ונ"ל דשמא לא תשיג ידו לפרוע ההלוואה אם יוציא הרבה לכבד השבת, ויהיה בכלל לוח רשע ולא ישלם, ואם יהיו מוחלין לו ההלוואה הרי הוא נצרך לבריות בשביל כבוד שבתותיו וכו', וזה נגד מה שכתוב עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, עי"ש. אך הגאון ס"ל כרש"י שאין כזה חשש ויפרעו לו מיד, ולכן יכול ללוות גם אם אין לו מהיכן לפרוע.

ט. רק לכאורה לפי המהרש"א יש לשאול, הרי כתוב שמזונותיו של אדם קצובים לו מר"ה עד ר"ה חוץ מהוצאות שבת, ואי"כ הסכום שלמעשה היה ליוסף מוקיר שבת לצורך מזונותיו של יום חול, נגזר עליו גם בלי הוצאות שבת, דהרי למעשה לא קיבל את אותם הוצאות רק פרע חובותיו, אי"כ איך יתכן שכעת שהוציא הוצאות שבת נשאר לו אותו סכום ביחד.

וצ"ל שנגזר עליו שיהיו לו חובות, אך אם לא היה מוציא הוצאות לשבת ולוה ונהיה בע"ח על זה, היה נצרך להוציא זאת על רפואה וכדו', ומכח זה היה נשאר בחובותיו, וכעת בחר להיות בחובות מהוצאות שבת והרויח שבסוף הכל חזר לו, משא"כ אם היה מוציא זאת להוצאות אחרות, אי"כ אדם שחיסך מהוצאות שבת שלא יחשוב שהוא יצליח להוסיף לו להוצאות של יום חול, כיון שזה קצוב ולא שייך להוסיף ע"ז, ולכן אין ענין לחסוך בהוצאות שבת דלא מרויחים מזה כלום, ואדרבה אפשר להפסיד מזה טרחא ועגמת נפש וכו'. ועוד שכתוב הפוך שמהוצאות של יום חול יזהר לא להרבות, שלא יקח את כל מה שנקצב לו ויגרם לעצמו חסרון של מזונות, לכן צריך כל השנה לא לבזבז יותר מדאי דאין אדם יודע כמה נקצב לו.

אך בהוצאות שבת - ובריטב"א בביצה כתוב שבכל הוצאות מצוה - יוסיף דזה חשבון נפרד, וכל מה שמוציא יחזור ככפל כפלים במוקדם או במאוחר, ולכן גם אדם שחודש שלם קונה הוצאות שבת וחודש אחר מתארח אצל אחרים ולא קונה כלום לשבת, ובשני החודשים קיבל את אותה מילגה הגם שלכאורה היה צריך לקבל תוספת מפני הוצאות שבת, זה אינו כיון שאין אנו יודעים מתי הכסף אמור לחזור, ושנית אין אנו יודעים חשבונות שמים, ויתכן שהרויח שאין לו הוצאות אחרות שנגזרו עליו, וכן ע"ז הדרך חשבונות נוספים, והדבר פשוט. וכעת אני רוצה לדון באופן כללי אם אדם צריך לחשב בפרנסה החדושית שלו את הוצאות שבת או לא, דכל ההוצאות הם רק עבור יום חול, ושבת זה מחוץ לחשבון, וצריך עוד להכנס לעומק הסוגיא והטור והשו"ע כדי לפשוט דבר זה וכדלקמן.

י. בטור סימן רמ"ב בריש דבריו מבאי את כל הגמרות במעלת מי שמפזר ממונו לענג את השבת, ואח"כ מביא את דברי ר"ע שאומר עשה שבתך חול, דקאי על מי שלא אפשר לו, ואת דברי ר"ח בר אשי שגם כסא דהרסנא הוי עונג, והיינו למי שהשעה דחוקה לו, וכפי שראינו בגמ' בפסחים שגם לפי ר"ע צריך לעשות כסא דהרסנא. ועל דבריו קאי דין זה, ואין כאן ג' דינים. וכן באמת מפרש הב"ח את הטור שדברי ר"ח בר אשי קאי על דברי ר"ע, שאיירי במי שיש לו י"ד סעודות שאין לו לשאול מן הצדקה, אך יתאמץ עבור כסא דהרסנא וכנ"ל.

וממשיך הטור: וכמה פעמים נשאתי ונתתי בדבר לפני א"א הרא"ש ז"ל כמוני היום שיש לי מעט משלי ואינו מספיק לי, וצריך אני לאחרים, אם אני בכלל עשה שבתך חול אם לאו, ולא השיבני דבר ברור.

יא. בב"ח ביאר ספיקו בג' אופנים, ועל האופן השלישי כותב שהוא הנכון ואלו דבריו: פשיטא ליה דאם היה לו משכון היה צריך למשכן עבור כבוד שבת יותר מכסא דהרסנא, אך לא היה לו משכון, ומ"מ היו סומכים עליו ומלוים לו ללא משכון, ונסתפק אם ילוה ויבטח בה' שתשיג ידו לשלם, או דילמא לא ילוה שמא לא יפרע ויהיה לוח רשע וכו', ואם ימחלו לו הרי הוא נצרך לבריות, עי"ש.

יב. וממשיך הטור: אח"כ מצאתי בפרקי אבות לרש"י שפירש על ההיא משנה דר' יהודה בן תימא אומר הוי עז כנמא, שכתב וז"ל תיכף לאותה משנה ר"ע אומר עשה שבתך חול שנויה ההיא דבן תימא, לאורי דר"ע לא אמר אלא למי שהשעה דחוקה לו ביותר, אבל צריך אדם לזרז עצמו כנמר וכנשר לכבד שבתות ביותר.

וכתב הב"ח: ועל זה אמר רבינו שצריך אדם לזרז עצמו לכבד שבת ע"י הלואה מאחרים, או יזרז במלאכה יתירה, או לצמצם בשאר הימים לכבד השבת, שע"ז וכיוצא בזה אמר הוי עז כנמר לכבד שבתות ביותר, כלומר ביותר מכסא דהרסנא, דלא אמרו כן אלא למי שהשעה דחוקה לו ביותר שיש לו רק י"ד סעודות, עש"ה.

ומבואר שהטור פשט לעצמו שצריך לזרז עצמו באחד מג' אופנים אלו לכבד את השבת ביותר מכסא דהרסנא, דאם בעל בטחון הוא יבטח בה' וה' יחזיר לו, או שיעבוד בעבודתו, או שיצמצם בשאר ימי השבוע. וניחא לפי"ז שהרא"ש לא השיב דבר, כיון שזה תלוי בדרגת הבטחון שלו ולא יכל להשיבו ע"ז, ומשמע בב"ח שעני שיש לו י"ד סעודות, עליו נאמר עשה שבתך חול, ודי לו בכסא דהרסנא כנתבאר.

וצריך לדעת שאם לכאורה עני זה הינו בעל בטחון, האם מותר לו ללוות או לא, ומסתבר שכן שהרי גם לטור לא היה מאין לפרוע, והיה לו צד שצריך לבטוח בה' וללוות, וכן פשט לעצמו - לפי הב"ח - והוא הדין בעני זה. ובתוס' ראינו שעני שאין לו מנין לפרוע לא ילוה, ולא עליו נאמר לוח עליו וכו', אך לפי הגאון שתיקן את לשון התוס' וס"ל שאם יש לו ממי ללוות ילוה, הגם שאין לו ממי לפרוע, וזה כן כדברי הטור, רק לכאורה צריך לצאת בחשבון.
יג. וממשיך הטור לומר על כן צריך "כל אדם" לצמצם בשאר ימים כדי לכבד את השבת, ואל יאמר האיך אחסר פרנסתי, כי אדרבה אם יוסיף יוסיפו לו,

כדנתיא כל פרנסתו של אדם קצובה לו מר"ה עד ר"ה חוץ מהוצאות שבת, וכ' שאם מוסיף יוסיפו לו, ואמרינן נמי לוו עלי ואני פורע, וכיון שכן אל ידאג כי נאמן הוא בעל חובו לפרוע לו חובו, עש"ה.

ומבואר שהטור כותב שכל אדם גם לא עני צריך לצמצם בשאר השבוע לכבוד שבת, דהיינו שאם לשאר השבוע יש לו מאה שקלים ולשבת חמישים, שיקמץ מהשבוע כדי להוסיף לשבת, ולא איירי בכסא דהרסנא. אלא לריבוי כבוד שבת ביותר מזה. וחזינן שיש ענין לצמצם מפרנסת השבוע לצורך שבת, ועי"ז נאמר אם מוסיף מוסיפין לו, דהיינו אם מוסיף מכח מה שקימץ באמצע השבוע מוסיפים לו.

ואם לא הצליח לקמץ שילוח כסף, ועי"ז נאמר לוו עלי ואני פורע, דהיינו שגם אם יש לו כסא דהרסנא בכל זאת ילוה לכבד יותר את השבת, וכמה צריך ללוות, תלוי, אם אינו בעל בטחון ילוה שיעור שיש בידו לפרוע, ואם הוא בעל בטחון ילוה יותר. רק יוצא מן הטור לפי הב"ח, הגם שלכאור הגמ' דיברה רק על עני שיש לו י"ד סעודות שע"ז קאי ר"ע, ועי"ז הגמ' אמרה שיתאמץ לכסא דהרסנא ואין מקור לכאורה שאדם שיש לו כסא דהרסנא צריך להתאמץ ליותר, בכל אופן רואים שהטור למד שאיירי בכל אדם שצריך להתאמץ לפי עניינו, וכמו האופנים שנתבארו לעיל, וכן משמע בגאון, והגם שנאמר אם מוסיף מוסיפין לו, ואי"כ מדוע צריך לצמצם מימי השבוע, הפשט הוא שאדם צריך לדאוג שמצד הטבע יהיה לו יותר לשבת, זו חובה שמוטלת על האדם שידאג שבשבת יהיה לו הרבה, ועי"י כך יוסיפו לו עוד הרבה בנכסיו.

יד. ואי"כ נפשט לנו הספק, ויוצא שאברך צריך להכליל במשכורת החדושית שלו גם את הוצאות שבת, ומוטל עליו לצמצם מהשבוע עבור שבת, אלא אם כן הוא בעל בטחון שילוח ויבטח, אך הטור לא יכל לומר הוראה כזו לכולם כי לא כולם בדרגה זו, וגם לא שייך לומר לאדם שילוח ויבטח אם אינו בוטח, לכן הטור כתב הוראה ששייכת לכולם, דהיינו לצמצם מהשבוע לשבת, וזה גם כוונת השעה"צ שכותב שכל אחד יעשה כפי ענינו.

ומה שכתוב בב"ח ובט"ז שצריך להוציא כפי יכלתו וכפי עשרו, אין הכוונה שיוציא כל מה שיש לו כעת ביד אלא כפי "הרמת חיים" שלו, נאמר כאן "שעור" ולא "דין", דהיינו תצמצם או תלוה כפי רמת החיים שלך, וגם כדי שתוכל להמשיך את החודש באופן סביר, וזה כפי יכלתו שגם אחרי הוצאות שבת לא יפשוט רגל, דאם יוציא כעת הכל ויפשוט רגל זה לא מיקרי כפי יכלתו, שהרי אינו יכול לעמוד בזה, ופשוט.

טו. השו"ע בסימן רמ"ב כותב בסעי' א': אפילו מי שצריך לאחרים, אם יש לו מעט משלו צריך לזרז עצמו לכבד את השבת, ולא אמרינן עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות אלא למי שהשעה דחוקה לו ביותר, על כן צריך לצמצם בשאר ימים כדי לכבד השבת וכו'.

בפשטות נראה שפסק את דברי הטור שר"ע דיבר על עני שיש לו י"ד סעודות והשעה דחוקה לו ביותר, ובכה"ג סגי ליה בכסא דהרסנא כמבואר בפסחים, אך מי שיש לו מעט משלו יזרז עצמו לכבד את השבת ביותר מזה, ויצמצם בימי החול כדי לכבד את השבת. ועיין כאן בט"ז שמאריך לבאר את ספיקו של הטור בכמה אנפי, עש"ה.

טז. הגאון כותב על דברי השו"ע שאומר אפילו מי שצריך לאחרים אם יש לו מעט משלו צריך לזרז עצמו וכו', וז"ל: פסחים ק"ג ע"א תד"א וכו' עושה דבר מועט וכו', ובשבת ק"ח ע"א משמע דאין צריך כלל. ועי"כ שם בעני לגמרי כמו שמפורש שם, ובפסחים איירי שאותו דבר מועט יש לו משלו.

הגאון מקשה סתירה בין הגמ' בשבת לגמ' בפסחים, שבשבת משמע שלא צריך כסא דהרסנא, ובפסחים משמע שכן צריך דבר מועט - כסא דהרסנא, ועי"ז הגאון מתרץ שדיברו על שני עניינ, דהיינו שבשבת מדובר על עני שאין לו משלו, ובפסחים מדובר שיש לו מעט משלו, וזהו המקור לדברי השו"ע שגם אם יש לו מעט משלו צריך לזרז עצמו לכבד את השבת מכח הגמ' בפסחים ששם מדובר שיש לו מעט, ועי"ז כתוב שזרזו עצמו לעשות כסא דהרסנא, כך נראה שהגאון למד בשו"ע.

וממשיך הגאון: ומה שהשו"ע אומר ולא אמרו עשה שבתך חול אלא למי שהשעה דחוקה לו, הכוונה שאין לו ממי ללוות, אך אם יש לו ממי ללוות שילוח, וכמבואר בתוס' בביצה, וכמו שהגאון מתקן שם שאין כוונת התוס' שאין לו ממי לפרוע אלא שאין לו ממי ללוות, ואם יש לו ממי ללוות ילוה גם אם אין לו מאין יפרע, בטור לא משמע שבנה את דבריו על סתירת הסוגיות, אלא הוכיח מפשטות הסוגיא בפסחים וכתבבאר. וכנראה שס"ל שאין הסוגיות סותרות כיון ששני הגמרות מדברות על עני שיש לו י"ד סעודות, ועי"ז הגמ' בפסחים אומרת שאע"פ שאמר ר"ע עשה שבתך וכו', אפילו הכי עושה דבר מועט וכו' וכנ"ל.

אך הגאון לא ניחא ליה בתרתי ללמוד כהטור, א. מה ששאלנו לעיל על הטור מנין לגאול לכל אדם שצריך לזרז עצמו אפילו ליותר מכסא דהרסנא. וכנ"ל. ב. אם עני שיש לו י"ד סעודות צריך לצמצם, מדוע הגמ' בשבת לא כתבה זאת, ומדוע כתבו זאת רק בפסחים, ומזה למד שהסוגיות דיברו על שני עניינ, ואי"כ יש ראייה ישירה לעני שיש לו מעט משלו שצריך לצמצם. ולפי הגאון יצא שעני שיש לו מעט משלו צריך לעשות כסא דהרסנא, דלדבריו כן הם דברי הגמ' בפסחים ולא צריך יותר מזה, ואם זהו המקור לשו"ע יוצא שגם כאשר אמר שצריך לזרז עצמו הכוונה לדאוג שיהיה לו כסא דהרסנא. וי. אך בב"ח כתב להדיא שהטור פשט לעצמו שצריך לדאוג ליותר מכסא דהרסנא, דלא אמרו כסא דהרסנא אלא למי שהשעה דחוקה לו ביותר, דהיינו שיש לו י"ד סעודות, והוא דמי שיש לו י"ד סעודות הוא יותר ממי שיש לו מעט משלו ונצרך לאחרים, אלא כונת הב"ח היא כך, שמי שיש לו י"ד סעודות ולא יכול ללוות, הן מצד שאין לו משכון או שאינו בוטח בה' וגם אינו יכול לצמצם, עליו נאמר עשה שבתך חול ויעשה רק כסא דהרסנא, אך מי שיכול ללוות בלי משכון כמו הטור ילוה ויבטח בה', ועי"ז נאמר עז כנמר וכו', שידאג ככה"ג גם ליותר מכסא דהרסנא. כך צריך לפרש בב"ח למעין הטיב בדבריו. אי"כ הטור פשט לעצמו שצריך לכבד ביותר מכסא דהרסנא, ואם השו"ע ס"ל כהטור אי"כ גם הוא התכוון ליותר מכסא דהרסנא. ואי"כ יוצא שיש כאן שני אפשרויות איך להבין בדעת השו"ע, האם צריך לזרז עצמו בשביל כסא דהרסנא, או ליותר מזה וכתבבאר.

יח. ומעתה כשאבים לדברי המשנ"ב יש קושי גדול בדבריו לאור האמור, המשנ"ב בריש דבריו מביא ג' מאמרי חז"ל, א. שצריך לענג השבת הרבה במאכל ומשתה. ב. אפילו דבר מועט כמו כסא דהרסנא הוי קיום עונג שבת. ג. עשה שבתך חול וכו'.

ומבאר המשנ"ב דלמאן דאפשר ליה צריך לכבדו כפי כוחו, ומי שהשעה דחוקה לו ביותר היינו שיש לו רק מזון י"ד סעודות, בזה אמר ר"ע עשה שבתך חול, ואינו מחוייב לא בג' סעודות ולא בכסא דהרסנא, ומי שיש לו

ממון כדי לקנות מזה מזון ג' סעודות וקצת יותר מזה, מחוייב להוציא אותן על שבת כדי לקיים ג' סעודות וכסא דהרסנא. והוא הדין מי שאין לו כלום ומוטל על הצדקה לגמרי, הגבאים צריכים לתת לו ג' סעודות וכסא דהרסנא, עש"ה ובשעה"צ.

המשנ"ב כותב ברור שמי שיש לו י"ד סעודות לא עליו נאמר שצריך לדאוג לכסא דהרסנא ופטור מהכל, רק יאכל הב' סעודות שיש לו, ורק מי שיש לו קצת יותר מב' סעודות צריך לעשות סעודה ג' וכסא דהרסנא.

ומסיים המשנ"ב: ולזה בא השו"ע לומר דאם יש לו גם מעט משלו צריך לדחוק עצמו לכבד ולענג שבת כראוי, כיון דאפשר לו ויש בידו להוציא ע"ז, ולא סגי בכסא דהרסנא לחוד, ולזה סיים דיצמצם בשאר הימים מהוצאותיו כדי שזה ישאר לו לכבוד שבת, עש"ה.

יט. ודבריו צ"ב, דבתחילה כתב שמי שיש לו י"ד סעודות אין לו צורך לעשות כסא דהרסנא, ומשמע שס"ל שהגמ' בפסחים לא דיברה על עני שיש לו י"ד סעודות, אלא על עני שיש לו מעט משלו ומעט נוטל מן הצדקה, אי"כ מנין לנו שצריך לעשות יותר מכסא דהרסנא, הרי לפי הגאון נתבאר שהשו"ע התכוון לכסא דהרסנא, ואי"כ איך בסוף מסיים המשנ"ב שכוונת השו"ע שצריך לדאוג ליותר מכסא דהרסנא.

וביותר הרי השו"ע דיבר על אחד שיש לו מעט משלו ונצרך לאחרים, ועי"ז כותב המשנ"ב שצריך לדאוג ליותר מכסא דהרסנא, וזה קשה שהרי בריש דבריו כתב שאפילו מי שכלל לא נצרך לאחרים פטור מכסא דהרסנא, ואיך יתכן שמי שנצרך מעט יצטרך לדאוג ליותר מכסא דהרסנא. ויוצא שריש דבריו מתאימים להבנת הגאון, שמי שיש לו י"ד סעודות או עני גמור פטור מכסא דהרסנא, ורק מי שיש לו יותר מי"ד סעודות חייב בכסא דהרסנא.

וסוף דבריו מתאימים עם הטור שכתב שיש לו צריך לדאוג ליותר מכסא דהרסנא, והמשנ"ב תפס את החבל משני ראשיו, שהרי לטור מי שיש לו י"ד סעודות צריך לדאוג לכסא דהרסנא ואינו פטור מכלום, ולגאון מי שיש לו יותר מי"ד סעודות לא צריך לדאוג ליותר מכסא דהרסנא, וכמו שנתבאר לעיל, ואי"כ המשנ"ב לכאורה דלא כמאן, וצ"ב. וה' יאיר עיני.

כ. אסיים בדברי השבט מוסר הנפלאים בפט"ז סעי' ג', שכאשר אדם רעב הוא קונה הרבה דברים, וכאשר הוא שבע קונה מעט דברים, לכן כשאדם עושה קניות ביום חול שילך כשהוא שבע שיקנה מעט, אך כשקונה לשבת ילך כשהוא רעב שכן יקנה הרבה לכבוד שבת.

הרב יוסף חיים הלוי בירנבוים

נוול "אלינא דהלכתא" קריית ספר

בענין תשלום שכר שכיר בע"ש

א. בביה"ל דן ביש לו רק מעט מעות, ובא שכיר לתבוע עבור פעולתו שגמר לו בע"ש, דצריך ליתנם לפועל לקיים ביומו תתן שכרו ולא תבא עליו השמש, אף שעיי"ז לא ישאר לו במה לענג את השבת, דתשלום השכיר הוא דאורייתא ועונג שבת מדברי קבלה, ואף לשי' שעונג שבת דאורייתא הוא הוי עשה ול"ת, ולא אתי עשה דחיי ל"ת ועשה.

הנה בעיקרא דהך מילתא האם בע"ש עוברים על ביומו תתן שכרו ולא תבא עליו השמש אי"ז פשוט, וכאן בביה"ל רואים שנקט שלמעשה עובר, אך כבר דנו בזה, דהנה בחינוך מצוה תקפ"ח כ': השוכר בע"ש ונחדה מלפרוע לשכיר בשביל שבת, יש לדון בזה שאינו עובר עוד בשל תורה הואיל ואדחי אדחי, אבל חייב מדבריהם משום אל תאמר לרעך לך ושוב, וכ' המנ"ח בפ' קדושים מצוה ר"ל: ועי' בדברי המחבר מצוה תקפ"ח דאם כלתה שכירותו בשבת נר' דבשבת אינו עובר, אף שהאיסור אינו אלא דרבנן, ובפרט לתת משכון, אך לא גרע מאין לו או יומא דשוקא המבואר בש"ס קי"ד, ה"נ אדעתא דהכי שכר שלא יקח בשבת ואינו עובר. הנה מלשון המנ"ח משמע שלמד בחינוך שמייירי בכלתה שכירותו בשבת, דדן על נתינת משכון (ובאר"ש פ"א משכירות משמע אולי [ועי' לקמן] שלמד בחינוך שגמר כבר לעבוד מבעו"ל ואפ"ה אינו עובר), והח"ח באהבת חסד פ"ט ה"ב כ': ובע"ש שהמנהג לפסק ממלאכה מעט זמן קדם שקיעה"ח, יש לו למחר לפרוע קדם שקיעה אם תבעו ויש לו מעות, ומקיים בזה מ"ע ביומו תתן שכרו, וכ' הח"ח שם בנתיב החדש דמש"כ החינוך אפשר שבמקומו היה המנהג לעשות עד שקיעת החמה, או דמיירי שלא השיג המעות לפרוע עד שקיעה"ח, ובשד"ח ח"א עמ' 390 האריך בכל ענין זה, ובסוף הביא את הח"ח באהבת חסד, וכ' על פירושו בחינוך דיש לפקפק קצת בזה, ולא מסתבר שהפועל היה עובד בע"ש עד השקיעה, שהרי אמרו בירושלמי דבע"ש מקדים עצמו לביתו כשיעור שיכול למלאות תבית מימי לצלות דג ולהדליק נר [ובספר דבר יעקב דאיתי שכ': וק' שגם בימי החינוך אינו יכול לעבוד בע"ש עד השקיעה, שהרי חייב בתוס' שבת, וכ' ושמא מיירי בעבודה שאין בה חילול שבת]. וכ' השד"ח ויותר נכון לפרש דכונת רבינו החינוך כמו שכתבתי לדעת ידידי האבד"ק ניזונב, השד"ח שם לפני כן הביאו באריכות שכ' בספרו משכנות הרועים לדון בדין זה, והאריך וכ' בסוף דכיון שהזמן הוא בסוף השקיעה בצאה"כ, לא עובר עד אז ואז כבר פטור. וכ' דיש מקום לומר דאף שלא עובר עד צאה"כ צריך להקדים לשלם, אך כתב דאינו, דהתורה נתנה זמן עד צאה"כ, וכיון שאז הוא שבת פטור, וסיים המשכנות הרועים כל זה אני כותב להלכה ולא למעשה, יען כי החמירו מאוד בזה, ובזוהר הקדוש מפליג בעונש מי שאינו נזהר על זה, והאר"י החי צוה ללוות ולשלם, ופעם אחת ביטל תפילת מנחה עי"ז, אגן מה נענה בתריה, ודאי' כל ישראל צריכים לעשות לפנים משורת הדין, עכת"ז. וכ' השד"ח דלדבריו צ"ל שהחינוך אית ליה הירושלמי דבע"ש הפועלים מקדימים, וגם אית ליה דפועלים דידן כיון ששקעה חמה עובר, אבל הכונה סוף שקיעה ואז הוא כבר צאה"כ ופטור, אך כ' השד"ח דיש לח"ח תנא דמסייע והוא המהר"ם גאלאנטי בספרו זבח השלמים.

ואי"כ עד כאן עולה שהח"ח והמנ"ח הבינו בחינוך שדיבר באופן שעובד עד סוף היום ממש, ואילו השד"ח הבין בחינוך שאע"פ שלמעשה לא עובד עד סוף היום אלא מקדים לביתו, לא עובר בע"ש, אך הביא שהמשכנות הרועים כ' שלמעשה ראוי להחמיר, וכל מה שכ' להתיר הוא להלכה ולא למעשה. ובאר"ש פ"א משכירות כ': נשאלתי בשכרו ליום ע"ש, דבשבת אינו יכול לפרועו ואינו עובר בכל תלין וכו', ותו אינו עובר שאינו עובר אלא בבוקר ראשון, והשיב האר"ש מירושלמי מפורש פ"ק דר"ה ה"א לגבי לא ילין חלב חגי עד בוקר, והרי אין אימורי חול קרבין ביו"ט, אי"כ בע"כ אמרה תורה להקריב מבעו"י שלא יבוא לידי בל ילין, וכמו"כ לגבי בל תאחר אמרה תורה

לו מזון ג' סעודות, ושיעור ככר בפונדיון פרש"י דשיערו חכמים ככר זו לשתי סעודות היום והלילה, ומשמע בפשטות דבשבת נותנים ג' סעודות לפי שיעור זה של ככר לשתי סעודות כמו בחול, וכן מבואר להדיא ביד רמ"ה בבבא בתרא (ט.) דבשבת נותנים לו ככר לסעודה ג' [אלא דהוא נוקט דככר הוא לכל סעודה ולא חצי ככר עיי"ש], והקשו בזה דהרי לשיעור הנצרך למצות סעודת שבת סגי ביותר מכביצה, כמבואר בשר"ע (סי רצ"א ס"א) ובמשנ"ב שם, וא"כ אמאי נותנים לו לצורך סעודה שלישית שיעור חצי ככר שהוא ג' ביצים, והוא תמיהה רבתא.

עוד יש להעיר בדברי דבתוספתא (פ"ד דפאה) מבואר דבשבת נותנים לו ג' סעודות שמן וקטנית ודג וירק, ופירשו דשמן וקטנית היינו ללפת הפת, ואף בחול נותנים כן למי שלן בעיר, ודג וירק היינו לעונג שבת. וצ"ב דבגמ' (קתי): מבואר דעונג שבת היינו בכסא דהרסנא, ופרש"י שהם דגים קטנים, וצ"ב אמאי נותנים לעני אף ירק, דבשלמא דגים היינו עונג שבת כמבואר, אבל אמאי נותנים אף ירק, [ובשעה"צ סק"ו כתב דדג וירק היינו כעין כסא דהרסנא, ובצפנת פענח פ"ז ממתנות עניים ה"ח כתב דירק היינו שום כדי לקיים תקנת זורא, ולפ"ז לק"מ].

עוד יש להעיר בדברי המשנה ברורה הכא כשכתב דין זה דמי שמוטל על הצדקה הגבאים מחוייבים ליתן לו שלש סעודות וכסא דהרסנא על כל פנים, ובאדם נכבד הכל לפי כבודו, וכמו שנתבאר ביו"ד בסימן רנ"ג, עכ"ד. וצ"ב מה שייך להכא הדין דאדם נכבד, דהרי כאן נותנים לו בשביל המצוה דעונג שבת, והיינו ג' סעודות וכסא דהרסנא, ולכאורה לא שייך בזה כלל הדין דאדם נכבד.

ובהמשך כתב המשנ"ב וז"ל: ובמקומות שנוהגים הגבאים לקבוע לעניים רק שתי סעודות ולא הסעודה שלישית, לאו שפיר עבדי, ועל כל פנים בימות הקיץ בודאי יזהרו בזה, ע"כ. וצ"ב מה שמוסיף דכל שכן בימות הקיץ, והיינו משום שהימים ארוכים והעני ירעב ביותר, אך צ"ב דהכא איירין מצד עונג שבת לקיים דין סעודה שלישית, וכי בימות הקיץ יש יותר מצוה בסעודה שלישית מבימות החורף, וכיון דאיירין מצד המצוה מה גרע יותר שהוא בימות הקיץ דהמצוה שוה בחורף ובקיץ.

מתבאר דגדר נתינת הצדקה אינו בשביל קיום מצות עונג שבת אלא בשביל צרכי אכילת העני

ומכל זה נראה מוכח דיסוד הדין שנותנים מקופה של צדקה לג' סעודות וכסא דהרסנא, אין זה מחמת קיום המצוה דעונג שבת, אלא דזה נחשב צרכי גופו לפי מנהג ודרך העולם, וכמו שבחול נותנים שתי סעודות כיון דזהו הדרך, כן בשבת הדרך לאכול ג' סעודות, וממילא זה נחשב צורך אכילתו, דכך הוא דרך אכילת העולם בשבת בג' סעודות, ולכן נותנים לצורך אכילתו כן כשיעור מנהג העולם, ובאמת אין שיעור הנתינה תלוי כלל בקיום המצוה, כמו שמוכח דלמצוה סגי ביותר מכביצה וכאן נותנים חצי ככר שהוא ג' ביצים, ועל כרחך דאין הנתינה לצורך קיום המצוה אלא לצרכי אכילת העני, ובשבת השיעור לאכילת האדם הוא ג' סעודות כמנהג שאר האנשים.

והביאור דבאמת מצד קיום המצוה אינו סיבה ליטול מהצדקה, וכבר דנו האחרונים אם נותנים מקופה של צדקה לצורך קיום מצוות, ובאגרות משה (יו"ד ח"ב סימן קמ"א ענף ג') נקט בפשיטות דמצד צדקה אין נותנים לצרכי מצוה, דאין עיקר מצות צדקה אלא בעניני אכילה ושתיה ומלבושים, ולא בדברים הצריכים למצוה חוץ מד' כוסות ונר חנוכה שהם פרסומי ניסא, ומה שנותנים לעני לקנות תפילין ומזוזה אינו ענין צדקה אלא גמילות חסדים עיי"ש [ויש חולקים בזה, ועי"ע במשנת יעבץ או"ח סי' ז' וצדקה ומשפט פ"ג הערה ד' מ"ש בענין זה]. וממילא מובן דאין הסיבה לנתינת ג' סעודות משום המצוה, אלא מה שנותנים הוא לצורך אכילתו, וזהו שיעור צורך אכילתו כדרך העולם שהוא ג' סעודות וכסא דהרסנא.

וממילא מובן מה דמבואר דנותנים לו חצי ככר, ולא סגי בשיעור סעודה ג' לפי דיני הסעודות, כיון שלא קיום המצוה גורם נתינת הצדקה, אלא צורך אכילתו כמנהג ודרך העולם, וכיון שדרך סעודה היא חצי ככר, וכמו שבימות החול זהו שיעור סעודה שנותנים לו, ה"נ בשבת נותנים כשיעור סעודה המקובלת. וא"ש מה שמבואר בתוספתא שנותנים לו דג וירק, והיינו דאף דלמצות עונג שבת סגי בדג לחודיה, דהיינו כסא דהרסנא, מ"מ כיון שהדרך בשבת לאכול גם ירק נותנים לו גם ירק, דזהו דרך אכילה בשבת.

וה"נ אתי שפיר לשון המשנ"ב שכתב דבאדם נכבד הכל לפי כבודו, והיינו דהרי אין קיום המצוה הסיבה לצדקה, דא"כ לא היה טעם לחלק באדם נכבד, אלא דכל סיבת נתינת הצדקה היא צורך אכילתו, וממילא באדם נכבד שדרך אצלו באכילה חשובה טפי שפיר נותנים לו יותר. וא"ש גם מש"כ המשנ"ב דכל שכן בימות הקיץ דנותנים סעודה שלישית, ולכאו' תמורה דאטו בימות הקיץ יש מצוה טפי בסעודה שלישית, אלא הביאור פשוט דבאמת נתינת הצדקה היא מחמת צורך העני, שהדרך בשבת לאכול ג' סעודות, ולכן בימות הקיץ שהימים ארוכים והוא רעב טפי הרי מחוייבים יותר ליתן לו סעודה ג'.

ובזה יובן שפיר חילוק התוס' שחילקו דמי שלא נטל עדיין מצדקה אין נותנים לו ג' סעודות, והביאור דיסוד סברת ריע"ק דעשה שבתך חול הוא כמש"כ רש"י דלא יטיל על אחרים כבוד שבתותיו, והיינו דאין נתינת הצדקה בשביל קיום המצוה דעונג שבת, וזה שייך בכל מצב, ואז אם נוטל צדקה מקופה של צדקה דאין סיבה לחלק בזה, אלא דמה שמ"מ נותנים ג' סעודות במי שכבר נוטל צדקה, היינו מצד שזהו צורך גופו ליתן לו כדרך שנוהג העולם לאכול, ובהא נראה דיש לחלק בין אם כבר נטל צדקה למי שעדיין אינו נצרך לקבל צדקה, כיון דאם יש לו ממון ל"ד סעודות לימות השבוע אינו נחשב עני, כיון שבת לו ב' סעודות בכל יום, ומה שאין לו ג' סעודות כדרך העולם לאכול בשבת זה אינו מחשיבו עני כיון דמ"מ יש לו שתי סעודות, ודוקא למי שיש דין עני וכבר נותנים לו צדקה, אז מדיני הצדקה הוא ליתן כמנהג העולם, אבל אם אינו עני עדיין אזי מה שחסר לו לאכול כמנהג העולם אין זה לבדו סיבה להחשיבו עני.

וכעין זה מצאנו בדין די מחסורו, דמבואר בדיני הצדקה דנותנים לו די מחסורו ואפילו סוס לרכב עליו, אמנם כל זה בעני אבל בעשיי שאין לו די מחסורו אין נותנים לו מצדקה כדי שיהא לו די מחסורו, וה"נ הכא י"ל דמה שחסר אצלו אכילה כמנהג העולם אינו סיבה להחשיבו עני, ולכן דוקא במי שכבר נוטל צדקה נותנים לו אף כדי ג' סעודות וכסא דהרסנא.

וא"ש מש"כ הפרישה דאף במי שנוטל צדקה שייך הסברא דלא יטיל כבוד שבתותיו על אחרים, והיינו דיסוד הסברא דאין המצוה סיבה לנתינת הצדקה אלא מה שדרך אכילה בכך מצד צורך העני, ולכן כתב דלא יקח מצדקה לקיים עונג שבת בהידור כיון שאין המצוה סיבה לנתינת הצדקה, וכל מה שנוטל הוא מצד צרכי גופו באכילה כמנהג העולם, וסגי לזה בג' סעודות וכסא דהרסנא.

ומה שנחשב שעובר בעשה ול"ת אם לא יפרע לפועל, אף שאת האיסור הרי עובר רק בסוף היום ואז כבר אין לו את הכסף, דכבר קנה דברים לשבת, בזה כבר תירץ הח"ח באהבת חסד פ"ט נתיב החסד אות כ"ד ואות כ"ה דתיכף שנשלם פעולת השכיר מקרי מטי זמן חיובא לתשלומין, ואסור לבעל הבית להוציא את הכסף לדברים אחרים, ואם הוציא כ' הח"ח שם דעל העשה ודאי שעובר, דהחיוב מתחיל מעת שגמר הפעולה, דומיא דשאר מצות התלויות בזמן כמו מילה שופר ולולב, שאף שיכול לקיימם כל היום, מ"מ זמן חיובם מתחיל מתחילת היום, ואם יודע שאח"כ לא יהיה לו לולב ושופר לקיים המ"ע, מחוייב עתה לקיים בעוד שהמ"ע בידו, ואם לא עשה כן ביטל עשה בידים, וכמו"כ כאן אם מוציא את הכסף הוא עוקר את העשה בידים, והוכיח כן גם מפסחים צד: דערל שלא מל ענוש כרת שלא עשה פסח, ואף דעתה לא יכול לעשות פסח דאמרי' ליה קום מהול ועשה פסח, וכשלא עשה כן חשבינן ליה כאילו מבטל מצות פסח בידים דענוש כרת, וכ"ש כאן שיש לו מעות ומוציאים נחשב שעקר העשה בידים. ולענין הל"ת כ' הח"ח שם להסתפק בזה, והביא ריטב"א שאם יש לו אוכל שעומד למכירה עובר בכל תלין אם לא מכר להשיג בזה כסף, כ"ש בזה שיש לו מעות מזומנים ומוציאם לסחורה, אך יש לח"ח שם צד שלא עובר על הלאן, דגם לינה ל"ש אלא רק ברגע האחרון, כמו לענין לא ילן חלב חגי.

וראיתי בספר ביורו הלכה להגרי"א זילבר זצ"ל ח"ו, מביא קונטרס מחתנו יבדלח"ט הרב סטוליק שליט"א בענין מצות נתינת שכר שכיר בזמנו, והאר"ך מאוד בנושאים אלו, ושם ראיתי שהביא שבאוצרות ירושלים תשט"ז כ' הראב"ד הגי"ר פנחס עפשטיין זצ"ל שכ' מכתב לח"ח על מה שכ' בביאור הלכה שאין עשה דוחה ל"ת ועשה, וכ' להעיר לח"ח דכיון דהעשה והל"ת ישנו במחילה יכול לדחותו, וכדרך שאמרו בב"מ ל"ב, ותו מי דחינן איסורא מקמי ממונא ע"ש ברש"י [וכעין דאמרו בכתובות מ' להיפך אי אמרה לא בעינא מי איתא לעשה כלל], ועוד לפי מש"כ החינוך שאם אינו יכול לפרועו באותו יום אא"כ יאבד הרבה משלו, לא חייב הכתוב לאבד מ"ע דעונג שבת הוא ובני ביתו, ושלום בית עדיף, ולפרוע שכר השכיר, ולגבי ידידה הוא גרע יותר משיאבד כסף הרבה אם יאבד נח"ד ועונג שבת. ובקונטרס הג"ל השיב ע"ז דזה הוי רק כמניעת ריוח ולא הפסד.

עוד שם בקונטרס הג"ל כ' דלית ליה מעות ולוה משום לוו עלי ואני פורע, דנר' שבכה"ג א"צ לתת לפועל, ומ"מ צ"ע, וכן במחזר על הפתחים לקנות לחם לשבת אם יחזר האם יצטרך לתת לפועל, עוד הסתפק שם בחל יו"ט בשבת דאיכא תרי עשה, מי נימא דאלימי תרי עשה למדחי לאו ועשה, וכן ביו"ט ראשון דסוכות שחל בשבת ופסח דאיכא ג' עשין. עוד דן שם בעבר וקנה צרכי שבת לקיום עונג שבת, ולא כיון לעבור בזה על לא תלן, אם הוי כמתעסק ולא עבר, או דמ"מ עצמו של איסור עבר. עוד ראיתי שם שהדין באו"ש שהבאתי לעיל מיירי שגמר הפועל מבעו"י, עוד דן שם בסוף הקונטרס בגוונא שאין לו מה לאכול כלל בשבת, דכ' הרדב"ו בתשובה סי' אלף רס"ד וכן הרשב"א בתשובה דהמתענה בשבת יש בו לאו מה"ת, וא"כ בכה"ג הוי עשה ולא. ובסיום מאמר זה יש להביא מה שכ' בתשובות ונהנהגות ח"א סי' תתצ"ט, ששמע הנהגה נפלאה על הח"ח שלא שילם לבעל עגלה אלא לבסוף כשהגיע כבר למחוז חפצו שאז נתחייב, ומקיים בזה המ"ע בימו תתן שכרו, אבל בעודו נוסע לא נתחייב, וה"ה לדידן בנוסע במונית עם נהג יהודי, ע"ש.

הרב יוסף קסלר

נוול "אלינא דהלכתא" קריית ספר

בביאור דין צדקה לצרכי שבת

מבואר בגמ' בשבת (קית.) דברי רבי עקיבא עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, וביאור הפוסקים דקאי על מי שהשעה דחוקה לו ביותר ואין לו כי אם שתי סעודות, דאינו מחוייב בג' סעודות ובכסא דהרסנא לצורך עונג שבת.

חילוק התוס' בין אם נטל כבר צדקה למי שעדיין לא נזקק לצדקה, וצ"ב בהנחת החילוק

וכתבו התוס' שם (ד"ה והא) דכל זה איירי דוקא במי שעדיין לא נטל מן הצדקה, דאז אמרינן עשה שבתך חול ולא יהא ניזון מהצדקה, אבל מי שכבר נוטל מקופה של צדקה נותנים לו מה שצריך לעונג שבת, וכן פסק המשנה ברורה (סי רמ"ב סק"א) דנותנים לו ג' סעודות וכסא דהרסנא.

ויש להבין טעם החילוק שכתבו התוס' דמי שלא נטל מהצדקה יבטל עונג שבת לגמרי, אבל לאחר שנטל צדקה והוא מוטל על הצדקה כבר נותנים לו כדי צרכו, וצ"ב דאם אין מצות עונג שבת נחשבת סיבה שיתנו מקופה של צדקה בעבורה כשאינו נוטל צדקה כלל. ה"נ במי שכבר מוטל על הצדקה, ובפרט לפי מה שפרש"י הטעם בדברי רע"ק וז"ל: ומיהו האי דצריך לבריות עשה שבתו חול ולא יטיל על אחרים כבוד שבתותיו, עכ"ל. וצ"ב דאם אין יכול להטיל כבוד שבתותיו על אחרים, ה"נ הוא סברא גם במי שכבר נוטל צדקה, דמ"מ לא יטיל כבוד שבתותיו על אחרים, דאין כבוד שבת שלו צריך להיות מוטל על אחרים.

וביותר קשה דבפרישה משמע דנקט דטעם זה שכתב רש"י שייך אף במי שכבר נוטל צדקה, שכתב על הדין שנסתפק הטור דכשיש לו מעט משלו וגם הוא זקוק לאחרים, והכריע הטור שיזיר עצמו ויצמצם בהוצאות ימי החול כדי שיהא לו יותר מכסא דהרסנא, ולא יסתפק בכסא דהרסנא, וכתב הפרישה דדוקא באופן זה שיצמצם בהוצאות ימי החול, אבל ליקח מהצדקה לצורך זה אינו יכול, שלא יטיל על אחרים הוצאת כבוד שבתותיו לענוג כראוי, ומשמע בזה דגם על מי שנוטל מהצדקה אכתי שייך סברת רש"י, שלא יטיל על אחרים כבוד שבתותיו לגבי ליטול יותר מכסא דהרסנא.

וצ"ב א"כ היכן אמרינן סברא זו דבמי שנוטל מצדקה הרי מבואר דיכול להטיל על אחרים כבוד שבתותיו, כמתבאר שנותנים לו ג' סעודות וכסא דהרסנא, ומאי שנא דיותר מכסא דהרסנא אינו יכול להטיל על אחרים כבוד שבת כמש"כ הפרישה, ובמי שאינו נוטל כלל אמרינן סברא זו אף לגבי שלא יטול כלום, ואף ג' סעודות, ותמורה דלכאורה הוא סברא השייכת בכל מצב, דאין כבוד שבת שלו סיבה להטילה על אחרים ומאי שנא.

שיעור נתינת הצדקה אינו מתאים לשיעור הנצרך לדיני עונג שבת
והנה בגמ' שם מבואר דעני העובר ממקום למקום אין פוחתים לו מככר בפונדיון מד' סאין בסלע, ואם לן נותנים לו פרנסת לינה, ואם שבת נותנים

הקריבהו מבעו"י שלא יבוא לידי בל תאחר [מיירי בשלמה שנתו בעצרת, והרי יא"א להקריב נדרים ונדבות ביו"ט], וכ' האו"ש דה"ה בנד"ד כונת התורה שתפרענו מבעו"י, שלא להלין פעולתו עד בוקר, ובסוף סיים האו"ש שמצא בחינוך שכ' שיל"ד בזה.

ובהערות למרן הגריש"א שליט"א ב"מ ק"י: דחה ראיית האו"ש מהירושלמי, דכל אזהרת בל תלן הוא בתוצאה של משפטי הממון, והיינו דבשעה שמוטל עליו לפרוע את השכירות מוזהר בכל תלן, אבל זה פשוט שלפני שהשלים שכירותו לא שייך להזהיר את הבעה"ב, וא"כ באופן שגומר את שכירותו בסוף יום שישו לא שייך לחייב אותו לשלם את השכר לפני שכלה שכירותו. ודוקא לענין לא ילן חלב חגי ולענין בל תאחר שייך לדאוג לפני סוף הזמן שלא יבוא לידי בל ילן ובל תאחר, כיון שגם לפני היום האחרון הוא בתוך זמן חיובו לקיים מצוותו, אבל ל"ש לחייב להקדים לפרוע לפני תחילת חיובו כדי שלא יגיע לידי בל תלן. ושור' שכן גם דחה בשבט הלוי ח"ז סי' רל"א אות ב' את דברי האו"ש, וכן ראיתי בתשובות ונהנהגות ח"א סי' תתצ"ט שכ' לדחות כן, אך סיים דמ"מ נר' דאנוס אינו פטור, ושפיר חייב למנוע קודם (ול"ד לאנוס ביום אחרון שתלוי בו ואינו חיוב, אבל כאן שחייב לשלם ודאי חייב לדאוג לכך מקודם, וכונסע למרחקים דחייב ליקח התפילין, אך יש צד לומר שאין עדיין סיבת החיוב דבל תלן דצריך לזה תביעה).

ועוד שם בשבט הלוי הביא דהמעניי החכמה בב"מ כ' דאי אמרינן דהאי ולא תבא עליו השמש היינו תחילת השקיעה, א"כ עדיין עושה מלאכה, דביה"ש הוא ג' ורביעי מיל אחרי שקיעת החמה, ואין כאן משום לא תבא עליו השמש (דהא גמר שכירת היום עד סוף היום), רק משום בל תלן, וצ"ע. וכ' השבט הלוי דאין דברי החינוך חלוקים על המעניי החכמה, דהמעניי החכמה אזיל בשיטת השו"ע או"ח סי' רס"א שפסק כר"ת, ובתחילת השקיעה עדיין יום גמור וחול גמור, משא"כ החינוך גם אם יסבור דבימו תתן שכרו הזמן בתחילת השקיעה, מ"מ ס"ל כדעת הגאונים דמדי אחרי שקיעה ביה"ש, א"כ צריך לפרוש מאיסור שבת לפני השקיעה.

והוסיף השבט הלוי דיש להעיר לפי מש"כ הדרכי משה והסמ"ע חו"מ סי' של"ו בשם הראשונים, דיכול לקיים תשלומי פועלים לכתחילה במידי דאוכל, א"כ גם בשבת משכחת תשלומים בזמנו, אב"א תחלת שקיעה אב"א סוף שקיעה. ובאמת בהערות להגריש"א שליט"א כשהביא את הנדון, כ' את הנדון באופן שהפועל לא מתרצה אלא במעות דווקא.

ובאו"ש שם בסיום דבריו כ': ויעויין שו"ע סי' ע"ג ס"ז דנשבע לפרוע ביום פלוני והיה שבת, ודו"ק. כוונתו שמבואר שם דבכה"ג צריך לתת לפני שבת. אך את ראיה זו ג"כ דחה הגריש"א שליט"א, דדוקא שם שייך לומר שהשבועה מחייבתו ליתן בזמן הראוי שייגיע קודם סוף הזמן, אבל לענין בל תלן ל"ש שיעבור קודם שיתחיל זמן חיובו.

והגריש"א שליט"א שם בהערות פשיטא ליה שבאופן שגמר את השכירות כעיקר הדין, דמקדים עצמו לביתו שיוכל למלאות לו חביות של מים ולצלות דג קטן ולהדליק את הנר, דנמצא מגובה עד סוף יום השישי כיון שנחשב כשכיר יום שיצא ביום, וא"כ יעבור אם לא ישלם, וכך הבין הח"ח שכ' דאצל החינוך עבדו עד סוף היום ממש ולכן לא עובר, אך כשלא עובד עד סוף היום הוי כשכיר שעות שצריך עד השקיעה. אך השד"ח הגי"ל כ' דיתכן בדעת החינוך שאע"פ שהולך יותר מוקדם הביתה, מ"מ הרי עיקר זמן פעולתו הוא עד השקיעה, אלא שיש תקנה שיקדים לביתו, ותקנת חז"ל היתה לטובת הפועל ולא כדי לגרום חובה לבעה"ב שיעבור באיסור תורה, וגם שהזמן המועט שהם מקדימים יתכן שבשביל זה לא מקרי שכיר שעות, ז"א שהנדון כאן האם זה שהפועל מקדים בע"ש לבוא הביתה הופך אותו לשכיר שעות דיום שאז יעבור, או שאי"ז הופך אותו לשכיר שעות אלא חשיב שכיר יום, וזמנו כל הלילה ובשבת לא יכול לשלם. ומרן הגריש"א שליט"א הבין באו"ש שאע"פ שהפועל יעבוד עד סוף היום ממש, אפ"ה צריך לשלם מבעו"י, אך באמת אע"פ שבתחילת דברי האו"ש כ' נשאלתי בשכרו "ליום ע"ש", אך בהמשך הרי כ' האו"ש אבל ודאי בלא תלן עובר שהיה לו לפרועו מבעוד יום בעת גמר מלאכתו, ומשמע שגומר מבעו"י. אך שוב התבוננתי שכוונת האו"ש שהיה לו לפרועו מבעו"י בעת גמר מלאכתו, הכונה בסוף מלאכתו ממש לפני השקיעה, ומדובר שגומר בסוף היום ממש [אך ראיתי בס' הלנת שכר שהבין שהאו"ש איירי באופן שגומר עבודתו מבעו"י, ולפ"ד גם זה הכונה בחינוך, ויצא שהחינוך פטר בכה"ג וכהשד"ח].

עוד יש להביא את הזבח שלמים שהביא השד"ח שכ' דכיון שהפועל בע"ש גומר ומקדים לביתו, וכ' הרמ"א הרי שפועלים דידן שאין עושים עד הלילה כיון ששקיעה חמה עובר, כמו"כ גם בע"ש ואעפ"י שבלאו לא יעבור מ"מ בעשה יעבור, וסיים הזבח שלמים עי"פ הקבלה מהאריז"ל המקיים בימומו תתן שכרו בע"ש וזכה לנשמה יתירה, בימומו תתן שכרו ר"ת שבת.

ב. בעיקר דברי הביאור הלכה דאפי' אם עונג שבת דאורייתא, אין עשה זה דוחה ל"ת ועשה דבימומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש, צ"ע שהרי גם אם זה היה ל"ת לא היה העשה דוחה, דהרי אי"ז בעידנא, דהרי עונג שבת מקיים רק בשבת [עו"י בביהגר"א הל' יו"ט סי' תקכ"ט ס"א דעונג בשבת וכבוד בע"ש], ואת הלאו עובר קודם לכן, והרי כעין זה כ' הפמ"ג על הנדון האם מותר ללוות ברבית לצורך עונג שבת, וכ' דאין לומר ידחה עשה דאכילת שבת בלא דרבית דאי"ז בעידנא [ואגב שהזכרתי ענין זה של ללוות ברבית, יש לציון כאן דהמ"ב כ' דמותר רק בדרך היתר, ואין ללוות אפי' רבית דרבנן, וכ' בשעה"צ דלא כגדול אחד שהתיר, וזה השו"ע הגר"י, ויש שתמחו על המ"ב שלא זכר שכמה פוסקים התירו ללוות רבית דרבנן לצורך מצוה, ובשו"ע יו"ד סי' ק"ס התייר כל רבית דרבנן לצורך בית הכנסת. וראיתי בספר חידושי בתרא שכ' ליישב: קשה לומר שהמ"ב התעלם ממחבר ורמ"א מפורש שם ביו"ד, אלא ודאי דעתו שהמנהג שלא ללוות לצרכי שבת אפי' ברבית דרבנן, ואין זה תלוי במנהג אשכנזים וספרדים, דלכאוו בעי טעמא למא נהגו להחמיר ברבית ולהקל בסעודת שבת כשהלכה מותרת, אלא ע"כ ראו חכמים הדור שנסרכים אחרי רבין דרבנן, מדמהוקל להם לצרכי מצוה, ורוב אנשים סוברים דכל עיניי פרנסה מצוה הדוחה רבית דרבנן, ונשקעים ברבית והולכים מדחי אל דחי, ובסוף משתבשים גם ברבית קצוצה דאורייתא, דעבידה גוררת עבירה עד שאול תחתיה. עכ"ל].

ושור' שעמד בשאלה זו הגי"ר יצחק זילברשטיין שליט"א בספרו מלכים אומניך פ"ג הערה ט' שהרי אי"ז בעידנא, וכ' דאולי קאי כהפסקי תוס' בזבחים סי' ס"ט דאם א"א בעידנא דוחה גם שלא בעידנא, וכאן לא דוחה כיון שהוי עשה ול"ת.

ומרן הגרח"ק שליט"א השיב לי במכתב דגם ההכנה לעונג הוי מצוה, דכתיב והכינו. [ולפ"ז במש"כ המ"א לענין רבית דלא הוי בעידנא, שם צ"ל שאי"ז בעידנא כיון שבשעת ההלואה עובר ואח"כ רק קונה].

הערות והארות

חידושי הלכות מה"ךף החיים"

המוקף בסוגריים עגולות הוא הוספה שלנו, האותיות בסוף ההלכה מציינות את הסעיף קטן, נא לא לסמוך הלכה למעשה.

סי רמ"ב - להזהר בכבוד שבת

גם הנשים חייבות בעונג שבת (א).

(עי' בזה"ק דיש מלאכים הממונים להשגיח ולראות שולחנו של האדם בשבת ואיך מענגים אותו וכו'), **ועל כן כיון דמלאכי עליון רואים את השולחן צריך לזהר שלא להניח עליו דבר בזוי, וגם כשמניח פירות על השולחן צריך להניח בעין יפה, ואפילו אם הוא לבדו יושב על השולחן (ב).**

כתב בתיקונים: וכל מאן דנטיר שבת ואוקיר ליה ומענג ליה בגין יקרא דקב"ה, הכי קוב"ה יהיב אתה לעילא בנייחא דלא טרח ביה, ונח תמן מכל טירחא דהאי עלמא דטרח בכמה גלגולי ועובדין, עכ"ל. ומ"מ אע"ג דאכילה ושתיה בשבת מצוה משום עונג שבת, צריך לזהר שלא יאכל הרבה, וכמו שצוה המגיד למרן ז"ל למעט באכילה ושתיה אפילו בשבתות ויו"ט [עי' מגיד מישרים פ' כ"א], ורק שיעשה הכל לשם יחוד וכו' (ה).

אינו מחוייב להצר לעצמו לשאול מאחרים כדי להרבות במאכל בשבת, ואפי' אם אין בידו גם דבר מועט אינו חייב לשאול על הפתחים (ז).

עי' משנ"ב ס"ק ב' דטוב לזהר שלא יפחות משני תבשילין. וכתב הכה"ח: **נראה דהיינו דוקא אם אוכל בימות החול א' אז סגי בשבת בשנים, משא"כ אם כבר אוכל בימות החול שנים צריך להוסיף בשבת ולאכול ג', וכן על זה הדרך, אם אוכל בחול ג' יוסיף בשבת ד' כדי שלא יהא מאכלו של חול כמאכלו של שבת, וכן נראה מלשון התיקונים וכו' (ט).**

ראש חודש שחל בשבת, צריך להוסיף עוד תבשיל משאר

שבתות לכבוד ר"ח (ט).

אע"ג דבכל סעודה [אפילו בסעודת מצוה] צריך לחסר מן מאכל אחד הראוי להיות, או להניח מקום פנוי בשולחן בלי קערה מן הקערות הראויות לתת שם לזכור החורבן, בסעודת שבת ויו"ט מותר, ואיסורא נמי איכא אם מקומו ניכר שפנוי משום כך (ט).

במשנ"ב ס"ק ב' כתב דטוב לאכול בכל סעודה דגים. ובכה"ח כתב שאמנם כן כתב המג"א בשם התיקוני שבת, אך בשער הכוונות לא נזכר וכו', רק משמע משער הכוונות דבביל שבת אכילת הדגים הוא רק לתענוג כמו שמוסיפין שאר פירות, אבל בסעודת המנחה צריך לקבוע סעודתו עליהם, ושאר מינים הם רק לתענוג (י).

כתב בספר חסידים: אם שלחו לו דבר מאכל לאוכלו בשבת אין לאוכלו בחול. ע"כ. ואם שלחו לו לאכול בשבת ולא הי' צריך לו, אם יודע שאם אוכלו בחול מקפידים לא יוכל לאוכלו בחול אלא מצניעו לשבת הבאה, ואם הוא דבר שאינו יכול להצניע יאכל בחול שלא ילך לאיבוד (יח).

(ועי' במשנ"ב סק"ד דמשמע מדבריו שדעת השולחן ערוך שמותר לשנות משבת ליום חול, דלא כהספר חסידים).

שו"ע: מתקנת עזרא שהיו מכבשים הבגדים בה' בשבת [ולא ביום ו'. כה"ח], מפני כבוד השבת. כה"ח: ואם הי' שום אונס ולא כיבסו בה', מותרין לכבס ביום ו' (כ).

התקנה לא היתה אלא שאם ירצו לכבס יכבסו ביום ה' ולא שעכ"פ יכבסו, ופשוט דכל שיש לו בגדים מכובסים ונקיים א"צ לכבס בכל שבוע, וכן נהגו (כא).

רמ"א: נוהגין ללוש כדי שיעור חלה וכו'. כה"ח: **ודע כי אע"פ שבזמן הזה החלה נשורפת, עכ"ז אין ראוי לסמוך על דברי המקילין להפריש כל שהוא. אבל צריך לזהר [ע"פ הסוד] להפרישה כשיעורה האמיתי אחד ממ"ח חלקים. שער המצוות. [ועי' שו"ע יו"ד סי' שכ"ב ס"א וברמ"א שבסוף הסימן שם], ונראה דאף מי שסומך על המקילין, לכל הפחות כשהאיש רוצה ליקח רשות מאשתו כדי לקיים מצות עשה של החלה, יש להפריש א' ממ"ח כדי לקיים המצוה בשלמות ע"פ הסוד. וגם האשה יש לה לעשות כן לפחות באיזה ימים כגון בימים נוראים וכדו', כדי לקיים המצוה בשלימות (כד).**

כשעושין עיסה לצורך פת הבאה בכנסין [שהם כעין כיסין וממלאים אותם דבש ואגוזים וכיוצא, וכן כשעושין מן העיסה צפיחית בדבש או מיני לביבות המתבשלות במים, וכן כל כיוצא בזה], צריך להפריש מהם חלה, לפי שתחילת בלילתן היתה קשה, ולא רכה כעין תבשיל. שער המרינה מיהו עי' ביו"ד [סי' שכ"ט ובש"ך שם] שיש פלוגתא בזה, ועל כן אם יש לו עיסה אחרת יש להניח זו אצלה, ולהוציא מאותה העיסה ולכוין לפטור את זה, ואם אין לו אחרת יש להפריש מזו חלה בלא ברכה. רק קודם שיפריש יאמר הריני בא לקיים מצות הפרשת חלה מן העיסה לתקן את שורש מצוה זו במקום עליון, ויהי נועם וכו', ויפריש חלה, ואח"כ יאמר הרי זו חלה תרומה (כז).

כשם שיש עונג באכילה כך יש עונג בהנאת הגוף, ומצוה על האדם לענג עצמו בהנאת גופו [יראים] (י).

ישראל בן ישי - קריט ספר

ביסוד ומקור דין כבוד ועונג שבת

א'. דאורייתא. ב'. הל"ב ג'. דברי קבלה. ד'. דרבנן

בשבת קי"ח: אר"ה א"ר כל המענג את השבת נותנין לו משאלות לבו, שנא': והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך, עונג זה איני יודע מה הוא, כשהוא אומר וקראת לשבת עונג הוי אומר זה עונג שבת וכי"ב אי' בפסחים ס"ח: אמר רבה הכל מודים בשבת דבעינן נמי לכם, מ"ט וקראת לשבת עונג. ובזה מבואר עיקר ושורש דין עונג שבת שמקורו טהור מקרא דישעיה ח"ן, ובתר הכי כ' ולקדשו ה' מכובד, והיינו ששורש דין עונג וכבוד שבת מדברי קבלה הוא, וכ"ה ברמב"ם פ"ל משבת ה"א, ואעפ"כ קראו דברי סופרים ע"פ עונג. ועוד דו"ק היטב בדברי האוה"ח הק' שנתקשה מהו אומרו ושמרו, אחר דכבר לעיל מזה (פס' י"ד) כ' ושמרתם את השבת, ובפי' הב' ביאר דהיינו כמו דכתיב בבראשית ל"ז י"א ואביו שמר את הדבר, פי' מצפה וממתין מתי יבוא, שלא יהא לו השבת כדבר טורח לצד מניעת מלאכת הרצון ומצוא החפץ, אלא צריכין לשמוח בו בשלימות הרצון, ושתמיד יהא ממתין ומצפה מתי יבוא, ולעשות את השבת היינו לשלול מחשבה שהכוונה והרצון במצות שבת הוא למרגוע הגוף ולתענוג אשר יתענג כ"א לצד עשות מצות השבת ולא לתכלית המורגשות, וכע"ז שם בפי' הג', ע"ש, הרי שביאר כוונת התורה בהדיא לכבוד ועונג שבת, שהרי חלק ממצות הכבוד כ' הרמב"ם שם ה"ב: "ומתעטף בציצית ויושב בכובד ראש מייחל להקבלת פני השבת כמו שהוא יוצא לקראת המלך". ומצאתי עוד בתנחומא ריש פ' נח דמשמע דקרי לעונג מצוה מה"ת: "על שלש עברות וכו' ושלשתן מה"ת כו' הדלקת הנר דכ' וקראת לשבת עונג, וא"ת לישב בחושך - אי"ז עונג", הרי להדיא דהדלקת נר שבת משום עונג היא וקרי לה דאורייתא (אלא דהביא קרא דישעיה, וי"לע' אם כוונתו כדלהלן דהוי דאורייתא הל"מ, וקרא דישעיה הוי רק אסמכתא, או דקרי לדברי קבלה דאורייתא לאפוקי דרבנן), ועי' לבה"ג שמנה להדיא מי"ע (מ"ח) עונג שבת.

אלא דגם בהא ובהא לא סגי, דהנה החת"ס בחי' לעיל קי"א. ובתשרי סי' קפ"ח כ' דאין כוונת הרמב"ם דהוי מדרבנן או מדברי קבלה כשמתת פורים, אלא הוי דאורייתא ממש, ונא' בע"פ הלכה למשה מסיני ואתא ישעי' ואסמכיה אקרא, דאל"ה אין הא' נביא רשאי לחדש דבר, והרמב"ם לשי' דקרי ליה דברי סופרים (ומצאתי תנא דמסייע ליה הוא היראים סי' תי"ב, וציינו הב"ח סי' רמ"ב: "מצות עונג שבת גמרא גמירי לה, עד דאתא ישעיהו ואסמכה אקרא דכ' וקראת לשבת עונג כו', וכשם שיש עונג באכילה כך יש עונג בהנאת הגוף", יעושה"ו ודו"ק, ושו"מ דהחת"ס עצמו בשבת כ"ה: ציין לדברי היראים, ע"ש, אלא דע' שם בתועפות ראם על היראים דכ' דאין דעת הרמב"ם כהיראים, ודו"ק). אלא דאנכי הקטן תמהתי דלכאוי החת"ס סותר משנתו בזה, ע"כ בדבריו בתשרי ר"ח שכ' להדיא דעונג שבת הוא דין מיוחד מתקנת נביאים ואין לה זכר בתורה, וצ"ל שחזר בו. ומצאתי למראנ רב פעלים באו"ח ח"ג תשרי כ"ב שציין בזה עוד ליבמציצ' ז"ג, דתניא למען תלמד ליראה את ה"א כל הימים - אלו בשבתות וימים טובים, ופרש"י הוי למד להזהיר שלא יבטל עונג שבת בשביל תקון הטבל, ומבואר דפי' כן בקרא ויב"ע הני"ל. ובתשרי הרשב"א ח"א סי' קכ"ז כ' דזו היא דרשה גמורה שהתירה תורה להפריש שלא מן המוקף כדי לענג שבת, ע"ש, ועי' רמב"ם פ"א משבועות ושו"ת הרשב"א סי' תרי"ד, והפמ"ג בפתיחה כוללת אות יו"ט במשנ"ב כ' ד"א דמצות הלבשת ערומים מדאורייתא היא, משום דכ' בה כה אמר ה': וע' בסהמ"צ שורש א' ובמגלת אסתר שם וא"כ ה"נ י"ל כן דהא גבי עונג וכבוד שבת כ' בהדיא בספיפה דקרא כי פי' ה' דבר, והסיק שם רבינו הרב פעלים דהוי מה"ת, יעו"ש.

והנה בשבת קי"ז: אר"ח לעולם ישכים אדם להוצאת שבת, שנאמר והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו לאלתר, וערש"י בשעת הכנה הבאה, והבאה בהשכמה היא דכ' וילקטו אותו בבקר בבקר, וז"פ הטוה"ש סי' ר"ג ס"א (וערש"י בביצה ב': דהאי הכנה הזמנה היא) [ועי' ב"י שם שהבי"ד שבלי הלקט דמייתי ממדרש תנחומא דאר"ח מנין שכל המוציא יציאה לשבת מצוה שישכים ויוציא משחרית, שנא' והיה ביום הששי וגו', ודרשו חכמים אין והיה אלא מיד, שנא' (שמואל א' י"ז, מ"ח) והיה כי קם הפלשת, אמר רבי זעירא אע"פ כו' מצוה שיוסיף בין השמשות שנא' והיה משנה, ונפלאתי שהט"ז שם כ' להדיא כטעם התנחומא בלא לציין מקורו, ולא הזכיר שבתלמוד דידן כ' טעמא אחרינא, ושור"ד שכבר נתפלא בזה הפמ"ג שם בא"א ס"ק א', יעושה"ח], והשתא יש לחקור בטעמא דקרא, האם הוא גזה"כ מיוחדת לזריזות להכנת המצוה ואינו משום דין שבת בדווקא, או"ד דמדין כבוד שבת הוא,

דכמו דבעי' שיהא יושב מעוטף בציציתו ומייחל לכניסת השבת כמש"כ הרמב"ם, כמו כן מוטלת עליו מצוה להכין הכל בבקר מוקדם ולא להמתין עם הכנותיו סמוך לשבת, דהוי פגם בכבודה.

ואשר יראה לכאוי כצד בתרא הוא, דאי כצד קמא יש להבין מאי נתחדש הכא ענין ההכנה למצוה, הא בכל מצוה צריך להכינה מתחילה ע"מ שיוכל לקיימה (ויש חולקים בזה, אך עכ"פ דברינו להדעות הני"ל), וכיון שצריך להכינה - אית בה נמי דין זריזות, וכדאשכחן באחרונים, ובמה נתייחד דין ההכנה לשבת, אע"כ י"ל לכאוי דהוי דין מיוחד לשבת.

ויבואר בזה דהנה הרמב"ם פ"ה משבת ה"א פ' דהדלקת נר בשבת אינה רשות ולא מצוה אלא חובה, ואחד אנשים ואחד נשים חייבין להיות בבתיהן נר דולק בשבת, אפי' אין לו מה יאכל שואל על הפתחים ולקוח שמן ומדליק את הנר שזה בכלל עונג שבת, ומאיךר פ' שם בפ"ל ה"ה דצריך לתקן ביתו מבע"י מפני כבוד השבת, ויהיה נר דלוק ושולחן ערוך ומטה מוצעת שכל אלו לכבוד שבת הן, והעיר הגרי"ז מבריסק (הו"ד בסי' ח' הגר"ח על הש"ס) אם הוא דין בשבת או שכבר מבע"י, ועוד דמאי קמ"ל הא פשיטא דא"א להדליק בשבת עצמה. וביאר, דשני דינים נאמרו בזה, הן מצד עונג והן מצד כבוד, ודין ההדלקה דמצד עונג שייך רק בשבת עצמה, וכעונג דאכילה ושת"י וכי"ב, אך מדין הכבוד הרי עיקר המצוה שיהא דלוק מבע"י, דזה נמי מכלל כבוד הוא שמוכן ומתוקנים כל צרכיו קודם בוא השבת, ואף אם היה באפשרי להדליק בשבת והיה מקיים מצות עונג, מ"מ מצות כבוד הפסיד, ומשו"ה נקט הרמב"ם בפ"ה טעמא דעונג ובפ"ל טעם הכבוד, ע"כ. והענין נראה ברור לכאוי דכוונת הרמב"ם דאה"נ עצם הנר הוא משום עונג שבת, אלא שמעשה ההדלקה שעושה מבע"י שהנר יהא דלוק קודם השבת הוא מדין הכבוד, ומצאתי להדיא בביתור הגר"א סי' תקכ"ט סק"ה שהגדיר בזה שהכבוד הוא בער"ש והעונג בשבת עצמה, ע"ש.

והשתא דאתינן להכי, מתבאר דשני דינים נאמרו במצות ההכנה לשבת, ויסוד הדברים, דהנה בביצה ט"ז. תניא אמרו עליו על שמאי הזקן כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת, מצא בהמה נאה אומר זו לשבת, מצא אחרת נאה הימנה מניח את השניה ואוכל את הראשונה, אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה לו שכל מעשיו לש"ש, שנא' (תהלים ס"ח) ברוך ה' יום יום, והיינו דשמאי הזקן דגל במצות זכירת השבת כל ימיו, והלל הזקן העדיף לחזק מדת הבטחון (ובביאור שיטותיהם ע' פרישה סי' רמ"ב ס"ק י"ג וח"א כלל א' מהל' שבת ס"א), ואפליגו רבונותא הלכתא כמאן (ע' ב"ח סס"י רמ"ב וסס"י ר"נ ובדרכ"מ סי' ר"ג).

עכ"פ, הנה בשמות כ' ח' כתיב י'זכור את יום השבת לקדשו, ופרש"י שם י'זכן פתרונו, תנו לב לזכור תמיד את יום השבת, שאם נזדמן לך חפץ יפה תהא מזמינו לשבת' (ועי' רמב"ן שם), הרי דטעמא דשמאי הזקן מדינא לזכור הוא, והמכין מרישא דשבועא לשבתא הרי"ז מקיים מצות זכור, ועפ"ז חלוק דין הכנה דה' ימי תחילת השבוע דהוי דאורייתא מדין י'זכור, מדין ההכנה ביום השישי שהוא מדין י'כבוד'. ואשר לפ"ז הנה מתבאר לנו לכאוי דדין כבוד שבת מדאורייתא הוי, וצ"ת, ויעוי' עוד בזה הענין במ"פ ושעה"צ ר"ס רמ"ב.

שלמה ידידיה בן שמעון - בני ברק

בחילוק עונג בין שבת ליו"ט

מצינו בסי' רמ"ב דין עונג שבת, ומביא המשנ"ב דיש פוסקים שס"ל שעיקרו הוא מן התורה, דנכלל הוא במקראי קודש (מספרא), אבל בב"ח בתחילת הסי' לומד דהוא נכלל בזכור את יום השבת לקדשו, ולכאורה כ' מצינו בתדבא"ר פרק כ"ו, ובמדרש תנחומא כי תצא אות ז'.

ובענין מצוה זו של זכור את יום השבת לקדשו, לכאורה יש להכליל עוד ענין בזה, שבוה יתבאר דברי הרמ"א שם שכותב: יש שכתבו שבקצת מקומות נהגו לאכול מוליתא שקורין פשטידא בביל שבת, זכר למן שהיה מכוסה למעלה ולמטה (מיהר"ל, ולא ראיתי לחוש בזה), ע"כ דברי הרמ"א, ובמשנ"ב הביא שם: ובמקומותינו המנהג לאכלו, ע"כ. ובביאור"ל שם שואל דלכאורה מנהג זה תמוה לרבים, דמה ראו לעשות בשבת זכרון למן שלא ירד בו כלל, והתוסי' בפרק ע"פ כתבו דמשום שלא ירד המן יש לעשות זכר לו, והוא דחוק. [ולכאורה כוונתו לדף ק' ע"ב ד"ה שאין מביאין על השולחן, בענין פריסת מפה על השולחן, דכותבים יום מפרש משום זכר למן שלא היה יורד בשבתות ויו"ט וכו']. ועוד שואל הביאור"ל, דלפי"ז היה להם לעשות פשטידא גם ביו"ט, והרמ"א לענין זה קאמר רק בביל שבת וכו', ועי"ש שמביא לבאר ע"פ התורת חיים וכו', אלא דלא מבאר את הרמ"א ואת התוס' [ועוד דמצינו עוד דברים שנעשה כענין המן כגון לחם משנה, וכיעוין' גם בתוס' פסחים קט"ז ע"א ד"ה מה דרכו של עני, והוא נעשה גם ביו"ט כמובא בסי' קס"ז משנ"ב ס"ק פ"ב, ובסי' רע"ד משנ"ב ס"ק א', ולטעם המשנ"ב שם בביאור"ל זה לא יבאר ביו"ט].

ובעיקר הדבר שכתבו בביאור"ל שלא ירד מן ביו"ט, לכאורה מצינו בתוס' בביצה דף ב' ע"ב ד"ה והיה ביום השישי, וכן בתוס' ערויבין ל"ח ע"ב ד"ה ואין יו"ט מכין לשבת, שהביאו

אברני ורבני הכוללים "אליבא דהלכתא"

מדרשים חלוקים אם ירד ביו"ט או לא [וכענין זה יעויין ברש"י בראשית (ב' ג') ושמות (כ' י"א) שמשמעותו שירד מן ביו"ט, דרק בשבת היה מקודש במה שלא ירד מן, ובשמות (ט"ז כ"ו) כותב שלא ירד מן ביו"ט. ובמושב זקנים מבעלי התוס' נשאר שם בפ' בשלח בצ"ע. ויעויין במפרשי רש"י ובפי' גור אריה שלומד לבאר ברש"י שהלך במהלך שלא ירד מן ביו"ט, וכיעויו"ש בבבאורן]. ובתוס' בפסחים קט"ז ע"א ד"ה מה דרכו של עני בפרוסה, מביא את הגמ' שצריך לבצוע על שני ככרות ביו"ט, והטעם לפי שהיה לחם משנה יורד בערבי יו"ט, ושואל מהתפילה שמתפללים בבילי שבת שאומרים וברכתו מכל הימים וקדשתו מכל הזמנים, ואמר [במכילתא פרשת בשלח] במן ברכו במן קדשו [ופי' כענין שהביא רש"י בבראשית שביאר הפסוק שם ויברך ויקדש, שברכו במן וכו' ובשישי לחם משנה, וקדשו במן שלא ירד כלל בשבת, וזה שכתבו בנוסח התפילה וברכתו "מכל הימים" הרגילים, וקדשתו "מכל הזמנים" גם מיו"ט, שבשבת לבד קדשו שלא ירד מן], משמע דביו"ט היה מן יורד, וכך היה נוהג הר' מנחם מיוני והר' יו"ט שהיו מברכין הכל על הפרוסה, אך ר"י היה מברך המוציא על השלימה וכו', וכן עמא דבר, ע"כ. נמצא כאן שתלוי האי נדון אם ירד מן ביו"ט או לא י"מ למעשה אם צריך לחם משנה ביו"ט כבשבת.

ועכ"פ לשיטות אלו שסוברים שדנים שירד מן ביו"ט, לא קשה קושיית הביאור"ל דגם ביו"ט הם סוברים שירד מן, ולכן שונה יו"ט משבת. אלא דלמעשה קושייתו קשה, משום דאנו נוהגים כמהלך שלא ירד מן ביו"ט כבשבת, ככללם משנה שכותב התוס' שכך עמא דבר. וכן מצינו בכמה הלכות שדנים לפי הענין שלא ירד מן ביו"ט, כדין הכנה דרבה המובא בסי' תק"ג ס"א ושם ובמשנ"ב סק"ב, ובסי' תקי"ג ס"ה ובמשנ"ב ס"ק ט"ז, דדין זה יסתדר בענין שלא ירד מן ביו"ט כמובא בתוס' בביצה דף ב' ע"ב, ובסדורעל [בנוסח התפילה, ודשאלו התוסי' דרואים דהוא מוסתדר לפי שירד מן ביו"ט, י"ל דאף שרש"י כתב בבראשית שוקדשתו הולך על המן, שלא ירד מן בשבת, והוא על שם העתיד, י"ל שודאי קדושת השבת מתבטא באופן כללי, אלא דהמן הוא סימן ליחודיות השבת וקדושת השבת המיוחדת, במה שנעשה בטבע הבריאה שלא ירד, שזה נכנס במהלך הבריאה. ולכן בתפילה בנוסח התפילה תקנו רק על ענין הכללי, ולא דברו על המן. ובהרמב"ן עה"ת שם בבראשית חולק מעיקרו על דברי רש"י שכותב שהולך על העתיד, ופירש כענין דברים אלו בשיטתו].

ולחומרת שאלת הביאור"ל על דברי הרמ"א מהמהר"ל דלעיל, אפשר דיש ליישב בהקדים מה שיש להקשות עוד דלמה לא נאכל המוליתא ביום, ולמה כתוב שגאכל בביל שבת, דהרי מצינו דעיקר כבוד שבת הוא ביום וכדמצינו בשו"ע סי' רע"א סעי' ג' ויעויו"ש במשנ"ב. וי"ל דמצינו ברש"י בבראשית (ב' ג') ויברך שברכו במן, שבשישי ירד לחם משנה, משא"כ בשאר הימים שירד רק עומר אחד, ויקדש שקדשו במן שלא ירד כלל בשבת, ע"כ. רואים דהתורה מבטאת את הקדושה במה שמצינו שלא ירד מן בשבת, דבזה הוא מראה על יום זה כיום מקודש ומזומן ומיוחד דכאן יום [דקדישו הוא ענין של ימיון ויחוד, כברש"י שמואל (ז' א') דוברים (כ"ג י"ח), ובתוס' קידושין (ב' ע"ב ד"ה דאסר לה], ומצינו על ענין הקידוש בשבת בשמות (כ' ח') שכתוב זכור את יום השבת לקדשו, שמה למדו חז"ל דין קידוש בביל שבת מדאורייתא, וכבשו"ע סי' רע"א ושם במשנ"ב, ולכן י"ל שלכן אנו עושים זכר למן בביל שבת, דמבטאים את הויקדש בנאמר בזכור את יום השבת לקדשו שזה נאמר על ליל שבת, ואנו מקיימים כענין שנאמר בתורה ויקדש שזה הולך על המן במה שלא ירד המן בשבת. ולכן מובן שלא קיימוהו ביום, משום דעושים כענין הקידוש שלומדים מזכור שהוא נאמר על הלילה, ועל תחילת היום המתקדשת, דרואים דהתורה הקפידה בעיקר על התחלת קידוש יום השבת. [ומה שמצינו בתוס' בפסחים קט"ז דלעיל שמדבר לזכר למן וגם על היום, שם נאמר זכר למן במה שראינו בתורה שויקדש הולך על מה שלא ירד מן, אבל יותר קשור לדין סעודה לקשר הפת בסעודה, שהוא נמצא גם ביום].

ולכאורה שגם מקיימים בזה חוץ מזכר למן, גם את זכור את יום השבת לקדשו, וכענין שמצינו שהביא המשנ"ב בסי' ש"ז ס"ק ה' מהשל"ה, שאומר קבלתי שאדם המבקר לחביו בשבת בשחרית לא יאמר לו כדרך שאומר בחול צפרא טבא, רק יאמר שבת טבא [בלשון קודש, או בלשון חול כמנהגנו היום] כדי לקיים זכור את יום השבת לקדשו, ע"כ. הרי דכל דבר שנעשה ליחוד יום השבת מקיימים זכור את יום השבת לקדשו, ולכן י"ל שבמוליתא הנאכל בביל שבת מקיימים גם זכור וגו'. ולכן מובן שלא נעשה ביו"ט, בסי' רע"א במשנ"ב סק"ב דקידוש ביו"ט הוא מדרבנן. ולכן הוא לא תלוי בירידת המן, אבל ביו"ט לא מצינו שנאמר ע"ז פסוק לקדשו, לכן לא נעשה זכר שם. [ובתוס' פסחים קט"ז דהביאו לדמות למן ביו"ט, שם הוא ענין סעודה, ודימו כענין הסעודה בשבת לפי המציאות שהיתה ביו"ט,

עצמו לא מעדיף אחד על האחר ואין לו בזה עונג יותר מהשני, אבל משום כבוד שבת האם נימא ליה שיקנה את היקר יותר, שהרי אם היה בא לפניו אורח חשוב היה קונה את היקר יותר לכבודו, או כיון דס"ס מענג את עצמו בדבר הזול יותר אין לו להוציא יותר משום כבוד השבת, ובפרט דשמא אין בזה בכלל הוצאות שבת שיהא בזה ענין להרבות כמו בעונג שבת כנ"ל.

ולכאורה היה נראה לבאר בזה דלעולם עונג שבת וכבוד שבת הא בהא תליא, וכמש"כ בפסוק וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד, ובודאי לשבת עצמה אין שייך בה עונג, שהרי אינה בכלל אכילה ושתיה ועינוג גשמי, רק עונג רוחני ששייך בזה וזהו כבוד שבת, אלא ודאי הדכוונה דהאדם יענג את עצמו בשבת ובזה גופא יהיה עונג וכבוד לשבת, דבזה השבת מתענגת במה שבני אדם מענגים את עצמם בשבת, נמצא דהעונג שבת הוא עוד א' מהדברים המכבדים את השבת, ולכן מבואר בגמ' וברמב"ם דאם אין לו במה לענג את עצמו, אפילו אם יעשה דבר קטן שמראה בזה שרוצה לענג ולכבד את השבת, אף שאינו מתענג בזה כ"כ הוי ג"כ עונג לשבת, דעיקר התכלית הוא לכבד את השבת, ובזה השבת מתענגת ומתכבדת במה שמראה שרוצה לענג ולכבד את השבת, דהא בהא תליא, דלכן נקרא עונג שבת ולא עונג האדם, דבזה השבת מתכבדת ומתענגת.

ולפ"ז שכל שראדם יענג את עצמו בשבת השבת מתענגת ומתכבדת בזה, ולכן אם הוא דבר שהוא טירחא בשבילו לכאורה אין זה עונג כ"כ לשבת, דהשבת מתכבדת במה שהוא מענג את עצמו, ואם אינו מתענג אין בזה כבוד שבת, ולכן מי שאינו נהנה באכילתו מותר להתענות בשבת, כיון דבזה הוא נהנה זהו כבוד השבת בשבילו, והוי עונג לשבת במה שהאדם מתענג. ולפ"ז אם הוא מתענג בדבר מסויים, אין הוא צריך להוסיף ביוקר יותר ולקנות אם הוא לא נהנה יותר, דבזה שיוסיף זמן בזה יותר כבוד שבת, דעיקר כבוד שבת היתה במה שמספיק לו כדי להתענג ונהנה ביותר, ומה שמוסיף יותר והוא לא נהנה אין השבת מתענגת בזה יותר, ולא הוי יותר כבוד שבת, ומה שמענג שבת בכסות נקיה וכלים נאים וכו', ודאי כל אלו משום שגם האדם נהנה ללובשם ונהנה בהם ומתכבד בהם, שאם לא נהנה בהם אין בזה כבוד שבת, ולכן נראה שגם בדברים אלו יש בהם משום הוצאות שבת ויז"ל, דגם להם שייך לקרא עונג שבת מאחר והוא נהנה בהם השבת מתענגת, והוי כבוד ועונג לשבת, והא בהא תליא, כנלע"ד.

וראיתי להגר"ח זצ"ל בספרו "בנייהו" (שבת ק"ח ע"ב) כל המענג את השבת נותנים לו משאלות לבו, וז"ל. ג"ל בס"ד כי עונג השבת הוא אם האדם אוכל ושותה לכבודו של שבת ולא בעבור הנאת גופו, וזה תלוי בכוונת הלב, ולכן הנזהר בזה שמכוין בלבו בעבור כבוד שבת שבזה תלוי עונג שבת, אז מדה כנגד מדה נותנין לו משאלות לבו.

וראיתי עוד בשם הש"ה הק' ג"כ דעיקר עונג שבת תלוי בכוונת הלב, שלא יאכל להנאת גופו אלא לכבוד השבת ובזה הוי כבוד עונג שבת, וזה מבואר היטב כמו שביארנו שעיקר עונג שבת הוא גם כבוד השבת במה שאדם מענג לכבוד שבת, והעיקר שיוכין שיהא לכבוד שבת ובזה מקיים עיקר "עונג שבת".

שלמה כהן - ביתר עילית

האם אפשר להכנס למינוס או לשלם בתשלומים לצורך עונג שבת

הנה בירושלמי סנהדרין (פרק בן סורר הלכה ב') איתא: אמר רבי יוחנן לוינ בריבית לחבורת מצוה ולקידוש החדוש, וכתב על זה בשבולי הלקט סימן כ"ה הוא הדין לסעודת שבת ויום טוב שסעודות מצוה הן. ובספר אור זרוע הלכות צדקה סימן ל' כתב על דברי הירושלמי הנ"ל שהוא הדין לכל דבר מצוה, וסיים: לכן התרתי להלוות מעות של צדקה בריבית, ולא נהירא לי לאוקומי בריבית דרבנן, שאם כן הוה ליה למימר לוינ בקרוב לשכר ורוחוק מהפסד לחבורת מצוה (דבמסכת בבא מציעא דף ע'), אלא מה שהתיר הירושלמי מדבר בריבית דאורייתא. וכן פסק בשו"ת מהרי"ל סימן ל"ד. ומהר"ם בתשובה סימן ע"ג כתב: ויודע אני שנתפשת המנהג בכל מלכותינו להלוות מעות צדקה בריבית קצוצה, והמכשלה הזאת תחת ידיהם אך אין בידי למחות, וכל שכן שקשה להשיב גזל הנאכל. וכן פסק בשו"ת פני משה חלק א' סימן צ"ד דמה שהתיר בירושלמי מדבר בריבית דרבנן. ומרן השו"ע ביורה דעה סימן ק"ס סעיף י"ח התיר כל ריבית דרבנן לצורך בית הכנסת ותלמוד תורה.

ובמג"א סימן רמ"ב סק"ב הביא מ"ש השבולי הלקט הנ"ל, שלוינ בריבית לצורך סעודת שבת ויום טוב, וכתב עפ"י בחכמת שלמה סימן רמ"ב דמ"ש המג"א בשם הירושלמי שלוינ בריבית לצורך סעודת שבת היינו בריבית דרבנן, כגון סאה בסאה או קרוב לשכר ורוחק מן ההפסד. וכן בשו"ת קנין תורה חלק ז' סימן כ' כתב דהיינו טעמא דשרינן ריבית דרבנן במקום סעודה מצוה דרבנן, משום דשרו ליה רבנן בדרבנן. ובמשנ"ב סימן רמ"ב סק"ד ובשעש"צ סק"א כתב, דלא דלוינ בריבית היינו מעכו"ם או מישראל בדרך היתר, דלא כמו שראיתי לאחד שהתיר בריבית דרבנן.

וכתב עליו בספר חזון עובדיה הלכות שבת דף ט' בזה הלשון: במחכ"ת אשתמיט מינה דברי כל הראשונים והאחרונים הנ"ל שעכ"פ בריבית דרבנן לכז"ע שרי ע"ש, וכן כתב בשו"ת שבט הלוי ח"ב סי' ס"ד אות א'. ולמה הפסק בספר מלוה ה' להרה"ג משה לוי עמוד רצ"ב, שרצה להגיד שהואיל והרבה ראשונים אוסרים בריבית דאורייתא, "מסתברא" ודאי שהוא הדין שיש לאסור בריבית דרבנן,

"מבטל" ע"כ. ולכאורה מחלוקתם תלויה במה שיש לחקור מהו גדר מצות ביומו תתן שכרו, האם יסוד המצוה הוא ציווי על **התשלומין** של שכר הפעולה, וחיידשה תורה שזמן התשלום הוא עד סוף היום, או"ד שאין המצוה קשורה לתשלום השכירות, אלא החיוב הוא **לא לעכב** את מה שמגיע לשכיר בדין, והוא מעין האיסור מדברי קבלה "אל תאמר לרעך לך ושוב ויש איתך", והח"ח למד כצ" א' שהקפידה התורה לשלם לשכיר בזמנו, ובע"כ מה שפטרנו התורה באין לו מעות הוא **פטור** בעיקר המצוה והוא מגדרי אונס, ולכן סובר הח"ח שאין לפטור אותו מדיני אונס אם היו לו מעות והוציאם, דודאי אי"ז אונס כלל אבל הגר"א וסרמן זצ"ל ס"ל דפטור "אין לו" מלמדנו שגדר המצוה הוא לא לעכב את התשלומין שלו, וממילא אם בסוף היום אין לו מעות לא מקרי מעכב השכר, ולא יחול עליו המצוה דביומו תתן שכרו כלל, ואתי שפיר ג"כ שאין שום איסור להוציא המעות קודם סוף היום, וכמו שנתבאר לעיל.

ישראל אנווה - אלעד

בגדר מצות "עונג שבת"

יש לחקור במצות "עונג שבת", האם המצוה על האדם לענג את עצמו בשבת כמבואר בגמ' בשבת (ק"ח ע"ב) במה מענגו, רב יהודה בריה דרב שמואל אמר בתבשיל של תרדין ודגים גדולים וראשי שומין, וכמש"כ הרמב"ם פרק ל' מהלכות שבת הרי זה מענגו בתבשיל שמן משקה מבושם וכו', ובשו"ע סי' ר"נ סעי' ב' ירבה בשר ויין כפי יכולתו, דהיינו שצריך האדם לכבד את גופו בשבת. ולעומת זה בלשון הקרא "וקראת לשבת עונג", וכן בגמ' שם כל המענג את השבת זוכה לנחלה בלי מצרים, משמע דעיקר העונג הוא על השבת ולא על האדם, ובגמ' שם אמר רב אפילו דבר מועט ולכבוד שבת הרי זה עונג, מאי היא כסא דהרסנא. וברמב"ם שם (הלכה א') מבואר דמדברי סופרים (י"א דלאו דווקא מדברי סופרים אלא הוא הלכה למשה מסיני, והמשמ"ל הביא מחלוקת בזה אם הוא מדאורייתא או מדרבנן) יש ב' תקנות, א. עונג. ב. כבוד, שנאמר "וקראת לשבת עונג ולקדושה ה' מכובד", ומבאר הרמב"ם והר"ח מהו כבוד, הוא מלבוש נאה ורחיצה בע"ש ואכילה בתאבון ומסדר שולחנו, ומתקן את ביתו מבעוד יום ונר דולק ושולחנו ערוך וכו' שכל אלו לכבוד שבת, ואיזהו עונג שאמרו, שצריך לתקן תבשיל שמן ביותר ומשקה מבושם וכו', ואם אין ידו משגת אפילו לא עשה אלא שלק וכיוצ"ב משום כבוד שבת הרי זה עונג שבת, ע"כ. מלשון זה שהם דברי רב משמע דאף דאינו מענג את עצמו בזה כ"כ, דהעיקר הוא שמענג את השבת אפילו בכל שהוא, והיה אפשר לומר בזה דכיון דאינו רגיל בזה בכסא דהרסנא או בשלק זה, וזהו תוספת בשבילו, הוי בשבילו עונג, שס"ס הוא מתענג בזה, אבל מהל' שכ' הר"ז עונג שבת משמע דהעיקר שמכבד את השבת בדבר מיוחד וזהו עונג שבת, ואף שאין גופו מתענג ואין הוא נהנה ביתר. ובהלכה ח' כי עוד הרמב"ם: מי שהיה עונג ועשיר והרי כל ימיו כשבת, צריך לשנות מאכל שבת ממאכל החול, ואם א"א לשנות משנה זמן האכילה, אם היה רגיל להקדים מאחר, ואם היה רגיל לאחר מקדים, ולכאורה הרי בזה ודאי לא מענג את גופו יותר, שהרי הוא רגיל לאכול מאכלים אלו כל ימות החול, ורק בזה שמשנה ההרגל בשבת מבחול, שבזה הוא מראה כבוד לשבת, מקיים בזה עונג שבת אף שאין לו בזה עונג יותר.

כבוד שבת שגורם לו טרחא יתירה (שימוש בכלים חד פעמיים)

עוד יש לחקור היכא שהעונג שלו סותר את כבוד השבת, כגון שרוצה לכבד את השבת והדבר גורם לו טירחא יתירה, אבל אם יטרח יהיה בזה כבוד שבת גדול יותר, אם נימא דעיקר העונג הוא לענג את עצמו האם נאמר לו שלא יטרח כדי שגופו יתענג בשבת, אף דיהיה בזה פחות כבוד שבת, או נימא שיקיים בזה כבוד שבת אף שיהא לו בזה פחות עונג, ודבר זה מצוי במה שאפשר לכבד את השבת בכלים נאים, ודאי יש בזה כבוד יותר להביא על שולחנו כלי זכוכית וכדו', שודאי אם היה בא לפניו מלך היה מכבדו בכלים חשובים אלו, אולם מחמת כן גירם לו טירחא יתירה שיצטרך להרבות בשטיפת כלים וטינופת וכיוצ"ב, ולעומת זאת אם יביא כלים חד פעמיים בזה יהיה לו עצמו עונג שיטרח פחות בשבת, אף שיפחת בזה כבוד שבת.

אם הוצאות כבוד שבת הוי בכלל הוצאות שבת
עוד יש לעיין האם גם בכבוד שבת דהיינו בכסות נקיה וכלים נאים ולהכין ביתו מע"ש לכבוד שבת, האם הוי ג"כ בכלל הוצאות שבת, ושייך בזה ג"כ ההבטחה של לוו עלי ואני פורע, כמו שנאמר במי שמענג את השבת בגמ' ביצה ט"ו ע"ב מזוונותיו של אדם קצובין לו מר"ה חוץ מהוצאות שבת, דברמב"ם כתב רק על עונג של אכילה ושתיה, וכל המרבה בהוצאות שבת ובתיקון מאכלים טובים הרי זה משובת, ואילו בכבוד שבת לא כתב המרבה "בהוצאות" רק כל המרבה ה"ז משובת, דהיינו מרבה במלאכתו לכבוד שבת אבל לא בהוצאות.

אם בדברים יקרים יותר יש כבוד שבת

ויש עוד להסתפק היכא דמשום העונג אין לו בזה עדיפות יתירה שנימא שיוציא יותר, ורק משום כבוד שבת הוי כבוד יותר שיקנה דבר יקר יותר, כגון בסוגי דגים ומאכלים שהוא

ק"ח ובפסחים ק"ג משמע להדיא מדבריו דהוא פטור, דכתב שם (שבת דף ק"ח ע"א) "ומיהו האי דצריך לבריות יעשה שבתו חול, ולא יטיל על אחרים כבוד שבתותיו", וכן פסק בטושו"ע כאן. אכן ברמב"ם שמעתי לדייק דאינו פטור לגמרי מסעודה ג' ומכסא דהרסנא, דהרי כתב הרמב"ם (שבת פרק ל' ה"ז) "איזה הוא עונג זה שאמרו חכמים, שצריך לתקן תבשיל שמן ביותר ומשקה מבושם לשבת, הכל לפי ממונו של אדם, וכל המרבה בהוצאת שבת ובתיקון מאכלים רבים וטובים הרי זה משובת, ואם אין ידו משגת אפילו לא עשה אלא שלק וכיוצא בו משום כבוד שבת הרי זה עונג שבת, **ואינו חייב** להצר לעצמו ולשאול מאחרים **כדי להרבות** במאכל בשבת, אמרו חכמים הראשונים עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות". וכן במאירי דהוא אזיל בשיטת הרמב"ם איתא (שבת דף ק"ח ע"א) "מכאן אתה למד ששלש סעודות אף לפני שבישראל נאמרו, ואף למתפרנס מן הצדקה, לא אמרו עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות **אלא שלא להרבות בהוצאתן** ובהוצאות אחרות שבשבת אלא כמסת ידו". והביאור במחלוקתן, דרש"י סבר דעונג שבת הוא סעיף ממצות כבוד שבת, וכ"מ מלשונו "ולא יטיל על אחרים כבוד שבתותיו", והוא הרחבה של מצות כבוד שבת, ולכן מי שא"א לו להתענג בשבת יקיים כבוד שבת בכסות נקיה וכו' ופטור מעונג שבת, אבל להרמב"ם דהוא מצוה בפנ"ע כנתבאר לעיל, מי שאין לו ממון אם לא יקיים עונג שבת הרי הוא מבטל בזה את המצוה דעונג שבת לגמרי, ולכן חייב להשתדל ולחזר על הפתחים לעשות אפי' דבר מועט לעונג שבת, ורק בשביל הריבוי אינו מחוייב להצר לעצמו.

בענין תשלומי שכר שכיר ועונג שבת שבאו שניהם לפניו
כתב הביאור הלכה סימן רמ"ב: "ואם יש לו רק מעט מעות, ובא שכיר לתבוע עבור פעולתו שגמר לו היום [דאם גמרו מאתמול אין עליו רק איסור דבל תשהה וכו']. נראה דצריך ליתנם להפועל כדי לקיים מה שכתוב ביומו תתן שכרו ולא תבא עליו השמש, אף שעז"ז לא ישארו לו במה לענג השבת וכו', וזה לא מיקרי כתבעו עונג" וישאור עובר בכל תלין". והנה הח"ח הוא לעיטתו בס' אהבת חסד פ"ט, דמי שהיו לו מעות בשעת סיום עבודת השכיר והוציא את המעות לצורך אחר, עובר משום ביומו תתן שכרו, ודימה זאת למי שהיה לו לולב בתחילת היום ולא נטלו, ובסוף היום נהיה אנוס, דלא מקרי אנוס.

והנה בספר שיעורי רבי אלחנן הביא שחלק עליו בזה הגר"א זצ"ל, ולדבריו אם בסוף היום אם יש מעות אף שהיה לו והוציאם אינו עובר, ולפ"ז הדין שכ' הכא בביה"ל שיתן לשכיר ויבטל עונג שבת שלו, הוא לשיטתו דווקא, אבל לשיטת הגר"א זצ"ל יקנה צרכי שבת ולא יתן לשכיר, ואעפ"כ לא יעבור על ביומו תתן שכרו.

ולהבהרת הדברים נעתיק דברי הספר הנ"ל. בב"מ ק"ב. ת"ר לא תלין פעולת שכי, יכול אפי' לא תבעו, ת"ל אתך לדעתך. יכול אפי' אין לו ת"ל אתך שיש אתך. הנה החפץ חיים בספרו אהבת חסד פ"ט בנתיב החסד אות כ"ה מסתפק היכא שהיו לבעה"ב מעות והוציא אותן לסחורה לפני סוף הזמן, ושהגיע הזמן דעמוד השחר כבר אינן בידו, אם עובר בלא תלין, דמכיון שבשעה שחבטו השכיר היו לו מעות קרינן ביה "אתך", ואסור מה"ת להוציא המעות שבידע שלא יהיו לו מעות אחרים עד סוף הזמן לשלם לו, או דאינו עובר משום דשם "לית" לא שייך אלא ברגע האחרון של הלילה, ואז הרי אין המעות "אתך".

ואולם בעשה דביומו תתן שכרו כתב שם דנראה דעובר, דאף דזה ברור דעשה דביומו אינו אלא כשיש אתו כמו בלאו, וגם אינו עובר עליה אלא כשעבר הזמן כמו בלאו, מ"מ חיוב העשה הוא עליו משעה שגמר השכיר את הפעולה, והוה דומיא דשאר מצוות התלויות בזמן כמו מילה ושופר ולולב, דאף דיכול לקיימן כל היום ואינו עובר עליהן אלא כשעבר היום ולא קיימם, מ"מ זמן חיובן מתחיל בתחילת היום. ואם יודע שאח"כ לא יהיה לו לולב ושופר לקיים המ"ע, בודאי מחוייב לקיימן עתה בעוד שהם בידו, ואם לא עשה כן ביטל עשה בידים. והו"נ בג"ד מתחיל חיוב העשה דביומו תתן שכרו משעה שגמר השכיר את הפעולה, ואז יש ביכולתו לקיים את המצוה דיש לו מעות, וממילא אם אח"כ הוא מוציא את המעות ולא יהיה לו לשלם, הרי הוא מבטל עשה בידים, עיי"ש. ויש לדחות, דלא דמי עשה דביומו תתן שכרו לעשה דשופר ולולב, דבשופר ולולב אע"פ שאינו יכול להשיגם כלל גם בתחילת היום, עדיין הוא מחוייב במצוה, ורק שיש עליו פטור אנוס, דאונס רחמנא פטריה, ואינו נחשב כמבטל עשה בידים, ולכן היכא שהיו בידו בתחילת היום, אע"פ שאח"כ נאנס ואינם בידו, נחשב כמבטל עשה בידים, שהרי יכול היה לקיים המצוה כשהיו בידו, דאז לא היה אנוס. וראיה לזה דאנוס אינו פטור מן המצוה, מהא דתנן בפסחים צב: דמי שנאנס ולא עשה פסח ראשון חייב לעשות פסח שני, ואם אנוס לאו בר חיובא הוא הא לא חל עליו חיוב לעשות פסח ראשון, ודמי לגר שנתגיב וקטן שהגדיל פח שני פסחים דס"ל לר' נתן שם צ"ג. דפטור לעשות פסח שני.

אבל בעשה דביומו תתן שכרו כיון דכתיב "אתך" שיש אתך, היכא שאין בידו מעות אין זה רק פטור אנוס, אלא לגמרי אינו חייב במצוה, דלא חיובתו תורה לשלם ביומו היכא שאין לו מעות, וממילא י"ל דאע"פ שבתחילת הזמן היו לו מעות, מ"מ כיון שעדיין יש לו זמן לשלם יכול להוציא את המעות, ואינו נחשב כמבטל עשה בידים, שהרי בסוף הזמן כשעובר העשה אינו חייב בעשה כלל, ואינו נחשב

משא"כ במוליתא שעשו דבר מיוחד זכר למן, נעשה לפי מה שהתורה דיברה בזה בויקדש, ובזכור וגו' לקדשו וגו']. ובעיקר ענין זה, יעויין בספר הלכות שבת בשבת פ"א ה"ז, שכותב שמקיימים היום זה בבורקעס, ומביא שם מנמוקי או"ח לומר שיש שיצאו באכילת קוגל ביום, במה שהקוגל קשה מהצדדים ובאמצע רך, ומתקשה שם ע"ז, דהרי מצינו דנאמר כהרמ"א בליל שבת, ובעיקר הדבר לא הבנתי מה שונה קוגל מפת, דגם הוא קשה מהצדדים ובאמצע רך, וא"כ מוכח דצריך כענין מוליתא שהוא שונה במילוי ממין סביבו, וכענין המן שהוא מין אחר מהטל שעל גביו ותחתיו, וצ"ע.

יחיאל מיכאל אלטמן - קרית ספר

בענין עונג וכבוד השבת

כתב המ"ב "הנה עיקר מצות עונג שבת נתפרש לנו על ידי הנביאים, וכמו שנאמר וקראת לשבת עונג, ויש פוסקים שס"ל דעיקרו הוא מן התורה, שהשבת הוא בכלל מקראי קודש, שנאמר ובוים השביעי שבת שבתון מקרא קודש וגו', ומקרא קודש פירושו חז"ל בספרא דהיינו לקדשו ולכבדו בכסות נקיה, ולענגו בעונג אכילה ושתיה, והפליגו חז"ל [בשבת ק"ח] מאד במצוה זו, ואמרו דכל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלי מצרים, וניצול משעבוד מלכיות, וזוכה עבור זה לעשירות, ועי"ש עוד כמה מאמרים בענין זה".

ויש להסתפק במצות **עונג שבת**, האם היא מצוה עצמית והיא תכלית לעצמה שיהיה האדם מתענג בשבת, או שהיא הכשר ואמצעי למצות **כבוד שבת**, שזהו כבודה של השבת שיהיה יום שמתענגים בו ושמחים בו.

ותלוי בזה עוד חקירה אחרת, האם המצוה היא על **מעשה** עונג, וכמו ביו"ט שהמצוה היא לעשות מעשה של שמחה, או"ד שהמצוה היא להיות **במצב** של עונג. ולכאורה תליא הא בהא, דאם המצוה היא תכלית לעצמה אפשר שהמצוה היא על מעשה עונג, אכן אם המצוה היא הכשר למצות כבוד שבת מסתבר שאין מצוה על מעשה עונג, שאין בזה תכלית לעצמה, אלא נצטוונו להיות במצב של עונג שזהו המביא לכבוד שבת, ולקמן יבואר הנפק"מ שיש מספיקות אלו.

והעירני הרה"ג י"מ פלמן דמלשון הטושו"ע משמע דעיקר המצוה היא כבוד שבת שהרי פתחו בתחילת הסימן "להזהר בכבוד שבת", וכן "צריך לזרז עצמו לכבד את השבת", אף שאיירי הכא במצוות עונג שבת. וכן יש להביא ראיה ממסכת דמאי פרק ד' "הלוקח פירות ממין שאינו נאמן על המעשרות ושכח מעשר, שואלו בשבת ואוכל על פין, חשיכה מוציא שבת לא יאכל עד שיעשר". ובירושלמי ה"א: "חבריא בשם רבי יוחנן מפני כבוד שבת התיירו", ופירש"י בכתובות נ"ה ע"ב דהיינו משום עונג שבת (ועי' מהרש"א שם), ומשמע דהיינו הך. וכן משמע מהמעשה הידוע דיוסף מוקיר שבי (שבת ק"ט ע"א), דנקרא שמו "מוקיר" ופירש"י מכבד שבתות, ואף שהיה מענג את השבת בדגים. וכן כתב בזמירת השבת לר"א אבן עזרא (כי אשמוע' שבת) "היום מכובד הוא יום תענוגים, לחם ויין טוב בשר ודגים", ומשמע דזהו כבודו שהוא יום תענוגים.

וכן כתב האבודרהם בפירוש שחרית של שבת: "עונג קרא ליום השבת", כלומר כשם שצריך לכבד שבת במלבושים, כך הוא צריך לכבדו במאכל ומשתה. "זה שיר שבח של יום השביעי", מה שזוה לענגו במלבוש ובמאכל שהוא מודיע לעולם שבת שבת אל מכל מלאכתנו. ומוכח שהעונג הוא אמצעי לכבוד השבת. וכן הוא בספר זכרו תורת משה סימן ט': "מכלל הכבוד לענגו במה דאפשר במאכל ובמשתה". אכן בדעת הרמב"ם משמע בבירור דהוא ב' מצות נפרדות, וז"ל בפרק ל' ה"א: ארבעה דברים נאמרו בשבת - שניים בתורה ושניים מדברי סופרים, והן מפורשין על ידי הנביאים, שבתורה "זכור" ו"שמור", ושנתפרשו על ידי הנביאים כיבוד ועינוג, שנאמר "וקראת לשבת עונג ולקדושה ה' מכובד". וביותר בביאור הגר"א (סימן תקס"ט) משמע דגדרן חלוק שכ' "לשון הרמב"ם בפ"ל מהלכות שבת ארבעה דברים נאמרו בשבת, שנים מן התורה ושנים מדברי סופרים, והן מפורשין ע"י הנביאים, שבתורה זכור ושמור, ושנתפרשו ע"י הנביאים כבוד עונג, שנאמר וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכובד, איזהו כבוד כו' שנימא אדם מן המנחה ולמעלה מלקבוע סעודה כו', ור"ל **עונג אינו בשבת עצמו וכבוד הוא בע"ש**, וכן כסות נקיה ע"ש וכו'".

ובדעת ה"ר"מ ביאר נפלא בס' "אורה ושמחה" שם: "נראה דכבוד ועונג, אחד כנגד זכור ואחד כנגד שמור. כבוד כנגד זכור, שמד"ס לא די שיקדש השבת בפרסום בדברים, אלא גם יקדש השבת בפרסום ע"י מעשים, בכסות נקיה ובשרא ענייני כבוד, כלומר שכבוד הוא ענף מזכור. ועונג ענף משמור, שמדברי סופרים לא די שרק גופו ינוח ממלאכות החול בשבת, אלא גם הנפש תנוח במנוחה ושמחה, ויהיה דעתו רחבה במצב רוח מרומם, עד שיתבטל מלבו כל מיני טרדיות ודאגות, כלומר מנוחת הנפש, ומנוחת הנפש תלוי דייקא ע"י העונג כאכילה ושתיה וכיו"ב. ולפ"ז ענין הד'

דברים אינן אלא שתיים שהן ארבע, דז"ק היטב". ונפק"מ בבידון זה א' המענג את השבת ולא נתיכון לשם מצוה, למי"ד מצ"כ האם קיים מצוה או לא, והנה אי נימא דהמצוה היא שיהיה השבת יום מכובד ע"י שמתענגים בו, ליכא בזה גריעותא דחסרון כוונה, שהרי השרישונו רבותינו דבמצוה שהעיקר בה הוא התוצאה אין בזה גריעותא במצוה אם לא כיון לשם מצוה, והעירני לזה הרה"ג שלמה דבש. (ב' מי שאין לו אלא מזון ב' סעודות, ואין לו מעות לסעודה ג' ולסא דהרסנא, נחלקו בזה בראשונים, ודרש"י בשבת

השיג עליו בספר חזון עובדיה הנ"ל שאין רצה ללמוד מאיסור דאורייתא דמסתברא שהוא הדין לריבית דרבנן, דבודאי לא מסתברא לאיסור דרבנן.

ולמסקנא פסק בספר חזון עובדיה להתיר ללוות בריבית דרבנן לצורך סעודת שבת ויו"ט, שסעודות מצוות הן, לפי זה אחד שרוצה לקנות צורכי שבת ולקיים מצוות עונג שבת, שלפי הרבה פוסקים דאורייתא, וכן מסקנת החזון עובדיה הנ"ל דף ב', ונכנס על זה לינוס בבבא או לקנות בכרטיס אשאראי שמשלם כמה תשלומים, ועבור זה צריך לשלם ריבית לבנק, נראה ששרי, כמו שכתב בספר מלוה ה' (חלק ב') דף קנ"א שלגבי בנק יש אומרים שממון ציבורי שאין לו בעלים ידועים מפני שיש בו חלק גם לבני אדם העתידים להוולד, מותר מעיקר הדין להלוותו אפילו בריבית קצוצה מפני שאין כאן ריבית מלוה למלוה, כיון שאין כאן מלוה ידוע, וע"ש שכ"כ הרשב"א ועוד ראשונים ואע"ג שלמעשה אוסרים מדרבנן להלוותו בריבית, מכל מקום בדרבנן אפשר לסמוך על דברי המתירים להלוות על היתר עיסקא גם כשאינו מתעסק במעוות ומרוית, רק שמנגע ממנו הפסד בנכסיו, שכן דעת השואל ומשיב ומרשר"ם [והרבה בנקים יש להם היתר עיסקא]. ואצלינו יש עוד יותר קולא שמותר להלוות בריבית דרבנן לצורכי סעודת שבת ויום טוב, לכן מותר לו שיהיה כש צריך לצורך שבת אפילו שנכנס למינוס [אבל לא יפריז על המידה]. ויבטח בה שימלא חסרונו.

ניסן גיטיזדה - רמת בית שמש

מהו מאכל חשוב לקיום מצות עונג שבת

בענין גדר מצות עונג שבת כתב המשנ"ב בתחילת הסימן דאיכא ב' דרגות בגדר החיוב, א. מאכלים חשובים ואי"ה יבואר להלן. ב. ג'. סעודות וכסא דהרסנא. ותלוי כ"א כפי ממונו וכפי יכולתו. ונראה בחילוק שני הגדרים האלו, דיש עונג שבת שהוא בכמות, דהיינו כל יום אוכל אדם ב' סעודות כמבואר במסכת סוכה, ובשבת יוסיף עוד סעודה וכן מאכל לכבוד שבת, וזהו עונג שבת, וכלשון המשנ"ב דאפילו דבר מועט שעשאו לכבוד שבת קיים מצוות עונג שבת, ואפילו כסא דהרסנא היינו דגים קטנים מטוגנים בשמן, עכ"ד. דהיינו אין מעלה בעצם מאכל זה, אבל עצם הוספת המאכל לכבוד שבת הוי עונג שבת, והוא הוספה בכמות המאכלים לכבוד שבת, והדרגה הגבוהה במעלה הוא שיהא מאכל חשוב לכבוד שבת, והיא הוספה באיכות המאכל כיון שהוא חשוב, וזהו עונג השבת, וזה כל אחד לפי יכולתו.

ומהו מאכל חשוב. ראיתי בספר שלמי יהונתן שהגדיר זאת במאכל חשוב לכבד בו אורחים, וכן גם אני בתחילה הייתי סבור, אך מלשון הרמב"ם שהביא שם וכן מלשון המשנ"ב יש ללמוד אחרת, וזה לשון הרמב"ם בפרק ל' הלכה ז': איזה הוא עונג זה שאמרו חכמים, שצריך לתקן תבשיל שמן ביותר ומשקה מבושם לשבת הלכ לפי ממונו של אדם, עכ"ד. הדנה הרמב"ם לא הזכיר כלל מאכל חשוב אלא מאכל שמן ומבושם, ונראה דהיינו מאכל שטעמו מיוחד וזהו מאכל שמן ומבושם, ולא איכפת לן בחשיבותו. וכן מלשון המשנ"ב יש לדייק כך, שכתב: וצריך לענגו בדגים גדולים וראשי שומין ותבשיל של תרדין, שזה היה מאכל חשוב בזמניהם, וכן בכל מקום ומקום לפי מנהגו יענהוהו במאכלים ומשקים החשובים להם עונג, ולפי שכן הסתם רוב בני אדם עיקר עינוגם בבשר ויין ומגדנות לכן איתא בסימן ר"נ סעי' ב' דירבה בבשר ויין ומגדנות כפי יכולתו, עכ"ד. הרי שבתחילה הזכיר חשיבות המאכל, אבל אחר"כ תורת' פירש דבריו שהם מאכלים החשובים להם עונג. וכן בהמשך דבריו דרוב בני אדם עיקר עינוגם בבשר ויין ומגדנות, לא הזכיר כלל חשיבות אלא עינוגם, דהיינו במה בני אדם מתענגים ולא איכפת לן בחשיבות. העולה מכל האמור, א. מאכל שאדם מתענג בו, אבל אם יביא לו אורח לא יכבדו בזה, יכול לקיים בו מצות עונג שבת בהידור. ב. מאכל חשוב שמכבדים בו אורחים, אבל כל הכיבוד הוא מפני מראהו ויופיו, וכשאוכלו אין בו תענוג מיוחד, הרי מה שיש בו חשיבות לכבד בו אורחים לא יקיים בו מצות עונג שבת.

משה בצלאל - נוה יעקב

הדלקת נר משום עונג וכבוד בשבת וביו"ט

כתב הרמב"ם פרק ל' מהל' שבת ה"א: "ד' דברים נאמרו בשבת, שנים מה"ת ושנים מד"ס, והן מפורשין ע"י הנביאים, שבתורה זכור ושמור, ושנתפרשו ע"י הנביאים כבוד ועונג, שנאמר וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מוכבד". ובהל' ה' כתב: "וצריך לתקן ביתו מבעוד יום מפני כבוד השבת, ויהיה נר דלוק ושולחן ערוך לאכל ומטה מוצעת, שכל אלו לכבוד שבת הן", מבואר דחיוב הדלקת נר מדין כבוד שבת.

וע"ב דבהל' א' מבואר "שא' האנשים ואחד הנשים חייבין להיות בבתיהן נר דלוק בשבת, שזה בכלל עונג שבת".

מבואר שהדלקת הנר משום עונג שבת.

ובכתבי הגר"ח (סטענטיל) כתב דבפרק ל' מבאר הרמב"ם דין כבוד ועונג, דכבוד הוא מבעי", ועונג הוא בשבת עצמה, ובהדלקת הנר מתקיים ב' דינים אלו מבעי"י ובשבת, לכן יש בו עונג וכבוד. והנפק"מ בזה לוי"ט, דהש"ע כתב בסי' תקק"ט דדין עונג וכבוד נוהג ביו"ט כבשבת, ומה"ט פסק בסימן תקי"ד שחייב להדליק נר ביו"ט ולברך להדליק נר של יו"ט. מיהו באבודרהם בסדר תפילת ערבית של שבת כתב ד"א שהמדליק נר ביו"ט אינו מברך, דביו"ט חיוב שמחה איכא אלא חיוב עונג, והרי ההדלקה משום עונג.

ובמושב זקנים עה"ת פרשת אמור (ויקרא כד, ב) הביא סמך להדלקה בשבת ויו"ט, וז"ל: "למה נסמכה פרשת נרות למועדות, וי"ל ללמד שהדלקת נר בשבת מצוה, מכאן נהגו האשכנזים לברך על הדלקת נר יו"ט כמו בשבת, ולא מסתבר לרבותינו שבצרפת דאפילו בשבת אפיק תלמודא (שבת כ"ה) הדלקת נר משום שלום בית, וביו"ט שאפשר להדליק אין לברך דא"צ שלום בית". ויל"ד לפי"ו יו"ט שחל בשבת האם יברך [לשיטת רבותינו הצרפתים] להדליק נר של שבת ויו"ט, דבזה ל"ש הטעם שיכול להדליק כשירצה, או"ד לא פלוג שלא תקנו ברכה רק בשבת, וצל"ע.

עוד נפק"מ אי כבוד ועונג נוהג ביו"ט, למאי דקדיל"י מי שרץ בער"ש והזיק פטור מפני שרץ ברשות, וכמבואר בב"ק ל"ב ע"א מאי ברשות, כדר"ח דאמר בואו ונצא לקראת שבת, והרי קבלת שבת מדין כבוד שבת כמבואר ברמב"ם פרק ל' משבת ה"ב, והנפק"מ במי שרץ בערע יו"ט האם פטור, דאם נוהג בו דין כבוד פטור, וע' לשון רמב"ם בפיהמ"ש בב"ק "אם רץ בער"ש **ויו"ט** פטור". מיהו בעיקר הדבר צ"ב מאי שנא חיוב כבוד שבת בהדלקת הנר שמברך עליו, לשאר דיני כבוד ועונג שבת שלא תקנו ברכה ע"ז.

והנה במאירי בשבת כה: כתב "הדלקת נר בשבת חובה מד"ם מפני שהוא ראש לכל עונג, שאין עונג בלא אורה. וכתבו הגאונים מאחר שכן מברכים עליה להדליק נר של שבת כשאר מצוה מד"ם, אבל רחיצת הידים והגוף רשות היא, והמרבה בתענוג נקיות ובחבוב מצות שבת ה"ז משובח".

עוד י"ל דחלוק הדלקת הנר משאר דיני כבוד ועונג, דגבי הדלקת נר תקנו חיוב הדלקה, דהא אם היה נר דלוק מבע"י מכבהו וחוזר ומדליקו, כמ"ש הרמ"א סימן רס"ג ס"ד, לכן בזה יש ברכה, משא"כ שאר חיובים אם היה לו מאכלים שנשארו מסעודה אחרת אין חיוב להכין במיוחד וכדו', לכן אין מברך ע"ז.

מדוע מברכים דוקא על הדלקת הנר

כתב הרמב"ם בפרק ל' משבת שהדלקת הנר משום כבוד ועונג, וצ"ב מאי שנא הדלקת הנר שתקנו בו ברכה משאר דיני כבוד ועונג שלא תקנו בהם ברכה.

מרכזי רפאלי - בני ברק

מי שהשעה דחוקה לו ביותר

כ' במשנ"ב סי' רמ"ב סק"ג דהא דמי שהשעה דחוקה לו ביותר פטור מלכבד השבת במאכל ומשתה, היינו כשאין לו משכונות ללוות עליהם, ובלא משכון אין יכול להשיג, דאל"ה צריך ללוות, ועיין בשעה"צ אות י"ב דסיים בדין זה דהכל לפי הענין, עכת"ד. ובביאור דבריו כ' בחוט שני פ"א ס"ב דאף שהיא לכאורה פלוגתא קיצונית בין המהרש"ל לגר"א, מ"מ משמע דהמ"ב למד דכו"ע לא פליגי דאין לילך בזה דרך גוזמא וכו', ולמעשה בעצם הפלוגתא הכל תלוי במידת בטחונו של האדם, עיי"ש באורך.

ויש להביא בזה משנ"כ מהרנ"ץ זצוק"ל בעץ חיים (סדר הנהגת ער"ש אות ח'), וז"ל: אך אם הוא דחוק ויודע שלא ימצא אחר השבת ממה לפרוע, כי אין לו על מה לסמוך, אין להטריח עצמו, והמטריח עצמו חסיד שוטה נקרא, וצא ולמד מצויו הקרבנות, וטוב לו ועונג לו שיאכל פת חריבה ממה שיאכל משמנים וממתקים והוא אוכל ממון אחרים, כי לא נצטווה בעונג שבת אלא למי שידו משגת, אבל מי שאין ידו משגת אין בו חטא ואשמה, אדרבה ייסורין ממרקין ענין יחשב לו, כי כל העולם בנחת ושמחה והוא ביגון ואנחה, ובמה שיוסיף דבר מה יותר על מה שדרכו בחול, נחשב לו לפני השם לכבוד שבת ועונג, וה' יראה ללכב, וחביבה שבת זו לפניו יתברך יותר ממי שמענג אותו במאכלים רבים, כי זה הביא מנחה מן הבא לידו, ושפך נפשו לפני השם, עכ"ל [וציין שם מקוריו מספר סדר היום (לר' משה ברבי מכיר) דף מי שהאריך הרבה בכל ד', ובביאור מאמר רז"ל אמר הקב"ה לוו עלי ואני פורע כתב דלא נאמר ענין זה כ"א במי שיכול ואין לו כעת שראוי לו ללוות, כי המקום זימין לו כדי לפרוע, אבל מי שאין ידו משגת והוא חוץ מן הטבע למצוא להחזיר, אין ראוי לו לסמוך על הנס ולהטיל עצמו על הציבור, ולומר אקח בהלוואה עתה וה' ירחם עלי, דזו אינה סברה, ודבר זה אינו תפארת לעושה ולא תפארת מן האדם].

ויש לדקדק דבתחילה כתב וטוב לו ועונג לו שיאכל פת חריבה וכו', דמשמע דעכ"פ שייך בו עונג כלשהו, ובהמשך כ' כי לא נצטווה בעונג שבת אלא למי שידו משגת, הרי שבמי שאין ידו משגת לא שייך עונג שבת. ונראה לבאר ע"פ המדרש וז"ל: רבי עקיבא היה יושב ובוכה בשבת, אמרו לו תלמידיו למדתנו רבינו וקראת לשבת עונג, אמר להם זהו עונג שלי. ע"כ. דמבואר דמהות העונג הינו הרגשה פנימית של שמחה ושללות הנפש וכיוצא בזה, ואי"ה דהאדם נפעל כפי פעולותיו, וע"כ בפשטות על האדם להתרחק מכל מיני צער, ומאידיך עליו להרבות בשפע ותבשילים ומשקים טובים הסועדים ומשמחים, אמנם מי שמכיר בתוכו שעתה אם יפרוק צערו בבכי הרי שירגיש הקלה בצערו, הרי זה עונג, וכן יש לומר במי שאין ידו משגת ומיסב לשולחן שבת בפת חריבה ומיעוט תבשילים, מ"מ הרי אמרו חז"ל טוב פת חריבה ושלווה בה, וזה גופא עונג הוא לו ממה שילוה לצורך שבת, ויהיה טרוד ולחוץ היאך יוחדר החוב ויצא שכרו בהפסדו. וזה מדוקדק שבתחילה כ' דזה עונג לו, דהיינו "לו" דייקא, דהרי כלפי חוץ נראה שאינו מענג השבת, ובהמשך דבריו כ' שבמה שיוסיף דבר מה יותר על מה שדרכו בחול, נחשב לו לפני ה' לכבוד שבת ועונג.

בתקנת עזרא לכנס בחמישי מפני כבוד שבת

כ' במשנ"ב סק"ה ובשעה"צ אות ט"ז דטעם התקנה כדי שיהו לבנים לשבת, ודלא כמ"א דמשמע מיניה דעיקר התקנה היה שלא לכנס בערב שבת כדי שיהיו פנויים להתעסק בצרכי שבת, עכ"ד. וראיתי בשע"ה סי' נ"ד הערה י"ג דהביא מכת"י משנ"כ הרי"ם עדני בפירושו על הרמב"ם בטעם התקנה, שאם יניחו הכיבוס לערב שבת יתשרלו ולא יכבסו, מפני שהם טרודים להכין צרכי שבת, עכ"ד.

הנה אף שדבריו מחולקים במקצת מדברי המ"א, מ"מ הרי הם עולים בקנה אחד לומר שעצם התקנה היה להרחיק מלאכת הכיבוס מלהיעשות בערב שבת, ובביאור דבריהם נראה לומר דהנה כ' הרמב"ם פ"ל ה"ג משבת וז"ל: ומכבוד השבת שילבש כסות נקיה, ולא יהיה מלבוש החול כמלבוש השבת, ואם אין לו להחליף משלשל טליתו כדי שלא יהא מלבושו כמלבוש החול, ועזרא תיקן שיהו העם מכבסים בחמישי מפני כבוד השבת, ע"כ. הרי שמסדר דבריו דנקט בתחילה דבעינן כסות נקיה, ורק בסוף ההלכה הביא לתקנת עזרא, נראה לומר דמה דבעינן כסות נקיה היינו מדין כבוד שבת הידוע שכ' בה"א דנפקא מקרא דוקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מוכבד, דיש לדקדק בד' הרמב"ם הא דנקט כהא ולקדוש ה' מוכבד, דמבואר במסכת שבת קי"ט דקאי איהרמ"פ, דאיתא שם מאי דתניב ולקדוש ה' מוכבד, אמר ליה זה יום הכפורים שאין בו לא אכילה ולא שתיה, אמרה תורה כבדהו בכסות נקיה. ואפשר דלמד הרמב"ם דודאי אין הכוונה בדרשה זו לגרוע מכבוד השבת דין כסות נקיה, דהייכן שאדם יענג השבת במאכלו ובמשתתו ולא בכסותו, ור' יוחנן קרא למאניה מכבדותיה, אלא צריך לומר דס"ד אמינא דמכיון דביוה"כ איכא כל מיני עינוי באכילה ושתייה וסיכה וכו', א"כ אפשר דלא שייך בו דין כבוד כלל, קמ"ל.

ואם כנים דבריו בזה (ובזה הוי הערה למש"כ שם בהערה) א"כ אין לומר דעצם תקנת עזרא קאי אבגד נקי לשבת, דגם לפני תקנתו היו מכינים בגד נקי לשבת מדין כבוד שבת, אלא דבא עזרא להרחיק הכנה זו מער"ש כביאור המ"א או מהר"ם עדני: אמנם כל קבל דנא כ' בספר אורה ושמחה בד' הרמב"ם, וז"ל, פירוש מדברי סופרים אין בכסות נקיה, והיינו שלא ילבש בגדים מלוכלכים, אבל מתקנת עזרא לא סגי בכסות נקיה בלבד, אלא בעינן שיהיו מכובסין, וזו דרגה חמורה יותר, עכ"ד. והבוחר יבחר.

ומה שכ' שם בהמשך דבריו וז"ל: אולם עיין במ"ב (סי' רמ"ב ס"ק ה') דמשמע מדבריו שתקנת עזרא היא דבעינן כסות נקיה, ולכאורה אין זה מכון עם דברי הרמב"ם, ע"כ. והיינו דאע"פ דבמ"ב נקט לשון לבנים ולא נקיים, וא"כ י"ל שכונותו על בגדים מכובסים בדווקא ולא סגי בנקיים בעלמא, מ"מ הרי כ' דיש להזהר שלא לילך בחלוק אחד כמה שבתות כדי שלא לעבור על תקנת עזרא. ומשמע דאם הולך באותו חלוק ב' שבתות לא מיקרי עובר על התקנה, ולפי ד' האורה ושמחה הלא בעינן מכובס בכל שבת ושבת. ובאמת אפשר עוד לומר דענין מכובס אע"פ שישנו בגד נקי, אינו משום כבוד אלא משום עונג, וכדחזינן בשבוע שחל בו ת"ב דנאסר לבישת בגד מכובס, משום דהוא היפך הרגשת אבילות וצער.

במעלות שמירת שבת

בענין מה שהובא בטור מגמי שבת בענין מעלת הזוכה לשמור השבת ולכבדה, ראיתי לציון עוד כמה מאמרי חז"ל בזה:

בשמות רבה - אמר להם הקב"ה לישראל אם תזכו לשמור שבת מעלה אני עליכם כאלו שמרתם כל המצות שבתורה, ואם חללתם אותה מעלה אני עליכם כאלו חללתם כל המצות, וכה"א שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע, בעת שאדם שומר את השבת גוזר גזירה והקב"ה מקיימה, שנא' אם תשיב בשמבת רגלך וגו', מה תביא אחריזי אז תתענג על ה', כמה דתימא והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך.

במכילתא (בשלח) - שמא תאמרו כל מי שמשמר את השבת מה שכר נוטל עליה, ת"ל אשרי אנוש יעשה זאת וגו' שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע, הא למדנו שכל מי שמשמר את השבת מרוחק מן העבירה.

חובב גרידי - רכסים

השבת מורה השגחה, חידוש העולם ותורה מן השמים

הטור מביא מימרא דר' חייא בר אבא א"ר יוחנן, כל המשמר שבת כהלכתה אפילו עובד ע"ז כאנוש מוחלין לו. וכתב הבית יוסף: "מפני ששבת שוקלה כנגד כל המצוות, שהיא מורה השגחה, וחידוש העולם, ותורה מן השמים וכו", עכ"ל. וביאור דבריו, דמצוות שבת היא זכר ליציאת מצרים, ובזה השבת מורה לנו ההשגחה, ובמה שהיא זכר למעשה בראשית היא מורה לנו את חידוש העולם. אמנם מה שכתב שהשבת מורה שתורה מן השמים, צ"ע היכן מורה לנו יותר משאר המצוות. ומצאתי בספר בית דוד (מרבני דוד מסלוניק) שהקשה והניח בצ"ע.

[גם יעויין שם שפירש ששבת מורה השגחה בענין אחר, והוא שהשומר שבת כהלכתה ועוזב מלאכתו, אף שיכול לבוא לידי הפסד וסומך על הקב"ה שישלים חסרונו, הרי ממילא חזינן שמאמין בהשגחה].

לוו עלי ואני פורע האם נאמר על סעודת מלוה מלכה
יש לעיין האם גם על סעודת מלוה מלכה במוצש"ק

מובטחים אנו "לוו עלי ואני פורע", ובכלל הוצאות שבת ויו"ט היא, או לא, ושורש הספק דכיון שטעם סעודת מלוה מלכה כתב רש"י דכשם שמכבד את השבת בכניסתה כך מכבד אותה בצאתה, וא"כ ל"ש סעודה זו מסעודת ליל שבת, דהא תרומיהו לכבוד השבת אתו, או דילמא סוף סוף שאני סעודה הנאכלת בשבת, מסעודה שאחר השבת אף שגם היא לכבוד השבת באה.

האם יש לדקדק יותר בכשרות לכבוד שבת

המשנ"ב (סי' רמ"ב סק"ו) מביא מה שכתבו האחרונים דאף אותם שנהגו היתר בפת פלטר, מ"מ בשבת ראוי שלא יאכלו רק פת ישראל. ונסתפקתי אם זהו דין רק בפת פלטר שענינה קדושה וטהרה (כלשון האחרונים, עיין יד אפרים), שהרי מקור דין זה הוא ממה דמוכח שבזמן שהיה טהרה בישראל, הקפידו לאכול בשבת חולין בטהרה, או דילמא שייך דין זה בכל הידור כשרות לדקדוק הלכה (אף שאין ענינו "קדושה וטהרה"), וזהו מכבוד השבת שמדקדקים בה במצוות טפי.

יהושע ז. קוסובסקי-שחור - מעלות דפנה ירושלים

שבת יסוד האמונה

כתב הטור דברי הגמי במס' שבת א"ר יהודה אמר רב אלמלי שמור ישראל שבת ראשונה כהלכתה לא שלטה בהם אומה ולשון, ודרשי לה מסמיכות הפסוקים דיצאו העם ללקוט וכו' ויבא עמלק, וכתב הב"י בשם מהר"י אבוהב דאם עמלק לא היה נלחם עם ישראל לא היה מצנן האמבטי הרותחת בפני כל האומות, והיו יראים מפני הניסים שעשה ד' לישראל. והנה הביאור בדרשת הגמי הוא כמבואר בשאר דברי האמוראים המובאים שם בגמי, דשבת היא יסוד האמונה בד' יתברך שהוא בורא הכל ומנהיג הכל וזן ומפרנס לכל, ובשבת האדם ניזון מעל הטבע, וכיון שפגמו בשבת ראשונה ביסוד האמונה נתהוה כח לעמלק שהוא כח הכפירה לשלוט בעם ישראל, וממילא מזה קבלו כל האומות עוז להלחם בישראל, והתיקון לזה הוא דברי ר' יוחנן בשם רשב"י ידישמור ישראל ב' שבתות כהלכתן, דכדי לתקן השבת הראשונה צריכים כלל ישראל לשמור כפול מהלקולו ב' שבתות.

ולפ"ז היה נראה לפרש מתוך עניות הדעת את דברי הגמי ר"נ בר יצחק אמר אף ניצול משעבוד מלכויות [בגמי הגירסא משעבוד גלויות]. דהיינו שהמענג השבת ניצול משעבוד מלכויות, דישאל זה המענג השבת מוכיח ומגלה בעצמו האמונה בד' יתברך ושחמ ומתענג בזה, ולא רק ששומר השבת אלא מענגה ומכבדה, והוא הוי כתיקון לשבת הראשונה דשם נתחללה, והוא לא רק ששומרה אלא מוסיף ומענגה, ולכן אף בתוך הגלות זוכה הוא עצמו להנצל משעבוד המלכויות.

דוד אפנגר - בני ברק

עשה שבתך חול חובה או היתר

בפשטות משמע דהוי חובה, ואסור ליסמך על הבריות עבור עונג שבת. וקשה לי טובא, בשלמא אי הוי בקביעות ניחא, דאינו ראוי שעול עונגו יפול על הציבור, אם כי עונג זה הוא בסך הכל מצוה כשאר מצוות, מ"מ כיון שזה מצוות עונג שמתענג, יש קצת סברה לומר שאינו מן הראוי שהציבור ישא בעול זה. אבל השתא דאמר רב יהודה אמר רב (שבת קי"ח ע"ב) לא המענג את השבת נותנים לו משאלות לבו, שנאמר והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך, די בשבת אחת לבקש נדבה מעשיר שבשמחה יתן לו אפילו כמה פרוטות, ואח"כ כבר יש לו הבטחה שה' יתן לו משאלות לבו, ולשבוע הבאה כבר לא יצטרך לשום בריות, אדרבה יהיה הוא נותן לאחרים. וא"כ צ"ב מדוע רבנן אסרו עליו ליסמך על אחרים, וכי אם היה לו צורך חד פעמי במילי דעלמא לא היה מבקש נדבה, הא דדאי שכן, א"כ מה גרע צורך גבוה זה של עונג שבת, אתמהא.

אולם הרמב"ם האיר עיינינו שכתב (פ"ל ה"ז) וז"ל: אינו חייב להצר לעצמו ולשאלו מאחרים כדי להרבות במאכל בשבת, אמרו חכמים הראשונים עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ע"כ. וכן הביא הב"י. מבואר דכוונת רבי עקיבא שיכול אדם לעשות שבתו חול ולא חייב להתבייש ולשאל מאחרים, אבל אם רוצה לעשות כן אפילו בקביעות, או עכ"פ כשבטוח לבו בהבטחה ה' שימלא כל משאלות לבו, ודאי דיכול לעשות זאת.

ונראה דזה הרבה תלוי בדרגת בטחון בה' שיש לאדם, ובדרגת אמונת חכמים שאמרו שה' ימלא כל משאלות לבו, שאם הוא בעל בטחון גדול פשיטא שיכול ליסמך על הציבור, שבקירוב יתמלא משאלות לבו. ואם אינו במדרגה הזו, התיירו לו חכמים לעשות שבתו חול.

ולפ"ז מה שהקשו התוס' בביצה (דף ט"ו ע"ב) מימרא דלוו עלי בני ואני פורע אממירא דעשה שבתך חול, אין כוונתם דאיכא ב' צווים דסתרי אהדדי אלא היכי מצווה האדם ללוות לכבוד עונג שבת, והא מבואר דיכול לעשות שבתו חול, וע"ז תירצו כשאין לו לפרוע דאז יכול לעשות שבתו חול, אבל אה"נ דיכול גם כן ללוות וה' יפרע לו, אם מאמין באמונה שלימה.

שו"ר שכן משמע במשנ"ב (ס"ק א') שכתב וז"ל: בזה אמר ר"ע עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ואינו מחוייב לא בג' סעודות ולא בכסא דהרסנא. ע"ש, משמע דאם ירצה יכול, ואיך ישיגם, הרי ע"כ איירי שאין לו משכון ושאין לו ממי ללוות, דא"כ מחוייב ללוות, וקאמר המשנ"ב דאינו מחוייב, אלא ע"כ גם כשאין לו משכון וממי ללוות, עדיין

לקידוש (שבת כ"ג). ומביאור הגר"א סי' רמ"ב משמע דאינו מחלק חילוק התוס' בין עני שמטול על הצדקה שחייב בג' סעודות, ומי שעדיין יכול להתפרנס בדוחק משלו דפטור אפילו מג' סעודות, ואינו צריך להטיל עצמו על הצבור, גם לא נזכר בטוש"ע בדין ג' סעודות פטור זה, ולכאורה תמהו קצת שהמשנה ברורה הביא דין זה, והטעם שלא הביא הטוש"ע דין זה דלרבנן לא צריך תירוץ זה ויתכן שאין חילוק, וג' סעודות צריך אפילו לעני ביותר ע"ש, ואפילו יש לו ב' סעודות לוקח אחד מן הצדקה. אבל גם בזה קשיין דברי הגר"א, דא"ה היה יכול לומר שלתנא דבי אליהו צריך לקחת מן הצדקה גם כסא דהרסנא, ועשה שבתך חול איירי רק במי שיש לו שיפורז בלי להתחשב עם העתיד. ועוד, דבתוספתא איתא דנותנין לו דג וירק לשבת, והיינו כסא דהרסנא, וכן פסק הרמב"ם ושו"ע, וי"ל דהגר"א סובר דאע"ג דנותנין לו מן הצדקה, אבל לא שיש דין להרחיק עצמו מנטילת צדקה אין חיוב לקחת מן הצדקה דבר מועט לעונג, ושני התירוצים בשבת ק"ח רק פלגי אי דין עשה שבתך חול גם מחייב שלא מגיע לו מן הקופה או שנותנים לו, מיהו אם אינו רוצה אינו מחויב לקחת, אבל עכ"פ רואים שאפילו על הצורך הגדול ביותר נאמר עשה שבתך חול, וע"כ יישב דהא מיירי כשיש לו מעט משלו וכו'. ואין קושיא מדוע לא הביא הטוש"ע דין זה, ד"ל כמו בכל המצוות אם אין לו כסף אינו מחוייב לקחת מן הצדקה ופטור, גם הכא הדין כן, וכל זמן שלא אמרינן שמחוייב לשאול על הפתחים הדין שפטור מהם ואפשר לומר לפי הנחה זאת דאליבא דהלכתא נשאר תירוץ התוס' לענין חילוק הצדקה מן הקופה ומן התמחו', דמי שצריך לקופה נותנים לו מן הקופה, ומי שאפשר לו בדוחק לא מגיע לו מן הקופה, אבל לענין חוב לא נאמר בזה דבר, אולם בפסחים ע"כ איירי בדין העני מה שמחוייב, ומשו"ה תירץ דאיירי ביש לו מעט משלו.

ולכאורה יש להקשות כיון דאם מוצא ללוות צריך ללוות, וא"כ אפילו מי שאין לו כלום יקח מן הצדקה לכסא דהרסנא, ויקח זה תבורת הלואה, וא"כ תמיד יש לו ממי ללוות, ואולי יש לומר דגם זה אי"ל לחייב, כיון דהנותנים לא מתחשבים בפרעון שלו וכוונתם לחלק לו צדקה, הוי בזיון דבבר אע"פ שכוונתו לשלם כשיהיה לו, ולכן אם יש לו ללוות לא מגבאי צדקה מחוייב, אבל מגבאי צדקה הוי תמיד בגדר נהנה מן הצדקה. ועוד, שבהו שיליו לו מקופת הצדקה יחסר שם הכסף ממעט חלק של עניים אחרים עכ"פ לזמן, אבל כמו שהעיר בביאור הלכה סותרים דברי הגר"א בסי' רמ"ב את דבריו בסי' רס"ג, דשם מפרש דדבר מועט וד' כוסות שוין, וד' כוסות חיוב אפי' למי שאין לו כלום, וגם מחוייב לקחת כדי לקיים מצוה זו כמו שביארו ואפי' מן התמחו', וכיון דדינים שוה אלמא דגם בדין עונג שבת הכי הלכתא.

ומקור הדין שיש לחזר על הפתחים משום נר שבת ברמב"ם, והטור לא הביא, והמחבר פוסק כהרמב"ם, והרמב"ם משמע שסובר דיש לחזר על הפתחים גם עבור סעודה ג', ואפי' עני המתפרנס מן הצדקה סועד ג' סעודות, ולא משמע שסובר חילוק התוס' שכתב דין עשה שבתך וכו' שאין להרבות במאכלים, ולפי סברתו יתכן שגם כסא דהרסנא יש לקחת מן הצדקה, אמנם הטור שהביא דין עשה שבתך במי שאי אפשר לו, וכסא דהרסנא במי שהשעה דחוקה לו, משמע יותר שמפרש שאין ליטול מן הצדקה עבור כסא דהרסנא, ונסתפק במי שיש לו מעט משלו. ומשו"ה ביאר הגר"א דבריו בדרך הנ"ל, ולפי ביאורו בטור היה יתכן דאין להשוות ד' כוסות לדבר מועט, והגר"א רק בירר דברי הרמב"ם בסי' רס"ג, וע"כ לדברי התוס' אין ד' כוסות שוה לדבר מועט.

ואין להקשות לדעת הגר"א איך הביא המחבר את הדין שלנר שבת צריך לחזור על הפתחים, ד"ל דנר שבת דעדיף כו"ע מודו ולא נאמר בזה עשה שבתך. ואין להקשות מדוע לא הוכיח הגר"א דין זה מהא דנר חנוכה חייב לחזור על הפתחים משום פרסומי ניסא, ונר שבת עדיף, ד"ל דלענין מה להעדיף החשיב הקב"ה נר שבת משום שלום בית, אבל כשאדם רוצה להיות צנוע ולא ליהנות עבור צרכיו מן הצדקה, אע"ג בדצרכיו אלה יש מצוה שפיר דמי, וא"א ללמוד ממצות פרסום נס.

מנחם ברמץ - בני ברק

כיבוס בגדי חול בע"ש

בחוט שני כ' דלדעת המג"א דהתקנה שלא לכבס בע"ש, נראה פשוט שאין לכבס כל כיבוס בע"ש. שיסוד התקנה שיהיו פנויים בע"ש להכין צרכי שבת. עכ"ל. ולא יוש לדון שהאי דינא שיהיו פנויים היינו לגבי מה שרוצה לכבס לשבת, שיכבס עתה ולא ידחה למחר, אבל אין איסור בעצם הכיבוס טפי משאר מלאכות, ומי שגמר כל הכנותיו לשבת ויש לו זמן רב לכאור אין צד לאסור אף למג"א.

יהודה הלוי - קריית ספר

בענין כיבוס ביום שישי בזמנינו

כתב השו"ע (סי' רמ"ב) מתקנת עזרא שהיו מכבסים בגדים בחמישי בשבת מפני כבוד השבת, ונחלקו המג"א והא"ר ועוד בעיקר התקנה, דעת המג"א דעיקר התקנה היתה שלא יהיו מכבסין ביום שישי, וטעמא כדי שיהיה פנוי להכין צרכי שבת, ואף דלעתים גם כיבוס הוא מצרכי שבת כגון שצריך לבגד לשבת, ועוד הא קודם המנחה מותר לעשות שאר מלאכות בע"ש, מ"מ היות והכביסה היתה לוקחת הרבה זמן בזמניהם (יורדים לנהר לרחוץ וכו'), ע"כ תיקנו שלא יעשו זאת ביום שישי, אולם דעת

התמחו', אך מ"מ עני הוא שאין לו אלא מזון י"ד סעודות, ועליו אמר ר"ע שיעשה שבתו חול ולא יטול מן הקופה לסעודה ג', ואח"כ ממשיך הטור לשאול מר"ח בר אשי שאפילו דבר מועט ועשאו לכבוד שבת הוי עונג, ואמר ר"פ אפילו כסא דהרסנא, ומבאר הב"ח שאיירי באדם שעליו דיבר ר"ע שאין לו משלו כלום רק י"ד סעודות, ועליו אמרו שצריך לעשות דבר מועט, וזה כוונת הטור היינו "למי שהשעה דחוקה לו", דהיינו אדם שיש לו י"ד סעודות שצריך לעשות כסא דהרסנא ויוצא בזה יד"ח.

ויוצא לפי הב"ח שר"ע ור"ח בר אשי דיברו על אותו אדם, עיין היטב בב"ח. ומעתה לכאורה פשוט שכאשר השו"ע מעתיק את דברי הטור וכותב כך, וז"ל בסעי' א': אפילו מי שצריך לאחרים, אם יש לו מעט משלו צריך לזרז עצמו לכבד את השבת, ולא אמרו עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות אלא למי שהשעה דחוקה לו ביותר וכו', ולאור הנ"ל מתבאר שהשו"ע איירי במי שיש לו י"ד סעודות, ועליו גם אמר ר"ח בר אשי שצריך להשתדל לפחות לכסא דהרסנא, דהרי כך ביאר הב"ח את דברי הטור, ולא מצינו שם מי שחולק על הב"ח בביאור הטור, וברור שהשו"ע העתיק לשון הטור, דלא מצינו בשום מקום את הלשון "אלא למי שהשעה דחוקה לו" חוץ מהטור.

ומעתה קשה לכאורה על דברי המשנ"ב, שבריש דבריו מביא את ג' מאמרי חז"ל, ובדרגה האמצעית כותב כך וז"ל: ומי שהשעה דחוקה לו ביותר היינו שאין לו רק מזון שתי סעודות לשבת, שזה בעצם י"ד סעודות לשבוע, בזה אמר ר"ע עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ואינו מחוייב לא בשלוש סעודות "ולא בכסא דהרסנא", ורק בדרגה ג' כותב שמי שיש לו מזון ג' סעודות ויותר יקנה גם כסא דהרסנא. עש"ה, וזה לכאורה סותר לכל הנ"ל, דהרי אדם שהשעה דחוקה לו כן צריך להתאמץ לכסא דהרסנא, הגם שפטור מסעודה שלישית, שהרי הב"ח אמר לנו שר"ח בר אשי דיבר על אותו ציור של ר"ע, ומנין למד המשנ"ב שפטור לגמרי.

ובשעה"צ סק"ד כותב באחד ממקורותיו את המג"א סק"א, ומסתמא הכוונה לסק"ב, ושם כותב המג"א: שהשעה דחוקה לו היינו מי שיש לו מזון י"ד סעודות לאכול וכו' לא יטול מן הצדקה, ע"ש, ולכאורה אין לזה שום סתירה לדברי הב"ח, דגם הב"ח מודה שאיירי במי שיש לו י"ד סעודות, ועליו אמר הטור שנקרא שהשעה דחוקה לו, ועליו אמר ר"ח בר אשי שיוצא ידי חובה בכסא דהרסנא. ועוד, שהב"ח הגם שמבאר את הספק של הטור כותב להדיא שוב פעם בסוף דבריו, וז"ל: דלא אמרו כסא דהרסנא אלא למי שהשעה דחוקה לו ביותר, דהיינו דאין לו אלא מזון י"ד סעודות, דעליו אמר ר"ע עשה שבתך חול כדלעיל.

וכן משמע גם בבית יוסף, וז"ל בתוך דבריו: וי"ל דמתנא דבי אליהו שמעינן שאע"פ שהשעה דחוקה לו ביותר צריך לעשות דבר מועט וכו', והיינו כסא דהרסנא שע"ז הגמ' אמרה שמיקרי דבר מועט, ולא ידעתי מדוע פטרו המשנ"ב מזה מהיכן מקורו, וצ"ע.

האם צריך כיום להקפיד על אפיית חלות בבית בע"ש

ברמ"א בסי' רמ"ב כתב: נוהגין ללוש כדי שיעור חלה בבית לעשות מהם לחמים לבצוע עליהם בשבת ויו"ט, והוא מכבוד שבת ויו"ט ואין לשנות. ובמשנ"ב סק"ו כתב: מלבד שהלישה והאפיה הוא מכלל כבוד שבת ויו"ט, כמו שמסיים לבסוף, עוד יש טעם בזה לקיים מצות חלה, לפי שאיבדה את אדם הראשון שהיה חלתו של עולם שנברא בערב שבת.

ועוד מביא אחרונים שאף הנוהגין לאכול כל השבוע פת פלטר, בשבת יאכלו פת של ישראל מפני כבוד שבת ויו"ט, א"כ ישנם ג' סיבות לאפות חלות לשבת: כבוד שבת שזה כבר בלישה ואפיה, פת ישראל, והפרשות חלה, ובאור לציון פרק מ"ז אות א' כתב כיום שהמאפיות אופות חלות מיוחדות לשבת, אין צריך להקפיד לאפות חלות בבית לבד שבת, ובהערה מבאר שבזמנם היה לחםם אותה צורה בשבת ויום חול, ולא היה בזה כבוד שבת, משא"כ האידנא ע"ש.

ולכאורה במשנ"ב נתבאר שעצם הלישה והאפיה זה כבוד שבת, ואכ"ה גם האידנא יש ענין לעשות, וכן גם יש ענין להפריש חלה, אך אשה שבכל מקרה לא מפרשיה חלה אין עליה חובה כ"כ גדולה לאפות חלות, דמתקיים כבוד שבת גם בחלות קניות, אך מסתמא שאם תאפה תקיים מצוה. ונפ"מ עוד שאם בחנות נגמרו החלות של המאפיה כן צריכה לאפות. ועוד נסתפקתי שאם אפיית חלות זה מכבוד שבת, בכה"ג שאין האשה יכולה לאפות האם מוטל על האיש לאפות לכבוד שבת, וכמו בנר שבת שכאשר אין האשה מדליקה האיש צריך להדליקה, ועיין.

אליהו בן עבו - רמות

בענין כבוד השבת

בשו"ע סי' רמ"ב: ואפילו מי שצריך לאחרים, אם יש לו מעט משלו צריך לזרז עצמו לכבד את השבת, ובביאור הגר"א ציין לפסחים קי"א א' תנא דבי אליהו עושה דבר מועט, ובשבת קי"ח משמע דאין צריך כלל דאמרינן עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, וע"כ שם בעני לגמרי כמו שמפרש שם, ובפסחים איירי שאכתי מועט יש לו משלו. ומש"כ ולא אמרו אלא במי שהשעה דחוקה לו ביותר, היינו כשאין לו ממי ללוות וכמ"ש התוס' בביצה, ובסי' רס"ג בדין נר שבת כתב המחבר ואפילו אין לו מה יאכל שואל על הפתחים ולוקח שמן, וציין הגר"א דכבוד שבת בדבר מועט שוה לד' כוסות, כדמשמע דפסחים כ"ה, פשיטא לתנא דבי אלי' וכו', וקידוש עדיף מכבוד היום ונר שבת קודם

למילף נר שבת מכבוד היום, תיפוק ליה דחמיר מנר חנוכה. ושמא יש לדחות דכשיש לו נר שבת קודם, דשלום ביתו קודם, אבל כשאין לו נר היה מקום לדון שלא חייב כ"כ לטרוח, משא"כ פרסומי ניסא חייב לטרוח עבור זה בכל כחו, דיסודו להחיות אצל עצמו זכרון ניסי ה', והוא תכלית הבריאה כמש"כ הרמב"ן פרשת בא. והיא כונת היצירה שאין לנו טעם אחר ביצירה הראשונה, ואין לעליין חפץ בתחתונים מלבד זה שידע האדם ויודה לאלקיו שבראו.

והוא חיזוק האמונה שהוא עיקר חיות האדם, ובדואי כל אשר לו יתן בעד נפשו לפרסם מעשי ה'. ומה שהגר"א הוכיח מקידוש שדוחה כבוד היום ונר קודם לקידוש, שמא כונתו כיון דהנר קודם לכל א"כ בהכרח צריך לחזר על הפתחים בשביל נר, דלא יציירי שיקיים עונג שבת בלי שיהיה לו נר, דהכסף הראשון שיקבל יקנה בו נר.

ללוות בריבית לצורך סעודת מצוה

מ"ב ס"ק ד': לוינ בריבית לצורך סעודת שבת או סעודת מצוה, והיינו בדרך היתר, ולפי"ז החידוש שצריך להוציא הוצאות על צרכי שבת גם כשנמכר ביוקר, שלצורכו לא היה קונה כן (דמי שדרכו לקנות גם לצורך חול ע"י הלואה בריבית מהיכ"ת ששבת יגרע), ומשמע דאינו משום לוו עליו ואני פורע, דלכאורה זה נאמר רק על סעודת שבת, משא"כ כאן מוזכר כל סעודת מצוה, ומקורו בירושלמי מו"ק סוף פ"ב, ומוזכר שם סעודת ראש חדש, והוא ככל המצוות שלא שמענו שזה לא בכלל הוצאותיו שמר"ה עד ר"ה, אלא דכשאדם דואג לסעודת מצוה (ולכאורה ה"ה לכל מצוה) יש לפזר ממונו ביותר לעשותה בהידור, ולא לימנע מפני הפסד מועט.

בטעם דבשבת בעינן נמי לכס

כתב הטור הכל מודים בשבת דבעינן לכס, וביאר מהר"י אבוהב דביו"ט לר"א שקולין אכילה כל היום או לימוד כל היום, ומשום דהאכילה כשנעשה אותה מצד שאנו מצויין עליה, אין בזה הפרש בקיום זאת המצוה או כשנקיים מצות קריאת התורה, וכיון שהכתוב חייב שנסמח ברגל שזוה התכלית, ונתן לנו בחירה אם ישמח ע"י אכילה או ע"י לימוד, אבל בשבת מוכרח שיהיה עונג כדכתיב וקראת לשבת עונג, משמע מיהת מדבריו דענין אכילה זו הוא כמו ביו"ט אכילה מחמת מצוה, שאין הפרש בינה לבין לימוד אלא שבאכילה יש גם עונג לגוף, ואכילה בענין אחר שמא ביו"ט לא מתקיים בזה דין חציו לכס ולא דין עונג שבת, וצ"ע.

שו"ר במאמרי הגר"א וינטרוב צ"ל שנדפסו מחדש (עמי תמ"ז) שדייק מה שאמרו מענג את השבת ולא מענג עצמו בשבת, דהיינו שכל מטרתו בשביל השבת לפארה בענין עונג, ובמאמר א' כתב דעונג שבת עניינו החיבור לש"ק, וזהו לשון הפסוק לדעת כי אני ה' מקדשכם, ע"ש שהאר"ך בביאור הדברים.

הנפק"מ בין הטעמים לאפיית חלות בע"ש

במ"ב מבואר דתרי טעמי איכא לאפות חלות בע"ש, משום לטרוח לכבוד שבת ומשום הפרשת חלה ע"י האשה, ובשו"ת משאת בנימין סי' א' מיייתי רק הטעם דהפרשת חלה, ומיירי שם בגוונא דהלישה היתה ע"י הנחתום ורק הפרשת החלה והאפיה ע"י האשה, ומאד חושש שלא יתבטל אצל הדבר ע"ש. ולכאורה לימודי זכות שנאמרו בדורנו לא שייכים לטעם זה, ואי"ז תוספת מצוה בעלמא אלא הוא תיקון לחטא שגרמה להביא מיתה לעולם.

גדרי הוצאות שבת

מזונות של שבת אינן קצובין, וע"כ אם מוסיף מוסיפין לו, היינו דאדם שמוציא יותר כדי שיתרבה כבוד שבת ויסיפו לו, דכל שמחמת שבת מוציא יותר הקב"ה מחזיר לו. ויש לעיין בקונה הרבה בקבוקי יין ביחד, והוא אדם שאין דרכו לשתות יין בימי החול, הנה אם יש לו מעות בריוח שאינו נזקק להלואות ולא לצייק דחוי, שהוא לכאורה בחינת עבד לזה לאיש מלוה, פשיטא שלכבוד שבת א"צ לקנות ביוקר כשאפשר גם בזול, אבל אם צריך לדחוק עצמו בשביל לקנות הרבה מראש, והכל כדי להסוך כמה פרוטות לבקבוק יין, לכאורה הוא מכחיש דברי חז"ל דמזונות שבת אינן קצובין, דמשום שבת לא מחוייב כלל עכשיו להוציא, ומהיכ"ת לידחק בהוצאה גדולה בבת אחת אם יכול לחלקה להרבה תשלומים אם הוא מאמין שהקב"ה מחזיר לו הוצאתו, ואם עושה רק בשביל למעט בטירחא, והיה עושה כן גם אם מחיר ארגז היה כמחיר בקבוק, ניחא (אמנם על החזו"א כתוב שהיה מתגעגע לימים (בחו"ל) שהיה עומד בתור ארוך לקנות יין לקידוש, אבל זהו מדרגה), וצ"ע אם אינו מאמין, א"כ גם מה שמוציא באמת לצורך שבת שמא לא יחזירו לו, וצ"ע.

דוד שיפרין - קריית ספר

בגדרי עשה שבתך חול

הטור סי' רמ"ב בריש דבריו מביא את המצוה הגדולה לענג את השבת כפי יכולתו, ואח"כ מקשה מר"ע שאומר עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ומבאר הב"ח שאלתו שע"כ ר"ע דיבר על בינונים שניזונים משלהם שההירו אותם לא לפזר ממונן הרבה, שלא יגיעו בסוף למידה שיצטרכו לבריות, וזה סותר לכל מה שביאר בריש הסימן שיש ענין ומצוה להרבות.

וע"ז פתן הטור שר"ע דיבר בדלא אפשר ליה, ומבאר הב"ח שאיירי באדם שאכתי לא ניזון מן הקופה ומן

יכול לבקש נדבה מחביריו אם ירצה. כמו"כ משמע מהמשך דברי המשנ"ב שם בשם הט"ז ותו"ש ושאר אחרונים שאף מי שהשעה דחוקה לו ביותר דהוא פטור מדינא מסעודה ג' וכסא דהרסנא, מ"מ נכון מאוד שיראה להשתדל להיות עכ"פ מן הכת האמצעית, דהיינו בקיום ג' סעודות וכסא דהרסנא, ע"כ. ושוב איירי שאין לו משכון וממי ללוות ובכ"ז ישתדל, וע"כ דמבקש נדבות.

ביאור סוגיא דשבת (דף קי"ח ע"א)

והנה לכאורה בגמ' (דף קי"ח ע"א) משמע דדינא דר"ע הוי חובה ואיסור להצטרך לבריות, דאיתמר התם ממשנה דפאה (פ"ח מ"ז) מי שיש לו מזון י"ד סעודות לא יטול מן הקופה, ופרש"י דכיון שיש לו נמצא גוזל העניים, ע"ש. ובמשנ"ב כאן מבואר דמי שיש לו י"ד סעודות עליו נאמר עשה שבתך חול וכו', א"כ הרי דאסור לו ליטול מהקופה. זאת ועוד, לקמן שם אוקמוה להא מתניתין כרבי עקיבא דאמר עשה שבתך חול, ופרש"י ד"ה אלא הא מני, דהאי דצריך לבריות יעשה שבתו חול, ולא יטיל על אחרים כבוד שבתותיו, ע"כ. א"כ מבואר להדיא דלא כהרמב"ם. וי"ל דהתם ליטול מן הקופה של העיר המיועדת לעניים, ובדואי שאין חייבים לתת לו כיון שיש לו כבר ב' סעודות, ואם נוטל גזול את העניים, וע"ז פירש"י דלא יטיל על אחרים כבוד שבתותיו, היינו לבאר מדוע אין קופת העיר חייבת לתת לו, אבל מאחריני לבקש נדבות אם ניחא לו בזה אין שום איסור כלל. והא דאוקמה להא מתניתין כר"ע, והרי ר"ע לא איירי בקופת צדקה, היינו משום דכיון דחידש ר"ע שאין אדם מחוייב להצטרך לבריות בשביל כבוד שבת, ממילא גם על הקופת צדקה אין חיוב לתת כיון דיש לו כבר ב' סעודות, ומדחויב אין להם, ממילא איסור נמי איכא למיהב ליה, דהוי גזל עניים, ולכן תנן מי שיש לו י"ד סעודות לא יטול מן הקופה.

הטעם שמי שמענג את השבת נותנים לו משאלות לבו
כתב הב"י בשם מהר"י אבוהב דנותנים לו משאלות לבו כדי שיוכל למלאות חפצו מכל עונג שירצה, ע"כ. נראה דאין הכוונה שיוכל לענג עוד שבתות אחרות, דחא דא"כ איזה שכר הוא, ועוד דאינו דומה לשאר הבטחות שפירש מהר"י אבוהב, כגון הא דנותנים לו נחלה בלי מיצרים שהוא מדה כנגד מדה, שכשם שהוא מציז מעות בלא שיעור לצורך שבת כך יתנו לו נחלה בלא שיעור, וכן מה שאמרו ניצול משעבוד מלכויות, פירש משום שמקבל עליו עול שבת מעבירין ממנו עול מלכויות, ואכ"ה ה"נ יש לפרש כוונתו בנותנים לו משאלות לבו, דהיינו בשאר ענייניו יוכל למלאות חפצו מכל עונג שירצה.

אליהו בנימין הלוי - אופקים

בענין עשה שבתך חול

הרמב"ם פרק ל' משבת לא הזכיר הך דעשה שבתך חול לענין ג"ס, אלא כתב דמי שאין ידו משגת אפי' לא עשה אלא שלק משום כבוד שבת הרי זה ענג שבת, ואינו חייב להצר לעצמו ולשאול מאחרים כדי להרבות במאכל בשבת, אמרו חכמים הראשונים עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ואח"כ כתב חייב לאכול ג"ס, ואפי' עני המתפרנס מן הצדקה סועד ג"ס. ועיין דמשק אליעזר דדקדק דעני המתפרנס מן הצדקה חייב ליטול לצורך ג"ס, אבל אינו חייב ליטול להרבות המאכל, וצ"ל לדבריו אף דמבואר ברמב"ם מתנ"ע פ"ז דנותנים לכל עני ג"ס דג וירק ויותר מזה לפי כבודו, דהיינו דחייבים לתת לו, אבל הוא אינו חייב ליקח צדקה בשביל זה, ומשמע מתחלת לשונו דחייב לחזר על הפתחים בשביל לכה"פ שלק לקיים מצות ענג שבת, ושמא מיירי במי שלוקח צדקה וחייב לקחת גם בשביל ענג שבת, אבל אה"נ אינו מחוייב להתחיל לקחת צדקה כלל בשביל ענג שבת, דהרי מי שיש לו י"ד סעודות אין נותנין לו כלל, כמש"כ הרמב"ם פ"ז ממתנ"ע.

לחזר על הפתחים לצורך ב' סעודות ושאר מצות

כתב הגר"א סי' רס"ג דמקור הרמב"ם ושו"ע דצריך לחזר על הפתחים בשביל נר, מדאמרו בפסחים עשה שבתך וכו', אבל עושה הוא דבר מועט, הרי דהשוו כבוד היום לד' כוסות, וקידוש גדול מכבוד היום, ונר גדול מקידוש, מדהוצרך למילף משם משמע קצת דלכל המצות א"צ לחזר, ושמא הטעם דשבת דהוא עדות על מעשה בראשית דמי קצת לפרסומא ניסא. ועיין בה"ח סי' תרנ"ו דהא"ר ועוד אחרונים למדו מהירושלמי דאין חיוב לחזר על הפתחים בשביל מצוה דאורייתא, והבה"ל מפסקס ומיייתי ראיא מנר דאינו פרסומי ניסא, ומ"מ צריך לחזר, וצ"ל לדבריו דעונג שבת חשוב דברי קבלה כדאורייתא, וגו"ס א"צ לחזר דג' היום הוא רק אסמכתא. ואכתי צ"ע איך יתכן שצריך לחזר בשביל כסא דהרסנא, הרי מי שיש לו י"ב סעודות אין נותנים לו כלום, וע"כ דבר מועט דאמרו בפסחים היינו משלו.

ובאמת הוא חידוש שחדש הגר"א דחייב שבתך חול על הפתחים לצורך סעודת שבת, דאיכא למימר דבב' סעודות מחזר בשביל לאכול בכל יום ול"ד מחמת שבת, אלא דהגר"א הוכיח מעושה דבר מועט, והיינו למה דמפרש בסי' רס"ג דהיינו מן הצדקה, אך למה שמפרש הגר"א בסי' רמ"ב דעושה דבר מועט היינו משלו, אין מקור כלל לחייב לחזר על הפתחים בשביל סעודת שבת, ונר שאני דהרי עדיף אפי' מנר חנוכה משום שלום בית, ובאמת צ"ע מאי מייית בה"ל מנר, הא נר שבת עדיף אפי' מנר חנוכה משום שלום בית, וכן קשה על הגר"א אמאי הוצרך

הא"ר ועוד אחרונים וכן נקט השער הציון דעיקר התקנה היתה לכבס בחמישי כדי שיהיו לו לבנים לשבת, ואמרו דמכבסין בחמישי ולא בשישי שמא לא יספיק לכבס עד שבת, או שתארע לו תקלה כל שהיא ולא יהיו לו בגדים לכבוד שבת.

והנה לכאור נ"מ ביניהם היכא שאין לו בגד ללכת ולא כיבס ביום חמישי, דלדעת המג"א לא יכבס ולדעת הא"ר יכבס, אולם ראיתי בחוט שני שכתב דודאי דאף לדעת המג"א מותר לכבס, דלשון התקנה היתה "מכבסין בחמישי", ולא שאין מכבסין בשישי, וצ"ע.

וכתב שם נ"מ לכבס ביום שישי בגדים שאינם לצורך שבת (ומסתמא היינו קודם המנחה כמו שאר מלאכות), דלדעת המג"א ודאי דאסור, ולדעת הא"ר מותר דאין זה לצורך השבת.

והנה יש לדון בזמנינו שישנם מכוונת כביסה האם מותר לכבס ביום שישי, והנה לדעת הא"ר דהתקנה היתה כדי שלא יכבס ברגע האחרון, כלל ביום שישי, וכבר ביום חמישי יהא מוכן לו הבגד לכבוד שבת, אפשר לומר דאף בזמנינו אסור, דגם כיום יכול לקרות תקלות במכונה וכו', ואם ישאיר זאת ליום שישי יכול להגיע לשבת ללא בגד, אולם לפי ביאור המג"א דהתקנה היתה כדי שלא יהא עסוק ביום שישי לכאור צריך להיות מותר, דכיום ליכא לטעם זה, וגם בזמן התקנה ודאי שהיו עשירים שהיו להם עבדים ושפחות ובכ"ז אסור, שאני התם דבזמניהם לרוב העולם לא היו עבדים ושפחות, ולרוב העולם היתה נצרכת תקנה זו, וע"ז תיקנו לכולם, אולם כיום בזמנינו דלרובא דרובא דעלמא יש מכוונת כביסה, זוהי פעולה פשוטה וקלה ומהירה ביותר, לכאור צריך להיות דמותה.

אולם עיין שם בחוט שני שנקט לאסור לכר"ע גם כיום לכבס ביום שישי, ועיין עוד בספר פסקי תשובות בסוף הספר תשובה מבעל משנה הלכות, שהביא שם טעם בשם המשך חכמה דמקובלנו מהגר"א דלכל מצוה ישנם עוד טעמים רבים, ולא את כל הטעמים גילו לנו חז"ל כי אם טעם אחד, וע"כ אף כאשר טעם זה בטל מ"מ התקנה לא בטלה.

וכן נראה להביא ראיה לדבריו מתקנת עזרא שתיקן לאכול שום בער"ש, וידוע בשם הגר"א דאף לבחורים תקנה זו קיימת (עי' בגליון אליבא דהלכתא על סימן ר"מ), וכששאלוהו ע"ז הלא אשה עצורה לנו, השיב להם "מפני מה אמרה תורה מילה לשמונה", וכוונתו דהגמ' שם בנדה מביאה טעם כדי שלא יהיו הכל שמחים ואביו ואמו עצבים, ואף דכיום טעם זה בטל דאיכא שבעה נקיים וכו', מ"מ ישנם טעמים רבים למצווה, וא"כ ה"ה גם לענין אכילת שום, וא"כ לפי"ז ה"ה בכיבוס בזמנינו.

אך מה שהביא שם טעם דהוי כמו יו"ט שני דהזהרו במנהג אבותיכם שמא יתחזר דבר לקלקלו, לא נראה דהתם מהרה יבנה ביהמ"ק, אולם כאן מה שייך, ודוק.

חיים יצחק סומך - ברכפדל

בענין תקנת עזרא בכיבוס בע"ש

בשו"ע סימן רמ"ב סעיף א' מתקנת עזרא שיהיו מכבסים בגדים בחמישי בשבת מפני כבוד השבת, ונחלקו האחרונים בגדר התקנה, (א' דגר התקנה שייכבסו לכבוד שבת ב') גדר התקנה הוא שייכבסו בחמישי ולא בשישי, כדי שיהיו פנויים להתעסק בצרכי שבת.

ויל"נ פ"מ, דלטעם א' י"ל שאין איסור לכבס בשישי משום דהתקנה היתה לכבס, רק לא תקנו בשישי משום צרכי שבת, אך לטעם ב' זהו איסור. ובמשנ"ב ס"ק ה' פסק כצד א', ומקורו הוא אליה רבה ומאמר מרדכי, אך לפי ה' יל"ע במ"ש: ולפי זה יש להזהר שלא ללכת בחלוק אחד כמה שבתות כדי לא לעבור על תקנת עזרא, דמשמע דהוי דין לכתחילה, ולכאורה זהו התקנה ומהו צריך להזהר. ונ"ל דגם לצד זה יסוד התקנה הוא שיהיו לו בגדים נקיים וזהו קיום התקנה, אך מעשה המצוה של התקנה זה לכבס, ולפי"ז שהבגד כבר נקי יש כאן קיום התקנה. וממילא אין את מעשה המצוה של התקנה, ולכן כתב רק בל' צריך להזהר שלא לילך כמה שבתות, משום שרק אז קיים מעשה המצוה.

אך יש לומר עוד דאף אי נימא דהמצוה הוא לכבס ממש ולא שיהיה נקי, מ"מ לכבס משמעותו בגד מלוכלך, דזהו כיבוס - להסיר לכלוך, וממילא כשהבגד נקי לא קיים התקנה. וכעין זה מובא בקהילות יעקב מסכת שבת סימן כ' בביאור דעת התוס' שם, שהשוו בין כיסוי דם להדלקת נר, ותורף ביאורו שם דאף שהמצוה הוא להדליק נר שבת (ולא שיהיה דולק), מ"מ המצוה הוא להאיר את ביתו, וכשהוא כבר מואר אין מה להאיר, וחסר בחפצא של המצוה (ע"ש) גם גבי כיסוי דם דביאר באותו ענין דאף דהמצוה לכסות, מ"מ המצוה לכסות דם מגולה, ולכן בכיסוהו הרוח ליכא קיום מצוה).

חקירה בדין עשה שבתך חול

כתב הרמב"ם פרק ל' מהלכות שבת הלכה ג' וז"ל: אינו חייב להצר לעצמו ולשאול מאחרים כדי להרבות במאכל בשבת, אמרו חכמים הראשונים עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות. ויל"ע דאם מקור הרמב"ם הוא מדינא דעשה שבתך חול, א"כ מהו אינו חייב, והרי אינו יכול גם כן, שהרי זהו דין עשה שבתך חול וכו', אלא בהכרח דיש לחלק דהרמב"ם מיירי בתורת שאלה, ואילו חכמים הראשונים מיירי בתורת בקשה. אלא דלפי"ז קשה מנא ליה להרמב"ם. והנה יש לחקור דינא דעשה שבתך חול וכו', (אם הינו

היתר שאין מחוייב להצטרך לבריות אלא ברשותו לעשות שבת חול. ב) או דילמא זהו הלכה שכך צריך לנהוג, לעשות שבת חול ולא להצטרך לבריות.

ולצד א' אתי שפיר הרמב"ם, אך לצד ב' קשה, אך י"ל ברמב"ם דיש חילוק בין דרך הלואה לדרך בקשה כנתבאר לעיל, רק מוכיח הרמב"ם דאין חייב לשאול מאחרים, ומשום דאם היה חייב לשאול מאחרים לא היו אומרים עשה שבתך חול, אלא היה מוטל על גבאי צדקה לדאוג לו, ומזה הוכיח הרמב"ם דגם בדרך הלואה אין חייב, אך אם רוצה הרשות בידי.

יוסף אליאס-זאדה - מעלות דפנה ירושלים

בדין שלחו לו מאכל לשבת האם יכול לאוכלו במלווה מלכה

המ"ב הביא מהס"ח דאם שלחו לו מאכל שיאכלנו בשבת לא יאכלנו בחול, וכי בחוט שני דאם הוא דבר המתקיים יכול לשומרו גם לשבת הבאה, אמנם אם אכל ממנו בשבת ונותר לו מן המאכל, י"ל דעיקר דעתו הוא שבת זו, ואחר שכבר אכל מזה בשבת מותר לאכול הנותר ביום חול, ע"כ. והנה יל"ע האם מותר לו לאכול את זה לסעודת מלוה מלכה, ובמ"ב המבואר [עוז והדר] הביאו על נדון זה דבמן מצינו שהיה אסור להם להשאיר, ואעפ"כ כ' בחזקוני עה"פ ואת כל העדף הניחו לכם למשמרת עד הבוקר, דאכלו מזה גם בסעודת מלוה מלכה. ומהגר"ש דבליצקי שליט"א הבנתי דיכול לאכול את זה במלוה מלכה, והגרח"ק שליט"א כ' לי לכתחילה דוקא בשבת.

בענין הוצאות שבת חוזרין

בספר שש"כ פמ"ב הע' י"ח כ': ויל"ע מהו הגדר של הוצאות שבת במאכל ובמשתה או גם במלבושים, מפת שולחן וכו'. ע"כ. וכמדומה שגדולי ההוראה הורו גם על שאר דברים שלאיו דוקא אכילה שנקבלים בהוצאות שבת, עיי' שבות יצחק ממרן הגריש"א שליט"א שהוצאות גגרטור בכלל הוצאות שבת, וכן בס' חוט שני כ' דהוצאות לשימוש חשמל ומים בשבת שבת, אכן חשש חילול שבת פשוט דהוי בכלל הוצאות שבת, וכן הוצאות עשיות יעירוב היו בכלל הוצאות שבת, ובאורל"צ ח"ג עמ' ר"י כ' הוצאות הגז הוי בכלל. עוד יש לציון כאן שראיתי בספר דרוור יקרא שהביא מהגרחר"פ שייבגרר שליט"א שאסור לנסות את ה' בענין דהוצאות שבת חוזרין.

בענין אפיית חלות בזמנינו

כ' הרמ"א: נוהגין ללוש כדי שיעור חלה בבית לעשות מהם לחמים לבצוע עליהם בשבת ויו"ט, והוא מכבוד שבת ויו"ט ואין לשנות, וכ' המ"ב היינו מלבד שהלישה והאפיה הוא מכלל כבוד שבת ויו"ט, עוד יש בזה טעם כדי לקיים מצות חלה, לפי שאבדה את אדה"ר שהיה חלתו של עולם שנברא בע"ש.

וכ' הביאור הלכה ויש לזה רמז בכתוב והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו את אשר תאפו אפו וגו', משמע דיש לאפות בע"ש להכין לשבת, גם בזמן הגמ' היה מנהג קבוע לזה כמו שהביא המ"א, ובעונותינו הרבים היום התחילו איהו נשים להשבית המנהג ההוא ולוקחין מן האופה, ולאו שפיר עבדי דמקטינים בזה כבוד שבת.

וראיתי בחוט שני להגרנ"ק שליט"א שכ': ונראה פשוט דה"ה שאר המאכלים והתבשילים יש לעשותם בביתו ולא לקנותם אצל החנונים, וקמ"ל הכא שאף שלענין אפיית החלות שדרכם היה לקנות מן הפלטר לשאר ימות השבוע, מ"מ לכבוד שבת יש לעשותם בעצמו, מ"מ ההכנס עיניו בראשו והכל לפי הענין, עכ"ד. הנה אף שגם בשאר דברים יש לעשותם בעצמו, מ"מ המנהג שכ' הרמ"א נוהגים משמע שבוזי יש מנהג מיוחד, מה שאין בשאר דברים [ונפק"מ ביכולה לעשות או זה או זה].

והנה נודע בשערים מש"כ האור לציון ח"ב פמ"ז ס"א דבזמנינו שאופים במאפיות חלות מיוחדות לכבוד שבת, אצ" להקפיד לאפות חלות בבית לכבוד שבת, וכי' דמה שהביה"ל קרא תגר על הנשים שלא אופות לכבוד שבת, זה בזמנם שהיו לוקחים מהאופה לחם רגיל, אך בזמנינו שיש חלות מיוחדות לשבת אך במאפיות, והן מעולות בטיבן חלומעמן, שפיר יש בזה כבוד שבת ואצ"ל לאפות חלות בבית, וכידוע שתמהו על האורל"צ שברמ"א והמ"ב יותר משמע שעצם הלישה והאפיה זה כבוד שבת, ולא בגלל טעם הלחם, ואטו בזמנם לא היה לחם מיוחד יותר. אלא שאת עיקר סברת האורל"צ צריך לדון בה בפ"ע.

הפשט ברמ"א והמ"ב שבעצם הלישה והאפיה יש כבוד שבת, ואם החלות בחנות יותר טעיומת מהבית בזה יל"ד האם עדיף יותר לכבד את השבת או יותר לענג, וזהו נידון בפ"ע גם באופן שזה קצת יותר טעים, ובפרט כשזה הרבה יותר טעים ולא אוהב את החלות האפיות בבית. ובהל' שבת בשבת להגרמ"מ קארפ שליט"א כ': ויש ללמד זכות בנשים חלושות כבזמנינו, וגם אין מצוי שתלוש כשיעור חלה, וגם אם בני ביתה נהנין יותר מהחלות שאצל האופה שיוצאין יד"ח המנהג באפיית עוגה לכבוד שבת, וכי' שם דכן הסכים מרן הגריש"א שליט"א דיסוד הכבוד וההכנה כדי שיהיה לו עונג, ואם מתענג טפי בשל המאפיה ומצטער יותר בשל אשתו אינו חייב בזה בכבוד לחוד רק משום שיעור חלה, ואם יכולה לאפות כשיעור חלה בברכה תעשה כן, עכ"ד. ומדבריו נראה שאכן יסוד הכבוד לאפות כדי שיהיה לו עונג, ולא שזה עצמו הכבוד שבת גרידא [וזה כעין האורל"צ, אלא שהאורל"צ כ' שאז לא היה לחם מיוחד

לשבת אצל האופה].

ובספר דרך שיחה שאל למרן הגרח"ק שליט"א באופן שהחלות של האשה פחות טעיומות מהחנות, והשיב שתלמד אין לעשות ותדע, ואני שאלתיו באופן שלא יכולה ללמוד וכדו' האם אפשר לקנות מהחנות, והשיב: יתכן. ויש לציין שידוע הרי בשם החזו"א דכל שאין בו משום עונג אין בו משום כבוד [ובענין כזה כמובן זה תלוי לפי הטעם זה עונג שבת, עכ"ד. ולנדון דידן אי"ז נוגע כ"כ, דמסתמא של כל אחד]. ובחוט שני הביא את החזו"א הנ"ל שלכן מי שלובש בגד לכבוד שבת, אך קשה לו ללבושו כגון מחמת החום וכיו"ב, אין בזה גם כבוד שבת, וכי' החוט שני דנראה שאין ר"ל דכיון שאין לו עונג שבת ממילא בטל כבוד שבת, אלא ודאי אם ילבש הבגד יקיים מצות כבוד שבת, אלא קמ"ל שאם יסיר את הבגד מעליו אין זה נחשב שעושה מעשה נגד כבוד שבת, והטעם הוא כיון שאין בלבישת בגד זה עונג שבת, עכ"ד. ולנדון דידן אי"ז נוגע כ"כ, דמסתמא יש לו עונג בחלות אלא שבחנות אוהב יותר, אפ"ה זה לא נכנס לגדר הנ"ל, ויתכן שזה תלוי מה רמת ההבדל אצלו.

יוסף חיים הלוי בירנבוים - קרית ספר

ללוש בערב שבת

כתוב בסימן רמ"ב ברמ"א: ונוהגין ללוש כדי שעור חלה בבית לעשות מהם לחמים לבצוע עליהם בשבת ביו"ט, והוא מכבוד שבת ויו"ט ואין לשנות. ובמקור הדין הגר"א מביא ירושלמי, ומובא ברא"ש סוף ר"ה, ועיין בלבושי שרד שמביא ממעשה דדבייתו דר' חנינא בן דוסא (וכן גמי בתענית לקום מוקדם ביום ששי ע"ש).

ויש לעיין כמה נקודות בדבר זה: א. אם לאדם מספיק פחות משעור חלה, היש ענין לעשות דוקא שיעור חלה, או דלמא כמה שצריך. ב. כבוד שבת זה לאפות בער"ש או לאכול אפוי בשבת. ג. בזמנינו יש חובה או אין חובה לאפות.

במג"א בסוף הסימן כתב שיש שני טעמים: א. כדי לאכול פת כשרה [במיוחד בזמנים ההם שאכלו כל השבוע פת עכו"ם, לכן בשבת יש לאכול פת כשרה]. ב. כדי לקיים מצות חלה, לפי שאיבדה חלתו של עולם כדאמרין בירושלמי. וכתב המשנה ברורה סק"ו: כדי שיעור חלה היינו מלבד שהלישה והאפיה שהוא מכלל כבוד שבת ויו"ט כמו שמסיים בסוף, ועוד טעם בזה כדי לקיים מצות חלה, לפי שאבדה את אדם הראשון שהיה חלתו של עולם שנברא בערב שבת.

ובביאור הלכה הוסיף: והוא מכבוד שבת, ויש לזה רמז בכתוב והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו את אשר תאפו אפו וגו', משמע שיש ענין מיוחד לאפות בערב שבת להכין לשבת, וגם בזמן הגמ' היה מנהג קבוע. ומסיים הביאור הלכה: ובעונותינו הרבים התחילו איהו אנשים להשבית מנהג זה ולקחת מן האופה, ולא שפיר עבדי דמקטינים בזה כבוד שבת. עכ"ל.

מבואר שעיקר כבוד שבת להכין חלה, והביאור הלכה הוסיף לאפות ביום שישי לשבת. ולפי טעמו של המגן אברהם יש ענין בהפרשת חלה בכל ערב שבת לפי שאבדה חלתו של עולם ביום שישי, וכן מטעמא דכבוד שבת להכין ביום ששי לשבת, אולם לפי הטעם כדי לאכול פת כשרה בשבת אז אין ענין להכין בערב שבת, אלא שתהיה פת כשרה לשבת. **ונפקא מינה** אם עושה כמות גדולה לכמה שבתות, דלטעם של חלה שפיר דמי, וכן לטעם שתהיה לו פת כשרה יש לו, אולם שתהיה פת חמה לשבת צריך לאפות בכל ערב שבת דוקא, ועוד נפקא מינה לאפות ביום חמישי. ועוד מוסיף היעב"ץ בסידורו לאפות ביום שישי, כמו בבית המקדש שהיו אופים ביום שישי את לחם הפנים כמו שפסק הרמב"ם, וכן להכין י"ב חלות. ועוד כתב האליה רבה לעשות ג' חלות, אחת גדולה לשחרית, אחת בינונית לערב שבת, ואחת קטנה לסעודה שלישית.

ובזמנינו שרוב האנשים קונים חלות: א. שאין בארץ ישראל כמעט פת פלטר. ב. מצד פת חמה ג'כ חלה היא פת חמה, **אולם מצד חלה יש ענין לעשות** בכל ערב שבת. ג. אמנם אם ע"י שאופים בבית אינו מכובד וטעים כמו הנקנה, י"א שבוה עדיף לקנות שעיקר טעמא מפני כבוד שבת.

שלמה יוסף אקוקה - מודיעין עלית

הספקת סעודה ג' לעניים

מ"ב סק"א. אבל מי שכבר הגיע לידי מדה זו לפשוט ידו וליטול, נותנים לו הכל [ג' סעודות וכסא דהרסנא]. ובמקומות שנוהגין הגבאים לקבוע לעניים רק ב' סעודות ולא הסעודה ג', לאו שפיר עבדי, ועכ"פ בימות הקיץ בודאי זיהור בזה.
ויש להבין מה נוסף בקיץ. וי"ל דכשנותנים להם רק ב' סעודות חסר להם מכבוד שבת, אבל אין הכרח שמחמת חסרון זה יהיו רעבים, וכמו שכ' השו"ע סי' רצ"א ס"א: יהא זהיר מאד לקיים סעודה ג', ואף אם הוא שבע יכול לקיים אותה בכביצה וכו', היינו שיש זמנים שצריך לחזק האדם כדי שירצה לאכול סעודה ג'. וכנראה שזה בימות החורף שמסיימים הסעודה השניה אחר חצי היום, וסוף היום קרוב לבוא. ואם לא יקיים עצת השו"ע שם, והחכם עיניו בראשו שג, ימלא בטנו בסעודת הבוקר כדי ליתן מקום לסעודה אחרת, יקשה לו לאכול אותה, והרבה אנשים אוכלים אותה אז לשם שמים כדי לקיים מצות חז"ל. ובתקופה ההיא אין כ"כ תרעומת על גבאי הצדקה שלא מספקים לענייםה סעודה ג', דאולי גם אם יתנו להם האפשרות לאכול סעודה זו לא יתחזקו לקיימה, דישארו עדיין שבעים מסעודת הבוקר. ואף דאין זה מסתבר כ"כ, דעניים שקיבלו סעודתם מהצדקה, מסתמא אינה כ"כ בשפע. ועוד, דאם אין להם פת בסלו, ממילא ירגישו רעבים אחר סעודת הבוקר, מ"מ

יש בזה קצת לימוד זכות על הגבאים שחשבו שלא יצטרכו לפרנס להם סעודה ג'.

אבל בקיץ שהימים ארוכים, ודאי ירגישו העניים חסרון סעודה זו, וחוצ' ממה שחסר להם מצוות סעודה ג', גם יסיימו יום השבת בתחושה של רעבון, ויש כאן חטא כפול מצד הגבאים, גם שלא נתנו לעניים אפשרות לקיים חובת סעודה ג' כתקנת חז"ל, וגם שהעניים במקום להתענג בשבת ולאכול כדי שבעם, נשארו רעבים ביום ארוך.

גדר ב' תבשילין לשבת

ס"ק ב'. וטוב ליהזר שלא יפחות משני תבשילין.
בתוספת שבת ציין לס' תקנ"ב לגבי סעודה המפסקת מה נקרא ב' תבשילים, וכי' דאפשר דהוא הדין לשבת. והפמ"ג (א"א סק"א) כתב, מהו הנקרא תבשיל. עיי' סי' תקכ"ז סעיף ד' ה' ע"ש. עכ"ל. נראה שהתו"ש בא להקיד, דמבואר שם ס"ג דאפי' בישל מין א' בשתי קדרות מקרי ב' תבשילין, וכן ב' מינים בקדרה א' יש ליהזר [דנחשב ב' תבשילין]. אלא א"כ הוא דבר שדרכו בכך כל השנה, כגון אפונין שנותנין עליהן בצלים וביצים [דבזה נחשב הכל תבשיל א']. וא"כ ה"ה לשבת, אם יבשל אותו מאכל בב' קדרות, כיון שיש לכל קדירה טעם אחר חשיב לב' תבשילין, או בקדירה אחת אם בישל בה ב' מאכלין שאינם תמיד מתבשלין ביחד, גם נחשבים לשנים. ולדידי' משמע דכל שסעודתו יצאה מכלל סעודה המפסקת, כבר החשיב על ידה יום השבת כרצון חכמינו ז"ל. ולהפמ"ג נראה דצריך שהתבשיל יהי' מדבר חשוב, כמו שמיעטו בסי' תקכ"ז לענין עירוב תבשילין דייסא מכלל תבשיל, והצריכו לקחת דבר הראוי ללפת הפת שלא יהי' תבשילו נחשב כלחם, כמו שהתבטאו חז"ל על הדייסא דהוי נהמא בנהמא.

ומ"מ נראה דלא בא הפמ"ג למעט כל מאכל הבא להשביע ואינו נאכל עם הלחם, כמו שמיעטו בסי' תקכ"ז (המ"א והמ"ב) תפוחי אדמה וארבי"ס (וכמו שהעיר לזה המהדיר לתו"ש), דאיהו חסרון יש במה שיהי' שבע ממאכלו. ואולי רק בדייסא ס"ל לפמ"ג דיש קפיצא, דהואיל ומאכל זה עשוי משעורין (ואו מחטין), והרי הוא כבר אוכל לחם תעשוי ממזין דגן לסעודתו, וא"כ אין תוספת חשיבות לסעודה אם יאכל בה מיני דגן המבושלין באופן פחות מעולה מאשר לחם. מצד שני, במה שציין הפמ"ג לסעיף ה' (שם), משמע שבא להקל דאין צריך דווקא שנאכלו יהי' מבושל כדי להחשב תבשיל, אלא כדאיתא שם, ה"ה אם הוא כבוש או מעושן ועי"ז זה נהי' ראוי לאכילה חשיב לענין סעודת שבת לתבשיל. וגם לא לרבות דגם דברים המאכלים חיים, אם בישלם חשובים תבשיל, כדאיתא שם שמערבין בתפוחים או שאר פירות מבושלים.

אכילת דגים בשבת

מ"ב ס"ק ב'. גם טוב שיאכל בכל סעודה מג' סעודות דגים, אם לא שאין נאותין לו לפי טבעו או ששונא.
ובסי' רע"א ס"ג הביא השו"ע הא דתניא כבוד יום [שבת] קודם לכבוד לילה, וכתב שם השע"ת (סק"א) בשם הים של שלמה שקורא תגר על שאין נוהרין בזה, ואדבריה מוסיפין בליל שבת וכו', ואני גדרתי בעצמי שלא לאכול דגים בליל שבת שהוא דבר חשוב ומסויים, ואז אפילו יעשו ב' (בליל) שבת כמה מעדנים לא ישוו לסעודת שחרית שיש בה דגים. עכ"ל. ולכאור נראה דכיון שהמהרש"ל נמנע מלאכול דגים בליל שבת משום דהייתו שלא להכשל בדין שכבוד יום יגדל על כבוד לילה, זה עצמו הי' לדידי' מכבוד שבת, כיון שכוננת מניעתו היתה כדי לכבד ע"י זה סעודת יום שבת שלו. ויתכן שאנשים אחרים שאינם מכוונים כל כך לשם שמים, עדיף שיאכלו דגים בליל שבת ג"כ, דהאכילה בעצמה היא מכבדת השבת גם אם אין לו כוונת גדולות, כיון שמקיים על ידה קריאת עונג לשבת.

אליהו ברייזנר - בני ברק

לדחוק עצמו לצורך סעודות שבת

עיין טור סי' רמ"ב שהסתפק במי שיש לו מעט משלו וצריך לאחרים להשלים פרנסתו, אם אמרינן ביה עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ופשט מרש"י אבות (פ"ה מ"כ) שכתב דמדהסמיכו בפסחים ק"ב. דברי רבי יהודה בן תימא הוי נעז כנמר לדברי ר"ע, א"כ יש ללמוד שלא אמר ר"ע אלא למי שהשעה דחוקה לו ביותר, אבל אדם צריך לזרז עצמו כנמר וכנשר לכבד השבת ביותר, עיי"ש. והקשה הב"י דהא כן הוא מפורש בגמ' פסחים שם, שעל דברי ר"ע אמר תנא דבי אליהו דמ"מ יעשה דבר מועט בתוך ביתו, והיינו כסא דהרסנא כדתנן רבי יהודה בן תימא אומר וכו', הרי מבואר דברי רש"י בגמ'. ותירץ דרש"י לא גרס את דברי בן תימא כהמשך לתנא דבי אליהו אלא כמימרא בפני עצמה, ולכן רק מהסמיכות יש ללמוד. אלא דהקשה הב"י דמ"מ תנא דבי אליהו אמר בהדיא שצריך להוסיף לכבוד שבת דבר מועט ככסא דהרסנא. ומה הוסיף רש"י.

עיין בב"י מה שתירץ, ונראה כוונתו דמי שיש לו מזון י"ד סעודות לא יטול מן הבריות בשביל כבוד השבת, ועי"ז מחדש תנא"ד דמ"מ ישתדל לעשות דבר מועט בביתו, והיינו שיצמצם משאר ימים כדי לכבד השבת בג' סעודות וכסא דהרסנא. וזה שכתב הב"י "דמדתנא דבי אליהו שמעינן שאע"פ שהשעה דחוקה לו ביותר", היינו שיש לו לשבת רק מזון ב' סעודות, מ"מ "צריך לעשות דבר מועט", היינו שידחק עצמו להוסיף ג' סעודות וכסא דהרסנא, אבל במי שיש לו בדוחק ג' סעודות וכסא דהרסנא אפשר דבזה אצ"ל לדחוק עצמו כדי שיכבד את השבת כראוי במאכלים

ספסיקו של הטור היה דיש לו מי שילוח לו אע"פ שאין לו משכנות, והסתפק אם מחוייב ללוות או שגם על אופן זה נאמר עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, והכריע דאם יכול להשיג ממי ללוות צריך ללוות ויבטח בה' שהוא יעזרו לשלם.

ואם נדייק דברי הב"ח יוצא דדין זה כשיש לו ממי ללוות אך אין לו משכנות, תלוי במחלוקת התוס' והטור, דלתוס' הוא בגדר של עשה שבתך חול, ואילו לפי הטור גם עליו נאמר לו ע'ל ואני פורע, ויולה ויבטח בהקב"ה שיפרע לו, משא"כ להגאון אין נ"מ בין תוס' לטור, ולפי שניהם כשאין לו משכנות ויש לו מי שילוח צריך ללוות, ואע"פ שאולי הגאון חלק על הב"ח בספיקו של הטור, מ"מ מודה הוא לדינים של תוס' שצריך ללוות וכגירסתו שם.

שמעון חיים נחום - נוה יעקב מרכז

גם על הריביות נאמר "לֹא עָלֵי וְאֵנִי פּוֹרֵעַ"

סי' רמ"ב משנ"ב ס"ק ד' "לוי'ן בריבית לצורך וכו', והיינו מא"י או מישראל בדרך היתר". וקשה מה החידוש, הרי זה הלואה בדרך היתר ומה הרבואת יותר מההלואה רגילה. ואפשר לומר שבא לומר שגם על הריבית נאמר "לֹא עָלֵי וְאֵנִי פּוֹרֵעַ", ושלא יאמר אדם הלואה רגילה אני אלאה אבל הלואה בריבית יקשה עלי להחזיר, קמ"ל שיבטח בה' גם על הריבית, כנלע"ד.

עמנואל רקובסקי - נוה יעקב מרכז

מי שאין לו לפרוע - האם צריך ללוות כדי לענג השבת
כתיב (נחמיה ח') לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו כי קדוש היום לאדונינו ואל תעצבו כי חדות ה' היא מעוזכם, ואמרינן בגמ' (ביצה ט"ו ע"ב) אמר ר' יוחנן משום ר' אליעזר בר"ש, אמר להם הקב"ה לישראל, בני לוו עלי וקדשו קדושת היום והאמינו בי ואני פורע, ע"כ, ופירש"י וז"ל חדות ה' - שמחה שאתם עושים בשביל הקב"ה הרי היא מעוזכם, היא תעזור אתכם לשלם הקפותיכם ומלוותיכם שתלוו בשבילה, עכ"ל.

שיטת רש"ל

והקשו בתוס' (ד"ה לוו): והא דאמר (פסחים ק' ע"א) עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ה"מ כשאין לו לפרוע, עכ"ל וכתב רש"ל ה"מ כשאין לו לפרוע אלא אם כן טיול מן הצדקה, אבל הכא מיירי שיש לו משכנות כדי לפרוע ואין לו מעות, לכך קאמר לוו עלי ואני פורע, כן הוא בס"א וכן בהגהת אשר"י, עכ"ל.

הרי שלא התיר אלא אם כן יש לו משכנות לפרוע, ולענ"ד יוצא מדבריו ב' דינים, א. שאין לסמוך על הנס לגמרי, דאין הקב"ה עושה נס גלוי דהיינו שאין לו אפילו משכנות, א"נ דאולי אינו מאמין לגמרי ואינו בכלל מ"ש "והאמינו בי", לכך לא ילוה אלא אם כן יש לו משכנות, דלא יקרה מקרה שיכשל אולי באיסורא "דלוה רשע ולא ישלם". ב. דמלשון הרש"ל והגהות אשר"י "משכנות כדי לפרוע", משמע לכאורה דהוא משכון בר מימוש, כלומר דהוא משכון שמסתבר שימכרנו כשלא יהא לו מה לשלם, לאפוקי דברים חשובים או גדולים כדירתו של אדם דלא מסתבר שימכרנה כדי לפרוע חובותיו אלו (שהצטברו מהוצאות של שבת), ונ"מ דהם נאמר שבית הוי משכון א"כ רובא דעלמא ואפילו הרבה מאוד מן הנקראים עניים, מ"מ יש להם קורת גג ששייכת להם, וא"כ יתחייבו ללוות בשביל שבת ולא לעשות שבתותיהם חול.

וכדעת רש"ל כ"מ גם דעת העטרת זקנים, שכתב לא ילוה אלא אם כן יש לו לפרוע וזוהי להתעשר וכו', ע"ש, וכן הבין מדבריו השעה"צ (ס"ק י"ב).

שיטת הב"ח והגר"א

הטור הסתפק על עצמו שהוא יש לו מעט משלו ואינו מספיק לו, האם הוא בכלל עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות או לאו, ומפרש הב"ח את ספיקו דהטור לא היה לו משכנות, "דאם היה לו משכנות פשיטא דחייב ללוות על המשכון כמו שמפורש בתוס' (הנ"ל), אלא בדלא אפשר ליה שאין לו כלל משכון, ורבינו אע"פ שלא היה לו משכון היו מלוים לו בלא משכון, ומסתפק אם הוא בכלל עשה שבתך חול, דשמא לא תשיג ידו לפרוע ההלואה אם יוציא הרבה לכבד השבת, ויהא בכלל לוה רשע ולא ישלם וכו', וע"ז אמר רבינו (הטור) שצריך אדם לזרז עצמו לכבד השבת ע"י הלואה מאחרים או יזדרז במלאכה וכו', עכ"ד. הרי דסובר דאם אדם מאמינו בלא משכון, מחוייב ללוות ממנו.

וכ"ד הגר"א בהגהותיו בגמ' שם ובהגהותיו בשו"ע, דצריך להגיה בתוס' כשאין לו ממי ללוות, ע"כ. אבל אם יש לו ממי ללוות אע"פ שאין לו משכון מחוייב ללוות.

והשעה"צ (הנ"ל) הביא המחלוקת הנ"ל, ונראה שהוא מתכוין להכריע וז"ל: ונראה דהכל לפי הענין, עכ"ל וצ"ב כוונתו. ובמשנ"ב (סק"ד) נראה שהכריע בסתמא כדעת הב"ח והגר"א, ולכאורה היה דלא כמש"כ בשעה"צ.

וראייתי להגר"נ קרליץ בספר חוט שני (פ"א ה"ב) דכתב לבאר ד' שעה"צ הנ"ל, וזת"ד: דהנה אף שהיא מחלוקת קיצונית האם מותר ללוות לכבוד שבת כשאין לו משכון ואין לו מה לפרוע, מ"מ משמע דהמשנ"ב למד דכ"ע לא פליגי שאין לילך בזה דרך גוזמא. דבין לדעת רש"ל דתלוי אם יש לו משכון, מ"מ אין לו ללוות כדי לעשות עוונת שבת כסעודת שלמה בשעתו אם אין לה לפי ממונו ויכולתו, ובין לדעת הגר"א דתלוי אם אמוצא ממי ללוות, מ"מ נאמר עליו מ"ש הרמב"ם והשו"ע הכל לפי ממונו של

לו במה לענג השבת וכו', דחייב תשלומי שכיר בזמנו הוא מדאורייתא. וזה הוי רק מדברי קבלה, ואפילו להפוסקים דזה גם כן הוי מדאורייתא, שם הוי עשה ולא תעשה וכו'. ויש לעיין דלכאור זה לא בעידינה, דבעידנתא דמבטל עשה דבימוה תתן שכרו עדיין אינו מקיים מצות עונג שבת, וגם אם לא היה רק לא תעשה של לא תלין, לא היה דוחה עשה דעונג שבת ל"ת דלא תלין.

ונראה הביאור בזה, דמה דילפינן מקרא דשבתון מקרא קודש, הוא כמו שהביא המ"ב בס"ק א' מהספרי לקדשו ולכבדו בכסות נקיה ולענגו בעונג אכילה ושתיה, וכן מבואר ברמב"ם למאי דיליף מדברי קבלה, וז"ל פ"ל ה"א: ארבעה דברים נאמרו בשבת, שנים מן התורה ושנים מדברי סופרים, שבתורה זכור ושמוה, ושנתפרשו על ידי הנביאים כבוד ועונג, שנאמר וקראת לשבת עונג לקדוש השם מכובד. וכן למאן דיליף מקרא דמקרא קודש נראה דיש דין כבוד ודין עונג, ונמצא דכבוד שבת הוא דאורייתא למאן דיליף ממקרא קודש.

ונמצא דבקניית מאכלים לשבת נהי דאינו מקיים מצות עונג שבת, מ"מ מקיים מצות כבוד שבת, וכדמשמע ברמב"ם שם ה"ו וז"ל: אע"פ שיהיה אדם חשוב ביותר ואין דרוק ליקח דברים מן השוק ולא להתעסק במלאכות שבתיות, חייב לעשות דברים שהן לצורך השבת בגופו שזה הוא כבודו, חכמים הראשונים מהם מי שהיה מפצל העצים לבשל בהן וכו', והרמב"ם לעיל מיניה כתב דין כבוד שבת יעו"ש, והיינו כנ"ל דלהכינן צרכי שבת הוא מצוה בפני עצמה של כבוד השבת, ומקיים בזה מצות וקראת לשבת עונג למאן דיליף מדברי קבלה, ומצות מקרא קודש למאן דיליף מפסוק זה, ולכן אם לא היה עשה של בימוה תתן שכרו היה עשה דמקרא קודש דוחה ל"ת של בל תלין, והיה צריך לקנות צרכי שבת, דבזה הוא מקיים מצוה דמקרא קודש.

ויש לעיין ביו"ט ראשון של סוכות שחל בשבת, דמצות לולב בחול המועד הוא דרבנן, ויש לו כסף לקנות צרכי שבת ויש ישרא לו לקנות לולב, ולכאור יקנה צרכי שבת שזא מדברי קבלה ויש צד שהוא דאורייתא. משא"כ לולב בחו"מ הוא דרבנן, אמנם ביש לו מעות לקנות ג' סעודות וכסא דהרסנא, נראה דישאיר שאר המעות לקנות לולב.

וכן יש לעיין היכי דחל יו"ט ראשון של סוכות בחול, ויש לו מעות או לקנות צרכי שבת בהידור או לקנות לולב יותר מהודר, וצ"ע מה עדיף אם יקנה צרכי שבת בהידור ויקיים מצות וקראת לשבת עונג, או מצוה דמקרא קודש, או יקנה ד' מינים מהודרים ויקיים מצוה זה קלי ואנוהו. ויש לדון דלקנות צרכי שבת בהידור זה גוף המצוה של עונג שבת, ויתכן דזה עדיף ממעלת זה קלי ואנוהו שאינו דין מסויים בד' מינים אלא דין כללי, ומצד שני בד' מינים הוא מהדר במ"ע דאורייתא של ולקחתם לכם ביום הראשון, ובפרט באתרוג שיש דין הדר דיתכן דההידור בזה אינו רק מעלה של זה קלי ואנוהו, אלא קיום דין של פרי עץ הדר יותר בשלימותו. וע"כ.

וכן יש לעיין היכי דיש לו מעות לקנות צרכי שבת בהידור, ולחבירו אין מעות לצרכי שבת, אם יפריש לחבירו חלק מהמעות לקנות ג' סעודות וכסא דהרסנא, או יקנה בזה צרכי שבת בהידור לעצמו. וזה נראה לפשוט מדברי המ"ב בה' חנוכה סי' תרע"א ס"ק ו' דכתב: ואם יש לו שמן בצמצום על כל השמונה ימים, ולחבירו אין לו כלום, מוטב שידילק בכל לילה אחד ויתן גם לחבירו דהא דאז מדינתא אין צריך אלא אחד, ולכאור גם בצרכי שבת כן דסגי מן הדין בג' סעודות וכסא דהרסנא.

משה בלוי - בני ברק

ללוות כשאין לו משכון ויש לו מי שילוח לו

תוס' ביצה ט"ו ע"ב הקשו סתירה, מצד אחד אומר ר"ע עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ומצד שני אומרת הגמ' לוו עלי ואני פורע, ובתי' התוס' נחלקו האחרונים מהו הגירסא בתוס', הגהות אשר"י הב"ח והמהרש"ל למדו שתי' התוס' אם יש לו משכנות אז נאמר לוו עלי ואני פורע, ואם אין לו משכנות אמרינן עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, אך בהגהות הגר"א על הדף אות א' ובהגהות על שו"ע סי' רמ"ב סק"א גרס הגאון אהרן חיים בתוס', דתלוי הדבר אם יש מי שילוח לו על זה נאמר לוו עלי ואני פורע, ואם אין לו מי שילוח לו אז אמרינן עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות ולכאורה הנ"מ ביניהם במקום שאין לו משכון אבל יש מי שמכון להלוות לו, דלגירסא א' בתוס' אליבא דהגהות אשר"י מהרש"ל וב"ח אסור ללוות, ולגירסא ב' אליבא דהגאון צריך ללוות דעל זה נאמר לוו עלי ואני פורע. ובמשנ"ב סי' רמ"ב סק"ג פסק כב' הגירסאות, דמה שאמר המחבר "עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות" מיירי שאין לו משכנות ללוות עליהם וגם אין לו ממי להשיג, וכתב בשעה"צ סק"ד דהמקור כשאין לו משכנות הוא מהגהות אשר"י, ובס"ק י"א כתב דהמקור שכשאין לו ממי ללוות הוא בכלל עשה שבתך וכו' מקורו מהגאון ושכן מוכח מהב"ח.

ורציתי להעיר שאע"פ שגם הגאון וגם הב"ח ס"ל דאם יש לו ממי ללוות, אע"פ שאין לו משכנות נאמר עליו לוו עלי ואני פורע, אבל מ"מ כל אחד למד דין זה ממקור שונה, דהגאון למד שהוא תני' תוס' ומקור הדברים הם תוס' בביצה ט"ו ע"ב, אבל הב"ח לא למד כן דהרי גירסתו שם דתוס' אחרת דתלוי אם יש לו משכון או לא, אלא דמקור דברי הב"ח הם דברי הטור שהסתפק כגון אני שאין לי אלא מעט משלי וצריך אחר לאחרים וכו', ורובו הפי' מה הוה ספיקו של הטור, והב"ח בחר לעצמו דרך חדשה

לא מצד כבוד שבת, אלא מצד שיש ענין שהאשה תפריש חלה מפני שאיבדה את אדה"ר וכמ"ש המ"ב ס"ק ו', ולפ"ז יש לאפות ביום שישו דוקא, שהרי איבדה את חלתו של עולם ביום שישו. א"נ ממאי דכתיב "והיה ביום השישי וכו' את אשר תאפו אפו", ומשמע שיש לאפות לכבוד שבת ביום שישי, וכמ"ש הביה"ל ד"ה והוא מכבוד שבת, הרי שמצד טעמים אלו יש לאפות ביום שישי דוקא. והנה במג"א ס"ק ד' (הובא במ"ב ס"ק ו') כתב שיש לאכול בשבת מפת ישראל דוקא ולא מפת פלטר, וזה מפני כבוד השבת, עיי"ש שכן פירש בדעת הרמ"א שכבוד שבת שנקט הרמ"א היינו שיאכל פת ישראל ולא פת עכר"ם. ולפ"ז יש לאכול את כל סעודתו מפת ישראל ולא רק הבציעה, וכמ"ש בשעה"צ ס"ק י"ח, וא"כ הא"ר (ס"ק י') שחולק עליו כמ"ש שם השעה"צ, וס"ל שרק על פת הבציעה איכא קפידא שיאפה, אבל שאר הפת יכול לאכול אפי' מפת עכ"ם, א"כ ס"ל שכבוד שבת שנקט הרמ"א היינו רק על פת הבציעה, ולכאורה כן משמע מלשון הרמ"א וכנ"ז.

והנה מלבד הנפ"מ בין המג"א והא"ר אם אפשר לאכול פת פלטר בשאר הסעודה, יש לומר עוד נפ"מ אם חייב לאפות בעצמו היכא שיכול לקנות פת מישראל, דלהמג"א אין צריך לאפות בעצמו (מפני כבוד שבת, אבל מפני הענין דהפרשת חלה לעולם תאפה האשה בעצמה), אבל להא"ר בכל גוונא יאפה בעצמו הפת שבוצע ממנה, דכן הוא כבוד שבת. ומש"כ הבה"ל הנז' דאותם הנשים שהשביתו מנהג זה וקונים מן האופה לא שפיר עבדי, דמקטינים כבוד שבת עיי"ש, י"ל דזה מפני שהאופה הוא גוי, אבל באופה ישראל אין חסרון של כבוד שבת. וקשה לומר דאף באופה ישראל קאמר הבה"ל ומשום דפסק כא"ר, דהרי מדבריו בס"ק ו' לא נראה שפסק כן. ולפ"ז כהיום שהרבה קונים פת מן החנות, י"ל דסמכו על המג"א דזה בכלל כבוד שבת כיון שהוא פת ישראל. ומ"מ ודאי דלהא"ר אפי' כהיום יש לאפות הפת בביתו, דכבוד שבת איכא בזה שבוצע על חלות שטרח בעשייתו וכנ"ל, וא"כ ראוי לעשות היכא דאפשר לחוש לדעת הא"ר.

וראה באול"צ ח"ב פמ"ו ס"א שכתב שכל הענין לאפות בביתו הוא מצד שהיו קונים לחם, ולא חלה המיוחדת שניכר בה שנעשית לכבוד שבת, ולכן חסר בכבוד שבת שבוצע על לחם רגיל, אבל כהיום שקונים חלות מיוחדות שניכר בצורתן וטעמן שהם לכבוד שבת, אין ענין ות לאפות בבית, עיי"ש. וזה צ"ע, דהא בין להא"ר ובין להמג"א כבוד השבת אינו מצד צורת הפת וטעמה, אלא הטעם או מצד שאוכל פת ישראל או מצד שטורח בעצמו בפת שבוצע, וא"כ לא"ר דס"ל שכבוד שבת הוא מצד שטורח בעצמו על הפת שבוצע עליה בשבת, צריך א"כ גם האידנא שיאפה בעצמו, ולא סגי שיקנה חלה מיוחדת לשבת. ומלבד דעת הא"ר, יש ענין לאפות בבית היכא דאפשר מצד הפרשת חלה, דיש בזה ענין וכמ"ש ברמ"א.

והטעם דאדה"ר נקרא חלתו של עולם, שהם שגופו הופרש מאדמת העולם, והיה בהפרשה זו תיקון לעולם, והוי זה כחלה שהופרשה מהעיסה שבזה נתקנה העיסה, וראה בזה במחצה"ש בסוף הסימן. ומ"מ לפי מה שהתבאר א"כ גם האידנא שאפשר לקנות חלות מיוחדות לכבוד שבת, מ"מ היכא דאפשר עדיף טפי שיאפה בע"ש בביתו.

יחזק מרסיאנו - בני ברק

בדברי המ"א דצריך להכין ב' תבשילין לשבת

כתב המ"א סי' רמ"ב ס"ק א' וז"ל: ולא יפחות משני תבשילין (זוהר בראשית עמוד ק"ל), והובא במ"ב ס"ק ב'. ויש לעיין אם הכוונה לליל שבת שני תבשילין, או לכל סעודה וסעודה.

ויעויין במקור הדברים זוהר בראשית דף מ"ח ע"ב, דאיאת שם וז"ל: ובליליא דשבתא בעי בר נש לאטעמא מכלא, בגין לאחזיאה דהאי סכת שלום מכלא איתכלילת, ובלבד דלא יפגום מיכלא חדא ליומא, ואית דאמרי תרין לתרין סעודתא אחרנין דיומא ושפיר, וכל שכן אי סליק יתיר ליומא ויכיל למטעם ממילכין אחרנין, ולזעירי בתרי תבשילין סגיא ואוקמיה חבריא. ויעויין בפ' מתוק מדבש עמוד תקפ"ה דמפרש דכונת הזוהר ולזעירי בתרי תבשילין סגיא, דכונתו להשאיר ב' תבשילין לב' סעודות, היים, ולפ"ז אין מקור לדינו של המ"א להכין ב' תבשילין, דענין המאמר שם דצריך לאכול מכל התבשילין שהכין לליל שבת, ובלבד שישאיר תבשיל אחד או שנים ליום השבת שלא יטעם מהם בלילה, ומדברי המ"א משמע דנקט דמה דמסיים הזוהר ולזעירי בתרי תבשילי סגיא הכוונה להכין לליל שבת שני תבשילין. ולכאור מוכח כן, דאם נימא דכונת הזוהר להשאיר למחר הרי זה כבר הביא הזוהר שם ב' דעות, דאית דאמרי תבשיל אחד להשאיר למחר, ואית דאמרי ב' תבשילין לב' סעודות, וע"כ דמה דמסיים ולזעירי בתרי תבשילין סגיא קאי על תחילת הענין דכתב הזוהר בליליא דשבתא בעי בר נש לאטעמא מכלא. ועל זה מסיים ולזעירי בתרי תבשילין סגיא לטעום בליל שבת, וזה מקור לדברי המ"א דצריך להכין תרי תבשילין לליל שבת. ולפי זה יוצא דרך לליל שבת יש ענין להכין ב' תבשילין, וליום השבת אין ענין זה, וכדמשמע בזהר דאיירי בליל שבת.

בדברי הנה"ל בענין קדימת תשלומי שכיר לצרכי שבת

יעויין ביאור הלכה ד"ה לכבד דכתב וז"ל: ואם יש לו רק מעט מעות ובה שכיר לתבוע עבור פועלתו שגמר לו היום, נראה דצריך ליתנם להפועל כדי לקיים הכין ב' תבשילין, ויתן שכרו ולא תבא עליו השמש, אף שעל ידי זה לא ישאר

חשובים, דכיון דיש לו כבר מעט ההכרחי לשבת אפשר דא"צ לדחוק עצמו יותר. וע"ז חידש רש"י דמסמיכות דברי בן תימא לדברי ר"ע יש ללמוד דין נוסף למי שיש לו מעט ההכרחי לשבת היינו ג' סעודות וכסא דהרסנא, דמ"מ ראוי לו להיות עז כנמר וקל כנשר לצמצם בשאר ימים כדי לכבד את השבת כראוי, היינו בדגים גדולים וכדו, כפי מה שרגילות אותו המקום באכילת מאכלים חשובים. וזה שכתב הב"י "ומדסמך לזה ההיא דבן תימא שמעינן שצריך לזרז עצמו ביותר, כלומר שאע"פ שהשעה דחוקה לו", ולא כתב כאן שהשעה דחוקה לו ביותר וכמ"ש לעיל, אלא דחוקה לו, והיינו שיש לו מזון ג' סעודות וכסא דהרסנא מדיליה וא"צ לאחרים אלא שאין לו יותר, מ"מ "יכן צרכי שבת יותר מכדי יכולתו", והיינו שידחוק עצמו לכבד השבת כראוי. ומזה למד הטור דכשם שמי שיש לו ההכרחי לשבת ואין הוא צריך כלל לבריות, דמ"מ יש לו לצמצם בשאר ימים לכבוד שבת, א"כ ה"ה במי שנצרך לבריות להשלים פרנסתו, מ"מ כיון שיש לו מעט משלו, עליו לצמצם משאר ימים כדי לכבד השבת כראוי. כן נראה ביאור הטור והב"י.

והביאור בזה דמי שאין לו משלו והוא מוטל על הבריות, אע"פ שנותנין לו מזון ג' סעודות וכסא דהרסנא ובהא הוא מקיים מצוות עונג שבת, כמבואר כאן בהדיא במ"ב שגבי סעודות וכסא דהרסנא יש מצוות עונג שבת, לכן אין להטיל צרכי שבת כראוי על אחרים וכמ"ש בשעה"צ ס"ק ז', דלעולם אין לאחרים ליתן לו צרכי שבת כראוי. והסתפק הטור בגוונא שיש לו מעט משלו וצריך נמי לאחרים, אי בעי לדחוק עצמו לכבד שבת כראוי, והספק אי ביש לו מעט א"כ ממה שיש לו יצמצם, או דילמא כיון שהוא דחוק אינו מחוייב לצמצם, ופשט מרש"י שכתב דמי שאינו נצרך לאחרים אלא שהוא דחוק ואין לו אלא העונג ההכרחי לשבת, ואפ"ה יצמצם משלו לכבד שבת כראוי, א"כ גם במי שיש לו מעט וצריך נמי לאחרים, מ"מ יצמצם מהמעט שיש לו לכבד השבת כראוי, וכ"פ השו"ע וכפי שביאר המ"ב ס"ק א' והבה"ל ד"ה צריך.

אולם ראוי ש"מ"ב ס"ק א' שכתב הדין דצריך לדחוק עצמו בימות החול כדי לכבד השבת כראוי, רק על מי שיש לו מעט משלו וצריך גם לאחרים להשלים פרנסתו, דהוא צריך לדחוק עצמו כדי שיוכל לכבד השבת כראוי במאכלים חשובים, אבל במי שיש לו מעצמו כדי ג' סעודות וכסא דהרסנא כתב דמחויב להוציא כן לשבת, ולא כתב דיוציא יותר מזה. וזה קשה, חדא דהא נראה מהב"י דעל כה"ג שיש לו מעט ההכרחי לעונג שבת ואינו נצרך לאחרים, למד רש"י מסמיכות הא דבן תימא לומר דיהא עז ויוציא לכבוד שבת כראוי, אף שע"ז יצמצם מימות החול, ואדרבה מהאי גוונא למד הטור למי שיש לו מעט משלו אלא שצריך גם לאחרים, שצריך גם הוא לצמצם עצמו לכבד שבת כראוי. וא"כ מדפסק המ"ב (וכן פירש בהשו"ע) שבמי שיש לו מעט משלו ונצרך גם לאחרים ידחוק עצמו לכבד שבת כראוי, א"כ כ"ש במי שאינו נצרך לבריות, ויש לו מעצמו ג' סעודות וכסא דהרסנא, שצריך להשתדל לכבד השבת כראוי. ועוד, דמה הסברא לחלק ביניהם, דאם במי שיש לו מעט מאד עד שצריך לבריות להשלים פרנסתו, מ"מ צריך לדחוק עצמו ממעט זה לכבוד שבת, כ"ש במי שיש לו כל צרכי עצמו ודאי שידחוק עצמו מכל מה שיש לו לכבד שבת כראוי.

ונראה בדאמת ה"ה במי שיש לו מעצמו ג' סעודות וכסא דהרסנא, דצריך לדחוק עצמו לכבד שבת כראוי, דכ"ש הוא, דמהתם למדנו להכא שצריך לדחוק עצמו, אלא דהתם המ"ב איירי במה שהוא מצד הדין, כלשונו שכתב שם שאם יש לו משלו מעט ההכרחי לכבוד שבת "מחויב להוציא אותן על שבת", הרי דאיירי מצד החיוב, ומצד זה כדאי שאינו מחוייב להוציא יותר. אבל דינא דהשו"ע שכתב שביש לו מעט משלו אף שצריך לאחרים "צריך לזרז עצמו לכבד את השבת", זה אינו מדינא דהא דין זה נלמד מסמיכות בן תימא לדברי ר"ע וכמ"ש הטור, וזה אינו מדינא אלא שכן ראוי לעשות, וכלשון השו"ע "צריך לזרז עצמו". אבל באמת שמצד הזיזור אין לחלק בין מי שיש לו מעט משלו וצריך נמי לאחרים, לבין מי שיש לו משלו המעט ההכרחי לעונג שבת (ג' סעודות וכסא דהרסנא), ובתוהויה צריך לזרז ולדחוק עצמו בימות החול כדי לכבד השבת כראוי במאכלים חשובים, ועיין.

ולפ"ז מש"כ המ"ב דר"ע איירי במי שיש לו לשבת רק מזון ב' סעודות, שאינו מחוייב בג' סעודות וכסא דהרסנא, ובסוף הס"ק כתב בשם הט"ז ותו"ש שמ"מ אף הוא ישתדל לדחוק עצמו בג' סעודות וכסא דהרסנא, לפמשנ"ת לעיל בביאור דברי הב"י מבואר דכן הוא פשט דברי התדב"א בפסחים שם, שאע"פ שאמר ר"ע עשה שבתך חול וכו', מ"מ יעשה דבר מועט, והיינו שצריך לדחוק עצמו להכרח הנצרך לעונג שבת שהוא כסא דהרסנא וה"ה לג' סעודות, וכן הוא בתו"ש ס"ק ב' דמתת"א יש ללמוד דממית חסידות יש לדחוק עצמו לכסא דהרסנא וג' סעודות.

אפיית חלות לכבוד שבת

כתב הרמ"א שהמנהג ללוש כדי שיעור חלה כדי לבצוע מפת זה בשבת ויו"ט, והוא מכבוד שבת ויו"ט. והנה מלשונו זה נראה שכבוד שבת הוא מה שבוצע על דבר שטרח בו בעצמו לכבוד שבת, ולפ"ז רק פת הבציעה צריך שתיעשה גמיה שלש, ולא כל הפת שאוכל בשבת. אלא שמצד זה נראה אין ענין שיאפה ביום שישו דוקא, דאפשר שיאפה גם מיום חמישי דסו"ס בוצע בשבת ממה שטרח עליו בעצמו, אלא שהוספי' הרמ"א שיש גם להפריש חלה, וזה

אדם ולפי יכולתו, ולכן לא ילוה מעבר ליכולתו, ומאידך גם לדעת המהרש"ל מותר לו ללוות ממון מועט רק כפי יכולתו אף שאין לו משכון, וזהו מ"ש המשנ"ב והכל לפי הענין, עכ"ד. ועוד הוסיף דגם בעצם פלוגתת המהרש"ל והגר"א, הכל תלוי במידת בטחונו של אדם, וכמ"ש בגמ' לוו עלי והאמינו בי ואני פורע, דיש מי שלפי מידת בטחונו יכול להוציא אפילו כסעודת שלמה בשעתו, כאשר יבואר להלן, עי"ש.

והנה לענ"ד צ"ב בדבריו, חדא דמש"כ דלמד המשנ"ב דכו"ע לא פליגי וכו', הנה זה ק"ק מלשון השעה"צ שכתב ונראה דהכל לפי הענין, ולפי"ד הו"ל "ונראה דלא פליגי דהכל לפי הענין", ובפרט שמדמה הגר"נ שליט"א שהיא מחלוקת קיצונית, כמש"כ בריש דבריו.

ועוד, מ"ש דלכו"ע "לא ילווה מעבר ליכולתו", וזה פלא לכאורה שהרי ע"ז היה ספיקו של הטור, ופירש הב"ח להדיא דילוה מעבר ליכולתו וכנ"ל, וכ"כ הגר"א וכנ"ל.

ולענ"ד אפשר דכוונת השעה"צ, ואפשר שלזה התכוין ה"חוט שני" הנ"ל, דאם הוא בגדר הסתברות דפעמים יכול להיות שיהא לו הכנסה נוספת, אע"פ שכרגע אין לו וצריך ללוות, חייב ללוות, אבל אם לפי מצבו נדיר מאוד שיהא לו הכנסה נוספת הרי זה בגדר מה שאמרו שאין סומכין על הנס, ונראה דזה הכרעתו של המשנ"ב (וא"כ הוי דעה שלישית), ומה שסתם במשנ"ב שחייב ללוות אם יתן לו מישהו אפילו ללא משכון, סתם והדר מפרש בשעה"צ דהכל לפי הענין, דהיינו רק שלא יהא בגדר נס וכנ"ל.

דוד דוד - ביתר עילית

בענין לוינ ברבית לצורך סעודת שבת

כתב המג"א (סי' רמ"ב סק"ב) בשם שבלי הלקט [סי' נ"ה] לוינ ברבית לצורך סעודת שבת, והוא עפ"י הירושלמי [סנהדרין פ"ח ה"ב] לווינ ברבית לחבורת מצוה וקדוש החדש.

הנה במשנ"ב (סי' רמ"ב סק"ד) כתב עפ"י תו"ש פמ"ג נתיב חיים ומאמר"י דהיינו מאינו יהודי או מישראל בדרך היתר, ובשעה"צ הוסיף בזה"ל: אבל כמה שראיתי לאחד שהתיר ברביתו דרבנן, עכ"ל.

אמנם באחרוני זמנינו כבר ציינו שכונ"י מגדולי האחרונים מתירים רבית דרבנן לצורך מצוה, מהם הרדב"ז חת"ס הגר"ז תשובה מאברהם ועוד, אך כד דייקנין בהך מילתא נראה שדעת המתירים מחדשת, ואין לה כ"כ על מה לסמוך במשנת הראשונים.

והנה ממשי"כ הרמ"א יו"ד סי' קע"ב שמותר להלוות על מקומות בביהכ"ס, וכתב בד"מ וז"ל: איתא בירושלמי דלוינ ברבית לחבורת מצוה, וכתב באגודה [בב"מ פ"א] דמהאי טעמא שמא נהגו להלוות על מקומות בביהכ"ס ולישב עליהן, משום דמצוה הוא, עכ"ל. וגם הגר"א שם מרמז לזה.

פשוט שאין מכאן השגה על האחרונים שאסרו, דהתם המלוה הוא מקבל רבית לדבר מצוה, וההיתר הוא שדבר מצוה לא חשיב רבית, ונמצא שאין כאן איסור לא על הלוה ולא על המלוה, משא"כ בעניינינו שיש כאן הלואה ברבית ורק שהלוה לוקח זאת לצורך מצוה, זה לא שמענו להתיר, דהרי כלפי המלוה מהיכ"ת היתר להלוות ברבית, ולא שייך בו צורך מצוה, דאדבריה ילוה בלא רבית, וא"כ אף הלווה עובר בלפני"ע, א"כ פשוט שאין משם תחילת השגה על המשנ"ב.

וכמו"כ במש"כ בתשובת הרא"ש (כלל י"ג סי' י"א) וז"ל: הוו יודעים שלא הותרה ר"ק אלא להקדש שהוקדש לבדק הבית וכו', אבל הקדשות שמקדישין האינאר לת"ת לשמש ולמפטיר וכו', וכן עטרה ומנורה אדם קונה מצות אלו להתנאות בהן וכו', ואיכא בהן הנאה, כללו של דבר אין הקדש בזמן הזה שיהא מותר להלוות בר"ק, אבל רבית דרבנן מותר להלוות, דלא גרע ממועות יתומים שהתירו [ב"מ ע' ע"א] קרוב לשכר, והוא הדין שאר רבית דרבנן, עכ"ל.

מבואר שהתיר רבית דרבנן, אך ג"כ רק בגוויי שהמלוה נכלל בצורך מצוה, והנך הקדשות הם המלוים ומקבלי הרבית, וזה בכלל ההיתר של מעות היתומים שהתירו חז"ל להלוותם, אבל לא שמענו מדבריו היתר להלוואה רגילה שאין המלוה נכלל בלצורך מצוה.

אמנם מה שכן צ"ע במשנת המ"ב, הוא ממה שהעלה בשו"ת שבת הלוי (ח"ב סי' ס"ד וחו"ח סי' קפ"ט) שהגר"א מתיר איסור ריבית לצורך מצוה, בביאורו ביו"ד סי' ק"ס סעי' י"ח עמש"כ שם המחבר שמעות של תת"ת יכולים להלוותם ברבית דרבנן, ציין הגר"א לדברי הירושלמי הנז', ושי"מ שההיתר הנאמר שם לאו מפני ממון שאין לו בעלים ידועים, או דלאו רעהו כפי שנזכר שם בדעות שהתירו אפילו רבית קצוצה במעות של צדקה. ולכאורה קשה להלום שהמשנ"ב לא השגיח בדברי הגר"א הללו.

והנראה בזה לומר שצדקו דברי המשנ"ב, דהנה יש שיטות בראשונים דסברי דמותר להלוות מעות של צדקה אפילו ברבית קצוצה, והם מרדכי [פרק המפקיד סי' רפ"א] משם ר' שמואל ממנבריו והא"ז [וצ"ע מדברי הגהות מרדכי ב"ב סי' תרנ"ח משם הא"ז (הובא בב"י סי' ק"ס אות י"ח) דאפילו הקדש גמור ע"י הלואה יוצא לחולין], ומובא כ"ז בתשובות מהר"ם מרוטנבורג [ד"ל סי' תכ"ה] והגה"מ [בתשובות השייכות לספר משפטים סי' י"ד] ותשו מהרי"ל [סי' ל"א], וההיתר בזה מבואר בדבריהם משום דהוי כהקדש ולא רעהו הוא, ובזה כל השק"ט יעויין בדבריהם.

והנה יש כאן תמיהה גדולה, דהירושלמי שהתיר ללוות לכל

דבר מצוה אפילו מאיש פרטי, בהכרח לאו מהנך טעמי, וצ"ל כפי שכתב בשבת הלוי (ח"ב סי' ס"ד) דלחפצי שמים לא חשיב תשיך לאחיק, וא"כ יש להתפלל טובא על הנך ראשונים מרדכי ואו"ז שהביאו את הירושלמי כראיה לשיטתם, והרי הם עצמם לא התירו אלא ללוות מהקדש של עניים ובאופן שהרבית חוזרת לגוף המצוה, כמבואר להדיא בדבריהם.

הרב חיד"א בספר מחזיק ברכה (סי' רמ"ב אות ו') הרגיש בזה, ואחר שכתב שנעלמו מהאחרונים [האוסרים] דברי הראשונים הנז' דמפרשי ירושלמי הלוי ברבית קצוצה, כתב "אך על הראשונים אנו מצטערם, דאינו מתיישב על הדעת דראובן ילוה מעותיו ברבית קצוצה או בהערמת רבית כדי ששמעון יעשה סעודת שבת וכיוצא, ובשלמא במעות הקדש וכיוצא דהתירו להלותם ברבית דרבנן, ואפילו מעות צדקה דהתירו בהו הגדולים הנז' ניחא, דכיון דהתירו אלו המעות להשביחם כל ישראל שרי ללוות", עכ"ל. הרי שהוקשה לו בראשונים גופא שמדמים את הנידונים, והרי בטעם הדברים הם בהכרח חלוקים וכאמור.

והנראה בזה בהקדים שיטת הרשב"א בהלואה מקרן צדקה, שג"כ כתב להתיר ואפילו ר"ק, אך מטעם אחר וז"ל [תשו תרס"ט]: שאלה על מה סמכו להלוות מעות של תת"ת ברבית. תשובה: אפשר היה לדון להתיי כיון שאין הרבית בא מלוה למלוה, שאין לממון זה בעלים ידועים, אלא שאין ראוי לעשות כן פן יפרצו גדר במקום אחר, עכ"ל. ובתשו חיד" סי' ס"ג כתב ג"כ כדברים הללו, וסיים: ומכל מקום לא למעשה אני אומר להלוותם ברבית קצוצה, אבל קרוב לשכר ג"ל שמותר, עכ"ל.

והנראה לומר דהנך ראשונים הנז' שהתירו משום דהוי כהקדש, ונסתייעו מהירושלמי, בהכרח שלא הביאו את הירושלמי כמקור, דבאמת הוא לאו להלכתא, ולא הביאוהו אלא לסיוע, והיינו דזה דמותר ללוות ברבית מקרן של צדקה, משום דסברי דהוי הקדש וליכא איסור בעצם, אמנם היה ס"ד דעכ"פ הדבר כמוכר, וכפי שבאמת כתב הרשב"א, לזה ציינו שיש להתיר למעשה עפ"י הירושלמי שהתיר ר"ק לצורך עניים, ונהי דלא פסקינן כוותיה דהירושלמי להתיר איסור רבית לצורך מצוה, אבל בהך מילתא שאין בזה איסור בעצם רק באנו לימנע משום פריצת גדר וכדו' לזה יש לסמוך על הירושלמי.

נמצא טענת המחזיק ברכה איך נעלם מעיני האחרונים, שכמה מהראשונים פירשו לירושלמי בר"ק, היא התשובה, שאדבריה אם הירושלמי מדבר בר"ק הרי מוכח מאותן שיטות גופא דלאו להלכתא הוא, ואין בכלל ללמוד ולהסתמך על הירושלמי אף לא לגבי רבית דרבנן.

ואם באנו לסמוך להתיר רבית דרבנן עפ"י הירושלמי, זה רק לשיטות שהירושלמי מיייר ברבית דרבנן, ואמנם יש באחרונים שרצו לומר כן וכן פירש בקה"ע [מ"ק פ"ב ה"ג], אך בראשונים מבואר שהירושלמי מדבר או בר"ק או בדרך היתר לגמרי, יעויין בתשו מהר"ם והגה"מ הנז' ששללו לפרשו ברבית דרבנן, דלוינ משמע קצוצה, ואם לא באיסור אז בהיתר.

זאת ועוד אחרת, שגם לפירוש הקה"ע דלוינ היינו איסור רבית, עדיין אין ראיה להתיר רבית דרבנן להלואה לסעודת שבת, שכן אין להתעלם מכך שלא אמר סעודת מצוה אלא חבורת מצוה וקדוש החדש, שהיא נמי סעודת רבים שב"ד היו עושין, וז"ל שלא התיר הירושלמי אלא לצורך רבים, ויתכן לומר בזה דבכה"א אין לפנ"ע כלפי המלוה, דמן הסתם הלואה כזו היא ע"י שליח של הציבור שלוה ומלווה לצרכם, וכה"ג הוי רבית ע"י שליח ששיטת רש"י והביאו הרמ"א סי' ק"ס סי"ג להלכה דאין לפרסם הדבר, וכה"ג הוא שהתיר הירושלמי לצורך מצוה.

מעתה ברור שדברי הגר"א שצוינו ע"ד השו"ע להלוות מעות של תת"ת, אין מקור מדברי הגר"א להתיר הלואה מאיש פרטי לאיש פרטי כשזה לצורך מצוה, דמאין לנו להתיר, והגר"א הביא מקור כהנך ראשונים שכל לצורך מצוה אין בזה כיעור, ולעולם יסוד ההיתר להלכה הוא כמש"כ הרשב"א שאין בעלים ידועים, ועיין לירושלמי שאין לימנע ושרי, ועוד כפי דרכינו הב' יש ללמוד מהירושלמי אך לאופנים שאין בזה לפנ"ע כלפי המלוה, כאותו האופן דהשו"ע שם וכן דהרמ"א בסי' קע"ב.

בספר לוינ חן מסתמך למעשה על תשובת הרדב"ז [ח"ו סי' ב"א ש"ן] שכתב שגם הראשונים החולקים ואוסרים ר"ק לצורך מצוה, יודו ברבית דרבנן. אך דברי הרדב"ז הם לפום שיטתו שלמד בראשונים המתירים שגם הלואה פרטית מותרת בר"ק לצורך מצוה, ולא רק מהקדש, ושביירושלמי נתחדש יסוד שכל לצורך חפצי שמים לאו אחיק הוא, וממילא י"ל דגם החולקים לא חלקו על יסוד זה כלפי רבית דרבנן, כפי שהתירו במעות היתומים, אך כבר נתבאר באורך ששיטת הרדב"ז ייחידאה, ובהנך ראשונים שזכר מבואר דלא כשיטתו, ולא התירו אלא בהקדשות ולא מטעמי, ונמצא שאין לנו למייל בתר דבריו בזה, ולא התירו רבית דרבנן אלא בהקדשות.

יעקב שפירי - נוה יעקב קמניץ

בדין לוינ ברבית לצורך סעודת שבת

כ' המ"ב לוינ ברבית לצורך סעודת שבת או סעודת מצוה, והיינו מגוי או מישראל בדרך היתר, ובשעה"צ הביא דעת החולק (והוא הגר"ז ולא ציין לו המ"ב מפני כבודו) ודחה דבריו, ואמנם גם במחבר"ר סק"ו הביא דעות דשרי אף ברבית דרבנן, ויש שהתירו אף ברבית קצוצה, והוכיח כן מכמה ראשונים, אך ג"כ העלה באיסור בזה, וכן כ' בת"ש

ומאמר מרדכי לאסור.

אמנם יל"ע אי מיירי בדרך היתר מאי רבותא דלוינ לצורך שבת, ובנתיב חיים כ' דהא אסור להלוות לגוי ברבית מדרבנן (עי' מחבר"ר להלוות או ללוות) וכאן שרי, ובמל"מ כ' דכאן יש **מצוה** ללוות ברבית אף שמחסר ממונו, וכן מדוייק ל' המ"ב לוינ ברבית וכו', ונראה להוסיף עוד דמסמיכות דברי המ"ב נראה דגם ע"ז קאי מימרא דחז"ל דהוצאות שבת ויו"ט אינן מן המנין, ויל"פ דסד"א דכל מה שנאמר לוו עלי ואני פורע הוא רק מה שנצרך להוצאות שבת ולא את הריבית, קמ"ל דגם זה בכלל ההבטחה כיון שכ"ז נצרך לו מחמת הוצאות שבת ויו"ט. ושוב הראוני בשו"ע יו"ד סי' ק"ס סעיף י"ח ובבהגר"א שם דמבואר דשרי ללוות אף באופן האסור, וצ"ע שלא זכרו הפוס' כאן מזה.

והנה ל' המ"ב או לצורך סעודת מצוה, ובאמת שכ"ה במקור הדין ביור' רפ"ח דסנהדרין, ומבואר דלאו דגם כל סעודת מצוה הוא בכלל "הוצאות שבת ויו"ט" שמחזירין לו מהשמים, וזה חידוש, ובאמת הריטב"א בביצה ט"ו כ' לדון בזה האם בכל סעודת מצוה נאמר ד"ז, וכאן לכאוי לפמשנ"ת מבואר שגם בשאר סעודת מצוה אמר" כך.

בדין אפיית חלות לשבת

הנה במ"ב ובה"ל האריך בכך שצריך לאפות חלות בע"ש לכבוד שבת, דזה מכבוד שבת שטורח ואופה לשבת. ויל"ע מי שחלותיו אינן ערבות וטעימות כמו חלות שקונה מהנחתום, האם יעדיף את הכבוד שבת או את העונג שבת ויקנה את הערב לו יותר (ומטו משמיה דהחזו"א דבגד כזה שאין בלבשתו עונג שבת, גם כבוד שבת אין בזה), ויל"ע.

חידוש דין בגדר כבוד שבת

כ' המ"ב בס"ק ו' דגם הנוהג לאכול פת פלטר בחול, מ"מ נכון ליהרר בשבת ויו"ט לא לאכול רק מפת ישראל, וחזינו כאן חידוש גדול, שמכבוד שבת ויו"ט להקפיד יותר על כשרות המאכלים גם בדבר שאינו חיוב מצד הדין.

ויל"ע כה"ג גם בבגדים וכגון בציצית שיש לו ב' בגדי ציצית, הא' מהודרת יותר (כגון **שנופצה** לשמה) והב' מהודרת פחות, האם יש ענין להעדיף לבישת המהודרת טפי בשבת משום כבוד שבת (אף שעל"י יפסיד שרוב לבישותיו כל ימי השבוע יהיו פחות מהודרות), ויל"ע בזה.

עזרא ארז - בני ברק

הרהורי דברים דיניי הוצאות שבת ויו"ט

הוצאות מופרזות לכבוד שבת

א[ן] ביצה טז,א כל מזונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה ועד ראש השנה וכו', חוץ מהוצאות שבת ויו"ט והוצאות בניו לת"ת, שאם פחת פוחתין לו ואם מוסיף מוסיפין לו. ועוד אמרו שם לעיל ט"ו ב': אמר הקב"ה לישראל בני לוו עלי וקדשו קדושת היום והאמינו בי ואני פורע, ויעויין טושר"ע ומשנ"ב סי' רמ"ב בפרטי הדינים בזה, והדברים נתבררו בס"ד בספרי וזיאתר שמואל, וכעת באנו בשנית בתוספת ובסידור נכון, לכבוד לומדי ומעייני הקובץ הנפלא 'אליבא דהלכתא'.

ובגדר ההוצאות להכבוד הראוי לשבת, כתבתי בס"ד בכמה דוכתין שמסתמא צריך אדם להוציא ממון עבור סעודת שבת בה מתכבד הוא וחש בטוב לפי מעמדו, וכגון שאם יגיעו אליו אורחים יחוש בנוח שכיבדם כראוי במאכלים ומשקאות אלו, שהם לפי מידתו ורמת מחייתו, והיינו שהעשיר צריך להוציא הוצאות לפי עושרו, כיון שלפי עושרו לא יחוש בנוח אם יאכיל את אורחיו ברמתו של האדם הממוצע, ואילו האדם הממוצע צריך להוציא כאדם ממוצע ולא פחות, מפני שלא רמת מחייתו זהו כבודו, ולא פחות מכך. וכן כהנה כ"א לפי משכורתו ורמת חייו. וכן שמעתי שרבנו מרן הגראמ"ם שן זי"ע הורה לאברכים לקנות לכבוד שבת מעט יותר מרגילותם, אך לא להפריז ברכישה בלי חשבון. וכן שמעתי כונ"כ פעמים ממור"ר הגר"ח קניבסקי שליט"א שצריך לכבד את השבת כ"א לפי מידתו ורמתו, אך לא יותר מכך, וכן פורסם במאספי חידו"ת בשם הגר"ח"פ שיינברג שליט"א, וכ"כ בחוט שני (שבת פ"א). וכן נדפס מהגרא"ל שטיינמן שליט"א.

ואולם היתיע' על הראשונות ואיני מבין אמאי דלא נימא שאם אדם מכבד את השבת בהון תועפות אע"פ שאינו לפי רמת מחייתו, לא יחזיר לו הקב"ה הוצאותיו כשעושה כן לכבוד שב"ק ומאמין הוא שהקב"ה יפרע הוצאותיו. וכ"מ קצת מדברי השיטמ"ק בסוגיה בביצה שם, שכתב: "אלא שאם הוסיף, כלומר שמוציא עליהם **הרבא**, הקב"ה מוסיף לו על אותו ריוח הקצוב ותוספת מרובה". וראה ג"כ באגרת הגר"א ז"ל, שכתב לב"ב כך: **ותכבדי** את השבת **מאד** כאשר היה לפני, **ואל תצמצמי כלל**, כי כל מזונותיו של אדם קצובים לו וכו'.

והנה בשיטמ"ק שם כתב: "וכתב הריטב"א ז"ל דלאו דוקא הוצאת שבתו וימים טובים, דהוא הדין לכל הוצאה של מצוה, אלא נקט הני דרגילי ושכיחי". (ומהפוסקים לכאוי ל"מ כן, ועי' ב"י שהביא בשם המכילתא דה"ה שהקב"ה מחזיר הוצאות סעודת ר"ח, ועי' הגהות מהר"ב ורנשבורג בביצה שם. ולהריטב"א פשיטא הוא, דהא הקב"ה מחזיר הוצאות כל המצוות כולן וסעודת ר"ח בכלל. ואולם י"ל דרבותא אשמעינן דסעודת ר"ח הוי הוצאות מצוה).

והנה בב"ק ט' ב' אמר רבי זירא בהידור מצוה עד שליש במצוה וכו', במערבא אמרי משמיה דרבי זירא עד שליש משלו, מכאן ואילך משל הקב"ה, ופרש"י דהיינו אותו שליש שיוסיף בהידור מצוה משלו הוא שאינו נפרע לו בחייו,

כדאמרינן היום לעשותם ולא היום ליטול שכרם. מכאן ואילך, מה שיוסיף בהידור יותר עד שליש יפרע לו הקב"ה בחייו, עכ"ל. ובתוס' כתבו: משל הקב"ה, אוכל פירות בעוה"ז והקרן קיימת לו בעוה"ב, עכ"ל. והנה אין סברא שאדם יכול להוציא הוצאות רבות לקניית אתרוג מהודר באלף זוז והקב"ה ישיב לו ממונו, אך שהקב"ה לא ישיב את הוצאות השבת המרובות שהוציא אדם פשוט לכבוד שבת מלכתא, ולכאוי עצם ד' הש"ס מוכיחים כדברינו.

[ואולם יש להבין בדברי הריטב"א ז"ל, דא"נ דהקב"ה משיב את כל הוצאות האדם שהוציא לצרכי כל מצוה שהיא, א"כ אמאי הקב"ה משיב את הוצאותיו רק משליש ואילך ולא מהשליש הראשון, וצ"ע. ואמנם הרי"ח (וכן הוא בשיטמ"ק בשם הראב"ד) פי' וז"ל: "מכאן ואילך משל הקב"ה, שאם בא להדר המצוה ביתר משליש דמיה אינו חייב כל זה שיעניו, שחייו קודמין להידור מצוה. אבל אם זימן לו הקב"ה ממון שלא מגיעו, ובקש להדר המצוה ביותר משליש, הרשות בידי', עכ"ל. ואפשר דכן ס"ל להריטב"א. וכמו"כ אפשר דיש לחלק בין הוצאות מצוה להוצאות הידור מצוה. ואמנם האמת דלק"מ, דהכא לא מייירי בתשלום ההוצאות, וע"ז שפיר י"ל כהריטב"א דהקב"ה משיב לו כל הוצאותיו גם על השליש הראשון, והכא איירי גבי שכרו דלעילא כשכר מצוה, וממש"כ התוס' דאכול פירות בעוה"ז והקרן קיימת לו בעוה"ב, ואין עניינו החזרת כספו אלא שכר המצוה. וממילא לק"מ ע"ד הריטב"א וגם ליכא ראיה לנדר"ד. ואולם בשיטמ"ק כ' בשם הרשב"א זו"ל: "כלומר עד שליש נותן, ומוציא בעוה"ז משלו ונוטל שכרו לעוה"ב, דשכר מצות בהאי עלמא ליכא, אבל מכאן ואילך אינו מוציא משלו אלא משל הקב"ה שהוא יזמין לו ריוח בעוה"ז", עכ"ל. ומשמע דהקב"ה משיב לו הוצאותיו (וכו"מ מלשונות הראשונים בביצה שם, דקראו בשם "החזרת ריוח" את החזר הוצאותיו, ול"מ דאיירי בשכר מצוה בהאי עלמא).

והר"ן בסוכה (טז,א מפני הרי"ף) כתב בפירוש זו"ל: "מכאן ואילך משל הקב"ה, כלומר לוו עלי ואני פורע". וכן בתורת חיים (ב"ק ט, ב) כתב: "עד שליש משלו, שכל מזונותיו של אדם קצובין לו מרה", כדאמר במסכת ביצה, ופירש שם רש"י ז"ל כל מה שעתידי להשתכר בשנה קצוב לו כך וכך ישתכר בשנה זו, ויש לו ליהדר מלעשות יציאה מרובה שלא יוסיפו לו על מה שפסקו. ולכן קאמר עד שליש משלו, דמה שמוסיף עד שליש מקצבתו הוא מוסיף, שבכלל קצבתו הוא ואין מוסיפין לו בשביל זה, אבל מה שמוסיף על שליש אינו בכלל הקצבה, אלא משל הקב"ה הוא, ואם מוסיף מוסיפין לו", עכ"ל. וא"כ הני רבוותא כתבו בפירוש ד"שליש משל הקב"ה" הוא כתשלום הוצאות שבת ויו"ט, וא"כ חזרו וניעורו דברינו הראשונים בס"ד].

וחשבתי להביא ראיה נחמדה להוכיח כדברי פוסקי זמנינו, שאין לו לאדם להוציא יותר מכפי מידתו לכבוד שבת ויו"ט, דהנה בחולין פ"ג א' אמרי' במתני' דבארבעה פרקים בשנה המוכר בהמה לחבירו צריך להודיעו אמה מוכרת, לשחוט בתה כשעודו לשחוט וכו', וכדברי ר' יוסי הגלילי אף ערב יום הכפורים בגליל. וכתבו התוס' בשבת מ"ז א' ובחגיגה כ"ה א' דאנשי גליל עשירים היו, וראיה מהא דמצינו דהיו מרבים בסעודות בערב יו"כ"פ, ומשמע דהוי עשירים. ולכאוי צ"ת דמאי ראיה דעשירים היו, הא אפשר והיו עניים, ורק מרוב רצונם להגדיל יותר מרגילותם ולכבד ולענג את ערב יו"כ דיו"ט הוא ויום כפרה וסליחה, הגדיל לכבד את היום כשעודו רבחת, וכמו שם התוס' בחולין שם כההוא חייט שקנה דג לכבוד ערב יו"כ ב"ב דינרי זהב, וכן הוא בב"ר (פרשה י"א ד'), אלא חזינו דאין לו לאדם להוציא יותר מכפי מידת כבודו לכבוד שבת ויו"ט, דיותר מכבודו ל"ח לכבוד הנצרך, וממילא אם חזינו דעשו סעודות גדולות בערב יו"כ מוכח מיניה דאכן היו עשירים. (ומצינו בפוסקים דהחזיר הוצאות ימינה נאמר גם על ערב יו"כ).

ויש להקשות דאי"נ דכו"ע נהגו בבשר בכל יו"ט, א"כ חזינו דזהו הכבוד הרגיל לכבד היו"ט בבשר, וא"כ קשה אמאי כו"ע שלא בגליל לא כיבדו היי"ט דערב יו"כ בבשר. ובשלמא לדעת הרה"מ פ"ו דיו"ט דגם בזה"ז איכא שמיחה ביו"ט בבשר (ועי' ב"י סי' תקכ"ט) א"ש, דבכל יו"ט אית ביה מצות שמחה, ואף בראש השנה יש מהפוסקים דס"ל דיש בו חיוב שמחה, אך בעיו"כ דלית ביה חיוב שמחה א"צ לבשר, אך מה נענה לשאר הפוסקים דס"ל דבזה"ז ליכא חיוב לאכול בשר ביו"ט, וצ"ע וי"ל דהנה התוס' בחולין שם כ' דגם המהדרים בסעודות בעיו"כ נהגו רק בבשר עוף ודגים, אע"פ שבשאר יו"ט נהגו בבשר בהמה. ולכאוי זהו מפני דעיו"כ סו"ס ל"ח כיו"ט גמור לענין כבוד ועונג, אע"פ שהקב"ה מחזיר הוצאות סעודת עיו"כ (עי' בזה בס' מנורת המאור), וממילא אין מקום לשאלתנו, דאה"נ דבשאר יו"ט נהגו בבשר דזהו כבודו, אך בעיו"כ דסברו דאינו כשאר יו"ט לענין כבוד ועונג, לא נהגו בבשר בהמה או בבשר עוף ודגים, והמעין יבחר.

והנה הגם שכל פוסקי זמנינו כתבו שעל האדם להוציא הוצאות לכבוד שבת לפי ממונו ולא להפריז בזה, נלענ"ד דהכוונה שאין חיוב להוציא יתר על פרנסתו וממונו. אך י"ל שכשאדם הוציא הוצאות רבות לכבוד השבת, ישיב לו הקב"ה הוצאותיו, דהא סו"ס הוציא הוצאות לכבוד שבת, ומדוע שנאמר שלא יחזירו לו מהשמים הוצאותיו. ואמנם המשנ"ב כ': "וכל מקום ומקום לפי מנהגו יעגורוהו במאכלים ומשקים החשובים להם לפי עונג", ומשמע דבעינן לכבד רק לפי המקום והניהוג המתאים ולא יותר מזה.

ושמעת' מתלמידי הגר"ש אויערבאך שליט"א שמורה לתלמידיו שאם צריכים לנות, יסעו בשבתות למקומות

לקחת מעות בהית"ע אף כאשר לא נתכנו כלל להשקיע את המעות בעסק אלא רק להוצאות ביתם, ועי"ז כי ישחקע הדבר ולא יאמר שלא נזכר בפו דבר כזה, וחלילה להקל בזה, דכשאין עיסקא כלל הוה ענין ריבית קצוצה לצורך שבת אין להקל יעו"ש (ומיהו למתירין ריבית קצוצה לצורך שבת אין זה תימא על המקילין). וק"ת על המחזיק ברכה שהשיג על המג"א, דאם כונתו לדרך היתר מה חידוש דין יש כאן, הא בהית"ע אפי' לצורך חול שרי עי"ש, ולא נחית החיד"א להנך תי' כלל, וצ"ב.

ואין להוכיח מכאן דלא התירו הית"ע אלא לצורך מצוה, אבל למילי דעלמא אסור, דזה אינו כפי שהעלה בביאורים על התו"ש (הנדמ"ח) שתי קו' החיד"א דאי משם הא לא קשיא, די"ל לצורך שבת חובה עליו להלוות בריבית אע"ג דאמר' נזיק אינש ברתי ולא נזיק בריביתא, מ"מ אשמועי' דלצורך שבת לא לצורך לזה, ודו"ק (ויע' בתשו"מ חי"ב סי' שפ"ו ובחכמ"א כלל ק"ל, ואכמ"ל).

שלחו לו דבר מאכל שיאכלנו בשבת לא יאכלנו בחול
(ב כתב המ"ב (שם בשם ספר חסידים): אם שלחו לו דבר מאכל שיאכלנו בשבת לא יאכלנו בחול. לכאזי לפי"ר נראה דימירי לענין עונג שבת, דמן הראוי שכל מאכל טוב ועבר נייחנו על שב"ק, כדאיתא במ"ב סי' ר"נ סק"ב: כתוב בתורה "זכור את יום השבת לקדשו", ודרשו ב"ש שתהא זכורזו מא' בשבת, נדנמן לך חלק יפה תהא מתקנו לשבת, ואמרו על שמאי הזקן שכל ימיו היה אוכל לכבוד שבת זכו, נמצא שהאכילה היא כדי שתשאר היפה על שבת, והסכימו הרבה פוסקים שגם הלל מודה שכדברי ב"ש עדיפא טפי, ופשיטא בדבר שאינו שכיח לקנות כשיזדמן לו דבר שלא היה נפסד, אזי יניח אותו לשבת, עכ"ד (ובענין מחלוקת ב"ש וב"ה עיין בד"מ שם בשם האוי"ז, אבל הרמב"ן עה"ת חולק). ומעתה כ"ש דאם הכין בעצמו דבר מאכל לשבת שלא יאכלנו בחול, ומה שלא כתבו המ"ב דסמך ע"מ שיכתוב בסי' ר"ג. אמנם בחוט שני (פ"א) כי דאיריי הכא מדיני חו"מ משום חשש איסור גזל, והיינו משום דיש אומדנא של דעת הנותן דנתן לו עבור שבת, ונ"מ נמי לענין אדם שעורך שמחה בשבת, ושלחו לו שכניו ומכריו תבשילים ומיני מגדנות עבור השמחה, לא יאכלנו קודם עת השמחה, וכן בכ"מ ששייך אומדנא דמוכח שדעת הנותן ליתן למטרה מסויימת, אסור לאכול או להשתמש קודם עת המטרה, אך שוב כ' דאמנם אם אכל ממנו ונותר לו מן המאכל, י"ל דעיקר דעתו לשבת זו, ואחר שכבר אכל רשאי לאכול הנותר בחול, עי"ש. ונ"ל דאפי' באופן שכבר יש לו לשבת די הותר, ומצוי מאד בשבתות שמחה שהמכרים והשכנים שולחים עוגות וכדו', שג"כ אסור לאכול מהם אם לא שהודיעם קודם שיש לו כבר די הותר, ואמרו לו ע"מ כן, או שיש אומדנא דנתנו לו גם שלא לצורך סעודת השמחה דשרי, ודו"ק, ושור"ר שכ"כ במנחת שבת (סי' ע"ב אות י"ג), ובא"א (בוטשאטש) כי דזוקא במפרש לו ששולח לו עבור שבת, אבל בסתמא אין כאן אפי' ניתנת חסידות, וצ"ב דהא חשיב בליבו ובלב כל אדם, וי"ל.

נוהגין ללוש כדי שיעור חלה

ג) נוהגין ללוש כדי שיעור חלה, וכי המ"ב מלבד שיש בזה כבוד שבת ווי"ט, יש בזה עוד טעם לקיים מצות חלה, לפי שאבדה את דאדרי' שהיה חלתו של עולם, ונ"מ דלטעם זה דזקא האשה תלוש ותאפה, אמנם לטעמא דהמג"א בשם הר"מ דלא יאכל פת פלטר, וכן לטעם היעב"ץ שהוא כדוגמת לחם הפנים, אף האיש יכול לאפות וללוש [ועיין בתו"ש שנחלק על המג"א, דלא מצינו חומרת פת פלטר אלא בעש"ית, אבל המ"ב והגר"ז הסכימו עם המג"א]. עוד חילוק דטעם דאדדרי' לא שייך אלא בשבת ולא ביו"ט, וכן לא תאפה אלא ביום שישו שהוא זמן האבידה דדו"ק, אמנם כבר כי המ"ב סי' ר"נ סק"ב דבימים הקצרים כל מה שיכול להקדים ההכנה ביום ה' עדיף, ולכאזי אף אפיית החלות בכלל.

נהגו לאכול מולייתא זכר למן

ד) כי הרמ"א בשם מהרי"ל: יש שכי' שבמקצת מקומות נהגו לאכול מולייתא שקורין פשטיד"א זכר למן, ולא ראיתי לחוש לזה, וכי המ"ב בשם שיירי כנה"ג דבמקומותינו המנהג לאוכלן, ותמה בבה"ל בשם התו"ש לכאזי מנהג זה תמזה לרבים, דמה ראו לעשות בשבת זכרון למן שלא ירד בו כלל. והתוס' בפרק ע"פ כי דמשום שלא ירד המן יש לעשות זכר לו, וגם זה דחוק דלמה לא עבדי הכי ביו"ט ולמה דזקא לבילל שבת, ושוב כי ליישב מהתו"ש בשם התו"ת, יעו"ש.

ואכתי לא נתיישב הטעם למה אוכלים המולייתא לבילל שבת דזקא, ועוד הא תניא כבוד יום קודם לכבוד לילה, וכי השור"ע (סי' רע"א ס"ג) דהיינו בשאר צרכי סעודה, וכי המ"ב דביש לו מעט מיני מגדים טוב יותר שנייהם לצורך סעודת היום, ובספר ישי"ש קרא תגר על שאין נוהרים בזה ומוסיפין לבילל שבת עי"ש. וכ"כ בשע"ת סי' רע"א בשם רש"ל שהיה אוכל הדגים ביום להראות כבוד היום, וא"כ לפי"ז טפי היה ראוי להניח הפשטידא ליום השבת, ואולי י"ל ע"פ המג"א (סי' רע"א) שכ' דמדברי הזהור פר' יתרו משמע דכבוד לילה עדיף, ואכתי הוא דוחק דלא משמע כן, וצ"ב.

מיהו אכתי צ"ב, דאם כל אכילת המולייתא לעשות זכר למן, הא בכיסויי הפת במפה מלמעלה ולמטה כבר מקיים זכרון למן, כמבואר בתוס' דועימי' בפרק ערבי פסחים בשם השאליותות (ויע' בפמ"ג סי' רע"א), וא"כ למה צריך עוד

כשהעיריה מארגנת אירועי שמחה מכספי הציבור, נחשב לזה לכספי הציבור, וה"והאמינו ב"י נאמר על הציבור, או שמא על פרנסי העיר. ונדברתי בדבר עם מו"ר הגר"ח קניבסקי שליט"א, וגם הוא היה חוכך בזה מהכא להתם, וצ"ע לעת הפנאי.

שמואל ברוך גנוט

כולל אליבא דהלכתא - אלעד

לוינ בריבית לצורך סעודת שבת

א) כ' המ"ב (סק"ד) לוינ בריבית לצורך סעודת שבת או סעודת מצוה, והיינו מגוי או מישראל בדרך היתר, ובשעה"צ הראה מקורו לתת"ש, פמ"ג, נתיב חיים, לבושי שרד ומאמ"ר [וכ"כ במו"ק ותו"ח], ודלא כמו שראיתי לא' שהתיר ברבית דרבנן. ובבה"ל העתיק דברי המ"א בשם הירושלמי (מו"ק פ"ב ה"ג) דלוינ בריבית לצורך סעודת שבת, ובא"ר כי"כ בשם ספר תניא (סי' י'), ובפי' קרבן העדה ובפני משה (שם) כתבו דימירי הירושלמי בריבית דרבנן, דשרי לצורך סעודת שבת [וכי"כ בכנה"ג בשם תשרי פני משה, וכן דעת הגר"ז, ועי"ש בקו"א, ובפ"י יו"ד סי' ק"ס סקב"ב], ולכאזי נראה דנקטו בדעת הירושלמי דסבר דמצות עונג שבת עיקרו מהו"ת, וכדעת הרמב"ן בפ' אמור הדשבת הוא בכלל מוקראי קודש, ופי' חז"ל בספרא דהיינו לקדשו ולכבדו בכסות נקיה, ולפיכך דחי עשה דאכילת שבת לאיסור דרבנן, אבל איסור דאורייתא לא דחי, כמבואר בפמ"ג (שם) דאין לומר ידחה עשה דאכילת שבת ללאו, משום דלא בעידינא, ועוד דהמלוה עובר איסור (וכן הסופר והעדים), עי"ש. ואין לתמוה דעד כמה דשרי ללוה להלוות למה יעבור המלוה באיסור, דכן מצנינו בט"ז (ויו"ד סי' ק"ס ס"ק כ"א) שכ' דאע"פ שנפסק בשו"ע דשרי ללוות בריבית לצורך פיקו"ג, מ"מ המלוה פשיטא שעושה איסור, דמה פיקו"ג יש לו שצריך ליקח ריבית, אדרבה מוטל עליו להלוות בחינם, אך מעתה לטעם זה אין חילוק בין איסור ריבית דרבנן לאיסור ריבית דאורייתא, סו"ס כיון שהמלוה עובר באיסור אין היתר ללוות ממנו אפי' לצורך מ"ע דלאו בעידינא, וא"ש דחיית המ"ב דאף ריבית דרבנן אסור.

אך מעתה צריך ליישב מאי קסברי מפרשי הירושלמי, סו"ס היכי שרי ריבית דרבנן הא מכשיל את המלוה באיסור ריבית. ונר' לומר דבריבית דרבנן אין המלוה עובר איסור, דהם אמרו והם אמרו, וקו"י דאין הלוה עובר על לפני"ע, ובמנ"ח (מ' רל"ב) נסתפק אם יש לפני"ע באיסור דרבנן, ותלה בזה מחלוקת בעלי התוס', ותמה טובא על שי' התוס' דאין לפני"ע, מי גרע מכשיל חבירו באיסור דרבנן ממשיאו עיצה שאינה הוגנת לו במילי דעלמא, והניחו בצ"ע. ולפי"ז אכתי תיקשי כנ"ל, הא סו"ס הלוה מכשילו בעצה שאינה הוגנת, והדרי איסור דאורייתא למקומו. ונראה ליישב דמשום עיצה שאינה הוגנת לק"מ, דכטם שבמילי דעלמא אם נותן לפנינו ב' אפשרויות, ונותן לו להכריע לבדו, בודאי אינו עובר משום לפני"ע, ה"נ כאן כיון שידוע שיש איסור ריבית דרבנן (ובאין יודע נימא דמודיעו) ואפי"ה מלוהו בריבית, שוב לא שייך לומר דהוה כעיצה שאינה הוגנת, כיון שהיה לו תרי עברי דנהרא. עוד י"ל ע"פ הנתיח"מ דבאינו יודע מהאיסור אין העובר עובר איסור (אך באו"ש ועוד נחלקו עליו). ושור"ר במנ"ח שם שהביא לרמ"א ביו"ד סי' ק"ס ס"א דבאבק ריבית דרבנן אין איסור על הלוה רק משום לפני"ע, ור"ל לפני"ע מהי"ת עי"ש, ואינו מוכרח, וע"פ משנת' דרבנן הם אמרו והם אמרו לק"מ.

ושור"מ בבית לחם יהודה (ויו"ד שם לענין היתר פיקו"ג) שכ' כדברינו וז"ל. נראה דיש חידוש דין דאף שיכול ללוות מן העכו"ם, רק שממרה להלוות מן הישראל כדי שיהי' בטוח בודאי, וה"א שהלוה חייב משום לפני"ע, קמ"ל דאינו חייב, עכ"ל. ומעתה ה"נ עד כמה דהתירו הלוהה להלוות לא יעבור משום לפני"ע, דבריבית דרבנן הלפני"ע הוא מדרבנן, והם אמרו והם אמרו. ואולי מהי"ת לא כי הפמ"ג עוד טעם דאין ללוות אלא בהית"ע משום לפני"ע, דסבר נמי כבלח"י. אמנם בנתיב חיים מבואר לא כן, דכ': לוינ בריבית מן עכ"ם דבלא מצוה אסור, אבל מישראל אסור משום לפני"ע, ע"כ ולכאזי בלא היתר עיסקא א"צ להגיע לטעם דלפני"ע, הא הלוה עצמו עובר איסור, אמנם להמבואר ברמ"א ריש סי' ק"ס לק"מ, ודו"ק.

ונ"ל דעפ"י אפשר ליישב תמיהת החכמ"ש, שהביא לפמ"ג שפי' דהכונה דרך היתר, ותמה עליו וז"ל: ואינו נראה דא"כ פשיטא ומה קמ"ל, ותי' דשרי לצורך סעודת שבת, ומתחילה תי' די"ל דלצורך מצוה מותר ללוות בריבית, כמשמעות דברי הרמ"א ביו"ד סי' ק"ס ס"ח, אך עי"ש בש"ך (ס"ק כ"ו) דכ' דבכלל המקומות שהייתו וגם חקתרי ודרשתי לא שמעתי שנוהגין כן, אלא גם בריבית דרבנן אין מלוין אלא בדרך היתר, ושוב תי' דלעולם לא התירו אלא ריבית דרבנן, וכמו שפי' בפני משה דהירושלמי לא התיר אלא ריבית דרבנן עי"ש. ברם לפמשנ"ת בשם הט"ז והב"י לק"מ, די"ל דקמ"ל דאע"פ שהמלוה עובר באיסור ריבית דרבנן, אפי"ה אין הלוה עובר משום לפני"ע.

ושור"ר גאון דמסיעו והוא בעל השו"מ (תנינא חי"ב), שכ' נהי דהלוח מותר ללוות אבל המלוה אסור להלוות, דזה אינו צורך מצוה עי"ש, הרי כדעת הט"ז, ומדלא חייש ללפני"ע מבואר כנ"ל. עוד י"ל דהא גופא קמ"ל דשרי לעשות היתר עיסקא לצורך סעודת שבת, אע"פ שאין כאן עסק כ"ש, ובאמת בחוט שני הל' ריבית (פי"ח שעה"צ כ"ב) צווח על א' מהמחברים [עיין בספר תורת ריבית (פט"ז ט"ו) שכ' שנהגו לקחת הלואות ע"פ הית"ע שלא למטרת עסק, והביא שם כמה דרכים ליועיל יעו"ש] שכ' שבמשך הדורות נהגו

שצריך להם, אבל אם עיקר כוונתם רק להשתכר לא מיקרי עוסק במצוה". והביאוה"ל (ד"ה הם) כתב להקשות מב"מ פ"ב ע"ב, דנחלקו תנאי בדין המלוה לחבירו ונתן לו משכון להשתמש בו ולפחות מדמי ההלואה כפי השימוש במשכון, דר"ע סבר שאע"פ שהמלוה הלוה לצורך המשכון מ"מ נחשב שקיים מצות הלואה, ופטור מליתן צדקה לעני המתדפק על פתחו בשעת ההלואה, דעוסק במצוה פטור מהמצוה, ור"א סבר דלאו למצוה קעביד דלהנאתו מתכוין. ועי' ברש"י שם (ד"ה במלוה) צריך וכו', אפי"ה איכא מצוה, עכ"ל. הרי דס"ל לר"ע דהלכה כמותו, דאפילו היכא שהוא מכיון להנאתו ג"כ מיקרי עוסק במצוה, ופטור מלמיתב ריפתא לעניא, דעי"ז הוי ש"ש. וכי לתת' דאולי כוונת הש"ס במ"ש דמר סבר מצוה קעביד שהלוהו, היינו ססתמא מכיון בזה לקיים מצות בוראא ומכיון להנאתו ג"כ, ור"א סבר דלהנאתו לבד מכיון, עי"ש.

ולענ"ד יש לחלק, דבמצות הלואה שעיקרה קבלת המקבל ולא נתנית הנותן [וכפי שהארכתי בזה במק"א דכן הוא בכל מצוות שבין אדם לחברו], אזי כשהלוהו קיבל ההלואה קיים המלוה מצוה דהלוהו נהנה מכספו, אף דהמלוה לא התכוון לשם מצוה, ועי"כ סבר ר"ע דאף שהתכוין להנאתו נחשב שפיר מקיים מצוה. ואמנם בשעה שהתגרים מוכרים התפילין א"צ לכיוין לשם מצוה, כיון דבשעת המכירה דומים הם למצות הלוואה, באשר הקונה קיבל מהם התפילין והמוכר גורם לו מצוה עי"ז. אך התגרים הרי פטורים מתפילין בכל יום עבודתם והתעסקותם בעניני המכירה, הגם שאינם מוכרים כעת, ובשעות אלו שאינם מוכרים אלא רק מתעסקים למכור, אזי בשעות אלו עליהם לכיון לשי"ש ומצוה, ואלי"ה ל"ח כעסוק במצוה הפטור מן המצוה, וממילא ל"ק ע"ד המג"א מהא דהלוואה. (וכן יש לחלק בין תגרים, שכל מצוותם היא מצוה בין אדם למקום, לבין הלואה שהיא מצוה ב"א לחבירו, וממילא כנ"ל). ושוב נראה דאפשר להעמיס כעין דברינו בהמשך דברי הביאוה"ל, עי"ש.

ונשוב לראשונה לד' הביאוה"ל, דכ' דאם כיון למצוה ולהנאה שווה בשווה נחשב לעוסק במצוה, וכעין פסקו של הא"ר (סי' תקפ"ט סק"ח) דהתוקע בשופר כדי להתלמד וכדי לצאת יו"ח המצוה יצא יו"ח. ואמנם להמג"א בעינן לכיון בעיקר לשם מצוה, וכוונה שווה בשווה לית', ואפשר דה"ה בנד"ד גבי כוונה למצות כבוד ועונג שבת.

מאור לשבת קודש

ג] וכשקיבלתי בס"ד מכתב תשובות בעניני הוצאות שבת ויו"ט ממ"ר רבינו הגר"ח קניבסקי שליט"א, הוסיף רבינו שליט"א עוד דברים בענין מאור לשב"ק, והנני להעתיקם בזאת: **"אותן העוסקין לסדר גנרטור לשבת, שלא יצטרכו להשתמש כמה שמחללין בו שבת, בודאי הוא בכלל הוצאות שבת ויו"ט והקב"ה יחזיר להם"**. וכן הוא בס' חוט שני להגר"נ קרליץ שליט"א. ולפני עידן ועידנים חששו כאן בעירנו יצ"ו מדבר סכנה, והתיעצתי עם רבינו הגר"ח שליט"א, שהמליץ להתחזק בסידור גנרטורים לכבוד שב"ק, והמליץ עי"ז ד' הש"ס בשבת (ק"ט, א) "מאן דיזיק שבתא פריעה שבתא".

הוצאות עבור בגדים וכדו'

ד] בשש"כ (פמ"ב ציון נ"ט) כי דילי"ע מהו הגדר של הוצאות שבת, האם הוא רק במאכל ובמשמח או גם במלבושים, מפות שולחן וכדו'. וציון לשו"ת רבבות אפרים ח"א סי' קפ"א. ומו"ר הגר"ח קניבסקי שליט"א כי לי בזה שכל צורך שבת ויו"ט בכלל.

הוצאה שתישאר גם לימות החול

ה] יל"ע כשיודע שאם יקנה אוכל לשבת, ישאר חלק ממנו לימות החול, וכגון הקונה קופסת מיםמרים וכדו' שבשבת יאכלו רק מתציתו. וציון הגר"ח קניבסקי שליט"א כי לי בזה: **אם אי אפשר לו לקנות פחות, מסתבר שגם זה בכלל**.

הוצאות חוה"מ לגדולים וקטנים

ו] כתב הטור (או"ח סי' תי"ט): "ואיתא נמי בפסיקתא (דר"כ פסקא כ"ח) כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד ראש השנה, חוץ ממה שמצויא בשבתות וימים טובים וראשי חודשים וחולו של מועד, ומה שהתינוקות מוליכין לבית רבן, אם מוסיף מוסיפין לו ואם פיחת פוחתין לו". ובשם הקדוש האריז"ל מובא שמן השמים מכפילין את הוצאות חוה"מ. ונהנה בחוה"מ אין אנו מחויבים בכבוד ועונג אלא רק בשמחה, וכמש"כ הפוסקים באו"ח סי' תקכ"ט, עי' משנ"ב שם סקטו"י בשם הב"ח. ובכלל השמחה כי שם השו"ע דקונה תכשטים לנשים וקליות ואגוזים לקטנים, ואוכל ושותה ושמח. והנה עי"ז כי הטור בשם הפסיקתא שהקב"ה ישיב ההוצאות, ולפי"ז אין לכאזי סיבה שהקב"ה לא ישיב לנו כל הוצאות השמחה הנכללות בקליות ואגוזים, והם כל הנסיעות והמשחקים עם הילדים הרכים, שהם הם הקליות והאגוזים של זמנינו אנו. ולכאזי ה"ה להוצאות חגיגות "זכר לשמחת בית השואבה", הנערכים בבתי הכנסיות ע"י תזמורות.

והנה בש"ס בביצה שם איתא דהקב"ה פורע בתנאי ד"והאמינו ב"י, וכבר האריכו הס' דהחזר ההוצאות הוא דזקא להמאמין בהקב"ה ושם בטחונו בו (ועי' בזה בס' חוט שני להגר"ק סי' רמ"ב), ובזה יש עמדי מקום לספק נחמד, מיהו האיש שצריך לשים בה' בטחונו בכדי שישבו כספו, האם הם הגבאים והעסקנים המארגנים את החגיגה מכספי הציבור, או שמא ציבור המתפללים או רבוב, והאם

מנוחה ומלון, שהרי בשבת מחזירים הוצאות שבת.

זוכיתי בס"ד לקבל בזאת מכתב קדשו של מורי ורבי מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א, ולדון עימו בקרקע בנידו"ד. ואלו הדברים:

מכתב מרן רבנו הגר"ח קניבסקי שליט"א בעזה"י כ"ז אדר א' תשס"ח
לידידנו הרשב"ב גנוט שליט"א

ראיתי ספרו החדש ויאמר שמואל, ואכתוב לו הערה א' כבקשתו.

בסי' הראשון דן אם הא דאמרו חז"ל גבי שבת לוו עלי ואני פורע הוא דזקא כפי יכולתו [לפי דרגתו ומצבו] או אפי' אלף אלפים שהקב"ה הבטיח להחזיר, והנה בירושלמי פאה פ"ח ה"ז צריך שיהיו לו שני עטיפין א' לחול וא' לשבת כו', כד דרשה ר' שמלאי בצבורייא כגון חברייא לקובליה, א"ל רבי כעטיפתינו בחול כן עטיפתנו בשבת, א"ל צריכין אתם לשנות. ולמה לא אמר להם חייבים אתם ללוות ולקנות לשבת והקב"ה יפרע. ובשבת ק"ג א' אם אין לו להחליף ישלשל בגדיו, ולמה אין חייב ללוות ולקנות בגדי שבת. וקשה לומר דכל אלו כשאין רוצים להלוותו, דכיון שהקב"ה מבטיח שיפרע למה אין רוצים להלוותו, וגם חייבין על פי דין להלוות כיון שבטוחים שיחזיר. ועי' רש"י בשבת ק"ח א' (ד"ה אכליה) דמאן דלא אפשר ליה פטור ממלוה מלכה, ולמה פטור, ללוה והקב"ה ישלם. וכן גבאי צדקה צריכין ליתן לו כיון שהקב"ה יחזיר להם, ועי"כ שאין להוציא אלא במידה לפי רמתו ולא יותר מדאי, וחכמים קבעו כמה צריך להוציא, וזה יכול לקנות בעין יפה, אבל לא יותר מדאי מכפי יכלתו. והקב"ה יחזרו לעסוק בדברי תורה כל ימיו בעזה"י.

ועי"ז השיבותי לרבינו שליט"א כך:

הנה רבנו מו"ר שליט"א הביא כו"כ ראיות דאין אדם צריך להוציא הוצאות לכבוד שב"ק יותר מרמתו ודרגתו, מהא דירושלמי פאה פ"ח ה"ז ומשבת ק"ג א' ומד' רש"י שם ק"ח א' דחז"י מיניה דא"צ ללוות יותר מכפי יכולתו, וכתב רבנו שליט"א וז"ל: "וקשה לומר דכל אלו כשאין רוצים להלוותו, דכיון שהקב"ה מבטיח שיפרע למה אין רוצים להלוותו, וגם חייבין עפ"ד להלוותו כיון שבטוחים שיחזירו". ולא הבנתי בענייני, דהא המשנ"ב (סי' רמ"ב סק"ג) כ' וז"ל: "למי שהשעה דחוקה לו - ומיירי כשאין לו משכונות ללוות עליהם, ובלא משכון אין יכול להשיג, דאל"ה צריך ללוות כדי שלא לבטל מצות עונג שבת, וכמש"א חז"ל שאומר הקב"ה בני לוו עלי ואני פורע", עכ"ל. וכן הביא שם בשעה"צ סק"ב בשם עטרת זקנים דמשמע מיניה דלא ללוה אלא א"כ הוא משער שיהיה לו במה לפרוע, ונראה דהכל לפי הענין, עכ"ל. ומקור הענין הוא בתדו"ה לוו עלי בביצה ט"ו ב' דכ' וז"ל: והא דאמר (פסחים ק, א) עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ה"מ כשאין לו ממי לפרוע, והרש"ל כתב: כלומר אא"כ יטול מן הצדקה, אבל הכא מיירי שיש לו משכונות כדי לפרוע אותו לו מעות, לכך אמר לוו עלי. והגר"א ז"ל גרס שם: "כשאין לו ממי ללוות". וחז"י דגם גבי ההוצאות הבסיסיות והפשטות, כדי לקנות דברים פשוטים ורגילים המקובלים לכרע", א"צ בזמן שא"א לו ללוות, או באופן שהוא משער שלא יהיה בדרך הטבע במה לפרוע. וא"כ גם בזה יקשה לד' רבנו שליט"א האין אינו לוהו, והרי בהוצאות שבת בסיסיות ופשטות ודאי דאם ללוה הקב"ה יחזיר לו הוצאותיו, ואמאי לא מלווים לו האחרים.

וכן במש"כ השעה"צ בשם עטרת זקנים דאם משער שאין לו ממה לפרוע א"צ ללוות, יקשה לכאזי לד' רבנו שליט"א, דאמאי משער שלא יוכל לפרוע אחר שהקב"ה מבטיחו שיפרע הלואות הוצאות שבת, אלא בהרכח שישנה מציאות

שא"א לכל או"א ללוות, כגון שהסובבים לו עניים ואין להם מומן להלוותו, או דאף שיש להם מ"מ אינם ישרי לב ואינם רוצים להלוות. וממילא שפיר י"ל דכל דברי הראיות שהביא הדד"ג מרן שליט"א נאמרו רק באופן שאינו יכול להשיג הלוואה מכל מיני סיבות שהם, וכנ"ל, וצ"ע.

ועי"ז השיבני רבנו שליט"א בזה"ל:

למה לא ללוו לו אם בטוחים, ואם יש כמה סיבות א"כ מה"ט א"א ללוות.

כוונה לשם מצות כבוד ועונג שבת

ב] כתב הבית הלוי (פרשת תרומה ד"ה ובזה): באכילה של שבת גם אם האדם מכיון בו לתענוג, ג"כ למצוה יחשב, דבשבת כתיב "וקראת לשבת עונג", דמצוה להתענג בשבת, וא"כ כוונתו הוא למצוה. משא"כ ביו"ט לא כתיב בו בשום מקום עונג, וכתוב בו רק כבוד ושמחה, ומש"ה אם מכיון לתענוג הא אין כוונתו למצוה, ועי"כ צריך להיזהר באכילה לכוין בו לשם מצוה שמתענג בו בשביל כבוד יו"ט, עכ"ל. והיינו דלדבריו י"ל עצם רצון האדם לענג את עצמו וגופו, זה גופא רצון ה' שרצה שנתענג בשבת, וממילא הקונה מוצרי מזון ועונג לשבת ישיב לו הקב"ה הוצאותיו גם כשלא יכוין בזה לשם מצות כבוד שבת אלא לשם עינוג גופו.

ואמנם בספרי מוסר וחסידות רבים כתבו שצריך לכוין לשם מצוה, לכבד ולהתענג בשביל רצון הקב"ה ולא להנאת מעין, וכן שמעתי ממו"ר הגר"ח קניבסקי שליט"א שצריך לכוין בזה לשם מצוה. ויל"ע בדין המכיון למצות עונג שבת בצירוף כוונה להנאת מעין שלא לשי"ש.

והנה בשו"ע (או"ח סי' ל"ח ס"ח) נפסק: כתובי תפילין ומזוזות הם ותגריהם ותגרי תגריהם וכל העוסקים במלאכת שמים פטורים מנהנת תפילין כל היום, וזלת בשעת ק"ש ותפלה. וכ' המשנ"ב בשם המג"א: "ותגריהם - אף שמרויחין מזה, דזקא אם עיקר כוונתם כדי להמציאן למכור למי

זכרון, ועפ"ד התנ"ח מסולקת נמי קושיין, ודו"ק. ויתכן עוד דסעודת לויתן לעת"ל זמנה בלילה, וצ"ב.

ביומו תתן שכרו אף שע"ז לא ישאר לו במה לענג השבת

ה' כ' הבה"ל ד"ה לכבוד וז"ל: ואם יש לו רק מעט מעות ובא שכיר לתבוע עבור פעולתו שגמר לו היום וכו', נראה דצריך ליתנם להפועל כדי לקיים מש"כ ביומו תתן שכרו וגו', אף שע"ז לא ישאר לו במה לענג השבת, דזה הוי רק מדברי קבלה, עכ"ל. ולכאוי יש ללמוד דכ"ז שכבר בא הפועל לתבוע שכר פעולתו, אבל אם הפועל מודיע לבעה"ב שעומד לסיים מלאכתו ויכין תשלום שכר פעולתו, נראה דבכה"ג א"צ להמתין עם המעות, אלא יכול להשתמש בכל המעות שיש לו לצורך שבת, אע"פ שידוע שעומד תיפק לפניו מ"ע דביומו תתן שכרו ולא יוכל לקיימן, אפ"ה מותר להשתמש עם המעות, כיון דמצות כבוד השבת קודמת עתה במעלה ובזמן, ועוד דמצות כבוד שבת מקיים כבר עתה, כמבואר בשו"ע ובה"ל סי' ר"ב. אמנם אכתי יל"ד האם משום מידת חסידיות רשאי לשמור המעות עבור שכר הפועל, או למשל בפועל שאינו שומר תנ"מ ויש לחוש לחילול ה', דיש לו להמנע מעונג השבת וליתן המעות לפועל, או"ד כבוד שבת עדיף, ואדרבה יענש ע"י כך דמצוה הבאה לידך וכו', ואין לחוש לחילול ה' כיון דעביד כדן.

ולכאוי נראה לתלות בזה מחלוקת הפו', דהנה בשו"ע (חור"ם סי' של"ט ס"ו) כ': נתן טליתו לאומן לתקנה וגמרה, כל זמן שהטלית ביד האומן אינו עובר, נתנו לו אפי' בחצי היום כיון ששקעה עליו חמה עובר משום ב"ת וכו', עכ"ל. וכ' הסמ"ע הטעם דכ"ז שהטלית בידי האומן אינו עובר, כיון דאין פעולת שכיר מוטל על בעה"ב לעבור עליו שהרי תופס משלו כנגדו, ע"כ. הרי למדנו דאפי' שכבר החוב בא לעולם, כ"ז שהטלית בידי האומן אינו עובר, כ"ש קודם גמר מלאכתו דמותר לכתחילה להשתמש עם המעות כיון דהחוב אכתי לא בא לעולם. ומיהו להכוש (שם) כ' טעם אחר, והיינו משום דכל זמן שהטלית בידי האומן ולא משיבו לבעה"ב, ה"ה מוחל לו על תשלום שכרו, ע"כ. אי"ח מעתה אם יודיע ומכיר את הפועל שלא יתרה לאניח הטלית אצלו, ולא שצילח לפייסו להמתין על חובו עד מוצ"ש, יתכן לומר שיצטרך להניח המעות עבורו, אמנם אם אומר לאומן קודם לכן שלא יסיים מלאכתו היום, בכה"ג לכר"ע אין שום בית מיוחס בדבר.

אמנם נראה דכ"ז מיירי באופן שלא הזמינו לביתו או שלא נתן למלאכה היום, אלא נתן לו מזמן והפועל נתעכב מעצמו עד ער"ש, אבל בלא"ה לטעם הלבוש ודאי יש לחוש דלא עביד כדן, דכיון שהזמינו להיום בודאי היה דעתו שיסיים היום, והיה לו להכין מעות עבורו, ובודאי המעות שבידו לא להוצאה ניתנה, וצא ולמד ממש"כ הגר"ז בשם האר"י (הל' שאלה סי' י"ח) על הא דכ' השו"ע (שם סי') דאין בעה"ב עובר כשלא היו לו מעות, וכ' על זה דמ"מ מידת חסידות ללוות ולפרוע לשכיר בזמנו, עי"ש.

ו עוד כ' הבה"ל (שם) וז"ל: ואפי' להפוי דזה ג"כ הוי מה"ת וכמש"כ במ"ב, הוי עשה ול"ת, ולא אתי עשה ודחי ל"ת ועשה, וזה לא מקרי כתבעו ואין לו, עכ"ל. ולכאוי יל"ע, הא איתא בשו"ע (שם סי') דהנותן טליתו לאומן לתקנה בקבלנות וגמרה וכו', כיון ששקעה עליו חמה עובר משום ב"ת, והק' הסמ"ע דהר"ל למימר דעובר על ביומו תתן שכרו, ותי' דאה"ר ק' משום דרוב שכירי יום אינו עוברין על כך אלא על ב"ת לך לא שטאן. ולכאוי ל"ד הא ביטול העשה והל"ת הוא רק בשקיעה, אבל קיום העשה דכבוד ועונג הוא מיד, ולמשל כשעומד בחצי היום וזמן נעילת החנויות הוא בחצות היום, הרי לכאוי בכה"ג קודם קיום העשה דשבת לעשה ול"ת, וכבר נתבאר דמיד בשעת ההכנה והזמנה לשבת מקיים מצות כבוד השבת, ואינו תלוי ועומד עד זמן כניסת השבת או עד שעת הסעודה, כמבואר בה"ל סי' ר"ג, וכן מורה לתנן הרמב"ם (פ"ל מה"ש ה"ו), וא"כ הנצי"ב בהעמק שאלה (סי' קס"ט אות א') דהכא דגלי קרא על הכנה כדכתיב "והכינו את אשר יביאו", הכנה גופיה היא מיילתא דאורייתא, יע"ש (וועל כך אמרו בגמ' מצוה בו יותר מבשלוחו, ואי הוי רק הכשר מצוה לא היו טורחים אמוראים בגופם). ואפי' את"ל הדעשה דביומו חל מיד בגמר מלאכתו, מ"מ הוי עשה ועשה, ודאי לאו דב"ת אתי רק בשקיעה (וחשיב עתה לכאוי כלא בעידניו).

וע"כ צ"ל דסו"ס כיון דאם עתה ישלם שכרו מקיים לתרווייהו, נמצא דחשוב הוא במעלה מן העשה דשבת, ושוב יעבור על ב"ת בשקיעה אפי' אם עתה אין לו מעות, כיון שבשעה שתבעו היה לו מעות, ודו"ק.

ז עוד כ' הבה"ל: וכל דבריו הוא דוקא אם כבר הביא הפועל לבית בעה"ב וקבל ממנו, דאל"ה יש לבעה"ב עצה אחרת שלא לקבל ממנו, ואז אינו עובר וכו', עכ"ל. ובאופן שעבד אצלו בביתו לא שייך עיצה זו להניח החפץ אצלו, אבל יש עוד עיצה בקצוה"ח (סי' ע"ב ס"ק כ"ג), ובשו"ע הגר"ז והובא בפת"ש (שם), שאם נותן משכון לפועל אינו עובר כלום, וכ' הקצות דאפי' החזיר המשכון אינו עובר כיון דכבר קנה במשכון נגד שכרו ותו ליכא ב"ת, ואפשר שהמ"ב לא הוציא עיצה זו כיון שבפ"ת שם כ' דאליבא דהלבוש דהוא משום מחילה אין למשכן אחר, וי"ל, ודו"ק.

אמאי לא תקנו ברכה על מצות עונג שבת

ח) בקושית התורת שבת (סי' רס"ג סק"ז) מדוע אין מברכין על מצות עונג שבת, וביותר תיקשי לפו דס"ל שיעיקרו מה"ת (ובפרט למבואר בה"ל סי' ר"ב דהסעודות בשבת הם שמו"ת יעו"ש), ושמא יש לתלות זאת במחלוקת האחרונים,

האם המתענג בשבת צריך כונה לשם שבת, או גם האוכל להנאת עצמו מקיים מצות עונג שבת. והנה הגר"א בפי' לישועיה (א, יד) עה"פ "והתענג על ה'", כ' דהנה דרשו חז"ל כל המענג את השבת נותנין לו משאלות לבו, ובדוקא נקט המענג את השבת ולא המתענג בשבת, דצריך כונה לשם שבת ולא להנאת עצמו, וכן מדויק קרא וקראת לשבת עונג, וכן סדרו לנו בתפילה מענגיה לעולם כבוד ינחלו וכו', מענגיה דוקא היינו נשמה היתירה שזוכין לה המשמרין אותה כדת עי"ש. ומעתה לפי"ד א"ש אמאי לא תקנו ברכה על דבר התלוי מאד בכונת הלב, ומי יאמר זכיתי ליבי שכונתי רק לשם כבוד וקדושת השבת ולא להנאת עצמי. אבל הבית הלוי (סוף פר' תרומה) הביא לדברי הזהור עה"פ וזריתי פרש חגיכם ולא פרש שבתכם, דדייק מיניה דבאכילה של שבת גם אם מכוין לשם תענוג ידי' ג"כ למצוה יחשב, משא"כ ביו"ט צריך לאכול לשם יו"ט עי"ש, ולדבריו תיקשי טפי. וי"ל דכיון דקיי"ל (סי' רע"א ס"ג) כבוד יום עדיף (ועיין בשע"ת שם בשם רש"ל), ומעתה אם יברך בלילה על סעודתו ברכה מיוחדת נמצא מכבד סעודת לילה טפי, ודו"ק.

אברהם שקלאר - ברכפלד

הערות על ספר שונה הלכות

בשונה הלכות בסימן רמ"ב דין ז' משמע שמפרש דין השו"ע במי שיש לו מעט משלו שישתדל לכסא דהרסנא, וצ"ע דבבה"ל מבואר שזו דעת הט"ז אבל הוא נוקט שצריך להשתדל ליותר.

שם בסימן רמ"ב דין י"ד כתב שלא יכבס בע"ש, וצ"ע שבשעה"צ פירש שלא"ר אין תקנה לא לכבס בע"ש, ומה שכתב במ"ב אבל לא בע"ש היינו שהתקנה לא היתה בע"ש מחמת זה.

יחזקאל אברוצקי - כולל "אליבא דהלכתא" רוממה

תענית הראב"ד בשבת

הב"ח ר"ס רמ"ב דן כיצד ההלכה בשבת לענין אי בעינן לכם או לה, ומביא דד' הסמ"ג ורבינו ירוחם דבעינן חציין לכם וחציין לה, אמנם הוא מכריע דרוב היום לה' ומקצת לכם, וראייתו מהירושלמי [שבת פט"ו ה"ג] לא ניתנו שבתות ויו"ט לישראל אלא כדי לעסוק בהם בתורה, "היינו דרוב יום השבת יש לעסוק בדברי תורה, ולא בעינן לכם אלא במקצת".

ובבית יוסף סי' רפ"ח כ': גרסינן בירושלמי [שבת פט"ו ה"ג] רבי חגי אמר לא ניתנו שבתות וימים טובים אלא לאכילה ושתיה, רבי ברכיה אמר לא ניתנו אלא לעסוק בהם בדברי תורה, ובתנחומא מפרש לא פלגין, מה דאמר רבי ברכיה לתלמוד תורה אלו הפועלים שהם עסוקים במלאכתם כל ימות השבוע, ובשבת הם באים ומתעסקים בתלמוד תורה, ומה דאמר רבי חגי להתענג אלו תלמידי חכמים שהם יגיעים בתורה כל ימות השבוע, ובשבת הם מתענגים. והא דאמר רבה הכל מודים בשבת דבעינן לכם, כמו שנתבאר בסימן רמ"ב, יש לומר התם לרבי אליעזר ורבי יהושע קאמרו, אי נמי התם בעונג קצת והכא לעסוק כל היום בתענוג. נראה כונתו דמש"כ בסי' רמ"ב דבעי' לכם, הכונה **נמי** לכם, וזה דאפי' ע"ה שצריכים לעסוק בד"ת בשבת, גם הם צריכים להתענג בעונג הגוף.

מבואר מדברי הב"י והב"ח דס"ל דת"ת סותר ל"לכם", ומ"מ מותר וחובה בשבת משום חלקו לה, אמנם במאירי שבת ק"ח כ': ובירושלמי אמרו במה מענגו, מר אמר בשינה ומר אמר בתלמוד תורה, ולא פליגי כאן בתלמיד כאן בבעל הבית, ופירשו בה רבותי שהתלמיד מענגו בת"ת ובעל הבית בשינה, ואני אומר היפך הדברים, שהתלמיד ששונה כל השבוע מקיים בשבת עונג שינה, שלא ילאה שכלו יותר מדאי; אבל בעל הבית שמתעסק כל ימות החול בעסקיו ראוי לו להתעסק מעט בשבת בת"ת **דרך עונג**, והוא שראיתי שם לא נתנו ימים טובים ושבתות אלא לעסוק בתורה, ואף במדרש מתן תורה ראיתי בסוף פרשה תליתאה: ר' יוחנן בשם ר' יוסה לא ניתנה שבת אלא לתענוג, ר' חגאי בשם ר' שמואל לא ניתנה שבת אלא לתלמוד תורה, ולא פליגין, מאן דאמר לתענוג אלו ת"ח שגיעים בתורה כל ימי השבוע בשבת מתענגים, מאן דאמר לת"ת אלו הפועלים שעסוקים במלאכתן כל ימות השבוע ובשבת באים ו**מתענגים בתלמוד תורה**. ע"כ.

מבואר מדבריו שאסור בשבת לעשות דבר שסותר את ה"לכם" - עונג השבת, והתלמוד תורה שמחוייבים בו בשבת הוא דוקא כזה שהוא "דרך עונג".

ובסי' רמ"ב מביא הב"ח את היראים שכ': ומצוה על האדם לענג את עצמו בהנאת גופו, שגם היא נקראת עונג, דכתיב אשר לא נסתה כף רגלה הצג על הארץ מהתענג. עכ"ל. וכ' ע"ז הבה"ח: משמע שיש לזיהר שלא ילך יחף בשבת, עי' לקמן סי' ש"א ס"ה, הביאו המשנ"ב סי' ש"א ס"ק ס"ב. ולכאוי קצ"ע, הא בת"ת היתיר הב"ח בשבת, והיינו כיון דכבר קיים עונג שבת במאכל ומשתה וכבר נהנה גופו כבר קיים המצוה דעונג שבת. אמנם זה לק"מ, דודאי בכל השבת מצוה במצות עונג שבת, ורק במה שהוא מוגדר לה' מחוייב בו, וכאן איירי בהולך יחף סתם ומש"ה אסור אף להב"ח.

והנה כ' רבינו יונה ב"יסוד התשובה": וכן אמר הרב ר' אברהם בר' דוד ז"ל שהי' אחד מחסידי עולם, הגדד הגדול המופלא מניעת המאכלות, וכך פירש דבריו: אל יניח לגמרי שלא יאכל בשר ולא ישתה יין, כי דיין מה שאסרה תורה [ירו' נדרים פ"ט ה"א], אך בעת מאכלו לפניו ועודנו תאב לאכול ממנו, יניח לכבוד הבורא מתאווגד ואני יאכל כדי

תאותו, ודבר זה ימנענו מחטא ויזכירנו אהבת הבורא יותר מתענית אחד בכל שבוע, כי זה בכל יום תמיד מדי אכלו ומדי שתותו יניח מתאותו **לכבוד הבורא**.

ומלשונו "בכל יום תמיד" משמע אף בשבת, ומצאנו בזה דברים מפורשים באבודרהם דיני שלש סעודות וז"ל: כתב הרב ר' משה כהן שזה שחייבו לאכול שלש סעודות בשבת, מפני שהאוכל אכילה גסה יצטרך להרחיק זמן האכילה שאחריה, וכשיראה שהיא מצוה לאכול שלש סעודות לא יאכל בשום סעודה מהם כי אם בשיעור שיוכל לאכול בהגיע זמן הסעודה שאחריה, נמצאו כל סעודותיו לשם מצוה ולשובע נפשו, וישאר לבו פנוי לעסוק בדברי תורה, ו**נמצא כובש יצרו בסלקו האוכל מלפניו בערוד תאב לו**, וכשיעשה זה ביום המנוחה כל שכן שיעשה ביום המלאכה שלא יכבד האוכל עליו לבטלו ממלאכתו. וכן אמרו בברכה על הכוס ונותן עיניו בו שלא יסיח דעתו ממנו, להראות שצריך לחשוב שהותר לו לשתות היין לצורך המצוה ולברך עליו את השם, וכשיהיה בלבו כך לא יבא להשתכר ממנו, עכ"ל.

מבואר מדבריהם דכברי הב"ח והב"י דאם קיים עיקר מצוות עונג שבת בהנאת גופו, כל שמצטער "לכבוד הבורא" מותר ומצוה נמי איכא [וליאכ למימר דלא חשיב כלל ביטול עונג שבת, כיון שיש לו בזה הנאה וסיפוק ששבר תאוותיו, וכמש"כ הגר"א בביאורו על הפסוק (משלי יג, יט) תאוה נהי תערב לנפש ע"ש, דהרי בכה"ג ג"כ חשיב ביטול עיקר עונג שבת, כמבואר גבי היושב בתענית חלום דצריך למיתב תענית לתעניתו, אע"ג דהתענית עונג לו מ"מ הרי ביטל עיקר עונג שבת], אמנם לפי המאירי הנז"ל משמע דכל שאינו דרך תענוג ממש לא עבדינן בשבת.

פריעת חוב ועונג שבת מה קודם

כ' הביאור הלכה סימן רמ"ב ד"ה לכבד וכו': ואם יש לו רק מעט מעות, ובא שכיר לתבוע עבור פעולתו שגמר לו היום [דאם גמרו מאתמול אין עליו רק איסור דבל תשהה וכמבואר בח"מ, **והוא כשאר בע"ח** דעלמא, אך בת"ח יש לעיין עיין יומא פ"ז ה"ד וכן], נראה דצריך ליתנם להפועל כדי לקיים מה שכתוב בימוי תתן שכרו ולא תבא עליו השמש, אף שע"ז לא ישאר לו במה לענג השבת, או שיפייסנו שיתרצה להמתין עד אחר השבת, דחויב תשלומי שכיר בזמנו הוא מדאורייתא. וזה הוי רק מדברי קבלה. ואפילו להפוסקים דזה ג"כ הוי מדאורייתא וכמו שכתבנו במ"ב, שם הוי עשה ולא תעשה, ולא אתי עשה ודחי לא תעשה ועשה [יבמות כ"א] וכו', ע"כ.

וממש"כ והוא כשאר בע"ח דעלמא, מבואר דפשיט"ל דבסתם חוב אינו קודם לעונג שבת, אלא יקנה צרכי שבת ואח"כ יפרע חובו [כשיהי' לו]. ולכאוי דבר זה תמוה מאד, דכיון דמשועבד להמלוה לתת לו מיד כעת את חובו היאך יכול לקחת את זה למצוה. אמנם מצאתי שכ"ד המג"א סס"י תרנ"ו, הובא בבבאור הלכה שם, דאם אין בידו אלא ה' סלעים וצריך לפדות בנו וליקח אתרוג, יקנה אתרוג שזו מצוה עוברת וזו מצוה שאינה עוברת. ע"כ. וא"כ הביאור הלכה לשיטתו בזה וכפסק המג"א.

ואחר החיפוש מצאתי שעמד בזה בחי' ר' שלמה ח"א קידושין סי' ג' [עמי צ"ח], ע"ש שכ' דל"ש לומר דמעררב קודם לפדיון הבן [משום תדין], דפדיון הבן הוא חוב, "ובודאי פשוט דאם אחד יתבע לחבירו שחייב לו, לא יוכל לפטור עצמו ולדחות התשלומין מפני שלא התפלל עדיין, ותפילה היא מצוה תדירה וקודמת, דמה לו להמלוה עם חיוב מצותותיו, הלא ממונו גבי' והוא חייב לשלם לו, וא"כ גם פדה"ב כן. ואמרתיו אז הדברים לפני הגאון רש"י [מו"צ] מבריסק, ולאח"ז אמר לי כי התראה במינסק עם הגאון רח"ס צז"ל ואמר לו הדברים בשמ', והסכים עם זה". ובהמשך דבריו יש חסרון כמה תיבות, ומ"מ תוכן הדברים שהגר"ש ממשיך עם המהלך הנ"ל דפדה"ב הוא חוב, ומסיים "וא"כ נסתר לכאוי דינו של המג"א דבאתרוג אם אין לו אלא ה' סלעים אינו מחוייב לקנות אתרוג". ע"כ. ולפ"ד פשיטא שה"ה כאן פריעת בע"ח קודמת לעונג שבת, ואכתי צריך לברר טעם הפוסקים שלא נקטו כן.

והנה ז"ל הגרח"ק בדרך אמונה הלכות ביכורים פי"א הלכה ג': ואם אין לו, בקידושין כ"ט ב' ה"א דליא אלא ה' סלעים או קודם לבנו, מ"ט מצוה גדופי' עדיפא, והקשה בביה"ל סי' תרנ"ו דהא מבואר שם בשו"ע דאין אדם חייב לבזבז אפי' על מצוה עוברת יותר מחומש נכסיו, וא"כ כאן שאין לו אלא ה' סלעים פטור לגמרי, ותי' בחז"א יו"ד סי' קפ"ז דפדה"ב שאני מכל המצוות כיון שיש כאן שיעבוד נכסים, והרי שמכר נכסיו ואין לו ציצית בבגדו כו' אינו מוציא מלקוחות נכסיו לקנות תפילין, ובפדה"ב הוי מלוה הכתובה בתורה ובה לא מפיטר במה שאין נכסיו מרובין, וכונתו אע"ג דק"ל מלוה הכתובה בתורה לאו ככתובה בשטר דמיא, ואין גובין לפדה"ב ממשועבדים, מ"מ חזי' שה חוב ממוני, ומה שאין גובין ממשועבדים היינו משום שאין כאן שטר ולא קול, אבל מבנ"ח בודאי גובה מצד השעבוד. ודעת המשנ"ב נראה דאע"ג דיש כאן חוב, ובודאי חמיר מכל המצוות, ה"מ כשיש מצוה יש חוב, אבל אם נימא שא"צ להוציא יותר מחומש עבור המצוה אין כאן מצוה, וממילא אין כאן חוב וכו', ע"כ.

ולפי"ד חשבתי שגם כאן י"ל הכי, "דאע"ג דיש כאן חוב ובודאי חמיר מכל המצוות ה"מ כשיש מצוה יש חוב", דהיינו דאף בשיעבוד לבע"ח נימא שנובע מכח מצות פריעת בע"ח, ומה שחייבתו התורה בזה, וכיון שיש כאן מצות עונג שבת שהיא מצוה עוברת מחוייב להקדימה לפריעת החוב.

כ"ז מריש אמינא, אמנם אח"כ שטחתי הדברים לפני הגר"ז שוב שליט"א והפנה אותי לכס"מ פי"א משכירות ה"ב שכ': אבל מי שדעתו לפרעו אלא שאינו רוצה להוציא עכשיו מעות מידו, נקרא משהה ואינו עובר אלא בשל יום או בשל לילה, וזהו שכתב רבינו בסמוך המשהה שכר שכיר עד אחר זמנו אע"פ שכבר עבר בעשה ול"ת, כלומר אבל משום בל תעשוק ו**בל תגזול** ליכא. עכ"ל. מבואר מדברי הכס"מ דבמה שאינו משלם חוב שעליו ליכא לא תגזול, ומצד האיסור מדברי קבלה [אל תאמר לרעך לך ושוב. ומב"ם שם ה"ה] הרי עונג שבת קודם [או מצד דהוי מצוה עוברת או כמש"כ הביה"ל], ומה שהוא משועבד לו לא מחייב אותו לפרוע לו דוקא מיד, ואינו גוזל לו את השיעבוד בזה שלוקח את הכסף לדבר אחר, והשיעבוד נשאר כשהי' [נכשיהי' לו יפרע חובו], ואין כזה כלל של "שיעבוד קודם למצוה".

הכונה במצות עונג שבת

הנה עיקר מצוות עונג שבת פליגי בה ראשונים, דהרמב"ן [ויקרא כ"ג] שהובא בשעה"צ ס"ל דהוא דאורייתא, ובד' הר"מ [פ"ל משבת ה"ב] י"א דרבנן [ערך השלחן למהר"י טייב סי' רמ"ב אות ג' רב פעלים ח"ג אור"ח סי' כ"ב] וי"א דאורייתא [חת"ס אור"ח סי' קס"ח], וגם יונתן ב"ע [שמות לא, טז] ס"ל דהוא דאורייתא, וכ"כ ברב פעלים בד' הרשב"א [ח"א סי' קכ"ז], ומסיק שם דעיקרו דאורייתא, ומש"ה יש לכוין בה לקיים מ"ע מה"ת [וכלשונו שם - דאזהרה שמענו מפי סופרים ומפי ספרים בענין המצות, שאם היא מצוה מן התורה צריך לדקדק לכוין בלב, וגם אמירה בפה שהוא מקיים מ"ע מן התורה, ואם היא מצוה מדרבנן כיוין בלבו ויאמר בפיו שהוא מקיים מ"ע מדרבנן], אמנם בשעה"צ הביא דלהחיותן מצוה רצ"ז והב"י בסימן תפ"ז הויא מדרבנן, ולשונו במשנ"ב "ויש פוסקים שסבירא להו דעיקרו הוא מן התורה", וא"כ הוא אינו מכריע בזה, ולפי"ז יהי דין הכונה בזה שמכוין בדעתו שאם היא מצוה דאורייתא מכיון לקיים מצוה דאורייתא, ואם היא מצוה דרבנן מכיון לקיים מצוה דרבנן [או בנוסח אחר, שמכוין דלהפוסקים שהיא דאורייתא מכיון לקיים דאורייתא, ולהפוסקים שהיא דרבנן מכיון לקיים דרבנן], וכן שמעתי מרב אחד לענין ספירת העומר שכך יכוין [וע' בספר הליכות שלמה פסח עמי ש"נ ב"דבר הלכה" שכ': ופשיטא שאין צריכים לכוין בשעת קיום המצוה אם הוא חייב מה"ת או מדרבנן, ע"כ. ומש"כ ברב פעלים לפז"א יו"ז מעיקה"ד, וכן משמע מדברי הרב פעלים שם].

נפתלי הערץ רבינא - ברכפלד

כמה תשובות מהגרח"ק שליט"א

כתב הבה"ל (סי' רמ"ב) אם יש לו רק מעט מעות ובא שכיר לתבוע עבור פעולתו שגמר לו היום, נראה דצריך ליתנם לפועל כדי לקיים מש"כ ביומו תתן שכרו וגו', אף שע"ז לא ישאר לו במה לענג השבת, ואפי' להפוי דעונג שבת מדאורייתא, הוי עשה ול"ת, ולא אתי עשה ודחי ל"ת ועשה, עכ"ל. ולכאוי קשה, הא נפסק בחור"מ (סי' של"ט ס"ו) נתן טליתו לאומן וגמרה ונתנו לו אפי' בחצי היום, כיון ששקעה עליו חמה עובר משום בל תלין וכו', עכ"ל. הרי מבואר דלא עובר על בל תלין אלא בשקיעה, א"כ עתה אין לו אלא עשה דביומו תתן שכרו, ולא אתי עשה ודחי עשה דכבוד שבת.

תשובה: הרי כבר מחוייב בזה למהר.

שאלה: כ' השו"ע (שם) מתקנת עזרא שיהיו מכבסים בגדים בחמישי בשבת, יל"ד האם ליל שישי חשיב יום ו', ויהי מותר לכבס בו לכתחילה, או"ד עזרא שתיקן ביום ה' דיבר בהווה שלא היה דרך לכבס בלילה, אבל האידנא שהדרך לכבס בלילה שרי.

תשובה: אול'.

שאלה: האם האידנא שיש מכונת כביסה ומכונת יבוש על חשמל, האם בטלה תקנת עזרא ומותר אף ביום ו', או תקנת עזרא במקומה עומדת.

תשובה: עיין בספר זכרון שאול. [להגאון רבי שאול ברזם צז"ל. אה. שמעתי שאם נמצא שם נידון בענין זה, וכשדברתי על כך עם א' הרבנים שליט"א מנכדי המחבר, הפנה אותי לח"א (סוף הל' חור"מ וכן במהדו"ב שם) שדן שם לענין כיבוס בגדי קטנים בחוה"מ, דקיי"ל בשו"ע (סי' תקל"ד, ובמ"ב ס"ק י"א) דאע"פ דשרי לכבס מה שנצרך להם, מ"מ אין להתיר בכבוס רק בגד אחד בפעם אחת, ונסתפק המחבר האם האידנא שיש מכונת כביסה עדיף למעט בטירחא ולכבס כמה בגדים יחדיו או לא, ולא הכריע יעו"ש, ע"כ. ואם כנים הדברים יש ללמוד מכאן שנקט מור"ה הגרח"ק דיש לדמות הנידונים אם האידנא ישתנה הדין מחמת שיש מכונת כביסה או לא, אע"פ שטובא יש לחלק, ודו"ק].

שאלה: כ' המ"ב (שם ס"ק ד) לויין בריבית לצורך סעודת שבת מא"י או מישראל בדרך היתר, עכ"ל. והיינו ע"י היתר עיסקא. יל"ד האם יש להוכיח מדברי המ"ב הללו דרשאי לעשות היתר עיסקא לצורך מזונותיו, וצ"ע.

תשובה: למה לא, אם הוא כראוי.

שאלה: כ' המ"ב (שם ס"ק ה) ואם אפשר לו טוב שיהיה לו גם טלית אחר לשבת, ע"כ. האם יש לדייק מזה שאע"פ שכן הסתם הטלית של שבת יותר נקיה ויפה, וכן הפתילים יותר לבנים ושלמים, אפ"ה א"צ ללבוש בחול [מדין קלי

ואוהו], אלא יכול להצניעו על שבת.
תשובה: נכון (א.ה) ר"ל שא"צ ללבושו בחול).

שאלה: כ' בספר בירור הלכה להגר"י זילבר ז"ל או"ח סי' רכ"ה, שהחזו"א הקדים ברכת הפרי לברכת שהחינו, ורצוני לדעת טעמו ומקורו.

תשובה: **אולי מפני שתדיר, אבל אני איני זוכר זה.**

אברהם שקלאר - ברכפלד

לכבוד הגליון החשוב המדרש הגדול "אליבא דהלכתא", הנני מגיש בזה מעט מחיבורי כף הזהב הנמצא עימי בכת"י, לעיון ולרווחת הלומדים, ויתכן ויהיה לתועלת לדכותי, וכל דכפני ייתי ויכול, הולך וסובב בד' חלקי השו"ע ע"ד מורנו מגן דוד, מי כמוהו מורה, כרב באישוריה, מצודות סלעים משגבו, הגאון ר' דוד הלוי זצ"ל בעל הטורי זהב, והלכתי בו כרוכל מסופרים וספרים, חדשים גם ישנים, איבע"א סברא איבע"א חידוש, אני הקט עבד לאדוני, אדם מועט לעולם, צעיר התלמידים רא"ש נר"ו, נצר למשפחה בבליית פה ירושלים דדאביה ודהבא תובב"א.

הקדמה להלכות שבת

אם יש חיוב מצות שמחה בשבת כביו"ט

בספרי פ' בהעלותך (פיסקא ע"ז) וביום שמחתכם ובמועדיכם אלו שבתות, ר' נתן אומר אלו תמידים, ע"כ. ופשוט הדברים משמע דנאמרה מצוות שמחה ג"כ בשבת, ולא שטא מיו"ט שנאמרה בו שמחה.

וראה ראיתי לגדול בדורינו הגרא"ל שטיינמן שליט"א בס' איילת השחר עה"ת (פר' בהעלותך פ' י'), שתמה דהיכן מצינו שיש חיוב שמחה בשבת, דוכי בכל יום נקרא ביום שמחתכם, וציין לד' האבן עזרא שכ' לפקפק בפסקא זו, ע"ש. ועוד ראה בס' כתר כהונה על הספרי (אות ר"ה).

והנראה לכאר בזה להלכתא ממש"כ השו"ע (סי' תרפ"ח ס"ו), דיום ט"ו שחל להיות בשבת אין קורין המגילה בשבת אלא מקדימין לקרותה בע"ט, ואין עושין סעודת פורים עד יום א' בשבת, ודבריו סמוכים מד' הירושלמי (פ"א מהל' מגילה הלכה ד'), דאיתא דתמן דאין עושין סעודת הפורים בשבת משום דשבת שמחה בידי שמים וכו', ופשטות הענין כמש"כ האחרונים דהוא מטעם דאין מערבים שמחה בשמחה (וראה להגאון המופלא עניו ופרוש הגר"ד קוק מעיה"ק טבריא בס' שביתת קדש עמ' ק"ח), וא"כ נראה דס"ל להלכתא דאין מערבין שמחה בשמחה, ועי' בב"י (סי' רפ"א), דבשבת אומרים ישמחו במלכותך ומקורו בספרי הנד' דשבת הוי יום שמחה, וכן מפורש להדיא בירושלמי מגילה דאין מקיימין סעודת פורים בשבת, דכתיב לעשות אותם ימי שמחה, פרט לשבת ששמחתו בידי שמים. רק דבשיטת מרן יל"ע דנסתה ממש"כ (סי' תרצ"ו) דמותר לישא אשה בפורים, ומשמע דאין פורים חשיב זמן שמחה, א"כ אין הטעם תלוי בכך דאין מערבין שמחה בשמחה (ואף דמשמע דנקט להלכתא ד' הירושלמי גבי עשיית סעודה), ויתכן לפטור הענין ממש"כ התשב"ץ בתשובה (ח"ג סי' רח"צ) שזכר לד' הירושלמי, וכ' דכן נקטינן להלכתא דאין לנו בגמ' דידן מי שחולק ע"ז (והיינו למימר דפסקי' הלכתא כהירושלמי כשאינו נוגד לבלב', וכמבואר בפוסקים באורך), ונתקשיתי דבהמשך דבריו כ' דלא אשכחן דשבת איקרי יום שמחה אלא עונג באכילה, וא"כ צ"ל דזודאי לא למד פשט כד' הירושלמי דהוא משום אין מערבין שמחה בשמחה, דהא כ' בפירוש דאין מצות שמחה בשבת.

ווישב לי ידיד כ"ר וקסט נר"ו דאה"נ דס"ל הכי דהוא מטעם דאין מערבין שמחה בשמחה, רק אין דין זה כתצאה מחיוב מצוותי, אלא מציאות דינית שנוצרה מחיוב העונג האמור בפירוש וכמבואר בש"ס ובפוסקים, וא"כ אכתי הוא מגדד דאין מערבין שמחה בשמחה, רק לא מצד חיוב כלל אלא קו תוצאה ממצוות העונג, ועפ"ז ניתן ליישב בכמה אנפי ובעומק ג"כ הסתירה בב"י (וכן את"ד הגאון ט"ז ממש"כ בסי' תרפ"ו סק"ח ובסי' תקצ"ו גבי נשיאת אשה וכו'), ומצאתי להרמ"ע מפאנו (סי' ע"ח) דאין עושים קידוש לבנה בשבת משום דאין מערבין שמחה בשמחה, ומשמע יותר דהוא ענין דיני, והבן.

סי' רמ"ב

בט"ז בפתיחה להל' שבת, ונראה דמייירי שעשה תשובה.

כד' הרב ט"ז כן העלה הגר"ח סופר שליט"א בספרו זרע חיים (סי' כ"א), וציין שם דכ"ה בס' חסידים (בסוה"ס סי' ש"ח), והיינו דכ"מ דנאמר מפי חז"ל דמוחלין לו את כל עונותיו היינו דווקא דעביד עמייהו תשובה, ולא נאמרו הדברים על הנשאר במריו וממשיך בפעול' הרע, וכ"ה גבי חתן שמוחלין לו כל עונותיו, דאיירי נמי בדעביד תשובה, וכמו שהאר"ך יד"ן הגרמ"ש רביע נר"ו בס' בואי כלה (ח"א סי' ט"א), וכ"כ בס' כתר שם טוב (עמ' שכ"ב), וכנראה פשוט.

בדינא דברית מילה אם נמחלין עונותיו בלא תשובה

כ' מרן הגרש"ז אויערבאך בהערותיו לס' אוצר הברית (ח"א עמ' י"ז), דנפלא הדבר, הרי ביהר"פ דמפורש אמרה תורה "כי ביום הזה יכפר עליכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו", ואפי"ה קי"ל דאינו מתכפר אלא בתשובה, וא"כ איך יכולים לומר שהקב"ה וותרן לבעלי עבירות הבאים לשמחת הברית, שהקב"ה מוחל להם עונותם, עכ"ד. וא"כ ס"ל כדבר ברור דאין שייכות למחילה כזאת בלא תשובה, וכן נראה ממש"כ משמו בס' הליכות שלמה (ימים נוראים עמ' נ"א), דברור הדבר דאי"ז אלא עם התשובה, ועי' להגאון

ר' אברהם פלאגי בס' מעשה אברהם (יו"ד סי' מ"ט), ואביו זכ"ר את הדבר בשו"ת חיים ביד (סי' ע"א), ע"ש.

בהערת הגר"י פישר ז"ל ע"ד הגרש"ז

ובחפישות מוצ"א מוצא אמצא להגר"י פישר ז"ל בשו"ת אבן ישראל (ח"ז סי' ל"ו אות ט'), שהפליא ע"ד הגרש"ז דלעולם מצאנו גבי עשו שנמחלו לו עונותיו, וממנו ילפו לגבי חתן שנמחלין לו עונותיו, ואמרו במגילה (י"א ע"א) דעשו ברשעו מתחילתו ועד סופו, וא"כ בהכרח הוא דנמחלו לו עונותיו נמי בלא תשובה (וכ"מ בס' קול יעקב להגר"י שכנזי נר"ו עמ' ל"ג, דהק' מה ראו חז"ל לדרוש הדרשה שחתן מוחלין לו עונותיו דווקא אצל עשו עם בת ישמעאל, והביא לת' משם מורנו הגאון המפורסם ר' משה צדקה שליט"א שהתורה באה לחדש שאפי' החתן רשע כעשו והכלה מעשיה כבת ישמעאל, ידעו שאם הם נישאים מוחלין להם עונותיהם, ומשמע דלמדו נמי כדברי הגר"י פישר, ודו"ק).

והנראה ליישב בזה דעת הגרש"ז ולבאר נמי דעת האבן ישראל הנז', ועיקר מחלוקתם נראה לומר כדפליגו חז"ל במדרשים, דהנה איתא במד"ר (בר' פס"ז י"ג) "וילך עשו אל ישמעאל", ר' יהושע בן לוי אומר נתן דעתו להתגייר, "מחלת" שמחל לו הקב"ה עונותיו, עכ"ל המדרש. ומשמע דסמוכין דרשינן דהא דמחל לו עונותיו מהא דנתן דעתו להתגייר בשעת הנישואין, והיינו דמחילת העונות לא היתה כתצאה מזיווג גרידא, אלא דהוי כמחשבה טובה שנחשבת למעשה, וכשעלתה מחשבת התשובה הזו בלביה להתגייר, ובייחוד עם כך שהיה לו שינוי בעצמותו, שהזיווג הוא שינוי לאדם מהיותו בגפו, ובזה נתלה לו עם מחשבת תשובתו, שנמי ישתנו מעשיו מכח שינוי מצבו בנשיאת אשה, דשינוי מצב מביא לשינוי המעשים, וכמבואר בספרים באורך (ואשור ארש בלבנון, להאדמ"ר מברנוב ז"ל בספרו חמרא טבא, משי"כ בדרוש לנישואין שהיא סומכת לו במצוותיו ע"ש, וצ"ל דהוא עפ"ד הגמ' ביבמות ס"ב ע"א גבי השרוי ללא אשה ע"ש, ועי' בירושלמי פ"ג מביכורים ה"ג, וביבמות ס"ג ע"ב, ובכתב ספר פרי' וישלח, ועי' בעגלי צדק וייטבי פנים מממר קדישין ליל ו' דסוכות אות נ"ט, ומשער מאמרי רשב"י שער ב' דף י', וכן דפן ע"ח שער י"ד, ולהחיד"א ברגל ישרה מע' ס' אות מ"ג, ולסיום ארדוף אציג ממה דהאר"ך בהאי עניינא ידידי הגאון ר' כ"ש נר"ו במאמר הספד להגר"ם בלום ז"ל, ואכמ"ל). ועוד אמרו חז"ל באיוב "מצא אשה מצא טוב", ועיין במפרשים ודו"ק, וע"כ נמחלו לו כל עונותיו. ומצינו למדים דשפיר שייך למימר גבי עשו דהא דנמחלו לו עונותיו אין הוא מכח נשיאת האשה גרידא, אלא בצירוף לכח התשובה (והשואל ישאל א"כ מאי רבותא היא זו, הא נמי בתשובה גרידא נמחלים לו עונותיו, וי"ל בפטשות דהכי הועילה נמי מחשבת התשובה בעלמא, אע"פ דלא התוודה בעצם על כל חטא וחטא בפנ"ע לפרטיו. ועי' בזה להגאון ר"ח הטוב סופר שליט"א בס' גדולה תשובה ח"א באורך, ע"ש, ובד' הגאון ר"א מקובנא בס' עין יצחק המובאים לקמן בסוה"ד).

ולפ"ז עולה הוא בקנה אחד מאמר חכמינו במגילה (שם), דעשו ברשעותו מתחילתו ועד סופו, והיינו דמחשבת התשובה והרצון להתגייר לא אפיקתהו מגדד רשע, דהא המשיך במעשיו הרעים ונתבטל ענין רצונו הטוב, וברור. ומאיך גיסא צ"ל דלמד האבן ישראל ז"ל דהא כיון דתשובה גמורה לא היתה לא חשיבה מידי, ולא היה מצירוף הענין לכפרה דהזיווג והתשובה, אלא מכח נשיאת האשה גרידא, וכן יפרש הוא ד' הגמ' במגילה כשיטתיה דלא הוי כלל תשובה עם זה. רק דלא ידעתי זאת מנ"ל, דהיאך נאמר כן נגד כל האחרונים דלא ס"ל הכי, דהא אפי' ביהיכ"פ אין מהות היום הגדול מכפרת בגפה, אלא עם התשובה הגמורה, היינו חרטה ויודיו ועזיבת החטא, וכחומר קו הגרש"ז דלעיל.

ומ"מ נ"ל דסמך אפשטות המדרש ספר שמואל (הובא בד' רש"י פ' וישלח ל"ו ג', ובאגדת המדרש שמואל פ"ז), דמשמע התם דהא דנמחלו לעשו כל עונותיו הוא מחמת שנשא אשה ולא משום שחזר למוטב, וילמד ד' הגמ' במגילה (שם) דעשו ברשעותו מתחילתו ועד סופו כפשטו, ועי' בס' משנת חיים עה"ת (ח"א), ראה שם ודו"ק. ונשריב בתשובה לנידו"ד גבי שבת בקו' ה"ט"ז, שכן מצאתי להגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור מקובנא בס' מאמר על התשובה (בשו"ת עין יצחק ח"א סי' כ"ג), דאייתי' לד' ה"ט"ז וביאר הענין דשמירת שבת דהפשט בזה הדשומר שבת דאמרו דממרקים לו עונותיו יחד עם התשובה, ורבותא הוא דימורקו חטאיו ופשעיו בלא ייסורים, דבל"ז הוי ככל השב בתשובה מיראה, שמתממקים ע"י ייסורים וחטאים.

בט"ז סק"א, נמצא יש ג' חלוקות.

וכ"פ הגרמ"מ קארפ בס' הלכות שבת בשבת (ח"א עמ' ט"ו), ומשם הגאון ט"ז דאיכ"ג ג' חילוקים, חדא, איש אמיד יכבדנו כפי יכולתו ברוות, ודגרה תחתיו יעשה מי שאין לו ברוות, שיוציא אפי' בדבר מועט לכבוד שבת, ואופן הגי' היאך דשעתו דחוקה ביותר, ואין לו כלום משלו, דאינו חייב בעונג כלל, ועליו אמרו עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ומשמע דבאופן הנז' אחרונה ליכא חיוב ללוות, וי"ל.

בגדר הדין דעשה שבתך חול

איתא בגמ' ביצה (ט"ו ע"ב), לוו עלי ואני פורע, ואם הוי בגדר חיוב, והיאך עולה בקנה אחד אם הא דאמרי עשה

שבתך חול ואל תצטרך לבריות, הנה בתוס' (ביצה שם ד"ה לוו עלי) העמידו דעשה שבתך חול איירי היכא דאית ליה מהיכן ללוות, רק דאין לו מהיכן לפרוע, דבכה"ג אמרי' עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות.

ובביאור הגר"א (סי' רמ"ב סק"א) עמד בד' התוס', וכ' דט"ס הוא בתוס', וצ"ל בד' התוס' דאף כשאין לו מהיכן לפרוע חייב ללוות, ומה דאמרו עשה שבתך וכו' איירי היכא שאין לו נמי מהיכן ללוות (והקור מתבקשת דאי הכי מאי חידושא הוא, הא וודאי דהיכא שאין לו מהיכן ללוות לא ילווה, אלא צ"ל בוודאי דזה אזיל על ענין הצדקה שאין לו ליקח מן הצדקה בשביל סעודות שבת, ולא נחשב מבטל מצוות הסעודות דהחייב לא חייל עליה כלל), וראה להגרמ"מ קארפ במשמרת מועד ביצה (שם), ובהלכות שבת בשבת (ח"א עמ' י"ח), דפסק דהכל תלוי לאדם בבטחונו אי כהגר"א והמ"ב או"ד כשאר אחרונים.

ונתקשתי עפה"ד הנז' דא"ה דעשה שבתך חול, בעניי הנוטל מן הצדקה כבר (ובגדר הנתמך מן התמחוי), מה היתר לו לקחת בשבת יותר, הא עשה שבתך חול וכו', ומה דיש לדחוק דהיכא דכבר נוטל מן הצדקה התירו לו ליקח יותר לצורך השבת כיון דכל מזונו משם (וייל"ע היכא דפעמים נתמן ופעמים אינו נתמן מהצדקה, דבכה"ג לא ברירא לן דהיה מותר ליקח יותר לצורך השבת, ויש לחקור בזה), וכן יהיה הדין גבי ג' סעודות.

במחלוקת האדני שלמה והאורה ושמחה בשיטת הרמב"ם

ומה שדן באדני שלמה (ח"א סי' רמ"ב אות י') בשיטת הרמב"ם (פ"ל משבת הלכה ז'), דז"ל שם: "ואינו חייב לשאול ולהצר מאחרים כדי להרבות במאכל בשבת", עכ"ל הרמב"ם. וכ' האדני שלמה נר"ו דאין לדייק מד' הרמב"ם שדווקא להרבות אינו צריך, אולם דבר מועט אם אין לו מחוייב להצטרך לבריות, אלא דכוונת הרמב"ם דאי"צ להרבות יותר מכל יום רגיל, ואתא דבדריו לאפוקי ממש"כ הגר"ק בראנדסדורפר שליט"א בספרו אורה ושמחה ע"ד הרמב"ם הנז' (ע"ש בד"ה ואם), דיש ללמוד דבדריו דצריך לחזר לכה"פ בשביל דבר מועט, ובאדני שלמה העיר עליו דהיאך יסתדר ממנ"פ עם דברי הגמ' דעשה שבתך חול וכו'.

ואמרתיו אני לעצמי דלכאורה צדקו דרכיו בפשט ד' הרמב"ם כהאורה ושמחה, דהרמב"ם באה לא חייש לעשה שבתך חול וכו', כמבואר ברמב"ם (פ"ז ממתנות עניים ה"ח), דפסק שם כד' המשנה בפאה (פ"ח מ"ז), וכ"פ השו"ע (יו"ד סי' ר"נ ס"ד), דנותנין לו מן התמחוי מזון ג' סעודות, והא לכאורה עשה שבתך חול אמרי', וא"כ שיתנו להם מן התמחוי דווקא סעודה א', והיאך ולמה ישתנה ליתן להם בשבת יתר מכן, והיינו הנראה בהשקפה ראשונה שילמד בד' הגמ' עשה שבתך חול, היינו לענין להתענג ברוות, אולם דבר מועט לא כלול כאן, דזה חייב תמיד בכל מציאות במצבו (ואף דהפשט בזה דחוק, מ"מ גם בלא זה יצטרך הר' אורה ושמחה ללמוד כן פשט ברמב"ם הנז' אלא דאחר העיון נראה לדחות הענין ולשוב לסברת האדני שלמה, דהוו תרי עניינים, דמה שהוא יצטרך לחזר על הפתחים, לא יחזר כלל לכבוד שבת באופן מיוחד יותר מסתם יומא בעלמא, דע"ז אמרו עשה שבתך חול וכו', אולם היכא דנתמן באופן קבוע ע"י התמחוי, א"כ צריך להם להתמחוי להוסיף לנתמכיו לכה"פ דג וירק לכל סעודה וסעודה מג' סעודות שבת, ואף דבחול מספקין להם סעודה אחת, בשבת יצטרכו לכבדן בג' סעודות, ומה דאמרו עשה שבתך היינו היכא דלא נתמן מהתמחוי באופן קבוע (וראיתי בזית רענן ע"ד השתילי זיתים להגר"ד משרקי ז"ל סי' רמ"ב סק"ב, מש"כ לפרש בד' פיה"מ להרמב"ם, וי"ל ע"ד, ע"ש ודו"ק, ואכמ"ל), וכן הוא הנראה דלמדו כך פשט בד' התוס' בשבת (ק"ח ע"א ד"ה ורא), וראה כע"ז במאירי (שם) ובריטב"א שכ' דאפשר דאפי' ר' עקיבא דאמר עשה שבתך חול מודי ביה (אולם לא מטעם התוס' אלא דלא דייקנין לצעוריה בשבת, והסברא קשה ודו"ק), וכדברי התוס' כ"פ הפמ"ג ותורת שבת, וכ"ה במ"ב סק"א ובב"ח, והגרמ"מ קארפ בהלכות שבת בשבת, ע"ש.

הנהגת בתי התמחוי בשבת כיום

ועי'כ נראה להלכה ומעשה, בבתי תמחוי שמתרימים מאת נדיבי העם פעם בשנה, לסעודה א' למשך כל ימות השנה, וכן עושין בשבת לספק ארוחה אחת (ונמצא לעניים סעודה א' לשבת דשינה יותר), נראה דזודאי ישתדלו ויתרימו פעמיים בשנה, וסכום מחצית השנה הבאה יספקו ג"ס שבת בשבת במחצית הארשונת, דחיוב מוטל עליהם בזה לשעבד הכסף שבידם לכך מצינו תורה.

ובכה"ג דאין להם אפשרות, ונמצא דלא יספקו במחצית השניה כלל גם בימי חול, יש להם לצמצם מסעודה דשינה בשבת ולחלקה לג"ס פשוטות, ובה' יל"ע מה עדיף האם סעודה א' דשינה או"ד ג"ס פשוטות של דג וירק שנותנים ג"כ בכל יום, והנראה דלקיום דאדורייתא עדיף.

ועוד לענין עשה שבתך חול, ראה למורינו הגר"ח סופר שליט"א בתורת יעקב (עמ' תשצ"ח), ובספרו אוצר ישער (סי' כ"ב), ועוד לו בספרו שובי השולמית (ח"ז סי' ו'), ולמרן החב"ץ בצדקה לחיים (מער' ש'), ובריה הגאון ר' יצחק ניסים פלאגי ביפה תלמוד (פ"א מ"ז מפאה), ובס' טור פטדה (ח"ב ממקור חיים לרח"ה מארם צובא, בסי' רמ"ב), ולהגר"א חלאווה במנחת אברהם (פר' כי תשא ד"ה איתא, דנפס ליוורנו תרס"א), ועוד עיין לשא"ב הגאון ר"ב דיין נר"ו בשו"ת דברי בניוה (או"ח ח"ו סי' ח).

חיוב עונג שבת אם מדאורייתא

כ' הגאון מהר"י טייב ז"ל בספרו ערך השולחן (בהשמטות לס' תק"ע אות ב', הוב"ד בשד"ח כלל ס"ה מע' עונג שבת), להביא את ד' הרשב"ש בתשובה (סי' קע"ו תשובה ב'), ודייק מדבריו שכ' הרשב"ש גבי אדם שנשבע שלא לאכול בשר בשבת וי"ט, שבועה חלה, משום דלא אמרו אין שמחה אלא בבשר ויין דייקא בבשר קדשים, ע"ש, דאי הוה שמחה בבשר בזמנ"ז אמינא דאין שבועה חלה, והיינו ודאי משום עונג שבת, וא"כ הוכחת הגר"י טייב ז"ל מתשובת הרשב"ש דאיכא חיוב עונג שבת מן התורה (וכ"כ מרן הרי"ח הטוב ברב פעלים ח"ג סי' כ"ב, והגאון ראב"ד בגדאד מוה"ר יהושע משה זצ"ל בשו"ת אזני יהושע עמ' כ"ה, ועיין במערכות כת"י למהרש"א אלפנדארי בד"ה שבת וי"ט, ובד"ה עונג שבת, דנפסו במקבציאל גליון ל"ו).

דחיית דברי הגר"י טייב ז"ל

ונראה לדחות ד' הערך השולחן בתרת; ראשית המעיין בד' הרשב"ש גופיה יראה דמה דנקיט בדבריו שבתות וימים טובים אי"ז דווקא, אלא מכח השאלה שנשאל בה הרשב"ש באדם שנדר לא לאכול בשר ויין גם על שבתות, והראה לכך מהמשך תשובתו שכ' בזה"ל: מפני ששמחת יו"ט אינה תלויה בדווקא שהרי יו"ט וכו'.

ועוד יש לדחות דבריו, דמה דאיירי הרשב"ש הוא דווקא גבי שמחה משא"כ גבי עונג, דהרי מה דנאמר גבי בשר ויין הוא דייקא בשמחה, משא"כ בעונג והוו תרי מילי, דאיכא ב' מצוות והן מצוות עונג ומצוות שמחה, וכדמוכח בכמה מקומות דאין חיוב בבשר ויין מדין עונג. ותודות לקל כן מצאתי בשו"ע להגר"ז (סי' רמ"ב ס"ב), וז"ל: במה מענגו, בימי חכמי הגמ' היו מענגים בדגים גדולים ובתבשיל של תרדיון, שמאכלין אלו היו חשובים עונג בימיהם, וכל מקום ומקום לפי מנהגו ועינוגו, במאכלין ובמשקין החשובים להם עונג, ואין חיוב לאכול בשר ולשתות יין בשבת וכו', וכוונת דבריו דאי"ז מכלל חיוב עונג, דזה דווקא ביו"ט דבעינן שמחה (וכ"ה בהלכות שבת בשבת עמ' כ"ה ח"א, וראה עוד בתשובת ושב הכהן סי' צ"ב, ובחוקי חיים סי' ב').

בשיטת הרמב"ם בדין עונג שבת

כ' הרמב"ם (פ"ל משבת הל"א) וז"ל: ארבעה דברים נאמרו בשבת, שניים מן התורה ושניים מד' סופרים, והם מפורשים ע"י הנביאים, וכתורה הם זכור ושומר, ושנתפרשו ע"י הנביאים כבוד ועונג שנאמר "וקראת לשבת עונג" וכו', ובמק"א ביאר הרמב"ם (ריש הל' שבת) דאין להתענות בשבת באיסור דאורייתא, ומשמע א"כ דהוי מדאורייתא, והיאך כ' כאן דהוא מד"ס. וראה להגאון אורה ושמחה בראנדסדורפר (ע"ד הרמב"ם שם), שיישב בטוט"ד דאיכא חיוב מדרבנן בזה והמצוה מדאורייתא (וצ"ל דחיוב מדרבנן עדיף ממצוה דאורייתא), ובשיטת המהרש"א גופיה איכא למידן מה ענין ד"ס שם.

כשכותב הרמב"ם מדברי סופרים אי הוי מדאורייתא

ביאר הרמב"ם בהל' אישות (פ"א הל' ב') וז"ל: ולקוחין אלו מצוות עשה של תורה הם, ובא' מג' דברים האשה נקנית, בכסף או בשטר או בביתא, בביתא ובשטר מן התורה, ובכסף מד"ס, עכ"ל. ופשטות דבריו שם כפירוש האחרונים דהוי מן התורה ופי' מד"ס (ועי' במרגניתא טבא ע"ד הרמב"ם שם, ובערוך לנר יבמות צ' ע"ב), דאל"ה קשיא עליה למכביר מכל סוגיות הש"ס הסותרות ענין זה, דמבואר התם דקידושיי' כסף מן התורה, ואכמ"ל (ובשיטת הרמב"ם בזה ע"ע להחת"ס בחי' על שבת קי"א ע"א ד"ה הרמב"ם).

סתימת ד' הגאון הרב שליט"א

ומצאתי למרן הגר"ע יוסף ביב"א (ח"א או"ח סי' ט"ו אות ד') שכ' בפשטות לסתום כד' הגר"י טייב ז"ל ברמב"ם, שכ"מ שכ' ד"ס היינו מדרבנן, ול"י אמאי נזח להו לחבר פוסקים מן האחרונים כמנין שבטים ותנא ושייר הא דנקטו דכל היכא דכ' ברמב"ם מד"ס היינו מהתורה ופירושן מד"ס, הוב"ד בשד"ח (ח"ו כללי הרמול"א אות ג'), דכ"ה ברמ"א בחו"מ ובא"ר זוטא, ובקצאת סופרים, וז"ל: במקנה אברהם, וראה בזה נמי להגאון חיד"א ביעיר אוזן, ובפמ"ג, ובתשו' עטרת חכמים, ומוהר"ש בתשובה, והגאון ר' אהרן עזריאל ז"ל בעמ"ס כפי אהרן בס' מערכתיו אוזן אהרן ע"ש. ואף דלעומת זה איכא נמי מהאחרונים דסברו בזה כהגר"י טייב ז"ל, וכ"כ בקהילות יעקב אלגאזי, וכ"ה בלב שמח גאגין, ובתשו' שגאת אריה, וכמ"ז שם, אי"ז פשוט להלכתא לנקוט הכי, והיותר מסתבר לומר נמי כהאחרונים הטוענים דד"ס הם מהתורה בל' הרמב"ם, מכח הקו הגדולות שהק' רש"י על רבותיו בגיטין (ל"ג ע"א), וכן דאין הדעת סובלת דקידושי' כסף הם מדרבנן, ודבריו צע"ק בזה.

קושיית הגאון שדי חמד ע"ד מוהר"ץ היר"ח צ"ל

ואשכחתי מציאה בד' ג"ע מוהר"ח מדיני ז"ל בס' שד"ח (ח"ו כללי הרמב"ם אות ז' ע"ש), שתמה על דברות מהר"צ חיות בנדרים (ג' ע"א) דכ' בשיטת רש"י דרבנן, דר"ל פירשוהו כמו בד"ס, דהיינו דכל המוזכר בו דברי סופרים העיקר הוא מדאורייתא, ופירוש סיבתו המוטעמת מדרבנן, וכ' השד"ח "והנה אמת דרש"י ז"ל נראה דלא ס"ל הכי, דא"כ לא הוה קשיאי ליה על פירוש רבותיו בהוואו דקדיש בכספא".

ולענ"ד הקלה נראה דכוונתו לומר דאם למד רש"י כך (כפי המהרצ"ח), דד"ס עניינם דעיקרם מהתורה ופירושן מדרבנן, א"כ מה קושית רש"י על רבותיו שייכת, והייינו דלמד השד"ח בדברי רש"י דקיבל רש"י מרבותיו דקידושי כסף הם מד"ס, והיינו דעיקרם באמת מן התורה. ול"י אני הקט זאת מנא ליה, דזה וודאי דאם כפשת הנלמד כד' השד"ח לק"מ ע"ד רש"י, דהא אכתי הוי מהתורה, ולא קשיא מידי הקושיה שם בד' רש"י (גיטין ל"ג ע"א), אלא דקיבל רש"י מרבותיו דהוי מדרבנן ממש, וע"ז הקשה הקושיות הנז' שם, דומני שאין לי הזכות לפרש אמרותיו, וצ"ע.

דברי האחרונים בפי ד' הרמב"ם בדין עונג שבת

ועוד יש לתמוה עמ"ש הרב שליט"א בשיטת הרמב"ם בסתימה, דס"ל דעונג שבת הוי מדרבנן וכדבר פשוט, אף דהאריכו האחרונים דפשטו ד' הרמב"ם באמירת לשון ד"ס בסוגיית עונג שבת, כוונתו לומר דעיקר מד"ת ופי מד"ס (וכ"כ הריטב"א בחידושיו לסוכה מ"ג גבי תרועות ע"ש, ועי' בזהר הרקיע להתשב"ץ), וכ"כ הגאון ר' ישראל חיים יוסף אלייקים ז"ל בס' שם יוסף (פ"ל משבת בד' הרמז"ל, שאלוניקי תקכ"ט), משם הרב תומת ישרים (סי' פ"ג) בכלל, וכן הביא בנחל איתן (שם), ואף אייתי להכי ראהי מד' הגמ' במנחות (ס"ח ע"א), דאיתא התם מאי דרש, דרש והתקין, ודו"ק, וכ"כ הגר"מ הכהן ברלין בתבואות שמש (שם), דאית ליה דין דאורייתא ממש, ובדרך המלך ראפרפורט, והחת"ס אור"ח סי' קס"ח, ובחי' לשבת דף ק"א ד"ה הרמב"ם, ובס' מים חיים ע"ד הרמב"ם הל' אישות פ"א ה"ב, ולמון החב"ב בכנה"ג אהע"ז הגה"ש סי' א' אות א', ולמהר"ש די מדינה אהע"ז סי' ל"ג, וע"ע במעשה סחייא דף נ"ג ע"א, ובערוך לנר יבמות צ' ע"א, וראה עוד במעשה רוקח (שם), ולהגר"י וועלץ ז"ל בדברי ירמיהו (מונקאטש תרל"ה), דהאר"ך בהא טובא בשיטת הרמב"ם. ומצאתי בזה נמי לידידי הגר"א בוארון נר"ו בשו"ת לב אהרן (ח"א סי' כ"א מאור"ח), ע"ש באורך, ועוד ראה בס' ברכת אברהם להגר"א ארלנגר שליט"א במתיבתא דקול תורה יתיב (בח"א משבת עמ' קס"ג), ומ"מ להתעתא מהי רבונות פוסקים והאחרונים, שכו' להדיא יש בכאן ויש בהתם, שד"ס היינו מדאורייתא, אין לנו להתעלם מהם עכ"פ, וצ"ע.

בהא דלא מברכים על מצוות עונג שבת

והנה אחר דמצינו לדורו"פ דינא דעונג שבת מן התורה, אמרתי נחפשה דרכינו ונחקרה, אמאי לא תיקנו בזה חכמים ברכה ככל ברכת המצוות, ועי' בס' שושנים לדוד הכהן, וי"ל ע"ד ואכמ"ל.

יישוב הכס"מ בדרך נפלאה

ונשוב לדברותינו כבראשונה בד' הכס"מ בהל' אישות (שם), דמשמע שלמד כדבר פשוט בד' הרמב"ם דכל היכא דכתב ביה ד"ס הוי מדרבנן, ונדברתי בזה עם הגר"מ אביעזרי שליט"א, ויישב לי בזה ע"פ יסוד דיש כח ביד חכמים להגדיר דבר מן התורה כל היכא דאית ליה יתד נאמן להתלות בו.

אם זמן ק"ש מהתורה

וכך כעין מה שכתבו האחרונים בדין ק"ש להגדיר בזמנים, דהאמור בתורה הוא לקוראה "בבוקר", והגדירו בזה חכמים את זמן הבוקר הנאמר בתורה, והייינו אי לאו דהוי כתיב ביה הזמן "בבוקר" אלא בציווי קריאה המוטל בכל יום ללא זמן, הגדרת זמני חכמים היתה נותרת מדרבנן, אולם מאחר דנאמר בהא בבוקר הגדירו חכמים זאת מן התורה, ודנפיק מזמנים אלו חשיב ביטל ק"ש מן התורה ושכרו קורא בתורה גרידא.

ובהקדים מה שנחלקו בזה אי קנין דרבנן מועיל לדאורייתא, וכן נקטו הרבה אחרונים (וראה להגאון ר' יונה נבון במחנה אפרים, וכ"מ לבן החק"ל הגר"א חזן בשו"ת משפטי השם סי' ו', ולמון הייב"א בתשובה הנדפסת בקובץ אורייתא קונטרס א' תשובה ב'), והסבירא בזה דפשוטתה דהדין דאורייתא האמור בקנין עיקרו גמירות דעת בהקנאה ובקנין בדעת המוכר והקונה, ונתנו לזה נמי מימוש מהתורה, והיינו ע"י מעשה, וכבטוי בשפתיים דהענין הוא במחשבה, וראה בזה באורך באחרונים.

עכ"פ ה"ה בנידו"ד, והיינו דלעולם צדק הכסף משנה בדבריו בהבנת ד' הרמב"ם, דעיקר דין קנין כסף לעולם מדרבנן, ונתקן ע"י חכמים, רק דדינו כדין דאורייתא לכל דבר, דאחר דנאמר דין קנין באשה בכמה אופנים, יש כח ביד חכמים לתקן קנינים בזה כדאורייתא ממש, ושלחות נמי דיני דאורייתא כפשטותם, וע"כ תיקנו חכמים בזה קנין כסף לקידושין אף ד"קחה קיחה" אסמכתא בעלמא, ולק"מ מקושיות רש"י כלל.

וביותר דהרמז"ל לשיטתו, שלמד בענין לא תסור דלכאורה מענין זה הלאו דכל מצוה ואיסור דרבנן בעצם איסוריו וענייניו מדאורייתא לכ"ז, דהא נפקא מציווי חכמים, וסברו לומר בשיטת הרמב"ם שחכמים עשו ענין לא תסור לעשותה במצוה דרבנן לענין זה (וראה בלח"מ פ"ב מהל' ממרים, ובמבמ"ט בהקדמה לס' קרית ספר, ולידידי הגר"א שלו בס' אשי המלך דיליה כת"י), ולענ"ד נראה ע"ד הפלפול מעט דה"ה הכי ובכל הענין דזכרנו, דבהא הותירו ענין דלא תסור על כנו, והיינו דכ"מ דעיקרו מהתורה ותנאיו תיקנו רבנן והותירום מדאורייתא ככלא תסור, וכסניף וגדר בדברי תורה, ודו"ק כי קצאתי.

חיוב שתיית יין בשבת במשנת הרמב"ם

ובענ"ז ראה בספר חוקי חיים פרץ (סי' ב'), דדן בד' הרמב"ם שנמצאו דבריו תמוהים בגדר חיוב שתיית יין בשבת, דבפרק כ"ט משבת כ' דמצווה לברך על היין בסעודה שניה, ומשמע דבסעודה ג' אין צריך, ובפ"ל כ' דכל הסעודות צריך לקבוע על היין, וסבר החוקי חיים שכ"ז חיוב יין מדין שמחה, ויתכן לדחות דסתם חשיב ליה כמשקה חשוב, עכ"ד.

ויש לדחות דחיה זאת, דאין לומר דאירי בסתם משקה חשוב, דזה כבר נאמר בדברי הרמב"ם דמאיךך דעונג מתחייב במשקה חשוב, שכ' (שם הל"ז) וז"ל: חיוב עונג מתבטיל שמן ומשקה מבושם, ול"כ דהוא יין, היינו דזה הוא מדין עונג (ובהא דעונג משמע מאכל ומשתה דזוקא, עי' להגר"י אוהב ציון שליט"א בשו"ת יעלת חן ח"א מאור"ח סי' כ"ה, ובס' כרוב ממשח להגר"ש חזן ז"ל עמ' רפ"ב אות י"ד משבת, שכ' דעונג היינו עונג הגוף דזוקא ע"ש, והבט נא ראה עוד להגר"י פונטרימולי בס' צפיחית בדבש דס"א ע"ד ע"ש), ומש"כ אח"כ וקודם ענין היין, זה אתי מגדר שמחה לכאורה, ויפסוק כד' הפוסקים דס"ל דבענין נמי שמחה בשבת, רק דלענין שמחה יתכן לומר דזה דזוקא מדרבנן, ופיסקא דספרי (בהעלותך ע"ו) אסמכתא בעלמא, משא"כ לענין עונג דהוא חיוב מד"ס והיינו מהתורה, וכדביארנו. ועתה מצאתי בס' אוהל מועד (נגאון, ירושלים תרמ"ו, סי' משמרת הקודש ממהר"ש ב"ר משולם יונידי ז"ל, נתיב ב' משער השבת עמ' ל"ח), שבשלשתם צריך לקבוע על היין, ולא מדין עונג אלא מדין סעודה (רק דאכתי קשיא מה ענין יין בסעודה ג', ועי' בסו"ד משם מהר"ם אל שאקר והבן), וא"כ אין ראייה מד' הרמב"ם הנז', ויש מקום להתגדר בזה. ושמחה לאיש אני הקט עבד לאדוניו במעשה ידיו במציאה ימצא האדם להגאון ר' משה פרוניצאלו ז"ל אב"ד מנטובא אשר באיטליה מותבא, בתשובותיו (סי' מ"א), דאייתי לד' הרמז"ל הנז', וסבר בהם שאין קביעות בסעודה קידוש עליה, אלא שהיא סעודה חשובה עם יין, וכ' שהמקדשין בסעודה שלישית טמון בל' הרמב"ם הנז', ודפח"ח. ושמחתי טובא ע"כ, וע"ע בשו"ת מהר"ם אל שאקר (סי' ק"ז), ולהגאון מימי שלמה קמחי סי' רמ"ב (ד"ה צריך).

כ"ד הקטן רא"ש מועלם נר"ו החו"פ עיה"ק ירושלים תובב"א

למע"כ מזכי הרבים באור התורה, ומנחילי דת והלכה לשוחריה, מערכת אליבא דהלכתא שליט"א.

הנה בב"ר (כ"ב י"ג) אי יוצא קין מלפני ה', מהיכן יצא כו', פגע בו אדה"ר, א"ל מה נעשה בדינך, א"ל עשיתי תשובה ונתפשרתי, התחיל אדה"ר מטטח על פניו, אמר כך היא כחה של תשובה ואני לא הייתי יודע, מיד עמד אדה"ר ואמר מזמור שיר ליום השבת וגו'. וכבר נתחבטו רבונות וכמפורסם בהקשר המזמור שאמר כלפי כח התשובה.

ואשר יראה לענ"ד דזה יבואר בהקדים, דהנה שם (י' טו) א"י: מה היה העולם חסר - שבת, וכן מבואר בכ"מ דחילול שבת עלול לגרום דלחורבן ולשריפה (עי' שבת קיט: ואיכ"ד ב' ג'), ועי' עוד במכילתא ליתרו ט"ו ובוזה"ק לשמות דס"ג, ועי' באוה"ח לבראשית ב' ב' שהביא בשם חז"ל דכל העולם היה רופף ורועד עד שבאה שבת ונתקיים העולם ונתייסד [ומקורו לזה נראה מהא דבר"ר (י' טו): "רבי לוי בשם ר' יוסי בר"ר נהוראי, כ"ז שהיו ידי קונינה ממשמשין בהם היו מותחים והולכין, כיון שנוחו ידי קונינה מהן ניתן להם מנוחה". איברי דבחגיגה (ב' ארי"ה) א"ר שהיה בשרא הקב"ה את העולם היה מרחיב והולך כשתי פקעיות של שתי; עד שגער בו הקב"ה ויבשו, שנא' (איוב כ"ו י"א) עמודי שמים ירופפו ויתמרו מגערותו, ע"ש, ומשמע דע"י גערה עמדו וחנו, ולא הוזכר שהוא בזמן המנוחה - שבת, ויל"ע], ובי' דקודם השבת לא היה נפש לכל הנבראים, והמלאכה שכבר עשה היתה עדיין חסרה דבר המעמיד, ובאמצעות יום השביעי נגמר הענין, ע"ע על דבריו. ולפשמנ"ת י"ל דהנה ידוע וברור דהחטא גורם קלקול ופירוד בכל העולמות, וממילא כשחטא אדה"ר וגרם מה שגרם, ונודע לו אח"כ ענין התשובה, פתח ואמר מזמור שיר ליום השבת, דזה הוי אצלו דוגמא לתקון והעמדה, שהרי עד אז לא תוקן הכל בשלימות ובשבת נעמד כדבעי, וכ"ה ע"י התשובה שבכוחה לתקן את אשר קלקל, ולישר הדבורים ולמנוע הפגמים אשר פגע ע"י חטאו, להעמיד העולמות כדבעי על מכונם, וכשבת דמי.

ובדרך זו יש להוסיף, דהנה אחז"ל דבשעת תקיעת שופר בר"ה הקב"ה קם מכסא דין ויושב בכסא רחמים, ובגדל הענין והמעלה בזה נר' לבאר עפמש"כ הספה"ק דשרש פורה ראש ולענה (דברים כ"ט י"ז) - ברת"ש שופר, דהיינו שלשופר יש כח מיוחד לעורר את האדם, ולהפוך את שרשו מרע לטוב ולא רק את מעשה החטא, ועפ"ז א"ש דאף הקב"ה עובר מכסא דין לכסא רחמים, דהא כל מידותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה הם.

דא עקא דהנה כשחל ר"ה בשבת גזרו חז"ל שלא יתקעו בשופר, אך גם אז יש את המעורר את הנס הרוחני, וכ' מרן החיד"א לרמוז בהא דכ' ושבת עד ה' אלקיך ושמעת בקולו, דושבת אותיות יושבת, דע"י שמירת השבת זוכים לתשובה [ואולי הוא מפאת האמונה שהיא יסוד השבת, וממילא המאמין ומעיד שהקב"ה ברא הכל ודאי ישמור ידו מעשות כל רע, עי' במצוה"ד בישעיה נ"ו ב', וכבר אמרו חז"ל בשמור"ר (כ"ה י"ב) דהשומר שבת כאילו מקיים כל המצות], והר"ן לא עוד קשר בין השבת לתשובה.

וע"ז הדרך מתבאר עוד דבהאי מזמור שיר ליום השבת, כולו מורכב מאמונה והודאה, והיינו "כי שמחתי ה' בפעלך

במעשי ידך ארנן", וזה על עצם בריאת העולם כיון שאז נעמד העולם כדבעי, ונראה הכל כמתכונתו, הוי זמן הודאה.

פיוטו של מהר"ש אלקבץ לכה דודי, ושכר מענגי השבת
המקובל האלקי מהר"ש אלקבץ זיע"א - בעהמח"ס ברית הלוי, העוסק בעניני יצ"מ והגדש"פ בדרך הנגלה והנסתר, וס' מנות הלוי על מגילת אסתר המפורסם בפוסקים באחד הטעמים למשלוח מנות, ולמדו נפק"מ לדינא (עי' הגהות החת"ס בגליון שו"ע סי' תרצ"ו), וס' שורש ישי על מגילת רות, וס' אילת אהבים על שה"ש, והיה רבו וגיסו של הרמ"ק **- זכה שברוב ככל תפוצות ישראל מקבלים שבת בפיוטו הידוע המלא רמזים גם ע"פ תורת הסוד: לכה דודי לקראת כלה.**

דא עקא, ישנם הרבה שאומרים הפיוט, ובפיו ובשפתיו ככדוני ולבו רחק ממני, אינם יודעים כוונת מוהרש"א הנז' המחבר, ובפרט בראותי פדיוט זה מדבר הרבה על יסוד השבת, ושכר מענגי השבת שעיקרו נפסק בסי' רמ"ב, אמרתי לצרף בזה ביאור נפלא ע"ס הפיוט מאשר שליט"א בזה [ונע' בס' סדר היום למהר"מ בן מכיר דהביא דעתו וכוונותיו בזה של רבינו המחבר, אך עכ"פ להבין משל ומליצה דברי חכמים וחיזותם ולו במעט, או לפחות להתעוררות בעניני שבת, אמרתי אשנה פרק זה בל"ג, וזה החלי בעזרת צורי וגואלי שוכן מעונה, המאלפני דעת בנתיבות החכמה והבינה, תורתו הקדושה, ואשמח לכל תוספת נופך או אפי' הערה שיעוררו ויחדשו החכמים שליט"א בזה [ונע' בס' סדר היום למהר"מ בן מכיר דהביא נוסח אחר לפיוט זה וכמעט שונה לחלוטין, ובתוכו אריכות בהודאה על יצ"מ, והר"ז מבואר בהא דהשבת היא זכר ליצ"מ, ועניינה הוא נמי לחיזוק האמונה]_

לכה דודי לקראת כלה - ר' ב"ר פ"א דהקב"ה
אמר לשבת שעם ישראל יהא בן זוגה, וראיתי מפרשים עוד דהנה כל ימי החול השכינה בעולמות התחתונים בשבילנו, ואילו בשב"ק היא עולה לעולמות העליונים בשל קדושת השבת, וע"כ אנו אומרים לכה דודי לקראת כלה שעולה לעולמות העליונים, כביכול צא לקראתה לקבלה, וגם אנו אומרים, פני שבת נקבלה, וקאי על השכינה הקרויה שבת כדאי בזוה"ק, ע"כ.

פני שבת נקבלה - א'.
לקבלה קודם בואה, והוא ל' הקבלת פניה, ובזה רמז הפייט לדין תוספת שבת ב'. קאי על ההכנה לשבת דהויא משום כבוד שיטרח ויכן הכל מיום ו', ויהא מוכן קודם לשבת, וכמו שהגדיר זאת הרמב"ם פ"ל משבת: "ויושב בכובד ראש מייחל להקבלת פני השבת כמו שהוא יוצא לקראת המלך". ג'. ע"ד הדרש נר', דבזכות קבלת שבת של האשה, היינו הדלקת הנר, זוכה לפני שבת נקבלה, דת"ח נקרא שבת כדאי בזוה"ק פ', צו, והרגיל בנר הויין ליה בינים ת"ח כדאי בשבת כ"ה, וערש"י דקאי על נר שבת וחנוכה, וע"י שייקים הנר מצוה יזכה נמי לתורה אור [אך ע' להר"ח ולהרא"ש (וע"ע בהגה' הגר"א) דקאי על נ"ח בדווקא].

שמור וזכור בדבור אחד - ר"ה כ"ז.
ושבועות כ"ז, ובביאור הענין בזה ע' שו"ת מהר"ם אלשקר סי' ק"ב בשם רב שרירא גאון ורבינו האי גאון, וע"ע בישועות יעקב סי' רמ"ב.

השמיענו אל המיוחד - צ"ב לכאור מהו ל' השמיענו,
הא זה נמסר לנו ע"י שליח - מרע"ה, ולהנוסח שבסדה"י (שם אי' הפיוט בנוסח אחר, וכמעט שונה לחלוטין, ע"ש) א"ש [ואחר כתבי מצאתי שיש שכ' לבאר ע"פ הא דאי' בשהש"ר פ"א דכל י' הדברות שמעו ישראל מפי הגבורה, ודלא כסתימת הש"ס דילן במכות כ"ג:]. ועוד ביארו ע"פ מכילתא דרשב"י לפ' יתרו דר"ע אומר מה ת"ה יענונו בקול, שבקול ובכח ובנתינת שהיה משה שומעו בו היה משמע לישראל, ואחר לפז"י דגם דיבור אחד דזכור ושומר אמר יחדיו בדרך נס כפי ששמע מפי הגבורה].

ה' אחד ושמו אחד -
מהות השבת היא להוכיח על בריאת העולם ע"י הקב"ה, והוי עדות על מעשה בראשית לעיני כל באי עולם, ר' ילקוט רמז ש"צ כל מי שמשמר את השבת מעיד על מי שאמר והיה העולם שבת עולמו כשהיה ונח בשביעי. וע' שבת קי"ח: כל המשמר שבת כהלכות אפי' עובד ע"ז כדור אנוש מוחלין לו, וע"ע עירובין ס"ט: שהשוו חילול שבת בפרהסיא לעבודת כוכבים, וע"ע חולין ה'. ורש"י ורש"ש שם, ובירושלמי לנדרים פ"ג ה"ד ובמדר"ר פט"ו ואדר"נ פ"לא ה"ב. ובמ"מ סוף הל' שבת כ' בטעם השבת: לפי שהוא מורה על החידוש, והכופר בחידוש כופר בכל התורה כולה, ולפיכך צריך להאמין ולקבוע בנפשו אמונת החידוש, ולשומר השבת שהוא אות נאמן עליו. וע' ישעיה נ"ו ב' "אשרי אנוש יעשה זאת וכן אדם יחזיק בה שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע", ופי' במצוה"ד דאם שומר שבת הר"ז אות שהוא מאמין, וממילא ודאי שישמור ידו מעשות כל רע. וע' שמור"ר כ"ה י"ב דהשומר שבת כאילו קיים כל המצוות, ואפשר לבאר ע"ד הנז', ודו"ק [והוא ענין אמירת ויכולו יחד בליל שבת בשם עדות, כמבואר בטור סי' רס"ח ד"א שנהגו לומר אותו בקור' ומעומד משום דהוי עדות להקב"ה על מעשה בראשית, וכפ' מרן בשולחנו הערוך שם ס"ז כמבואר בנר"כ, וכבר ידועה דעת החזו"א סי' ל"ח ממועד אות י' לא כן, בהוסיפו דלא מצינו בפוסקים הידור של שנים, ויש לחוש דמחזי כמעמיד עדים על מעשה בראשית, ע"ש, ואכ"מ]. והנה הר"ד אבודרהם בסדר ערביית של שבת הק' מדוע תקנו חכמים בשבת ג'

תפילות שונות זו מזו, ואילו ביו"ט תקנו אחת: אתה בחרתנו בערבית שחרית ומזרחית, ותי בשם ה"ר קלונימוס דהוי כנגד ג' שבתות, אתה קדשת מיירי בשבת בראשית, וישמח משה מיירי בשבת מתן תורה, ואתה אחד בשבת שלעתיד, שאז יהא ה' אחד ושמו אחד.

לשם ולתפארת ולתהלה - נר' לבאר עפמ"ש רבינו האר"י בפיוט 'אזמור בשבחין: 'זעטורין שבעין לה ומלכא דלעילא דיתעטר כולה בקדיש קדישין, ופי' הרב מנחת יעקב דע' עיטורין הם ל"ה תיבות שבויכולו ול"ה תיבות שבקידוש, שמניינם יחד עולה ע', והשירות ותושבחות נעשים לקוב"ה עטרת תפארת לראשו, כשאחז"ל דאכתריאל קושר כתרים לקב"ה.

לקראת שבת לכו ונלכה - בב"ק ל"ב.
א"ר חנינא בואו ונצא לקראת כלה מלכתא, ואמרי לה לקראת שבת כלה מלכתא [וע' היטב שבת קי"ט], רבי ינאי מתעטף וקאי ואמר בואי כלה בואי כלה, הרי שיש ענין לצאת לקראתה, וכ"ה בשעה"כ דס"ד. [ודלא כדברי היעב"ץ דסבר דעדיפא טפי למיעבד כרבי ינאי, עע"ד בב"ק ל"ב]. והשתא מתבאר לן ע"פ הפיוט דכ"ז מהור"ש אלקבץ, ולפ"ד שעה"כ צ"ל דיש לרוץ ליציאה אל מחוץ לעיר, וע"כ הרץ בע"ש ביהשמ"ש פטור כדבב"ק ל"ב. [ונשמא דוקא במי שהשעה דחוקה לן]. וני' לרמוז בזה דהנה צ"מ זה מהר"י (בראשית כ"ז כ') עולה בגי' שבת, ללמדה שצריך למרה ולהזדרז לכבוד שב"ק וקבלתה.

כי היא מקור הברכה -
לדוגמא בעלמא נציין כמה גרגרים מדברי חז"ל בזה. כל המענג את השבת נותנין לו משאלות לבו (שבת קי"ח). השומר שבת גוזר גזירה והקב"ה מקיימה (שמור"ר שם). ברכת ה' היא תעשירי - זו ברכת שבת (ירושלמי ברכות פ"ב ה"ח), ור' בהקדמת הבא"ח לפ' פקודי (ש"ב) דכל השפעת המזון באה מכח קדושת השבת, וע"כ בכניסת שבת מקדשים אותה בדגן תירוש ויצהר, דבעי לחם על השלחן היינו דגן, ולקדש על היין היינו תירוש, והדלקת הנרות בשמן היינו יצהר, וכללות ברכת מזון האדם הם דגנך תירשך ויצהרך, ע"ש, וסו"ים: זולכן כל אדם ישים לבו ועיניו בהלכות שבת אשר רבו מאד, לשמר אותו ככל הלכותיו, כי חיות ישראל ומוזנו תלוי בשמירת שבת בקדושתו, ואשרי האיש אשר עיניו פקוחות תמיד על זאת.

מראש מקדם נסוכה - א'.
מתחילת השבוע צריך להתחיל להתכונן ולהכין לקראתה, ועכוונא דב"ש בביצה ט"ז. [ובדעת ב"ה דנהגו אחרת, י"א דהוי לפי דרגתם במדת הבטחון, אבל כו"ע מודו לב"ש]. ב'. מציאות השבת היא מתחילת יסוד ובריאת העולם.

סוף מעשה במחשבה תחלה -
ואף דהוי סוף מעשה דהא שבת ביום השביעי היא, מ"מ הרי הוא 'במחשבה תחלה', שכל הבריאה נבראה ע"ד שביום השביעי יהא שבת. וז"כ הא דאי' בב"ר י' י', מה היה העולם חסר - שבת, וכ"מ בכ"מ דחילול שבת עלול לגרום לחורבן ולשריפה [עי' שבת קי"ט: ואיכ"ר ב' ג'], ובמכילתא יתרו ט"ו אי' דשקול יום השבת כנגד כל מעשה בראשית, ר' ב"ה, דזוה"ק שמות דס"ג דכל ו' ימים מתקיימים בזכות השבת, והעירוני עוד לפדר"א פ"ג דדברי הרד"ל שם, ע"ש.

מקדש מלך עיר מלוכה -
ביהמ"ק וירושלים (עי' עמוס ז' ג').

קומי צאי מתוך ההפכה -
גאולת ירושלים והמקדש מכל טומאות העכו"ם ושוועלים שהילכו בה, בזכות השבת, וע' ילקו"ש ריש בהעלותך רמז תש"ט: אמר הקב"ה כר' אם שמרתם נרות של שבת אני מראה לכם נרות של ציון, וע' מדב"ק למרן החיד"א מער' ש' אות ג' בשם גורי האר"י אהא דכ' ה' מלך גאות לבש, דהוא צירוף 'גואל שבת', שבזכות שבת תבוא הגאולה.

רב לך שבת בעמק הבכא -
רב לך היינו מל' ריבוי (עי' במדבר ט"ז ג' ובמפרשים), היינו שישבתם הרבה בעמק הבכא, ועי' רש"י בנתיבאים פ"ד ז' שפירש 'בעומקה של גיהנם בבי ויללה, וה"נ זו הכוונה ששרויים בגלות בצער ובכז', **והוא יחמול עליך חמלה.**

התנערי מעפר קומי -
עובר לדבר על עם ישראל, א'. יקומו ויתנערו משעבוד הגלויות, כדאי בשבת קי"ח: דהמשמר שבת ניצול מזה, ונר' דהוא בזכות הבטחון והאמונה שיש בו, ומוכיח דכל בשמירתו לשבת, ורמז לזה דהנה 'ניצול משעבוד גלויות' עולה בגי' נ"ך ה' חסיתי אל אבוסה לעולם' (תהלים ע"א א'), ודו"ק, ב'. התנערות מהעוונות שנמחלים בזכות שמירת שבת כדאי התם (והביאור בזה י"ל ע"פ האמור לעיל על ה' אחד ושמו אחד, ע"ש), ורמז לזה נר' דהנה 'כל השומר שבת כהלכתו אפי' עובד ע"ז כדור אנוש מוחלין לו' (ה' הגמ' שם) עולה בגי' 'והקרב והכרעים ירחץ במים והקריב הכהן את הכל והקטיר המזבחה עולה הוא אשה ריח ניחוח לה' (ויקרא א' ג'), ודו"ק. ור' עוד מש"כ מרן החיד"א בדבש לפי מע' ר' אות י' משם הקרבן שבת בשם התו"ח לעירובין ז', דהרחיצה בחמין בע"ש הוא דוגמת הטבילה שטובלים לנשמה בנהר זי' נור (ר' דניאל ז' י' וחגיגה י"ג): להסיר ממנה כתמי העוונות, וכן ע"י רחיצה זו בע"ש ייסרו מהאדם כתמי עוונותיו. ובזכות שבת ועינוגה התנערו לבד ולא צטרכו חבלי משית, והיינו 'התנערי ל' ציווי להתנער לבד, והביאור י"ל כדאי שם קי"ח. דכל המקיים ג' סעודות ניצול מחבלו של משיח ומדינה של גיהנם וממלחמת גוג ומגוג.

לכשי בגדי תפארתך - א'.
אלו הלבושים דלעת"ל, שע"י המצוות שמקיימים ישראל בעוה"ז נעשה להם חלוקא דרבנן לעוה"ב. ב'. מל' הכתוב (ישעיה ס"ג י') כי הלבשיני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני יכהן יכהן פאר וכללה תעדה

וידוע שסופו לריב ולהתקוטט עם אשתו או הוריו לא אפשר עמו, ע"ז נא' (משלי י"ז ל"א) טוב פת חרבה ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב, וכן נא' וכבדתו, שזהו כבודו של שבת שלא יריב בו. וכ"ז עוד להביא ממש"פ הרמ"א בסי רנ"ד דיש להשחית הסכין בע"ש כי זהו כבוד השבת שמכין עצמו לאכילה, ובמ"ב שם סק"ה ציין להספרי דמסמיק ליה אקרא וידעת כי שלום האלך - זו השחזת הסכין (ע' שבת שם), כי אם קרה הסכין יוכל לבוא לפעמים לידי קטטה ח"ו, ובזהו"ק הזהיר בזה ביותר (ר' כה"ח סי' רמ"ב סק"ח) דהכועס בשבת כאילו אוקיד נורא דגיהנם, ורמז לזה גם המ"ב בסי' רס"ב סק"ט בשם התר"ש.

עטרת בעלה, גם (ספרדים מוסיפים): **בשמחה** - מחלוקת גדולה יש בזה, אם יש מצות שמחה בשבת, ואכ"מ ועוד חזון למועד בס"ד, אך בכדי לברר הנוסח אזכיר בכאן כמה ראיות דיש מצות שמחה בשבת: בירושלמי דמגילה (פ"א ה"ד) ר' זעירא בעי קומייה ר' אבהו ויעשו אותן שבת (-) שיעשו סעודת פורים ור"ח בשבת אם חלו בה ואמאי הוצרכו לאחרה), א"ל לעשות אותם ימי משתה ושמחה, את ששמחתו תלויה בב"ד, יצא זה (-שבת) ששמחתו תלויה בידי שמים, ואשר מבואר בדבריו דאיכא מצות שמחה גם בשבת. וכן מבואר בספרי (בהעלותך פסקא ע"ז) עה"פ (במדבר י' י') 'וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות, ובמועדיכם אלו שבתות וי"ט [ודו"ק היטב בדעת הגר"א ע"פ מה שהגיה שם: 'וביום אלו שבתות, שמחתכם אלו שלש רגלים, ובמועדיכם אלו ר"ה ויוה"כ]. ובב"י סי' רפ"א הביא משבלי הקלט ס"ס פ"ב בשם ה"ר אביגדור כהן צדק דהא דאומרים בתפילה 'ישמחו במלכותך' הוא ע"פ הספרי, יע"ש, ובעל הטורים שם שמחתכם בגי' גם ביום השבת, הרי להדיא דאיכא מצות שמחה אף בשבת. ועוד ראיתי בשם מדרש עשרת הדברות בזה"ל: 'יום השביעי בחר בו הקב"ה וקדשו לשמו וחמדת ימים קראו ברכו והנחילו לעמו ישראל שלא יהיה צער במנוחתם. כי לשמחה גדולה נתנו לו, וכן הכריע המנהיג בסי' א' משבת, וכ"כ בהה"ג בעשין מ"ז ומ"ח. ורבינו האר"י בפיוטו 'אזמר בשבחין' לסעודת ליל שבת נקט בהדיא: 'חדו סגי ייתי ועל חדא תתרי נהורא לה ימטי וברכאן דנפשיין.

ברינה ובצהלה תוך אמוני עם סגולה - עצם השמירה מורה על האמונה.

בואי כלה בואי כלה בשבת מלכתא - ע' מהרש"א בב"ק ל"ב: דקראה כלה כיון שהיא בת זוגה דישראל (ר' ב"ר פיי"א), ומלכתא ע"ש שהיא כלת המלך, דכל ישראל בני מלכים הם.

בברכת השבת למנחילי הלכותיה ומעלותיה‏
שלמה ידידיה בן שמעון - בני ברק

והיו למשיסה שאסין ורחקו כל מבלעין - שיסוי מל' רמיסה (ר' מצוד"צ בישעי' מ"ב כ"ד), ומבלעין מל' בליעה היינו לגמור [ר' תהלים ל"ה כ"ה אל יאמרו בלענוהו, ובתרגום גמרנא תיה, ובמצוד"ד בלענו את דוד, וברד"ק שחתנו אותו, וכן י"ל בכל ל' בלע המוזכר באיכה (ב' ב', ה', ח' ט"ז)].

שיש עליך אלקין - נקט ששון ולא נקט ל' שמחה, והביאור י"ל כמש"כ המלבי"ם בתהלים ל"ה י' דהששון היו הסימנים החיצונים שיעשו להוראת השמחה, וז"א ל' ששון שהוא פעולת המחשת האהבה של הש"ת ושמחתו בנו, ויעשה לנו אותות ומופתים, ניסים ונפלאות.

כמשוש חתן על כלה - י"ל כנ"ל כפעולת ביטוי השמחה של החתן על הכלה, וע' ישעיה ס"ב ה': 'ומשוש חתן על כלה ישיש עליך אלקין, ופי' הרד"ק דהיינו כחתן וכלה בז' ימי חופה, דאז השמחה והששון ביניהם יותר מאחר דהוי חידוש אצלם, וכן יהא שמחת אלקין כל הימים.

ימין ושמאל תפרוצי ואת ה' תעריצי - כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלא מצרים (שבת ק"ח: וע"ע ב"ר פ"א ז'), וביאר רבינו בבניהו שם טעם לזכ"י זו, דהנה ליום השבת ניתן גבול מאת הש"ת, כ"ד שעות בלילה ויום, אך ישראל עושים אותו ללא גבול, ולעיתים מקבלים שבת שעה או מחצית השעה מוקדם יותר, וכן ביציאתו, אפוקי יומא מאחרנין ליה (פסחים ק"ה), ועונג שבת הוא בתוספת כ' כל יתרון על החיוב יהיה חביב יותר, וכיון שמרחיבה ומענגה ללא גבול זוכה גם לנחלה בלא מצרים.

על יד איש בן פרצי - הוא המשיח, ע' מיכה ב' י"ג עלה הפורץ לפניהם. וברש"י 'מושיעם הפורץ גדרות סירים ומסוכות חדקים ליישר לפניהם הדרך, וע"ש במפרשים דקאי על אליהו הנביא או מלך המשיח, וה"נ נקטו רבינו מוהרש"א הפייט כאן בסמיכות לימין ושמאל תפרוצי, דהמשיח הוא מלך, וקיי"ל מלך פורץ גדר ואין מוחין בידו [וע"ע ישעיה נ"ד ג', ור' שם במפרשים ד"א שהוא ל' ריבוי, וי"א ל' פריצה].

ונשמחה ונגילה - השמחה היא התמימית והרצופה בהתענג תדיר על רוב טובה, והגילה הוא ע"ד שנתחדש כמציאה או בשורה טובה [מלבי"ם לישעיה ל"ה א'; וע"ש שביאר דלעת"ל הגילה תהא תמימית ותדירית מאחר שהחידוש יתמיד ולא יפסק].

בואי בשלום - בזוהר (ח"א ש"א): כ' כי שבעה צדיקים יתכנו להם ז' ימי השבוע, ואמרו בזוה"ח (סוף תולדות כ"ו): כי יום שבת הוא כנגד יוסף הצדיק, והוא סוד השלום, ולזה אנו אומרים שבת שלום, ואנו מברכין הפורס סוכת שלום, והיא בחינת יסוד הכל (אוה"ח ויקרא י"ט ג' ד"ה ולדרך, וע"ע"ש). ב' נר לבאר הכוונה דהוי רמז לאהירות יתירה בשבת ממחלוקת, והוא ע"פ הא דשבת כ"ה: עה"פ (איכה ג') ותזנו משלום נפשי, אמר ר' אבהו זו הדלקת נר בשבת, ופרש"י דע"ז מקוון ירימה שלא היה להם ממזה להדליק, ובמקום שאין נר אין שלום שהולך ונכשל באפילה. ור' סי' חסידים סי' תתס"ג: 'לא יאמר אדם אקנה מעדני שבת

מופיע בהדר, נגלה על ישראל הדרתו, ביום הקדוש יום השבת יום הקירבה אל היכל המלך, ואפשר 'עליך' כמו 'על ידך', נגלה, היינו שנגרם קידוש ה' ע"י שמירת השבת, ויבואר עד"ז עוד ע"פ המבואר בתדבא"ר פכ"ז דכל המענג את השבת כאילו הוא מכבד להקב"ה, וכ"ז שאדם מכבד את אביו ואת אמו אין חטא של חילול שבת בא על ידו. ונלענ"ד דהוא מדה כנגד מדה, דהנה השוה הקב"ה כבודו לכבוד או"א (קדושין ל:), וממילא כשמכבד לאו"א יזכה לסייעתא מן שמיא שלא יחסא בכבוד המקום, וביותר אפשר דכוונת הפייט בכאן הוא על תוספת נשמה יתירה שבאה לאדם בשב"ק, דאי' בזוה"ק שמות דפ"ח דהיינו שמא דקוב"ה: 'בשבתא יבינן ליה לבר נש נשמתא אחרא נשמתא עלאה נשמתה דכל שלימו בה, כדוגמא דעלמא דאתי, שמה דקב"ה: ב'. קאי על הגאולה, ומל' ה' דישעיה מ' ה' ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדיו כי פי' ה' דיבר, וע' אבן עזרא דכאשר יחדש ד' הפלא של הגאולה אז יראה כבוד ה', וכע"ז ברד"ק ומצוד"ד. [התנערי והתעוררי הם נמי בישעיה נ"ב, ושם הוא בהיפוך, ע"ש, וצ"ב למה הפך מוהרש"א סדר הפסוק בפיטון].

לא תבושי - בושה עצמית על המעשים (ע"פ מלבי"ם בישעיה ד"ן ד', וע"ע בדבריו לתהלים ל"ה דבושה הוא מעצמו וכלימה היינו מאחרים), בושה ע"י האמוות לאחר גאולה זו (מצוד"ד שם, וע' רד"ק).

ולא תכלמי - כלימה מהאומות עקב גלותך (ע"פ מלבי"ם בישעי' שם), לא תנמיכי ראשך שלא לבלוט ולהראות גדולה בגוים שמא תגלי שוב (מצוד"ד שם, וע' רד"ק).

מה תשתוחחי ומה תהמי - תהלים מ"ב ו', מה תנמיכי ותכופכי ראשך מחשש לצרות וגלות, ומה תצטערי [המיה הוא ל' עוררות הרגש, ע"ש תרגום].

כך יחסו עניי עמי - א': עניים מצרות, שעבוד ורדיפות, עניים משיבוש הדעות וההשקפה הטהורה, כשאחז"ל אין עני אלא בדעת. ונ' דתיבת עניות היא ל' חסרון וההעדר, והיינו חסרון הדעת הממון והחירות וכדו' [אלא שהעניות והחסרון האמיתי הוא בדעת] יחסו כך, היינו בגאולה ובירושלים. ב': 'כך' היינו בשבת, הוא ע"פ המבואר בשבת ק"ח: דכל המענג את השבת נותנין לו משאלות לבו, וע"ע שמו"ר פ"ב ט"ז דהשומר שבת גוזר גזירה והקב"ה מקיימה, ובירושלמי לברכות פ"ב ה"ח א' ברכת ה' היא תעשרי - זו ברכת שבת. ור' בהקדמת הבא"ח לפ' פקודי (ש"ב) דכל השפעת המזון באה מכח קדושת השבת. ג': 'כך' היינו בשבת, ועניים אלו עניים במצוות שמקבלים שבת, אך בזכות שמירת השבת ניצל מגיהנם.

ונבנתה עיר על תלה - תבנה ירושלים, ונר' לבאר ע"פ התנחומא בבראשית סי' ב' דשבת הואי כמאן דבנה ביתא וגמר עבודתו ועשה יו"ט, וא"כ אפש"ל ביותר שהמחלל שבת ואינו עושה היו"ט לכבוד סיום הבריאה, מביא ח"ו חורבן, אך השומרו מביא מדה כנגד מדה לבנין ירושלים, כיון ששמח על שלימות המעשה.

כליה [אמנם בתרגום שם פירשה על לבוש ירושלים, אך ע"ש ברד"ק]. ג': נ' בזה רמז למש"כ רבינו המהרר"ו בשערה"כ דס"ג. משם רבינו האר"י: 'וקבלתי ממורי זלה"ה שכפי הצבע וגוון המלבושים שלובש האדם בעוה"ז ביום שבת, כן ממש תלבש האדם בעוה"ב תמיד אחר פטירתו ביום שבת, וא"ל כי בקבלת שבת פ"א נתגלה אליו נשמת חכם א' שנפטר בימיו וראהו לובש שחורים, וא"ל לפי שבעוה"ז היה לובש שחורים ביום שבת, שלכך היו מענישין אותו שם להלבישו אחר פטירתו בגדים שחורים גם ביום שבת'.

עמי - היינו שומרי שבת, וכמש"כ בזוה"ק שמות דר"ה דהמחלל שבת אין לו חלק בעם ישראל [ו"מ דקאי כ"ז על ירושלים, שתלבש בגדי תפארתה הם עם ישראל שיתקבצו לתוכה, ור' ישעיה נ"ב א'].

על יבן ישי בית הלחמי - 'אשלחך אל ישי בית הלחמי (שמואל א' ט"ז, ור' עוד שם סופ"ז ושמואל ב' כ"א י"ט), והיינו שהיו גרים בבית לחם [מזרע דוד יהא הגואל].

קרבה אל נפשי גאלה - קאי על עצם הגאולה דהיא בזכות השבת, ר' ויק"פ פ"ג אין ישראל נגאלין אלא בזכות השבת, ושבת קי"ט. אלמלי שמרו ישראל שבת ראשונה לא שלטה בהן אומה ולשון כו', אלמלי משמרין ישראל ב' שבתות כהלכתן מיד נגאלים, ובשמו"ר פכ"ה י"ב נקטו כן אפי' על שבת אחת, יע"ש הטעם.

התעוררי התעוררי כי בא אורך קומי אורי - א': מיירי על שבת, ע' ב"ר י"א ב' לא דומה אור פניו של אדם כל ימות השבת כמו שהוא דומה בשבת, ונר' לבאר בזה ע"פ הא דברכות נ"ז: דג' מעין עוה"ב הוו, וחד מינייהו שבת, וגבי עוה"ב כבר אי' בב"ר שם דגנז הקב"ה האורה לצדיקים, ועי' תוס' בב"ב ח': ד"ה ומצדיקי. והיינו כ'י בא אורך, וע"כ 'קומי אורי הדליקי גם את לנרותיך - נר שבת. דוע דתיבות 'לוקראת לשבת ענג] לקדשו ה' מכובד' עולה בגי' יאר ה' פניו אליך ויחנך, והר"ז רמז דהמכבד ומענג את השבת יזכה לאורה מה'. ב'. קאי על הגאולה דכ' לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ולגנה הירח לא יאיר לך והיה לך ה' לאור עולם ואלקין לתפארתך (ישעיה ס' י"ט, ור' שם כ' ובמפרשים).

עורי עורי שיר דברי - הוא מל' הכ' (שופטים ה' י"ב) עורי עורי דבורה עורי עורי דברי שיר, ובתרגום שבחי שבחי דבורה שבחי ואודי מלילי תושבחה, ועי' רש"י דפי' דהוי ל' שבת, כפשוטו, התגברי בשירתך, והיינו דעורי הוא מל' חיזוק השבת. ועי' רש"י בפסחים ס"ו: שביאר (ויעושה"ה בגמ' דוי"ק) דנשתתקה מחמת סילוק נבואתה, ולפ"ז עורי הוא מל' התעוררות כפשוטו, וכ"פ במצודת ציון. ור' שם במצוד"ד דכוונתה לומר התחזקי לדבר בשיר, וכפלה אמריה כדרך השיר, ולרוב הזירות, וכנר' דהכל אחד, ואף כאן אמר הפייט עורי והגבירי השיר והשבח וההודאה לחי העולמים אדון כל המעשים.

כבוד ה' עליך נגלה - והיינו משום דכבוד ה' עליך נגלה

מכתבים ותגובות

לכבוד מערכת הגליון החשוב "אליבא דהלכתא".

ראיתי להעיר במש"כ ידידי הרה"ג ראובן ניסן שליט"א בגליון האחרון בפשיטות גדולה, שיש להעמיק ולפלפל בתורת הסוד כבתורת הנגלה ולהוציא הבלות לדינא לשעה ולדורות, ודעת החולקים הוא דעה מופרכת מיסודה עיי"ש. ונראה דלא נחלק אדם מעולם שהדבר היוצא ומבואר מתוך דברי רבינו האר"י ז"ל דינו כמפורש להדיא בדבריו, וזיל קרי בי רב הוא, אך מה שמצאנו באיהוה מקומן שיש מרבותינו שמתבו [ולדוגמא בשו"ת אור לציון בהקדמה לחלק ב'] דמה דקיי"ל "קבלנו הוראות האר"י" הוא דוקא בדברים הממפורשים להדיא ולא במה שנלמד מדבריו, הוא מחמת הזהירות לשנות פסקי הלכה שנתקבלו, וכמו שנכתוב לקמן.

ונראה שיש חילוק גדול בין תורת הנגלה לתורת הנסתר, דאלו בגולה הגים שבכל יום יהיו בעיניך כחדשים ואין בית מדרש בלא חידוש, יסודי ההלכה נמסרו בצורה מושלמת, משא"כ בנסתר יתכן שחסר לנו הקדמה מסוימת שאלו ידענו ממנה היה משתנה הדין.

ובספר שבחי האר"י הביא המעשה "ויום אחד אמרו לו תלמידיו רבינו נר ישראל למה לא יחבר ספר אחד מחכמתו להאיר עיני הדורות הבאים, אמר להם אילו היו כל הקנים קולמוסים לא יספיקו לכתוב כל חכמתי, וכשאני פותח את פי לומר לכם איזה סוד שבתורה השפע מתרבה בי כמו נחל שוטים, ואני מבקש כמה מיני תחבולות מהיכן אפתח לכם צינור אחד דק וקטן כדי שתוכלו שאת וכו", ובהקדמת הע"ח כתב המהרש"ו "ואילו באתי לכתוב כל אשר קיבלתי ממורי זלה"ה לא יספיקו כל אילי עורות נביות כמפורסם לקצת, ולשומעים לקולי בחברתי, אמנם רצוני להעלות על הספר קצת מהקדמות הכרחי מאד מה שהורשתי לכתוב, ואף גם זאת בקיצור נמרץ כמצוין מן החורכים וכו", הרי לפנינו שמה שיש לפנינו הינו בבחינת **צינור אחד דק וקטן**, לא משי"כ שם רצוני להעלות על הספר **קצת מהקדמות**, ולכן אם נוציא הלכה ממה שיש בדינו, שמא אם היה לנו עוד ידיעה והקדמה נחוזה שהיא נעלמה מעיני כל חי היה משתנה הדין, ורק לבעלי השגה ורוה"ק להם יאתה משפט

הקב"ה, ובחי' הר"ש טויבש מנחות מ"א תוד"ה תכלת, ובערך שי ברכות ל"ז ע"א.

היכי משכח"ל וקדשתו בקרבתו ובלחם הפנים

בגליון ל"ג עמוד ס' הקשו דהא דאיתא בתלמודין בכמה דוכתי (גיטין נ"ט ע"ב ועוד) וקדשתו, לכל דבר שבקדושה, לפתור ראשון, ולברך ראשון, וליטול מנה יפה ראשון, וצ"ב דמאי דבר שבקדושה איכא בליטול מנה יפה ראשון. ובר"ן במו"ק (כ"ח:) כתב דקאי על לחם הפנים וכל הקרבתות והמנחות הנאכלין, וכ"כ המפרש בגדרים ס"ב, והפליאו בזה, דהא בלחם הפנים וקרבתות כולוהו כהנים נינהו, ומאי שייכא בזה וקדשתו, ולפני מי יטול קודם, וצע"ג. והנראה בזה בעוה"י, ובהקדם דהנה איתא בשו"ע (הל' שבת סי' רפ"ב סעי' ג') הכל עולין למנין שבעה אפילו אשה וקטן, ובמ"ב (סק"ב) הביא מהמג"א דאם אין שם כהן אלא קטן, אין מחוייבין לקרותו, דמצות עשה דוקדשתו לא נאמר על כהן קטן, דהא כתיב כי את לחם אלוךך הוא מקריב, וקטן לאו בר הקרבה הוא. וכ"כ בחי"א הל' קרה"ת כלל ל"א סי' ל"ט.

ולפ"ז נראה דכשם דליכא וקדשתו על כהן קטן, ה"ה דליכא וקדשתו על כהן בעל מום, דהא לאו בר הקרבה הוא. וכ"כ בערוך השולחן שיליה סי' קכ"ח, ומנ"ח מצוה רס"ט אות ג' בדעת הרמב"ם.

ומעתה מה יונעם ליישב בזאת מאי דהפליאו, דהא על כהן בע"מ נהי דמצות וקדשתו ליכא, אך לחלוק בקדשים שפיר חולק, שנאמר (ויקרא כ"א, כ"א) כל איש אשר בו מום וגוי לחם אלוקיו מקדשי הקדשים ומן הקדשים יאכל. ולפ"ז איכא למימר דמיידי דהוי קמן תרי כהנים, חד בע"מ וחד שאינו בע"מ, אמרינן לכהן בע"מ וקדשתו, והיינו דעליה דידיה איכא מצות וקדשתו ליתן לכהן שאינו בע"מ מנה יפה ראשון בקרבתו ובלחם הפנים.

החותם בברכה המשולשת בברכת כהנים באהבה שתזכו להמשיך להגדיל ולהאדיר הודה והדרה של תורה ומנייניו תסתיים שמעתתא בכל אתר ואתר‏
שלמה זלמן כהן - קרית ספר

הבחירה מה לקרב ומה לרחק, אבל לדין שוא"ת עדיף.
ואחתום בכל חותמי ברכות שתזכו להגיד תורה ולהאדירה ישועה ישראל - אלעד

אל מע"כ עורכי הגליון המהולל בתשבחות "אליבא דהלכתא".

דבר שפתיים אך למחסור להפליג בשבח גליונכם הנהדר אשר כמדומה מאז נמתחו שמים מעל הארץ לא קם מאסף כמותו בהיקף נפלא ועשיר מלא וגדוש כמוהו, יה"ר שתשרה שכינה במעשה ידיכם ותזכו להמשיך להגדיל תורה ולהאדירה.

ראיתי באחד מן הגליונות (שאיני זוכר את מספרו) את מאמרו של הרב ניסן שליט"א בענין קבלת הוראות האר"י, ונדחתמי מעוצמת ההבהרה והבהירות בסוגיא זו, אשר דבריו שפכו אור חדש ומאיר על סוגיא נעמומה זו. ולהיות שנתקשיתי בכמה דברים מזה שנים אמרתי אבוא אל השופט אשר יהיה בימים ההם ה"ה מרן ראש הישיבה שליט"א וכל קדושים שעמו חור' הישיבה שליט"א, ואפרש ספקותי אחת לאחת: א. במה שכתב שם שבדברי האר"י הם מפי אליהו ז"ל, נתקשיתי בקו' הידועה דתורה לא בשמים היא, והן אמת שראיתי מתרצים אדליהו כשבא בגוף אדם דין אדם יש לו, אך שמעתי דבשו"ת תורה לשמה הוכיח רבינו הגר"ח זיע"א מהא דקבר התהום דדין מלאך יש לו אך כשבא בגוף אדם, והדק"ל דתורה לא בשמים היא. ב. עוד נתקשיתי במה דידוע דקבלת הוראות האר"י הוא מתורת ודאי, ולכך לא אמרין סב"ל, א"כ מהו שבדברים קשים לא קיבלנו הוראותיו, ואמאי נמי אין בחורים מניחים תפילין דר"ת הלא שניהם אמת, וכשנצטווין וקשרתם וכו' היינו להניח ב' זוגות. ושמעתי משום קדושתם חמורה וחששו להרהורים, ובעוניי לא זכיתי להבין תשובה זו לאשורה, דמי הוא זה שיוכל לבטל מ"ע מהתורה מכח חשש שמצא אם נותן התורה לא חשש לזה. ג. גם במה שהאר"י הרה"ג הנ"ל ליישב מה שלא ראה מרן הב"י הנהגות האר"י אף שהתפללו באותו ביהכ"נס, משום דמרן הב"י היה זקן מופלג והאר"י היה רק כמו ל"ו שנים. וגם זה לא זכיתי להבין, דמאחר שכל דברי האר"י הם מאלהיו ז"ל שהוא פנחס ששמע ממש רבינו ע"ה שאל"ך כך הקב"ה פה אל פה, היאך הביט על אלו ולא על שכלו באשר מאותו צעיר יוכל לדעת רצון הש"י על בוריו. ד. בגליון מאוחר יותר ראיתי שוב מאמרו של הרה"ג הנ"ל, ושם הוכיח דאף דיוק מדברי האר"י דייניין ליה בתורת האר"י גופא, ונתקשיתי בזה ממש שמהר"י צמח לדיוק מד' האר"י שנתן טעם בסוד להניח תש"י בשמאל, וכ' מהר"י צמח דלפ"י אף האיטר מניח בשמאל כל אדם, ואעפ"כ כ' הבא"ח פרשת חיי שרה אות ד' והכה"ח דלצאת י"ח סברה זו יניח אחר התפילה בידו השניה **בלא ברכה**, ואמאי הא כנגד הוראת האר"י ז"ל לא עבדינן סב"ל. וא' מן החברים נ"י ביטשני להוסיף במכתב"א את אשר נתקשש הוא ממקו"א בבא"ח פרשת חיי שרה אות ז' שאין צריך להזהר בהוראת האר"י להשחיר הרצועות פנים ואחור שחורות כעורב, וא"כ צריכים אנו לידע איזה דיוק יכון ואיזה דיוק אינו.

ואחלה נא בזאת פני רבינו ראש הישיבה כי יואיל משה לרדת מן הר סיני והעם לעלות על שאלותיו ולפרש לי ספקות, ורי תורה היא וללמוד אני צריך.

ואחתום מעין הפתיחה בברכה שתוסיפו להגדיל תורה ולהאדירה ולהמשיך להפיץ תורת אמת ברוב עוז, וברכת הדיוט למרן הר"י שליט"א ימים על ימי מלך תוסין שנותיו כמו דור דור, לא יעדי מינן זיויה ויקריה לעולם, ויארץ ימים על ממלכתו ממלכת התורה עד כי יבוא יונו ועד בכלל.

ממני המתאבק בעפר רגלי חכמים ושותה בצמא את

דבריהם‏ **חד מבני החבורה - ירושלים עיה"ק**

לישון בבית יחידי לאור נר חנוכה

לכבוד גליון "אליבא דהלכתא".

במה ששאל הרב גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א אם מותר לישון יחידי לאור נר חנוכה, נראה פשוט שמותר לישן היכא דולק נר חנוכה, ול"ח השתמשות בנר, דמה שאין שליטה לרוח רעה כשיש אור הוא מנהיגו ל"ח השתמשות [וכמו דמותר לישן כשאביו או ת"ח בחדר ולא חשיב שמשתמש בן]. ולחשוש שיאמרו שהדליק הנר כדי שיוכל לישן, חשש זה אין על כל החצי שעה, ומספיק דכשמדליק ניכר שהוא למצוה, ורי אז אינו ישן.

בנימין ג. - בני ברק

לכבוד מערכת "אליבא דהלכתא". השלום והברכה.

ברצוני להעיר על מה שראיתי בגליון הקודם (בעמ' ס"ה), שכתב אחד המברכים נ"י להשיג על דברים שנכתבו בגליונות הקודמים בענין מנהגינו לחתום "על הארץ ועל המחיה ועל הכלכלה". והנה בראשית הדברים הציג לנו האברך המשיג נ"י רשימה של ראשונים הסוברים לחתום על הארץ ועל המחיה בלבד. ומקורו ממש"כ בספר ילקוט יוסף (תפלה חלק ב' עמ' תקפ"ט). ובאמת שאין זו נפק"מ כמה ראשונים סוברים כן, מאחר שגם לדבריהם אין מקור לומר שיש קפיידא שלא להוסיף "ועל הכלכלה" (וכדלהלן), ולכן לא יצאתי להתחקות אחר מקורותיו, רק לפ"ר יש לי להעיר במה שראיתי שמנו בתוכם את הרא"ה, למרות שבילקוט יוסף באותו עמוד ציטט את לשונו ושם גורס להדיא ועל הכלכלה.

ונבוא לעיקר שני דברים, האם לראשונים דלא גרסי ועל הכלכלה יש קפיידא שלא להוסיף זאת, והוי בכלל מה שאמרו אין חותמים בשתים, או דלמא כמש"כ היפה ללב (שהביאוהו הכותבים בגליונות הקודמים) שאין בזה משום אין חותמים בשתים, משום שהארץ היא המוציאה מחיה וכלכלה (וכפי שמוכרחים אנו לומר כן בדעת הרשב"א

וסיעתיה דגרסי כנוסחתינו). וכתב האברך המשיג נ"י, שכמה מהראשונים (כתבו להדיא" שהוא לעיכובא משום אין חותמין בשתים, וכ"ה ברוקח ובריקאנטי, יוכן מבואר להדיא בדברי מרן הבית יוסף" בס"י ר"ח וז"ל, וכן כתב הסמ"ג שחותם על הארץ ועל המחיה, ושכן כתב רבנו משה, וכן כתב בעל הלכות גדולות לעיקר, ולא לחתום על הארץ ועל המחיה ועל הכלכלה". ע"כ. עכ"ד האברך נ"י, וגם דבריו אלו לוקחו מדברי רבו הג"ל (בילקוי"י שם, ובס' עין יצחק ח"ב עמ' ת' ועמ' ת"ב), והמעניין שם בילקוי"י ימצא שאחר שהביא לשון הב"י הוסיף לציין שכן כתב בשו"ע, ובספרו עין יצחק כתב ביתר ביאור בזה"ל: וכ"ה בשו"ע (או"ח סי' ר"ח) וחותם על הארץ ועל המחיה. עכ"ל. והמשמעות היא שכבר נתבארו הדברים היטב בב"י, ונפסק גם בשו"ע, שאין לחתום "ועל הכלכלה".

אבל באמת שכל זה לא היה ולא נברא, שברוקח לא נמצא כל רמז שלא לחתום ועל הכלכלה, אך זה מצינו לו וז"ל: וחתימה בא"י על הארץ, בכל מקום צריך להזכיר שבח ברכת הארץ בחתימה בין אפירי בין אחמרא בין אדגן וכו'. עכ"ל. וכוונתו פשוטה לאפוקי מנוסח (המובא באיזה ראשונים) "בא"י על המחיה ועל הכלכלה" או "בא"י על העץ ועל פרי העץ" (ללא "על הארץ"), ופשוט, ולא איירי לענין נוסחתינו "על הארץ ועל המחיה ועל הכלכלה" כלל. וגם מה שהביא מהריקאנטי, הנה ז"ל הריקאנטי: וה"ג והר"מ במז"ל תופסין עיקר לחתום על המחיה ועל הכלכלה. עכ"ל. ואמנם יש באחרונים שכתבו להגיה לשונו, שהרי ברמב"ם לפנינו גרס על הארץ ועל המחיה, וכ"כ בהלכות גדולות וז"ל: "בא"י על המחיה ועל הכלכלה", ומר רב פיאס הכין הוה חתים "על הארץ ועל המחיה", וכן הלכה. עכ"ל. ועל כן כתבו האחרונים (עי' ביפה ללב בחלק א' סימן ר"ח ס"ק ז') דצ"ל "וה"ג והר"מ במז"ל תופסין עיקר לחתום על הארץ ועל המחיה, ולא על המחיה ועל הכלכלה". ועכ"פ אין כוונתו אלא לדחות הנוסח דלא גרסי "על הארץ", וכפי שמשמע בהלכות גדולות שהבאנו לשונו, וכן כתב בפשיטות ביפה ללב שם, ולא באו לאפוקי מנוסחתינו כלל.

וגם את לשון מרן הבית יוסף העתיק בילקוט יוסף בשינוי המגרע, ועי"ז הוציא דבריו מהקשרם, וז"ל הב"י כפי שהוא לפנינו (בסי' ר"ח): כתב סמ"ג בא"י וכו' בא"י על הארץ ועל המחיה. לשון זה כתב רבנו משה, וכן תופס הלכות גדולות עיקר לחתום על הארץ ועל המחיה, **ולא על המחיה ועל הכלכלה**. עכ"ל. ללא המילים "על הארץ" שהוסיף בילקוט יוסף מדעתו. וגם כוונת הב"י שטוטה ככל שאר הראשונים דלעיל, ולאפוקי מנוסח דלא גרסי "על הארץ" ותו לא. (וכפי שמשמע להדיא גם בבה"ג שהוא אחד ממקורותיו של הב"י). וגם מה שהביא מהשו"ע, הגני להביא את לשון השו"ע במלואו וז"ל (בסי' ר"ח סעיף י"ב): אם אכל פירות מז' מינים ואכל מיני מזונות ושתה יין, יכלול הכל בברכה אחת וכו', וחותם "על הארץ ועל המחיה ועל פרי הגפן ועל הפירות". עכ"ל. ומבואר לעיני כל מעיין שלא בא השו"ע לפסוק שאין להוסיף על הכלכלה, אלא להשמיענו הדין באכל מיני מזונות ושתה יין וכו' היאך מברך. וא"כ נמצא שמעולם לא עלתה על דעתו של מרן השו"ע לפסוק שיש קפיידא שלא לחתום על הארץ ועל המחיה ועל הכלכלה כמנהגינו.

ואדברתו ואדברתו, יש להוכיח שכן דעת מרן שאין קפיידא בהוספת ועל הכלכלה, שהרי הטור איהו גרסי כנוסחתינו, ומרן הב"י שתיק ליה ולא העיר עליו ולא מידו, ואת הדברים דלעיל כתב כענין בפנ"ע ולא הסיבם על דברי הטור. והרי"ז מסייע לכל האמור, שמרן לא ראה כל דופי בגייסא זו, ובא לשלול רק נוסח אחר (דל"ג על הארץ). והדברים פשוטים וברורים לכל מעיין. וא"כ מה שטען האברך המשיג נ"י שלא נוכל לחלוק על הבנת מרן הב"י, אדברתה הנהגות לקיים המנהג לחתום ב"ועל הכלכלה", שאין בדבר בית מיחוש משום צד.

ומאכן תוכחת מגולה על חובת הזהירות בהסתמכות על ספרי הקיצורים והליקוטים למיניהם, אשר הדיוק בהם הוא כמעט מן הנמנע.

אליהו ועקיני - בני ברק

לכבוד מערכת "אליבא דהלכתא".

בגליונות האחרונים ראיתי שדנו הרבנים שליט"א אם להשמיט בברכת על המחיה בחתימה את המילים "ועל הכלכלה". והאמת שלא זכיתי להבין על מה הרעש, שמאחר שהמנהג לחתום ועל הכלכלה, כאשר מובא בדבריהם (מדברי הלק"ט, החיד"א, החס"ל, היפה ללב, הזכרונות אליהו ועוד, וכן כמה אחרונים שנקטו כך בפשיטות כהבית דוד והבן איש חי, וכ"ה גם בכל הסידורים הישנים), א"כ לו יהי שדעת מרן השו"ע לא כך (מה שכלל לא פשוט), הלא קי"ל שבמקום מנהג לא קבלנו הוראות מרן, וזהו כלל ידוע ומפורסם באין חולק, ודוגמא לדבר, שבברכת הקידושין דעת הרי"ף והרמב"ם ועוד הרבה ראשונים (כמובא בב"י אבהע"ז סי' ל"ד) שחותמים בא"י מקדש ישראל ותו לא, וכן פסק מהר"ם שם, ומבואר בב"י שלדעתה הוא בדיוקא שלא להוסיף "ע"י חופה וקידושין" (וז"ל רב האי גאון שהובא בב"י. גמרא הוא מקדש ישראל, וכך חותמין בשתי ישיבות מימות חכמים הראשונים ועד עכשיו, ותוספת זו שאתם מוסיפים גריעותא היא, שאין קדושת ישראל תלויה בכך, ונאה לכם לחזור להלכה ולמנהגינו בהסכמת הכל, עכ"ל), ואעפ"כ מנהגינו בזה כידוע הוא דלא כמרן ואין פוצה פה ומצפצף. ועי' בכנה"ג שם (בהגה"ט סק"ט) שהביא מרבו המהר"י"ט שכתב שבמקום שנהגו כן (לחתום ע"י חופה וקידושין), **הבא לשנות אין רוח חכמים נוחה הימנו**. ועוד כתב שם הכנה"ג: ובימי נערותי ראיתי לרב הגדול כמוהר"ר אברהם מונסון ז"ל שהיה מאריך המערב, שהיו נוהגים

כהרמב"ם לחתום מקדש ישראל לבד, שבירך ז' ברכות בנישואי בת הרב החסיד כמוהר"ר דוד הכהן ז"ל, וחתם מקדש עמו ישראל ולא אמר ע"י חופה וקדושין, והיה שם הרב יחיאל בסאן ז"ל **ולא ענה אמן אחריו**, עד שחתם הוא עצמו ע"י חופה וקדושין. עכ"ל. והסיבה בכל זה שבמקום מנהג לא קבלנו הוראות מרן, וא"כ כ"ש בעניינינו שכלל לא ברור שדעת מרן לא כך (עי' בספר ברכת ה' ח"ב פ"ב ס"ד, ובשו"ת אלישיב הכהן ח"ב מש"כ בזה), ודאי שהבא לשנות אין רוח חכמים נוחה הימנו.

עוד ראיתי לראש הישיבה שליט"א שכתב (בגליון ל"ט) על ענין מנחה קצרה בישיבות, שאין נכון לעשות כן, ורציתי לציין מה שכתב בזה הגרש"ד מונק זצ"ל בפאת שדך תפילה (עמ' ק"ד אות קט"ו) וז"ל: מה שיש מקומות שאין חוזרין תפילה למנחה, **אין לו שום יסוד ולקמוד זכות מצד הדין**, אטו משום ביטול תורה מותר לעקור תלמוד חכמים. ומור"ד מוה"ר הגר" אהלוה הכהן דושינצער זצ"ל היה מצטער על כך, אבל לא ביטל הנהגה זו אפי' במקומו. אבל לעני"ד בזה"י שכבר נפרצה הגדר הדחויה של הנהגה זו בכמה ישיבות, מצוה היא למאן דייער חיליה להרוס את ההנהגה הזאת לגמרי, לא תזכר ולא תפקד. עכ"ל. וזה כמסקנת רה"י שליט"א.

מיכאל כהניאן - מודיעין עילית

לכבוד מערכת "אליבא דהלכתא" השלו והברכה!

בגליון הקודם (עמ' ס"ו) דחה הרב מזרחי שליט"א חידושו דהגר"נ קופשיץ שליט"א (גליון ל"ח), דלהוציא אחרים במצוות אי"צ לדין ערבות, והנה הגם שבאמת ד"ז מחודש מאוד ודחוק, אך מ"מ מה נענה על דיוקו הברור דהגר"נ שליט"א מהא דתני (ר"ה כח), **"כל הברכות** כולן אע"פ יצא מוציא" ולא תני **"כל המצוות**". ועוד יש לדיוק דרש"י והר"ן והמאיירי והריטב"א שם הזכירו דין ערבות רק בגמ' לענין ברכות, ולא במשנה שם לענין שופר, ועי' לתוס' בברכות (דף מ"ח סוף ד"ה עד) שהראו מקור לדין ערבות מהגמ' ולא מהמשנה. ועוד דאפי' הלל ומגילה שהוזכרו שם בסוגיא, הנה בראב"ה (ח"ב סי' תקל"ד) ומרדכי (ר"ה סי' תשי"ח) ומאיירי (שם ד"ה הלל ומגילה) פירשו הדברים לענין **ברכות** הלל ומגילה, וכ"נ מטור ושו"ע (סי' תרצ"ב ס"ג), ולמה נטו מהפשט הפשוט. ועוד, דהראשונים והאחרונים ביארו גדר ערבות דהוי הערב "כמי שלא יצא הוא" [הר"ן בר"ה שם והשאליות (שאלתא ני"ד) והריטב"א בה' ברכות (ר"ה פ"ה) ורבינו מנוח (פ"א מברכות ה"י) ומג"א (סי' קס"ז סק"מ) ופמ"ג במשבצות (ס"ס רי"ג) ובפתיחה כוללת (ח"ג אות כ"ח) והגר"ח מבריסק זצ"ל (ס' הזכרון 'מכתם לדוד' ומנחת יעקב להגר"י קמנצקי)]. ולמה א"א לומר דשפיר "יצא הוא" וקיים חובתו ועכ"ז אפשר להוציא אחרים, אכן אי נימא דדוקא בברכות בעי לערבות הכל א"ש, ואכמ"ל.

ומה דבברכות בעי לערבות טפי ממצוות, ובחומר ד"כמי שלא יצא הוא", י"ל דה"ט לפי שבלא ערבות הויא ברכתו לבטלה, מה שלא שייך בשאר מצוות, וכמ"ש הגר"נ שם. א"נ כיון שמוציא רק ע"י שומע כעונה, א"כ היוצא צריך לשמוע ממי "שלא יצא הוא", ולא סגי בבר חיובא. [אמנם החת"ס (ר"ה טז): ביאר גם לענין שופר דחשיב כמי שלא יצא הוא, אך כל היה ראשונים ואחרונים כ' לה לענין ברכות, ואולי בזה תובן קושיית הגרעק"א שהחת"ס שם בא לתרצה, כיעו"ש].

והגר"נ שם כ' דאכן בירושלמי דברכות (פ"ג ה"ג) איתא "כל **המצוות**", ברם י"ל דגם שם הוא רק לענין מצוות התלויות בדבור, והלא דנו שם בק"ש ותפילה ובהמ"ז, ומצוות שבדיבור שיוצא רק ע"י דינא דשומע כעונה, א"כ מש"ה בעי נמי לערבות, משא"כ מצוות שבמעשה דאיתניי בשליחות באמת אי"צ לדין ערבות, אלא גמי במאי דהוי המוציא "בר חיובא", וא"צ שיחשב "כמי שלא יצא הוא".

ואחר כ"ז הנה הדברים כבר מפורשים בפנ"י (ר"ה לד: ד"ה יוחיד) בדפוסא אי"צ לאתניי בי' למוציא יוצא ולדין ערבות אלא מפני הברכות, וכן בשו"ת באר אברהם להגרא"א פסועלער זצ"ל (סי' ט"ז) נדפסה תשו' מבעל גליא מסכת, וגם החזיק בסברה זו, ואף שמתו"ד חזינן שהגרא"א לא הסכים עמו, מ"מ נראה שם שהבין כונה אחרת בדבריו, כיעו"ש.

וכלי האי ה"י אפש"ל דתרי מיני ערבות איכא - דברכות ודמצוות, דבברכות הוא מאי דחזינן דהוי "כמי שלא יצא הוא", ודמצוות נמי איתא בערבות דמפורש במשנה בר"ה (כח), "כל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא את הרבים יד"ח", ובמגילה (יט): "הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחש"י", ולכאזי ג"ז הוא מדינא דערבות, אלא דמ"מ ערבות דמצוות אינה "כמי שלא יצא הוא", אלא כערבות דמי שיוכל למחות ואינו מוחה, שפשוט שאינה ענין להוציא יד"ח אלא למנוע מאיסור, א"כ כשמקיים מצוה לחבירו הרי הוא מונעו מביטול עשה. וראיה לדבר מדאצטריך תנא דמתני' לאשמועינן דחש"ו אינם מוציאים, ומאי ס"ד שיוציאו, אלא דגם חש"ו במה שדמיינים שיש למחות ואינם מוחים למה לא יתפסו בעון, א"כ ס"ד כששיראו מי שאינו יודע לתקוע בשופר או לקרות מגילה שומה עליהם להצילו מביטול עשה, לזה קמ"ל תנא ב' פעמים שכשאינו ב"ח לא מהני עזרתם בזה.

איתמר טעם - קרית ספר

לכבוד מערכת הקובץ "אליבא דהלכתא".

נהניתי מהמאמר המקיף להוכיח שספר תורה לשמה חיברו הבן איש חי, וברצוני להעיר ממש"כ להוכיח באות ט' סי' שכ"א: אך צלבים ממן תואר זה לתליות המן לא מצאנו בכל ספרי האחרונים, בלתי אם בספר תורה לשמה ובספרי רבינו, ע"כ. יש להעיר שכ"כ תואר זה בספר יערות דבש דרוש ט' ד"ה ולכך.

באות א' תורה לשמה סי' ק"ד רבינו האר"י בשער טעמי המצוות וכו', כינוי זה שערי טעמי המצוות לספר שערי המצוות היינו בלעדי לרבינו ואין לו דמות אצל שאר מחברים. ע"כ. יש להעיר דבספר אהלי יהודה בפי הספרי סו"פ שופטים כ': ורבינו האר"י ז"ל בשערי טעמי המצוות סו"פ ויחי וכו', הובא בארחות חיים ספינקא סי' תרכ"א סי"א שהובא בשיירי יפה ללב הנספח לספר פדה את אברהם.

הרב ישראל שוורץ - רב דומ"ץ בירושלים עיה"ק ומראשי ישיבת סוכטשוב

תשובות למדור מרפסן איגרי לגליון ל"ט

לשאלה א': במה שהקשו למה שינה המ"ב מדברי הספר חסידים, יעוין בפתיחה לספר חסידים שכתב שם "זה נקרא ספר חסידים, ונכתב ליראי ה' ולחושבי שמו, כי חסיד אשר לבו חפץ באהבת בוראו לעשות כל רצונו, ואינו יודע לשום על לב הדברים כולם, ומאיזה דבר צריך להזהר ואיך להעמיק לעשות רצון בוראו, לפי שמעטו הלבבות, ולפי שיש חסיד שמשים הרבה דברים על לבו ויש חסידים שעושין מעט, ואלו ה"י יודע ומבין בדברי החסידות ה"י עושה הרבה מאד מאותן החסידים העושין הרבה לכך נכתב ספר חסידים וכו", ומבואר דענין הספר הוא דברי חסידות, א"כ אף מה שנכתב בתורת איסור עניינו הוא מתורת חסידות וחומרא, והמ"ב שהוא ספר פסק להלכה, אין להעיר ממ"נ אם הביא דעת הס"ח למה לא הביאו לגמרי, כיון שהוא דברי חסידות הכריע המ"ב ברוחב דעתו להביא רק חשש היותר קרוב, וחשש היותר רחוק לא הביא.

לשאלות ד' ה' ו': במה שהקשו שהמ"ב סותר דבריו, דבמק"א כתב שאם ירצה להתפלל מנחה וערבית לאחר פלג המנחה שהוא תרתי דסתרי, אף בשביל תפילה בציבור לא יעשה כן, ובמק"א כתב דאם הגיע זמן פלג המנחה, ומצא ציבור האוחזין בערבית והוא עדיין לא התפלל מנחה, יתפלל מנחה בזמן שהציבור יאמרו ברכות ק"ש, ובזמן שיגיעו לתפילת י"ח יתפלל עמהם ערבית, וקשה איך יעשה כן לכתחילה דבר שהוא תרתי דסתרי, הא גם לצורך תפילה בציבור אין להפסול.

והנה יש לחקור מהו החיסרון של "תרתי דסתרי באותו יום גופא", האם הוא משום סתירה במציאות או סתירה בהנהגה, דהיינו האם זה מחמת שיש ביום אחד סתירה מיניה וביה, דממ"נ אם הוא יום איך יתפלל בו ערבית, ואם הוא לילה איך התפלל מנחה, ואיך יתן לזמן אחד ב' הגדרות, או"ד שהסתירה היא לא במציאות אלא בהנהגת הגברא, דבשלמא בשני ימים ביום א' נקטנו כמ"ד אחד וביום ב' ננקוט כמ"ד השני, אבל ביום אחד גופא אם החליט על הזמן כמ"ד אחד, ונקט לדוגמא שאחר פלג המנחה הוא יום והתפלל בו מנחה, איך יחזור בו מהחלטתו על הזמן המסוים הזה וינקוט כמ"ד השני. ועיין בקהילות יעקב ברכות סי' א' שהביא בשם מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א דגדר "דעבד כמר עבד" הוא מדיני שודא דדייני, שניתנה ביד כל אחד ההחלטה כמי לפסוק.

ואם נימא כצד האחרון יש ליישב הקושיא, ובהקדים המבואר בסי' רל"ג סוף סעיף א' דבזמן מרן היה המנהג להתפלל מנחה עד השקיעה, וערבת מצאה"כ ואילך, ובזמן הרמ"א המנהג היה הפוך, א"כ רק לדעת מרן להתפלל מנחה בכל יום לאחר פלג המנחה עשאו יום, ולמחרת אסור להתפלל ערבית לאחר הפלג אף אם לא ימצא מנין אחר, וזהו מש"כ בשעה"צ סי' רל"ו ס"ק י' דאם **הרגיל** להתפלל מנחה אחר פלג המנחה שוב אין לו להתפלל ערבית קודם הלילה. אך לדעת הרמ"א אף המתפלל בכל יום ערבית לאחר פלג המנחה, ושואו לילה לזמן זה, ויום אחד שחכ ולא התפלל מנחה קודם פלג המנחה, ודינו הוא שחייב להתפלל מנחה, לא נקרא שעשאו יום, ולכן יהיה תרתי דסתרי אם יתפלל ערבית, שהרי אין זה ברצונו מה שעשאו יום והתפלל בו מנחה שהרי היה מחוייב בכך, כי לא היה יכול להפסיד מנחה מחמתה על שנוקט בכל יום כר"י שזמן זה הוא לילה, דלא ניתן לו להחליט להפיקו מעצמו חיוב תפילה, והשתא מיושב דמה שכתב המ"ב סי' רל"ו ס"ק י"א הוא באדם כזה הנהג בכל יום להתפלל ערבית לאחר פלג המנחה, ולכן אף אם שחכ להתפלל מנחה והתפלל אותה לאחר הפלג, יכול להתפלל מיד ערבית, ובפרט אם יפסיד משום לו להתפלל תפילה בציבור.

ולכך יוצא לדינא **א.** הרגיל להתפלל בכל יום לאחר פלג המנחה, לא יתפלל ערבית מיד אפי' אם לא ימצא מנין לתפילה זו. **ב.** הרגיל להתפלל בכל יום מנחה לפני פלג המנחה וערבית לאחר פלג המנחה, אם לא הספיק קודם יכול להתפלל מנחה לאחר פלג המנחה, ומיד לאחריו ערבית.

ישראל אנקוה - אלעד

כיהודה ועוד לקרא לעצטרף לדברי הרבנים שליט"א דמי שלא בייך בניסן ברכת האילנות יכול לברך אף בחדש אייר

בירורי הלכה בענין ברכת האילנות

שיעור האילן - זמן הברכה

איתא בברכות (מג.) ור"ה (יא) אמר רב יהודה הרינן מאן דנפיק ביומי ניסן וחזי אילני דקא מלבלב, אומר ברוך שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות להתנאות בהן בנ"א, והובא בר"ף וברא"ש.

ובטור סי' רכ"ו כתב: היוצא בימות ניסן ורואה אילנות שצומצאין פרח אומר וכו', וכי הב"י בשם המרדכי והגה"מ שא"צ לברך אלא פעם ראשונה בכל שנה, עכ"ל. ר"ל דיברך רק פעם אחת בשנה [וראיתי מי שנסתפק האם ברכה זו פעם אחת בשנה, דהיינו שיעבור עליו י"ב חודש מברכה לברכה, או אזלי בתר עונת לבלוב הפירות, והכל לפי הענין דכל אילן ואילן לפי עונת לבלוב, ולכן אם בייך שנה אחת

לא בירך כשראה אחרת לראשונה שוב לא יברך על ראה שניה. ובספר ביורו הלכה הוכיח מלשון החי"א (כלל ס"ג פ"א) דגם הוא סבר כן, מדכ' כלל דבכל ברכות הראיה לא מברך על ראה שניה, ואף ברכת האילנות בכלל, ועו"ז כ' דאם לא בירך עד שכבר גדלו הפירות לא יברך, והיינו אפי' לא ראה כלל. ובקצוה"ש (סי ס"ו) דייק כן נמי מלשון הגר"ז בסדר ברכת הנהנין, שכ' ואין מברך אלא בפעם ראשונה שרואה בכל שנה עיי"ש. ולכאור יש לדחות ראייתו, דלא קאמר הגר"ז אלא שמברך פעם אחת בשנה, ולא כשאר ברכות ראה דמברך לפרקים, וכן מבואר בפמ"ג ש, ובשו"ת השיב משה ביאר שזו כונת הגמ' יומי ניסן להורות דמברך רק פעם אחת בשנה, ופשוט.

מ"מ הלכה למעשה נקטינן כמסקנת המ"ב דקודם שגדלו הפירות ולא הגיעו לשיעור שראוי לברך עליו שהחיינו, אפי' ראה כמה פעמים אילנות המלבלבים רשאי לברך לכתחילה, אפי' לא עבר ל' יום בין הראיות, והטעם מבואר בתשו מהרי"ל דאותה שמחה עדיין קיימא, יעו"ש. [ובחווה"מ סוכות דהאי שתא שאלתי מקמינה רה"י הגרא"ל שטיינמן שליט"א בעובדא דברכת האילנות שעמד לברך א, ושוב נסתפק שמא אין הפירות ראויים לאכילה ולא בירך, ועכשיו נסתפק דשמא כיוון שנתכוין בהדיא לברך על ראה זו ונהנה ושמח מראיית לכלוב האילנות, שטא לא יברך בשו"מ מספק, והשיבני דמסתימת המ"ב משמע דאפי' בכה"ג שנתכוין בהדיא לברך על ראה זו ונהנה ושמח איה, יכול לברך (ול"ד למשכ" בבה"ל סי' ר"ח ד"ה במקום הזה, ויעו' על ספיקו של הגרש"א במנח"ש סי' ע"ד, וצ"ב ואכמ"ל).

אימתי זמן הברכה

ועתה נבוא לדון אימתי הוא זמן הברכה, האם יומי ניסן דוקא או לא דוקא, ונ"מ בעברו ימי ניסן האם שוב לא יברך בשו"מ. והנה לשון הגמ' הן בברכות והן ברה"ק קתני היוצא ביומי ניסן, ונסתפקו האחרונים האם מדקתני יומי ניסן ולא קתני היוצא בניסן, משמע דניסן לאו דוקא אלא יומי ניסן מורה על תקופת ניסן, ואורחא דמילתא נקט שכן דרך ארצות החמים ללבלב האילנות בחודש ניסן, וכ"כ המ"ב בשם האחרונים, והמה מחה"ש, חי"א (כלל ס"ג ס"ב), קיצור שו"ע (ס"א שהשמיט חודש ניסן) ודה"ח, וכן נראה להוכיח מלשון הטוש"ע שכ' שאם איחר עד שגדלו הפירות לא יברך, הרי להדיש שעד שלא גדלו יכול לברך, והמציאות היא שהפירות לא נסמפיקים לגדול כל צרכן כבר בימי ניסן, וכ"ש למרדכי והגה"מ ודעימי' שאף אח"כ יכול לברך, ופשוט. וכבר עמד על ראה זו באשל אברהם, וכ' דאף במקומות החמים כא"י לא יספיקו להוציא פירות כבר בשלהי ניסן [וכן מוכח קצת מהגמ' ברה"ק יא. דאמרו התם בחודש זיו, בירח שנוולדו בו זיותני עולו, ואיך נמי התכניס בחדש זיו, הריא דאית ביה זיוא לאילני, דאמרו ר"י האי מאן דנפק ביומי דניסן וכו', ופירש"י (ד"ה שנוולדו) א"נ זימנין דניסן דתקופה נמשך בתוך אייר של לבנה, ועי"ע בעי"ז בהגהות חת"ס לשו"ע, ובשד"ח שם, ובמהרש"ח ח"א פסחים קיב, ובברכות לה, ואכמ"ל].

ובאמת שכבר קדמו להם הראשונים, והמה הריטב"א ברה" (שם) שכ' וז"ל: יומי ניסן לאו דוקא, אלא כל מקום ומקום לפי מה שהוא דמלבלב, עכ"ל [ועיין בשו"ת הר צבי שהוכיח מדברי הריטב"א דכל מקום לפי עונת לכלוב, ולעולם בא"י ניסן דוקא, ואינו מוכרח]. וכ"כ הצידה לדרך (מאמר י"א פכ"ח), והרוקח (סי' שמ"ב), ורי"ו (נתיב י'), וכתבו כגון ניסן, ובשו"ת זכר יהוסף (סי' קצ"ד להגאון רבי זכריה שטרן) הביא מדברי הפו דניסן לאו דוקא, אך שוב הביא להברכ"י (שם) שכ' דעל דרך האמת שייכא דוקא לימי ניסן, ועליו כתבו שלא כ' כן אלא למצוה מן המובחר, ואם לא ראה בניסן בודאי צריך לברך גם אח"כ, והוסף שאין להשגיח במה שלא הוזכר בספרי הקבלה הקדמונים, יעו"ש, וכן מורה לשונו במורה אבבע (סי' ד' אות קצ"ח) שכ' ישתדל לברך ברכת האילנות בימי ניסן, והמדקדקים מקפידים שיהי' בניסן דוקא, עכ"ל. ובעמודי ההוראה למורינו רה"י הגר"מ הלל שליט"א הרחיב את היריעה, וכ' שמדקדקים אלו חילם מדברי קבלה כפי שכ' בברכ"י, אמנם לא נמצא לזה גילוי בהדיא בספר הזוהר ובכתבי האר"י, ולכן נאם החיד"א לשון השתדלות וקפידא, אבל לא כ' בהדיא שגם כלה ניסן לא יברך, ואדרבה בספרו פתח עיניים (רה"ש) הביא מהריטב"א דניסן לאו דוקא אלא כל מקום לפי מה דמלבלב, אמנם כיון שיצא מפי החיד"א נגרוו אחיו מהרח"פ במועד לכל חי, ובחסד לאלפים (סי' רכ"ה), וכן הבא"ח בהגדה שפ"ש שלו שכ' דאין מברכין רק בניסן דוקא ואח"כ בלא שו"מ, וכ"פ בכף החיים עיי"ש, ובפתח הדביר (שם) ובשד"ח (ח"ד מערכת ברכות).

ואמנם בספר עולת שמואל (הביאו בספר ביורו הלכה שם) העיר על החיד"א דבליקוטי האר"י מבואר דזמן עליית גלגולי הנשמות שבאילנות הוא מן ניסן עד תמוז, וכן נקט בשולחן הסוהר דאזמנו באדר ובניסן או אף אחרי לפי גידול פירות מדיותו, עיי"ש. וכ"כ בשו"ת ברכת יוסף להשיג על השד"ח, דמנין לו שהולכים בזה תמיד אחר הכרעת החיד"א, וכ"כ בשו"ת השיב משה (וא"ח סי' ח, הובא בהגהות מנחת פתים הנדפס בילקו"מ מצי"), וכ"כ בקצוה"ש. וכ"נ לשון הגר"ז בסדר ברכת הנהנין (פ"א) שכ': היוצא בימי ניסן וכו' ואינו מברך אלא בפעם ראשונה שרואה בכל שנה, ומסתימת לשונו נראה דברכה זו נתקנה לברך פעם אחת בשנה ולאו דוקא ניסן.

ובברכ"י (שם) הסתמך נמי על תשו הלכות קטנות (ח"ב סי' כ"ח) דכ' דאין לברך אלא בחודש ניסן, ואמנם המעיין בגוף תשובתו יראה שאין מקום להוכיח מדבריו מיד, ואדרבה יש להוכיח להיפך, והרי לשינו: ומאמרו ר"י האי מאן דנפיק ביומי ניסן משמע דעל פרחי השקדים

קודם שגדלו הפירות אפי' נשתנו מעט מאז שראה אותם לראשונה יכול לברך, וכך עולה מסתימת המ"ב דלא חילק בענין זה, אלא סתם דקודם שגדלו הפירות יכול לברך אפי' ראה אותם כמה פעמים, ומשמע אפי' גדלו מעט משעת ראייה ראשונה, אבל לענין הדין הראשון שבאם ראה הפירות שגדלו ושוב חזר וראה אותם אמש ולא נשתנו, נראה מסתימת המ"ב דבכה"ג לא יברך, ובפרט למשכ"כ בשם החי"א והפמ"ג דאחר שגדלו הפירות כ"צ אפי' לא ראה אותן כלל אין כדאי לברך.

ולכאור אחר הדברים הללו תגדל הקו' שהק' לעיל, אחר שנהגו לברך ברכת שהחיינו על אכילה, א"כ מ"ל שכבר גדלו הפירות, סו"ס לא אתי זמן הברכה. ונראה ליישב דלעולם אעו"פ שכבר נהגו לברך שהחיינו בשעת אכילה, מ"מ עיקר הלכה לא זזה ממקומה וכדברי הפמ"ג (שם סק"ז) והחי"א, והביאם המ"ב (ס"ק י"א) להלכה, דלכתחילה נכון לברך שהחיינו קודם ואח"כ יברך ברכה הראויה לו, כיון דבראיה כבר ראוי לברך א"כ ברכה זו קדמה, ובשעה"צ הוסיף דאין לחוש לדעת הלק"ט, ועוד דברכת הפרי קודמת משום דיש לחוש גם להפסק, ואין ראייה להתיר מגביל לתורי, עיי"ש [ויש להוסיף דכיון דמעיקר הדין נתקנה הברכה על הראיה, א"כ אין לה שייכות עם אכילה, ומה הצורך להפסיק בין הברכה לאכילה]. ועוד מוכח כן נמי מבהב"ל (שם ד"ה או) שכ' דאף אם רואה הפרי בשבת שאין יכול לתלוש ולאכלו, אפי"ה יברך דבאמת כבר נגמר הפרי עיי"ש, ואף שכ' בשעה"צ סי' רכ"ו בשם הגר"א דאנן קי"ל דתלוי באכילה, מ"מ איתא במעשה רב (אות ע"ה, וכמבואר בבהגר"א סק"ה, אבל בתוס' מעשה רב איתא שחזר בו משום תדיר ושאינו תדיר, וצ"ע) שהיה מברך על הראיה. והשתא א"ש, דכיון דעיקר ברכת שהחיינו הוא בראיה, לפיכך כשגדלו הפירות פקע מיניה ברכת אילנות, ונכנסו כבר תחת ברכת שהחיינו.

ומעתה אין לתמוה מ"ש ברכת האילנות משהחיינו דאם לא בירך בראיה א' יכול לברך בראיה ב', דטובא יש לחלק, דשאני שהחיינו דכיון שנהגו לברך על אכילה, א"כ ראייה לגבי אכילה כמאן דליתא דמי, ואכתי לא פקע מינה חובת הברכה, משא"כ ברכת האילנות שכל הברכה הוא על הראיה שוב לא יכול לברך, שכבר נפקע מינה חיוב הברכה לגמרי. והשתא נמי א"ש משכ" המ"ב בשם הפמ"ג והחי"א, דאם כבר גדלו הפירות לגמרי אפי' לא ראה אותם כלל שוב לא יברך (ולא נחית לחילוק הא"ר בין ראה אותם קודם שגדלו לאחר שגדלו, ומיהו בדעת הא"ר יל"ע בראה אותם לראשונה כשכבר גדלו הפירות ובירך מיד שהחיינו, האם יכול לברך שוב ברכת האילנות וא"כ, אבל קודם שגדלו הפירות שעדיין לא נכנסו תחת ברכת שהחיינו, שוב אין חילוק בין ראה הפירות ללא ראה, כיון שאכתי לא פקע מיניה חיוב ברכת האילנות.

אלא שאכתי שומה עלינו ליישב למה כ' המ"ב בדעת הפמ"ג והחי"א דאחר שגדלו כ"צ שוב אין כדאי לברך ברכה זו, ראה לפ"ד לכאור' לחוש גם לברכה לבטלה, ויש ליישב בכמה אנפי, חדא, דהמ"ב הסתמך על הגר"א דכתב בביאורו ע"ד המרדכי והגה"מ שכן עיקר, וסתם ולא חילק בין גדלו הפירות כ"צ או לא, וכמ"כ לא נחית הגר"א לחילוק הלבוש והחי"א, וה"ז דסבר דהעיקר כמנהג המ"א בשם סמ"ק דמברכים שהחיינו בשעת האכילה (כמו שהוציא כן המ"ב מדבריו), ויותר נר' דסבר הגר"א דיש חילוק בין הברכות דברכת שהחיינו הוא על הנאה והשמחה בראייתם, משא"כ ברכת האילנות הוא ברכת השבח להודות ולהלב וללשב לבויות' שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות ואילנות טובות, והא ראייה דאף לדידן דלא מברכים שהחיינו על ראיית הפירות, מיהו כוונ' מברכים ברכת האילנות על ראיית האילנות ועי"כ כמשנ"ת.

ושו"ר בהגהות על הלבוש (מהדו' ז"א) שהביאו חילוק זה מספר תורת חיים, וז"ל: נראה דברכה זו אינה ברכת השמחה כברכת שהחיינו, אלא ברכת הודאה ושבח כשאר ברכות הראיה, והמרדכי סבר דזמן חיוב הברכה הוא משעה שמוציא הפרחים, ונמשך עד שגדלו הפירות באילן, והטור סבר דזמנה אינה אלא בשעת הלבלוב לבדו, עיי"ש [ועי"ז הדרך ביאר ג"כ בספר פשט ועיון עמ"ס ברכות]. ומבואר דנחלקו אימתי זמן הברכה, דהטור סבר דלא נתקנה ברכה זו אלא בשעת לכלוב האילנות ותו לא מיד, אבל המרדכי ודעימי' סברו דהלבלוב הוא רק שיעור תחילת זמן הברכה, אבל לא כלהת זמנה עד שירך [ומעתה לחילוק זה אפי' אם יברך שהחיינו על הפירות, לא פקע מיניה חיוב ברכת אילנות].

ושו"ר באשל אברהם (בוטשאטש) שדן בזה, והעלה בתו"ד וז"ל: ובבדה"ב לבי' כ' טעם המנהג שלא לברך משום שממתינים על אכילת פירות, ומשמע שהחיינו עולה במקום ברכה זו, ואין זה רק זכות על הנהוג דביבדב עיי' טרדות ושכחות, עכ"ל. ושוב כתבו שבהגהות שבטורים כ' שאין סברה ששהחיינו יעלה במקום ברכה זו, וכן מסתבר שאין טוב מנוסח הידוע שתיקנו חז"ל, וכנראה סברת בדה"ב שכמו שהחיינו עולה לפעמים במקום הטוב והמטיב, דהטוב כולל טובות והנאות רבות, לזה עולה שהחיינו במקום ברכה זו יעו"ש [ועפ"כ למזנו מדבריו הנך תרת], חדא דברכת שהחיינו וברכת האילנות אם שורשם אחד תלוי בנידון הנ"ל, ועוד דלפוסקים שהביא הב"י ה"ה שיכול לברך גם בפירות שגדלו כ"צ, ודו"ק].

ואמנם יש מהאחרונים שפסקו כמחה"ש דאם כבר ראה שוב אינו מברך על ראה שניה, והמה קצור שו"ע (סי' ס"א) וספר החיים להגר"ש סלקור, ובשו"ת ירים משנה (וא"ח סי' ב') וכן איש חי שכ' דלדינא אין לברך מספק משום סב"ל, והו"ש דהם סברו דברכת האילנות וברכת שהחיינו דינם אחד, וכשם שבכל ברכות הראיה אינו מברך על ראה שניה אם לא בירך בראיה ראשונה, ה"נ ברכת האילנות אם

תימא, דהא אנן קי"ל דמברכים על האכילה, ולכן כ' דאולי לא הביאם אלא להורות דלדידן יש להחמיר עכ"פ לענין אכילה, וכמו שפסק במ"ב דאם לא בירך בשעת אכילה ראשונה שוב לא יברך על אכילה שניה, אפי' יש לו שמחה באכילת הפרי [ואמנם על עיקר תמיחת המ"ב על המג"א צ"ע מה תלה אכילה בראיה, ודו"ק].

ומעתה יל"ע כיון דאנן קי"ל דלעולם מברכין רק בשעת אכילה, א"כ למה לענין ברכת אילנות אם גדלו הפירות עד שראוין לברך עליו שהחיינו הפסיד הברכה, הא אם ניזול בתר טעמא שכבר נתחייב בברכת שהחיינו הא כ"ז דוקא אם עיקר הלכה היה לברך על ראיית הפרי, אבל אחר שאנו פוסקים דמברכים רק בשעת אכילה שוב לא נפקע ממנו הברכה עד שעת האכילה, והא תינח לדעת ר' מנוח והסמ"ק דסברו דאם לא בירך בראיה ראשונה שוב אין לברך על ראייה שניה, א"כ חזי' לדידהו דלא נדחה הברכה על הראיה לגמרי, אלא אם יש לו שמחה בראיה ורוצה לברך על כך רשאי, א"כ שפיר י"ל דאם כבר גדלו הפירות ויש לו שמחה בראייתם דשוב לא יברך ברכת האילנות אלא שהחיינו, אבל אדם שאין לו שמחה בראיית הפירות למה הפסיד ברכת האילנות.

איברא שע"פ חילוקו של החי"א (כלל ס"ג ס"ב) יתיישב מעט קושייתנו, דהנה כ' החי"א וז"ל: אם לא ראה עד שכבר יש בהם פירות אבל אין ראויין עדיין לאכילה מ"מ יברך, אבל אם כבר גדלו הפירות כ"ז בנשט"א, ואפשר דהטור אין מברכין ברכה זו, עכ"ל, ועפ"ז כ' בשעמ"א, ואפשר דהטור אין חולק, דהטור מיירי שכבר גדלו כל צרכן עד שראויין לאכילה, וא"כ כבר ראוי לברך עליהן שהחיינו, ולכן אין מברכין עוד ברכה זו כמ"ש הלבוש בטעם הטור, אבל המרדכי י"ל דמיירי שעדיין לא ראויין לאכילה ולכן מברכין, עכ"ל. והרי חילוקו כדרך הב"ח, אמנם הוא חילק בין פירות הראויים לאכילה לאינם ראויים, ולא חילק בין אילן שגדלו הפירות לאילן שלא גדלו, כחילוקו של הב"ח.

ואף הפמ"ג (א"א סק"א) הלך בדרך זו, שכ' היינו שנגמרו וכו', וכ"מ בלבוש שכ' דכבר הוקבע ברכה לכל פרי וכו', ומבואר בסי' רכ"ה ס"ז דאין מברך שהחיינו עד שיגמר הפרי יעו"ש, והשתא דמיירי כבר בשיעור כזה שכבר ראוי לאכילה א"כ כבר נכנסו תחת ברכת בופה"ע, ולדידן כבר הגיע הן לברכת שהחיינו והן לברכת העץ (ועפ"ז מיושב מעט ג"כ השגת הפרישה על הב"ח, ודו"ק).

במחה"ש לפנינו כ' על דברי המחבר שאם איחר לברך לא יברך, וז"ל: אבל קודם שגדלו הפירות יוכל לברך, ואפי' לא בירך בשעת ראתה ראשונה, והיינו לדעת רמ"א בסי' רכ"ה, אבל לדעת החולקים שם וכמש"כ מג"ח שם, ה"ה דכאן אין לברך אם לא בירך בראייה ראשונה וכו', עכ"ל. ולכאור היה נראה מדבריו שהוא הבין במג"א דמה שהביא לר"מ וסמ"ק הוא כדי להורות הלכה כמותם, שאם כבר עבר וראה ראייה ראשונה ולא בירך, שוב לא יברך על אותם פירות לא ברכת שהחיינו ולא ברכת האילנות, וסבר דחדא טעמא נינהו, דכיון דכבר ראה ונהנה מראייתם שוב הפסיד הברכה, ודלא כמו שהבין השעה"צ דלא הביאם אלא להורות הלכה לענין אכילה. מיהו יש לדחות דלא כתב המח"ש שכן דעתו של המג"א הלכה למעשה, אלא כתב זאת רק לדעתם של ר"מ והסמ"ק, דכשם שסברו כן לענין שהחיינו כן סברו לענין ברכת האילנות דלא שגא, אבל המג"א לא הביאם אלא רק כדי להורות כן לענין אכילה, כמו שהעלה בשעה"צ.

אמנם לענין ברכת אילנות יל"ד האם המג"א ידמה ברכת האילנות לאכילה, דכשם שברכת שהחיינו לא הפסיד ה"נ ברכת האילנות לא הפסיד, או"ז שא"ה שכל הברכה הוא רק על הראיה הילכך כיון שש כבר ראה שוב לא יברך, ומאיך י"ל דבראייה יודה כיון שיש שוב הנאה בראיה השניה, וכשם שלא הכריע כוותיהו לענין ברכת שהחינו. ואמנם בשעה"צ לפנינו (סק"ג) נקט כדרך הראשון דחמור ראייה מאכילה, והרי לך לשונו: ועו"ש (במחה"ש) שכ' דלפי דברי המ"א לעיל וכו' דחס לדעת החולקים שם, ה"ה הכא דאם לא בירך בראיה ראשונה שוב לא יברך עוד. ודו"ק קצת על דבריו, דאפי' לפי מה שאנו פוסקים שם דמברך בראיה שניה, אפשר משום דאנן קי"ל דתלוי באכילה כמש"כ הגר"א שם, משא"כ הכא אפשר דגרע טפי אף להרמ"א שם, והכא מיירי בלא מקודם וכו', עכ"ל. ומ"מ לענין הלכה סיים המ"ב וז"ל: אבל באמת מסתימת המחבר משמע דאפי' ראה ג"כ מותר לברך כל כמנ שלא גדלו הפירות, אבל מדברי הא"ר מוכח דסובר להלכה כמש"כ בפנים, עכ"ל.

ובכדי להבין דבריו ראוי להביא דברי הא"ר בשלימותם, והנה בתחילת דבריו הביא הא"ר לעולת תמיד שכ' דאם ראה האילנות קודם שגדלו הפירות ולא בירך, וכ"ש כשלא ראה אותו עד שגדלו שגדלו דאינו מברך עליו, וכתב עליו וז"ל: ואי פקע מסתברא, דיותר שגדל לברך כשלא ראה עדיין מראה כבר, וכ"פ הב"ח דלא פליגי וכו', ואף שראיתי בפרישה ודחה לפי זה וכו', מ"מ משמע מדבריו שם דיותר סברא לברך בלא ראה מראה, ועוד נ"ל לפשט דדוקא ברואה שנית כשעדיין דבר שמברך עליו קיימא בענין הראשון, הוא דמברך אח"כ שאינו שמחין בראיית פרח"א קדמו, וה"ה הכא כשראה ולא בירך וחזר וראה מעדיין לא גדלו הפירות הוא דמברך, אבל כשחוזר ורואה אחר שגדלו אותו השמחה כבר אזלי' מיניה וכו', וכן משמע לי בתשו' מהרי"ל, וכנ"ל לי להורות וכו', עכ"ל. והכריע המ"ב כוותיה בתירווייה, חדא דבאם לא ראה מקודם לא איבד הברכה, ועוד דקודם שגדלו הפירות יכול לברך אפי' ראה אותם כבר מקודם, עכ"ד.

ולכאור לפום טעמיה דהא"ר אפי' ראה הפירות כשגדלו, ושוב חזר וראה אותם שוב ולא גדלו מאז כלום, ומשכח"ל כשראו אותם לראשונה בבוקר ושכח ולא בירך, ושוב אחר שעה חזר לראותם, הרי שמחתו שלימה כבתחילה. ומאיך

בשלהי ניסן ולשנה אחרת לבלבו עציז כבר באדר ובירך מיד בר"ח ניסן, לית לו בה, ונעמוד ע"ז בהמשך].

עוד כתב הטור וז"ל: ואם איחר לברך עד אחר שגדלו הפירות, לא יברך עוד. עכ"ל. והוא סברת עצמו, ובפשטות מילתא דר"י קדייק דקאמר אילנא דקא מלבלבי, משמע דאחר שכבר יצאו הפירות עבר זמנו ובטל ברכתו, וכ' עליו הב"י דברי טעם הם, אבל המרדכי כתב דאם לא ראה עד שגדלו הפירות צריך לברך כך, וכן כ' הגה"מ, עכ"ל. וכ"ז כ' בדרכ"מ הארוך.

והמחבר בשו"ע העתיק דברי הטור להלכה ולא חש למרדכי והגה"מ, וכ"מ מסתימת הרמ"א ויש לעמוד על שיטתם, ובהקדם דברי הב"ח והפרישה וש"א, דהנה בב"ח כ' ליישב דאין מחלוקת בין הפוס' וז"ל: אבל אפשר ליישב דלא פליגי, אלא הטור מיירי הכא דכבר ראה הפירות קודם גידולם, ואיחר מלברך עד אחר גידולם, הילכך לא יברך, אבל המרדכי מיירי בדלא ראה הפירות כלל עד אחר גידולם לכך צריך לברך, עכ"ל.

אבל בפרישה דחה ישוב זה וז"ל: אין להק' על הב"י דילמא המרדכי אינו חולק על רבינו (הטור), ומש"כ המרדכי שצריך לברך היינו האילנות קודם שגדלו הפירות, אבל אם ראה אותם ולא בירך אז מודה לרבינו שא"צ לברך אחר שגדלו, ורבינו איירי שראה אותן עד שלא גדלו ולא בירך עליהן, ובהא כ' דלא יברך אחר שגדלו (וחילוק זה דחה הפרישה) אם שאין הדבר תלוי בראיה ראשונה, שהרי גבי שהחיינו אם לא בירך בראיה ראשונה יכול לברך גם בשניה וכו', עכ"ל. וכונתו לדחות ממה שפסק הרמ"א (סי' רכ"ה ס"ג) דאם לא בירך בראיה ראשונה יכול לברך בראיה שניה [הטעם כ' המ"ב דלפי שאנן נהגינן דאין מברכין עד שעת אכילה, א"כ לא הפסיד מה שראה כמה פעמים]. א"כ מעתה ה"נ לענין ברכת האילנות אף אם ראה מקודם לא הפסיד הברכה, ועי"כ שאין זה טעמו של הטור אלא לעולם אפי' בלא ראה מקודם שוב לא יברך, ובפשטות טעמו דמעיקרא לא תיקנו חז"ל ברכה זו אלא על אילנות המלבלבים, ויוסבר היטב עפ"ד הלבוש (והובא בדברי חמודות פ"ו אות קי"ט) שהביא דברי הטור והוסיף עליו, וז"ל: ואם איחר מלברך עד שגדלו הפירות שוב לא יברך עוד ברכה זו, שכבר הוקבע לכל פרי ופרי ברכתו בפנ"ע, כגון שהחיינו על הראיה, וברכת בפה"ע על האכילה, עכ"ל. וכן ע"ז הדרך נקט המהרל"ח (הובא בחי' הגהות על הטור) דהטעם מפני שכבר עבר ענין הברכה, דעל פירות הללו יברך ברכת שהחיינו, ומעתה לטעם זה צדקו דברי הפרישה שאין לחלק בין המרדכי לטור כדברי הב"ח, כיון שאם הטעם שכבר עבר ענין הברכה שוב אין מקום לחלק בין ראה הפירות קודם גידולם ללא ראה אותם כלל, דסו"ס עבר זמנו בטלה ברכתו, ויתכן דמה"ט סתם השו"ע ולא חילק בין ראה מקודם ללא ראה מעולם, אלא כל שגדלו הפירות לא יברך. וכבר העמידנו המ"ב על כך (סק"ד) דהמשמעות בב"י דאפי' לא ראה האילנות מקודם אפי"ה איבד הברכה, מאחר שכבר גדלו הפירות.

מיהו קצת תימא לפי"ז למה דחה הפרישה לב"ח ודעימי' מכח דינא דשהחיינו, דאם לא בירך בראיה א' יכול לברך על ראה ב', הא טפי ה"ל להשיג מטעמי' דהלבוש דעל טעם זה לא מצינו לכאור חולק, ואילו על טעמו של הפרישה מצינו חולקים כמבואר במג"א בשם רבינו מנוח וסמ"ק. ותו קשה דהלא בסופו של דבר כלשהם מוכרח לפרש כטעמו של הלבוש, דאל"כ למה בלא ראה מקודם וגדלו הפירות שוב לא יברך, וא"כ תיקשי למה מעיקרא דדינא לא דחה דברי הב"ח.

ולכן נראה דלהפרישה לא ניחא בטעם זה מתרי טעמי, חדא דאיהו לשיטתו יכול לפרש דברכת האילנות דומה לשהחיינו, וברכת שהחיינו אף אם ראה מקודם חוזר ומברך ואילו בברכת האילנות אינו חוזר ומברך. ותו דמעיקרא דדינא פירכא, דהא אנן דמברכים ברכת שהחיינו על אכילה מוכח דלא חיישי' להך סברא, דהא מצינו דאע"פ דמטי זימנא דבופה"ע אפי"ה רשאי לברך שהחיינו, א"כ ה"נ אע"פ שגדלו הפירות יהיה רשאי לברך. ואל תמנה עי"ז הדחינים חלוקים, דכאן בכלל שהחיינו כלול ברכת האילנות, משא"כ ברכת הפרי ושהחיינו תרי מילי נינהו, מ"מ כ"ז ניחא אם היו מברכים שהחיינו על הראיה, אבל עתה דקי"ל דמברכים על אכילה הדק"ל, ועי"כ מה"ט לא הכינס הפרישה עם טעם הלבוש, אלא טעמו דלא תיקנו חז"ל ברכה זו אלא על אילנות המלבלבים, וכדאמר י"ל הוראה בימי ניסן שהוא תקופת השנה שהאילנות מלבלבים ופורחים, ודו"ק.

ומ"מ לדינא בין לטעמו של הפרישה ובין לטעמו של הלבוש דברי הטוש"ע נאמרו אפי' באופן שלא ראה האילנות מקודם כלל, ומאיך משמע להיפך דקודם שגדלו הפירות ועדיין הפירות מלבלבים, אפי' ראה הלבלוב כמה פעמים ולא בירך רשאי לברך לכתחילה.

ברם על טעמו של הלבוש וההולכים בעקבותיו לכאור יל"ע טובא, דהנה בסי' רכ"ה ס"ג נפסק בשו"ע הרואה פרי חדש מתחדש משנה לשנה מברך שהחיינו, ואפי' רואהו ביד תבירו או על האילן, ונהגו שלא לברך עד שעת אכילה, וכ' המ"ב דכיון דיש בנ"א שאינו שמחין בראיית פרח"א אלא רק באכילתו, לכך נהגו תמיד לברך רק באכילה משום לא פלוג, ונ"מ מזה לדינא למשכ" הרמ"א בסמון דאם לא בירך בראיה ראשונה יכול לברך בראיה שניה, וכ' המ"ב [בשם הגר"א בשם מהר"ל] דכיון דאנן נהגינן דאין מברכין עד שעת אכילה אף שראה כמה פעמים מקודם, א"כ גם לענין ראייה מי שלא בירך בראיה ראשונה לא הפסיד הברכה, ורשאי לברך על ראייה שניה.

ובמג"א (שם סק"ט) הביא דעת ר' מנוח על הרמב"ם (פ"י מהל' ברכות ה"ד) וסמ"ק, דאם לא בירך בראיה ראשונה שוב לא יברך על ראה שניה, אך כבר כ' בשעה"צ (ס"ק ט"ו) דהיה נראה דמדהביא אותם משמע דחשב להם. אך זה

שממהרים הרבה קודם ניסן אין לברך וכו', ומדכ' אין לברך משמע דוקא בניסן יברך לא פחות ולא יותר, וזה אינו, חדא דכ' ממהרים הרבה משמע דממהרים אפי' בשבט, ומדקאמר ר"י היוצא בימי ניסן משמע דדיבר בהוה, וניסן הוא תקופת אביב שאז כל האילנות מלבלבים ויצץ ציץ, ואז הוא הזמן הראוי להודות ולהלל לה' יתברך על יופי ושלמות הבריה, ומטבע הברכה יוכיח דמברך שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו אילנות טובות וכו', והמשך תשו' יוכיח שכ' גם אין לברך אלא על ריבוי אילנות, ודייק הכי מדברי הרמב"ם שכ' היוצא לשדות ולגנות, וכן מוכח מסיום תשו' שכ' דמשגדלו הפירות אין מקום לברכה זו (ואפשר דטעמא כטעם הלבוש דכבר נפקע חובת ברכת האילנות, וקדם ואתי ברכת שהחיינו), וכבר נתבאר לעיל דהזמן עד שגדלו הפירות אינו בניסן אלא באייר ויותר, והברכ"י גופי' כבר הרגיש בזה בראיות אלו, ולכן למעשה דחה הראיה משקדים, וכפי שכ' דאפשר שכל דבריו אמורים דוקא בשקדים, אבל בשאר אילנות מודה. וכ"כ בקהלת יעקב (לשון כחמים אות שיג'), והעתיק דברי הלק"ט להלכה דעל פרחי השקדים הממהרים לפרוח הרבה קודם ניסן אין לברך, וטעמם לפי שצריך לברך על ריבוי אילנות וליכא (א"נ יש לחוש שמחמת הגשמים והרוחות עלולים ליפול, ולא יצמח מהם פירות).

ומכ"ז מוכח להיפך, דאם לא בירך בניסן ועדיין האילנות מלבלבים, והלפ"ק שקדמו האילנות ולבלבו באין, דרשאי לברך, ולא דיברו הרב"ט ודעמי"א אלא על אילן השקדים, אבל אם קדמו ופרחו כל האילנות [והדבר מצוי בשנה מעוברת] רשאי לברך. וכן כ' הא"ר ומקו"ח לחו"י, ובהגהות חת"ס לשו"ע הביא ראהי לא"ר מדינא דהשו"ע יו"ד סי' ר"א ע"ש, וכן נר' בפשטות לשון הבאה"ט בסוגריים, וכ"כ בערוה"ש והגסר ב"א שניסן (עמ"ס ברכות שם) העיד שכן נהג סבי קניי וצא"ל.

אכן לכתחילה ראוי שלא להקדים ולברך (עכ"פ בא"י) קודם חודש ניסן, חדא שיוכל לברך על הרבה אילנות כלשון הרמב"ם, ועוד דאכתי לא אתי תקופת ניסן שהוא חודש האביב וכלו הגשמים וכמשנ"ת, וביותר יש לחוש לדברי הפוסקים והמקובלים דראוי לברך בחודש ניסן, אבל אם כלה ניסן ולא בירך כ"ש שיוכל לברך, ולא יפסיד ברכה חשובה שכ' עליה הא"ר בשם ס"ב ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה' ע"ש. וכן כ' להדיא בחת"ס, ובערוה"ש העיד שכך נהגו במדינתו. ועוד סניף להצריכו ברכה הוא ממה שנפסק בשו"ע (סי' רכ"ה ס"ו) הוואה אילנות טובות ובריות נאות כפי שאמר בא"י אמרי' שסכה לו בעולמו, ואינו מברך אלא פעם ראשונה ולא יותר לא עליהם ולא על אחרים, אא"כ היו נאים מהם, עכ"ל. וברכה זו נתקנה על כולי שטא.

ומעתה כל שלא בירך בניסן עכ"פ יש לו לברך ברכה זו, ומעתה מכלל הזכרת שם שמים לבטלה כבר נפיק, ויוכל לשנות נוסח הברכה, בדמקום לברך שסכה לו בעולמו, יברך ברכת האילנות ויסמוך על כל הפו הנ"ל. והגם שכ' המ"ב בשם החי"א דעכשיו לא נהגו כלל לברך ברכה זו, וטעמו דכיון דאין מברכין אלא בפעם ראשון שהשיגו גדול עליו, וכיון שאנו רגילין תמיד בזה אין לנו שינוי גדול, ובפרט דכבר מברכים ברכת האילנות, דכלכל מאתיים מנה, אמנם נדרא בדנדו"ד שלא בירך ברכת האילנות לא, וז"ל כלל טעמא דהחי"א, ומאחר שיוכל לברך ברכת "שסכה" שוב אין לחוש לסב"ל ויברך ברכת האילנות כדין, והכל יבוא על מקומו בשלום. ודו"ק.

ושוב בא לידי קובץ מקביצאל (גליון ל"ו), ונתמלא הבית אורה זו תורה, וראיתי תשובת מורינו רה"י הגר"מ הלל שליט"א שהאריך להוכיח דהעיקר להלכה כפשטות דברי הגמ' הראשונים והפרי דניסן לאו דוקא, והגדיל תשובתו בדברי טעם וראיות נכוחות, ותו"ד בקצרה דכיון שעל דרך הסוד אין שום גילוי בזוהר ובכתבי האר"י אימתי הזמן הראוי לברכת האילנות, ואין לנו גילוי מפורש דברכת האילנות תלוי בתיקון הנשמות המגולגלות באילנות [אלא מדעתם הרחבה כתבו זאת החיד"א והעולת שמואל, ואף לטעם זה כ' העו"ש שה"ה בתמוז, ובפתח הדברי כ' טעם אחר, ולדבריו נמי ענין זה ישנו ג"כ בחודש תשרי, אך דחה שם שאינו מחמת הברכה אלא מחמת ריבוי המצוות, ע"ש. והבא"ח (בדוש לברכת האילנות הנדפס בהגדה של פלו) זיכה שטרא לבי תרי ונקט ב' הטעמים, אלא ששקע עליו למה הכריע לברך רק בניסן]. ועוד, דלטעם זה למה לא תיקנו ג"כ לברך על הנשמות המגולגלות בעלים ובבע"ה, כפי שהשיג בספר מנחי" להר"י פתיה יעו"ש. וביותר שטעם זה נזכר לראשונה בספר חמדת ימים, ומכל הלץ טעמי העלה שם להלכה שאין לנו להשען על אל דברי פוסק' שניסן לאו דוקא, והלכן בנמקם עומדת ולא יפסיד הרוח חשובה זו הבאה רק פעם אחת בשנה. ואמנם בודאי יש לחוש לדעתם לכתחילה להשתדל ולדקדק לברך בניסן, אבל בדיעבד אין להפסיד הברכה. וכן העלה בספר ברכת יוסף (ח"א סי' י"ב), וטעמו דהיות והמקובלים חלוקים בטעמם לכן אין לסמוך בזה על דעת המקובלים ע"ש. והאריך והרחיב בזה בשו"ת יחו"ד ח"א ס"א דהעיקר כנ"ל, אבל בספר אור לציון כ' דהעיקר כחיד"א משום סב"ל.

ובנותן טעם להביא דברי המ"ב (סי' כ"ה ס"ק מ"ב) בשם כנה"ג והרדב"ז, וז"ל: כל דבר שבעלי הקבלה והזוהר חולקים עלה הגמי והפרי, הלך אחר האה והפרי, מיהו אם בעל קבלה ממחירין יש להחמיר ג"כ. ואם לא הוזכר בגמי ובפרי, אע"פ שנוכח בקבלה אין אנו יכולין לכופ' לנהוג כך, ובמקום שיש פלוגתא בין הפו דברי קבלה יכריע, עכ"ל. והעולה בדינו דלכתחילה ראוי להחמיר ולדקדק ולברך דוקא בניסן, אך אין להקל שאם לא בירך בניסן לא יברך עוד. אבל בלקט הקמח נקט בדעת אביו שדעתו לברך רק

בחודש ניסן, וצ"ע מנ"ל, דאדרבה משמע מיניה דאחר ניסן אין קפידיא כלל.

אברהם שקלאר - ברכפולד
כפלוגתת הביה"ל והחזו"א בגדר דין שומע כעונה - ראי נפלאה לכאז לדעת הביה"ל

הנה בגליון ט"ל במאמרי בגדרי מצות ק"ש שחרית וערבית ועל המטה והמסתעף, מעמ' מ"ה, הארכתי בס"ד בעמ' מ"ח בתוה"ד בענף ט' **בדין כל פסוקא דלא פסקיה משה אנו לא פסקינו ליה**, ע"ש ותרו"ן, אלא דנראה להוסיף בזה פרפרת נאה הנוגעת לדינא במחלוקת המפורסמת דהחזו"א והביה"ל, דהנה ציינתי שם להתוס' דסוכה ל"ח: שהק' הכיזד אמר החזן אנא ה' הושיעה נא. והציבור כפל, וכן באנא ה' הצליחה נא, הא אין לפסוק באמצע הפסוק, ותי דשאני התם דאמרוהו ב' בנ"א, יעו"ש. ורמזנו שם דלכאז יש להבין היכא אשכחנא כה"ג דאסור להפסיק בפסוק אפי' בשתיקה כדהתם דלא אמר בינתיים ולא מיד, ועוד דאם באמת כן הוא - מאן יימא על עד כמה שרי להפסיק באמצע הפסוק, וכמה הוא שיעור ההפסק שעל ידו עבר בזה.

ואשר יראה בזה בהקדים פלוגתת האחרונים הידועה בי מדרשא **בגדר דין שומע כעונה**, דהנה הבית הלוי (עה"ת בסוף הדרוש לתנוכה) כ' דשומע כעונה שייך רק בדבר שא"צ בו אלא אמירה לחודא, ולא כשצריך תנאים אחרים בדיבור, אולם ציין שחכ"א כ' דיכול כהן אחד לומר ברכת כהנים ושאר הכהנים ישמעו דהא שומע כעונה, ומהני אע"ג דצריך לאומרו בקול רם, כדנפק"ל בסוטה ל"ח. והוא מתנאי הדיבור. ואף שלא הסכים בזה הביה"ל, ציין דכוותיה משמע בל' מתניתין דמגילה כ"ד. והוא נושא את כפיו, ויל"ב עפ"ד דהיינו להוציא את שאר הכהנים, וביאר הקה"י בברכות סי' י"ג (וע"ע בדבריו אריכות בזה) דדעת הביה"ל בהאי כללא דעצם השמיעה מייחשבא כעונה ויוצא יד"ח בשמיעה, אך אכתי חסר דין קול רם, והחכם שהביא ס"ל דקריאת ואמירת חבירו פוטרתו כשהוא שומע, וממילא אכתי שרי איכא קו"ר של חבירו, ובחזו"א או"ח א' כ"ט העלה דעת החכם הנ"ל, וממילא מהני אף היכא דאיכא תנאים מסימיים בצורת דיבורו הנצרכת באותה מצוה.

והשתא דאתינן להכי הא מבואר שפיר כוונת התוס', דהנה בסוכה שם מייירי בדין שומע כעונה, והוכיחו מדתתם, וכי' רש"י סימן ז' החזיקו לדעת שהרוצה לכפול את ההלל כופל כמו שזה נכפל, שהרי שומע כעונה כדלקמן, ואלו שומעין ועונין הר"י כפילה, ומבואר שגם החזן יצא ע"י אמירת הציבור אף שלא חזר ואמר, ואשר לפ"ז י"ל דמהכא **ראי נפלאה לדעת הביה"ל** דהשמיעה מין ממיני הדיבור היא, וע"י השמיעה נחשב כאילו דיבר אלו עצמו, וממילא ל"ה הכא שתיקה" בפ"ט באמצע הפסוק אלא שתיקה הטומנת בחובה דיבור, ומשו"ה הק' התוס' מההיא דמגילה, אך אה"נ במקו"א דהוי שתיקה בפ"ע י"ל דלא מייחשיב כהפסיק באמצע פסוק [וכי"ת דלכו"ע לא יקרא הפסק, וראי מדפסקי' דאין הפסק דשמיעה נחשב להפסק בתפילה, ע' ברכות כ"א: בתוס', יש ליישב בזה עפשש"ו הקה"י בברכות סי' י"ב, יעו"שה"ש ודו"ק, ועפ"י מתברר לכאז דאפליגו הביה"ל והחזו"א כפלוגתא דקמאי]. ודו"ק, ותרב שמחתי אם ישיתו צורכי מרבנן עיניהם וליבם להא מילתא, ויחוו דעתם בזו הראיה, לאמיתיה של תורה, דלע"ע לא מצאתי לאי מי שעורר מראז וי' ליישב דעת קדוש החזו"א.

אהבת התורה

בגליון הנז' הבאתי בסוף מאמרי בס"ד בביני עמודי (עמ' מ"ח) דברים בענין התורה, ובתוה"ד ציינתי: והשמח באמת בפנימיותו בזכותו לעמול ולהתייגע בתורה, הוא האיש שאם נאלץ ח"ו לבטלה אף באונס, צער גדול יצטער, ע"כ. וכגודל שמחתו בעמלה כן יגדל צערו בביטולה, יעו"ש באורך. **והעירויני הלוים** לדברי מרנא הח"ח בס' שם עולם פי"ט בשם הגר"א, לבאר מש"א דהע"ה (תהלים קי"ט קס"ב) שש אנכי על אמתך כמוצא שלל רב, דילה"ב אמאי אמר שש ולא נקט שמח (א"ה, ר' מש"כ בביאוריו לפיוט לכה דודי בחילוק בין ששון לשמחה בשלל המלבי"ם, ולפ"ז א"ש), ועוד מ"ט המשיל אמרי ד' ללש, ויישב דששון בלשה"ק מונח ע"ד שמגדל השמחה נולד לו תוגה, והמשל בזה לשעת מלחמה שניצח צד א' בקרב, וניתן רשות למצביא ליכנס וליקח מהשלל לעצמו כל אשר יספיק במספר שעות מוגבל, והאיש הלז רבתה שמחתו למאוד ועמל בכל כוחו בשעות אלו לאותיות הון רב, ואמנם בראותו אוצרות כסף וזהב רבים עוד מונחים כהפקק ע"פ הארץ, נולדה וגדלה כח ראותו תוגה בלבו, וכל משאלתו באי עידנא היא לקבל לאותו שעות כח של עשרה אנשים שיוכל להספיק לאסוף הכל, והמשל בזה לענין דידן דהנה דהע"ה השיג יקר התורה וערכה ושמח עליה כאדם המוצא שלל רב, ועבור כל פרט יש למעלה עונג בפ"ע, אך מגודל השמחה נולד לו תוגה באשר יודע הוא שמי האדם קצרים המה, והוא חושב: מי יתן שאוכל ללמוד ולחטוף בזו העת אלפי פעמים כזה, דהא הרי ישאר עוד, הרבה והרבה יותר מונח להפקר מאשר לקחתי בידי, ע"כ.

ומזה נלמד דאין אבידה כאבידת הזמן, וכל רגע ורגע שוה הון, ואשרינו מה טוב חלקנו בעמלנו בעולמנו, עמל התורה בעולם התורה, לאסוף יהלומי אמת ולצבור הון לנצח נצחים.

הידור מצוה מול זריזות - הי עדיפא

הנה ראה ראיתי בגליון הנז' עמ' ס"ז משכ"כ בפשיטות **הרה"ג ישראל שוורץ שליט"א** מר"י סוכטשוב ורב ואב"ד למהקלעת הסחידים בתל ענין, דדין ברוב עד הדרת מלך דוחה למעלת זריזין מקדימין למצוות, ואף הוציא משומע כעונה נפק"מ

בין הטעמים בק"ש מיד בצאה"כ, עע"ד. ואחר המח"ר מאי דפשיטא ליה למר נתון כפלוגתא גדולה בין רבנותא, ואע"פ שרמז להוכיח כדבריו מסוגיא דר"ה ל"ב, וע"כ אצרך בזה בס"ד מהרשום אצלי בהאי עניינא מזה זמן זמנים טובא הכנה לקונטרסי שלמי ידידיה, **והרי דברים כהוייתן עם שניינוים קלים כמתבקש.**

בפסחים ד' הק' אמאי בדיקת חמץ בליל י"ד אחר שזמן איסורו רק משעה שישית ביום למחרתו, וכי"ת זריזין מקדימין למצוות - נבדוק מצפרא דכ' (ויקרא י"ב ג') וביום השמיני ימול בשר ערלתו, ותניא כל היום כולו כשר למילה אלא שזריזין מקדימין למצות, שנא' (בראשית כ"ב ג') וישכם אברהם בבקר, והק' התוס' דבחולין צ"א. יליף רבי אברהו מהאי קרא דת"ח לא יצא יחידי בלילה [ואגב, בטעם איסור היציאה לת"ח יחידי בלילה, ע"י ברכות מ"ג: דהיינו משום חשדא, ומאיךך בחולין צ"א. איתא ויאבק איש עמו עד עלות השחר - אר"צ מכאן לת"ח שלא יצא יחידי בלילה, ועי' רש"י דמדקאמר עד עלוה"ש ש"מ דלא ניתנה למוזיק רשות להזיך ביום, לפיכך לא הוצרך שמריה. וכיר"ב בפסחים ק"ב: ג' דברים צוה רבי יוסי בר' יהודה את רבי, אל תצא יחידי בלילה כו', דתניא לא יצא יחידי בלילה לא בלילי רביעיות ולא בלילי שבתות מפני שאגרת בת מחלת היא, וי"ח רבוא של מלאכי חבלה יוצאין, וכאור"א יש לו רשות לחבל בפ"ע (וע' חגיגה ג': איזהו שוטה, היוצא יחידי בלילה כו'). ור"י ביומא כ"א. דתניא היוצא (יחידי - גי' רש"י) לדרך קודם קריאת הגבר דמו בראשן, וכי' רש"י טעמא מפני המזויקין, וע"ע פסחים ב'. דאר"ה א"ר לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב, וכי' רש"י הטעם מפני החיות והליסטים, וכבר העיר שם בגליון הש"ס מדבריו ביומא הנ"ל, וע"ע בתענית י': ורש"י ובב"ס ס': ורש"י, ודו"ק], ועי' מה שתירצו. אולם גי' הר"ף כו"ל דריזין מקדימין למצות כדכ' כי נבדוק מצפרא, וביאר הר"ן דלא יליף מלאמע"ה כ"א לעולם הזריזות, אך הא דסגי ליה מצפרא מסברא הוא, ולפ"ז אין מקום לקי' התוס' כמ"ש מהרש"א.

וע' במרומי שדה להנצי"ב דהתם מייירי דווקא בזריזות להכנה למצוה, אך לזריזות עבור גוף המצוה ילפי' מדכ' (שמות י"ב י"ז) ושמרתם את המצוות - מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה (רש"י שם ומקורו מהמכילתא), והילפותא דפסחים היא דרק מצפרא חל דין הזריזין להכנה, דהא ממילא אסור למול עד הנה"ח, ואעפ"כ למדו דהוי מצפרא, אע"כ דלהכנה מייירי, והק' בזה ע"ד הרמ"א (סי' תרכ"ד ס"ה) דיש להתחיל במצות סוכה מיד לאחר ויחל"פ, מדלא מצניז להקדים ההכנה למצוה כ"א באותו היום, והעלה דד"ז מיתלא תלי וקאי כפלוגתת רש"י ותוס' גבי מצות תשבייתו (ובשלי"פ ב' בא הארכתי בס"ד בעניני הביטול וביעור, ועוד חזון למודע), דלפרש"י הבדיקה היא נמי בכלל תשבייתו, ומבואר דאפי' הכנה הכתובה בתורה א"צ להקדים קודם הבוקר, אך תוס' דס"ל דהבדיקה שלפני הזמן אינה כלולה במצות תשבייתו, ודאי דל' לדידהו דהיכא דההכנה כתובה בתורה, כבסוכה דכ' (דברים ט"ז י"ג) חג הסוכות תעשה לך, מצוה להקדים יותר, וע' העמק שאלה סי' קס"ט.

וע' מגילה ו': תניא קראו את המגילה באדר הראשון ונתעברה השנה כו', ראבר"י אומר אין קורין אותה באדר השני, שכל מצות שנוהגות בשני נוהגות בראשון כו', בשלמא ראבר"י מסתבר טעמא דאין מעבידין על המצות כו', ויל"ע אמאי לא קאמרו בדעתו לטעם דזריזין מקדימין למצוות, וע' שו"ת חת"ס או"ח סי' קס"ב ור"ח.

והנה התירוה"ד סי' ל"ה העלה דמשהין מצוה כדי לעשותה מן המובחר, אך בתנאי דליכא חששא דע"י זה יפסיד המצוה בכלל, והביא ראי' לדעתו מיבמות דע"י, געו"ש, אך מאידך, ראיתי בשם הגר"א דטען דאין לך הידור גמול יותר ומזריזות למצוה, וא"כ יש ב' מעלותיא בהידור: זריזות והידור [ואם אמת הוא שיצא כן מפיו או מתח"י דהגר"א - לא ידעתן], ועיני' בדברי הרמ"א סי' כ"ה ס"א דפ' דאם התפילין מוזמונים בידי ואין לו ציצית א"צ להמתין לציצית, אלא יניח תפילין ואח"כ יתעטף בציצית שנתבאר לידו, והמג"א ס"ק ב' הוכיח לזה מההיא דיבמות שם דמבואר להדיא דכל שהויי מצוה לא משהינן, אף שיוכל אח"כ לקיים המצוה מן המובחר, כגון ביבום ע"י האח הגדול דעדיפא למצוה, וציין עוד למנחות ע"ב ויללקוט ראובני בויקרא סוף דקכ"ט דחביבה מצוה בשעתה, וני' הביאור בכונתו כהגר"א דעל הזריזות וקיום המצוה בשעתה נמי אמרו דחביבה (ובזריזות וחביבות המצוה, ע' הטיב בשלטה"ג לר"ה ט'. מדפי הר"ף אות ב' בשם בעל העיטור), ודו"ק [וע' שו"ע סי' תכ"ז דפ' הרמ"א כהתירוה"ד, ובערך השלחן סכ"ה או"ד, ובשד"ח מער' ז' כלל א', ושם כלל ג' גבי זריזות כנגד ברוב עם הדרת מור, ור' להלן].

איברא דכבר הקשו ע"ד התירוה"ד מסוגיא דר"ה ל"ב: דתנן התם העובר לפני התיבה ביו"ט של ר"ה, השני מתקיע, ובשעת ההלל הראשון מקרא את ההלל, ובגמ' הק' מ"ש שני מתקיע, משום דברוב עם הדרת מלך, א"ה הלל נמי נימא בשני כו', משום דזריזין מקדימין למצוות, תקיעה נמי כו', אריו"ח בשעת גזרת המלכות שנו, רמא מבואר להדיא דזריזין עדיף על שירה, ושאינן תקיעות שעשו בשני משום גזירת המלכות [וע' ירושלמי ר"ה פ"ד ה"ח טעמים אחרים, ושמא מהתם ראי' להתירוה"ד מדלא משני כהבבלי, ע"ש בגנ"ז], וצל"ע.

ואחר כתבי זה מצאתי בשד"ח ח"ה מערכת פ' כלל ט"ל דמייית להאיא הוכחה מסוגיא דר"ה משמיה דמרן הרחיד"א בברכ"י או"ח סי' א' אות ז', ויישב דעת התירוה"ד דבהאיא דר"ה אין ההידור בגוף המצוה כ"א דבר חיצוני, ומשום ברוב עם לא דחינן להמצוה, אך במקום דהוי הידור בגוף המצוה שפיר משהינן ליה, ולא דמי להאיא דר"ה, ע"כ [וע"ע בדבריו החת"ס עה"ת פ' תצוה שחילק כן נמי בדעת התירוה"ד].

ובזה מתבאר שפיר כוונתו במע' ז' דלגבי ברוב עם הביא וכו' בפשיטות בכלל ג' דזריזות עדיף, וגבי הידור דן בזה בארוכה בכלל א', יעו"שה"ש, ודו"ק.

ובב"ב ג': או"ח לא ליסתור איניש בי כנישתא עד דבני בי כנישתא אחרית, א"ד משום פשיעותא, וא"ד משום צלוי' כו', ולא אמרן אלא דלא חזי בה תיוהא, אבל חזי בה תיוהא סתרי ובני, והרמ"ה בחי' שם הסיק דביהכנ"ס אדית בה תיוהא מותר לסותרו, אע"ג דליכא דוכתא לצלויי כדי לבנות אחר [והכרוחו לזה הוא מהא דאי' התם דבבא בן בוטא נתן עצה להורדוס לסתור לביהמ"ק ולבנותו מחדש, כיון דחזא ביה תיוהא (לחד תירוצא), וביהמ"ק דמי בזה לגבי הקרבנות כביהכנ"ס דליכא דוכתא אחריתא לצלויי, וע' בתורת חיים הגהות רמ"ש (בן הרש"ש) כד' שהק' מחדתן בעדיות פ"ח מ"ו דמקריבין אע"פ שאין בית, עע"ז, ודו"ק]. **וראיתי בספר אחד** שרצה להוכיח מדבריו דס"ל דשרי אפי' לבטל מצות היום כדי לעשות מחר מצוה מן המובחר, ומ"מ דחה הראי' דאפש"ל דלא אמר הרמ"ה הכי אלא התם דהוי מצוה המוטלת על רבים, דבודאי יצאו וגם לא שייך חשש אונס, אבל ביחיד מודה הרמ"ה דאשור.

ואחר המח"ר אני קראתי ולא אבין מכמה טעמי, חדא, דלפ"ד גם בליכא תיוהא ישתרי דהא ליכא לאונס ופשיעותא, ומשום דוכתא לצלויי לא איכפת לן כיון שאח"כ יעשה מן המובחר. **ועוד**, דמה יעשה על צד שאחז"ל (עירובין ג'. יעו"שה"ש וי"ב כ"ג): דקדרא דבי שותפי לא חמימא ולא קריא. **ועוד** בה שלישיה דמ"ש זה לפלוגתא בזריזות מול הידור, והא אין התפילה מהודרת יותר בביהכנ"ס מהודר, אלא דהוי דין הידור לכבוד ביהכנ"ס, ומה שייך לבטל מצוה אחת כדי לקיים חברתה בהידור.

וע"כ י"ל דליכא הוכחה לנידונון מדברי הרמ"ה, והא דשרי התם אינו משום הידור, אלא דס"ל כמש"כ רש"י דהאי תיוהא דשרי לסתור בגללו ביהכנ"ס ע"מ לבנות הוא ב'יקוע שיאה מזומן ליפול, וכע"ז מבואר בנמוק"י ביותר הדגשה (ב': מדפי הר"ף) ב'קע שיהיה מזומן ליפול מחמת אותו ב'יקוע, ולפ"ז י"ל דממני הסכנה אמרו דין זה [אמנם, ע' בתוס' שכ' דבביהכנ"ס המיוחד לחורף או לקיץ, בעונה אחרת הוי' כחזי בה תיוהא (ע' מהרש"א), הרי דאינו רק משום סכנה אלא אף משום חוסר נוחות, אך מאן יימא לן דהרמ"ה הסכים לזה, דילמא ס"ל כרש"י ונמוק"י].

[ובעצם ומעלת ענין הזריזות, ר' בדברי הרע"ב באבות פ"ד מ"ב ובבא"ח ש"א פ' ראה, ובספורנו בבראשית ל' ט"ז כ'שכבות יעקב עם לאה ב'לילה הוא, ובמלבי"ם במשלי כ"ה י"ג ובמאירי לב"ק ל"ח, ובתוס' הרא"ש לשבת ק"ל כ' לבאר מ"ט דר"א שהתיר להביא סכין המילה בשבת דרך רה"ר, אע"פ שאפשר להביאו דרך גגות וקרפיות שלא תחולל השבת - יו"ל דמשום **חיוביב מצוה** שרי ר"א להביאו דרך הקצר כדי **למחר המצוה**, וחשיב ליה כאילו א"א **כיון דיותר נקל נעשה דרך הקצר ואיכא חיובב מצוה**]. וכע"ז מבואר נמי בתוס' י"ז (אך בעצה"ד ע' מהרש"א מהר"ם שכ' שחזרו בהם מסברא זו, ויל"ב סברות ב' הצדדים, ועמש"כ הגרע"י במאור ישראל בברכות ג'ן, ושבת שם וקל"ז: ואכ"מ)].

והשתא דאתינן להכי ובהמסתעף מזה, בוא וראה כמה הסכים אאע"ה להקריב עבור קדושה ה', הנה בשד"ח מע' ז' כלל ב' כ' בשם חז"ן החב"ף (ה-וא הגר"ח פלאגי בס' ראה חיים פ' לך דין דר"ד ע"ב), דאברהם אע"ה לא מל בשחרית משום דמילת אברהם עצמו היא מילה שלא בזמנה, ולא אמרי' בה האי כללא דזריזין מקדימין למצוות, וה"ט דכיון דאידיחי אידיחי, והוכיח הרב החב"ף ליסודו מדברי הטור שבדין מילה שלא בזמנה לא נקט להא דזריזין מקדימין למצוות כדכתב בעצם דין מילה, ובשד"ח דחרי דבריו שכן ודאי הוא שמילת אע"ה דינה כבזמנה, שהרי מל ביום שנצטוה [ע"י רש"י י'בו ביום שנצטוה], והואי זמן מילתו כתינוק ביום ח' ללדיתו, ולדינא נמי פליג וס"ל דאף במילה שלא בזמנה יש לו את דין הזריזות, ומהטור ליכא ראי' כיון דאתא רק למינקט שגם מילה שלא בזמנה צריך לעשותה דוקא ביום ולא בלילה, ובענין הקדמת הזריזים סמך עצמו עמש"כ קודם לכן.

ובעל מג"א בזית רענן (על הילקו"ש רמז פ"א באות ה') כ' דהא דלא מל אאע"ה בבוקר אף שהיה רגיל להזדוז במצוות, כדילפי' מוישכם אברהם בבקר, ה"ט כדי לפרסם הדבר, דהא בחצי היום כולוהו אינשי ערים, ובתורה תמימה (בראשית י"ז ע"ב) הביא ראיה מזה דהידור מצוה עדיף על זריזין מקדימין, אלא דלכאז איכא למידיחי דשאני התם דלאו הידור מצוה לחוד הוי כ"א לקדש שם שמים. ועי' בשו"ת יבי"א (ח"ב יו"ד ס"יח) משכ"כ בגדו"ז, והעלה במסקנתו שאין להשהות מילה לאחר ה' שעות מן היום כדי שלא יראה שמצוות בזויזות עליו ח"ו, וכ"ד האר"ז, ואף אם כוונתו להשהות לאחר חצות היום כדי שיתרבו הנוכחים שם לקיים ברוב עם הדרת מלך, אעפ"כ זריזין מקדימין למצוות עדיף טפי מהא, אך אם עושה כן כדי שיוכל לעשות המצוה במניין, ואם יקדימנה לא יאה לו מנין, אפשר להתיר להשהותה ולעשותה במנין, ע"כ. ובס' ברית אפרים לדידי הרה"ג אפרים הכט שליט"א, בקוני תשובות גדולי הפוסקים (תשו' ע"י) הביא ששאל את הגרא"ל שטיינמן האם עדיף לעשות הברית מיד לאחר תפילתו ותיקין משום הזריזות, או"ד דעדיף טפי לאחר קצת כדי שיהא ברוב עם, וענהו דכשעושים את הברית עד חצות עדיין הוא נכלל בגדר זריזין מקדימין.

והנה בחגיגה (ג') אי' דאברהם אבינו תחילה לגרים, וכי' התוס' שנצטוה על המילה יותר מכל אלו שלפניו, ומשמע מדבריהם שמילתו היתה מדין גירות, וכי"מ עוד ממס' גרים (פ"ד) דאי' דחביבין גרים, שלא מל א"ה לא בן כ' ולא בן ל' אלא בן צ"ט, כיון שאילו מל בן כ' לא היה גר מתגייר אלא עד כן כ' או ל', אלא שהיה הקב"ה ממשמש ובא עד היות

בדין כבוד ועונג שבת

בערב יו"ט כמו בשבת שזהו מכלל הכבוד, וכתב ע"ז בביאור הגר"א שזהו מתוך לשון הרמב"ם בפרק ל' מהלכות שבת ארבעה דברים נאמרו בשבת, שנים מן התורה ושנים מדברי סופרים והן מפורשין ע"י הנביאים, שבתורה זכור ושמור ושנתפרשו ע"י הנביאים כבוד ועונג, שנאמר וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכובד, איזהו כבוד וכו' שימנע אדם מן המנחה ולמעלה מלקבוע סעודה כו', ור"ל עונג הוא בשבת עצמו וכבוד הוא בע"ש, וכן כסות נקיה ע"ש, וז"ש בשבת עונג וכו' כבוד לבד וכו', עכ"ל. ודברי הגר"א צ"ע דמדוע כלל מביא את דברי הרמב"ם ששנים מד"ת זכור ושמור, דמה שיין לכאן, וכן מה בא לומר לן שכבוד זה בער"ש ועונג בשבת.

והנראה מבואר בגר"א דכבוד ועונג אין ביאורו דהוי שני מצוות מדברי סופרים בעלמא, אלא הם מדין זכור ושמור, דרבנן הסמיכו את מצוות כבוד ועונג על זכור ושמור, ואמרו שע"י כבוד ועונג הוי קיום לזכור ושמור, וכבוד ועונג חלוקים מעיקרם, שכבוד תקנו כנגד זכור שזה מצות הקידוש, ומשום הכי כל דין כבוד הוי בער"ש כמו שאמר הגר"א רוחץ בחמין בער"ש וכו', לא יקבע סעודה בער"ש וכו', דומיא דמצוות קידוש שהוי בכניסת השבת, וכלשון הרמב"ם לעיל בפרק כ"ט הלכה א' וצריך לזכרה בכניסתו וביציאתו, וכן בהלכה י"א שמצוות זכירה לאמרה בין בשעת כניסתו ויציאתו בין קודם לשעה זו כמעט, ומשום הכי גם מצינו דכבוד לסדר שולחנו גם במוצש"ק, כמו שכתב הרמב"ם בהלכה ה' וז"ל: וכן מסדר שולחנו במוצאי שבת וכו' כדי לכבדו בכניסתו וביציאתו וכו', והיינו משום דהוי דומיא דמצוות קידוש שנאמר בכניסה וביציאה.

ויש ליישב עפ"י דקדוק לשונו של הרמב"ם, שכתב בהלכה ג' ומכבוד השבת שילבש כסות נקיה ולא יהיה מלבוש החול כמלבוש השבת, ואם אין לו להחליף וכו' כדי שלא יהא מלבושו כמלבוש החול וכו', מדגיש לנו הרמב"ם שהענין בכסות נקיה שלא יהא מלבוש החול כמלבוש שבת [ולקמן בדין כבוד נבאר ששניא בזה מדין עונג], ונראה הביאור עפ"י דברי הרמב"ם בסה"מ במצוה קנ"ה וז"ל: היא שצונו לקדש השבת ולומר דברים בכניסתו וביציאתו, נזכיר בם יציאת מצרים וקידוש היום ומעלתו והבדלו משאר הימים הקודמים ממנו והבאים אחריו וכו', מבואר שמצות הקידוש להבדילו משאר ימי החול, ומשום הכי כבוד שתקנו רבנן לקיים דין זכור דינו להבדיל מבגד החול שלא יהא כמלבוש החול.

אמנם נראה דהוי ב' תקנות בדין כבוד, א. מדין הבנ"א שיכין עצמו לשבת, וזה שירחוץ לשבת ומיחל להקבלת פני השבת וכסות נקיה וכו'. ב. מדין הסעודה שיכין בערב שבת, וזה שיהא שולחן ערוך ונר דולק ושלא יקבע סעודה בערב שבת [ויתכן דהדין הראשון הוי מדין זכרהו בדברים שנאמר לקדש את השבת בדברים, והדין השני מדין זוכרהו על היין שנאמר דין קיום הקידוש על היין, שזהו מדין הסעודה שנאמר לזכור על היין, ואין קידוש אלא במקום סעודה, ומשום כך תקנו רבנן לכבד את הסעודה שיהא שולחן ערוך ונר דולק, ולא לקבוע סעודה בערב שבת], ומשום הכי כתב הרמב"ם את הלכה ב' וג' ביחד ששניהם דבר אחד מדין הבנ"א שיכין עצמו לשבת, משא"כ הלכה ד' וה' הוי מדין הסעודה וכמשנ"ת.

בדין עונג שבת

ועונג שבת זהו כנגד שמור, וכמשנ"ת בביאור הגר"א דמשום הכי דין עונג הוי בשבת דומיא דשמור דהוי בשבת, ונראה דחכמים תקנו שמצוה לתקן ריבוי מאכלים לכבוד שבת, וזה כותב הרמב"ם בהלכה ז' איזהו עונג, זה שאמרו חכמים שצריך לתקן תבשיל שמן ביותר וכו', וכל המרבה בהוצאת שבת ובתיקון מאכלים הרי זה משום וכו', לא מזכיר כלל הרמב"ם אכילה אלא להכין ריבוי מאכלים לשבת, ומלבד זה נאמר דין לשנות מחול, וזה כותב בהלכה ח' שמי שהיה ענוג ועשיר צריך לשנות מאכל שבת מחול או זמן האכילה, אבל לא דזה כל הדין לשנות מחול, ושינה מלשון בדין כבוד שבת ששם כתב שילבש כסות נקיה ולא יהא כמלבוש החול דמבואר שזה הענין [וכמו דביארנו דומיא דקידוש], ומשום הכי שפיר כתב הרמב"ם דגם בנ"א שאין ידו משגת יעשה שלק וכיוצ"ב, ואי אפשר לומר שישנה זמן האכילה דהרי מדין עונג נאמר ריבוי מאכלים ולהכין תבשילים במיוחד לשבת, וזה לא עשה, ורק בבנ"א שעשיר וריבוי מאכלים יש כאן, אלא דחסר את הדין שלשנות מחול, בזה סגי בהקדמת או איחור זמן האכילה, וכמשנ"ת דזה נלמד מ"וכבדתו", דזה הוי דין נפרד בעונג שנאמר לשנות מהחול, ומשום הכי חילק הרמב"ם בדין זה והביאו בנפרד, ולא מהני למי שאין ידו משגת.

אמנם נראה מבואר ברמב"ם דמלבד זה נאמר דין עונג שבת לאכול בשבת, וזה כתב בהלכה ח' וט' שחייב לאכול שלוש סעודות, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה, ושם כתב שאם היתה ידו משגת אוכל בשר ושותה יין, והיינו דזה דין נפרד שתקנו לאכול ג' סעודות ובשר

דברי הרמב"ם

כתב הרמב"ם פרק ל' מהלכות שבת הלכה א': ארבעה דברים נאמרו בשבת, שנים מן התורה ושנים מדברי סופרים, והן מפורשין על ידי הנביאים, שבתורה זכור ושמור, ושנתפרשו על ידי הנביאים כבוד ועונג, שנאמר וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכובד. ובהלכה ב': איזהו כבוד, זה שאמרו חכמים שמצוה על אדם לרחוץ פניו ידיו ורגליו בחמין בערב שבת מפני כבוד השבת ומתעטף בציצית, ויושב בכובד ראש מיחל להקבלת פני השבת כמו שהוא יוצא לקראת המלך וכו'. ובהלכה ג': ומכבוד השבת שילבש כסות נקיה, ולא יהיה מלבוש החול כמלבוש השבת, ואם אין לו להחליף משלשל טליתו כדי שלא יהא מלבושו כמלבוש החול וכו'. ובהלכה ד': אסור לקבוע סעודה ומשתה בערב שבת מפני כבוד השבת, ומותר לאכול ולשתות עד שתחשך, ואע"פ כן מכבוד השבת שימנע אדם מן המנחה ולמעלה מלקבוע סעודה כדי שיכנס לשבת כשהוא מתאוה לאכול. ובהלכה ה': מסדר אדם שולחנו בערב שבת ואף על פי שאינו צריך אלא לכזית, וכן מסדר שולחנו במוצאי שבת ואף על פי שאינו צריך אלא לכזית, כדי לכבדו בכניסתו וביציאתו, וצריך לתקן ביתו מבעוד יום מפני כבוד השבת, ויהיה נר דלוק ושולחן ערוך לאכול ומטה מוצעת, שכל אלו לכבוד שבת הן. ובהלכה ז': איזהו עונג, זה שאמרו חכמים שצריך לתקן תבשיל שמן ביותר ומשקה מבושם לשבת, הכל לפי ממונו של אדם, וכל המרבה בהוצאת שבת ובתיקון מאכלים רבים וטובים הרי זה משובח, ואם אין ידו משגת אפילו לא עשה אלא שלק וכיוצא בו משום כבוד שבת הרי זה עונג שבת, ואינו חייב להדר לעצמו ולשאול מאחרים כדי להרבות במאכל בשבת, אמרו חכמים הראשונים עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות. ובהלכה ח': מי שהיה ענוג ועשיר והרי כל ימיו כשבת, צריך לשנות מאכל שבת ממאכל החול, ואם אי אפשר לשנות משנה זמן האכילה, אם היה רגיל להקדים מאחר ואם היה רגיל לאחר מקדים. ובהלכה ט': חייב אדם לאכול שלוש סעודות בשבת, אחת ערבית ואחת שחרית ואחת במנחה, וצריך להזהר בשלוש סעודות אלו שלא יפחות מהן כלל, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה סועד שלוש סעודות, ואם היה חולה מרוב האכילה או שהיה מתענה תמיד פטור משלוש סעודות, וצריך לקבוע כל סעודה משלושתן על היין ולבצוע על שתי ככרות וכו'. ובהלכה י': אכילת בשר ושתיית יין בשבת עונג הוא לו, והוא שהיתה ידו משגת, ואסור לקבוע סעודה וכו', ע"כ דברי הרמב"ם.

ויש לעיין טובא בדברי הרמב"ם, ראשית דמדוע פותח את הפרק בזה שנאמרו בשבת שנים מן התורה זכור ושמור, הרי כלל לא מדבר על זה כאן, זכור כתב בפרק לפני כן שמצוה עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים שנאמר זכור את יום השבת לקדשו וכו' יעו"ש, וכן שמור כתב בריש פרק א' שביתה בשביעי ממלאכה מצות עשה שנאמר וביום השביעי תשבות וכו', וא"כ מדוע כפל את זה הרמב"ם גם כאן בפרק ל' וכלל לא שייך להכא. ועוד יש לעיין דכתב בהלכה ב': איזהו כבוד, זה שאמרו חכמים שמצוה על אדם לרחוץ פניו ידיו ורגליו וכו', וממשיך בהלכה ג' ומכבוד השבת שילבש כסות נקיה ולא יהיה מלבוש החול כמלבוש השבת וכו', ובהלכה ד' כתב: אסור לקבוע סעודה ומשתה בערב שבת מפני כבוד השבת וכו', משמע שהלכה ב' וג' שייכות זל"ז, שכתב בהלכה ג' ומכבוד השבת וכו', משמע שהוא המשך להלכה ב', והלכה ד' שפתח אסור לקבוע סעודה וכו' משמע שהוא דבר נפרד, ויל"ע מדוע. עוד יל"ע בדבריו בדין עונג, שבהלכה ז' כתב איזהו עונג, זה שאמרו חכמים שצריך לתקן תבשיל שמן ביותר וכו', וכל המרבה בהוצאת שבת ובתיקון מאכלים רבים וטובים הרי זה משובח, ואח"כ כותב שינוי זמן האכילה ודין ג' סעודות, ובהלכה י' כותב אכילת בשר ושתיית יין בשבת עונג הוא לו והוא שהיתה ידו משגת, וצ"ע מדוע חילק את זה מכל דיני עונג, ולמה לא כתב את זה ביחד בהלכה ז' עם כל דיני עונג, וביותר מה כתב והוא שהיתה ידו משגת, הרי כבר כתב בהלכה ז' אמרו חכמים עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות. עוד צ"ב דהרי כתב הרמב"ם בהלכה ח' דמי שאוכל בשבת כחול משנה זמן האכילה מחול, מקדים או מאחר, וא"כ מדוע בהלכה ז' כתב הרמב"ם שאם אין ידו משגת שיעשה שלק וכיוצ"ב משום כבוד שבת, מדוע לא סגי בזה שישנה זמן האכילה. ועוד, דעיקר דין שינוי הזמן בגמי בשבת בדף קי"ט נלמד מ"וכבדתו", והרמב"ם מביא את זה ביחד בין דיני עונג, משמע שנלמד מהפסוק "וקראת לשבת עונג" שמביא בריש הפרק.

ביאור דברי הרמב"ם

והנראה לבאר דברי הרמב"ם עפ"י דברי ביאור הגר"א בשו"ע סימן תקכ"ט, וז"ל ע"ד הרמ"א שם שכתב שאסור לאכול ממנחה ולמעלה

ויין אם ידו משגת, ומשום הכי חילק הרמב"ם ביניהם דחלוקים בעיקרם, דהכא הוי דין לאכול, ומשום הכי פטר הרמב"ם רק מי שמתענה שאז זה לא עונג כדברי המ"מ שם, אבל כל אחד אפילו עני חייב בזה דתקנו בפועל לאכול ג' סעודות, וגם אם אין ידו משגת ישאל מאחרים דבעי לאכול ג' סעודות, ורק דין בשר ויין שזה הוספה בג' סעודות פטור מי שאין ידו משגת, משא"כ בהלכה ז' ששם הדין לרבות לכן בעני סגי בריבוי שלק וכיוצ"ב, ובדווקא חילק ביניהם והדגיש באכילת בשר ויין והוא שהיתה ידו משגת, דלא סגי בזה שכתב בהלכה ז' עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, דהכא שהוי דין לאכול בשר ולשתות יין אולי נימא שמחוייב גם בעני דומיא דג' סעודות.

בדין עונג מלפני השבת

והנה למשנ"ת שדין עונג הוי מדין שמור והוי רק בשבת וכדברי הגר"א, אתי שפיר הא דכתב הרמב"ם בהלכה י': אלא כך היה מנהג הצדיקים הראשונים... ויבוא לביתו ויקבע סעודה שניה, וילך לבית המדרש ויקרא וישנה עד המנחה ויתפלל מנחה, ואח"כ יקבע סעודה שלישית על היין ויאכל וישנה עד מוצאי שבת, ע"ש. ויל"ע דמדוע כותב ויאכל וישנה עד מוצאי שבת, מאי איכפת לן אם יאכל גם אח"כ, ולמשנ"ת אתי שפיר דהדין עונג זהו רק בשבת לאפוקי מדין כבוד, וזה כתב הרמב"ם עד מוצש"ק דאח"כ כבר לא מקיים דין עונג. אמנם יל"ע דהרי כתב הרמב"ם שם בהמשך בהלכה י"א: אסור לו לאדם שיהלך בערב שבת יותר משלוש פרסאות מתחילת היום, כדי שיגיע לביתו ועוד היום רב ויכין סעודה לשבת וכו', וכן בהלכה י"ג: אין צריך על עיירות של עכו"ם פחות משלושה ימים קודם השבת, כדי שתתיישב דעת אנשי המלחמה עליהן ולא יהיו מבוהלים וטורדים בשבת וכו', הרי חזינן דאיכא דינים של עונג גם קודם השבת, דהרי כל הלכות אלו מדין עונג שהרי ממשיך אח"כ מדין עונג, ומבואר שגם הלכות הללו מדין עונג, והרי כתב הגר"א שעונג הוי רק בשבת. ונראה דלא קשה כלל, דכל ההלכות הללו אין ביאורם שאיכא דין עונג בערב שבת, אלא דכדי שלא יחסר בעונג בשבת נאסר בערב שבת, כגון שלא ילך בערב שבת שאז לא יכינו סעודה ויחסר בעונג בשבת, וכן מלחמה שאם ילחם לפני שבת יהא טרוד בשבת כלשון הרמב"ם, משא"כ בדין כבוד שנאמר דין בערב שבת ללבוש בגד נקי ולחכות בערב שבת שהוא דין בכניסת השבת, וכן במוצש"ק לסדר את השולחן לכבד ביציאת השבת, שנאמר דין על היציאה דומיא דקידוש וכמשנ"ת.

לע"נ אמו"ר הרב שמעון בן ר' אברהם מרדכי

אשר עינג וכיבד את השבת מאוד

נלב"ע ב' סיון תשס"ו